МІЦНИЙ АЛЬЯНС

ТІМОТІ ЕНДРЮС СЕЙЛ

МІЦНИЙ АЛЬЯНС

ІСТОРІЯ НАТО

Й ГЛОБАЛЬНОГО ПІСЛЯВОЄННОГО ПОРЯДКУ

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ФАБУЛА
#PRO

УДК 327.7
С28

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ФАБУЛА
#PRO

Оригінальна назва твору:
Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order.

Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order,
by Timothy Andrews Sayle,
originally published by Cornell University Press.
This edition is a translation authorized by the original publisher.

All rights reserved. Усі права збережено.
Жодної частини цієї книжки не може бути відтворено або передано в будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включно з фотокопією, записом чи будь-якою системою зберігання та пошуку інформації, без письмового дозволу власників авторських прав.

Сейл Тімоті Ендрюс

С28 Міцний альянс: Історія НАТО й глобального післявоєнного порядку / пер. з англ. М. Хандога. — Харків : ВД «Фабула», 2023. — 368 с.

ISBN 978-617-522-075-7

Майже від дня заснування Організації Північноатлантичного договору, 4 квітня 1949 року, не бракувало передбачень щодо її неминучої смерті. Але надзвичайно своєчасна книжка Тімоті Ендрюса Сейла чітко демонструє, що всі ці прогнози були — і залишаються — передчасними.

Спираючись на величезну кількість опублікованих та архівних джерел, автор представляє майстерний аналіз того, чим був альянс, що об'єднувало його учасників і чому він існує вже протягом понад семи десятиліть і, ймовірно, існуватиме в осяжному майбутньому, об'єднуючи все більшу кількість демократичних держав, серед яких, ми в цьому майже впевнені, скоро з'явиться й Україна. Але розгляд цих питань призначений не для вичерпного опису довгої та легендарної історії НАТО. Він також не зосереджений на складній внутрішній структурі Північноатлантичного альянсу — різноманітних комітетах, радах і командах, які здійснюють його повсякденну діяльність. Натомість автор описує взаємодію між високопосадовцями організації та дипломатами й лідерами держав-членів, котра, як демонструють трагічні події 2022 року, є надзвичайно важливою в сучасному світі.

УДК 327.7

ISBN 978-617-522-075-7

Copyright © 2019 by Cornell University
© М. Хандога, пер. з англ., 2022
© ВД «Фабула», макет, 2023

Присвячується Ніколь, Генрі та Чарлзу

Зміст

Вступ. **Небезпеки демократії. 9**

Розділ 1. **Примара умиротворення 20**
Шлях до укладання Північноатлантичного договору • 21 • Побудова організації • 27 • Розбудова командної структури об'єднаних сил • 30 • Нові члени та нова стратегія • 32 • Західна Німеччина приєднується до НАТО • 36

Розділ 2. **«Візок з яблуками» 38**
Радянський мирний наступ • 40 • Утримання НАТО осторонь від Суецу • 42 • Подолання Суецької кризи • 45 • Англо-американське зближення • 48 • Англо-американська вісь • 49 • Адаптація англо-американської моделі • 54 • Французька проблема • 57

Розділ 3. **Об'єднані історією 62**
Передумови меморандуму де Голля • 65 • Німецька небезпека • 67 • Тристоронні зустрічі з глобальних питань • 70 • Утручання Спаака • 75 • Поступка та велика угода • 78 • Заступорений трипартизм • 82 • Конголезька криза • 84 • Кінець надіям де Голля • 87

Розділ 4. **Глибокий смуток 91**
Відносини між НАТО й Берліном • 93 • Важливість Берліну • 96 • Європейці отримують гнучку відповідь • 99 • Створення великої стратегії • 101 • Роль НАТО й тривоги союзників • 102 • Союзницькі сумніви щодо намірів США • 107 • Берлінський мур • 108 • Плани складає Вашингтон, а не SACEUR • 110 • Американська силова тактика • 112 • «Інформування» союзників • 116

Розділ 5. **Межі інтеграції 119**
Потреба в інтеграції • 119 • Можливість організації багатосторонніх сил • 121 • Діагностування німецької проблеми • 123 • Кризи відновлюють проєкт БСС • 128 • Проблема з наступником Аденауера • 129 • Доповіді про німецькі прагнення • 131 • Потоплення проєкту БСС • 133 • Група ядерного планування • 136 • Джерело розбіжностей • 137

Розділ 6. **Новий трипартизм 140**
Де Голль ініціює нову кризу • 141 • Британські рішення після французького вето • 142 • Де Голль критикує НАТО • 143 • Британський зв'язок • 144 • Франція йде, британці вступають у гру • 147 • Дипломатія та французькі війська в Німеччині • 149 • Причини «кризи компенсацій» • 153 • Тристоронні переговори • 156 • США переглядають свої зобов'язання • 159 • Крах уряду Ерхарда • 162 • Конфлікт у Вашингтоні • 164 • Компенсування облігаціями та відкликання військ • 167

Розділ 7. **Союз заради миру 172**
Сумніви в ролі НАТО • 173 • Інструмент розрядки • 177 • Внутрішньополітичне підґрунтя доповіді Армеля • 180 • Доповідь для союзників • 183 • Радянське вторгнення до Чехословаччини • 187 • Підвищення стабільності завдань НАТО • 189 • Політика нарощування сил після чехословацьких подій • 191

Розділ 8. **«Підрив» Європи 194**
Страх перед розрядкою та *Ostpolitik* • 196 • Нова радянська зброя та стара радянська тактика • 198 • Загроза для НАТО з боку Конгресу • 201 • Зв'язки між економікою та обороною • 203 • США можуть піти своєю дорогою • 204 • Цінність і небезпека Європи • 205 • Кіссінджер починає «Рік Європи» • 206 • Оборонний компонент • 209 • Хід Ніксона й Кіссінджера проти Європи • 212 • Перевага НАТО над Європою • 215

Розділ 9. **Чоловіки без лідера 221**
Зростання страху перед радянською військовою силою • 222 • Фіаско з нейтронною бомбою • 225 • Обмеження озброєнь і руйнація довіри • 231 • Ядерна модернізація • 233 • Ухвалення рішення про подвійний підхід • 236 • Політика роззброєння • 237 • Наслідки саміту в Рейк'явіку та ДРСМД • 244

Розділ 10. **Обіцянок завжди недостатньо 249**
Горбачов створює проблеми та можливості • 251 • Після падіння Берлінського муру • 256 • Об'єднання Німеччини та її членство в НАТО • 261 • Риторична трансформація альянсу • 264 • Проблеми безпеки на початку 1990-х • 267 • Потреба в розширенні • 273

Висновок. **Дивитися вперед, озираючись назад 276**

Подяки 285
Примітки щодо джерел 287
Примітки 295
Алфавітний покажчик 356

Вступ

НЕБЕЗПЕКИ ДЕМОКРАТІЇ

Командно-штабні навчання НАТО 5: перший день війни спустошив Центральну Європу. Радянський Союз підірвав вісімсот атомних бомб, а бомбардувальники Стратегічного командування Повітряних сил Сполучених Штатів скинули півтори тисячі. За день у Радянського Союзу закінчилися бомби, але війна тривала. Сили Організації Північноатлантичного договору (НАТО) зіткнулися з військами Червоної Армії та її союзників за Варшавським договором. Американські бомбардувальники продовжували атакувати Центральну Європу, потім Східну Європу, а тоді й сам Радянський Союз. День у день вони скидали сотні атомних бомб. Наприкінці тижня бомбардувальники дісталися зруйнованої Москви. Війну виграно.

1955 року в Штабі Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (Supreme Headquarters Allied Powers Europe, SHAPE) провели тижневу симуляцію війни. Безіл Ліддел Гарт, британський військовий історик і стратег, який того ж року відвідав SHAPE, уважав продемонстровану під час цих навчань військову силу НАТО приголомшливою. Проте він також назвав увесь процес «дуже тривожним», адже наприкінці війни «величні міста Заходу» — зі своїми кафедральними соборами, будівлями парламентів, музеями, не кажучи вже про ринки, пекарні, водопровідні системи та електромережі,— було зруйновано. «Перемога,— написав він,— утратила сенс».[1]

Ліддел Гарт був не єдиним, хто називав стратегію Атлантичного договору схожою на самовбивчий пакт.[2] Однак лідери держав-союзниць, чиї висловлювання збереглися в понад дюжині архівів у Північній Америці та Європі, чітко зазначали, що підписали та підтримували цей договір, щоби зберегти мир. Як сказав перший Генеральний секретар НАТО Гастінґс Ісмей, «першочергова, незмінна, усеохопна справа НАТО — не допускати війни».[3]

Але запитувати, чи стримувала НАТО Червону Армію від марширування Єлисейськими Полями або окупації портів Ла-Маншу, означає

ігнорувати, чого саме, на думку лідерів країн-союзниць, досяг альянс і його військова сила.[4] За словами Роберта А. Форда, видатного канадського дипломата, який служив очільником дипломатичного корпусу в Москві та радником НАТО у справах Радянського Союзу, думка, що «дійсним досягненням НАТО було відвернення військового вторгнення» є «міфом». Реальною загрозою Європі була політична дезінтеграція союзників, і саме цьому запобігла НАТО.[5] Висновок Форда не був унікальним; така думка була поширена в альянсі від його створення й до початку 1990-х. Навіть прихильники Атлантичного договору в Державному департаменті, як-от Теодор Ахіллес, пригадували: «Не думаю, що колись існувала серйозна небезпека радянського збройного нападу з кордону між Західною та Східною Німеччиною. Небезпекою було й залишається те, що росіяни можуть удатися до… підривної діяльності та політичного шантажу, підкріпленого загрозою застосування сили».[6]

Найбільшим страхом лідерів НАТО під час холодної війни та після неї було не вторгнення Радянського Союзу чи Росії в Європу. Натомість вони боялися, що Москва може погрожувати — навіть мати на увазі — застосуванням сили. Сам натяк на війну міг підштовхнути європейських громадян вимагати від своїх лідерів, щоби вони погодилися на вимоги Кремля замість ризикувати спалахом нової катастрофи на континенті. Тому те, що американські посадовці називали «недоліки та аномалії НАТО, відносна нереалістичність військових планів і трохи фіктивні аспекти альянсу», по обидва боки Атлантики вважали важливими складниками надання європейцям нематеріального відчуття безпеки.[7] Це було набагато складніше, ніж може здаватися, адже однією з провідних тем цієї книжки є перманентна тривога лідерів НАТО, що їхні громадяни відкидають саме поняття політики сили, на яке спиралася концепція цієї організації. Союзники вважали, що підписанням Північноатлантичного договору та збереженням НАТО — дедалі більшої та неконтрольованої суміші рад, командувань і комітетів — вони захищають себе і своїх громадян від політики потурання та зрештою від війни, якої не хотіли з обох боків залізної завіси.

Демократичний характер союзницьких урядів або певний демократичний стиль самого альянсу тривалий час уважали клеєм, який скріплює НАТО. Але історичні архіви розкривають таємничіші, глибші та складніші зв'язки між демократією й НАТО. Союзники зберігали НАТО не тому, що це був альянс демократій, а тому, що він пропонував найкраще страхування від небезпек демократії — мінливого у своїх настроях електорату, який, прагнучи миру, може створити передумови для війни.

Лідери держав-союзниць заснували та підтримували НАТО, не просто щоби завадити радянським військовим авантюрам, а задля створення того, що Ісмей називав «*Pax Atlantica*». Як і Pax Romana[a], *Pax Atlantica* мав установити «період миру, нав'язаного силою».[8] Північноатлантичний договір, установа НАТО й інтегроване військове командування створили нову систему міжнародних відносин, виправляючи помилки й упущення минулого, і все це спиралося на логіку, яка передувала холодній війні та пережила її.

Тому для розуміння *Pax Atlantica* не слід зосереджуватися виключно на внутрішній роботі рад, комітетів і військових командувань НАТО, а варто обміркувати масштабніше сплетіння міжнародних справ, що його вони закладали та підтримували. Кажуть, лорд Ісмей саркастично зауважив, що НАТО існує для того, щоби «тримати росіян подалі, американців поруч, а німців у покорі». Багато хто цитував це пояснення існування НАТО, хоч і немає прямих свідчень, що Ісмей зробив цей коментар. Важливо, що це найкраще пояснення функції Північноатлантичного альянсу. Нам не потрібно вірити Ісмею на слово, тому що за довгу історію альянсу його афоризм потрапляв у зміненій формі в незліченні політичні документи як тлумачення призначення НАТО.

1966 року американські аналітики зазначили, що першочергова ціль НАТО — забезпечувати, щоби Радянський Союз не досяг «домінування над німецькими та іншими європейськими ресурсами», тобто тримати росіян подалі від Західної Європи. Завданням НАТО також було забезпечити «політично прийнятний обмежений простір для відновленої німецької військової сили» без незалежності, за якої Німеччина може «знову сказитися», тобто тримати Німеччину в покорі. «Головним засобом контролю» й німецької політики, й радянських прагнень домінувати в Європі була «присутність США» — навіть якщо «конкретна форма тієї присутності вторинна, доки її гарантують». Сполучені Штати мали бути поруч. Американці та європейці знали, що присутність США в Європі важлива для інших двох цілей і що структура й об'єднане командування альянсу допомагають захищати зобов'язання Сполучених Штатів від нападів ізоляціоністів удома.[9]

Позиція Ісмея, як і НАТО, пережила падіння Берлінського муру. 1990 року співробітники Ради національної безпеки (РНБ) США перетворили той дошкульний вислів на канцелярит, написавши, що НАТО існує, щоби:

---

[a] Pax Romana («Римський мир») — довгий період миру й відносної стабільності в історії Римської імперії.— *Тут і далі прим. перекл.*

1) забезпечувати колективний захист своїх членів від радянської загрози;
2) узгоджувати законні прагнення Німеччини відновити свій суверенітет із законним бажанням Європи зберегти свою безпеку;
3) налагоджувати трансатлантичний зв'язок між США та Європою в довготривалому партнерстві.[10]

Хоча протягом десятиліть конкретні пункти отримували різний акцент, союзники були послідовні в переконанні, що НАТО має важливе значення для досягнення цих трьох цілей.

По суті, вислів Ісмея є аргументом щодо збереження балансу сил в Європі. Однак у цій начебто прямолінійній фразі приховано факт, що найбільша небезпека для будь-якої з трьох цілей чаїться у виборчій урні: європейські маси, залякані загрозою війни; агресивний німецький канцлер; ізоляціоністський Конгрес або президент.

Публічна риторика лідерів НАТО разом із науковими пошуками пояснень стійкості альянсу приховала причини як похмурих настроїв усередині альянсу щодо його майбутнього, так і його стійкості. Північноатлантичний договір виголошував «спільні спадщину та цивілізацію народів» держав-союзниць. Щоби поставити під сумнів цю заяву, достатньо пригадати історію, яку розповів Лестер Пірсон після вручення йому Нобелівської премії миру 1957 року. Якось у Святвечір під час Другої світової війни Пірсон намагався заглушити вдома звуки бомбардування Лондону, увімкнувши радіо. Навмання налаштувавши приймач, він натрапив на станцію, яка наповнила кімнату «красою та спокоєм різдвяних гімнів», що нагадали йому про традиції святкового сезону минулих років. Коли музика замовкла, почувся голос диктора — і він говорив німецькою; трансляція відбувалася з нацистської держави, яка скидала бомби на Лондон. Спільні спадщина та цивілізація, якщо вони існують, точно не є гарантією співробітництва.[11]

НАТО вціліла не тому, що альянс або союзники були в той чи інший спосіб демократичними як у своєму членстві, так і в діях.[12] Мало що свідчить на користь припущення, що НАТО функціонувала *як* демократія. Головний політичний орган НАТО, Північноатлантична рада (ПАР), не був парламентом і не мав ані правил голосування більшістю, ані виконавчої влади.[13] Як покажуть наступні розділи, наймогутніші з держав-союзниць часто виробляли свою політику приватно, перш ніж донести її до інших союзників у ПАР.

Також не можна робити припущення, що НАТО була просто об'єднанням демократичних держав. Попри формулювання договору та піднесені промови про НАТО як союз демократій, численні посадовці, як-от працівники британського міністерства закордонних справ, уважали, що «демократична ідеологія» НАТО «заплямована автократією в Португалії та дещо авторитарним урядом у Туреччині».[14] Канадські урядовці, які обговорювали договір 1948 року, попереджали, що вся ідея «ідеологічно брудна» і що майбутній альянс стикнеться з «обвинуваченнями в лицемірстві».[15] Читачі знову й знову бачитимуть: політики знали, що кучерява мова публічних комюніке НАТО вводить в оману й часто є фальшивою.

У будь-якому разі, практики демократичного врядування, особливо передвиборча агітація, уряди меншості або коаліційні уряди, а також мінливий строк існування урядів, становили для альянсу особливі проблеми. Виборчі кампанії вповільнювали досягнення згоди в Північноатлантичній раді та на інших форумах, тому що політики не хотіли робити яскравих політичних заяв, доки відбувається передвиборча агітація. Ідея, що нові вибори завжди виводять на політичну сцену молодих і талановитих лідерів, була надто оптимістичною. Як зазначив Дін Ачесон, це «страшенний сором, що правильні люди не з'являються в справжній політичній грі».[16] Невизначеність демократичних результатів призводила до дуже уважного спостереження за виборами в столицях НАТО. Американців хвилювало, що європейці оберуть прихильні до нейтралітету, налаштовані проти застосування ядерної зброї чи антиамериканські уряди, а європейців — що президент Сполучених Штатів належатиме до крайніх правих чи лівих політиків.

Деякі вчені припустили, що трансатлантичні відносини трималися на «трансатлантичній еліті» чи «атлантичній політичній культурі». Ідея полягала в тому, що група впливових осіб — або членів уряду, або тих, хто впливав на уряди,— була мостом, який пов'язував цінності й інтереси союзників. Ці дослідники говорять про приватні зібрання та зустрічі, на яких впливові посадовці з країн НАТО досягали «основного консенсусу щодо трансатлантичного співробітництва та потреби в західній єдності».[17]

Звісно, деякі, але не всі найважливіші посадовці, яким було довірено документи НАТО, регулярно зустрічалися на зборах і конференціях організацій на кшталт Союзу англомовних країн, Більдерберзької групи, Ради з міжнародних відносин, «Атлантичного мосту» та подібних неофіційних й іноді неформальних клубів. Однак історики та дослідники цих організацій не змогли встановити їхнього прямого зв'язку з політикою, і навіть ті, хто досліджував стосунки Більдерберзької групи з НАТО, радять не переоцінювати значення цих організацій.[18]

Присутність на Більдерберзьких самітах, зрозуміло, не є ознакою впевненості в їхній ефективності; Макджордж Банді, радник президента США з національної безпеки за часів Кеннеді та Ліндона, сидячи на одному з таких зібрань, нашвидкуруч склав назву для майбутніх зборів: «Швидкий семінар дядечки Діна Ачесона для юних правопорушників».[19] Інші організації та лобістські групи, як-от «Об'єднання сьогодні» Кларенса Стрейта й Атлантична рада, були лише «хмарними замками», які, на думку посадовців, призводили до серйозних проблем у формуванні політики та «створювали безпідставну плутанину» щодо політики в НАТО.[20]

Але дослідження історії Північноатлантичного альянсу від його заснування до початку 1990-х розкриває важливий зв'язок між прихильниками НАТО з обох боків Атлантики. Видатною спільною рисою осіб, які брали участь у підтриманні НАТО — обраних політиків, військових офіцерів і цивільних посадовців,— було їхнє розуміння та часто особистий безпосередній досвід воєн першої половини XX століття. Майже кожна згадана в наступних розділах людина постраждала від війни. Як побачать читачі, посилання на минулі війни — й особливо на Другу світову — посідали важливе місце в суперечках щодо політики альянсу.

Під час Другої світової війни Двайт Айзенгавер служив головнокомандувачем Союзних експедиційних сил і планував «День Д» разом зі своїм британським колегою Бернардом Монтгомері. 1951 року ці двоє чоловіків знову працюватимуть пліч-о-пліч як Верховний головнокомандувач і заступник Верховного головнокомандувача сил НАТО відповідно. «Єдина справжня різниця,— сказав один відставний британський посадовець, який спостерігав їхню співпрацю 1951 року,— полягала в тому, що "гаряча війна" в Нормандії змінилася на "холодну" на сході».[21] Протягом Другої світової війни Айзенгавер також близько, якщо не сказати з легкістю, співпрацював із генералом Шарлем де Голлем, лідером руху «Вільна Франція». Їхні стосунки відновляться наприкінці 1950-х, коли вони обидва будуть президентами держав НАТО.

«День Д» є «пробним каменем» інших, складніших відносин. 6 червня 1944 року генерал Максвелл Тейлор стрибнув із парашутом у Нормандію за вказівками інструктора Лоуренса Лежера. Того дня нацистською обороною керував генерал Ганс Шпейдель, начальник штабу відсутнього Ервіна Роммеля. Менш ніж за два десятиліття, на початку 1960-х, Тейлор був військовим радником Джона Ф. Кеннеді, а потім головою Об'єднаного комітету начальників штабів, досліджуючи, серед іншого, питання ядерного озброєння НАТО. Лежер став його помічником. А Шпейдель був головнокомандувачем військ НАТО в Центральній Європі.

Після 1945 року ворожнеча часів Другої світової війни майже нікуди не поділася. Після падіння Берлінського муру Маргарет Тетчер здригалася, коли їй повідомляли, що німці знову співають націоналістські пісні, так само як здригнувся Гарольд Макміллан, коли під час похорону Конрада Аденауера 1967 року він побачив на людях, які несли труну, характерні піхотні шоломи часів імперської та нацистської Німеччини.[22] Західнонімецькі політики та посадовці добре усвідомлювали страх і обурення, яке відчували стосовно них континентальні союзники. «Колупніть європейця — і знайдете неприязнь до німців»,— сказав канцлер Гельмут Шмідт британському колезі. Коли британець засумнівався, Шмідт, призовник Вермахту, який служив і на Східному, і на Західному фронтах, похмуро відповів: «Вас ніколи не було окуповано».[23]

Для істориків періоду після 1945 року звично та справді легко бачити розрив між після- та довоєнним світом. Але чоловіки та жінки часів створення НАТО не бачили такого поділу. Адже для людей на кшталт Макміллана війна була не історією, а їхнім життям, чи принаймні важливою його частиною. У Першу світову війну Макміллан ходив в атаку в битвах при Лоосі та на Соммі в складі гренадерської гвардії. В одному з боїв він отримав перелом тазових кісток і десять годин пролежав у вирві від снаряда, читаючи в оригіналі збірку Есхіла, яку носив у кишені свого мундира. Під час Другої світової Макміллан обіймав цивільну посаду як політичний консультант Айзенгавера в Середземноморському регіоні, але це не означало, що він був захищений від небезпек війни. Після падіння літака Макміллан кинувся до охоплених полум'ям уламків, щоб урятувати товариша, отримав опіки, а його вуса, кажуть, спалахнули блакитним вогнем.[24] Увесь період холодної війни під цивільним одягом політиків і дипломатів, що сиділи за столом у Північноатлантичній раді в штаб-квартирі НАТО, ховалися справжні шрами. Та спогади.

Мета цього скороченого переліку зв'язків між посадовцями епохи холодної війни та воєн минулого полягає не в тому, щоби створити теорію історичної пам'яті. Його завдання — нагадати читачам, що згадування війни в заявах цих лідерів про цінність НАТО не були легковажними аналогіями. Для цих чоловіків і жінок досвід війни був не абстракцією, і він істотно вплинув на розуміння ними потреби в НАТО. Щоб осягнути таємниці міжнародних відносин і виробити політику, лідери менше споглядали на теперішнє чи майбутнє та більше на минуле — своє минуле.[25]

Досвід посадовців НАТО був різним, і деякі дійшли схожих висновків щодо потреби в НАТО не на основі активної участі у війні, а з влас-

ного дослідження або читання історичних документів. Але головним уроком, який ці люди здобули зі свого воєнного досвіду, було переконання, що мир, хоч як сильно його бажають, не є типовим станом людства. Якби вони вибирали аксіому зі стародавнього світу, то це було б не пророцтво Ісаї «і мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи»[a], а «якщо ви хочете миру, готуйтеся до війни» Вегеція. Дійсно, як напише Ісмей, «якщо ми будемо готові до битви, нам не доведеться брати в ній участь».[26] Найкраще принципові погляди посадовців держав-союзниць підсумував Монтгомері, коли написав, що в післявоєнному світі всі держави НАТО «понад усе бажали миру». Але «мир у сучасному світі не можна забезпечити без військової сили, і це коштує грошей. Цей факт, можливо, сумний, але то правда. Мир, власне кажучи, був побічним продуктом».[27]

Ми багато знаємо про створення НАТО й Північноатлантичного договору. Учасники перших попередніх переговорів написали відмінні й докладні доповіді. Дослідники копирсалися в історичних архівах: телеграмах, записах бесід і попередніх переговорів.[28] Нам навіть відомі алкогольні «згладжувачі», які допомагали генерувати ідеї та позбуватися ментальних «запинів», як-от коктейль «фішхаус панч» у клубі «Cosmos» на американській стороні чи «гарвіз бристоль крім» для британського міністра закордонних справ Ернеста Бевіна. Наступні розділи покажуть цілісність найранішого мислення стосовно НАТО аж до обговорень його ролі та призначення наприкінці холодної війни.

Історія НАТО — це калейдоскоп внутрішньої політики й національних зовнішніх політик, тому жодна книжка не здатна вмістити повної історії альянсу. Натомість розділи цієї праці буде присвячено найважливішим епізодам, які розкривають, чому союзники підтримували НАТО та чому непокоїлися, що організація може розпастися. Складені докупи, вони свідчать про видатну цілісність, яку виявляли посадовці в розумінні призначення альянсу. Це розуміння перетнуло політичний спектр і справді Атлантичний океан, але союзники боялися, що воно не перетне покоління.

Ранні роки НАТО були періодом надзвичайних дипломатичних інновацій. Як і всі гарні творчі думки, вони виникли завдяки натхненню, а «музою» була нещодавня війна в Європі. Однак після 1955 року інновації припинилися. Для лідерів держав-союзниць це був час безславного, але не менш важливого завдання зберегти альянс. Це завдання

[a] Ісая 2:4, пер. Івана Огієнка.

залишатиметься та ставатиме все складнішим, оскільки зникнуть надії на самодостатній «дух» НАТО.

У 1950-ті єдність НАТО опинилася під загрозою, коли розійшлися інтереси союзників поза Північноатлантичним регіоном. Англо-американське зближення після Суецької кризи було Айзенгаверовим розв'язанням проблем, які мучили НАТО: він сподівався, що тісна співпраця Лондону й Вашингтону може слугувати моделлю для альянсу загалом. Але це зближення створило для організації проблеми, оскільки де Голль почав тривалу, але невдалу кампанію з реорганізації НАТО як інструмента глобальної холодної війни.

У розпал протистояння з де Голлем НАТО переспрямовувала увагу на гостру Берлінську кризу. На початку 1960-х уряд Джона Ф. Кеннеді вимагав, щоб альянс розробив власну велику стратегію та використав колективну військову, дипломатичну й економічну силу союзників, щоби завадити Радянському Союзу вчинити в Берліні щось нерозважливе. НАТО розробив велику стратегію — принаймні на папері. Однак, зрештою, гіркота, породжена суттєвим озброєнням США, поклала край усім надіям, що НАТО можна перетворити на активний інструмент світової політики.

Коли Берлінська та Кубинська кризи холодної війни минули й розрядка нібито була можливою, здавалося, що майбутнє НАТО в небезпеці. Однак лідери держав-союзниць ніколи не сумнівалися в цінності збереження НАТО: зменшення напруженості у відносинах з Радянським Союзом тільки підкреслило важливість альянсу для стримування Німеччини. Альянс також почав описувати себе як інструмент управління новими відносинами з державами Варшавського договору. Проте потепління в холодній війні зменшило громадську підтримку оборонних витрат НАТО. Наприкінці 1960-х розпочалося занепокоєння, яке переслідувало НАТО до завершення холодної війни: чи захочуть уряди держав-союзниць платити за захист НАТО, або ж альянс розвалиться? Це запитання залишається актуальним і за десятиліття по тому.

Страх стосовно ослаблення громадської підтримки тільки посилився, коли європейські держави спробували знайти єдину позицію в міжнародних справах. У 1970-ті Річард Ніксон і Генрі Кіссінджер хвилювалися, що покоління післявоєнних європейських лідерів, які заснували НАТО, замінюється боязкими людьми, котрі продовжать скорочувати витрати на оборону, щоби заспокоїти виборців. Гаданий дисбаланс видатків на оборону та дедалі більша економічна незлагода між Сполученими Штатами та Європою погрожували атлантичним розколом. Стурбований, що нова Європейська спільнота зруйнує зв'язок Європи

з американською зовнішньою політикою, Кіссінджер пригрозив «застосувати НАТО, щоби підірвати Європу» та серйозно загальмувати еволюцію спільної європейської зовнішньої політики — і зробив це.

Останнє десятиліття холодної війни було особливо позначене зростанням напруженості між європейською внутрішньою думкою та ставкою НАТО на ядерну зброю. З кінця 1970-х і до 1989 року суперечки стосовно так званої радіаційної зброї з посиленою радіацією, ядерних сил дальньої дії та ядерних сил малої дальності дали зрозуміти, що внутрішній консенсус щодо стратегії НАТО в холодній війні зникає. Тільки друга з цих трьох великих програм ядерної модернізації була успішною, і це змусило лідерів держав-союзниць боятися, що антиядерні настрої в Європі можуть довести НАТО до колапсу. Здатність НАТО пережити Радянський Союз не була такою очевидною, як це може здаватися в ретроспективі.

Коли 1989 року Джордж Буш-старший став президентом, він і його адміністрація вважали альянс важливим. Вони залишили Білий дім з тією ж думкою, хоча Берлінський мур припинив існування, Німеччина об'єдналась, а Радянський Союз розпався. Для Буша-старшого та його радників логіка щодо НАТО як захисту від впливу Москви та засобу запобігання хиткій системі союзів у Центральній Європі продовжувала діяти після завершення холодної війни. Потреба завадити потенційному відновленню радянської влади та бажання гарантувати, що колишні члени Варшавського договору не прагнутимуть дестабілізувати інші альянси, зумовили перші міркування стосовно розширення НАТО на схід і підтримання постійного *Pax Atlantica*.

Тому те, що відбувається далі, не є бюрократичною історією органів НАТО в Парижі чи Брюсселі й не відділяє історії НАТО від епохи холодної війни. Історики занадто часто роблять НАТО вузьким об'єктом дослідження, додатковим до якихось ширших стосунків Сполучених Штатів і Європи чи двосторонніх відносин Сполучених Штатів й окремого союзника. Ця книжка прагне спростувати це й навести докази, що лідери держав-союзниць по обидва боки Атлантики вважали НАТО аспектом першочергового значення і в трансатлантичних, і навіть у глобальних відносинах. Союзники впевнені, що НАТО і *Pax Atlantica* забезпечують стабільність і мир, який уможливлює безліч інших — не пов'язаних із безпекою — складних відносин між членами НАТО, а також їхню взаємодію з рештою світу. Коли лідерам держав-союзниць іноді доводилося обирати між збереженням атлантичного миру та переслідуванням інших національних інтересів, вони обирали НАТО. Саме тому НАТО продовжує існувати.

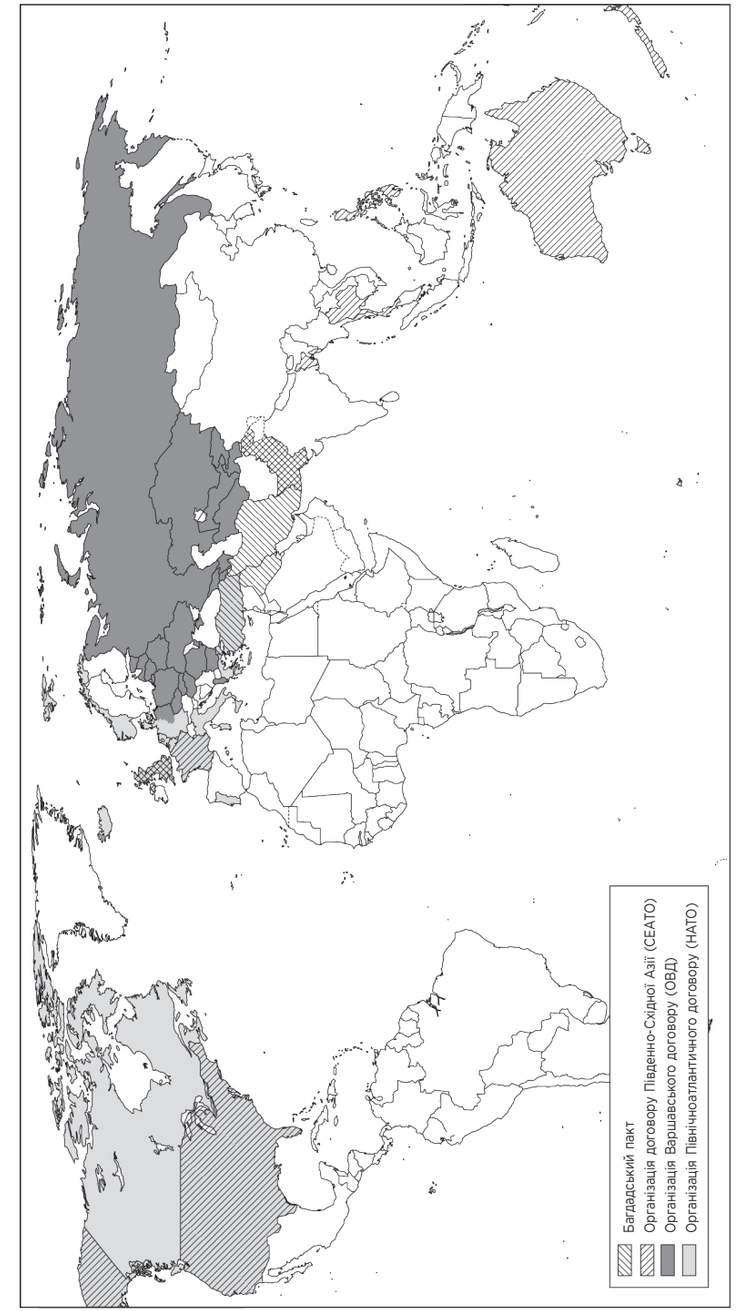

Іл. 1. Політичні союзи на 1955 рік
Багдадський пакт: Ірак, Іран, Пакистан Сполучене Королівство, Туреччина. СЕАТО (Організація договору Південно-Східної Азії): Австралія, Нова Зеландія, Пакистан, Сполучене Королівство, Сполучені Штати, Таїланд, Філіппіни, Франція. Варшавський пакт (Організація Варшавського договору): Албанія, Болгарія, Німецька Демократична Республіка, Польща, Радянський Союз, Румунія, Угорщина, Чехословаччина. Організація Північноатлантичного договору (НАТО): Бельгія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, Сполучені Штати, Федеративна Республіка Німеччина, Франція.

Розділ 1

ПРИМАРА УМИРОТВОРЕННЯ

Причиною, яка спонукала лідерів держав-союзниць підписати Північноатлантичний договір, був не страх перед радянським вторгненням в Європу. Це була загроза радянського шантажу: що Москва може висунути якомусь уряду в Європі вимоги й громадяни тієї країни, боячись повернення до війни, наполягатимуть, щоб їхні лідери задовольнили ці вимоги. Як висловився Ернест Бевін, британський міністр закордонних справ, Радянський Союз не почне війни, тому що не має в цьому потреби: «Здається, росіяни цілком упевнені, що отримають плоди війни, не вдаючись до неї».[1]

Бевіна тривожили радянські дії зі встановлення впливу в Східній Європі протягом 1946 та 1947 років, відсутність інтересу Радянського Союзу в реальному розв'язанні європейських проблем на засіданні Ради міністрів закордонних справ у грудні 1947 року та дедалі «жорсткіша» лінія, обрана радянським міністром закордонних справ В'ячеславом Молотовим.[2] Британський міністр написав Державному секретарю США Джорджу Маршаллу, що «росіяни (багато британців продовжували так називати Радянський Союз протягом холодної війни) справляють дедалі більший тиск, який загрожує всьому ладу Західного світу». Якщо країни Європи не чинитимуть опір цьому «російському проникненню», попередив він, вони будуть спостерігати «поступове падіння одного Західного бастіону за іншим».[3]

У Сполучених Штатах Джордж Ф. Кеннан, експерт із совєтології, теж зауважив, що ця держава становить радше психологічну, ніж військову загрозу. «Росіяни,— сказав він,— виявили способи експлуатувати "вразливість ліберального демократичного суспільства"». 1947 року під час промови в Національному військовому коледжі експерт зазначив, що «вежі Кремля відкидають довгу тінь». Це «не щось матеріальне, а тіні, які впливають на серця та вчинки державних діячів».[4]

Шлях до укладання Північноатлантичного договору

У Бевіна був план запобігти цій поступовій негативній динаміці — хоча й дещо нечіткий. Він запропонував, щоби Париж і Лондон підписали оборонний договір із Бельгією, Нідерландами та Люксембургом (країнами Бенілюксу). Пізніше ця «міцна основа» може укласти домовленості зі скандинавськими країнами та Італією. Зрештою, Німеччина та Іспанія теж можуть приєднатися до цього Західного союзу.[5] Його «підтримуватимуть Америки та Домініони», що, як пізніше пояснив міністр, означало англо-американську оборонну угоду.[6]

Бевін уважав, що ця домовленість потрібна, щоби захистити наслідки програми економічної допомоги Європі, яку фінансували США. Багато американських посадовців, як і Кеннан, уважали план Маршалла найліпшим способом убезпечити Європу від радянського тиску. Хоча економічне відновлення Європи було вкрай важливим, Бевін не думав, що кращий стандарт життя допоможе європейцям чинити опір радянському тиску. Оборонна угода, стверджував він, потрібна, щоби «додати впевненості й енергії одній стороні», тобто в частинах Європи поза радянським контролем, і «викликати повагу й обачність в іншої», тобто в Москви.[7] Переконаність Бевіна, що оборонна угода надасть народам Західної Європи психологічну підтримку, була однією з основних — хоча й складних — ідей, які сприяли появі НАТО.

Здавалося, події лютого та березня 1948 року тільки довели рацію Бевіна. У лютому Чехословацька комуністична партія захопила владу в Празі. Захоплення уряду за участі поліції та армії під контролем комуністів стурбувало західних європейців і американців, а у Вашингтоні замислилися, чи підбурить цей переворот до інших захоплень влади в Європі.[8] 1946 року президент Трумен заявив, що радянський уряд не дуже відрізняється від російського царського уряду чи, якщо вже так, від Гітлера та нацистів.[9] Після подій у Празі паралелі між нацистськими претензіями на Чехословаччину 1938 року та празьким переворотом за підтримки Радянського Союзу стерли будь-яку відмінність між Гітлером і Сталіним. Навіть німецькі політики з різних частин політичного спектра погодилися, що Радянський Союз є «червоною версією нацистів».[10]

За місяць після празького перевороту норвезький уряд попередив британських посадовців про очікувану вимогу Москви провести переговори щодо укладання пакту. Раніше того ж місяця Фінляндія підписала з Радянським Союзом угоду, яка по суті передала Москві преро-

гативи Гельсінкі стосовно безпеки та оборони в обмін на незалежність у внутрішніх справах — відносини, що їх у період холодної війни називали «фінляндизація». Під час війни Норвегію окупували нацисти, через що ВМС Німеччини отримали кращий доступ до Північної Атлантики. Норвезько-радянський пакт являв би собою таку саму загрозу, яка, можливо, призвела б до висування аналогічних вимог Швеції та Данії та перетворення Балтики на «російське озеро».[11] «Перехід норвежців» до Радянського Союзу прирік би будь-які шанси на політичну співпрацю на Заході, оскільки Москва забирала б одну державу за іншою. Як наслідок, за словами Бевіна, довелося би «повторити наш досвід із Гітлером і безпорадно спостерігати за повільним руйнуванням нашої позиції», аж доки на останній стадії «ми будемо вимушені… почати війну, щоби захистити наші життя та свободу».[12] Саме загрози для Норвегії, а не лише празький переворот, спонукали британців та інших, зокрема канадців, шукати «сміливий крок», який загасив би радянський імпульс.[13]

Американські офіційні особи поділяли британські побоювання, що народ Європи може бути «заляканий радянським колосом… до втрати волі чинити опір». Саме це, на їхню думку, сталось у Празі: некомуністичні сили, що могли би виступити проти комуністів, якби була «певна ознака дружньої зовнішньої сили», просто не зробили цього. Американців, як і Бевіна, непокоїло, що безперервні радянські посягання врешті-решт змусять Вашингтон і Лондон узятися за зброю. Складалося враження, що Сталін недооцінює «нинішній характер» Конгресу та американської громадськості. Якщо Радянський Союз активно продовжуватиме «тактику експансії», може початися «сильна американська реакція» та війна, якої ніхто не хоче.[14]

Бевін переконав американців, що проблему здатне розв'язати трансатлантичне співробітництво. Якби Вашингтон міг запропонувати «конкретне свідчення американського наміру протистояти комуністичному вторгненню», громадяни Європи не були б залякані, а Радянський Союз уникав би великих провокацій.[15] Після подій у Празі та загроз для Норвегії Маршалл порадив Трумену, щоби Сполучені Штати розпочали консультації з питання, як «зміцнити моральний дух у вільних країнах Європи».[16]

«Міцну основу» плану Бевіна сформували в березні 1948 року Брюссельським договором: Велика Британія, Франція та держави Бенілюксу домовилися про оборонний альянс і спільну військову організацію. З цієї причини Державний департамент співпрацював із сенатором Артуром Ванденбергом, щоби підготувати резолюцію Конгресу, яка

відкрито порадить президенту приєднатися до «колективних угод» — як-от Брюссельський пакт. Це створило політичне прикриття для обговорення такої нової колективної угоди.[17] За тиждень посадовці зі Сполучених Штатів, Сполученого Королівства та Канади почали серію «бесід про безпеку», щоб обговорити «створення атлантичної системи безпеки».[18] Форму такої системи ще не було визначено, та й членство в ній залишалося неузгодженим. Американці, британці та канадці зупинилися на терміні «північноатлантичний», намагаючися запобігти приєднанню латиноамериканських країн чи Австралії, але вважали, що така назва залишає можливість для розширення.[19]

Під час першої бесіди з безпеки в березні британські представники запропонували, щоб основною функцією цієї системи безпеки, незалежно від її назви чи форми, було «непохитне зобов'язання США надати військову допомогу в разі будь-якої агресії в Європі».[20] Американських військових офіцерів з Об'єднаного комітету начальників штабів непокоїло, що таке зобов'язання означатиме відкусити більше, ніж післявоєнна армія Сполучених Штатів здатна перетравити. Але посадовці Державного департаменту та міністерства закордонних справ погоджувалися, що військовий потенціал насправді був другорядним. Справжньою «метою договору було зупинити наступ радянських комуністів, і це, імовірно, могло бути досягнуто шляхом об'єднання вільних націй для власного захисту».[21] Велике значення мала не військова сила договору, а сам договір як такий.[22]

Обговорення неодноразово припинялися й починалися знову протягом 1948 року. Рішення Сталіна заблокувати Західний Берлін посилило потребу в трансатлантичному співробітництві. Однак тоді британці, розуміючи, що рік президентських виборів — складний час, щоб обговорювати вступ Сполучених Штатів до свого першого альянсу за півтора століття, обережно відступили.[23] Проте причиною затримок була не лише політика. Радник Держдепартаменту Чарлз «Чіп» Болен і директор відділу політичного планування Джордж Кеннан мали сумніви щодо дійсної потреби в новій системі безпеки чи договорі й чітко висловили свої погляди. Імовірно, їхні думки обговорювали й у Москві, адже співрозмовником у цих питаннях був британський дипломат і радянський шпигун Дональд Маклін.[24] Кеннан сказав кільком дипломатам, які відвідали Вашингтон, що формальний договір непотрібний, оскільки «немислимо, щоб Америка залишалась осторонь», якщо Радянський Союз зробить «агресивний хід проти якоїсь європейської країни».[25] Такі аргументи мало що означали для тих, хто пам'ятав події в Європі протягом 1939 та 1940 років. Британці, канадці та європейці прагнули не просто

односторонньої гарантії від американських дипломатів чи від самого президента. Навіть на цьому ранньому етапі майбутні союзники Сполучених Штатів знали, як легко можуть змінюватися президенти та їхні обіцянки. Вони хотіли домовленості, яка переживе перехід від одного президента до іншого.[26]

Прихований сенс аргументів Кеннана та Болена, що Сполученим Штатам насправді не потрібно бути зв'язаними договором для досягнення цілей своєї зовнішньої політики, завжди висітиме над альянсом. Але серйознішим уроком для канадців і європейців під час затримок 1948 та 1949 років була провідна роль американської внутрішньої політики. Згодом інші союзники не сумніватимуться, що політика президентських виборів і обмежені інтереси Конгресу є найважливішими індикаторами стану американського обов'язку в Європі.

Попри ці гострі кути американці погодилися прийняти робочу групу з дипломатів зі Сполучених Штатів і їхніх колег з Бельгії (які також представляли Люксембург), Канади, Франції, Нідерландів і Сполученого Королівства. Члени групи склали звіт, у якому стверджували, що найліпше розв'язання проблем безпеки в Європі — це альянс, і передали його своїм урядам на розгляд. У звіті зазначалося, що хоча план Маршалла допоміг поліпшити економічну ситуацію в Європі, нова домовленість «потрібна, щоби боротися зі страхом народів Західної Європи, що радянська армія захопить їхні країни раніше, ніж надійде ефективна допомога». Доповідачі зауважили: хоча немає ознак, що Москва планує вторгнення, Радянський Союз підтримує свою військову силу, щоби «сприяти кремлівській програмі залякування, спрямованій на досягнення панування в Європі». Вони хвилювалися, що Москва може скористатися «обґрунтованим відчуттям незахищеності серед громадян Західної Європи», і були впевнені, що лише договір пропонує розв'язання.[27] Він змінить відносини Сполучених Штатів з Європою та визначить США як європейську силу. Як сказав Бевін французькому міністру закордонних справ Роберу Шуману, він, Бевін, «бажає не припуститися тих самих помилок», що й після Першої світової війни, «коли Америка втратила нагоду втрутитись у справи Європи».[28]

Північноатлантичний договір, обговорюваний у другій половині 1948 року та на початку 1949-го, був настільки очевидно спрямований проти Москви, що укладачі жартували, що преамбула має починатися як лист до Сталіна: «Дорогий Джо».[29] Але дипломати, які були одностайні щодо потреби в договорі, думали про війни минулого. Дипломати й політики неодноразово висловлювалися про договір так, як один канадський дипломат з робочої групи: «Якби пакт на зразок того, що

обговорюється зараз, існував наприкінці 1930-х, 1939 року не почалася б війна, і схожий пакт, мабуть, не дав би спалахнути війні 1914-го».[30] Звісно, у 1914 та 1939 роках були договори. Але жоден не мав серед учасників Сполучених Штатів.

У листопаді 1948 року Трумена переобрали, і рух до укладання договору, уповільнений американським політичним сезоном, відновився. Кеннан знову розкрив свій глибокий, хоча й бентежний аналіз перспектив і обмежень договору північноатлантичних держав. Алан Баллок, історик і біограф Бевіна, слушно каже, що доповідна записка британського міністра обґрунтувала аргументи на користь НАТО навіть краще, ніж сам договір: Кеннан згадав те, стосовно чого всі були згодні,— що найголовнішою проблемою в Європі є загроза радянського «політичного завоювання». Усі розмови про оборонну координацію були вторинними, бо «військова сила відіграє головну роль тільки як засіб залякування». Тому будь-який Атлантичний пакт, орієнтований на оборону та безпеку, впливатиме на європейську «політичну війну тільки тією мірою, якою зміцнює впевненість західних європейців в умовах радянського тиску». Саме тому підписали Північноатлантичний договір, саме тому створили НАТО й саме тому президенти та прем'єр-міністри один за одним підтверджували прихильність своїх держав альянсу. Але аргументація Кеннана була бентежною через те, що визначила істотну — фактично головну — проблему НАТО, що не мала розв'язання: на його думку, «заклопотаність військовими питаннями» в суті договору та свідомості дипломатів, чиновників і генералів НАТО є «прикрою», оскільки «посилається на те, що не є головною небезпекою».[31]

На перших обговореннях безпеки американські, британські та канадські дипломати обміркували, як боротися з тим, що вони вважали реальною загрозою, яку Кеннан називав «політичне завоювання», а інші — «непряма агресія». Канадці та американці запропонували в проєкті договору формулювання, яке посилатиметься на захист від повстання, перевороту та навіть «політичної зміни, вигідної агресору» в державі-союзниці. Але британці були категорично проти визначення терміна «політична загроза», а французи на обговореннях Брюссельського договору теж були проти всього, що може скидатися на право втрутитись у внутрішні справи союзника.[32] Пізніше, 1952 року, Теодор Ахіллес — один із посадовців Держдепартаменту, який опікувався складанням тексту договору,— зазначив, що одним із засобів, що їм прокомуністичні уряди чи навіть уряди з прокомуністичною політикою можуть прийти до влади, є «парламентський».[33] Союзники ніколи не знайдуть прямого розв'язання того, що вважали найбільшою

загрозою для себе: коли виборці в одній чи кількох країнах-союзницях можуть обрати лідерів, які приєднуються до політики, вигідної Москві, або навіть відстоюють її.

Після листопадових виборів 1948 року, на яких переміг Трумен, дипломати знову мали поквапитися. Держдепартамент, маючи після завершення виборів можливість діяти й відчуваючи громадське схвалення пакту, прискорив переговори. Потім, у новому році, американці вдарили по гальмах. Дін Ачесон, якого Трумен призначив Державним секретарем у своїй новій адміністрації, прибув на посаду й дізнався, що Сенат не повністю погодився на той надійний договір, яким його бачили дипломати. Головним каменем спотикання була стаття 5 — найважливіший елемент пакту. Проєкт договору виголошував, що в разі збройного нападу на державу-союзницю сторони, які підписали документ, «нададуть допомогу стороні або сторонам, котрі зазнали нападу, *негайно вдавшися до таких військових чи інших дій… які можуть бути необхідними* для відновлення та збереження безпеки в Північноатлантичному регіоні». Це була суть альянсу, але сенатори виступали проти цієї статті як такої, що порушує конституційну практику Сполучених Штатів — тільки Конгрес може оголошувати війну. Інакше кажучи, сенатори не хотіли віддавати своє право оголошувати війну, ратифікувавши договір, який може змусити Сполучені Штати почати війну. Європейці та канадці наполягали, що початковий варіант статті не можна послабляти. Її обговорювали публічно, тому видалення розтлумачили би як перемогу Радянського Союзу. Після деякого обережного маневрування Ачесон переконав Сенат ухвалити оборонний договір, який передбачав «дії, зокрема використання збройної сили» союзниками в разі нападу.[34] Це задовольнило союзників, хоча стаття 5 залишає окремим урядам можливість ухвалювати, як і коли реагувати на напад.

Північноатлантичний договір, підписаний у квітні 1949 року, був символом єдності та, що важливіше, американської відданості Європі. Але цінність договору майже не виходила за межі символізму. Увечері перед підписанням міністр оборони США Луїс Джонсон нагадав Трументу та Ачесону, що «ані підписання Атлантичного пакту, ані первинна програма США з військової допомоги не нададуть нам змоги утримати лінію Рейну». Трумен погодився, зауваживши, що, попри військовий потенціал Сполучених Штатів і Європи, «західні нації практично роззброєні та не мають достатньої сили, щоби завадити радянським дивізіям захопити Західну Європу та більшу частину Азії».[35]

Побудова організації

Лорд Ісмей, перший Генеральний секретар НАТО, заявив, що Північноатлантичний договір не є «одним із тих договорів, який ви можете підписати з великою пишнотою — натовп фотографів, золоті ручки й таке інше,— а потім покласти в архіви різних міністерств закордонних справ». Натомість документ зобов'язував держави, що його підписали, до «колективних дій, і безперервних дій» для посилення військового та невійськового співробітництва.[36] Після підписання союзники працювали над розробкою організаційної структури та оборонних планів альянсу.[37] Але робота просувалася повільно та відхилялася від курсу. Учасники дуже багато міркували, як саме можна чи варто організувати військове планування союзників. Французи хотіли, щоби група союзницьких військових планувальників постійно перебувала у Вашингтоні — ледве завуальована спроба гарантувати, що англо-американський об'єднаний комітет начальників штабів не відродиться без французької участі. Британці бажали, щоби планувальники були в Лондоні, де вони можуть замінити установи Брюссельського договору.[38] На задньому плані вимальовувалися й більші запитання: що саме плануватимуть військові комітети чи групи НАТО, щойно їх буде сформовано?

І американці, і британці на початку припускали, що військові планувальники НАТО розроблять «глобальну стратегію». Але їхнє мислення дуже швидко змінилося, коли стало ясно, що французи теж хочуть, щоби НАТО відповідала за міжнародну військову стратегію, і Франція бажає рівної ролі в розробці будь-яких таких планів. Британці з американцями поспішно відмовилися від цього бачення, ревно оберігаючи свої глобальні прерогативи та побоюючись, що французи не вміють зберігати таємниці.

Наприкінці 1949 року НАТО створила Військовий комітет, що складався з начальників штабів кожної держави-союзниці. Військовий комітет мав допоміжні групи: п'ять регіональних планувальних підрозділів, яким доручили складати оборонні плани для Північної, Західної й Південної Європи, Канади разом зі Сполученими Штатами та Північної Атлантики. Постійна група, що складалася тільки з американських, британських і французьких офіцерів із невеликим секретаріатом, мала координувати регіональні плани.[39] Британці й американці від самого початку підтримуватимуть орієнтованість НАТО на регіональне військове планування для Європи, тоді як Франція продовжить вимагати глобального планування.[40] Радянське ядерне випробування 1949 року

надало союзникам підстави очікувати, що до 1954 року Радянський Союз буде здатен на несподіваний напад, тож планування відбувалося на цій основі.[41] Однак 15 червня 1950 року Бернард Монтгомері зробив зауваження стосовно стану європейської оборони, сказавши, що «на сьогоднішній день», якщо на Західну Європу нападуть, «ми побачимо сцени жахливого й невимовного сум'яття».[42]

За дев'ять днів після зловісного прогнозу Монтгомері сум'яття спалахнуло на Корейському півострові, коли північнокорейські танки вдерлися на територію Південної Кореї. Корейська війна не стільки змінила НАТО, як додала нагальності ідеям, що вже існували, особливо взаємопов'язаним ідеям централізованої командної структури та певного залучення збройних сил Західної Німеччини.[43]

Принципове питання після Кореї, як сказав Трумену Дін Ачесон, полягало не в тому, чи варто долучити Німеччину до планування оборони Європи, а в тому, як зробити це, «не дозволяючи Німеччині стати балансом сил в Європі».[44] Поділену на дві частини Німеччину на заході окупували американські, британські та французькі війська, а на сході — Радянський Союз. Після завершення Другої світової війни багато союзників, які билися з нацистами, хотіли, щоби Німеччину позбавили всього потенціалу для переозброєння. На 1950 рік американське мислення значно змінилося, хоча занепокоєння, що Німеччина може знову піднятися й стати небезпечною військовою силою, не зникло.

У серпні Джон Маклой, верховний комісар Американської зони окупації Німеччини, попередив, що відновлена німецька армія під німецьким командуванням може дати Німеччині сили нацькувати Схід на Захід, з можливим варіантом «зрештою приєднатися до Радянського Союзу». Найкращим розв'язанням цієї проблеми, на його думку, було створення «справжньої європейської армії», яка стримуватиме Радянський Союз, а також «буде найліпшим можливим страхуванням від подальшої німецької агресії».[45]

Обмірковуючи ідею європейської армії, американські дипломати визначили, що вона потребуватиме зв'язку з НАТО як частина більшої командної організації з підтримкою Британії та Сполучених Штатів. Американський посол у Лондоні Льюїс Дуглас припустив, що європейську армію потрібно буде посилити трьома-чотирма дивізіями американських наземних військ і відповідним компонентом британських. Вони нададуть європейцям упевненість і захист на час відновлення знищених війною збройних сил. Також він порекомендував призначити для командування силами американського вищого офіцера, оскільки це додасть американського престижу успішному захисту континенту.

Зрештою, «той, хто приймає командування армією та країною, чий представник носить тогу, відповідальний за поразку так само, як і за перемогу».[46]

Рекомендації Маклоя щодо європейської армії, доповнені пропозиціями Дугласа з Великої Британії та американського посла у Франції Девіда Брюса, спиралися не тільки на військові міркування, а й на розуміння психології європейських громадян. Американське мислення, як і мислення європейських посадовців, переважно зосереджувалося на понятті «воля до боротьби». Зараз у спустошеній війною Європі, писав Дуглас, воля європейців буде «пасивною не тому, що переважна більшість французів, німців, бельгійців і нідерландців віддають перевагу комунізму, а через їхній сумнів, що опір радянській навалі можливий».[47] Поняття «воля до боротьби» було розпливчастим і неточним. Це сталося через очевидне небажання європейських урядів іти на поступки щодо витрат, потрібних для серйозної програми переозброєння та оборони. Крім того, воно відображало страх європейських лідерів, що їхні громадяни не будуть довіряти своїм арміям боротися з радянськими загрозами. Як зазначив 1951 року Поль-Анрі Спаак, колишній бельгійський прем'єр-міністр і майбутній Генеральний секретар НАТО, у минулій війні армії Західної Європи було розбито. «Європейці,— сказав він,— не впевнені у своїх національних військових структурах». Тільки американська участь і лідерство могли надати цю впевненість.[48]

Наприкінці 1950 року три частини плану німецької інтеграції до європейської армії, призначення американського командувача — «на зразок штабу генерала Айзенгавера в минулу війну» — та розгортання британських і американських військ в Європі було завершено. Сполучені Штати вже припускали, що кінцевим наслідком буде приєднання Німеччини до Північноатлантичного договору.[49] Трумен призначив Айзенгавера Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі (SACEUR) — надзвичайно впливова нова посада з повноваженнями безпосередньо взаємодіяти з головами урядів і міністрами оборони держав-союзниць під час мирного часу та командувати їхніми військами в разі війни.[50] Американський держсекретар і міністр оборони порадили Трумену, що завдання збройних сил США, командированих до Європи,— переконати союзників: якщо почнеться війна, Сполучені Штати не кинуть континент напризволяще.[51]

Розбудова командної структури об'єднаних сил

Узявшися за створення штаб-квартири у Франції, Айзенгавер сказав своїм міжнародним співробітникам, що НАТО у своїй основі не є «військовою організацією», або ж «організацією в уряді». НАТО є «справою духу. Альянс функціонуватиме, якщо ми створимо відповідний дух».[52] Для Айзенгавера, як і для всіх тих, хто складав текст Північноатлантичного договору, сам акт співробітництва був важливішим за будь-яку конкретну політику.

Але вже на самому початку командування в нього виникла підстава для сумнівів у спроможності НАТО підтримувати той дух. Наприкінці 1950-го та на початку 1951-го, коли Айзенгавер готувався їхати до Європи, а Трумен — санкціонувати розгортання кількох американських дивізій на континенті, у Сполучених Штатах спалахнули «великі дебати». Люди з колосальним громадським авторитетом, як-от сенатор Роберт Тафт і колишній президент Герберт Гувер, висловлювалися проти надсилання американських військ до Європи. Вони стверджували, що надсилання солдат США до Старого світу в мирний час позбавить європейців відчуття відповідальності за власний захист і послабить Сполучені Штати.[53] Менш ніж за рік після підписання Сполученими Штатами Північноатлантичного договору європейські союзники спостерігали, як американці обговорюють, що саме означає НАТО для США на практиці.

На дебатах перемогли прихильники надсилання військ на інший бік Атлантики. Американські дивізії було розміщено в Європі разом із канадськими та британськими військами. Але Айзенгавер пояснив, що війська в Європі «тимчасово». Він і вищі керівники його штабу вважали, що в «довгостроковій перспективі в мирний час буде недоцільно тримати в Європі багато американських наземних військ і врешті-решт їх виведуть».[54] Неофіційно Айзенгавер сказав редакторам газет, що дивізії США, імовірно, почнуть повертатися до Америки приблизно за три роки, коли Європа буде в «дуже гарному стані».[55] Як Верховний головнокомандувач ОЗС НАТО в Європі, а пізніше як президент Айзенгавер уважав, що Сполучені Штати можуть і мають вивести свої війська з Європи, щойно союзники відновлять свої армії та волю до боротьби.

Прибувши до Європи, Айзенгавер був приголомшений «бідністю, крайньою бідністю західних європейців».[56] До того ж він дізнався, що американським військам в Європі не настільки раді, як він очікував.[57] Проблеми були взаємопов'язані. Посадовці на кшталт Маршалла, тоді міністра оборони, та Омара Бредлі, голови Об'єднаного комітету начальників штабів, визнавали, що примус європейців до військових витрат може підірвати крихкі, хоча й відновлювані, соціальні, економічні та політичні системи Європи. У заможних Сполучених Штатах більше оподаткування, спричинене витратами на оборону, означало різницю між громадянами, які купували радіоприймачі та телевізори; у Європі це означало різницю між «білим і чорним хлібом». Американці були розчаровані, що їхні європейські колеги не переконали свою громадськість у неминучості жертв заради зміцнення військового потенціалу НАТО. Вони обурювалися, що європейські уряди дозволили своїм громадянам думати про побудову оборони НАТО як про «касторку, що її потрібно прийняти».[58] Але зрештою вони сподівалися, що європейські країни відновляться. Тим часом Сполучені Штати не штовхатимуть їх до критичної межі.

Іл. 2. Президент Трумен і генерал Двайт Д. Айзенгавер ідуть від літака генерала засніженою злітною смугою в Національному аеропорті Вашингтону 31 січня 1951 року. Після свого призначення Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі Айзенгавер здійснив «оглядовий тур» альянсом, відвідавши кожну державу НАТО. Фото з Національних архівів № NLT-AVC-PHT-(73)3496.

Айзенгавер почав організовувати командну систему, яка змогла б ефективно вести війну проти Радянського Союзу в разі виникнення конфлікту — за ініціативи Москви чи випадкового. Але його думка й погляди уряду США та, звісно, європейців щодо ймовірності війни були оптимістичними. Айзенгавер не вважав, що Кремль хоче війни більше за західних союзників. Дійсно, на 1951 рік він гадав, що занепокоєння європейців, котрі безпосередньо голосували на виборах за «комуністичний квиток», минулися. Головною тривогою Айзенгавера та проблемою, яка спричинятиме найбільшу тривогу в НАТО наступні чотири десятиліття, були радянські спроби переконати західних європейців, що захист їм не потрібен і варто вийти з НАТО й стати нейтральними. «Нейтралізм», на думку Айзенгавера, уже мав «досить широку привабливість» і міг зруйнувати будь-які прагнення до співробітництва, що їх він уважав такими важливими.[59]

Нові члени та нова стратегія

Дуже швидко, як сказав Дін Ачесон, «розквіт для НАТО закінчився».[60] Повідомлення в новинах постійно описували засідання ради НАТО як провальні, і сумний заголовок «Куди прямує НАТО?» супроводжуватиме альянс із перших років його існування.[61] Проте 1951-го і 1952-го організаційна структура НАТО розвинулася до своєї довготривалої форми. На засіданні Північноатлантичної ради міністрів держав-союзниць у Лісабоні 1952 року учасники оголосили про нові плани нарощування військового потенціалу. Але вони також перетворили організацію НАТО із ситуаційних зустрічей міністрів на раду з постійною сесією із делегатами союзників, або «постійними представниками». Постійну сесію Північноатлантичної ради очолюватиме Генеральний секретар, який також наглядатиме за міжнародним секретаріатом, що керуватиме роботою НАТО й координуватиме її комітети.[62] Серед присутніх у Лісабоні британських міністрів був чинний міністр оборони та військовий помічник Вінстона Черчилля часів війни Гастінґс Ісмей. Поспостерігавши гамір зібрання та «брак централізованого керівництва» альянсу, він написав американському колезі: «Це було перше, що я побачив у НАТО, і, дякувати небесам, це востаннє». Дуже скоро після засідання в Лісабоні та того, як сер Олівер Френкс і канадець Лестер Пірсон відмовилися від посади, Черчилль повідомив Ісмею, що той буде — проти власного бажання — першим Генеральним секретарем НАТО.[63]

Із розвитком НАТО членство в організації теж розширювалося. 1952 року Сполучені Штати здивували своїх партнерів із держав-союзниць заявою, що Греції та Туреччині слід дозволити вступити до Північноатлантичного договору. У перші роки існування НАТО ці дві середземноморські держави співпрацювали з альянсом, але американці хотіли, щоби обидві були повноцінними членами через свою важливість для військових планів Айзенгавера. Натомість тюрки вимагали членства, водночас погрожуючи: якщо їм не дозволять приєднатися, у Туреччині виникне повсюдний нейтралізм «чи навіть рух до об'єднання з іншою стороною».[64] У лютому 1952 року, на засіданні Північноатлантичної ради в Лісабоні, союзники погодилися запросити Туреччину та Грецію приєднатися, й альянс загалом установив нові військові цілі: витратні плани з оснащення та навчання додаткових дивізій для захисту Європи.

Того ж 1952 року Айзенгавер залишив свою посаду, щоби балотуватись у президенти. Його суперником у висуванні від республіканців був не хто інший, як сенатор Роберт Тафт: один із найзапекліших супротивників розгортання американських військ НАТО протистояв колишньому командувачу альянсу. Якби Тафт став кандидатом, а згодом президентом, історія НАТО змінилася б назавжди. Готуючися залишити командування альянсом, Айзенгавер опублікував розлогу доповідь із викладенням досягнень НАТО. Очевидно, що він хвилювався стосовно зобов'язань громадян альянсу координувати й підтримувати свою оборону. «Чому,— запитував він,— у свідомості мільйонів наших людей має бути плутанина щодо базових цілей нашої оборонної програми, її необхідності та настійної потреби в їхніх індивідуальних зусиллях?» Безсумнівно, продовжував він, «щойно правду зрозуміють, щойно найбільші небезпеки в міжнародній ситуації дійсно стануть відомі, буде менше самозаспокоєності стосовно нашого нинішнього військового становища».[65]

Однак на думку самого Айзенгавера й тих, хто брав участь у підписанні договору, найважливішою небезпекою було те, що європейські громадяни або голосуватимуть за комуністів, або примушуватимуть своїх лідерів погодитися на радянські вимоги в умовах кризи. Хоча Айзенгавер та інші керівники бачили важливість запровадження оборонної системи для створення духу співробітництва й захисту від шантажу, у них не було способу ефективно пояснити своїм громадянам власні справжні побоювання: що громадяни самі, через спричинені страхом чи мінливим настроєм дії, переконають своїх лідерів поступитися Радянському Союзу та дозволити йому заволодіти Європою без жодного пострілу.

Здавалося, перспективи НАТО ще більше погіршились у березні 1953 року, коли помер Йосип Сталін. Нові лідери в Москві почали дипломатичне «зондування ґрунту», а посадовці в Європі та Північній Америці розмірковували, чи віщує смерть Сталіна новий тип відносин із Москвою. Китайсько-корейська домовленість про перемир'я в Кореї посприяла ідеї, що напруженість холодної війни може зменшитися.[66] Унаслідок цього різко скоротилася підтримка оголошеного в Лісабоні зміцнення системи оборони та виникло відчуття, за виразом Ісмея, що «НАТО пішов під укіс».[67] Якщо було складно стимулювати громадський інтерес до витрат на оборону, коли Сталін був живий, а в Кореї точилася війна, то тепер це було ще важче. Зокрема гострі бюджетні проблеми в Лондоні змусили союзників шукати нову стратегічну концепцію — тобто нові логіку, обґрунтування та план, як НАТО досягатиме своєї й до того неоднозначної мети.

1953 року, за «магічним збігом обставин», як сказав один американський посадовець, союзники вирішили, що після виконання на дві третини цілей стосовно кількості сил, установлених після спалаху Корейської війни, НАТО має всі потрібні війська. Урешті-решт Лондон, за мовчазної згоди Вашингтону, переконав інших союзників ухвалити стратегію та військовий план зі стримування Радянського Союзу, а не захисту Західної Європи.[68] За словами Монтгомері, ідея полягала в тому, що Радянський Союз ніколи не наважиться на війну з Європою, оскільки «зазнає величезних збитків і людських утрат — таких самих величезних, як і ми».[69]

Це переорієнтування військового планування та стратегії НАТО уможливили два чинники, які впливатимуть на альянс і далі. Першим була потреба урядів обмежити оборонні витрати та усвідомлення командуванням НАТО, що уряди союзників ніколи не захочуть платити гроші за звичайні — тобто не оснащені ядерною зброєю — війська, які могли би захистити Європу від радянського нападу.[70] Різке скорочення лісабонських військових цілей показало, що кількість звичайних збройних сил НАТО значно менш важлива, ніж той факт, що вони існують і до їхнього складу входили війська США. До кінця холодної війни кількість і якість військ НАТО порівняно з їхніми ворогами з Варшавського договору гаряче обговорюватимуть в альянсі й поза ним, але це завжди було другорядною проблемою, якщо порівнювати її з проблемою простого забезпечення військової присутності США в Європі.

Другим чинником було зростання доступності ядерної зброї та готовність американців використати її на підтримку альянсу. Навіть 1951 року НАТО планувала застосувати ядерну зброю в потенційній війні з Радянським Союзом, але і кількість бомб, і стратегія використання були обмеженими.[71] Неймовірна руйнівна сила атома давала НАТО змогу застосовувати політику стримування, по суті уклавши самовбивчий пакт із Москвою, який описував Монтгомері. Завдяки цій силі альянс також міг заявляти, що здатен вести й навіть виграти ядерну війну з країнами Варшавського договору, не витрачаючи коштів на розгортання величезної кількості звичайних військ. 1954 року союзники по НАТО ухвалили новий стратегічний документ — M. C. 48, «Найефективніша модель військової сили НАТО на наступні кілька років». Цей відвертий та яскраво виражений наголос на ядерній зброї в політиці НАТО, який назвали «новий підхід», відповідав оборонній політиці «нового погляду» адміністрації Айзенгавера з її намаганням обмежити витрати на звичайні збройні сили та все більше покладатися на ядерну міць. Натомість британці послуговуватимуться виразом «довгий шлях» для позначення схожої концепції фінансово стабільної, надійної військової політики, що стала можливою завдяки ядерній зброї. «Нуклеаризація» НАТО розв'язала нагальні проблеми, водночас створивши більші.[72]

Хоча цей процес був важливим для військового й економічного планування, лідери НАТО відразу збагнули, що ставка на ядерну зброю може завдати удару єдності альянсу та послабити його привабливість для громадськості. Протягом 1953-го й 1954-го років політики в Сполучених Штатах і Сполученому Королівстві розмірковували, чи збережуть європейці відданість альянсу, який у разі примусу до війни спопелить цілі регіони Європи. Державний секретар Айзенгавера — Джон Фостер Даллес — у своєму виступі перед Північноатлантичною радою визнав, що «обговорювати застосування ядерної зброї дещо неприємно» і що це «складно ефективно пояснювати публіці».[73] У британському кабінеті міністрів хвилювалися, що планування атомної війни може призвести саме до того, що альянс намагався запобігти: нейтралізму.[74]

Щойно НАТО зробила свою велику ставку на ядерну зброю, питання німецької інтеграції досягло критичної межі. З 1950 до 1954 року у Парижі та Бонні тривали переговори, як найкраще організувати європейську армію. Дискусія зосередилася на «Плані Плевена» 1950 року, названому за прізвищем його автора, французького прем'єр-міністра. Цей план передбачав створення Європейської оборонної спільноти (ЄОС), у якій німецькі військові підрозділи, розміром менше дивізії, навчатимуть і розгортатимуть у складі більших підрозділів. Це була очевидна спроба зробити німецькі військові частини безкорисними.[75]

Попри деякі очевидні примхи в ідеї ЄОС, і британці, і американці підтримали план як найліпший спосіб залучити Німеччину до оборонних

структур Західної Європи. У грудні 1953 року «Велика трійка» — лідери Британії, Франції та Сполучених Штатів — зустрілася на Бермудських островах, щоб обговорити свою стратегію. Ісмея як Генерального секретаря НАТО запросили бути присутнім, щоби не виникло враження, що ці три держави диктують політику альянсу. Айзенгавер, Даллес, Черчилль, британський міністр закордонних справ Ентоні Іден, французькі прем'єр-міністр Жозеф Ланьєль і міністр закордонних справ Жорж Бідо погодилися, що НАТО має керуватися концепціями оборонного планування «нового погляду» чи «довгого шляху» і що німецька роль в обороні важлива для цієї концепції. Даллес був настільки переконаний у потребі в ЄОС для утворення зв'язку Німеччини з НАТО, що зауважив: поразка у створенні ЄОС означатиме для Європи «вчинення самогубства».[76]

Західна Німеччина приєднується до НАТО

Попри застереження Даллеса та після тривалих переговорів 1954 року, Національна асамблея Франції відхилила план ЄОС. Замість приєднання Німеччини до ЄОС, яка була б частиною НАТО, союзники вирішили зробити Німеччину таким самим членом альянсу, як і всіх інших, але з деякими важливими відмінностями. У вересні та жовтні 1954 року підписанти Брюссельського договору зустрілися в Лондоні; за три тижні міністри закордонних справ Великої Британії, Франції, Західної Німеччини та Сполучених Штатів зібралися в Парижі. Остаточні Лондонські та Паризькі угоди значно змінили Брюссельський договір і НАТО: Британія, Франція та Сполучені Штати погодилися формально припинити окупацію Західної Німеччини, і тепер Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) буде суверенною державою. Раніше введені окупаційні американські, британські та французькі війська залишаться в Німеччині в тій самій кількості. Вони будуть не окупаційними військами, а захисниками країни-союзниці. І справді, формально ФРН матиме чотирнадцять союзників, оскільки угоди проклали шлях до приєднання Західної Німеччини до Північноатлантичного договору 1955 року. Подальше розгортання іноземних військ у ФРН допомогло зменшити європейську стурбованість стосовно відновлення Німеччини. Щоби ще більше заспокоїти страхи в Європі на схід і захід від ФРН, новий Брюссельський договір обмежив типи й чисельність збройних сил, які могла формувати Німеччина, і канцлер Конрад Аденауер узяв на себе низку односторонніх зобов'язань, найважливіше з яких — ФРН не створюватиме на своїй території атомної, біологічної чи хімічної зброї.[77]

Іл. 3. Північноатлантична рада зібралася на міністерській сесії в Парижі в жовтні 1954 року й запросила Федеративну Республіку Німеччину стати членом НАТО. Фото з Національних архівів № 286-MP-par-06017.

До 1955 року НАТО набула своєї основної форми: договір, який зобов'язував держави Європи та поєднував їх зі Сполученими Штатами, а також організація та об'єднане військове командування, яке допомагало зменшити європейську занепокоєність стосовно не-такої-надійної-як-скеля статті 5. НАТО перетворилася на міжнародну установу з персоналом, генеральним секретарем, відповідними комітетами й акронімами. У НАТО також усвідомили те, що історики називатимуть «подвійне стримування»: альянс містив — і обмежував — німецький військовий потенціал і тепер був достатньо сильним, щоби стримати будь-які радянські експансіоністські задуми в Європі. Але в засобах масової інформації висловлювалися сумніви, чи є в НАТО майбутнє, а дехто замислювався, чи потрібен альянс зараз і чи можна використати його для інших цілей.

Розділ 2

«ВІЗОК З ЯБЛУКАМИ»

У листопаді 1956 року Генеральний секретар НАТО лорд Ісмей зателефонував Двайту Айзенгаверу в «розпачливому», сумному до сліз настрої. Айк знав Генерального секретаря з часів війни, коли «Паг» Ісмей був головним військовим помічником Вінстона Черчилля. Зараз перший Генеральний секретар НАТО хотів сказати Айку, першому Верховному головнокомандувачу НАТО й Президенту Сполучених Штатів, що НАТО, можливо, «зруйновано».[1] Дзвінок Ісмея відбувся на тлі розбіжностей між Сполученими Штатами, Великою Британією та Францією після того, як останні дві держави таємно змовилися з Ізраїлем, щоб атакувати Єгипет. Ці події віддзеркалювали період похмурої невпевненості в майбутньому альянсу.

Головною проблемою НАТО 1956 року були не радянські війська на її кордонах. Зовсім навпаки: серйозним викликом для виживання НАТО в середині 1950-х була відсутність безпосередньої радянської загрози для Західної Європи. Здавалося, альянс, щойно він виконав своє завдання щодо поглинання Західної Німеччини та створив прийнятний військовий засіб стримування Радянського Союзу, сам усунув себе від справ. Смерть Сталіна та намагання його наступників зобразити радянський уряд борцем за мир поклали початок новій епосі неприязних для НАТО відносин Сходу та Заходу.

Оскільки європейські імперії розпалися, а Радянський Союз почав активніше шукати прихильності потенційних нових партнерів серед країн, що розвивалися, вага глобальної кризи перемістилася з Європи до Азії, Африки та Близького Сходу. Унаслідок цього деякі лідери союзників очікували, що НАТО допоможе захистити їхні імперські володіння чи розв'язати їхні колоніальні проблеми. Ці питання глибоко розділили альянс. Деякі союзники, особливо скандинавські країни та канадці, наполягали, що НАТО не відповідає за проблеми за межами свого регіону. Айзенгавер і його Державний секретар Джон Фостер Даллес не хотіли бачити, як НАТО схиляє чашу терезів на користь колоніальних держав. Говорячи про африканські рухи за незалежність, Айзенгавер сказав Раді національної безпеки, що «цього разу хоче бути на боці тубільців».[2]

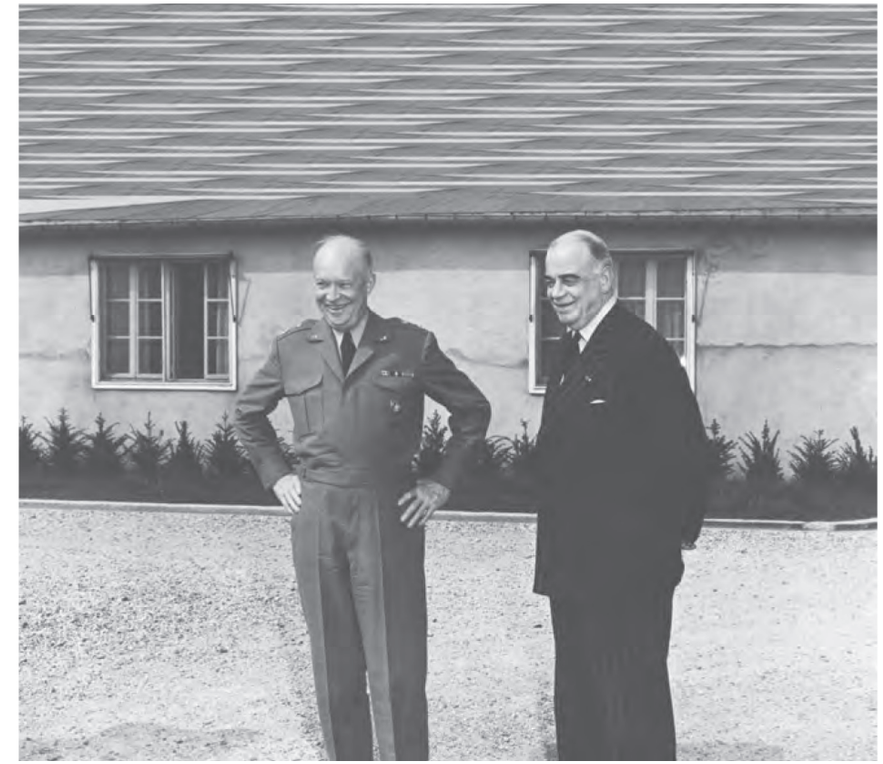

Іл. 4. Генерал Айзенгавер, перший Верховний головнокомандувач ОЗС НАТО в Європі, та лорд Ісмей, перший Генеральний секретар НАТО. Вони зверталися один до одного «Айк» і «Паг». Місце та дата невідомі. Фото з Національних архівів № 286-MP-fra-04433.

Американське небажання використовувати НАТО для глобальної холодної війни було більше ніж просто моральне переконання. І Айзенгавер, і Даллес уважали, що народ Сполучених Штатів не підтримає подальшу участь в альянсі чи організації, яка бореться за імперські цілі та проти рухів за незалежність. Якби НАТО спробувала боротися з кризами імперій, внутрішня американська підтримка альянсу зникла б, і він розвалився б, залишаючи Західну Європу такою же вразливою до радянського політичного тиску, якою вона була наприкінці 1940-х.

Однак у Суецькій кризі та її наслідках Айзенгавер побачив можливість для НАТО. Постсуецьке англо-американське зближення добре відоме: Айзенгавер і Макміллан відновили «альянс загального права» на зразок того, що існував між Франкліном Рузвельтом і Вінстоном Черчиллем під час Другої світової, з перевагами тісного співробітництва без жорстких формальностей інституціоналізованих відносин.[3] Айзенгавер очікував, що нові відносини слугуватимуть моделлю для майбутнього НАТО. Налагоджуючи цю взаємодію — англо-саксонський директорат,— Айзенгавер і Сполучені Штати врятували альянс від руйнування, але посіяли зерна майбутніх трансатлантичних криз.

Радянський мирний наступ

Обговорюючи укладання Північноатлантичного договору, ніхто із союзників не вірив, що Радянський Союз хоче війни в Європі. Тепер, у середині 1950-х, вони були впевнені. Заступник Верховного головнокомандувача НАТО, 1-й віконт Монтгомері Аламейнський — титул, що його фельдмаршал Бернард Монтгомері здобув за великі перемоги над нацистами в Африці та Нормандії,— уважав «практично певним», що в осяжному майбутньому в Європі «не буде великої війни».[4] Оцінки американської розвідки підтвердили, що Радянський Союз не планує використати Червону Армію для завоювання Західної Європи.[5]

Після смерті Сталіна 1953 року зміни в радянському тоні були дуже відчутними, але підозрілими. Кремль відкинув свої погрози війною й натомість наголосив на примиренні з урядами Західної Європи. Радянський Союз підписав мирний договір з Австрією та вивів звідти Червону Армію. Москва висунула пропозицію роззброєння, надіслала групу провідних радянських лідерів до Югославії та погодилася на зустріч із представниками Великої Британії, Франції та Сполучених Штатів для обговорення європейських справ. Водночас Радянський Союз активізував свою діяльність в європейських країнах, запрошуючи вчених, політиків і бізнес-лідерів відвідати СРСР.[6] У паризькій штабквартирі НАТО зустрілася група експертів, щоб обговорити радянський «мирний наступ», і вони дійшли висновку, що Кремль прагне «радше приспати, ніж стривожити Захід».[7]

Уряди союзників залишилися переконаними, що «основною метою» Радянського Союзу є «зруйнувати НАТО й добитися, щоб іноземні збройні сили» — тобто американські, британські та канадські війська — «було виведено з Європи». Лестер Пірсон, канадський міністр закордонних справ і перший міністр закордонних справ країни НАТО, який відвідав СРСР, 1955 року доповів союзникам, що Радянський Союз очікує «розвалу» НАТО в період послаблення напруги між Сходом і Заходом.[8]

Гарольд Макміллан, тодішній британський міністр закордонних справ, лаконічно сказав кабінету міністрів: ця «російська мирна пропаганда є дещо небезпечною».[9] Дані опитувань і дипломатичні доповіді з Європи були категоричні у твердженнях, що громадська підтримка НАТО на континенті зменшується. Це порушило «питання, чи можна й далі покладатися на НАТО як ядро американсько-європейської політики».[10] У Вашингтоні описували НАТО, удаючись до метафор руйнації: за висловом Держдепартаменту, кришився «цемент страху», що підтримував альянс як ціле; Оперативно-координаційна рада попередила, що в «цементі, який скріплював НАТО», з'явилися «тріщини».[11] У ЦРУ зауважили, що «деяке ослаблення» альянсу «видається неминучим».[12] Американцям здавалося, що розгортання військ США недостатньо зміцнило рішучість європейців. Генерал Альфред Ґрюнтер, Верховний головнокомандувач НАТО, приватно звинуватив європейських політиків у недбалості, сказавши, що вони не заохочують підтримки альянсу.[13] Айзенгавера турбувало, що «за кордоном поширюється думка, ніби в НАТО, можливо, не має потреби».[14]

Союзники всюди відчували, що НАТО не вдалося «заручитися повною підтримкою населення», і деякі посадовці припускали, що саме військовий характер альянсу призвів до байдужості й навіть апатії громадськості.[15] Це було протиріччя між військовими засобами та політичними аспектами, про яке 1948 року говорив Кеннан. Прагнучи подолати цей розрив і створити громадську підтримку НАТО, союзники призначили комітет із трьох високопосадовців — «трьох мудреців» — щоби спробувати знайти для альянсу привабливіше застосування. Імовірно, згідно з особливим побажанням канадської делегації на попередніх переговорах, союзники могли би спиратися на статтю 2 договору, яка закликала до більшого економічного та соціального співробітництва держав-союзниць. Зусилля НАТО відновити альянс як щось більше за військовий союз розчарували. Але ще до того як комітет трьох спромігся подати свою доповідь, альянс спіткало лихо поза регіоном договору, далеко від Північної Атлантики.[16]

Утримання НАТО осторонь від Суецу

Союзники здебільшого уникали використання Північноатлантичної ради — головного консультативного органу НАТО — для обговорення справ поза Західноєвропейським регіоном. Мало хто хотів порушувати делікатні та здатні посіяти чвари питання в раді, створеній для демонстрації співробітництва. Багато союзників були глибоко стурбовані французькою політикою в Північній Африці як через свої антиколоніальні внутрішні кола, так і через думку, що дії французів призводять до сум'яття всередині альянсу. Американці, як-от Даллес, намагалися завадити неімперським державам НАТО критикувати французів, водночас перешкоджаючи останнім порушувати північноафриканські питання. Даллес уважав, що Північноатлантична рада — не місце для обговорення дражливих тем.[17]

Наприкінці 1955 року міністри закордонних справ Нідерландів, Португалії та Франції наполягали, щоби НАТО виявляла активніший інтерес і, можливо, здійснювала більш активну політику поза Європою.[18] Ці три країни хотіли отримати допомогу в Індонезії, Гоа та Північній Африці відповідно. Але до них приєдналися неколоніальні держави, зокрема італійці та німці, які хотіли від НАТО гарантій, що Радянський Союз не здобуде союзників у країнах, що розвиваються. Німці стверджували: «Програє один із нас — програють усі».[19] Американці терпіли ці розмови, уважаючи, що такі пропозиції «віддзеркалюють спробу обміркувати інші шляхи та способи надати НАТО довгострокового сенсу та змісту».[20]

Упродовж 1955 і 1956 років міністри закордонних справ союзників уважали, що радянська діяльність і вплив у Північній Африці та на Близькому Сході, особливо в Єгипті, становлять для НАТО найбільшу загрозу. Майже вся нафта, яка перетворювалася на паливо й мастило для армій НАТО, проходила Суецьким каналом. Що важливіше, нафта й інші товари з регіону значною мірою забезпечували паливом й енергією західноєвропейські економіки, які відновлювалися, але ще залишалися вразливими.[21] У середині 1956 року Даллес і його французький колега Крістіан Піно дійшли спільної думки, що члени НАТО мають порадитися стосовно майбутнього Єгипту.

Однак на липень 1956 року, коли єгипетський лідер Гамаль Абдель Насер націоналізував Суецький канал й обмежив до нього доступ, а також перекрив нафтопроводи Єгипту, між союзниками не існувало ніякої координації чи домовленостей. Європа в одну мить стала «цілковито залежною» від милості та доброї волі єгипетської влади щодо джерел своєї економіки. Французькі офіційні особи почали планувати військову операцію задля усунення цієї залежності. Британський прем'єр-міністр Ентоні Іден запропонував, що він разом зі своїми колегами в Парижі та Вашингтоні запланує відповідь. Почувши про план Ідена, дипломати в американському посольстві сказали, що схвалюють такі консультації, але запропонували розширення дискусії із запрошенням інших членів НАТО.[22]

Альянс був улюбленим інструментом Айзенгавера, принаймні на початку. У Вашингтоні президент і його радники вважали, що будь-яке вторгнення, якщо воно потрібне, найкраще здійснювати «від імені НАТО».[23] Іден, хоча це й не було його першим поривом, погодився, що Велика Британія має передати питання для обговорення в НАТО.[24] Якщо, як зловісно сформулювали в міністерстві закордонних справ, криза в Суеці «розвинулася», «очевидно, що ми маємо залучити Північноатлантичний альянс». Британці спонукали французів теж висловити свою позицію в НАТО й сподівалися, що союзники допоможуть здійснити економічний і дипломатичний тиск на єгиптян.[25]

У вересні британський і французький міністри закордонних справ відвідали Північноатлантичну раду й попередили, що проводять військові підготування на випадок, якщо Насер відмовиться від переговорів.[26] Дивно, але американська делегація промовчала. Хоча в липні президент і його радники були цілковито за обговорення проблеми в НАТО, тепер їх дратувало, що британці використали засідання ПАР як своєрідну спеціальну сесію для обговорення долі Єгипту.[27]

Даллес почав сумніватися в мудрості рішення якось пов'язувати НАТО з кризою. У серпні він головував на конференції вісімнадцяти держав, що мала на меті знайти мирне розв'язання проблеми закриття Суецького каналу. Головною турботою Даллеса було запобігти перетворенню кризи на пряме силове протистояння між Сполученими Штатами та Радянським Союзом. На той час високопосадовець уважав, що «альянсу не слід справляти враження, ніби він причетний до складання плану дій для Суецу». Якби НАТО зіграла в цьому роль, Лондонська конференція розвалилася б за лінією Схід-Захід. Ба більше, якщо стане загальновідомо, що НАТО «керує політикою щодо Суецу», альянс стане «хлопчиськом для биття неприязних до НАТО (антибілих, антиколоніальних) держав». Урешті-решт, на думку Даллеса, Захід утратить прихильність кількох країн, що не є членами альянсу, як-от Пакистан, Ефіопія та Іран. Було потрібно чітко пояснити «пресі та загалу, що Суец — не проблема НАТО».[28]

Даллес також нагадав Айзенгаверу, що Сполучені Штати ратифікували Північноатлантичний договір із чіткою умовою, що його «не можна

тлумачити як підтримку колоніальних політик інших країн НАТО».[29] Договір, щодо якого так гаряче сперечалися в Сенаті, існував лише сім років. Якщо конгресмени повірять, що адміністрація спочатку принадила їх угодою про захист Європи, а потім перетворила її на зобов'язання підтримати готові ось-ось розвалитися колоніальні імперії, уряд більше не матиме підтримки стосовно НАТО.

Тим часом у жовтні британські, французькі та ізраїльські посадовці таємно зустрілися в Севрі, Франція, та узгодили план ізраїльського військового вторгнення. Відразу після інтервенції британські та французькі війська, начебто прагнучи роз'єднати ворожі сторони, увійдуть до Єгипту та відкриють канал. 29 жовтня ізраїльтяни розпочали свою операцію. Наступного дня Лондон і Париж висунули фіктивний ультиматум. Даллес назвав 30 жовтня 1956 року «найчорнішим днем у багаторічних відносинах між Англією, Францією та Сполученими Штатами».[30] У лорда Ісмея в паризькій штаб-квартирі НАТО не вперше навернулися сльози на очі. Він попередив Північноатлантичну раду, що розкол із приводу ультиматуму становить найбільшу загрозу для НАТО з моменту підписання договору.[31]

31 жовтня Велика Британія та Франція почали бомбити Єгипет. У відповідь Насер наказав затопити в каналі десятки кораблів, зробивши його непрохідним. За кілька днів, 5 листопада, в Єгипті приземлився британський і французький парашутний десант. Даллес й Айзенгавер лютували. Даллес поскаржився, що англо-французький наступ — «не що інше, як старомодний різновид колоніалізму найочевиднішого штибу».[32] Айзенгавер риторично запитував: «Як ми можемо підтримати Британію та Францію, якщо, зробивши це, утратимо арабський світ?»[33]

Сполучені Штати наполягали, щоби Британія погодилася припинити вогонь і надала план виведення військ, інакше їй відмовлять у доступі до Міжнародного валютного фонду.[34] Гарольд Макміллан, хоча й був завзятим прихильником британської операції, краще за інших розумів нестійкість усієї фінансово-економічної системи Сполученого Королівства. Радикально змінивши позицію, він переконав кабінет міністрів, що вторгнення, яке він уважав таким важливим, має припинитися.

Даллес не міг зрозуміти, як Сполучені Штати можуть продовжувати консультування із союзниками після того, як британці та французи «роздмухали навколо "лінії життя" Європи активну ворожнечу». У листопаді союзницькі відносини були настільки жахливими, що Даллес засумнівався в проведенні запланованої на грудень міністерської конференції НАТО — щопівріччих зборів міністрів закордонних справ держав альянсу.[35] Перенесення зустрічі, хай невелике, було би подією

великого значення в організації, де балом правили символи єдності. Німецький міністр закордонних справ, Генріх фон Брентано, стисло охарактеризував настрій в альянсі, сказавши, що «на цей момент НАТО мертва».[36]

Подолання Суецької кризи

Відновити НАТО «допомогли» радянські танки. У перший тиждень листопада Червона Армія ввійшла в Угорщину, щоби придушити повстання. Хоча реакція НАТО на угорську кризу зводилася лише до обговорення того, що кожна держава робитиме для допомоги біженцям, вторгнення до Угорщини суворо нагадало про силу та близькість радянської зброї до столиць багатьох учасників НАТО. Без сумніву, через події в Угорщині Даллес передумав і відвідав міністерську конференцію. Перед виїздом до Парижу він сказав у Раді національної безпеки, що «бурхлива сімейна сварка» в Суеці «не є такою, котра може закінчитися розлученням».[37]

Канадський міністр закордонних справ Лестер Пірсон очікував, що міністерська конференція допоможе врегулювати конфлікт не лише під час обговорень у Північноатлантичній раді, але й «особливо за межами» офіційних засідань — тобто в коридорах, на коктейльних вечірках і вечерях.[38] Пірсон мав рацію. За словами бельгійського міністра закордонних справ Поля-Анрі Спаака, його колеги зустрілися в Парижі «більше НАТО-налаштованими, ніж раніше».[39] На офіційних сесіях Північноатлантичної ради відбулося деяке засудження Суецької операції, переважно з боку скандинавських країн.[40] Але Спаак захищав британців, французів і колоніальні держави, що Даллес сприйняв як гарну ознаку зближення. Даллес написав Айзенгаверу, що «серйозних суперечок не було і є всі ознаки майбутнього згуртування».[41]

У Парижі Даллес уникав будь-яких зустрічей виключно зі своїми британськими та французькими колегами. Було «надзвичайно складно»,— сказав він Айзенгаверу,— «підтримувати ілюзію, що Франція є однією з великих світових держав».[42] Він і Айзенгавер відчували полегшення, що ані Піно, ані Ллойд «не попросили про тристоронню зустріч». Даллес сподівався — помилково, як покажуть наступні роки,— що проблеми, «мабуть, поки що позбулися».[43]

На Північноатлантичній раді Даллес дотримувався примирливого тону. Замість озиратися на розчарування 1956 року, він закликав союзників разом знайти «філософію віри, щоби жити та діяти в [цей]

важливий момент нашої історії».[44] Джозеф Беш, прем'єр-міністр Люксембургу, вихваляв Даллеса за «надзвичайно успішні» збори та проголосив, що «розбитий глек [було] склеєно».[45]

Якщо напружені відносини в НАТО, можливо, й відновилися, цього не можна було сказати про Організацію Об'єднаних Націй — чи принаймні про погляди на неї європейських держав, особливо Великої Британії та Франції.[46] На грудень «загальні настрої», які Даллес почув від «майже всіх делегацій» у НАТО, полягали в тому, що Організація Об'єднаних Націй «зазнає краху» та потрапила до рук «нових країн». Він зрозумів, що союзники бажають «зробити НАТО конкурентом ООН».[47] Спаак сказав Північноатлантичній раді, що Організація Об'єднаних Націй наразі «банкрут». Чи є сенс, спитав він, щоби держави НАТО продовжували відвідувати ООН, «тільки для того, щоби опинятися в меншості, не отримуючи поваги від більшості, до складу якої входить чимало країн, не наділених політичною мудрістю». «Не вдаючись до крайнощів,— сказав Спаак, хоча здавалося, що він готовий до них,— цікаво дізнатися, за яких умов Організація Об'єднаних Націй надалі може виконувати своє завдання».[48] Лідери Франції глибоко зневажали Організацію Об'єднаних Націй, яка, на їхню думку, діяла на шкоду французьким інтересам у Північній Африці. У Великій Британії Річард «Реб» Батлер, британський політик, на призначення якого наступником Ідена очікували й сподівалися американці, попередив посольство Сполучених Штатів, що його країна може «вийти з ООН».[49] Незадовго до міністерської конференції НАТО, коли британський кабінет міністрів обговорював свою стратегію, лорд Солсбері, лорд-президент ради, застеріг Ллойда не «відштовхувати Сполучені Штати від НАТО», оскільки вони, припустив Солсбері, «можуть мати намір розвивати НАТО замість ООН».[50]

Однак на випадок, якщо Організація Об'єднаних Націй таки виживе, британці, французи та інші, зокрема бельгійці та португальці, хотіли, щоби члени НАТО організувалися в ООН як блок, займаючи спільну позицію, а не — як це сталося восени — голосуючи один проти одного.[51] Кілька членів альянсу не погодилися. Наприклад Халвард Ланге з Норвегії був стурбований, що спільна політика сприятиме поширенню «міфу, що однією з головних цілей політики НАТО є захист колоніалізму».[52] Даллес теж не погоджувався зі спільною позицією. Складно, скаржився він, «відшукати вузьку стежку між, з одного боку, зміцненням НАТО та, з іншого боку, уникненням видимості "об'єднання в команду" й позиціювання себе в ООН як блоку».[53] Але заклики європейських держав були чимось більшим, ніж просто бажанням співпрацювати в Організації Об'єднаних Націй. Багато хто хотів запровадити скоординовану — навіть спільну — політику щодо світу за межами Західної Європи.

Міністерська конференція та подальші події 1956 року показали, що багато союзників НАТО хотіли значно більшої активності альянсу поза європейським регіоном — і не тільки після Суецької кризи, а й через неї. Здавалося, НАТО вселяла більшу надію на координацію зусиль, ніж ООН, яка настільки розчарувала британців і французів. Однак ці спроби щодо активного консультування та координування політики походили не з боку Сполучених Штатів, а від європейських держав — і не лише від колоніальних.[54]

Французи мали власні погляди на розширення географічних зобов'язань альянсу. Загальноприйнятий аргумент стверджує, що Суецька криза безпосередньо призвела до виходу Франції з інтегрованого військового командування НАТО десятиліття по тому, 1966 року.[55] Звісно, між суецькими подіями та розчаруванням французів у НАТО є зв'язок, про що йдеться в наступних розділах.[56] Однак на міністерській конференції Піно не демонстрував жодних ознак дистанціювання Франції від НАТО. Він хотів, щоби НАТО взялася за розв'язання проблем Близького Сходу та Північної Африки, та сказав Даллесу, що альянсу потрібна спільна політика, застосовна до «всіх чотирьох сторін [світу]».[57] Піно спитав своїх колег у раді, чи НАТО «може бути менш, ніж глобальним, у географічних межах солідарності». У відповідь на тривоги Даллеса та Ланге про враження, що його НАТО може справляти на інших, Піно закликав їх «визнати реалії світу, який не є таким доброчесним, як нам хотілося б».[58]

Варте уваги, як швидко союзники по НАТО забули про свої чвари.[59] Частково це пояснюється збігом у часі Суецької та Угорської криз. Спільний ворог і спільне обурення неодноразово лікували рани альянсу. Але те, наскільки члени альянсу бачили НАТО як можливе розв'язання своїх проблем поза європейським регіоном, надає ще одне пояснення швидкого зцілення. 1949 року, одразу після укладання договору, деякі хвилювалися, що НАТО може перевершити чи навіть означати кінець ООН.[60] З 1949 року альянс здавався важливою підтримкою Організації Об'єднаних Націй. Але 1956 року з'явився новий аргумент — що НАТО має замінити ООН як опора західної та глобальної безпеки. 1958 року Шарль де Голль доведе цю ідею до крайності.

Англо-американське зближення

Англо-американський розрив через події в Суеці завдав болю Айзенгаверу, який хотів, щоби неприємні спогади про кризу «було якомога швидше забуто».[61] Він поводився активно та доброзичливо, щоби зустрітися з Гарольдом Макмілланом, який замінив хворого та приниженого Ентоні Ідена на посаді прем'єр-міністра. Серед усіх солдатів і цивільних, з якими Айзенгавер співпрацював у Другу світову війну, Макміллана він уважав «видатним британцем». Макміллан пристав на пропозицію Айзенгавера провести нараду, і вони зустрілися на Бермудських островах, де британська сторона могла бути в ролі господаря.[62]

Макміллан і його посадовці використовували кожну нагоду продемонструвати відновлену дружбу: вони прикрасили головні вулиці британськими та американськими прапорами, було багато військової пишноти й іншого «блиску».[63] Сама нарада мала неформальний характер й обидві сторони, усвідомлюючи потребу зблизитися та демонструвати це зближення, старанно грали в колегіальність. Айзенгавер і Макміллан поводилися як старі шкільні друзяки, навідуючи один одного в спальнях, іноді навіть вбраними в піжами.[64]

Їхнє бажання співпрацювати було щирим. Кожен уважав, що не може досягти своїх цілей без іншого. Але прояви товариськості та дещо улесливий тон презентації Макміллана — у якій він називав Британію, наприклад, «молодшим партнером»,— були ретельним розрахунком.[65] У сфері політики Велика Британія та Сполучені Штати не завжди були так близькі. Вони розходилися в поглядах щодо ролі ООН, і британці досі були невдоволені позицією Генеральної Асамблеї в Суецькій кризі. Крім того, вони не погоджувалися щодо важливості обов'язку Великої Британії тримати в Європі війська, закріплені за НАТО. Макміллан, якому кортіло заощадити кошти на скороченні Британської Рейнської армії, оголосив про велике виведення військ безпосередньо перед конференцією та попри вмовляння Айзенгавера в останню хвилину. Проте вони дійшли важливої згоди дозволити Сполученим Штатам розмістити в Британії балістичні ракети середньої дальності (БРСД).[66]

І Макміллан, і Айзенгавер уважали зустріч на Бермудських островах успіхом і порівнювали її зі своїми близькими стосунками в період війни.[67] Увесь цей час Айзенгавер вірив, що постуецьке зближення з Макмілланом зміцнює «північноатлантичну спільноту націй».[68] У Вашингтоні зростало народжене на Бермудах переконання, що «американсько-англійські відносини — це ядро НАТО».[69] Можливо, альянс і був мертвим під час Суецької кризи, але відродився внаслідок подій

в Угорщині та виявився здатним зміцнитися завдяки близькому партнерству Айзенгавера та Макміллана. Для американських урядовців, а особливо для самого президента, відносини Лондону та Вашингтону були серцем альянсу.

Англо-американська вісь

4 жовтня 1957 року Радянський Союз запустив у космос маленький апарат. «Спутнік» сам собою був технологічним дивом. Сприйнятий як ознака радянської майстерності в ракетобудуванні, він свідчив про спроможність запустити ядерну зброю, здатну досягти Сполучених Штатів. Союзники в НАТО боялися, що Сполучені Штати, більше не захищені величезними океанами, можуть радикально змінити свої зобов'язання в альянсі. «Спутнік» та можливі наслідки для НАТО призвели до наступного етапу еволюції в постсуецькому англо-американському зближенні, коли Айзенгавер і Макміллан почнуть уважати НАТО ключовим елементом своїх планів.[70]

Менш ніж за тиждень після запуску «Спутніка» Макміллан написав Айзенгаверу, запитуючи: «І що ми робитимемо з цими росіянами?» Хіба не настав час, «коли ми можемо ще активніше об'єднати зусилля та визначити, як найліпше застосувати їх для нашого спільного блага»? Макміллан називав свої ідеї «дуже загальними й абстрактними». Однак посилання на ядерну зброю підказує, що лежало в основі його мислення.[71] Макміллан вірив, що «майбутнє Великої Британії як світової держави» залежатиме від розвитку її знань у ядерній сфері, а «Спутнік» створив нагоду вимагати поновлення англо-американської ядерної співпраці, раніше припиненої через британські справи «атомних шпигунів» і подальший Закон про атомну енергію в США.[72]

Айзенгавер погодився з Макмілланом.[73] Він був гірко розчарований тим, що після Другої світової війни президент Трумен припинив спільне англо-американське штабне планування й залишився «серйозно налаштованим на заходи» того типу, який описував Макміллан.[74] Айк і Мак погодилися зустрітись у Вашингтоні, щоби розпочати, за словами Макміллана, «організовувати вільний світ як ціле в боротьбі проти комунізму».[75]

У листах Макміллана до Айзенгавера наголошувалося, що англо-американську координацію потрібно ставити на перше місце, а згодом долучити до неї «наших друзів у всьому світі».[76] Цей вираз цілеспрямовано наслідував одну з минулих пропозицій Айзенгавера, що,

хоча англо-американському союзу слід бути центром вільного світу, «він також має поширюватися на НАТО і, цілком можливо, на країни-союзниці в Азії».[77]

У приватному порядку Макміллан і міністерство закордонних справ віддавали англо-американській координації набагато вищий пріоритет, ніж розвитку НАТО у щось більше, ніж організацію, відповідальну за військовий захист Західної Європи. Вони хотіли діяти максимально таємно, щоби не провокувати ревнощів з боку залишених осторонь союзників.[78] Після Суецької кризи вони вважали, що оборона Заходу вимагає «менш видовищного підходу, і почати треба зі згуртування тих країн, які можуть зробити найбільший практичний внесок», тобто сильніше зв'язати англо-американську політику, зокрема завдяки розвитку «організаційного апарату».[79]

Натомість американців більше турбувала ситуація в альянсах Сполучених Штатів, як-от НАТО, що на думку Даллеса перебували «в нестабільному стані». Навіть британці, дуже бажаючи скоротити свої військові зобов'язання в НАТО, здавалося, «невдоволені нашим чинним альянсом».[80] Але в листі Макміллана про англо-американські відносини Даллес побачив «можливість і прив'язку до конструктивних дій».[81] «Дії» та «наслідки» стали ключовими словами в плануванні англо-американської конференції. Посадовці звернули увагу на статтю в *Daily Mirror*, у якій зазначалося, що «ніщо не може завдати Заходу більшої шкоди», ніж іще одні збори та ще одне комюніке, «повне пустослів'я, люб'язності та беззмістовних дипломатичних теревенів».[82] Події на Бермудах були важливим, але здебільшого нерезультативним заходом, тому від зустрічі у Вашингтоні очікували іншого.

Даллес не мав ілюзій щодо мотивів Макміллана. Він сказав Айзенгаверу: якщо американці хочуть використати конференцію, щоби «продемонструвати наш інтерес до всіх союзників», британці натомість бажають лише наголосити на «особливих відносинах». Айзенгавер хотів «переінакшити цей [британський] план й активно працювати, щоби підтримувати якомога тісніший контакт із британцями». Він і Даллес були згодні, що вжиті у Вашингтоні заходи можна згодом «поширити на весь альянс».[83]

Лівінгстон Т. Мерчант, талановитий співробітник Держдепартаменту, відкликаний із посольської посади для планування конференції, погодився, що американська стратегія побудови тісніших відносин із Британією — у найкращих інтересах Сполучених Штатів. Але він попередив про небезпеки такого сильного й публічного акценту на англо-американських відносинах. Мерчант зауважив, що від будь-якого

партнерства з Британією задля утвердження «світового лідерства» «у більшості наших союзників у НАТО побіжать мурашки по спині». Ба більше, якщо це лідерство не здійснювати «адекватно», Сполучені Штати можуть «зруйнувати ефективність альянсу». На думку Мерчанта, головна британська мета, на відміну від мети Вашингтону,— не створити розширену коаліцію сил, а радше «докласти максимальних зусиль» для «відновлення ексклюзивного та рівного партнерства зі США, як це відбувалося під час війни». Це не було абстрактною аргументацією. Мерчант застерігав: те, що робитимуть Сполучене Королівство та США, по суті буде створенням «постійної політичної групи НАТО», яка складатиметься тільки з Великої Британії та Сполучених Штатів. Це дуже засмутило б німців та «вбило б французів».[84]

Попри провісницькі попередження Мерчанта, Даллес і Айзенгавер сподівалися, що можуть розвинути вісь Вашингтон–Лондон від закритих двосторонніх відносин до багатосторонньої угоди для всього альянсу.[85] Це, вірив Даллес, буде «переломним моментом в організації вільного світу». Проте механізм здійснення цього маневру не дуже ретельно обміркували, а натомість здебільшого висловлювали банальності: у довідковому документі, що його Даллес дав президенту перед зустріччю з Макмілланом, зазначалося, що в разі досягнення успіху в зміцненні відносин із британцями «слід розвинути сильніше відчуття спільності з іншими нашими союзниками».[86]

Макміллан був талановитим актором, здатним грати різні ролі залежно від ситуації та публіки.[87] У Вашингтоні він не розчарував, почавши свою зустріч з Айзенгавером із пафосної промови: «Ці дні можуть бути вирішальними для наступних кількох століть. Протягом кількох сотень років у світі панував християнський Захід. Тепер постало питання, чи буде цей тип суспільства пригнічений "комуністичним соціалізмом", де комуністичні партії працюватимуть у підпіллі як суперуряди. Цілком можливо, те, що станеться в наступні два дні, здатне переломити цю тенденцію».[88]

У своєму щоденнику Макміллан зізнався, що змалював «доволі романтичну картину». Його виступ був «по суті останнім актом п'єси Шоу ["Візок з яблуками"]», у якому американці рвуть Декларацію незалежності та відмовляються від свого суверенітету, але потім поглинають Британію в новому атлантичному злитті. Основна мета відвідування Вашингтону, сказав Макміллан своєму кабінету міністрів,— «експлуатувати» будь-яку американську схильність до «злиття» заради скорочення британських витрат на розробку й підтримання власного атомного арсеналу.[89]

Наступного дня, коли Даллес відвідав британське посольство, щоби пообідати з Макмілланом, він приніс із собою американську чернетку «Декларації про спільну мету», яка мала стати комюніке для вашингтонських перемовин. Макміллан прочитав документ, що свідчив про бажання американців внести зміни до Акту Макмагона, який обмежував співпрацю США з іншими державами у сфері атомної енергії. Ось це, написав британський прем'єр, «чудовий приз!».[90]

Сама декларація була важливим документом, що також стане відомим як Декларація взаємозалежності. Її акцент на почутті солідарності й обміну ресурсами між двома країнами віддавав належне всім думкам, що їх Макміллан і Айзенгавер висловили у своєму відтворюванні листування Рузвельта й Черчилля. Але для Макміллана, який був надзвичайно зосереджений на ядерній угоді, ця тема була просто «балаканиною».[91]

Проте американці дали зрозуміти, що хочуть продовжити говорити про солідарність союзників. Макміллан, який і сам продемонстрував схильність до цієї «балаканини» у своїх листах і промовах до Айзенгавера, охоче погодився. Записи вашингтонської зустрічі, як зрештою й бермудської, демонструють, що перемовини оберталися навколо великих ідей, масштабних історичних подій і грандіозних планів змін у самій формі державних систем, зокрема відбувалося обговорення союзу та федерації між Британією та Сполученими Штатами, хоча всі насмішкувато відкидали здійсненність таких величезних змін.[92]

Макмілланівська тактика обговорювати союз, а потім зосереджуватися на співпраці у вузьких сферах, які його цікавили, добре узгоджувалась із мисленням Айзенгавера про організацію вільного світу. 24 жовтня президент підсумував для Макміллана те, чого, на його думку, потребує світ: «тісніший союз Сполучених Штатів і Сполученого Королівства з метою краще служити справі вільного світу та кільком його оборонним організаціям», зокрема НАТО, але й також Багдадському пакту та Організації договору Південно-Східної Азії.[93] Їм слід робити це, сказав Айзенгавер, «майже для того, щоби спільно діяти в рамках однієї загальної політики».[94] Він очікував, що поштовхом до такого тісного союзу значною мірою будуть дивні психологічні сили, схожі на ті, що їх описували дипломати, які колись вирішили укласти договір. Англо-американська співпраця, стверджував Айзенгавер, надасть «усьому вільному світу стимул і натхнення для нового довгого шляху вперед», продемонструвавши переваги об'єднання ресурсів.[95]

Так сталося, що новий Генеральний секретар НАТО, Поль-Анрі Спаак, перебував у Сполучених Штатах під час переговорів Айзенгавера з Макміллaном. Поки «Спутнік» обертався навколо планети, «Спаакнік», як чиновники Держдепартаменту називали у своєму колі огрядного бельгійця, подорожував США.[96] Американських дипломатів турбувало, що перемовини Айзенгавера та Макміллана затьмарять візит Спаака, означаючи другорядний статус НАТО.[97] Але насправді візит Спаака надав Даллесу й Айзенгаверу першу нагоду спробувати зробити англо-американські переговори плюсом для альянсу. Розклад зустрічей Спаака у Вашингтоні частково збігався з візитом Макміллана й надав громадськості та Генеральному секретарю НАТО відчуття зв'язку з тим, що Макміллан називав своїм «медовим місяцем у Вашингтоні».[98] Айзенгавер сказав Спааку, що переговори з Макмілланом призначені не для того, щоби «створити англо-американський союз, а для зміцнення наших союзів усюди, особливо в Організації Північноатлантичного договору».[99]

Перед зустрічами зі Спааком Айзенгавер запропонував Макміллану, що на наступну міністерську конференцію НАТО в грудні кожна держава-союзниця повинна надіслати свого лідера як національного представника. Така зустріч очільників урядів країн альянсу може «активізувати роботу НАТО у важливий момент». На його думку, це сприятиме «моральному піднесенню», але «фактично спонукатиме до конструктивних міркувань і планування за типом мислення, про який ми говорили» у Вашингтоні. Айзенгавер не міг запросити на цю конференцію самого себе, але якщо Макміллан умовить Спаака на таке запрошення, президент буде «налаштований пристати на пропозицію».[100] Спаака не потрібно було переконувати. Він надіслав запрошення.

Тож наприкінці вашингтонських перемовин Макміллан отримав свій «чудовий приз». Британці та американці домовилися про низку практичних скоординованих заходів, а Спаак погодився провести зустріч очільників урядів. Айзенгавер теж отримав те, чого хотів.

Айзенгавер глибоко вірив у цінність англо-американського союзу, але й у НАТО також; для нього ці два об'єднання були не просто нероздільними, а означали те саме. Президент сказав про це публічно, коли раніше, у жовтні, виголошував тост на честь Королеви Єлизавети. «У центрі та основі всього цього [тобто НАТО],— проголосив він,— англомовні народи маршують уперед разом».[101] Не дивно, чому Айзенгавер так розумів НАТО. Він відігравав одну з найважливіших ролей у керівництві переважно англо-американською боротьбою проти Гітлера на Західному фронті Другої світової війни, і його перебування на посаді Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі дало нагоду побачити те, що спочатку було військовою силою передусім з «англомовних народів». Тепер як президент Айзенгавер хотів

відновити «набагато тіснішу співпрацю між британцями та нами у військовій сфері». Але він бажав, щоби це співробітництво відбувалось у ширшому контексті НАТО, у якому Сполучені Штати й Сполучене Королівство «матимуть головну відповідальність у певних сферах».[102]

На вашингтонських перемовинах і в процесі англо-американського зближення загалом Айзенгавер підтримував тип близького зв'язку, потрібний для ефективних союзницьких відносин, і вірив, що його співробітництво з Макмілланом слугуватиме моделлю для НАТО. Він повністю погодився з листом, який Даллес написав Ллойду і в якому йшлося, що Вашингтон «заклав підвалини для ще визначніших майбутніх подій».[103] Відтоді Айзенгавер керував приготуваннями до конференції НАТО, яку відвідали голови урядів усіх держав-союзниць.

Адаптація англо-американської моделі

Мета зустрічі голів урядів країн альянсу, писав Даллес,— застосувати загальні принципи, узгоджені Айзенгавером і Макмілланом, «безпосередньо в контексті НАТО».[104] Звісно, застосувати до альянсу якісь конкретні домовленості між Айзенгавером і Макмілланом було майже неможливо. Президент і прем'єр-міністр працювали над створенням організаційного апарату та відносин, які неминуче мали надзвичайно секретний характер: інформаційна політика та психологічна зброя, планування укриттів, обмін розвідувальними даними та знаннями в ядерній сфері. Повідомляти іншим членам альянсу було майже нічого. Як наслідок, головною темою американського планування конференції стали «Декларація про спільну мету» та заклик до більшої єдності союзників.[105]

Щоби доповнити традиційний бюрократичний процес і сформувати двопартійну внутрішню підтримку зусиль Айзенгавера щодо НАТО, Даллес запропонував провідному демократу Едлаю Стівенсону, опоненту Айзенгавера на виборах 1952 і 1956 років, перетворити американську базову політику для НАТО — «Декларацію про спільну мету» — на конкретні дії.[106] Стівенсон провів ретельне дослідження, щоби визначити, як найліпше зміцнити альянс «шляхом відновлення взаємної довіри та посилення відчуття спільності серед його членів». Він зазначив, що традиційні методи безпеки не є єдиним або найкращим засобом «зупинити нейтралізм» чи «відновити взаємну довіру серед союзників і впевнити решту світу щодо намірів та можливостей Заходу». «Головною загрозою», стверджував Стівенсон, є не військова агресія, а «підривна діяльність шляхом пропаганди, економічного підкупу та політичного проникнення».[107] Зрештою Стівенсон розробив політичні рецепти боротьби з цими небезпеками.[108] Коли йому стало очевидно, що адміністрація не зацікавлена застосувати цю невійськову політику на практиці, він відмовився брати участь у зустрічі в Парижі.[109]

Робота, паралельно проведена бюрократичним апаратом, надихала значно менше. У початковому документі щодо планування зустрічі НАТО зазначалося, що «Декларація про спільну мету» має надати альянсу «значно більше відчуття спільності та взаємної довіри».[110] Після довгої інтенсивної роботи, складання відповідних програмних паперів і міжвідомчої координації створений документ із описом загальної американської позиції на конференції альянс стверджував, що, як і англо-американські відносини, НАТО потребує «відчуття сили, єдності та довіри».[111] Таке відчуття відігравало курйозну та невизначену роль: американській політиці належало створити відчуття спільності в НАТО, але посадовці у Вашингтоні також стверджували, що відчуття спільності здатне подолати політичні розбіжності між союзниками. Коли Державним департаментом розійшлася остання серія документів, американці майже припинили говорити про потребу в плеканні єдності, заявивши, що «ретельний аналіз свідчить, що більшість почутих скарг на "брак єдності" в НАТО є перебільшенням».[112]

Але побоювання щодо згуртованості альянсу не були перебільшеними; їх гостро відчували в Європі, особливо в Бонні. Канцлер Аденауер сказав Джону Маклою, що в разі, якщо сторони договору не знайдуть нового натхнення, «це буде кінцем НАТО».[113] Аденауера мучили сумніви щодо американського наміру захищати Європу, особливо зважаючи на запуск радянського «Спутніка», і канцлер навіть обмірковував таємно запропонувати французам об'єднатися з італійцями для розробки ядерного потенціалу.[114]

Однак Аденауер навряд чи втратив віру в НАТО; він порекомендував Даллесу, щоби на своїх наступних зборах альянс здійснив «жест повторного підтвердження». Він бажав для альянсу не лише промов, але й реальних змін. Аденауер хотів, щоби Північноатлантична рада мала більше влади та зв'язків у кабінетах міністрів.[115] У військовій сфері має бути більша стандартизація озброєння, координація логістики та сильніша інтеграція військових сил. «Усе,— сказав Аденауер,— слід організувати так, як планувалися ЄОС, з об'єднаними й інтегрованими повітряними та наземними силами».[116]

Даллес поскаржився на тиск з боку німців, але погодився на два конкретні жести повторного підтвердження: пропозицію надати європейським союзникам БРСД і план оснащення європейських сил НАТО

ядерними боєголовками.[117] Поки наближалася зустріч очільників урядів, Верховний головнокомандувач ОЗС Лоріс Норстад наполягав, щоби Сполучені Штати взялися за створення планів розміщення в Європі «ядерного запасу», котрий, якщо президент скаже, нададуть командувачам НАТО для використання у війні. Генерал Норстад заохочував Айзенгавера, колишнього Верховного головнокомандувача, запровадити атомний запас НАТО, щоби підкреслити «риси солідарності та взаємної довіри, на яких ґрунтується альянс».[118] Даллес особливо вподобав ідею про ядерний запас, стверджуючи, що «зараз час настав, або ж союзи розпадуться».[119]

Але з наближенням конференції планування зосередилося не на конкретній політиці, а на одній людині — Президенті Сполучених Штатів. У Північноатлантичній раді очікували, що сама присутність Айка «оживить НАТО».[120] Айзенгавер відхилив перші чернетки своєї промови, вимагаючи більше «приголомшливих абзаців» та «ефектних формулювань» з метою показати образ американської «солідарності, співпраці та енергійності».[121] Айзенгавер і все, що він собою являв,— не тільки як Президент Сполучених Штатів, але також як Верховний головнокомандувач військами Заходу в Другій світовій і на початку холодної війни — утілював дух НАТО більше, ніж будь-яка політика чи організація.

Але Айзенгавер ледь не пропустив зустрічі; наприкінці листопада президент пережив інсульт. Проте він був рішуче налаштований приїхати. Айзенгавер прилетів до Парижу із суворими вказівками від своїх лікарів не знімати капелюха під час церемоній на честь свого прибуття в аеропорт Орлі.[122] Потім він проїхав Парижем під оплески величезних натовпів захоплених прихильників. Його помічник Ендрю Ґудпастер казав, що привітання людей уздовж маршруту Айзенгавера «були найемоційнішими та найзахопливішими, що я колись бачив чи побачу з боку французів. Реакція була надзвичайною».[123]

Через слабке здоров'я та проблеми з мовленням унаслідок інсульту промова Айзенгавера пройшла не так, як планувалося. Другу її половину він передав Даллесу.[124] Проте він зберіг свою роль центральної дійової особи конференції. На великій офіційній вечері він відповів на тост французького прем'єр-міністра Фелікса Гаяра. В останній день зборів Айзенгавер навіть узяв участь у складанні комюніке.[125]

Присутність Айзенгавера була для НАТО благом, і згодом він і Макміллан погодилися, що зустріч «однозначно була плюсом для вільного світу».[126] Марк Трахтенберг стверджує, що план ядерного запасу є «мабуть, найважливішою політичною ініціативою, започаткованою адміністрацією Айзенгавера».[127] Це докорінно змінило потенціал військ

НАТО та безсумнівно допомогло зміцнити довіру європейських лідерів до американської відданості Європі. Водночас план посіяв зерна серйозної суперечки з французами. І це був цілковито інший підхід до трансформації НАТО порівняно з відкинутими ідеями Стівенсона про невійськові рішення.

Союзники дійшли таємної згоди доручити Спааку написати листи до Генеральних секретарів Багдадського пакту, Організації американських держав (ОАД) і Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО). Листи пропонували «прості й стримані домовленності та обмін даними з економічних, соціальних, інформаційних і культурних проблем із наголосом на безпеці вільного світу».[128] ОАД відхилила запрошення, а СЕАТО та Багдадський пакт погодилися. Між НАТО й Багдадським пактом розвинулися обмежені відносини, зокрема обмін навчальними документами та проєктами майбутньої координації «оборонних планів» між організаціями.[129]

Однак у центрі уваги конференції були Айзенгавер і план ядерного запасу. Тогочасні спостерігачі, як-от один зі спеціальних помічників Айзенгавера — К. Д. Джексон, відкрито висловлювали невдоволення, що американці прийшли на зустріч НАТО з «мабуть, неточними чи поверховими даними дипломатичної розвідки про те, що єдине, чого хочуть наші союзники,— це локально розміщені ракети з ядерними боєголовками».[130]

Уже 14 грудня Макміллан почав хвилюватися, що для справжнього успіху конференції ядерних обіцянок недостатньо, особливо після підвищення очікувань і уваги преси до зібрання. Він звинуватив Даллеса в думці, що міністерська конференція «може бути просто якоюсь "гулянкою"», на якій союзники погодяться прийняти ракети, «вигукнуть трикратне ура на свою честь й одне — на честь Дядька Сема, а потім підуть додому». Макміллан, який стільки зробив, щоби заохотити мислення про єдність і взаємозалежність, але висунув мало власних конкретних пропозицій, сказав, що бачення Даллеса є «дурним… але наразі інших ідей у Фостера немає».[131]

Французька проблема

Сам Макміллан урешті-решт вирішив, що зустрічі голів урядів достатньо, щоби задовольнити союзників; він сказав своєму кабінету, що «страх перед англо-американською гегемонією розвіявся, переважно завдяки приватним розмовам».[132] У деяких колах британського й аме-

риканського урядів усе ж нервували, що інші союзники почуваються покинутими. На початку 1958 року посол Великої Британії у Франції Ґледвін Джебб був ошелешений, коли прочитав записи вашингтонських перемовин. Після зустрічі голів урядів він зауважив, що переговори Айзенгавера та Макміллана зосереджувалися винятково на тому, що Макміллан назвав «внутрішнім ядром англо-американського партнерства» в НАТО. З класичним британським применшенням Джебб сказав, що «трохи здивований» тим, що зовнішнє ядро альянсу та зміни в Європі не було визнано: зрештою в березні 1957 року шість європейських держав зробили величезний крок до заснування Європейського економічного співтовариства, підписавши Римський договір. В англо-американських перемовинах «узагалі не згадали» європейську ідею та, здавалося, ніяк не зважили на те, які наслідки матиме політика Вашингтону й Лондону для континенту. З документів, до яких Джебб мав доступ, видавалося безсумнівним, що, неофіційно чи якось інакше, «створено певний англо-американський директорат». Джебб розумів величезні переваги співробітництва зі Сполученими Штатами, але попередив, що такий директорат «налякає французів і, гадаю, більшість європейців». Зустріч очільників урядів країн НАТО з її браком конкретних результатів показала, що англо-американський директорат «хоча він, можливо, і лестить нашому самолюбству, буде ненадійною основою для нашої закордонної політики», якщо не входитиме до складу «значно більшої структури».[133]

Занепокоєння Джебба посилилося після побаченого в Парижі. Протягом першої половини 1958 року Франція кипіла, спостерігаючи, як з її рук вислизає перемога в Алжирі. У червні 1958 року Шарль де Голль став прем'єр-міністром. Лондон і Вашингтон схвально сприйняли успіх де Голля з тієї причини, що він обіцяв деяку стабільність після, здавалося б, нескінченної низки короткочасних урядів Четвертої Республіки.[134] Але багато хто замислювався, що означатиме для НАТО повернення де Голля до влади, адже він був противником альянсу від самого його заснування.

Французькі дипломати й політики негайно кинулися придушувати будь-які чутки, що прихід до влади де Голля загрожує НАТО, але визнавали, що генералу не подобаються деякі аспекти структури альянсу.[135] У червні 1958 року — у місяць, коли де Голль став прем'єр-міністром (1959 року він стане Президентом Франції, розпочавши період П'ятої Республіки),— Айзенгавер і Макміллан знову зустрілися для серії двосторонніх переговорів. Айзенгавер, Макміллан і Даллес одностайно очікували, що де Голль вимагатиме «тристоронніх відносин» Франції, Великої Британії та Сполучених Штатів. Це не було лише припущенням; 1949 року де Голль проштовхнув цю ідею, й уряди французької Четвертої Республіки прагнули поглибити та формалізувати зв'язок трьох держав.

Однак Айзенгавер і Макміллан були згодні мати справу з Францією на двосторонній основі або в структурі НАТО — вони зустрінуться в тристоронньому форматі тільки з приводу певних тем, як-от Німеччина. Вони також погодилися, що «третього зайвого» в англо-французьких чи американсько-французьких двосторонніх переговорах «повністю триматимуть у курсі справ».[136]

Цей підхід стривожив американських дипломатів, які вважали, що лідерам варто бути ініціативними до де Голля, можливо, прислухаючись до його думки щодо військових і політичних стратегій НАТО. Мабуть, припускали вони, настав час поділитися з Францією атомною енергією та відновити збори «Великої Трійки» — практику зустрічей американського, британського та французького лідерів для обговорення міжнародної ситуації.[137] Але Айзенгавер і Даллес, задоволені тим, що 1956 року з переговорами «Великої Трійки» було покінчено, та Макміллан зі своїм прагненням розвинути тісні робочі стосунки з Вашингтоном не мали бажання ділити англо-американський зв'язок із кимось ще.

Проте де Голль вирішив поділитися своїми поглядами на НАТО. У червні він окремо поскаржився на альянс і Макміллану, і Даллесу, та описав — хоч і розпливчасто — свої пропозиції щодо розв'язання наявних проблем. Макміллану де Голль відверто сказав, що «надає реорганізації НАТО великої ваги». Потреба в реорганізації була передусім пов'язана з участю Франції в ухваленні рішення щодо застосування ядерної зброї. Обійнявши посаду прем'єр-міністра, де Голль дізнався, що в НАТО немає ніякого «схваленого Альянсом загального стратегічного плану» використання американського чи британського ядерного арсеналу.[138] У певному сенсі це було правдою — ініціювання атомної війни не належало до сфери відповідальності НАТО чи навіть Північноатлантичної ради. Вашингтон і Лондон завжди вважали, що ухвалювати рішення мають вони. Як зазначалося в доповідній записці для Макміллана, «Ми сподіваємося, що наші союзники довірять нам застосовувати її [ядерну зброю] відповідально».[139] Однак довіра де Голля не поширювалася настільки далеко. Він не погодився б на ситуацію, коли «тільки американці та британці фактично можуть розв'язати атомну війну, коли захочуть».[140]

Наступне занепокоєння де Голля полягало в тому, що НАТО «завузька географічно». Він пояснив, що альянс має охопити «принаймні Північну Африку», можливо, до Сахари та навіть Центральної Африки.

Зі «стратегічного погляду» здавалося необхідним розширити його ще більше, на «весь Близький Схід, район Червоного моря, Арктику та Індійський океан».[141] Очевидно, радники де Голля переконали його, що Північноатлантичний договір буде надто складно змінити, тому що це вимагатиме одностайної згоди союзників. Натомість він хотів «у якийсь спосіб пов'язати Марокко, Туніс і Алжир із НАТО без нових формальних угод».[142] Він пообіцяв невдовзі надіслати офіційні пропозиції.[143]

Плани де Голля збентежили британців. Проте вони нещодавно змінили свою думку про більший інтерес НАТО до регіонів за межами території договору. Селвін Ллойд, який передав ідеї де Голля Спааку, уважав: це добре, що французький прем'єр визнає «вплив НАТО на події за її нинішніми межами».[144]

Коли Даллес прибув до Парижу, де Голль сказав йому те саме: «НАТО функціонує незадовільно». Навіть нещодавні зусилля Сполучених Штатів оживити альянс, зокрема план ядерного запасу, який забезпечить французьку армію ядерною зброєю, мало цікавили де Голля. Француз уважав, що «недоліки розміщення ядерної зброї на французькій землі», тобто перетворення Франції на мішень для радянської зброї в разі війни, «не компенсуються» її присутністю, оскільки Франція не матиме повного контролю над її використанням.[145] Після суецьких подій американці прагнули надихнути НАТО відчуттям єдності та запропонували ідею надання ядерної зброї як великий крок у цьому напрямі. Прагнення де Голля до тісніших зв'язків між трьома державами та його несхвальне ставлення до ядерного плану не залишили майже ніякої спільної мови для політики між Парижем і Вашингтоном. І француз попередив Даллеса, що в разі англо-американського втручання на Близькому Сході, «Франція бажає певної участі».[146]

Як і британці, американці були спантеличені згадкою де Голля про розширення НАТО, і просили уточнень. Луї Жокс, постійний керівник апарату на Набережній Орсе[a], міг лише сказати, що «складно пояснити концепцію де Голля в деталях і те, як її можна здійснити».[147] Загалом американці припускали, що де Голль хоче розширити членство в НАТО, мабуть, із залученням принаймні Тунісу та Марокко й, можливо, інших країн.[148] Розмірковуючи над ідеями де Голля зі своїми співробітниками, Даллес уважав, що буде «неймовірно складно» зберегти єдність НАТО, якщо до нього ввійдуть «нації з різними культурними традиціями й політичними установами».[149] Де Голль надто пізно долучився до проблеми, з якою стикнувся Даллес унаслідок суецьких подій.

[a] Французьке міністерство закордонних справ розташоване на набережній Орсе, і цю установу часто називають іменем вулиці — Quai d'Orsay (Набережна Орсе).

Після зустрічі де Голля з Макмілланом і Даллесом французькі посадовці не відчували оптимізму. Перемовини пройшли з легковажною люб'язністю, але за привітністю ховалася «негативна сторона». Було очевидно, що французькі відносини всередині альянсу обмежувалися або двосторонніми зустрічами, або зборами всіх членів альянсу — і не стосувалися зустрічей новоствореного, хоч і неофіційного, англо-американського директорату.[150] Де Голль уважав ці обмеження неприйнятними, але вони дійсно існували, і події літа 1958 року на Близькому Сході та в Східній Азії лише підкреслили їх. У липні американці висадилися в Лівані, а британці ввели війська в Йорданію; у жодному випадку Францію не запросили до участі попри чітко висловлене бажання де Голля отримати таке запрошення. Коли пізніше Сполучені Штати наблизилися до межі війни, оскільки Китайська Народна Республіка обстрілювала острови Цзіньмень і Мацзу, де Голль переконався, що війна на іншому кінці світу може перетворитися на глобальний конфлікт. Улітку 1958 року він не мав засобів впливати на використання американської ядерної зброї чи обмежити його. Для де Голля більш критичною за кризу в Азії була французька гнійна рана в Алжирі — без сумніву, найбільша політична проблема французьких урядів наприкінці 1950-х,— чий стан продовжував погіршуватися без жодних ознак того, що союзники допоможуть Франції.[151]

Зрештою, прагнення Айзенгавера співпрацювати з Макмілланом, яке завжди ґрунтувалося на надії відродити альянс, урятувало НАТО від зневіри та розбіжностей протягом 1950-х. Англо-американські відносини залишаться найважливішою віссю альянсу протягом десятиліття, доки Федеративна Республіка Німеччина не набуде достатніх влади та впливу, щоби конкурувати з Великою Британією за звання першого лейтенанта Америки. Проте англо-американська модель не дуже добре слугувала джерелом натхнення для альянсу, адже вимагала, щоб інші союзники роками чекали на формування схожих відносин із Вашингтоном. Очікувати, поки цивільні стосунки перетворяться на дещо більш офіційне, було для де Голля неприйнятним. Він хотів саме публічного «одруження».

Розділ 3

ОБ'ЄДНАНІ ІСТОРІЄЮ

У вересні 1958 року французький прем'єр-міністр Шарль де Голль надіслав особисті рукописні листи Двайту Айзенгаверу та Гарольду Макміллану, додавши до кожного послання меморандум з описом радикально нової структури НАТО. Через кризи літа 1958 року на Близькому Сході та в Східній Азії де Голль дійшов висновку, що Північноатлантичний альянс, якому ще не було й десяти років, «більше не відповідає політичним і стратегічним реаліям». НАТО слід змінити, стверджував він, і створити нову «організацію» зі Сполучених Штатів, Великої Британії та Франції, щоб ухвалювати «спільні рішення» з політичних питань світової безпеки та здійснювати «стратегічні плани» щодо ядерної зброї. Ці три країни сформують «Постійну групу» й зустрінуться у Вашингтоні. Звідти вони розподілять світ на «театри дій», що охоплюють Арктику, Атлантику, Тихий та Індійський океани.[1]

Меморандум де Голля часто згадують як приголомшливий результат манії величі, яка рухала *Le Grand Charles*[a]. Украй амбітна та нездійсненна ідея створення в примусовому порядку тристороннього директорату над глобальним НАТО стикнулася — принаймні так розповідає історія — з «чітким, але ввічливим "ні"» Айзенгавера та Макміллана. Пізніше сам де Голль заявлятиме, що не отримав відповіді на свій меморандум, і використає відсутність реакції як важіль, щоби 1966 року зрештою остаточно відірвати Францію від об'єднаного військового командування НАТО.

Але це зачіпає лише малу частину «дипломатії меморандумів», яка поглинула НАТО з 1958 до 1961 року. Адже меморандум де Голля не був як грім серед ясного неба. Риторика Макміллана, Айзенгавера та Даллеса публічно та цілеспрямовано піднесла НАТО як головний інструмент західної безпеки, і було багато розмов — хоч і мало дій — щодо розширення НАТО задля розв'язання глобальних проблем. Тож не дивно, що де Голль приділив НАТО таку велику увагу у своєму листі. Тільки

[a] Великого Шарля *(фр.)*.

пізніше іншим союзникам у НАТО стане ясно, що де Голль необов'язково хотів оновлення НАТО — установи, про яку він мало знав і хотів би знати ще менше. Насправді він хотів мінімізувати її значення.[2] Як пояснив французький постійний представник Жоффруа Шодрон де Курсель своєму британському колезі Френку Робертсу, де Голль «змішав дві цілком окремі речі: західну безпеку як глобальну проблему та ефективне функціонування НАТО — найважливіший, але не єдиний складник західної безпеки».[3]

Іл. 5. Французькі десантники беруть участь у навчаннях НАТО в По, Франція, середина 1950-х. Фото з Національних архівів № 286-MP-fra-06397.

Меморандум де Голля був спробою створити повністю нову структуру глобальної безпеки та відкинути інтегровану військову структуру НАТО й Північноатлантичну раду з її передумовою, що всі союзники — незалежно від обсягу ресурсів чи влади — є рівними та суверенними державами.

Сучасники де Голля висміювали його підхід до міжнародних справ, сперечаючись, яке з минулих століть краще відповідало його стилю та ідеям. Гарольд Макміллан називав де Голля «загалом людиною вісімнадцятого століття», а от Айзенгавер не погоджувався, уважаючи, що француз належить до «початку дев'ятнадцятого».[4] Його написані від руки листи викликали зневагу американських дипломатів, котрі «могли уявити собі, як він пише гусячим пером».[5] Безсумнівно, основною причиною невдоволення де Голлем була його впертість щодо власної політики й нездатність іти на компроміси з іншими союзниками. Але невдоволення союзників було значною мірою зумовлене підґрунтям порушених де Голлем питань. Розширення холодної війни та контроль союзниками (чи його відсутність) використання ядерної зброї були для альянсу реальними труднощами, і залишалися проблемами протягом десятиліть. Крім того, де Голль передбачив серйозні проблеми для тих, хто формував зовнішню політику, що виникнуть унаслідок змін у суспільстві, зокрема зростання індивідуалізму та зниження прихильності до національних ідей. Задовго до криз 1970-х, де Голль наприкінці 1950-х уважав, що атлантичний дух не буде мотивацією для народу Франції; людей потрібно мотивувати любов'ю до країни, інакше вони будуть просто пливти за течією.

Проте не менш визначною за порушені в меморандумі де Голля питання була готовність його адресатів, Айзенгавера та Макміллана, піти назустріч французькому прем'єру за багатьма пунктами. Вони дійсно бажали обміркувати радикальне оновлення архітектури атлантичної безпеки. Зокрема Макміллан побачив можливість великої угоди між Лондоном і Парижем, яка задовольнить французькі бажання у сфері безпеки в обмін на економічні вигоди для Великої Британії. Такий план значною мірою допоміг би подолати відчуженість між Лондоном і Європейським економічним співтовариством, яка була суттєвою проблемою в стабільному розвитку європейської єдності. Але розв'язання цієї економічної проблеми спричинило б навіть більше занепокоєння, оскільки тристоронній директорат серйозно зашкодив би іншій великій післявоєнній меті — «прикріпленню» Німеччини до Заходу.

Передумови меморандуму де Голля

Меморандум де Голля зачепив кілька неузгодженостей НАТО. В основі антипатії де Голля до альянсу лежала його неприязнь до військової інтеграції, хоча союзники здебільшого не зрозуміли його занепокоєння. 1948 року він виступив проти нової оборонної організації Західноєвропейського Союзу. За його словами, було «принципово неприйнятно», щоби за захист Франції відповідав хтось, крім французів.[6] На початку 1950-х де Голль виступив проти планів армії європейської єдності — Європейської оборонної спільноти,— у якій невеликі французькі, німецькі й інші підрозділи об'єднувалися б у більші військові формування. Він не вважав, що солдати завзято битимуться за міжнародних командирів; французькі війська віддаватимуть усі свої сили, тільки якщо проливатимуть власні кров, піт і сльози задля захисту Франції. Однак об'єднане військове командування НАТО практично не було схожим на плани ЄОС. Війська НАТО складалися майже виключно з великих національних підрозділів — армій, флотів, повітряних сил,— чиї вищі офіцери виконували би накази Верховного головнокомандувача НАТО під час війни. Проте де Голль склав власну думку про інтеграцію в 1950-ті та вважав, що НАТО функціонує за тими самими принципами; його турбувало, що альянс є чи стане — як охарактеризував Черчилль плани ЄОС — «каламутною мішаниною» без національного стимулу чи патріотизму для мотивації військ.[7]

Де Голль не вподобав ідеї військової інтеграції з глибших причин, ніж мотивація вояків. Він уважав, що Франції потрібні сильні традиції та інституції, щоб її громадяни залишалися французами — тобто для підтримання ідеї про Францію як націю. Хвиля комунізму — як місцевий політичний рух і як наслідок радянської підривної діяльності — загрожувала кинути виклик цій дуже особливій ідеї Франції. На думку де Голля, у Франції існували дві інституції, здатні «піднятися й подолати комунізм — Церква та Армія». На церкву, гадав він, спиратися не можна, передусім тому, що перед нею постають власні виклики. Його міністр закордонних справ Моріс Кув де Мюрвіль пояснив, що де Голль «уважає, що повинен підтримувати французьку армію як цілісний підрозділ, який можна використати проти комунізму». Авжеж це мудро, щоби лідер країни, у якій комуністична партія незмінно отримувала близько 20 відсотків голосів виборців, думав про майбутнє своєї нації.[8] Його занепокоєння щодо інтеграції дедалі більше пов'язувалося з проблемами Франції в Алжирі.

Стурбованість де Голля щодо приналежності та прив'язаності французів до своєї нації перегукується з тривогами американських, бри-

танських і німецьких посадовців, які в 1970-ті побоювалися, що їхні громадяни більше не ототожнюють себе зі своєю державою, не кажучи вже про більшу атлантичну спільноту. Але наприкінці 1950-х ці питання здебільшого були в тіні. Люди на кшталт Айзенгавера — з його досвідом верховного головнокомандувача — глибоко вірили в необхідність об'єднаних військових команд. Такі команди слугували символом атлантичної єдності. Вони також являли собою єдиний засіб ефективного захисту від сучасної війни, особливо в царині протиповітряної оборони. Для всіх де Голль з його скаргами на інтеграцію скидався на людину, яка бореться з плином часу.

Проте, як це не парадоксально з огляду на його неприйняття інтеграції, де Голль дійсно хотів більшого співробітництва між лідерами щодо планів і рішень, які стосувались ядерної зброї. Знову ж таки, бажання де Голля брати участь в ухваленні «стратегічних» — тобто ядерних — рішень здавалося союзникам спробою збільшити французьку велич. Тільки наприкінці 1950-х стало ясно, що занепокоєність де Голля ядерною проблемою мала багато нюансів.

Проте пов'язані з меморандумом де Голля переговори здебільшого мали стосунок до холодної війни поза межами Європи. Турботи де Голля — хоч і висловлені ним в особливий спосіб — не були унікальними. Вони перегукувалися з настроями в альянсі, що НАТО має підготуватися до боротьби з Радянським Союзом у всьому світі.

1958 року фельдмаршал Бернард Монтгомері залишив свою посаду заступника SACEUR, але до того розвинув — і виклав з притаманною йому самовпевненістю — чіткі ідеї щодо необхідності реформувати й розширити військове командування НАТО. І перед тим як фельдмаршал пішов зі своєї посади, він надіслав де Голлю документ з описом цих ідей.[9]

Монтгомері підсумував свої думки про НАТО цитатою з «Гамлета», поважно оголошуючи військовим і політичним лідерам, що «звихнувся час»[a]. Союзники в НАТО, уважав він, зациклилися на виключенні інших регіонів — територій поза Європою, де безпека Заходу дійсно перебувала під загрозою. Альянсу потрібна політика для Близького Сходу, і ця «політика має бути придатною для глобального застосування».[10] Французькі посадовці вважали думки Монтгомері «дещо обурливими», а де Голль — ні.[11] Вони повністю узгоджувалися з його переконанням, що географію та обов'язки НАТО потрібно розширити. Справді, для тих дипломатів у НАТО, які знали про мислення Монтгомері та меморандум де Голля, ці ідеї були нерозрізненними. Коли Френк Робертс, британський постійний представник у НАТО, ознайомився з меморандумом де Голля, то подумав, що читав французький переклад якоїсь минулої промови Монтгомері. Він сказав, що меморандум де Голля — це «справжнісінький Монті». Це не було компліментом.[12]

[a] Дія 1, Сцена 5. Пер. Леоніда Гребінки.

Глобальні кризи 1950-х змусили багатьох союзників шукати для альянсу нові мету й призначення. Після Суецької кризи Даллес, стикнувшись із обмеженнями НАТО й тим, що він сприйняв як занепад ООН, почав особисто розмірковувати про деякі нові способи організації «вільного світу», зокрема значне поширення союзів Сполучених Штатів на інші частини світу.[13] Генеральний секретар НАТО Поль-Анрі Спаак виявив, що, як і Даллес, «радше схильний погодитися з аналізом» у меморандумі де Голля, адже «комуністична загроза сьогодні переважує всі азійські та африканські».[14] Макміллан теж уважав, що де Голль збагнув потребу НАТО «координувати опір у глобальному масштабі», якщо альянс не хоче стати новою «лінією Мажино».[15]

Німецька небезпека

Даллес, Макміллан і Спаак побачили в меморандумі де Голля частини, які зацікавлювали. Але Айзенгавер від самого початку вважав цей документ поганою ідеєю. Трипартизм був загрозою союзницькій єдності, яку він прагнув плекати. «Справжня сила» НАТО, завжди наголошував він, не в конкретній політиці, а натомість «спирається на наш союз». Айзенгавер волів би, щоби того листа не надсилали, і не був зацікавлений брати участь в обговоренні позитивних рис послання де Голля; «що менше говоритимуть про цю пропозицію, то краще».[16] Однак за темою меморандуму приховувалося майбутнє Німеччини в НАТО.

Де Голль хитро передав Спааку копію свого меморандуму, правильно припускаючи, що балакливий Генеральний секретар негайно поділиться нею з італійцями та німцями.[17] Мабуть, не знаючи, що де Голль зробить такий хід, французькі посадовці надали італійським і німецьким послам у Парижі спрощений усний переказ меморандуму. Дипломати були шоковані, коли дізналися про відверті слова де Голля Спааку, що «тільки світові держави можуть визначати глобальну політику» і що політику Заходу мають і можуть визначати лише «три великі західні держави».[18] Італійці були «майже в істериці» та схвильовані, що їхнє вилучення з директорату порушить тендітний політичний баланс в Італії.[19] Проблема з німцями була ще гострішою. У жовтні,

після написання де Голлем меморандуму, але до того, як стався витік інформації щодо нього, Конрад Аденауер поспілкувався з де Голлем у Коломбе-ле-Дез-Егліз. Зустріч двох великих людей мала дуже символічний характер, але розмова була плутаною. Де Голль не згадав про меморандум як такий, але натякав на його ідеї. Аденауер, імовірно, не усвідомив, що де Голль планує так рішуче діяти, спираючись на свої часто висловлювані надії змінити НАТО. Зрештою прочитавши меморандум, *Der Alte*[a] сказав Макміллану, що почувається «збитим із пантелику й обдуреним».[20]

Американський посол у Бонні Девід Брюс попередив, що німці уважні до будь-яких ознак дискримінації та вже схильні «підозрювати таємні консультації за своїми спинами». Посадовці ФРН завжди підкреслювали, що є тільки дві наддержави: Сполучені Штати та СРСР, а всі інші функціонують на рівень нижче. З таким обґрунтуванням німці могли сприймати своє зобов'язання не створювати ядерну зброю не як ознаку національної дискримінації, а просто як свою долю звичайної держави. Але будь-яке офіційне прийняття чогось подібного до директорату де Голля понизило б Німеччину до держави третьої категорії, нижче за наддержави та нижче рівня Великої Британії та Франції. Звісно, будь-які подібні рейтинги мали неабстрактне значення. Для німців на кшталт Аденауера було важливо, чи захоче німецький народ залишатися в НАТО, якщо до їхньої країни ставитимуться як до третьосортного союзника. Брюс застеріг: якщо Сполучені Штати продемонструють якусь ознаку згоди з ідеями меморандуму де Голля, німецьким відносинам із союзниками буде завдано «серйозної шкоди».[21]

Айзенгавер спробував нейтралізувати «радіоактивний» лист де Голля. Він написав негайну, але суху відповідь, цілковито відкидаючи офіційно закріплений трипартизм і сподіваючись, що альянс здатен розвиватися, аби задовольнити інші бажання де Голля. Даллес теж написав де Мюрвілю, очікуючи, що міністр закордонних справ в уряді де Голля, можливо, напише нового, уточнювального листа, який могли би прийняти Айзенгавер і Макміллан. Але де Голль був розчарований «суворою та негативною» відповіддю Айзенгавера та вважав лист Даллеса «просто відмовкою». Французький посол Ерве Альфан усвідомив, що холодні відповіді Вашингтону передвіщають протистояння з Парижем, і зауважив, що це буде «сумний для НАТО день».[22]

[a] Перший канцлер Західної Німеччини Конрад Аденауер був надзвичайно популярний у своїй країні, заслуживши прізвисько-звернення «Der Alte» («Старий», або «Господар»).

Айзенгавер напевно хотів, аби де Голль не написав того меморандуму. Але передавши документ Спааку, де Голль подбав, щоби він став загальновідомим на вищому рівні влади всіх держав НАТО, а потім — широкому загалу внаслідок витоків з обурених урядів.[23] Лондон і Вашингтон не могли категорично відмовити де Голлю, не заподіявши тяжкої образи. І така образа могла мати серйозні негативні наслідки.

Американці та британці вважали підняті меморандумом французького прем'єра ставки надзвичайно високими. Де Голль відкрито ставив під сумнів післявоєнну архітектуру атлантичної безпеки, і посадовців непокоїло, що в разі опору він може погрожувати новим європейським економічним установам, заснованим у післявоєнному світі. Велика Британія, хоча вона й не була членом Європейського економічного співтовариства, досі сподівалася на співробітництво з де Голлем у створенні альтернативної «Європейської зони вільної торгівлі». Британців дедалі більше турбував можливий тиск на їхню економіку з боку об'єднаного та захищеного європейського ринку. Селвін Ллойд підкреслив Даллесу потребу «поводитися з де Голлем доброзичливо». Макміллан теж виявляв крайню обережність; обидва боялися появи «французької ворожості» на переговорах про зону вільної торгівлі.[24]

Макміллан, стурбований британськими економічними перспективами, відчайдушно не хотів «ображати генерала».[25] Він спонукав американців швидко дати раду запиту де Голля, наполягаючи, що «особисті тристоронні обговорення» повинні «відбутися дуже скоро».[26] Даллес миттєво зрозумів, що Макміллан, можливо, прагне укласти з де Голлем велику угоду. Він категорично попередив британця, що будь-яка угода про тристоронні перемовини в обмін на підтримку де Голлем зони вільної торгівлі покладе край близьким англо-американським відносинам. Попри це Даллес теж уважав важливим задобрити де Голля й погодився, що невдовзі слід розпочати переговори.[27]

Тому з низки причин — розголошення де Голлем своєї особистої кореспонденції; наявність в аналізі де Голля деяких вартих уваги пунктів; небажання британців та американців, щоби де Голль атакував європейську інституційну структуру, а також частково їхні сподівання переконати де Голля в небезпечності його ідей для згуртованості НАТО в Європі та репутації Заходу в країнах, що розвиваються,— Даллес зустрівся з Альфаном для серії розмов, розпочавши з теми переговорів.[28]

Тристоронні зустрічі з глобальних питань

В останні місяці 1958 року різноманітні групи французьких і британських, французьких і американських, та французьких, британських і американських посадовців збиралися, щоби з'ясувати, чого саме хоче де Голль і чи можна або потрібно досягти цих цілей. Альфан повідомив Даллесу, що головною французькою ідеєю є «стратегічне військове планування на тристоронній основі, що охоплює регіони, як-от Африка та Близький Схід, а також політичне планування». Інші члени НАТО, сказав він, «не братимуть безпосередньої участі». Поки французькі чиновники намагалися конкретизувати бачення де Голля, французькі дипломати та їхні англо-американські співрозмовники ставали дедалі більш збентеженими стосовно того, чого ж хоче де Голль — змінити НАТО, проігнорувати його чи повністю з ним покінчити.[29] Де Голль, дізнавшись, що тристоронні розмови почалися, але не зачіпають суті його меморандуму, зауважив, що справа «йде не зовсім у тому напрямі, на який він спочатку очікував», але погодився, що обговорення слід продовжити. «Побачимо, що з того вийде»,— сказав він.[30]

Перший раунд попередніх тристоронніх переговорів розпочався в грудні. Альфан, очевидно відчуваючи ніяковість і сумніви в існуванні шансів, що НАТО можна змінити так, як хоче де Голль, усе ж оголосив, що «умови глобальної стратегії змінилися» й апарат західної безпеки також має змінитися.[31] Він попередив: якщо його країна не отримає тристоронніх консультацій, яких вимагав де Голль, «Франція не цікавитиметься НАТО в його нинішній формі» та матиме право «денонсувати» альянс чи прагнути перегляду договору.[32] Перші зустрічі завершилися незадовільно для всіх сторін; Роберт Мерфі, заступник Державного секретаря США з політичних питань, попередив французького посла, що спроби де Голля вдосконалити НАТО можуть мати зворотний ефект; недбало переінакшуючи альянс, союзники «можуть наразитися на ризик знищити чи паралізувати те, що зараз існує».[33]

Британські й американські дипломати вимагали від Альфана, щоби він отримав інструкції щодо цілей де Голля. Французький посадовець, як і британці та американці, знав, що запропонований де Голлем масштаб співробітництва не можна просто так проголосити. Англо-американське зближення розвивалося повільно й обережно, із зупинками та відновленнями, протягом десятиліть.[34] Проте Альфан повернувся на наступну зустріч без відповідей, але з новим запитанням, надісланим де Голлем: «Чи можливо, щоби три держави діяли на військовому рівні спільно та стратегічно в разі військового конфлікту десь у світі?» Мерфі не міг повірити своїм вухам — невже де Голль справді хоче, щоби три держави створили військовий штаб і формальний механізм формування політики для координації глобальних дій усіх трьох країн? Альфан відповів, «якщо він правильно зрозумів отримані інструкції», де Голль бажає саме цього.[35] Ба більше, де Голль хотів, щоби альянс поширився на Африку, «принаймні на частину континенту, що розташована північніше Сахари».

Усе це дуже тривожило Айзенгавера. Американцям здавалося, що де Голль хоче «повного переоцінювання всієї оборонної концепції НАТО» та «розширення НАТО» з додаванням будь-якого регіону, де на карту поставлено інтереси Заходу. «Це,— сказав президент,— трохи божевільно». На думку Айзенгавера, НАТО має «конкретну місію» — протидію радянському військовому та політичному тиску на Європу — і державам-членам потрібно «лише засукати рукави й виконувати її».[36]

Даллес прилетів до Парижу, щоби побачити, чи заспокоїть де Голля особисте представництво. Він пообіцяв генералу, що повернеться до Вашингтону готовим провести «більш змістовний обмін інформацією» та «ретельно обговорити» з французами американську позицію щодо глобальних питань.[37] Де Голль не збирався погодитися на менше. Він продовжував твердити британцям, що потрібні тристоронні переговори, Північноатлантичний договір потрібно змінити так, щоби до нього входила Африка на північ від Сахари, слід реорганізувати військове командування НАТО та знайти якийсь спосіб «спільного використання атомної зброї». Коли Селвін Ллойд натиснув на де Голля, запитуючи, чого той хоче — тристоронньої організації чи інституції,— генерал роздратовано відповів: «Якщо те, що я сказав, стосується інституцій, то я мав на увазі саме це». Він хотів, щоб у Вашингтоні три країни «обміркували політичні плани щодо Німеччини, Ірану, Близького Сходу, Тихоокеанського регіону, Північної Африки та Чорної Африки». Це буде, сказав де Голль, *organisation mondiale*[a], але якщо британцям не подобається слово «організація», це може бути «світове щось».[38]

Де Голль завершив зауваженням, що він «дедалі більше збентежений» американською політикою. Нещодавнє утримання Сполучених Штатів під час голосування в ООН стосовно Алжиру «повністю довело його думку про необхідність тристоронньої угоди щодо західної стратегії». Розбіжності стосовно Гвінеї теж були «дуже виснажливими» та ясно продемонстрували, що «Атлантичний альянс стає дедалі більш неадекватним». Уся ситуація, сказав де Голль, «дуже кепська».[39]

---

[a] Усесвітня організація *(фр.)*.

Саме за цих несприятливих обставин Даллес погодився розпочати тристоронні переговори, присвячені конкретним регіональним темам.[40] Ці зустрічі були розчаруванням для всіх. Британці та американці остовпіли, коли на перших зборах, начебто для обговорення політичних перспектив на Далекому Сході, французи вистрелили серією запитань про британські й американські ядерні плани проти Китаю.[41] Де Голль продовжував напосідати, що тристоронні зустрічі потрібні для обговорення «планів глобальної оборони».[42] І хоча американці надсилали на деякі раунди переговорів військових офіцерів, як Даллес, так і представники Пентагону приховували, чи братимуть США участь у планах глобальної військової стратегії.[43]

На початку 1959 року Альфана відкликали до Парижу для надання інструкцій. Він повернувся з іще однією серйозною заявою де Голля: французький флот у зоні Середземного моря буде виведено з-під командування НАТО.[44] Для всіх причетних хід де Голля видавався зухвалою спробою «шантажувати» американців заради тристоронніх перемовин.[45] Де Голль був розлючений тим, що союзники не підтримують Францію в алжирському питанні. Але виведення флоту слугувало й внутрішньополітичним цілям, адже запевняло «інтеграціоністів» серед виборців генерала — тих, хто хотів, щоб Алжир залишався французьким,— що де Голль не «здасть» Алжиру.[46]

Норстад уважав, що вибуття французького флоту є серйозною «психологічною та політичною» проблемою, якщо не військовою.[47] А психологічним і політичним було те, що американці завжди вважали найважливішим. Заступника Державного секретаря Крістіана Гертера непокоїло, що французька політика «створить враження руйнації альянсу» і «може навіть спричинити його колапс».[48]

Колапсу боялися не просто так. 1958 року радянський лідер Микита Хрущов висунув ультиматум: протягом шести місяців Велика Британія, Франція та Сполучені Штати повинні вивести свої гарнізони з Берліну.[49] Щоби протистояти Хрущову, союзники мали продемонструвати, що вони будуть — і можуть — зберігати єдність. Пронатовські французькі посадовці, які вважали рішення щодо флоту небезпечною справою, намагалися затримати офіційне сповіщення Північноатлантичній раді, що Франція виводить свій флот.[50] Але де Голль розлютився, коли дізнався, що сповіщення не передали, й офіційний лист терміново надіслали до НАТО.[51]

Навесні 1959 року американські та британські дипломати та посадовці були роздратовані поведінкою де Голля. Вони спонукали своїх лідерів «розібратися» з ним і припинити тристоронні зустрічі.[52] Гертер попередив Альфана, що легалізація виведення флоту з НАТО покладе край тристороннім перемовинам і «ліквідує правове обґрунтування співробітництва в ядерній сфері», тобто йшлося про атомний реактор для підводного човна, про який просили французи і який Даллес пообіцяв 1958 року.[53] Але Альфан сказав Гертеру, що його загрози «погано сприйняли» в Парижі та натякнули на можливість дипломатичної відплати тією ж монетою.[54]

Державний Департамент почав загальмовувати тристоронні зустрічі, але де Голль наполягав, щоби вони тривали. Альфан заявив: якщо обговорення щодо Африки не продовжаться й американці пов'язуватимуть тристоронні переговори із питанням про флот, «генерал буде в гніві, та почнеться ланцюгова реакція».[55] Американці не хотіли піддаватися на цей блеф. Витоки інформації з Парижу наводили на думку, що де Голль планує пресконференцію для пояснення «недоліків» НАТО. Це ще більше підірве видимість союзницької єдності та може зіпсувати відзначення десятої річниці НАТО.[56]

У березні Макміллан і Ллойд повернулися для проведення чергової серії вашингтонських перемовин. Вони дійшли висновку, що де Голль «здатен у будь-який день попросити Норстада піти із SHAPE». Це спричинить хаос у військовому компоненті НАТО й знищить частину альянсу, яку Айзенгавер уважав найважливішою.[57] Британці стверджували, що хоча де Голль «божевільний» і до нього слід «ставитись як до психопата», поводитися з ним жорстко буде контрпродуктивно, й Айзенгавер із цим погодився.[58]

Американці засвоїли — з власного гіркого досвіду,— що краще, щоби де Голль висловлював свої ідеї на приватних зустрічах, ніж деінде, адже його публічні заяви «становлять більшу загрозу, ніж та, яку може спричинити їх озвучення на тристоронніх зустрічах». Гертер вирішив, що настав час для «застосування позитивнішого підходу». Він наказав послу в Парижі передати де Голлю, що «двері у Вашингтоні буде відчинено».[59]

Двері відчинилися на серії тристоронніх переговорів щодо Африки. Але так само, як Альфан прагнув змінити тему з Далекого Сходу на ядерну зброю, французький представник на зустрічі з африканського питання наполіг на обговоренні військової координації. За його словами, де Голль хотів розділити світ на «театри військових дій у мирний час для застосування у час війни», щоби заздалегідь визначити, хто буде військовим командиром для кожного регіону.[60] Потрібно, стверджували французи, щоби три країни провели військові переговори зі «стратегічного планування на випадок надзвичайних ситуацій», щоби

Радянський Союз не створив собі «плацдарм в Африці чи Середземноморському регіоні».[61]

На наступних п'яти зустрічах французи роз'яснили свої ідеї поділу Африки на «об'єднані військові командування» для Північної Африки, Сахари, Західної й Центральної Африки та ще одного, яке «охоплювало би Мадагаскар та узбережжя Французького Сомалі».[62] Мета полягала у формулюванні «чітких рекомендацій… для організації захисту вільного світу в Африці, зокрема заходи проти підривної діяльності», які пізніше можна буде узгодити з планами НАТО.[63] Усе це здавалося Мерфі зухвалим і непрактичним глобальним планом для «можливої загальної воєнної ситуації».[64] У цьому також був натяк на спробу французів виділити Африку як французький протекторат. Сполучені Штати просто не могли визнати передбачувану «провідну французьку роль в Африці», оскільки також мали там інтереси.[65]

Тристоронні перемовини щодо Африки нічого не досягли, але за два тижні після останньої зустрічі французи натиснули знову. Мішель Дебре, французький прем'єр-міністр, сказав Гертеру, що «настав час дослідити корінні проблеми в Атлантичному альянсі». По-перше, залишалися меморандум де Голля та його трипартизм і заклик до «глобальної спільної політики». Другим питанням була підтримка альянсом дій де Голля в Алжирі; Дебре шкодував, що Франція не зробила на цьому наголос раніше — Алжир не згадувався в меморандумі 1958 року,— але підтримка з боку НАТО на півночі Африки була важливою для підтримки альянсу Францією. По-третє й останнє, існувала потреба в розвитку у сфері ядерного співробітництва.[66]

Відсутність співпраці Франції в ядерній сфері досягла критичної точки наприкінці весни 1959 року, коли насувалася Берлінська криза. Де Голль відкинув план голів урядів 1957 року щодо ядерного запасу в Європі та відмовився дозволити розміщення баз БРСД у Франції та, що важливіше, розміщення чи зберігання взагалі якоїсь американської ядерної зброї на французькій землі. Частина планів Норстада щодо захисту Європи вимагала, щоби Сполучені Штати розмістили дев'ять ескадрилей F-100 у Східній Франції для підтримки сил НАТО в Німеччині. Щоби бути ефективними, F-100 мали нести ядерну зброю. Якщо де Голль не дозволить зберігання ядерної зброї для сил НАТО у Франції, заявив Норстад, літаки «будуть лише привабливими цілями для ворога».[67]

У розпал кризи де Голль написав Айзенгаверу та чітко дав зрозуміти, що угоди про зберігання ядерного запасу у Франції не буде й F-100 залишаться неозброєними.[68] Ескадрильї було передислоковано. НАТО довелося планувати свою оборону за відсутності ядерної зброї в географічному центрі альянсу. Це мало набагато більше значення, ніж ситуація з флотом, і змусило Гертера знову замислитися, «чи не є це сигналом про початок розпаду НАТО».[69]

І якщо американці були розчаровані небажанням де Голля співпрацювати в ядерній сфері, сам де Голль залишився незадоволеним через те, що його первинний меморандум не отримав офіційної відповіді, на яку він очікував.[70] Крім того, Сполучені Штати продовжили видавати візи алжирським повстанцям, і коли Вашингтон відмовився зайняти рішучу профранцузьку позицію на наступному засіданні Генеральної Асамблеї ООН, де Голль вибухнув.[71] «Немислимо,— поскаржився він,— що альянс не поширюється на всі точки планети, де ми стикаємося з комунізмом». Якщо Сполучені Штати продовжать бути проти Франції в Організації Об'єднаних Націй, то французька «присутність у НАТО опиниться під знаком питання». Це не «200 реактивних літаків і атомна бомба» залишать французьку землю, а «Норстад і вся організація альянсу».[72]

Утручання Спаака

Виведення де Голлем французького середземноморського флоту з-під командування НАТО та відмова від розміщення ядерної зброї турбували інших союзників, жоден з яких не був причетний до таємних попередніх тристоронніх перемовин. Сам Генеральний секретар НАТО зголосився бути посередником між Вашингтоном і Парижем. Під час параду до Дня взяття Бастилії Спаак передав де Голлю меморандум з описом планів примирення двох союзників і НАТО в цілому.[73]

Спаак мав репутацію видатного оратора та був відомий гострим розумом. Але він читав якомога менше та вважав за краще отримувати інформацію під час обговорень зі своїми довіреними особами.[74] За словами його помічника Івліна Шакбурга, такий підхід «зазвичай спрацьовує добре», хоча «зрідка жахливо погано».[75] У своєму меморандумі Спаак запропонував бачення радикально реорганізованого НАТО, намагаючись узгодити власні надії щодо альянсу з ідеями де Голля. Він зробив це, не порадившись із військовими чи іншими вищими керівниками НАТО. І цього разу підхід Генерального секретаря спрацював жахливо погано.

По-перше, Спаак запропонував, щоби НАТО створила «спеціальний обмежений комітет», який складатиметься з держав альянсу, на чиїй території розміщено ядерну зброю. Цей комітет буде апаратом ухва-

лення рішень стосовно початку ядерної війни. Такий план дасть раду занепокоєнням де Голля та страхам німців, що їх залишать осторонь. По-друге, Спаак написав, що, на його думку, Вашингтон буде готовий поділитись із Францією атомною зброєю, як зробив це з Великою Британією. І нарешті, Генеральний секретар хотів створити низку комітетів для дослідження та підготування спільних директив для Африки, Близького Сходу, Далекого Сходу та Південної Азії.[76] Пропонуючи ці три ідеї, Спаак уважав, що владнав ситуацію з бажаннями де Голля, водночас відкидаючи потребу в трипартизмі; Франція могла отримати все це в НАТО. «Майже або ніяк не обізнаний у технічних військових питаннях,— зауважив Френк Робертс,— Спаак стрімголов кинувся куди не слід».[77]

Американці засудили меморандум Спаака як «тривожний документ». Сполучені Штати не погодилися б на жоден спеціальний апарат НАТО для ядерних рішень. Такий апарат міг позбавити Сполучені Штати часу, потрібного для проведення ефективного бомбардування, та зменшити радянські очікування певної реакції. Так само неприйнятними були глобальні планувальні комітети. Цілком нормально, що держави НАТО консультуються в Північноатлантичній раді як того забажають, але решта світу стане дибки, коли дізнається, що НАТО діє так, наче є володарем світу. Найгірша для американців частина меморандуму Спаака стосувалася передання атомної зброї в спільне використання. Настрої в Конгресі та політика США були проти співробітництва з Францією в атомній сфері — Спаак «абсолютно помилявся» у цьому своєму припущенні.[78]

На суттєві проблеми з меморандумом Спаака накладався сигнал, який цей документ подав де Голлю.[79] Де Голль, який мало знав про НАТО й погоджувався на подальше існування альянсу, тільки якщо той відповідатиме його бажанням, отримав від Генерального секретаря цієї установи меморандум із натяком, що всі його політичні претензії законні та досяжні.

Меморандум Спаака ні до чого не призвів — окрім сум'яття,— але питання тристоронніх відносин не зникло. У вересні 1959 року Айзенгавер і лідери Великої Британії, Франції та Федеративної Республіки Німеччини мали зустрітися для демонстрації своєї єдності. Але американців непокоїло, що єдності буде складно досягти, якщо франко-американські відносини перебуватимуть у такому депресивному стані через суперечки в НАТО й розбіжності щодо Африки. Посадовці Держдепартаменту попередили, що трипартизм — єдина сфера, у якій Сполучені Штати можуть щось дати Франції в надії поліпшити франко-

американські відносини.[80] Айзенгавер продовжував обмірковувати проблему, заявляючи, що «не має заперечень проти розмов, обговорень і навіть планування, поки не буде згоди, що правитиме більшість». Він вирушив до Європи готовим «зайти доволі далеко в консультаціях» із де Голлем щодо глобальних питань — тобто «інтересів поза межами НАТО».[81]

Де Голль і Айзенгавер приватно зустрілися в Парижі. Під час розмови обидва погодилися, що альянс потрібен і його слід зберегти. Але вони розходилися в думках щодо його значення. З погляду Айзенгавера, військову інтеграцію потрібно посилювати, а не послабляти. Йому не подобалося, що де Голль уважає коаліцію армій кращою за інтегровану командну структуру. Урешт-решт Айзенгавер запитав: якби НАТО складалася з «винятково національних армій, де Сполучені Штати розміщували би свої сили?». Де Голль заперечив, що НАТО, не охопивши Північної Африки, змусив Францію розриватися між обов'язками в Середземномор'ї, Африці та Європі. Він повторив свою занепокоєність щодо американської ядерної монополії, стурбований, що в разі, коли Сполучені Штати вирішать битися з Радянським Союзом у будь-якій точці світу, Франція може вступити у війну «навіть не знаючи про це».

Тоді Айзенгавер висунув важливу пропозицію. Він пообіцяв де Голлю, що «ніколи не розв'яже атомної війни, не порадившися». Крім того, Айзенгавер сказав, що «буде дуже радий участі генерала де Голля разом із британським прем'єр-міністром і ним самим у дослідженні всіх проблем, пов'язаних зі світовою стратегією, з метою досягти рішень, ухвалених за спільною згодою». Проблеми НАТО однаково мають обговорюватися всіма союзниками, але інші питання слід розглядати на тристоронній основі, і варто навіть установити пряму телефонну лінію між лідерами для сприяння цьому процесу. Наступного дня Айзенгавер і де Голль провели вечір за розмовами в замку Рамбує, сидячи перед каміном у халатах — така собі репліка на «піжамні візити» Айзенгавера та Макміллана на Бермудах.[82]

Після цього спілкування почалися тристоронні переговори. Американці організували перемовини щодо Лаосу та постачання зброї в Туніс і Марокко, а також почали планувати військові та політичні переговори. Здавалося, відчуття співробітництва, спричинене цими зустрічами, «поклало край» франко-американським труднощам. Британські посадовці, американське посольство в Парижі та Норстад раділи теплішому ставленню французів до «заплутаних проблем» НАТО.[83]

Американці були задоволені та відчували оптимізм.[84] Але чиновники Держдепартаменту зауважили, що Сполучені Штати взагалі не

попросили Францію скасувати свої минулі рішення щодо середземноморського флоту чи розміщення ядерної зброї. І, як невдовзі стане очевидно, змінилося дуже мало.[85]

Менш як за місяць після зустрічі в Рамбує дипломатичний радник де Голля, Жан-Марк Бегнер, сказав дипломату американського посольства в Парижі, що їхні країни знову потрапили в безвихідь. Де Голль «не відчуває… що ми досягли великих успіхів» і вважає, що на його меморандум не відповіли. Бегнер повідомив, що де Голля задовольнить тільки «той самий рівень трипартизму, що існував між Рузвельтом, Черчиллем і Сталіним». Генерал «не був зацікавлений у НАТО та ніколи не буде».[86]

Поступка та велика угода

Якщо де Голль і не був зацікавлений у НАТО, НАТО напевно була зацікавлена в ньому — чи принаймні в тому, що його ідеї означали для альянсу та організації. За місяць після згоди Айзенгавера посилити трипартизм Спаак скликав засідання своїх старших співробітників для обговорення невизначеного майбутнього НАТО.[87] Він розробив план дій альянсу на «новій арені» світу, що розвивається, але його ідеї, за висловом Івліна Шакбурга, були «дуже сирими та складними для засвоєння». Спаак хотів, щоби комітети, утворені з представників «5 Великих Держав» НАТО — сторони трипартизму плюс Німеччина й Італія — розробили політику альянсу для слаборозвинених регіонів, з особливим наголосом на наданні допомоги.[88] Цей план, якби його здійснили, досяг би особистих цілей Спаака щодо НАТО, але не розв'язав би проблеми тристоронніх відносин: де Голль залишався незацікавленим у НАТО, тоді як американці вважали, що комітети НАТО нічого не вирішать. За словами Роберта Мерфі, ідеї Спаака були «просто якимось божевіллям».[89] Якщо перший план Спаака був катастрофою, то другий поклав край будь-якій надії, що Генеральний секретар НАТО може розв'язати проблему голлізму. Певне реальне рішення щодо майбутнього НАТО мали ухвалити на саміті.

1959 року таких зустрічей на вищому рівні було чимало. У грудні лідери Великої Британії, Франції, Федеративної Республіки Німеччини та Сполучених Штатів зібралися знову, цього разу в замку Рамбує. Напередодні саміту американські посадовці очікували та повідомили союзникам, що Айзенгавер має намір поводитися жорстко й сказати генералу, що наполягання того на своїх ідеях завдасть шкоди альянсу.[90]

Норстад запевнив британських дипломатів, що Айзенгавер «більше не у своєму старому доброзичливому настрої та почувається по горло ситим… генералом де Голлем і Францією зокрема».[91] Інші були не настільки впевнені. Британський посол у Франції Ґледвін Джебб боявся повторення вересневої зустрічі, на якій Айзенгавер не протистояв позиції де Голля. Айзенгавер не хотів би «псувати ту атмосферу привітності й… спорідненості», якою було просякнуто «зустрічі сильних світу». Джебб передрік, що Айзенгавер пом'якшає та просто висловить побажання, що «в НАТО, зрештою, можна якось ладнати, навіть якщо французи будуть, так би мовити, сплячими членами альянсу».[92]

У Рамбує Айзенгавер шокував Макміллана та де Голля тим, що, здавалося, поступився бажанню француза. Він запропонував «створення тристороннього механізму для роботи на таємній основі з метою обговорення тем, які становлять спільний інтерес для трьох урядів». За його словами, група зустрічатиметься в одній із трьох столиць, бажано в Лондоні, та складатиметься з посадовця із «політичної сфери, військового діяча та економіста». Вони «забезпечать… певну згоду між трьома урядами щодо фактів з будь-якої конкретної ситуації». Де Голль одразу відповів, що «цілком задоволений» цим планом.[93]

Після зустрічі Макміллан і британські чиновники почувалися розгубленими. Як, на думку Айзенгавера, можна зберегти в таємниці існування такої організації? Чи збираються американці передати Парижу ядерні секрети? Як щодо ядерної стратегії? Чи залучать до неї французів, і якщо так, «коли та наскільки?» Найбільший інтерес для Вайтголлу становили англо-американські оборонні переговори, що їх Айзенгавер і Макміллан домовилися розпочати в березні.[94] Чи поставить трипартизм під загрозу англо-американське зближення?

Думки Макміллана крутилися навколо цього питання місяцями. Як прем'єр-міністр він був зосереджений на двох проблемах зовнішньої політики, і першою було недопущення війни. По-друге, його турбувало, що Європейське економічне співтовариство — шість держав — ізолює Британію від європейських ринків. «Урешті-решт,— сказав він, посилаючись на Наполеона,— ми нація крамарів, торговців, промисловців тощо. Ми живемо торгівлею».[95] Але тут чаїлася головоломка. Американська гарантія безпеки, досягнута завдяки НАТО, була важливою для стабілізації глобального балансу сил і тому скорочувала ймовірність війни. Проте НАТО, з його неофіційним англо-саксонським центром, була для де Голля настільки неприйнятною, що Франція, найпевніше, продовжить відхиляти плани Сполученого Королівства щодо європейської торгівлі, якщо британці не погодяться на політику трипартизму.

Тим часом трипартизм становив загрозу для солідарності НАТО і, можливо, тісного англо-американського співробітництва.

Проте все змінилося з пропозицією Айзенгавера. Тепер Макміллан міг обговорювати з де Голлем те, що раніше було б «цілком неможливо без прояву нелояльності до американців». Він уклав би угоду. Британія могла би підтримати де Голля на політичному фронті, «заохотити його пожати плоди свого знаменитого меморандуму й таке інше». У відповідь Макміллан очікував «найбільшої практичної вигоди, яку лишень можна отримати на економічному фронті».

Макміллан, на відміну від де Голля, добре розумів тонкощі НАТО й обов'язки та практики організації. Але для нього деталі теж здебільшого не мали значення. Наскільки важливо в грандіозному порядку речей, спитав Макміллан, «мають чи не мають кілька французьких винищувачів підпорядковуватися командуванню SACEUR?». Особливо, додав він, з огляду на те, що в глобальній війні окремі бійці не матимуть особливого значення. «Оскільки ми справді не віримо в початок глобальної війни, дійсно важливими є британські торгові інтереси».[96] Унаслідок цього пріоритет НАТО за потреби можна понизити на користь трипартизму.

Але саме тоді, коли Макміллан готувався до своєї бартерної угоди, усе пішло шкереберть. За день після коментарів Айзенгавера Гертер, який став Державним секретарем після смерті Даллеса на початку 1959 року, заявив, що нічого не знає про пропозиції Айзенгавера щодо таємного механізму.[97] Американці спробували відступитися від обіцянки президента, навіть заперечуючи те, що сказав Айзенгавер.[98] Якщо американці забудуть те, що було сказано в Рамбує, подумав Макміллан, це буде «фатальним» і для франко-американських, і для англо-французьких відносин.[99]

Гертер зробив спробу такого відступу, пропонуючи більш неофіційну серію «таємних тристоронніх переговорів» замість «механізму», згаданого Айзенгавером.[100] Де Голль передав через де Мюрвіля, що не хоче погоджуватися на те, що було слабшим за пропозицію Айзенгавера в Рамбує, і де Мюрвіль наполягав, що слід прагнути координації «в дусі» меморандуму де Голля 1958 року. Але навіть згадування меморандуму 1958 року було, на думку Гертера, «особливо небезпечним», і він знову написав де Мюрвілю, намагаючись «обійти цю пропозицію» й водночас зберігаючи «суть» того, що мали на увазі французи.[101]

Коли в березні 1960 року де Голль, Айзенгавер і Макміллан зустрілися знову, щоб обговорити нескінченну берлінську кризу, у створенні таємного тристороннього механізму Айзенгавера не було жодного прогресу.[102] Де Голль рішуче підтримував американську позицію, і коли всі троє зустрілися, Макміллан, відчуваючи готовність Айзенгавера співпрацювати з де Голлем, настійно радив американському президенту «відновити іншими словами пропозиції з Рамбує».[103]

Айзенгавер — знову не спитавши порад у своїх посадовців і не попередивши їх — так і вчинив.[104] Він сказав де Голлю та Макміллану, що «розмірковує, чи є співробітництво в робочих групах» — спеціальні тристоронні зустрічі — «достатньо близькими стосунками між нами». Він уважає, що «нам потрібно бути в якийсь спосіб ближчими на вищому урядовому рівні». Не повинно бути «послаблення» НАТО, і, можливо, лідерам чи їхнім міністрам закордонних справ варто частіше спілкуватися. Де Голль погодився, сказавши, що це — саме те, про що йшлося в його меморандумі 1958 року.

Айзенгавер не «пропонував, щоби три держави встановили директорат для керування світом». Але вони мали особливі обов'язки внаслідок «останньої війни», до того ж «було те, що потрібно робити». Айзенгавер запропонував, щоби міністри закордонних справ обов'язково збиралися раз на два місяці чи, можливо, частіше; головам урядів також слід регулярно зустрічатися. Де Голлю це сподобалося як крок уперед. У нотатках американського перекладача збереглися слова де Голля: «тут, у цьому залі, прозвучала світова правда».[105] Того ж дня де Голль сказав Айзенгаверу, що важливо створити «дещо постійне» — те, що існуватиме після того, як Айзенгавера, Макміллана та де Голля не стане. Далі він додав: «З нами це легко; ви та я об'єднані історією».[106]

Можливо, коментар де Голля щодо його особистих стосунків з Айзенгавером скидався на помпезність, таку собі претензійність у розмові людей, наділених неймовірною владою. Але слова очільника Франції приховували тривогу, що була мотивом його меморандуму та настійної вимоги про певну формалізовану тристоронню організацію. Ішлося про потребу створити в країнах-союзницях структури та інституції, що існуватимуть і за президентів і прем'єр-міністрів, які не знали один одного як товаришів по зброї. Айзенгавер вірив, що НАТО з його інтегрованим командуванням і духом єдності забезпечує Заходу стабільну силу; де Голля хвилювало, що така система працюватиме, тільки якщо президент Сполучених Штатів буде відданий НАТО так само, як Айзенгавер. У наступні десятиліття прихильність американських президентів до Європи дедалі більше непокоїтиме британських і німецьких посадовців. Але ще до обрання молодого Джона Ф. Кеннеді, одержимості Ліндона Джонсона В'єтнамом, Вотергейтського скандалу часів Ніксона, мінливої політики Джиммі Картера, войовничих промов Рональда

Рейгана — і до президента Дональда Трампа — Шарль де Голль знав, що примхи американської політики створюватимуть проблеми для безпеки Заходу.

Заступорений трипартизм

Макміллан дуже хотів розвинути рух до трипартизму, розпочатий Айзенгавером на двох самітах. Він написав для де Голля меморандум із графіком зустрічей міністрів закордонних справ, які могли би підготувати порядки денні та заздалегідь обмінятися документами. Однак де Голль уважав, що це залишає поза увагою військові та стратегічні питання. Повертаючись до свого меморандуму 1958 року, він запропонував використати Постійну групу НАТО. Ця група була органом НАТО, створеним на початку існування альянсу для надання військових консультацій, і складалася з представників трьох тодішніх найбільших військових сил організації: Великої Британії, Франції та Сполучених Штатів. Але з часів свого заснування група поступово втрачала значення; вона викликала обурення інших союзників, особливо німців, які небезпідставно вимагали своєї присутності в ній після того, як до альянсу додали значний військовий потенціал ФРН. Пропозиція де Голля повернула питання до відправної точки. Оскільки Постійна група була установою НАТО й існувала на підтримку альянсу загалом, Айзенгавер був категорично проти її використання як майданчика трипартизму.[107]

Айзенгавер мав рацію, підозрюючи, що інші союзники НАТО були стурбовані. Невдоволення Північноатлантичною радою зросло на початку червня, коли американці сказали, що міністри закордонних справ трьох держав зустрілися в СЕАТО й «продовжать і розвиватимуть такі консультації» в майбутньому.[108] Як консультації в НАТО можуть мати реальний ефект, спитали бельгійці, якщо три держави домовилися заздалегідь? Просто інформування Північноатлантичної ради згодом «стане кінцем Ради НАТО». Мабуть, «краще бути нейтральним, ніж союзником, з яким не радяться».[109]

Спаак уважав, що британці й американці припускаються помилки, намагаючись заспокоїти де Голля стосовно питання, у якому немає підстав для згоди. Він спитав, чи справді всі думають, що «фасад» трипартизму може компенсувати відмову американців допомогти Франції з розробкою ядерної зброї, тоді як США продовжують допомагати Великій Британії. Англо-саксонці дотримувалися позицій, які не задовольняли де Голля й дратували всіх союзників. І до того ж залишалися невисловленими можливі наслідки для Німеччини.

Спаака дуже непокоїли як наявність ознак трипартизму, так і відсутність його результатів.[110] Якщо трипартизм призведе до «дуже чіткого лідерства для решти Північноатлантичного альянсу та Заходу загалом», сказав Спаак, він його вітатиме.[111] Але цього не відбувалося. Тепер, коли інші союзники мали підозри, а ефективної тристоронньої координації фактично не було, НАТО отримує «найгірше з обох світів».[112]

Американцям здавалося, що немає способів задовольнити француза, «не спричинивши справжнього вибуху в НАТО».[113] Айзенгавер почувався загнаним у глухий кут; він «завжди відмовлявся від цієї справи з трипартизмом, але те, що ми маємо зараз, руйнує НАТО».[114] Він написав Макміллану, що «ми маємо відшукати якийсь спосіб дати раду цьому аспекту мислення генерала де Голля». Айзенгавер запропонував провести у Вашингтоні військові переговори з Францією. Хоча він не використовуватиме Постійної групи, проте він може призначити американського генерала для зустрічі з французьким і британським представниками цієї групи.[115] Він підготував лист де Голлю, пропонуючи «широкомасштабні» військові переговори «з усіх тем, які вам цікаві» та додав розділ із пропозицією обговорення трьома лідерами проблем НАТО.[116]

Американці показали чернетку листа британцям, і ті розшаленіли. Макміллан був готовий до угоди, але хотів залишатися обачним щодо наслідків трипартизму для англо-американських відносин, особливо через те, що його «чудовий приз» — ядерне співробітництво — було тільки-но виграно. Крім того, йому як лідеру уряду доводилося мати справу з невдоволенням своїх міністрів і чиновників їхніх підрозділів. Міністерство закордонних справ повністю підтримувало англо-саксонський директорат. Але Міністерство оборони та британські начальники штабів були дуже стурбовані, що такі переговори зруйнують «наші особливі відносини з американцями у сфері загальної оборонної політики».[117] Після термінового клопотання Селвіна Ллойда Айзенгавер переписав свій лист так, щоб обмежити військові переговори темами «переважно за межами регіону НАТО», до того ж офіційний лист до де Голля не містив розділу про НАТО й трипартизм.[118] Айзенгавер, який раніше неохоче погодившись відчинити двері для обговорення НАТО на тристоронній основі, пристав на пораду Лондону залишити їх зачиненими.

Конголезька криза

Якось Гарольд Макміллан сказав журналісту, що найбільшим викликом для урядів є «події, хлопче, події». Можливо, цей вислів Макміллана вигаданий, але він добре пояснює, що робило перемовини стосовно трипартизму такими складними. 1958 року події в Лівані, Йорданії та Китаї підштовхнули де Голля вимагати триствороннього директорату. У серпні 1960 року, коли Айзенгавер був готовий запропонувати тристоронні військові переговори, події в Конго похитнули цю непевну угоду.

На початку серпня конголезькі сили безпеки, Force Publique, зчинили заколот проти своїх бельгійських офіцерів. У відповідь Бельгія ввела в Конго десантні підрозділи. З Брюсселю звучали зловісні припущення, що заколот інспірований Радянським Союзом і, можливо, далі почнеться радянське військове вторгнення. Здавалося, конголезькі заклики до такого втручання позначали Конго як наступне поле бою холодної війни.

Бельгійські дипломати шукали підтримки у своїх союзників, особливо американців, та в ООН. Якщо Сполучені Штати не підтримають Бельгію, то ненавмисне «завдадуть шкоди Північноатлантичному альянсу», відмовляючись від того, що бельгійці називали «бази НАТО» в Конго.[119] Усвідомлюючи ризик «серйозного розколу між державами НАТО» — особливо між США та тими союзниками, які зберегли колоніальні володіння,— Сполучені Штати проголосували за підтримку резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РРБ ООН), яка вимагала, щоби бельгійські війська залишили Конго.[120]

У штаб-квартирі НАТО бельгійський представник Андре де Стерке та Спаак — Генеральний секретар теж був бельгійцем — зібрали приватні засідання, а Північноатлантична рада провела термінові сесії для обговорення ситуації. Бельгійці визнали РРБ ООН, але з особливим тлумаченням: вони погодилися вивести десантні війська, розгорнуті у відповідь на заколот, але планували залишити в країні свій регулярний гарнізон, щоби «захистити біле населення» від різанини.[121]

Спаак сказав союзникам у НАТО, що важливо дійти згоди щодо тлумачення резолюції та підготуватися до ухвалення спільної позиції. У разі, якщо «росіяни погрожуватимуть оголосити війну Бельгії», потрібні також «повноцінні й таємні попередні консультації».[122] Але такі консультації не відбулися. Роздратовані бельгійські політики піддали сумніву «цінність Бельгії для НАТО», якщо вже союзники не підтримують її в Конго, а деякі заявили, що Бельгія може вийти з НАТО й стати нейтральною.[123] Але припущення, що Конго важливий для НАТО, швидко розсіялося, адже військові командувачі і США, і НАТО не вважали, що бази мають стратегічну цінність, і навіть де Стерке визнав, що «не йдеться про те, що ці бази — бази НАТО».[124] Однак до серпня 1960 року Сполучені Штати зробили такий значний внесок у діяльність миротворчих сил ООН у Конго, що викликали оплески та щиру подяку з боку бельгійських посадовців. Проте реакція НАТО й американців засмутила Спаака; неспроможність альянсу розробити спільну політику для глобальної холодної війни змусила його замислитися про звільнення зі своєї посади, що врешті-решт він і зробив у квітні 1961 року.[125]

Де Голль був засмучений ще більше за Спаака. Конголезька криза була саме тим типом інциденту, якому, на думку де Голля, могла би запобігти тристороння координація. Він нарікав, що три держави «не сказали чітко» новому конголезькому уряду, що, хоча бельгійські війська підуть, потрібна новій державі бельгійська технічна та фінансова допомога залишиться. На його думку, такий вплив подолав би кризу. Натомість американці обрали «сховатися за спиною містера Гаммаршельда» — Генерального секретаря ООН — та «ухилилися від своєї відповідальності».[126]

Де Голль ще не відповів на лист Айзенгавера щодо тристоронніх військових переговорів, коли спалахнула конголезька криза. Тепер він написав, що такі перемовини здаються «надто обмежувальними, щоби призвести до спільних дій». Він повторив свій заклик до глобальної координації та незгоду стосовно інтегрованої військової структури НАТО й запропонував провести у вересні термінову зустріч очільників трьох урядів.[127] Макміллану він написав схоже повідомлення з проханням, щоби британський прем'єр-міністр заохотив Айзенгавера відвідати тристоронню зустріч. Недвозначно посилаючись на місце утворення англо-саксонського директорату, де Голль спитав: «Чи не будуть Бермудські острови найзручнішим місцем зустрічі, чи влаштує це вас?»[128]

Реакція де Голля на події в Конго заскочила Айзенгавера та Гертера зненацька. Спочатку вони подумали, що де Голль помилився у своєму листі. Він же був засмучений ситуацією в Алжирі — не в Конго. Айзенгавер і Гертер не знали, як вони могли би завадити конголезьким військам повстати проти своїх бельгійських офіцерів.[129]

Айзенгавер серйозно обміркував лист де Голля. Він подумав, чи може бути практичним поділити світ між союзниками: французи зосереджуються на своїй Спільноті, британці — на Співдружності, німці — на Близькому Сході, а Сполучені Штати — «на чомусь іще». Але, вирішив він, цей «географічний поділ діяльності» не є «здійсненною схемою».[130] Як гадав Айзенгавер, це не те, на що має перетворитися НАТО. Пре-

зидент був дуже стурбований останнім листом де Голля, тому що це послання продемонструвало істинну глибину ворожості французького лідера до об'єднаного командування НАТО. Проте було абсолютно незрозуміло, як бути з де Голлем; єдиним прийнятним рішенням здавалося «вповільнитися» та поговорити з Макмілланом.[131]

Макміллан уважав заклик де Голля до тристоронньої зустрічі поганою ідеєю. Його новий міністр закордонних справ, сер Александер Дуглас-Г'юм, називав її «дуже небезпечною».[132] Оскільки невдовзі Айзенгавер мав залишити свою посаду, американці не збиралися щось серйозно обіцяти де Голлю. Що ще гірше, тристороння зустріч може «підштовхнути» Хрущова до різких дій щодо Берліну. Найважливішим було те, що Макміллан і Г'юм не хотіли говорити де Голлю «ні». Аденауер пообіцяв допомогти розв'язати питання європейської торгівлі між шістьма країнами Європейського економічного співтовариства та сімома потенційними членами Європейської зони вільної торгівлі — проблему «Шести та Семи» — й економічне рішення залишалося британським пріоритетом. Британці сподівалися, що американці відмовляться від зустрічі. У такому разі Лондон отримає свою вигоду й не буде за це звинувачений. Макміллан настійно радив американцям «поводитися м'яко» та не відмовляти де Голлю відверто.[133]

Натомість Айзенгавер запропонував де Голлю зустріч міністрів закордонних справ. Він уперше відразу розглянув аргументи де Голля. Якщо француз заявляв, що НАТО — пережиток минулого й більше не є корисним, то Айзенгавер уважав альянс цілковито новою та потрібною концепцією. «Революція у військовій стратегії» означала необхідність військової інтеграції. Пропозиції де Голля щодо тристоронього співробітництва та неприйняття ним інтеграції в НАТО здавалися «взаємно несумісними». Що найважливіше, НАТО зробила можливим американські зобов'язання перед Європою, що були «немислимими» лише двадцять років тому. Айзенгавер уважав важливим, що американські президенти можуть і далі просувати НАТО як зобов'язання, що спирається на рівний союз вільних держав, без номінальних лідерів. Бо якщо американський народ подумає, що Європа не хоче цього обов'язку, «історична зміна в американській політиці може знову повністю змінити напрям».[134]

На пресконференції за п'ять днів після листа Айзенгавера де Голль виклав свої погляди на нову, конфедеративну структуру Європи, яка замінить післявоєнні заходи з інтеграції європейської економіки. Американці були розлючені, що де Голль так зухвало відкидає чинну систему європейської та атлантичної інтеграції, та запланували висловитися проти цієї ідеї в Північноатлантичній раді. Але британці, виконуючи чіткі вказівки Макміллана, промовчали.[135]

У вересні 1960 року міністри закордонних справ трьох країн зібралися в Генеральній Асамблеї ООН із заздалегідь визначеним порядком денним. Зустріч не мала успіху. Трійка міністрів запланувала зібратися знову на міністерській конференції в грудні, але тристоронні зустрічі — завжди неефективний орган — припинилися, коли новий американський президент готувався обійняти посаду.

Кінець надіям де Голля

Ані де Голль, ані Макміллан не покінчили з трипартизмом. Лише за кілька місяців після того, як Джон Ф. Кеннеді склав присягу як Президент Сполучених Штатів, де Голль надіслав до США свого емісара із завданням відстоювати цю ідею. Жак Шабан-Дельмас, Голова Національних зборів Франції, умовляв Кеннеді обміркувати «найповнішу координацію» між Великою Британією, Францією та Сполученими Штатами. Далі три лідери за допомогою своїх міністрів закордонних справ і дипломатів можуть здійснювати політику директорату «завдяки природному каналу того члена Великої Трійки, який має найтісніші відносини з конкретною географічною зоною». Для Франції це означало Бонн (безсумнівно, Європу), для Сполучених Штатів — Токіо (Тихоокеанський регіон), а для Сполученого Королівства — «його власну зону прямого об'єднання», тобто Співдружність.[136] Подальше вивищення Франції над Німеччиною не залишилося поза увагою американської аудиторії. Представник де Голля залишив Вашингтон явно переконаним, що ухильна відповідь американців означає приватну згоду на такі консультації.[137]

У роки президентства Айзенгавера Макміллан сподівався, що де Голль може допомогти з переговорами між Шістьма та Сімома. 1961 року було очевидно, що реальна небезпека — залишатися поза межами Спільного ринку. Макміллану було необхідне схвалення британського клопотання Шісткою, й особливо де Голлем. Спочатку британський прем'єр прагнув отримати згоду де Голля, наполягаючи на «міцному англо-французькому союзі».[138] Але усвідомивши, що француз відновив свою ідею трипартизму, Макміллан скористався нагодою зміцнити тріумвірат.

Листуючись із Кеннеді та Макджорджем Банді, спеціальним радником президента з національної безпеки, Макміллан став навіть ще

гучнішим прихильником трипартизму. Він сказав новому американському президенту, що відколи створено НАТО, західним союзникам «не вдалося зберегти достатньої єдності ані мети, ані організації». Настав час здійснити реформи та подбати про повноцінну роль Франції, адже вона «є одним зі стовпів Західного альянсу». Макміллан додав до свого листа низку меморандумів з ідеями системи тристоронніх консультацій, у якій Франція посідала «природне місце». Його заклики до тристоронньої координації щодо Африки, Південно-Східної Азії, ООН і стратегічного ядерного стримування нагадували звернення де Голля за часів президента Айзенгавера. Він повторив пропозицію де Голля, щоби трійка держав «уклала угоду про консультації щодо використання ядерної зброї та про спільні домовленості щодо її застосування в разі потреби».[139] Філіп де Зулуета, підсумовуючи його аргументи, зауважив, що пропозиція Макміллана піднесе Францію до «майже тієї самої позиції в ядерній сфері, яку ми [британці] маємо зараз».[140] Однак Макміллан хотів просувати цю політику, бо сподівався, що Кеннеді запропонує де Голлю «щось стосовно трипартизму та деякий аналіз НАТО». В обмін французький президент міг «діяти як добрий європеєць вільного світу» та відмовитися від своїх «закритих» політик щодо Конго, Лаосу, НАТО й — найважливіше — «європейських економічних розбіжностей».[141] Хоча Макміллан перелічив низку глобальних проблем, записи в його щоденнику наводять на думку, що він уважав угоду так чи інакше пов'язаною з «бажанням Великої Британії ввійти до Європи на розумних умовах».[142] Макміллан надіслав свої пропозиції Кеннеді в надії вплинути на президента до його зустрічі з де Голлем у червні 1961 року. Але президент США відхилив ідею ядерної угоди з де Голлем, зменшивши надію на прорив.[143]

Можливо, частково через спонукання Макміллана, Кеннеді висунув нечітку пропозицію з реалізації трипартизму (проте без ядерного компоненту). Він сказав де Голлю, що держсекретар Дін Раск і його французькі та британські колеги «розроблять механізм консультацій». Кеннеді запропонував, щоби три країни призначили військових представників, які можуть «або зустрітися з трьома політичними представниками, або, за потреби, окремо, щоби дослідити стратегічну ситуацію трьох націй» і назвав Берлін і Лаос як можливі теми, що потребують дослідження.[144] Повертаючись з Парижу, Кеннеді зупинився в Лондоні та сказав Макміллану, що міністри закордонних справ мають «обговорити створення тристоронньої консультативної структури, яка має містити певний військовий елемент».[145] Але Сполучені Штати знову нічого не вдіяли, щоби виконати обіцянки президента, і 1962 року Раск переконав Альфана, французького посла у Вашингтоні, доповісти в Париж про «вихідні розбіжності у поглядах» на питання «офіційного трипартизму».[146] Макміллан знав, що його «великий план зазнав поразки — чи принаймні тимчасової невдачі».[147]

На зустрічі в червні 1961 року де Голль сказав Кеннеді, що незабаром «запропонує перегляд НАТО». НАТО, пояснив де Голль, «передусім є альянсом, а вже потім — організацією».[148] Хоча він і підтримує альянс, Франції потрібна «національна оборонна позиція» — тобто організація французьких збройних сил радше на національній основі, ніж як частини інтегрованої організації та командування НАТО.[149] Де Голль часто повторював це розрізнення між організацією та альянсом. Коли в розмові з генералом Норстадом перекладач помилився та сказав, що «альянс може занепасти й опинитися в небезпеці», де Голль виправив його і мовив, що «*НАТО*, а не альянс, може занепасти й опинитися в небезпеці; США та Франція віддавна союзники та завжди залишатимуться союзниками».[150]

Британські й американські посадовці поскаржилися, що де Голль не розуміє, що альянс та організація стали невіддільними. Вони вбачали це розрізнення повністю штучним і наголошували на створенні SHAPE та ролі SACEUR і його інтегрованих військових сил.

1961 року наслідки військової інтеграції ледь не вдарили по де Голлю. Для інших союзників усі його слова про національний характер військових сил здавалися сказаними неначе чужою мовою — навіть сміховинними. Але у квітні французькі офіцери, незадоволені алжирською політикою де Голля, улаштували невдалий путч генералів з метою захопити Францію. Деякі з путчистів, як-от Моріс Шаль, нещодавно служили в підрозділах НАТО. Справді, багато хто в Парижі припускав: американські офіцери в НАТО запевнили Шаля, що США підтримають заколот. На довершення всього, члени Таємної збройної організації (Organisation Armée Secrète, OAS), яка спробувала скинути де Голля, мали відверто пронатовські погляди. Протягом 1960-х Францією ширилися чутки, що ЦРУ підбурило путч і підтримувало OAS.[151]

В окремих розмовах з Кеннеді, Аденауером і Гарольдом Макмілланом де Голль пов'язав дії путчистів із природою європейської оборони. На зустрічі з Кеннеді де Голль незграбно пояснив, що звинувачує не безпосередньо НАТО, а радше «менталітет генералів… через наднаціональний характер оборони в Європі».[152] Французькі дипломати сказали посадовцям США, ніби де Голль уважає, що американські офіцери в SHAPE підтримали Шаля після того, як він сказав їм, що «уряд із проамериканських генералів досягне згоди Франції на більшу інтеграцію

в НАТО та інші бажання США».[153] Звісно, було б нерозумно проводити пряму лінію між французьким членством у НАТО та спробою державного перевороту — особливо з огляду на те, що повернення де Голля до влади не було бездоганним прикладом демократії в дії. Проте Макджордж Банді був одним із небагатьох, хто визнав, що політику де Голля щодо НАТО мотивували нагальні внутрішні проблеми. Він нашкрябав у своєму блокноті: «чому де Г. бариться з НАТО» і «чому не підпорядкувати свою армію НАТО». «Де Г.,— сам собі відповів Банді,— ризикував утратити контроль над армією. OAS показала, наскільки він мав рацію. Погані елементи».[154] Банді міг би додати, що, на думку де Голля, ці погані елементи згнили через те, що перебували надто близько до союзників по НАТО.

До 1961 року згасли всі надії, що НАТО можна переформатувати відповідно до цілей де Голля. Починаючи з 1960-х, НАТО намагатиметься стримувати Радянський Союз, а також боротиметься з інфекцією, спричиненою членом, ворожим до власної організації. Незадоволеність де Голля станом альянсу переслідувала міністерські конференції аж до часткового розриву Франції з НАТО 1966 року. Інші побоювання французького лідера, особливо щодо зв'язку громадян з їхньою безпекою — хоч і недооцінені та неправильно витлумачені в той час — були провісниками майбутньої постнаціональної Європи із серйозними наслідками для національної оборони. У 1970-ті лідерам країн НАТО доведеться докладати величезних зусиль для боротьби з думкою європейських громадян — і виборців,— які майже не бачили зв'язку між собою та інституціями, створеними для їх захисту.

Розділ 4

ГЛИБОКИЙ СМУТОК

4 липня 1962 року Джон Ф. Кеннеді виступив перед натовпом біля Індепенденс-гол у Філадельфії та оголосив, що з нетерпінням чекає на майбутню Декларацію взаємозалежності з об'єднаною Європою. Промова з її обіцянками атлантичного партнерства, спільноти та співдружності вважається наріжним каменем європейської політики його уряду. Сполучені Штати, сказав Кеннеді, готові сформувати «реальне атлантичне партнерство, взаємовигідне партнерство між новим союзом, що зараз утворюється в Європі, та старим Американським союзом, заснованим тут 175 років тому».[1] Цей виступ був чудовим прикладом ораторського мистецтва, риторики, яку в 1950-х розвинули Айзенгавер і Макміллан, щоби стимулювати дух єдності між союзниками в НАТО. Численні посадовці в уряді й Айзенгавера, й Кеннеді взяли ту риторику близько до серця та планували атлантичне майбутнє. Вони висловлювали ідею купити «символічний об'єкт нерухомості» для створення в ньому «Атлантичного округу». Коли настане слушний час, він може стати «ядром майбутньої столиці Атлантичної спільноти». Вони хотіли створити «Статті про партнерство» та обмінятися парламентаріями, суддями й іншими фахівцями як спостерігачами з обох боків Атлантики, щоби налагодити найтісніші відносини.[2]

Але зворушлива риторика промови Кеннеді й атлантичні ідеали деяких американських чиновників не витримали зіткнення з реаліями політики сили в Європі. 1961 року Микита Хрущов і Радянський Союз посилили міжнародну напруженість в Європі, погрожуючи підписати мирний договір зі Східною Німеччиною та визнати Німецьку Демократичну Республіку (НДР) суверенною державою. Такий договір, стверджував Хрущов, покладе край праву американських, британських і французьких військ розміщуватися в Західному Берліні й зруйнує надії Західної Німеччини на возз'єднання сходу та заходу країни. Радянський тиск поставив Кеннеді в скрутне становище. Він був налаштований гідно зустріти цей виклик, але його союзники розійшлися

в думках. Де Голль рішуче був на боці США, тоді як інші хотіли уникнути конфлікту в Європі та, можливо, позбутися берлінського питання. Для Федеративної Республіки Німеччини, чия військова участь в альянсі підтримувала баланс сил у холодній війні, Берлін не був розмінною монетою.[3]

До завершення першого року президентства Кеннеді Сполучені Штати цілеспрямовано тримали берлінські проблеми поза НАТО. Але 1961 року США змінили курс. Політика Кеннеді у відповідь на виклик Хрущова складалася з переговорів, але переговорів, підкріплених погрозою війни та економічних санкцій. Щоби бути ефективною, ця погроза потребувала військової сили НАТО й економічного впливу. Під сильним американським тиском союзники погодилися на низку військових і невійськових планів для надзвичайних ситуацій. Але те, що на папері скидалося на велику стратегію, насправді було лише купою планів, нагромаджених неохочими союзниками.[4]

У розпал кризи між Сполученими Штатами та Європою не було «партнерства». Натомість Кеннеді та його адміністрація розглядали НАТО радше як інструмент американської політики, а не форум для досягнення спільної мети із союзниками. Хоча Айзенгавер завжди вважав, що стійкість НАТО полягає в тому, що альянс розглядається як самоціль, ця надія розвіялася під впливом тертя, спричиненого як стилем адміністрації Кеннеді, так і радянським тиском. Озираючись назад, помічник президента Теодор Соренсен пригадав, що Кеннеді «не вважав ані альянс, ані атлантичну гармонію самоціллю».[5]

Болісні сутички в НАТО протягом Берлінської кризи велися щодо співвідношення НАТО з американською політикою. Чи мала існувати велика стратегія НАТО щодо Берліну, у якій Сполучені Штати цілком могли відігравати провідну роль? Або була потрібна американська велика стратегія розв'язання кризи, у якій НАТО виступала б лише додатком до американської військової могутності? Чиновники уряду Кеннеді не брали до уваги перший варіант і припускали другий. А свідомі зусилля американців, особливо міністра оборони Роберта Макнамари, використати Берлінську кризу, щоби сформувати силову структуру НАТО відповідно до нової американської оборонної політики лише посилили обурення та підозри союзників. Епоха Кеннеді ознаменувала поворотний момент в історії НАТО, змінивши туманний, але привабливий дух часів Айзенгавера на тверезіше оцінювання ролі НАТО в міжнародній політиці.

Відносини між НАТО й Берліном

Адміністрація Кеннеді прийшла до влади без наміру зруйнувати риторику союзницької єдності чи поставити союзників у залежність від американського ухвалення рішень. Одразу після інавгурації новий президент, сподіваючись поліпшити союзницьку єдність, попросив Діна Ачесона, котрий як держсекретар Трумена підписав Північноатлантичний договір від імені Сполучених Штатів, вивчити американську політику щодо НАТО.

Ачесон розмірковував стосовно епохи, що закінчилася, коли Айзенгавер пішов із Білого дому. Хоча він знав, що дуже тісні стосунки між лідерами приносять користь, він відкидав це як основу для майбутнього НАТО. Ачесона непокоїло, що президенти й прем'єр-міністри надто сильно хочуть догодити своїм колегам і часто занадто далеко заходять у своїх обіцянках; саме так, припустив він, «було з генералом де Голлем і генералом Айзенгавером». Набагато «безпечніше» покладатися на «повноцінне й відверте обговорення в НАТО — навіть якщо спочатку воно буде проведене неофіційно», що «допомогло б союзникам порозумітися стосовно найважливіших питань».[6] На думку Ачесона, ключем до успішного майбутнього НАТО мало стати те, що американці будуть «серйозніше сприймати НАТО як форум для консультацій» — і союзники, звичайно ж, наслідуватимуть цей приклад.[7]

Ачесон заявив, що «вищою метою атлантичних націй має бути розвиток справжньої Атлантичної співдружності» (в примірнику звіту для Кеннеді слово «співдружність» було викреслено й замінено на «спільноту»).[8] По суті, він повертався до минулих надій, що НАТО стане майданчиком для створення великої атлантичної стратегії. Протягом 1950-х стратегічні документи США описували НАТО як «організаційний центр Атлантичної спільноти… здатний робити найефективніший внесок у захист вільного світу, застосовуючи політичну, економічну, психологічну та військову зброю під час холодної війни».[9] До спалаху Берлінської кризи Ачесон очікував, що НАТО можна буде використати для координування всіх цих складників влади держав-союзниць у велику стратегію НАТО.

Але коли Хрущов спровокував нову Берлінську кризу 1958 і 1959 років, уряд Айзенгавера ухилився від пошуку саме такої великої союзницької стратегії. Невтручання НАТО в політику щодо Берліну може здаватися дивним, адже саме заснування альянсу було нерозривно пов'язане з блокадою Берліну та повітряним перекиданням військ протягом 1948 та 1949 років. Але навіть уроки того періоду не були очевидними для

офіційних осіб держав-союзниць. Американські посадовці мали невідчепне переконання, що неспроможність випробувати Радянський Союз збройною силою — «зондуванням» проти блокади — додала Москві сміливості та призвела до Корейської війни. Коли 1958 року Хрущов висунув ультиматум, щоби три держави вивели свої війська з Берліну за шість місяців, деякі американські офіційні особи стверджували, що Сполученим Штатам слід надіслати до Західного Берліну військовий конвой, готовий пробивати собі шлях крізь будь-які військові перешкоди. Однак американці не були впевнені, чи візьмуть британці або французи, не кажучи вже про інших членів НАТО, участь у такій операції.[10]

Починаючи з 1958 року, генеральний секретар Поль-Анрі Спаак разом з деякими невеликими країнами НАТО хотів використати альянс, щоби координувати союзницьку політику стосовно Берліну. Члени НАТО могли б узгодити розв'язання берлінської проблеми, можливо, шляхом визнання Східної Німеччини. Деякі, як-от Норвегія, гучно відстоювали цю радикальну політику альянсу. Інші, наприклад Велика Британія, говорили про це тільки в приватних бесідах. Повторювані згадування про визнання — навіть де-факто — Східної Німеччини переконали американців, що союзники стають м'якшими. В основі того, що американці називали «м'якістю», було переконання європейських політиків, ніби їхні народи — через страх перед війною — ніколи не підтримають військові дії щодо Берліну. Законні права Заходу в Берліні були, у найліпшому разі, надто складними, щоби вплинути на громадську думку, а в найгіршому разі — «явною фальшивкою».[11] Американці завадили спробі Спаака зробити НАТО центром ухвалення політики щодо Західного Берліну, побоюючись наслідків для Західної Німеччини в разі, якщо союзники вимагатимуть відмовитися від перспективи возз'єднання. Спаак погодився облишити справу, але наполягав на своєму головному аргументі: західна громадська думка не підтримає Сполучені Штати «в конфлікті, єдиною метою якого буде визначити, хто контролюватиме шляхи доступу до Берліну».[12]

Однак Сполучені Штати таємно підіймали на вищий рівень військове планування для надзвичайних ситуацій. На міністерській конференції НАТО 1958 року Даллес особисто зустрівся з Лорісом Норстадом і порадив, щоби SACEUR «склав низку поступових заходів, яких можна вжити у військовій сфері, у відповідь на подальший тиск Радянського Союзу, щоби продемонструвати, що ми за будь-яку ціну будемо дотримуватися своєї твердої позиції».[13] Норстад зібрав невелику таємну групу американських офіцерів для дослідження військових проблем, пов'язаних із Берліном, і швидко додав до неї французів і британців.

Так з'явилася тристороння командна організація під назвою «Віргінський Дуб». Приблизно в той самий час французький і британський посли у Вашингтоні та старші співробітники Держдепартаменту створили «Тристоронню планувальну групу» як загальний координувальний орган трьох держав щодо берлінської політики.[14]

У відносинах «Віргінського Дуба» із SHAPE, а отже, з НАТО, не було ясності. Формально Норстад керував «Віргінським Дубом» як військовий офіцер США, а не як Верховний головнокомандувач НАТО. Але цю командну організацію було укомплектовано офіцерами з персоналу SHAPE, і в разі своєї реалізації плани «Віргінського Дуба» спиралися б на комунікаційні засоби НАТО. Проте організація існувала таємно та фізично окремо від НАТО.[15]

Протягом 1959 і 1960 років Норстад і його співробітники склали низку військових планів у відповідь на будь-яку блокаду Берліну. Норстад розумів, що ці операції будуть «політичними сигналами, а не суто військовими операціями».[16] Тож він додав до власних планів «чимало блефу». Ці плани спиралися на тристоронню військову силу та нехтували зв'язком із НАТО в цілому.[17] Однак якщо військові операції підуть не за планом і в Берліні почнеться битва, держави НАТО, можливо, будуть вимушені прийти на допомогу своїм союзникам. «Багато що залежатиме від того,— зауважив один британський службовець,— хто вистрелить першим».[18]

Те, що командна організація «Віргінський Дуб» була тристоронньою, не означало, що вона являла собою згоду трьох держав. Плани «Віргінського Дуба» турбували Гарольда Макміллана та його радників на Даунінґ-стрит, 10[a]. Консультанти Макміллана вважали, що ці плани є «незадовільними» й «агресивними» і що їх «слід передбачати, тільки якщо НАТО буде готовий розпочати глобальну війну». Вони дуже хотіли дізнатися, коли «буде залучено» НАТО.[19] Проте Об'єднаний комітет начальників штабів США не хотів довіряти НАТО і вважав за краще продовжувати планування у «Віргінському Дубі». Отже, як зазначили британські начальники штабів, «багатьох заходів не можна вжити, якщо НАТО не готовий до глобальної війни — а в альянсі не знають про планування, не кажучи вже про те, щоби його схвалити!». Проте британці — в інтересах підтримання свого тісного військового співробітництва з американцями — продовжували брати в цьому участь за умови, що плани складатимуть «без політичних зобов'язань».[20] Під кінець президентства Айзенгавера було складено «сукупність планів»,

[a] Офіційна резиденція британського прем'єр-міністра.

«що їх начальники штабів Великої Британії вважали небезпечним військовим безглуздям».[21] На щастя, як написав наприкінці 1959 року британський міністр закордонних справ Селвін Ллойд, «жар» «залишив ситуацію з Берліном».[22]

Важливість Берліну

Запал не збирався залишатися за межами Берліну. За тиждень після інавгурації Джона Ф. Кеннеді Державний секретар Дін Раск попередив, що досить скоро Хрущов повернеться до берлінського питання. Співробітники Ради національної безпеки неодноразово рекомендували, щоби Сполучені Штати розробили «творче політичне планування реальних рішень щодо Берліну та, можливо, загальної ситуації із самою Німеччиною». Дійсно, на початку роботи адміністрації Кеннеді мислення всередині США не дуже відрізнялося від союзницьких закликів до дипломатичного розв'язання довготривалої кризи.[23]

Але замість розпочати розширене дослідження німецької проблеми Кеннеді запросив Діна Ачесона взятися за вивчення можливих американських відповідей на поновлення Берлінської кризи.[24] Зосередитися на цих планах було природно, оскільки підлеглі Кеннеді визнавали, що вони «як будь-яка політика національної безпеки наблизилися до обміркування загальної війни».[25]

Ачесон надав американському президенту жорстку пораду. Він був переконаний, що для Берлінської проблеми немає іншого «розв'язання», крім повного об'єднання Німеччини, а об'єднання неможливо досягти (принаймні так припускали) без послаблення позиції Заходу — можливо, шляхом нейтралізації Німеччини. Ачесон відкинув варіант переговорів із Радянським Союзом і натомість наполягав на «сміливому та небезпечному курсі».[26]

На думку Ачесона, будь-який з інструментів великої стратегії — тобто дипломатичні, економічні чи моральні умовляння — буде неефективним або неправильно сприйнятим Радянським Союзом. Військова сила була єдиною відповіддю. Плани «Віргінського Дуба» було розроблено, щоби надати політикам варіанти реакції на радянський блеф, але Ачесон хотів вивести ці плани на новий рівень. Якщо Радянський Союз створить «постійну фізичну перешкоду» на шляху до Берліну, цьому має протистояти не менш як повна «бронетанкова дивізія зі ще однією дивізією в резерві». Ачесон знав, що британці хочуть надіслати щонайбільше один батальйон як випробувальну групу і що

цей невеликий підрозділ слугуватиме лише перевіркою радянської рішучості. Але призначенням дивізій Ачесона полягало не в дослідженні чи випробуванні Радянського Союзу, а в тому, щоби брати участь у «битві за Берлін».[27]

«Метою битви», стверджував Ачесон, буде примусити Радянський Союз обирати між відновленням доступу та продовженням бою з ризиком ескалації. До того ж Ачесон очікував від бойових дій ще двох вигод: така битва «підштовхне наших європейських союзників до спільної та активної програми переозброєння» й справить ефект, подібний до наслідків чехословацького перевороту 1948 року та Корейської війни, тобто перетворення «зобов'язання на актив шляхом підвищення єдності та військового потенціалу альянсу». То були перші міркування про те, як Сполучені Штати можуть використати Берлінську кризу, щоби нарощувати звичайні військові підрозділи — власні й альянсу — на підтримку нової оборонної стратегії США, яка наголошувала на неядерних силах. По-друге, хоч як це було парадоксально, Ачесон уважав, що такий «серйозний конфлікт у серці Європи» може призвести до дипломатичних переговорів про об'єднання Німеччини та контролю над озброєннями в Європі.[28] Європейці, які знали про міркування Ачесона, непокоїлися, що той утратив зв'язок з іншими членами альянсу; і ніщо не вказувало на це більш очевидно, ніж його твердження, що участь у локальному чи серйозному конфлікті в Європі, небажаному для всіх союзників Америки в НАТО, згуртує альянс.

У березні Макміллан відвідав Вашингтон та ознайомився зі стислим викладом ідей Ачесона. Немає нічого дивного в тому, що він уважав їх «моторошними». Передусім Ачесон дотримувався думки, що битва між американськими дивізіями та радянськими військами може залишитися «локальним конфліктом». Ця концепція «тривалих бойових дій» без швидкої ескалації до обміну ядерними ударами істотно суперечила американським стратегічним розрахункам і тому, що Норстад уважав імовірним.[29]

Коли Макміллан і Г'юм, а пізніше британські військові офіцери, як-от начальник штабу оборони Луїс Маунтбеттен, розглянули плани Ачесона щодо використання військової сили в розмірі дивізії, вони все ще думали про випробувальну групу. Британські високопосадовці не розуміли, чому Ачесон уважає, що бронетанкова дивізія зможе пройти автобаном, не розтягнувшись у довгу вразливу колону, або — якщо вона застосує безпечніше шикування, розосередившись по обидва боки дороги — не ускладнить ситуацію, увійшовши до Східної Німеччини.[30]

Проста відповідь полягала в тому, що Ачесон уважав дивізію не випробувальною групою, а бойовою силою, тому її вихід за межі автобану взагалі не мав значення.

Макміллан прибув до Вашингтону сповненим рішучості не допустити, щоб англо-американські розбіжності зруйнували його надії на формування «особливих стосунків» із Кеннеді. Боячись видатися «м'яким», Макміллан не сказав американцям, що британці працюють над розв'язанням німецької проблеми. І він не хотів обговорювати умовні переваги військових контрзаходів над невійськовими у відповідь на будь-які радянські дії. Британські офіційні особи почали складати список невійськових заходів для вчинення тиску на Радянський Союз, але збагнули, що ці заходи, як-от економічні санкції, можливо, завдадуть Сполученому Королівству більше шкоди, ніж СРСР.[31]

Саме в цьому й полягала проблема Макміллана: у Лондоні вважали, що від військових планів на випадок надзвичайних ситуацій пуття не буде, але якщо Сполученому Королівству в якийсь спосіб удасться переконати американців відмовитися від військового планування, то акцент переміститься на економічне ембарго, що буде так само погано. Якщо британці виступатимуть проти обох варіантів, то створять в американців враження, що «в Берлінській кризі ми вважаємо за краще нічого не робити». Хоча Макміллан і Г'юм висловили певну занепокоєність планами Ачесона, вони мало що казали на цій стадії американського планування.[32]

Згодом плани Ачесона посядуть незгрибне місце у великій стратегії Кеннеді щодо Берліну. Хоча Кеннеді підтримував ці плани під час обговорень із британцями, урешті-решт він дійшов висновку, що вони «надто войовничі». Він віддав перевагу мирному врегулюванню кризи, тобто переговорам стосовно Берліну і, можливо, майбутнього Німеччини. Пізніше Макміллан дізнався про вподобання Кеннеді та заспокоївся; Аденауер міг лише здогадуватися, і це його дуже непокоїло. Тим часом мислення Ачесона було єдиною підтримуваною та впорядкованою думкою щодо Берліну перед Віденським самітом, який 1961 року відновив кризу. Воно також віддзеркалювало думку в уряді Кеннеді, що НАТО має збільшувати кількість своїх звичайних військ. Унаслідок цього мислення Ачесона стало основою військового компонента берлінської стратегії Кеннеді.[33]

Європейці отримують гнучку відповідь

Але поки Ачесон працював над своїми берлінськими планами, американський тиск на європейських союзників з метою ухвалити нову оборонну стратегію НАТО спричинив трансатлантичну напруженість. Перш ніж досліджувати берлінську проблему, Ачесон надав президенту результати аналізу НАТО. Його звіт відбивав консенсус в уряді, особливо з боку Макнамари, що в обороні Європи альянс занадто покладається на ядерну зброю; адміністрація Кеннеді вважала, що НАТО потрібно розвинути свій звичайний військовий потенціал, щоби підготуватися до «імовірніших непередбачуваних ситуацій», ніж тотальна ядерна війна в Європі. Американське прагнення поліпшити звичайне озброєння також завершилося дебатами щодо ядерної стратегії, зокрема того, що стане відомо як «гнучка відповідь» — мінлива концепція, прихильники якої мали щодо неї різну міру впевненості. Військові плани НАТО завжди вимагали певного рівня неядерного потенціалу для реагування на обмежені військові виклики в Європі, але адміністрація Кеннеді зробила це центральним елементом політики НАТО. Пріоритет на приготуванні до обмеженої війни суперечив американській політиці та стратегічній концепції НАТО, яка «надавала першочергову увагу підготовці до загальної ядерної війни». Але що важливіше, для європейських союзників це був сигнал, що Сполучені Штати, можливо, будуть готові вести війну, не вдаючись до стратегічної ядерної зброї та сподіваючись обмежити військове протистояння Сходу та Заходу європейською землею.[34] Європейські страхи, запущені «Спутніком», стрімко полетіли вниз.

Генерал Норстад як SACEUR одразу зрозумів, чого, з політичного погляду, коштуватиме НАТО цей новий американський наголос на обороні з використанням звичайної зброї. Один із колишніх співробітників Норстада написав йому: «… нові керівники в Пентагоні та, як можна легко помітити, нові технічні спеціалісти з Гарварду та Американського аналітичного центру, які консультують нових тузів, узагалі не розуміють політичної та військової суті альянсу».[35] Норстад, так само як Айзенгавер, непохитно вірив, що забезпечення духу єдності в НАТО значно важливіше за будь-який технічний план обмеженої війни. З військових причин — але й також через наслідки, котрі такий план матиме для союзників,— Норстад відкрито відкидав думку, що підготовка до надзвичайних ситуацій «без ядерного чи масивного неядерного удару» є «прийнятною основою для планування».[36]

Вашингтон був переконаний, що Радянський Союз не планує вести ядерної війни, адже для нього ціна американського бомбардування була б неприйнятно високою. Натомість реальною проблемою був радянський випробувальний наступ чи вторгнення в Європу із застосуванням звичайної зброї, спроба добитися поступових військових чи політичних результатів, використовуючи достатньо малий рівень сили, щоби Сполучені Штати не могли застосувати ядерної зброї у відповідь. Для запобігання цій можливості обмеженої війни, США вимагали від союзників, щоби ті більше витрачали на якісніші, якщо не більші за чисельністю, звичайні збройні сили, котрі зможуть дати відсіч обмеженій радянській агресії.

Ачесон й адміністрація Кеннеді неправильно зрозуміли або проігнорували європейське небажання погодитися на додаткові економічні й політичні витрати на нарощування звичайних збройних сил.[37] Одна з причин опору європейців полягала в тому, що їхні виборці схвальніше сприймали витрачання на соціальне забезпечення, ніж на озброєння. Другою був удар по європейському «престижу» через призначення «піхотної функції».[38] Але не менш важливими були логічні висновки самих європейців. У червні 1957 року, ще до «Спутніка», американський дипломат повідомив Ачесону про «шизофренію» в європейському стратегічному мисленні. З одного боку, європейців турбувало, що в разі радянського нападу США можуть вирішити не відповідати силою, щоби «не наражатися на ризик ядерного знищення». З іншого боку, були європейці, «одержимі страхом, що Сполучені Штати можуть відповісти на локальну агресію звичайною зброєю застосуванням ядерної зброї, що неминуче призведе до тотальної ядерної війни». Як написав американський дипломат Вільям Тайлер, європейці скидаються на чоловіка, що співає «Ol' Man River» у бродвейському мюзиклі «Showboat» — «утомилися від життя, але бояться помирати». Підґрунтям європейських побоювань було міцне переконання, що «фактична військова оборона європейської території несумісна з фізичним виживанням Європи».[39]

Тайлер мав рацію. На час Берлінської кризи та до кінця холодної війни європейські союзники альянсу не могли уявити ситуацію, коли війна в Європі — виграна чи програна — була би прийнятною. Як написав німецький міністр оборони в секретному політичному документі 1962 року, «війна більше не є засобом провадження політики».[40]

Створення великої стратегії

Поки трансатлантичні відносини гіршали через американський тиск на європейців із приводу збільшення бюджету на звичайні збройні сили, союзники та решта світу спостерігали провальну операцію США проти Куби в затоці Кочінос. Невдалий напад був для Кеннеді зовнішньополітичною катастрофою. Айзенгавер попередив його, що Радянський Союз «отримає сміливість» здійснити заходи, до яких за інших обставин не вдався б; генерал був особливо стурбований тим, що СРСР перевірить американців на слабкість у Берліні.[41]

Хрущов вирішив випробувати Кеннеді на їхній першій зустрічі, у червні 1961 року у Відні. Він виступив із запальною промовою та пригрозив підписанням мирного договору з Німецькою Демократичною Республікою. Такий договір зробив би Східну Німеччину суверенною державою, а отже, поклав би край праву Сполучених Штатів залишати війська в Берліні. Хрущов попередив, що кордони нової нації «захищатимуть». Будь-яку спробу порушити ці кордони силою «зустрінуть силою», і «США варто підготуватися до війни, і Радянський Союз робитиме те саме». Радянський лідер заприсягся підписати договір в односторонньому порядку, якщо до грудня СРСР і США не зможуть досягти попередньої згоди. Кеннеді мало що міг сказати у відповідь на хрущовську тираду, і зустріч закінчилася лише попередженнями про прийдешню «холодну зиму».[42]

Щоб визначити курс дій, Кеннеді розпочав ретельний політичний аналіз. Працівники Держдепартаменту згадували, що Кеннеді по суті призначив самого себе «співробітником із берлінського питання», і його підлеглі в Білому домі приділяли Берліну максимальну увагу. У травні, до Відня, але після звіту Ачесона, Макнамара передав Кеннеді пораду від Об'єднаного комітету начальників штабів: якщо Радянський Союз закриє доступ до Берліну, будь-яке розв'язання «має містити військові, дипломатичні й економічні контрзаходи з боку США та вільного світу на глобальній основі, на додачу до місцевих військових дій». Начальники штабів наполягали на вдосконаленні тристоронніх планів, які за потреби могли допомогти реалізувати таку велику стратегію.[43]

Під час кризи це мислення — що будь-яка відповідь на Берлінську кризу вимагатиме координації засобів — пронизувало американське планування. У липні спеціальний радник Кеннеді з національної безпеки Макджордж Банді передав Раску, Макнамарі та міністру фінансів Дугласу Діллону меморандум, що описував американські дипломатичні, військові та економічні важелі сили. Президент, писав Банді, бажає

скласти план щодо Берлінської кризи, який не просто відповість на виклик Хрущова, але й використає цю кризу «для досягнення наших конструктивних довгострокових цілей». Зокрема він хотів забезпечити, щоби нарощування військового потенціалу у відповідь на Берлінську кризу справило «максимально тривалий вплив на військову позицію НАТО».[44]

Крім того, Кеннеді хотів скористатися Берлінською кризою, щоби розвинути відчуття «більшої атлантичної згуртованості». На його переконання, ця криза створювала можливість «експлуатувати помітну потребу в більшій взаємозалежності, яка наочно характеризує період напруженості в берлінській ситуації». Американці сподівалися, що новий виклик щодо Берліну призведе до посилення військового й економічного співробітництва та дозволить зробити «нові кроки до реалізації довгострокової мети спільноти» — співпраці в політичній сфері.[45]

Такий перелік цілей чітко узгоджувався з тим, чого очікував досягти Ачесон завдяки битві за Берлін. Однак тепер Білий дім сподівався отримати ці вигоди, не вдаючись до війни. Волт Ростоу розвинув цю ідею. Економіст за освітою, він також добре вмів формулювати стислі політичні слогани (це він розробив лозунг-наліпку на автомобільний бампер для кампанії Кеннеді). Ростоу настійно радив президенту переробити сценарій не як ще одну «Берлінську кризу», а як «перевірку єдності, волі та творчих здібностей Північноатлантичної спільноти».[46]

Порада від начальників штабів, меморандум Банді та формулювання Ростоу — усе наводило на необачну думку, що Берлінська криза буде корисною для НАТО. Союзники збільшуватимуть кількість військ, оснащених звичайною зброєю, водночас співпрацюючи над координацією інших інструментів великої стратегії. Однак ніхто у Вашингтоні не вказав, чия влада перебуватиме на верхівці великої стратегії НАТО щодо Берліну. Сполучені Штати ставилися до Берлінської кризи так, наче це була криза тільки для Вашингтону, у якій НАТО слугувала допоміжним засобом для підтримання деяких елементів американської великої стратегії.[47]

Роль НАТО й тривоги союзників

У липні 1961 року Кеннеді вирішив провести переговори з СРСР у жовтні, чекаючи на завершення німецьких виборів, щоби не зробити прихильність Німеччини Північноатлантичному альянсу серйозним політичним питанням. Було очевидно, що більшість союзників

схвально сприймуть переговори США-СРСР стосовно Берліну та Німеччини — але не Франція та Західна Німеччина. Якщо в НАТО вибухне суперечка, Радянський Союз може сприйняти це «як ознаку слабкості Заходу».[48] У Вашингтоні майже не було згоди, як саме проводити переговори, оскільки різні частини адміністрації боролися за лідерство.[49] Через усі ці суперечки Сполучені Штати не обговорювали своєї позиції під час проведення переговорів у Північноатлантичній раді.

Інші союзники, які ще з часів президентства Айзенгавера хотіли, щоби НАТО діяла як дипломатичний центр обміну інформацією щодо Берліну, спробували заповнити порожнечу. Спаак, на той час бельгійський міністр закордонних справ, продовжив відстоювати спільну контрпропозицію НАТО для Хрущова. Він уважав, що альянсу необхідно діяти політично, адже військової реакції НАТО не буде. Він повторив свої «серйозні сумніви, що за нинішніх обставин Європа битиметься за контроль над Берліном».[50] Навіть німці «дуже, дуже не хотіли битви за Західний Берлін», боячись, що після цього від Німеччини мало що залишиться. І британський міністр оборони Гарольд Воткінсон теж не вважав, що «статус-кво є задовільною основою для погроз великою війною».[51]

У липні Сполучені Штати нарешті погодилися проконсультуватись із Північноатлантичною радою щодо дипломатичної ноти Радянському Союзу, але обидві сторони сперечалися, як довго ПАР розглядатиме справу. Постійні представники були «розлючені та збентежені», і здавалося, що поведінка адміністрації Кеннеді суперечить її попереднім заявам про бажання обговорювати серйозні теми в НАТО.[52] Американці пом'якшили свою позицію щодо термінів. Але Кеннеді, роздратованого тим, що частини його власної адміністрації заважають йому швидко відповісти Хрущову, засмучувала й затримка в НАТО.[53]

Американці припустили, що Північноатлантична рада вимагатиме «вичерпної спроби переговорів». Якщо напруженість зросте, «деякі члени альянсу зрештою не захочуть удаватися до військових дій».[54] Розчарований Кеннеді спитав Ачесона: «Як нам змусити союзників щось зробити?». Колишній держсекретар запевнив президента, що він «даремно про багато що турбується». «Союзники,— сказав Ачесон,— намагатимуться зробити майже все, щоби не робити нічого. Нам не можна надто сильно показувати бажання почати переговори».[55] Хоча переговорів хотіла більшість союзників, уряд Кеннеді не пояснив Північноатлантичній раді, що президент теж виступає за це.[56] Натомість американці зосередилися на тому, як вони можуть використати НАТО для перемоги в протистоянні з Хрущовим.

У своїй великій стратегії щодо Берліну американці хотіли використати НАТО для координації економічних санкцій або ембарго проти радянського блоку в разі загострення кризи.[57] Союзники здебільшого не вподобали такої ідеї, уважаючи, що це тільки сильніше згуртує радянський блок. І не було очевидного чи легкого способу, у який союзники — зі своїми різними правовими системами й урядами — могли б ефективно ввести ембарго в мирний час.[58] Британці поскаржилися, що це ще один приклад того, як американці «тягнуться за кувалдою», але не виступили з відкритими запереченнями через страх посваритися не лише з американцями, а й із німцями, які відчайдушно бажали невійськових варіантів розв'язання ситуації.[59] Деякі із союзників продовжували чинити опір плануванню, зауважуючи, що ведення ними торгівлі з Радянським Союзом означає, що ембарго вдарить і по них, але Сполучені Штати наполягали. Те, що США, чий обсяг торгівлі з радянським блоком був незначним, так активно проштовхували політику, яка коштувала б їм дуже мало, а союзникам надто багато, спричинило озлобленість багатьох членів альянсу. Урешті-решт Північноатлантична рада погодилася, що ембарго буде належною відповіддю, якщо доступ до Західного Берліну заблокують, але не раніше.[60] Це зробило економічні контрзаходи суперечливою справою, бо якщо фізичний доступ до Берліну закриють, усю увагу буде зосереджено на військових варіантах розв'язання.

До середини літа 1961 року військові плани для надзвичайних ситуацій досі були винятково цариною «Віргінського Дуба». Британці та більшість американців уважали, що плани «Віргінського Дуба» будуть використовувати як випробувальні заходи та політичні маневри, які сигналізуватимуть про рішучі наміри Заходу захищати свої права в Берліні. Фой Колер, помічник державного секретаря з європейських справ, прямо сказав британцям, що США свідомо «беруть на себе ризики, які не мають військового сенсу».[61] Однак британські офіційні особи, добре обізнані з плануванням у Вашингтоні, уважали, що «за цими планами приховано зовсім іншу мету». Адміністрація Кеннеді й навіть «американський народ» не були «в настрої відступатися від Берліну». Голова британського штабу оборони маршал авіації Джордж Міллс попередив Лондон, що американці спочатку спробують «усе можливе, крім великої ядерної війни», щоби не осоромитись у ситуації з Берліном. «Особисто я вважаю,— продовжив він,— що в крайньому разі вони боротимуться аж до ризику спричинити загальну війну».[62]

Це занепокоєння зберігалося протягом усієї Берлінської кризи. Лоуренс Фрідман так описав скрутне становище американців: «Треба було запевнити союзників, що Сполучені Штати не діятимуть поспіхом, а Радянський Союз переконати в тому, що це можливо».[63] Ідеальний баланс виявився недосяжним. Сувора риторика Кеннеді на адресу комунізму, провал операції в затоці Кочінос, різка промова Хрущова у Відні, стурбованість молодістю й недосвідченістю американського президента і, можливо, неспроможність контролювати американських військових не давали союзникам спокою.[64] Результати опитувань свідчили, що Кеннеді отримає на батьківщині значну громадську підтримку, якщо обере війну у відповідь на нову блокаду Берліну.[65] Дипломати з Великої Британії та Канади, двох країн, які мали досить близькі відносини з офіційними особами США, приватно доповіли своїм столицям, що Кеннеді радше битиметься, ніж відмовиться від своєї позиції щодо Берліну.[66]

У разі блокади британці завжди віддавали перевагу відправленню автобаном невеликої випробувальної групи чисельністю не більше батальйону. Якщо її не пропустять, Захід перейде до повітряного перекидання військ. Тепер, як пояснив Макміллану Воткінсон, британці загнали себе на слизьке, узявши участь у плануванні «Віргінського Дуба». Вони допомогли розробити плани для наземних військ, більших за батальйон, і вбачали ці плани «нереалістичними», але зараз американці вважали, що «всі військові плани є узгодженими та здійсненними».[67] Коли генерал Лайман Лемніцер, голова Об'єднаного комітету начальників штабів, сказав британським офіцерам, що Сполучені Штати «серйозно готові до реальної перевірки сили, аж до втрати "однієї-двох дивізій"», британці занервували ще більше.[68] Лемніцер продовжував жорстку риторику, стверджуючи, що настав час «відкритого протистояння з росіянами».[69] Навіть працівники міністерства закордонних справ, які зазвичай віддавали згоді зі США найвищий пріоритет над усім іншим, уважали, що час узяти «бика за роги» та «відверто поговорити з американцями, навіть ризикуючи посваритися».[70]

Варто зазначити, що Макміллан і його міністр закордонних справ Г'юм не погодилися зі своїми чиновниками щодо необхідності суперечки з американцями. З одного боку, якщо британці критично поставляться до американського планування, виникне враження, наче вони розводять тяганину, знову граючи «слабку сестру». З іншого боку, якщо буде досягнуто домовленість щодо вжиття відкритих військових заходів, Великій Британії доведеться скликати війська, долучити інших та, цілком можливо, зруйнувати свій фунт стерлінгів.[71] Макміллан вирішив, що краще зачекати. У наступні місяці, сподівався він, «історія про надто владного лідера в Білому домі» — тобто про помилку постійно

дотримуватися жорсткої позиції — вибухне, коли «світ побачить небезпечний дрейф до війни». Тоді, мабуть, британці зможуть узяти ініціативу у свої руки. Але зараз момент не був слушним.[72] Водночас британці очікували, що на деяких із найнебезпечніших американських планів, особливо щодо випробувальної групи в розмірі двох дивізій чи корпусу, поставлять хрест під час чотиристоронніх дискусій за участі французів і німців.[73]

Терпіння Макміллана спрацювало. Кеннеді дійшов власного висновку, що військові дії — які, імовірно, розпочнуться з випробувальної групи,— слід розпочинати, тільки якщо Західному Берліну будуть безпосередньо погрожувати. Тому він відкинув жорстку вашингтонську думку, що навіть радянський мирний договір зі Східною Німеччиною вимагатиме американських дій і зробить «загальну війну… радше ймовірною, ніж ні».[74] Тепер британське міністерство закордонних справ могло радо доповісти, що нарешті Кеннеді прийняв підхід, якому британці завжди віддавали перевагу. У відповідь на зміну переконань Кеннеді британці почувалися зобов'язаними підтримати його політику. Раніше, за вказівкою міністерства, британським військам було заборонено тренувати для участі в операції підрозділи, що були більші за батальйон. Тепер, уважаючи, що Кеннеді відмовився від будь-яких реальних намірів почати великі військові операції, Воткінсон дозволив британським військам розпочати навчання та виконувати відповідні накази.[75] Окрім зміни в уявленні про поріг війни, американці ухвалили ще одне важливе рішення: «слід залучити весь Північноатлантичний альянс».[76]

У липні Кеннеді повідомив де Голлю, Макміллану й Аденауеру, що бажає провести з Радянським Союзом переговори щодо Берліну. Але щоби бути успішними, будь-які переговори мають супроводжуватися нарощуванням військової сили, аби «надати цій дипломатії максимальної гнучкості» й гарантувати готовність Заходу в разі, якщо Радянський Союз доведе ситуацію до межі війни.[77] І НАТО потрібно буде відігравати роль у цьому нарощуванні, адже європейські сили забезпечували основну частину військ за будь-якого реалістичного плану війни. Едвард Марроу, директор Інформаційного агентства Сполучених Штатів, зауважив, що «проблема морального стану та мети в Західній Європі» залишається серйозною і що європейський народ «не хоче битви за Берлін». Ніхто не знав, чи відреагують союзники на американські заклики нарощувати військовий потенціал.[78]

Союзницькі сумніви щодо намірів США

Дін Раск презентував президентську політику в Північноатлантичній раді й настійливо порадив союзникам удосконалити свої збройні сили та скликати резерви.[79] Але партнерів Сполучених Штатів роздратувало те, про що Раск не говорив. Перед виїздом із Вашингтону він сказав президенту, що вирушає до Парижу з трьома цілями: досягти згоди щодо нарощування військового потенціалу, домовитися про підготовку до санкцій і підтримати пропаганду НАТО стосовно Берліну.

Списку Раска бракувало наміру обговорити американську дипломатичну стратегію. Раск і Кеннеді погодилися, що краще не обговорювати американської позиції в перемовинах, переважно через прийдешні вибори в Німеччині. Німецьким лідерам просто не можна було справляти враження, наче вони дуже бажають переговорів щодо Берліну. Однак Кеннеді досі хотів перемовин і сподівався, що примус німців до «дорогих військових приготувань» допоможе «достигнути» їхній налаштованості на переговори та досягти його власної мети — мирного врегулювання в Європі.[80] Раск сказав Північноатлантичній раді, що недостатня чисельність військ НАТО призвела до Берлінської кризи і тільки «спокійне, помірковане, свідоме нарощування військового потенціалу» може покласти їй край. Ці значно збільшені збройні сили допоможуть Хрущову «побачити доріжку з пороху, що веде до загальної війни», і тому він «можливо, не чиркне сірником».[81]

Американське рішення вилучити НАТО з одного із двох складників підходу — тобто з переговорів,— приділяючи таку увагу нарощуванню збройних сил, викликало здивування. Івлін Шакбург уловив «причетність довгострокових американських цілей» і попередив Лондон, що «будь-що, організоване у відповідь на Берлінську кризу, становитиме принаймні прецедент».[82] У Парижі в нового Генерального секретаря НАТО Дірка Стікера і міжнародних співробітників організації виникли підозри щодо американських цілей у закликах до нарощування військового потенціалу. Вони вважали, що ця пропозиція є радше спробою застосувати нову американську стратегічну концепцію, ніж спеціальним заходом, безпосередньо пов'язаним із Берліном. Надзвичайном знаком недовіри та підозри між секретаріатом НАТО та Сполученими Штатами стала записка Стікеру від посадовця з міжнародного персоналу: «Можливо, майстерно організована Берлінська криза зовсім не була небажаною для нових військових мислителів у Білому домі, яким кортіло затвердити свої ідеї».[83]

У своєму виступі Раск також розповів про існування «Віргінського Дуба» й планів випробувати радянські наміри в разі блокади, щоби

перевірити, чи застосує Радянський Союз силу. Хоча Раск і сказав, що військове планування потрібно залишити тристоронній групі, він натякнув, що в майбутньому планування «Віргінського Дуба» координуватимуть із планами НАТО. Ці туманні й суперечливі заяви отримали різні тлумачення, що згодом призвело до проблем. І вони також залишили непричетних до тристоронньої групи союзників, багато з яких відповіли на заклик Раска збільшити збройні сили, «у повній темряві» стосовно надзвичайних планів.[84]

Берлінський мур

13 серпня 1961 року до Берліну прибули три радянські дивізії. Під їхнім захистом східнонімецькі війська по периметру обнесли загорожею західний сектор міста, фактично відділивши Західний Берлін. Коли роботу було закінчено, радянські війська пішли, натякаючи аналітикам НАТО, що тепер за новий бар'єр відповідають східні німці. Хоча деяким, як-от Кеннеді та Банді, було особисто байдуже щодо стіни, інші злякалися, що це ознака ескалації кризи.[85]

Макміллан, Айзенгавер, Кеннеді та де Голль воліли б не бути відповідальними за Берлін; як зауважив Айзенгавер, західна позиція була «неспроможною».[86] Проте американці були сповнені рішучості відстоювати свої права стосовно Берліну, щоби заспокоїти страх німців бути покинутими напризволяще. Кеннеді почувався зобов'язаним відреагувати на нову перешкоду в Берліні й тому демонстративно зміцнив берлінський гарнізон, а отже, і німецький моральний дух, надіславши до міста бойову групу із Західної Німеччини.

Німці високо оцінили переміщення військ і нашумілий візит віцепрезидента Ліндона Джонсона. Однак інші союзники здивувалися, чому це бойова група прибула з такими фанфарами, автобаном і вдень, а не вночі поїздом. Кеннеді серйозно сприйняв уроки початку Першої світової війни, описані в книжці Барбари Такман «Серпневі гармати»; протягом усієї політичної кар'єри йому не давала спокою можливість радянського прорахунку, що призведе до випадкової війни.[87] Інші члени НАТО боялися американського прорахунку.

Британці через свої тісні зв'язки з американцями знали більше за інших і хвилювалися ще сильніше. Співробітників британського посольства в Бонні непокоїли наполягання американських колег, що тристоронні війська мають вступити до Берліну «рішуче, та не вагатися пробивати собі шлях крізь [східнонімецьку] опозицію, за потреби навіть стріляючи».[88] Британці дізналися, що американським військам дозволено забезпечувати оборонне вогневе прикриття для свого переміщення, та подумали, що «ці інструкції здатні перетворити небезпечний інцидент на найсерйозніший».[89]

Іл. 6. Американські війська й танки вдень 23 серпня 1961 року займають прикордонний сектор на Фрідріхштрассе, Західний Берлін. Фото з Національних архівів № 306-BN-100-38603.

Британці захвилювалися ще більше, коли Кеннеді призначив Люциуса Клея на особливу посаду в Берліні. Раск запевнив британців, що цього прихильника жорсткої політики призначили тільки для підняття морального духу, і що він не належить до структури воєнного командування. Звісно, Раск мав на увазі німецький моральний дух, а не британський. Після свого прибуття до Берліну у вересні 1961 року Клей наказав військовим підрозділам будувати та відпрацьовувати руйнування стін у німецькому лісі. У жовтні він скористався заплутаною ситуацією, щоб ініціювати скандально відоме протистояння американських і радянських танків біля контрольно-пропускного пункту «Чарлі». Цей інцидент викликав «глибоке занепокоєння» в Північноатлантичній раді та в союзницьких столицях.[90]

У листопаді 1961 року, коли напруженість на кордоні знову зросла, американський комендант у Берліні повідомив британцям: якщо Радянський Союз закриє прохід на Фрідріхштрасе, американські війська негайно зруйнують загорожу. Британці були стурбовані, адже знали, що американські командири, якщо захочуть, можуть спровокувати подібне закриття й «у такий спосіб створити ситуацію, для якої підготовлений їхній план».[91] Ще більше британських офіційних осіб занепокоїло, що американці можуть спеціально спровокувати бій, коли посадовці США запропонували план «захоплення» радянського чи східнонімецького персоналу контрольно-пропускного пункту під час «рейду підрозділів "командос"». Для Радянського Союзу це означало би «обов'язок удатися до наступальних дій» — тобто спробу «відбити» своїх людей чи помститися.[92]

Раск і працівники Держдепартаменту запевнили британців, що американські танки не зруйнують загорожі без британської «згоди».[93] Британці вважали, що запевнення надано щиро. Але в Берліні, Німеччині та Європі «американська структура підпорядкування настільки заплутана», що один із багатьох генералів може подумати, що має повноваження взяти на себе односторонню ініціативу.[94]

Хоча британці дещо знали про хаотичний характер американського командування та контролю, пізніше Лоріс Норстад скаже, що це добре, що союзники по альянсу не були обізнані щодо реальних масштабів цієї плутанини. Він стверджував, що лише за один день отримав кілька суперечливих інструкцій від урядових службовців — зокрема й від трьох різних членів уряду,— у яких від нього «вимагали» вжиття заходів, що їх він «уважав неправильними та провокаційними».[95] Лінії командування, контролю та комунікації, особливо повноважень НАТО та інших сухопутних командувачів використовувати ядерні засоби, не мали чіткості.[96] Ніхто не знав і не узгодив, який тип інциденту спровокує насильство, чи призведе те насильство до війни, яку війну проводитимуть і хто — американці, держави тристоронньої групи чи НАТО — буде воювати.

Плани складає Вашингтон, а не SACEUR

Після зведення Берлінського муру Норстад виступив із доповіддю в Північноатлантичній раді та розкрив зв'язок між НАТО й планами «Віргінського Дуба». Збільшення військового потенціалу НАТО потрібне, стверджував він, щоби сили НАТО мали змогу захищатись у разі, якщо випробувальний захід спричинить більший конфлікт. Норстад уперше за весь час докладно розповів союзникам про плани «Віргінського Дуба». Але всупереч минулим запевненням Раска Норстад зазначив, що «Віргінський Дуб» залишиться тристороннім командуванням і повністю окремим від НАТО.[97]

Саме в той час, коли Північноатлантична рада нарешті дізнавалася подробиці планів «Віргінського Дуба», ці документи розглядали у Вашингтоні. Макнамара побачив прогалини в планах Норстада й захотів розробити більше варіантів на випадок, якщо Радянський Союз закриє доступ до Берліну. Він зустрівся з Посольською робочою групою — новою версією Тристоронньої групи, до якої тепер входили й західні німці,— і сказав, що «не може переоцінювати нагальність ситуації». Насправді він був «настільки занепокоєний нестачею планів, що група почала самостійно планувати для НАТО в цілому». Хоча це, можливо, було «недоречно та деякою мірою небезпечно», вона продовжувала це робити.[98]

Розбіжності між Норстадом й членами адміністрації Кеннеді, особливо Макнамарою, були принциповими. Перша полягала в незгоді щодо стратегії та того, чи можуть військові операції в Європі залишитися неядерними. Для Норстада переконаність Макнамари, що війну можна контролювати й так ретельно корегувати, була «сприйняттям бажаного за дійсне».[99] Норстад уважав, що в разі, якщо Радянський Союз чинитиме опір випробувальній групі та почнеться битва, конфлікт неминуче розгорнеться до ядерної війни. Фактично військове планування НАТО було таким, що Норстаду довелося б вимагати від усіх союзників збільшити чисельність військ відповідно до американських вимог *та* підготуватися до застосування ядерної зброї, щоби мати шанс захистити Західну Європу. Однак Макнамара хотів, щоби Норстад розширив свої плани військових операцій у Східній Німеччині на основі припущення, що групи з кількох дивізій можуть узяти участь у битві без обміну ядерними ударами. Норстад опирався, і цей конфлікт з адміністрацією Кеннеді зрештою призвів до його примусового звільнення з посади SACEUR 1962 року.[100]

Другою та не менш важливою розбіжністю було сприйняття Норстадом своєї ролі. За його словами, він дізнався від Айзенгавера, що між військовими та політичними аспектами НАТО немає різниці. Хоча він був Верховним головнокомандувачем, будь-яка «справа НАТО… була моєю справою».[101] Норстад уважав, що військові плани НАТО слід складати з огляду на те, що політично прийнятно для союзників, і пропонував Макнамарі подумати, як відреагують союзники на плани

міністра спробувати вести звичайну війну в Європі.[102] Під час напруженої зустрічі Макнамари, Норстада та Раска, яка закінчилася тим, що Норстад вийшов і гримнув дверима, генерал спробував пояснити держсекретарю та міністру оборони, «яке значення має Верховний головнокомандувач у цілісній картині» НАТО.[103] Ідею про особливу роль SACEUR у НАТО — яку започаткував Айзенгавер, а Норстад доопрацював,— в адміністрації Кеннеді так і не збагнули. Раску залишилося тільки дивуватися: «Як у Норстада може бути політика НАТО? Що таке політика НАТО? Зрештою, він має говорити як американець. Є тільки одна американська політика».[104]

Макнамара був сповнений рішучості побачити офіційне затвердження своїх планів військовим командуванням НАТО.[105] Його засобом досягти цього була Посольська робоча група — орган, що не належав до НАТО і складався з лише чотирьох союзників. Американці ініціювали в групі складання «інструкцій» для SACEUR щодо розробки планів на випадок непередбачених обставин для «інтегрованої… загальної стратегії, застосовної у всесвітньому масштабі й, можливо, такої, що міститиме політичні, дипломатичні, економічні, психологічні, військові та воєнізовані заходи».

Задум полягав у представленні цих ідей Стікеру, який мав би переконати Північноатлантичну раду схвалити такі інструкції, щоби потім їх можна було передати військовим командувачам НАТО, фактично в обхід інших союзників і органів НАТО, призначених для формулювання союзницьких планів.[106]

Американська силова тактика

Коли Дірк Стікер отримав «Проєкт інструкцій для генерала Норстада, SACEUR», він був сильно засмучений документом і його наслідками для НАТО. У Північноатлантичній раді, після економічних і політичних дебатів, уже був «*une amertume profonde*» — глибокий смуток — через берлінське питання та брак консультацій. Він попередив: якщо інструкції подадуть ПАР у незміненому вигляді, «наслідки будуть катастрофічними».[107]

Директива наказувала Норстаду створити поетапні військові плани для здійснення дедалі більшого тиску з метою змусити Радянський Союз відновити доступ до Берліну. Водночас, оскільки військові дії містили ризик «швидкої ескалації», плани також мали брати до уваги загальну стратегію НАТО для будь-якої можливої війни.

Поетапні плани, що були не дуже детально викладені в проєкті, варіювали від тристоронніх планів «Віргінського Дуба» і «додаткових військових планів» для «розширених наземних, повітряних чи морських операцій» до «вибіркового застосування ядерної зброї для демонстрації волі та здатності альянсу її використовувати». «Розширеними операціями» між планами «Віргінського Дуба» та загальною війною були плани, що їх розроблення Макнамара зажадав від Норстада як офіційних планів НАТО.[108]

За рік Північноатлантична рада погодиться передати ці інструкції Норстаду, і він розробить плани. Але це був дуже неприємний процес. Ті попередні інструкції зачепили Стікера та ПАР за живе. Вони не збігалися із заявою Раска, зробленою 8 серпня про «Віргінський Дуб» і НАТО. На думку міжнародних співробітників і багатьох союзників, серпнева заява Раска означала, що НАТО перебере планування «Віргінського Дуба»; так її сприйняв Стікер. З меморандуму було ясно, що група «Віргінський Дуб» продовжить існувати у своїй винятковій формі.[109]

Що гірше, інструкції були недвозначно призначені Норстаду як SACEUR. Стікер і його співробітники не вважали «прийнятним, щоби чотири уряди надавали інструкції SACEUR, який є міжнародним Верховним головнокомандувачем, уповноваженим 15 державами альянсу». Існувало багато способів, за допомогою яких американці могли б «запропонувати» чи навіть «порекомендувати», щоби SACEUR узявся до цих планів. Натомість держави чотиристоронньої групи, «здається, виступають відкрито, неначе можуть говорити від імені всіх інших членів».[110]

У спробі знайти прийнятне рішення Стікер зустрівся з представниками чотиристоронньої групи та допоміг переписати інструкції. Нова версія усунула нечіткість командних відносин, але під час презентації в Північноатлантичній раді спричинила неабияку сварку. Американська делегація побачила своїх союзників у «саркастичному гніві» та попередила про «велике навантаження на альянс, яке може мати згубні наслідки в разі надзвичайної ситуації».[111]

Британці погодилися з проєктом інструкцій тільки через наявність умови, що військові плани введуть у дію лише після рішення урядів. Це дозволило Макміллану продовжувати брати участь, хоча британські посадовці вважали: «імовірно, ми ніколи не будемо погоджуватися на ці операції за жодних обставин».[112]

Німці теж побоювалися наслідків як інструкцій, так і посилення розколу в НАТО. ФРН хотіла, щоб її союзники продовжували рішуче захищати Берлін, але не ціною наземної війни, яка поглине Німеччину — Східну чи Західну. Німці були готові погодитися з планами

«Віргінського Дуба» — навіть із найбільшим із них, випробувальною групою розміром із дивізію під кодовою назвою «Червневий бал». Але їх дуже турбували «розширені плани» звичайних операцій у Німеччині, які передбачали вторгнення шести дивізій до НДР. Німці вважали, що будь-яка подібна операція спричинить контратаку, яка призведе до радянської окупації більшої частини Німеччини. По суті, вони були вимушені погодитися на плани через американські закиди, начебто німці хочуть, щоби за них билися інші.[113]

Німці вимагали розробляння інших планів на випадок блокади Берліну. У період президентства Айзенгавера було розглянуто стратегію морської атаки та блокади, але сам президент відхилив її як неефективну.[114] 1961 року американські офіцери відновили планування переслідування радянських комерційних і військових кораблів. Німці знали, що ці плани неефективні, але наполягали на них як «планах з найменшою небезпекою ескалації».[115]

Найбільші дебати в Північноатлантичній раді спричинила частина інструкцій, яка вимагала від Норстада складання планів «вибіркового застосування ядерної зброї для демонстрації волі альянсу її використовувати». Цей план виник на основі теорій Томаса Шеллінга, економіста, чиї роботи про ведення переговорів і стратегічну поведінку справили глибоке враження на Кеннеді. Існували різні плани для демонстративного застосування ядерної зброї проти радянських цілей із метою дати сигнал, що Сполучені Штати чи НАТО готові її використати. Німці не хотіли, щоби така демонстрація відбулася на їхній землі. До того ж деякі союзники на чолі з канадцями були стурбовані, що Радянський Союз не зрозуміє, що застосування ядерної зброї є лише сигналом, і дуже боялися, що таке її застосування призведе до ядерного винищення.[116]

Вашингтону дипломатія НАТО почала здаватися марнуванням часу. Скарги, запитання та інформаційні запити від Північноатлантичної ради нервували Раска та Макнамару, які вважали, що НАТО бракує «справжнього відчуття нагальності». Американці спонукали своїх союзників визнати, що планування є реальним випробуванням корисності НАТО. Їм здавалося, що інші союзники «не усвідомлюють, що всі ми живемо на межі зіткнення».[117] Однак намагаючись використати НАТО як компонент американської стратегії, Сполучені Штати порушили одне питання, якого альянс старанно намагався уникати: як і чому НАТО вступить у війну?

Військові плани НАТО з найперших своїх версій спиралися на передумову про захист від радянського нападу.[118] Але тепер американські плани розглядали застосування військової сили не заради захисту, а як «гамбіти в психологічному змаганні з ворогом».[119] Військова сила, яку американці назвали «крайній засіб», означала не крайній засіб перед тим, як Західну Європу окупують радянські війська, а крайній засіб для збереження відкритого доступу до Берліну.

Ці плани ускладнили тлумачення статті 5 Північноатлантичного договору — особливо визначення терміну «збройний напад на союзника». «Коли,— спитав Дірк Стікер,— це припинить бути нападом і натомість стане наслідком прорахунку з боку окремої країни, прорахунком, за який інші члени не можуть відповідати?»[120] Ухвалення рішення не можна було залишати одній країні чи «хунті» на кшталт Посольської робочої групи, але «потрібно розробити нові правила» щодо того, як функціонує НАТО «у період кризи чи під час війни».[121]

Попередні інструкції згадували лише «політичні органи влади» як відповідальні за рішення виконати військові плани, але Північноатлантична рада хотіла уточнення, хто ухвалюватиме рішення. Американці сподівалися, що члени НАТО можуть делегувати свою владу тристоронній чи чотиристоронній групі. Мало хто вважав це ймовірним, а британці вирішили, що «ми заходимо в глибокі води політичного контролю НАТО та практичної неможливості ухвалення 15 державами рішень про все».[122]

Стікер сказав членам ПАР, що, згідно з практикою НАТО, «політичні органи влади» в планувальних документах означають Північноатлантичну раду, і тому союзники були впевнені, як раніше і британці, що для виконання планів обов'язкові урядові рішення. Але це не означало, принаймні для американців, що для вжиття заходів потрібна одностайна згода ПАР. На їхню думку, Північноатлантична рада «ніколи, наскільки ми знаємо, формально не ухвалювала правило одностайності», і Вашингтон не хотів, «щоби правило одностайності керувало рішеннями щодо берлінських планів НАТО та їх виконанням». Здавалося, американці заявляли, що саме Вашингтон, а не НАТО, ухвалюватиме, чи почне альянс війну за Берлін. Британських делегатів шокував американський підхід і подальший смуток у Північноатлантичній раді. Вони написали міністерству закордонних справ: «Ми вважаємо, американцям слід поставити собі такі запитання: (а) чи хочуть вони, щоб альянс продовжував існувати? і (б) якщо так, то яким є найкращий спосіб зберегти єдність альянсу?»[123]

«Інформування» союзників

Дін Ачесон мав власну відповідь на британське запитання в пункті (б). Він сказав Кеннеді, що Сполучені Штати витрачають забагато часу на пошуки згоди із союзниками, коли все, що насправді важливо,— це «імпульс американських рішень і дій». Ба більше, Сполученим Штатам «не потрібно узгоджувати свої дії із союзниками. *Нам потрібно їх інформувати*». Стільки «обговорень із послами» було «гаянням часу».[124]

Слова Ачесона виявилися правдою. Наприкінці жовтня Північноатлантична рада, спираючись на думку Стікера про «політичні органи влади», затвердила попередні інструкції та подала документ Постійній групі, яка мала передати його в SHAPE.[125] З жовтня до січня питання Берліну було в ПАР «сплячим», за винятком грудневих міністерських зборів, коли Раск і Макнамара підбурювали союзників збільшити військовий потенціал і визнати «жорстоку реальність», що Берлінська криза може закінчитися війною.[126] За два дні до цих зборів Г'юм спробував переконати Раска, що НАТО, так само як Велика Британія, бажає переговорів щодо Берліну. Раск наголосив на можливості ядерної війни та був «вимушений дивуватися, чи є тут, по суті, альянс».[127]

Американці в Посольській групі вимагали від британців, французів і німців, щоби ті погодилися на «цілу низку контрзаходів, деякі з яких були неефективними чи непослідовними». Але британці вважали «дедалі більш незручним постійно висувати заперечення», особливо у світлі американської нетерплячки.[128] Знаючи про впевненість Макміллана, що Кеннеді хоче знайти мирне розв'язання, британці продовжували погоджуватися з планами, які «не беруть до уваги російських реакцій» та можуть «спричинити ланцюгову реакцію та подальшу втрату контролю».[129]

У січні 1962 року держави чотиристоронньої групи показали Стікеру один зі своїх спільних документів, який мав на меті пояснити, коли, у разі конфлікту, повноваження перейдуть від «Віргінського Дуба» до НАТО. Але документ спантеличував і здавався неповним. У ньому стверджувалося, що за плани операцій для військ чисельністю до дивізії відповідатиме «Віргінський Дуб», а НАТО відповідатиме за плани для підрозділів більших за дивізію. Але якщо «Віргінський Дуб» відправить автобаном групу в розмірі батальйону й останню зустрінуть вогнем, НАТО візьме на себе командування. Стікера хвилювало, що «союзників просять видати тристоронній групі планувальний карт-бланш та, можливо, раптово попросять їх узяти на себе відповідальність за операції, коли вони не брали участі чи навіть не обізнані в плануванні, яке поставило їх у це скрутне становище».[130]

Стікер знову зустрівся з чотиристоронньою групою у Вашингтоні та настійно порадив їй долучити НАТО до планування. До цієї зустрічі він ніколи не чув про більші плани «Віргінського Дуба», зокрема про «Червневий бал». Тільки тоді йому стало очевидно, як мало він — і Північноатлантична рада — знає про повний масштаб американського планування для війни НАТО.[131] Стікер знову спробував переробити документ, але навіть нова версія не усунула головної проблеми: рішення надіслати до Берліну озброєну випробувальну групу та, можливо, почати битву, ухвалять без участі більшості союзників. У серпні військові органи НАТО відповіли на інструкції Північноатлантичної ради. Вони передали їй військові плани з повним переліком критичних зауважень до кожного.[132] Група «Віргінський Дуб» проіснувала до кінця холодної війни.

Уряд Кеннеді добився *fait accompli*[a] в НАТО, а також переміг у конфлікті щодо Берліну. Хрущов відмовився від своїх ультиматумів. Кеннеді обстоював думку, що Хрущов припинив озвучені у Відні погрози, оскільки Сполучені Штати «зберегли першість у військовій могутності».[133] І справді, британським офіційним особам довелося погодитися, що саме усвідомлення Радянським Союзом своєї слабкості поклало кінець кризі.[134] Вашингтон засвоїв, що перемагає сила; логічним висновком було, що сила та опора альянсу — американські, а не європейські.

Криза стала першим і єдиним випадком, коли союзники в НАТО спробували використати військову силу альянсу як політичний інструмент під час гострої ситуації. Але їм не вдалося знайти способів координувати інші складники великої стратегії, як-от дипломатичний та економічний тиск. НАТО не змогла розробити великої стратегії, або не змогла розробити великої стратегії, що не передбачала війни. Й адміністрація Кеннеді ніколи не вважала, що Північноатлантична рада, а не Вашингтон, здатна бути стратегічним і планувальним центром Заходу.

Кубинська ракетна криза, що розгорталася протягом тринадцяти днів у жовтні 1962 року, лише за кілька місяців після гучного скандалу в НАТО через Берлін, підбила підсумок дебатів. У тій кризі Сполучені Штати, здавалося, використали свій величезний ядерний потенціал, щоби змусити Радянський Союз прибрати ядерну зброю з острова неподалік узбережжя Флориди. І берлінські плани, і американська політика щодо Куби спиралися на впевненість американців, що в разі конфлікту вони здатні перемогти Радянський Союз у психологічній дуелі.

---

[a] Доконаний факт *(фр.)*.

До президентства Кеннеді іншим союзникам здавалося, що Сполучені Штати «схильні вважати Північноатлантичний альянс майже такою ж частиною політичного життя держави, як американська Конституція». «Сильніше згуртування Атлантичної спільноти [було] незаперечною метою, яка апелювала до американського ідеалізму», хоч американці і не думали про наслідки для власної свободи дій.[135]

Але коли пізніше в 1960-ті британський посол у Вашингтоні Патрік Дін пригадував Берлінську та Кубинську кризи, він побачив: уряд Кеннеді був упевнений, що в скрутні часи «роль союзників дуже незначна». В'єтнамська війна тільки посилить цей погляд, але Дін уважав, що це почалось у Берліні та на Кубі, коли «на думку американців, Північноатлантичне партнерство виявилось у цьому контексті майже безкорисним». Британські скарги віддзеркалювали побоювання, що Сполучені Штати переросли НАТО. Хоча між США й іншими союзниками завжди існував розрив, «величезна та дедалі більша різниця у військовій та економічній силі» була більш очевидною для уряду Кеннеді — чи принаймні її більше підкреслювали.[136]

Зрештою кризи початку 1960-х продемонстрували Діну «випаровування» *атлантичної загадки* — уявлення, що «сильніше згуртування атлантичної спільноти є незаперечною метою».[137] Від самого початку існування НАТО союзницькі лідери обґрунтовували свою участь в альянсі власними національними інтересами. Проте ідея атлантичної спільноти, яку так часто згадували в промовах, теж була помітною в політиці та планах. Але наприкінці президентства Кеннеді мова атлантизму втратила свій резонанс по обидва боки океану. За Джонсона та надалі всі сторони тлумачили союзницьку політику в НАТО як обґрунтовану національними інтересами — і мало чим іще.

Розділ 5

МЕЖІ ІНТЕГРАЦІЇ

Берлінська та Кубинська кризи багато в чому ознаменували кінець першої холодної війни. На 1963 рік в Європі встановився мир; цілеспрямоване розпалювання війни було ще менш імовірним, ніж 1955 року.[1] Ризики війни, очевидніші внаслідок Кубинського конфлікту 1962 року, були зависокими та не дозволяли Москві зробити нову ставку після двох програшів. Принижений через Кубу Кремль був змушений розпочати інтенсивну програму вдосконалення свого озброєння, щоби знову не потрапити під ядерний диктат Вашингтону.[2] Але попри той факт, що наймогутніша держава НАТО панувала в міжнародних відносинах, американські посадовці продовжували вважати НАТО невіддільним складником своєї національної політики. І справді, вони здивували своїх європейських колег несамовитим прагненням змінити альянс, щоби забезпечити його довговічність. Однак за Кеннеді та Джонсона американці вважали НАТО не елементом холодної війни, а організацією для підтримання європейської стабільності та балансу сил в Європі, який задовольняв Сполучені Штати. Страх, який мотивував американську зовнішню політику, був мало пов'язаний із Радянським Союзом і мав безпосередній стосунок до побоювань, що Німеччина «знову знахабніє».[3]

Потреба в інтеграції

Організаційною теорією натовської політики стримування — та, якщо необхідно,— оборони була інтеграція. Під час війни армії, флоти та повітряні сили союзників у НАТО, призначені захищати Європу, підпорядкувалися б SACEUR — Верховному головнокомандувачу ОЗС НАТО в Європі. І в Першій, і в Другій світовій війнах верховне командування довелося обговорювати та призначати в розпал конфлікту. Командири, які перемогли нацистську Німеччину та взяли участь

у заснуванні НАТО, уважали таку посаду нагальною потребою для будь-якої союзницької військової діяльності. Заздалегідь створюючи посаду Верховного головнокомандувача та плануючи інтеграцію національних військових машин, союзники сподівалися, що зможуть запобігти наступній світовій війні. Крім того, інтеграція була важливим способом, у який переозброєння Німеччини зробили прийнятним для громадян і держав Європи.

Вільям Тайлер, американський дипломат й уважний дослідник європейської політики, говорив від імені багатьох офіційних осіб НАТО, коли 1960 року заявив, що інтеграція залишається важливим чинником для збереження зв'язку Німеччини із Заходом. Але майже від заснування НАТО — і ще більше згодом — стримувальна стратегія альянсу спиралася не на спроможність переміщувати, посилювати чи забезпечувати ресурсами величезні звичайні війська, а на здатність нанести ядерний удар. І більшу частину ядерної зброї, призначеної захищати Європу, контролювали Сполучені Штати, а не НАТО. Це «дуже іронічно» для НАТО, зауважив Тайлер, що Сполучені Штати не будуть чи не можуть розширювати інтеграцію до «атомного рівня». Цей рівень, хоча він і був основою оборони НАТО, позначав «межі інтеграції».[4]

Проте того року, коли Тайлер висловився щодо цієї іронії, американські посадовці почали планувати інтегровані ядерні сили в НАТО. 1959 і 1960 років американські планувальники згуртувалися навколо ідеї ядерної сили НАТО — того, що стане відомим як «багатосторонні сили», або БСС. Ця група впливових чиновників, відома як «істинні віряни», або «теологи», уважала БСС обов'язковою для досягнення двох цілей — придушити повернення німецького мілітаризму та підтримати європейську політичну й економічну інтеграцію.[5]

«Теологи» були змішаною групою з призначенців Кеннеді та посадовців Держдепартаменту, які працювали в післявоєнній Німеччині, над планом Маршалла чи іншими аспектами ранньої політики європейської інтеграції.[6] Їх не дуже цікавила дипломатія. Натомість вони зосередилися на довгостроковому мисленні. В епоху великих задумів вони були досконалими мислителями.[7]

Їхні ідеї були пов'язані з питаннями оборонної політики НАТО, ядерною стратегією та процесом європейської інтеграції. Але по суті їхні зусилля зі створення БСС спиралися на страх перед повсталою Німеччиною. Ці побоювання з приводу німецького майбутнього цілком справедливо базувалися на новітній історії, але не брали до уваги поточного стану німецької політики чи логічних стратегічних варіантів та можливостей, доступних Бонну в 1960-х і надалі. А. Дж. П. Тейлор

писав, що 1848 року німецька історія «досягла свого переломного моменту й більше не поверталася».[8] «Теологи» були переконані, що Німеччина ніколи не зможе повернутися до минулого, тож її завжди потрібно стримувати.

Вони вважали, що НАТО, якою вона є на початку 1960-х, не може стримувати Німеччину в довгостроковій перспективі, і якщо альянс не зміниться, Бонн укладе угоду з Москвою. Мислення «теологів» щодо Німеччини та БСС розкриває велике протиріччя в історії та риториці НАТО. Дослідники НАТО тривалий час стверджували, що альянс уцілів і проіснував так довго завдяки транснаціональним зв'язкам між державами, особливо спільній практиці демократії. Якби демократії утворювали таких природних союзників, у стримуванні Німеччини не було би потреби. У випадку Німеччини демократія була чимось, чого треба боятися, а не вихваляти.

Урешті-решт зусилля «теологів» подолати межі інтеграції й реформувати НАТО та його ядерну оборону створили самоздійснюване пророцтво про невдоволення в Німеччині. Лише поступово Кеннеді та Джонсон відкинули їхні поради та прийняли рекомендації своїх посадовців із Ради національної безпеки, які виступали проти БСС. Як і їхні європейські союзники, котрі жили з німецькою проблемою набагато довше, обидва американські президенти дійшли висновку, що питання німецької ролі в міжнародних відносинах не можна розв'язати за один політичний хід. Це доведеться робити в НАТО протягом невизначеного часу.

Можливість організації багатосторонніх сил

Після Суецької кризи та англо-американського зближення уряд Айзенгавера намагався знайти конкретну політику, яка допоможе закріпити атлантичну єдність. Насамкінець президентства Айзенгавера Державний департамент доручив Роберту Боуї, колишньому голові свого планувального відділу, провести дослідження з метою сформулювати плани щодо майбутнього НАТО. Звіт Боуї був не витонченим екскурсом у духовну царину єдності, а тверезою оцінкою політичних дій, які, на його думку, потрібні для ефективності НАТО в наступне десятиліття.

Альянсу, стверджував Боуї, треба реорганізувати свою оборону, щоби протистояти викликам, пов'язаним із запуском «Спутніка», розвитком французької ядерної програми та швидким післявоєнним відновленням Німеччини. Він спирався на ідею, запропоновану раніше

Лорісом Норстадом, щодо ядерних сил, озброєних балістичними ракетами середньої дальності (БРСД), які функціонуватимуть під контролем Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі і не будуть підвладні вето США. У війну такі сили нададуть SACEUR змогу знищити віддалені від поля бою цілі, як-от військові аеродроми та ракетні бази, що підтримують радянське вторгнення в Центральну Європу. Але в мирний час вплив таких сил буде ще більшим. Він заспокоїть союзників та дасть зрозуміти Радянському Союзу, що альянс зможе застосувати ядерну зброю для своєї оборони без розрахунків американської адміністрації, обмінювати чи ні Нью-Йорк на Париж або будь-яке інше європейське місто. Ядерні збройні сили НАТО створять «контейнер», у який колись можна буде вмістити британські засоби ядерного стримування разом зі створюваною французькою програмою. Зрештою, це завадить потенційному бажанню західних німців розробити власний ядерний потенціал, адже їх можна буде запевнити, що альянс у цілому задовольнить їхні оборонні потреби.[9] Найважливіше, плани Боуї не спиралися виключно на поліпшення ядерного потенціалу НАТО, а містили заклик удосконалювати неядерні, тобто звичайні, збройні сили в Європі, щоби союзники могли протистояти радянському нападу без потреби покладатися на ядерну зброю.

Правду кажучи, пропозиція Боуї про ядерну зброю без американського контролю була надто радикальною навіть для атлантично-орієнтованої адміністрації Айзенгавера. Але звіт Боуї без частини щодо права вето став основою фінальної презентації Крістіана Гертера його колегам із НАТО в грудні 1960 року. Він повідомив союзникам, що Сполучені Штати передадуть SACEUR п'ять субмарин із ракетами «Polaris» (забезпечивши НАТО вісімдесятьма балістичними ракетами середньої дальності).[10] У перші місяці після інавгурації Кеннеді новий уряд Сполучених Штатів зобов'язався виконати надану обіцянку, і це було важливо, оскільки означало, що командири НАТО зможуть обирати цілі для ядерної зброї.[11] Американські посадовці, а не тільки провідні президентські радники, сподівалися, що надання субмарин із ракетами «Polaris» стане основою майбутньої багатосторонньої сили.[12]

У травневій промові перед канадським парламентом в Оттаві Кеннеді поділився ще кількома подробицями ядерної політики США. Сполучені Штати, сказав він, «розглядають можливість створення в НАТО сил морського базування» з володінням і контролем на багатосторонній основі. Обіцянка сил морського базування, яка потім на короткий час отримала назву «Оттавські сили», супроводжувалася двома короткими застереженнями. По-перше, саме європейцям належало висловити своє бажання та визначити здійсненність створення таких сил. По-друге, ці сили були другорядними відносно досягнення «неядерних цілей НАТО», тобто Кеннеді очікував, що союзники працюватимуть над нарощуванням своїх звичайних збройних сил.[13]

Діагностування німецької проблеми

Промова Кеннеді в Оттаві, особливо його застереження, наводить на думку, що він не дуже хотів бачити появу БСС. Тиск, який доводилося справляти навіть для поміркованого нарощування військового потенціалу НАТО під час Берлінської кризи, свідчив, що застереження Кеннеді навряд чи швидко виконають. Але «теологи» серйозно вважали БСС засобом утихомирити явище, яке, за їхнім припущенням, стане дедалі більшим німецьким націоналізмом.

Ще до Берлінської кризи події та персоналії на початку президентства Кеннеді створили атмосферу хворобливої цікавості до минулого Німеччини — а отже, і її майбутнього. Через сенсаційний судовий процес над Адольфом Айхманом і публікацію бестселера Вільяма Ширера «Злет і падіння Третього Райху» нацистські злочини знову опинилися в центрі громадських думок про німців. Роки правління Кеннеді також були періодом застосування емпіричної психології до міжнародних відносин. На початку 1961 року Генрі Кіссінджер, професор Гарварду та позаштатний консультант Ради національної безпеки, змалював для Кеннеді похмуру картину про німецький народ. ФРН, написав він, страждає від «психологічного виснаження» і тому є «кандидатом на нервовий зрив».[14] За кілька місяців Кіссінджер написав президентському раднику Артуру Шлезінгеру-молодшому попередження, що його «досі не полишає страшний сон, ніби поточні тенденції призведуть до відродження націоналізму в Німеччині та німецько-радянських угод на національній основі, і це зруйнує досягнення п'ятнадцяти років європейської інтеграції».[15] Німецькі дипломати у Вашингтоні майже нічого не зробили, щоби розвіяти ці побоювання. Американські посадовці заповнювали прогалини у своєму розумінні німецьких намірів, звертаючись до історії замість прийняти сучасну реальність.[16]

Кеннеді розумів, що ядерна Німеччина буде небезпечною. Але він не вважав цей сценарій імовірним. На засіданні РНБ у березні 1962 року Кеннеді поставив своїм радникам серйозне запитання. Уряд Айзенгавера зробив союзникам у НАТО пропозицію створити ядерні сили альянсу, яку Кеннеді повторив в Оттаві, маючи дві головні мети: пер-

ша — «відговорити французів», які не виявляли жодних ознак відмови від розробки власної ядерної програми, друга — «розв'язати проблему можливої мотивації німців учинити те саме. Оскільки з першою ціллю ми очевидно зазнаємо невдачі, чи мудро просуватися тільки на підставі розв'язання німецького питання?». Кеннеді непокоїло, що в цій пропозиції він «викидає гроші в океан, щоби задовольнити політичну потребу, вигода від якої є сумнівною».[17]

Іл. 7. Президент Джон Кеннеді спостерігає з борту корабля ВМС США «Observation Island» за запуском субмариною «Andrew Jackson» ракети «Polaris» поблизу узбережжя Флориди, 16 грудня 1963 року. Фото з Національних архівів № KN- C30560_a/6816403.

Кеннеді продовжував розмірковувати над взаємопов'язаними проблемами надання чи ненадання допомоги французькій ядерній програмі та потреби в багатосторонніх силах для виконання німецького

бажання мати ядерну зброю. Навесні 1962 року він спитав думки в міністерства оборони та Державного департаменту. «Теологи» в Держдепартаменті виступали проти надання допомоги французькій ядерній програмі, здебільшого тому, що боялися наслідків для Німеччини. Було «нереалістично», написав Генрі Овен, «що протягом певного часу німецькі політики зможуть опиратися спокусі експлуатувати питання американської ядерної дискримінації щодо Німеччини». Цю проблему ускладнювало переконання «теологів», що бажання Німеччини були ненаситними. «Єдиною домовленістю, яка, імовірно, завадить німецьким вимогам розпочати національну програму, буде… справжня багатостороння програма», схожа на «підхід і пропозицію, яку 1947 року держсекретар Маршалл розширив в економічній сфері».[18] Але порада Держдепартаменту була дивною, оскільки не містила припущень, що німецьким прагненням до контролю можуть завадити інші чинники, як-от радянські погрози, громадська думка чи поточні дипломатичні зусилля.

Як не дивно, саме Пентагон виявив більше довіри до дипломатії. Офіційні особи міністерства оборони обстоювали думку, що НАТО працює відповідно до «досить добре встановленого порядку національного впливу та престижу», до якого «після США залучено Сполучене Королівство, Францію, Німеччину, Італію та країни Бенілюксу». Коли провідна країна отримує ядерний потенціал, наступна в списку хоче його здобути «переважно та загалом із політичних мотивів». Проте «у світлі особливої історії та позиції Німеччини», стверджували вони, процес, імовірно, зупиниться на Франції. Можливо, деякі німці будуть незадоволені й відчуватимуть, що в цьому їх дискримінують, але Пентагон уважав, що опір інших союзників ядерній Німеччині придушить відповідне рішення в Бонні.[19]

Ці позиції зумовили дебати в решті адміністрації Кеннеді та за її межами. Пентагон стверджував, що бажання Німеччини отримати ядерну зброю сумнівне через міжнародний політичний тиск на цю країну. У Держдепартаменті наполягали, що німецький внутрішньополітичний тиск стосовно ядерного питання слід сприймати як належне і жодний рівень міжнародного тиску не зупинить німецької розробки, щойно внутрішній попит досягне певного рівня. Жодна зі сторін не хотіла змінювати своєї думки.

Спеціальний радник президента з національної безпеки Макджордж Банді знайшов вихід із глухого кута. Ставши на бік Пентагону, він написав Кеннеді, що «небезпека сильного тиску на німецькі національні засоби ядерного стримування *не* є головним виправданням нашої

чинної політики» відмови від допомоги Франції. Реальна проблема німців, написав він, полягає в тому, що вони хочуть гарантій швидкої та надійної ядерної оборони. «Насправді вони дуже задоволені поточними домовленостями».[20] Ці домовленості виклав Роберт Макнамара в Афінах у травні 1962 року, коли вперше докладно розповів про неймовірний ядерний потенціал, доступний президенту, а отже, й НАТО.[21]

Союзники були приголомшені виступом Макнамари. Кеннеді теж був настільки «вражений кількістю ядерної зброї для оборони альянсу», що захотів прискорити завершення обговорення БСС у НАТО. Він наказав провідному американському дипломату в НАТО Томасу Фінлеттеру чітко пояснити, що НАТО не має військової потреби в БСС. Однак якщо європейці наполягатимуть на такій програмі, Сполучені Штати сплатять свою частку, але не фінансуватимуть увесь проєкт. Фінлеттер, який уважав БСС правильною ідеєю, сумлінно повідомив союзникам, що їм, можливо, доведеться сплатити більшу частину багатомільярдної вартості такої програми. Союзникам не сподобався американський відхід від плану. Фінлеттер виконав указівку Кеннеді, але почувався засмученим, уважаючи, що тепер «німці досягнуть точки відчаю» та «почнуть, спочатку таємно, а потім і відкрито, створювати власну ядерну зброю».[22]

Наступного тижня Дін Раск відвідав Європу і теж занепокоївся, що Німеччина прагне власного ядерного потенціалу. У Лондоні британці сказали йому, що не бачать такого бажання. Вони вважали, що обіцянка додаткових консультацій і надана в Афінах сенсаційна інформація усунули тиск Бонну в ядерній сфері. Попри це Раск умовив британців узяти участь у спільному дослідженні, щоби встановити, чи причетні Франція та Німеччина до таємного виробництва ядерної зброї.[23]

Британське та американське посольства в Бонні та Парижі шукали докази французько-німецького ядерного співробітництва, але нічого не виявили. Обґрунтовуючи відсутність такого співробітництва, обидва посольства були «переконані, що наразі баланс переваги для ФРН полягає в чинних, відомих домовленостях, що випливають із членства в НАТО й володіння Сполученими Штатами засобами ядерного стримування». Хоча існує «нематеріальний чинник» через «суто націоналістичні мотиви» Німеччини, здається, що німці продовжать визначати власну політику, керуючись «своїми відносинами зі США й НАТО».[24]

Але в Бонні Раск дійшов разюче іншого висновку. Він написав Кеннеді, що його візит «усунув усі сумніви, які могли в мене бути щодо неминучого зростання німецького тиску в ядерному питанні, якщо не буде багатосторонніх домовленостей у НАТО або Європі чи серйозних

кроків до роззброєння в цій сфері». Аденауер «стверджував у найпозитивніших тонах», що його декларація 1954 року про відмову від виробництва ядерної зброї не є постійною. Він сказав, що її було оголошено згідно з умовами того часу і що навіть Джон Фостер Даллес запропонував правовий принцип *rebus sic stantibus* — угода чинна, доки обставини залишаються незмінними — як спосіб тлумачення обіцянки канцлера.[25]

Раск розтлумачив відмову Аденауера повторити вже наявну відмову від виробництва ядерної зброї як ознаку того, що таке зречення немає змісту. І він проігнорував, що Аденауер відмовився повторити свою добровільну обіцянку лише у відповідь на його, Раска, вимогу, яка була частиною американського тиску щодо договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Хоча для Раска це, мабуть, не було очевидним, посадовці міністерства оборони розуміли, що Аденауеру необов'язково відмовлятися від однієї з найсильніших карт Бонну в переговорах про об'єднання Німеччини. Штраус навів Раску цей аргумент за сім місяців до того. Однак Раск не бачив зв'язку між відмовою та возз'єднанням.[26]

У тій самій подорожі в червні 1962 року Раск зустрівся з Герхардом Шредером, міністром закордонних справ ФРН. Шредер запевнив Раска, що відносини зі Сполученими Штатами є «наріжним каменем німецької зовнішньої політики». Він хотів, аби Раск зрозумів, що Німеччина «не настільки політично здорова», як Сполучені Штати. Тому США «іноді потрібно виявляти до німців більше розуміння, ніж німці іноді виявляють [до США]». Скромний заклик Шредера був дуже розумним проханням поглянути на загальну картину внутрішньої політики та незграбної географії Німеччини. Але Раск — разом із «теологами» — упустили цей нюанс.[27]

Думка британського міністра закордонних справ Г'юма в країні, чия еліта й громадськість не симпатизували Німеччині, різко контрастувала з поглядом Раска. Хоча Г'юм мав приблизно таку ж інформацію, що й Раск, він не вважав, що є причини для хвилювання. Він спробував заспокоїти свого американського колегу. З нещодавніх обговорень із німцями, повідомив Г'юм, британці визначили, що ФРН «цілком задоволена, принаймні зараз», американськими обіцянками поділитись із союзниками в НАТО додатковою інформацією про засоби ядерного стримування. Раск не погодився, знову розповівши Г'юму, що Аденауер справив на нього враження, ніби німці хочуть «зберегти свою позицію» в ядерному питанні.[28] За кілька тижнів після повернення до Вашингтону Раск написав Фінлеттеру, що він «готовий бачити, як ми досить жорстко спираємося на політичну важливість багатосторонніх сил, зважаючи на отримані мною в Бонні враження про німецькі наміри».[29]

Кризи відновлюють проєкт БСС

Тривоги Раска були б значно меншими, якби не політичні події на двох островах — Кубі та Великій Британії. Жовтень зіграв на руку прихильникам БСС. Світ був приголомшений драмою Кубинської ракетної кризи з її супутніми ядерними можливостями. У процесі врегулювання кризи Сполучені Штати погодилися вивести ескадрильї БРСД з Італії та Туреччини. Щойно Кеннеді спробував закрити дискусію про БРСД для НАТО, він знайшов, як заповнити прогалину в ядерному плануванні. Без жодної підготовчої роботи американські офіційні особи змінили пріоритети й запропонували багатосторонні сили морського базування, які можна запустити на тестовій основі в Середземномор'ї, відновлюючи майже анульований план.[30]

Наступного місяця, у листопаді 1962 року, Макнамара приготувався скасувати розробку нової ракети «Skybolt». Це скасування виявилося неприємною кризою для Макміллана, показавши, як сильно номінально незалежний британський ядерний потенціал насправді залежав від Америки. Розв'язанням політичних проблем Макміллана, узгодженим на зустрічі з Кеннеді в Нассау, став продаж Великій Британії американських ракет «Polaris».

Рішення Кеннеді та Макнамари продати ракети суперечило американській політиці заохочувати Британію відмовитися від незалежних засобів ядерного стримування. «Теологи» та багато інших американських посадовців уважали цей продаж поганою ідеєю. Волт Ростоу підсумував виниклий консенсус, що продаж ракет «Polaris» поставить де Голля та Аденауера в складне становище. Він умовляв Кеннеді просувати багатосторонні сили як можливість для інших союзників підвищити свій вплив в ядерних питаннях. Це єдиний спосіб, сказав він Кеннеді, «не допустити, щоби Німеччина відвернулася від Заходу чи здобула національний ядерний потенціал».[31]

«Теологи» досягли своєї мети. Англо-американська угода в Нассау, віддзеркалюючи свій квапливий характер і майстерні навички Макміллана у веденні перемовин, фактично містила плани для двох ядерних збройних сил НАТО. Перший план, який був до вподоби Макміллану, призначався для «ядерної сили НАТО», що стала відомою під різними іменами, зокрема Міжсоюзницькі ядерні сили. Вона спиралася на координацію національних засобів стримування. Однак наступні два пункти угоди закликали до «багатосторонніх ядерних сил НАТО» — по суті, БСС — того, на провал чого сподівався Макміллан.[32]

Ці багатосторонні сили замислили як «кістку», кинуту недопущеним у Нассау французам і німцям, однак ані для Парижу, ані для Бонну не склали плану реалізації. Американці квапливо вирішили запропонувати продаж «Polaris» Франції, щоби водночас нормалізувати американський баланс платежів і задовольнити вимоги де Голля про допомогу французькій ядерній програмі. Але де Голль розкритикував Пакт Нассау та заявив, що не купуватиме «Polaris». У тій самій заяві він відмовився прийняти запропоновані британцями модифікації Спільного ринку, у такий спосіб закриваючи переговори щодо вступу Великої Британії до ЄЕС.[33]

Після укладання Пакту Нассау заступник держсекретаря Джордж Болл прилетів до Парижу й повідомив Північноатлантичній раді, що англо-американська угода є першим кроком до БСС для НАТО.[34] Але решта — зокрема інші американські офіційні особи — сумнівалася, що щось суттєво змінилося. Юджин Ростоу, декан Єльської школи права та брат Волта Ростоу, уважав заяву, що Пакт Нассау може «згуртувати Північноатлантичний альянс, трохи алісійною» — тобто вартою Країни Див. Американська прокламація, зроблена без союзницького внеску, крім участі Макміллана, навряд чи була вдалим ходом для солідарності НАТО. Навіть німці насторожилися. Їх непокоїло, що створення ядерних сил НАТО може призвести до скорочень у розгортанні тактичної ядерної зброї та послабити американський обов'язок перед Європою. Вони правильно зрозуміли, що Макнамара вважає БСС інструментом, яким він здійснюватиме тиск на Німеччину, щоби вона збільшила свої звичайні війська.[35]

Британці намагалися відкласти реалізацію БСС і натомість зробили наголос на Міжсоюзницьких ядерних силах. Офіційні особи та політики Великої Британії відкидали твердження «теологів» про гостру німецьку проблему та вважали, що БСС може стимулювати попит, якого наразі не існує. А зважаючи на ворожість де Голля, це також могло покласти край будь-якому майбутньому діалогу з Францією про вступ Британії до Спільного ринку. Для Лондону питання полягало в тому, як найкраще потопити американський проєкт, а не як відправити його в плавання.[36]

Проблема з наступником Аденауера

Страх «теологів» перед відродженням Німеччини досяг максимуму, коли 1963 року Аденауер готувався піти з посади канцлера. З часів повоєнної окупації він обачно розвивав відносини із Заходом, і західні посадовці вважали його надійною опорою як проти крайніх лівих, так

і проти крайніх правих. Як висловився Джордж Болл, Сполучені Штати «просто не мали досвіду взаємодії з Федеративною Республікою без залізної дисципліни Старого Лиса». Болл уважав, що Людвіг Ерхард, найімовірніший наступник Аденауера, не має політичних переконань і є слабким, а тому може легко піддатися маніпуляціям «темних сил, що ховаються під поверхнею».[37] Фінлеттер погодився. Він наполягав, щоби Вашингтон прискорив реалізацію БСС, «аби вони [німці] могли повністю ввійти до системи Північноатлантичного альянсу».[38]

Через схожість своєї організації з машиною Руба Голдберга — з різноманітними схемами зваженого фінансування та контролю, жодну з яких так і не було узгоджено остаточно,— БСС навряд чи були ідеальним розв'язанням. Навіть Волт Ростоу визнав, що «створення такої ретельно розробленої структури лише для розв'язання німецького ядерного питання може здаватися дивним». Але, сказав він, саме через свою очевидну дивність БСС отримали стільки похвали. «Правда в тому,— пояснив він,— що більшість наших інновацій в європейській політиці з 1945 року [Ростоу згадав план Маршалла, НАТО, план Шумана та Спільний ринок] є більш-менш прямим наслідком зусиль розв'язати аспекти німецької проблеми». БСС, стверджував він, є просто ще однією «багатосторонньою формулою» на «знайомому та розважливо витонченому шляху» закріплення Німеччини за Західною Європою та США».[39]

«Теологи» припускали, що Німеччина хоче мати власний ядерний потенціал. Дін Раск очевидно в це вірив. І Ростоу заявив, що в разі провалу БСС німці вважатимуть «певні національні зусилля єдиною можливою відповіддю».[40] Болл сказав Кеннеді, що «недобре говорити, ніби німці не бажають мати атомної зброї», бо «навіть якщо це правда сьогодні», так не буде в майбутньому.[41]

Переконання Болла повністю спиралося на історичний прецедент. Він це визнавав. Якщо «світ навчився чогось із міжвоєнного досвіду», написав він Кеннеді, то лише того, що об'єднання проти Німеччини не змусить ФРН дотримуватися своїх обіцянок 1954 року. Якщо Німеччину будуть дискримінувати, вона «відчує нестерпну образу», як це було після укладання Версальського договору. Захід, заявив Болл, посилаючись на німецьке роззброєння в міжвоєнний період, «не може дозволити собі припуститися тієї самої помилки двічі», тому Німеччину потрібно «інституційно прив'язати до Заходу».[42]

Ростоу теж переважно спирався на те, що називав «історична аналогія». Він стверджував: якщо не буде успіху з БСС, сучасні німецькі центристи, як канцлер Брюнінг в останні роки Веймарської республіки, розриватимуться між лівою ворожістю до переозброєння та правим прагненням відмовитися від німецьких обіцянок — тоді це був Версальський договір, а зараз обіцянки Аденауера 1954 року. Це, на думку Ростоу, шанс Америки подбати, щоби Німеччина не втратила поміркованого німецького лідерства.[43]

«Теологи» найбільше боялися, що Західна Німеччина може почати «гру в маневри між Сходом і Заходом, яка зруйнує тендітний баланс сил».[44] Ця думка віддзеркалювала схожі тривоги, висловлені Жаном Моне. З 1959 до 1963 року Моне неодноразово попереджав своїх американських друзів про небезпеку того, що «одного дня німці та росіяни знову об'єднаються». Будь-яке німецьке відчуття дискримінації в ядерній сфері буде «чинником, який надасть Радянському Союзу можливість заманити Німеччину у свій табір».[45] «Теологи» настільки зосередилися на історичній алюзії, що проігнорували як стратегічну логіку, так і поточні дипломатичні й розвідувальні доповіді та аналіз.

Доповіді про німецькі прагнення

«Теологи» майже завжди сперечалися з інформацією, яку отримували від американських дипломатів із-за кордону, та висновками американської розвідувальної спільноти, зокрема навіть Бюро розвідки та досліджень (БРД) — підрозділу Державного департаменту. На початку президентства Кеннеді в БРД склалася думка, що Німеччина навряд чи вийде з НАТО. Вона «фактично не має альтернативи винятково прозахідному політичному курсу» та покладається на оборонні гарантії США. Аналіз БРД — класична геополітична оцінка, але висновок було підкріплено конкретними даними. Аналітики зауважили, що кожного разу, коли єдності НАТО загрожували французькі «гіпернаціоналістичні політики», ФРН «застосовувала весь свій вплив, щоби протидіяти такому тиску та зберегти систему безпеки НАТО». Водночас «немає ознак», що СРСР готовий запропонувати Німеччині якісь вигоди, що можуть переманити її з альянсу.[46]

За Кеннеді в БРД сумнівалися, що ФРН вийде з НАТО, не кажучи вже про досягнення якоїсь угоди з Радянським Союзом. Звісно, написали в Бюро, промислова міць ФРН і її географічне положення надали їй «здатність до потенційно небезпечної незалежності в зовнішній політиці». Але саме через цю здатність — і розуміння ризиків, притаманних такій політиці,— Бонн був настільки прихильний до НАТО та американського лідерства в альянсі.[47]

У розлогому звіті аналітики БРД обміркували «примару Рапалло» — посилання на міжвоєнне радянсько-німецьке співробітництво. Занепокоєність «новим Рапалльським договором» несподівано з'явилась у газетах й порожніх балачках дипломатів. Особливо популярна чутка розповідала про «таємничі "німецькі промислові кола" зі згубним тяжінням до СРСР».[48] Уважалося, що це тяжіння віддзеркалює *Drang nach Osten*[a] німецького минулого, і чутки про нього було простимульовано психологічними наслідками Берлінської кризи та складністю формування нового західнонімецького уряду після виборів 1961 року. Але в БРД наполягали, що зв'язки, на яких ґрунтувався курс *Drang nach Osten* «було викорінено нацистськими руйнівними діями, поширенням комуністичної влади та масовими міграціями протягом та після Другої світової війни; сьогодні тільки *Drang nach Westen* означає якусь перспективу відновлення німецького впливу в глобальному масштабі». Зрештою, згідно з оцінкою БРД, Бонн залишався «твердо переконаним», що Федеративна Республіка «не має корисної альтернативи політиці тісного зв'язку із Заходом».[49]

Оцінка БРД збігалась із враженнями інших американських аналітиків. У квітні 1963 року американське посольство в Бонні повідомило Держдепартаменту, що німецька преса ставиться до БСС як до мертвого питання зі слабкою перспективою реалізації. Лише 7 % населення висловилися за наявність у ФРН власної ядерної зброї.[50] Коли Рей Клайн, голова Управління розвідки ЦРУ, відвідав Німеччину 1963 року, він виявив, що німці «не вимагають ядерної зброї, контролю над нашою чи наявності власної». За його спостереженнями, німецькі громадяни віком понад 40 і 50 років «насолоджуються матеріальним комфортом і відсутністю прямої військової небезпеки». Ці чоловіки й жінки пережили економічні депресії, Другу світову війну та скруту раннього післявоєнного періоду. Клайн написав Банді: «Люди, які працюватимуть на керівних посадах у Західній Європі більшу частину 1960-х, не схильні битися за "незалежність", за НАТО, чи за щось іще, якщо проблему можна владнати». По суті, німецькі лідери настільки зацікавлені в присутності Сполучених Штатів в Європі, що «погодяться з майже будь-яким базіканням у НАТО, яке нас задовольнить». А терпіти базікання — це саме те, що, за оцінкою Клайна, німці робили з БСС. Вони вважали всю ідею «різновидом шаради, у яку ми граємо заради нашої власної вигоди, водночас удаючи, що реагуємо на європейську вимогу (якої ще не існує) щодо контролю над ядерною зброєю».[51]

[a] «Натиск на Схід» *(нім.)* — термін, уживаний у кайзерівській Німеччині та в нацистській пропаганді для позначення німецької експансії на схід.

1964 року Алістер Б'юкен, впливовий директор Інституту стратегічних досліджень у Лондоні, пригадав дебати про БСС в епоху Кеннеді та здивувався тому, як це питання мало настільки великий вплив у Вашингтоні попри відсутність доказів для його обґрунтування. «На мою думку,— написав він,— уряд Кеннеді створив суто теоретичну модель німецьких вимог до союзників і ймовірності, що Німеччина буде прагнути здобути національну ядерну зброю, якщо ці вимоги не задовольнять».[52]

Потоплення проєкту БСС

Хоч ця модель була теоретичною, вона мала дуже практичні наслідки. 1963 року Аденауер сказав Кіссінджеру, що ніколи б не вимагав програми на кшталт БСС. «Однак,— записав Кіссінджер слова Аденауера,— щойно Сполучені Штати запропонували її, для Федеративної Республіки стала можливою лише одна відповідь». Німеччина, сказав канцлер, «приєднається до багатосторонніх сил, щоби не втратити зв'язок з Америкою».[53] Коментарі Аденауера підтвердили найгірші страхи опонентів БСС. Радники Кеннеді, як-от Артур Шлезінгер, почали хвилюватися, що тільки-но Сполучені Штати «розглянуть можливість німецької участі, будь-якому німецькому уряду доведеться зчинити галас з ядерного питання».[54]

1964 року Мартін Гілленбранд, тимчасовий повірений у справах США в Бонні, міркував над еволюцією БСС. Те, що на початку було просто «хитромудрим механізмом», поступово перетворилося на «політичну справу, яку ми з нашим звичним ентузіазмом почали дуже активно проштовхувати та наділяти всіма видами емоційних конотацій». За його словами, німці зробили те саме, і проєкт отримав власний імпульс.[55]

Відставка Аденауера та внутрішня боротьба за владу 1963 року перетворили Бонн на «болото, де кожен готовий перерізати іншому горло».[56] Майже одразу після вступу на посаду канцлера Ерхард стикнувся із критикою з боку Аденауера та правого крила Християнсько-демократичного союзу/Християнсько-соціального союзу (ХДС/ХСС). Прагнучи зміцнити свій фланг, канцлер спробував добитися прогресу щодо БСС, безсумнівно через те, що американська підтримка проєкту натякала на можливість отримання швидких результатів. Тому Ерхард виступив за БСС, хоча його слабко підтримували, і залишив найскладнішу роботу своїм міністру закордонних справ Герхарду Шредеру та міністру

оборони Каю-Уве фон Хасселю. Побачивши, як німецькі міністри активно та публічно пов'язують себе з проєктом БСС, деякі американські посадовці почали турбуватися, що відмова від БСС ударить по їхніх рішучих союзниках у Бонні.[57]

«Теологи» створили самоздійснюване пророцтво. Тепер Болл міг указувати на праве крило ХДС/ХСС як ознаку «яскравої плями відродженого німецького націоналізму».[58] Деніс Гілі, новий британський міністр оборони, поділився з Боллом думкою, що саме американці стимулювали німецьке бажання взяти участь у БСС. У відповідь Болл загорнув проєкт у мантію минулих трансатлантичних програм: «кожен конструктивний післявоєнний крок, зроблений в атлантичних домовленостях, був суперечливим. Це невіддільний аспект прогресу».[59]

Працівники РНБ зауважили, що хоча зараз німці публічно висловлюються за БСС, такої підтримки не було 1961 і 1962 років. Немає «сильного тиску в німецькому уряді та якогось тиску взагалі в прошарках німецької громадськості щодо тіснішого німецького зв'язку зі стратегічним ядерним озброєнням». Самі німці виступали за нього тільки через «наявність активних прихильників БСС в адміністрації США».[60] Генрі Кіссінджер, який часто приїжджав до Європи та мав багато контактів у Німеччині, сказав Банді, що БСС є серйозним політичним питанням у Німеччині тільки тому, що «Ерхард і Шредер через наші напосідання поставили на нього свій престиж». Тепер американцям доводилося маневрувати «між небезпеками надмірного тиску щодо версії БСС, яка стає дедалі менш прийнятною для решти країн Європи» і яку досі підтримує лише частини ХДС, і «зрадою осіб, які поставили свої кар'єри на американський проєкт».[61] Працівники РНБ почали складати плани «знешкодження» БСС.[62]

Наприкінці листопада 1964 року опозиційні щодо БСС сили переважали. СРСР і Франція були категорично проти. Уперта Велика Британія постійно пропонувала модифікації, які не подобалися німцям. Думки самих німців розділилися. Тема БСС створила труднощі для італійської владної коаліції. У Сполучених Штатах американські військові, за винятком ВМС, виступали проти плану, і він майже не мав підтримки в Конгресі.[63] Відомі коментатори американської зовнішньої політики, як-от Джордж Кеннан і Волтер Ліппман, жорстко критикували ідею. У радника з питань національної безпеки Банді було більш ніж достатньо причин рекомендувати, що «тепер США слід зробити так, щоби проєкт БСС зник із поля зору».[64]

Наприкінці 1964 року президент Ліндон Джонсон, схоже, збагнув головний парадокс, що лежав в основі БСС як розв'язання німецької проблеми: «Мабуть, ми не здатні ініціювати курс і привести його до успіху. І доволі часто наша політика, здається, рухається обхідним шляхом».[65] Макнамара заявив, що настав час «покінчити з цим питанням — або заходами, або публічним розкриттям».[66] Але підлеглі Банді в Білому домі розуміли, що ситуація тільки погіршиться, якщо БСС стане «"провалом" з повною ліквідацією».[67] Банді сказав президенту: якщо той рушить із БСС «на повній швидкості», то опиниться в конфронтації з Конгресом і де Голлем з «імовірною поразкою». Однак якщо Сполучені Штати відступлять від своєї обіцянки та підуть «на половинній швидкості», можливо, БСС не буде, але це не стане тільки вашою провиною».[68]

Президент прийняв пораду Банді та оприлюднив меморандуми про заходи національної безпеки, які заборонили урядовим службовцям просувати проєкт БСС без його дозволу.[69] «Теологам» в уряді довелося замовкнути. Томаса Фінлеттера, що перебував у Парижі, уважали «особливо важливою мішенню» меморандумів.[70] Джонсон, щоби союзники точно дізналися про його рішення, показав меморандуми репортеру *New York Times* Джеймсу Рестону, і той опублікував статтю.[71]

Німецькі прихильники БСС здивувалися повідомленню Рестона, але одразу зрозуміли, що воно означає відмову від БСС. Шредер почувався «розчарованим». Джордж Макгі, що провів у Бонні майже два роки, описав ситуацію як найгіршу за весь час свого посольства. Цю поточну кризу в американсько-німецьких відносинах, написав він, «запустили події зі США, які призвели до неправильного розуміння» американських намірів.[72]

Сам Ерхард надсилав Вашингтону «таємні політичні сигнали», сподіваючись, що Джонсон зменшить тиск щодо БСС перед німецькими вересневими виборами, і це стало для Джонсона додатковим мотивом.[73] БСС перетворилися на джерело напруженості між Німеччиною та Францією, і Ерхард побоювався, що ці суперечки вплинуть на вибори. На травень увесь німецький кабінет міністрів за винятком Шредера та фон Хасселя був «переконаний, що проєкт БСС мертвий і на цьому етапі небажаний».[74] З огляду на складнощі, які проєкт БСС створював для французько-німецьких відносин, Ерхард, на думку Девіда Клайна з РНБ, «мабуть, найщасливіший політик в альянсі, який не тримає тягаря БСС на своїх плечах».[75]

Досі плекаючи надії щодо БСС восени 1965 року, Болл улаштував дуель меморандумів із Банді, щоби привернути увагу президента Джонсона. Болл докладно розповідав про міжвоєнний період, застерігаючи, що «розчарована та невротична Німеччина цілком здатна укласти

з Радянським Союзом угоду на катастрофічних для Заходу умовах. Німці зробили це в Рапалло 1922 року, а потім знову 1939-го». Вони можуть легко стати «здобиччю власних тевтонських фантазій», і Сполучені Штати «не можуть дозволити появи ще однієї психічно хворої Німеччини».[76] Але Банді, ситий БСС донесхочу, написав президенту, що Сполученим Штатам, а отже і НАТО — замість надання Німеччині ядерного обладнання — слід поліпшити консультації щодо ядерного озброєння. Меморандум Банді поклав край БСС.[77]

Група ядерного планування

Замість БСС союзники вдалися до найбільш надійного механізму НАТО — створення комітету. Деякі американські посадовці, визнаючи, що проєкт БСС повен прихованих небезпек, шукали «якийсь резервний варіант» на випадок неуспіху ініціативи. Макгі, пишучи з Бонну, погодився з багатьма чиновниками у Вашингтоні, що слід заохочувати поліпшення консультацій і обміну інформацією в НАТО, подібно до обіцяного в Афінах за Кеннеді, як «захист наших зусиль розв'язати ядерну проблему, спричинену БСС».[78]

У травні 1965 року Макнамара запропонував, щоби НАТО створила тимчасовий Особливий комітет міністрів оборони для обговорення ядерних питань НАТО.[79] Усі союзники отримуватимуть звіти від комітету, але членство в ньому буде обмеженим. У НАТО багато сперечалися, хто до складу якого комітету входитиме й скільки союзників візьме участь.[80] Урешті-решт Особливий комітет — тепер Спеціальний комітет — створив три робочі групи: дослідження комунікацій, даних і розвідки та ядерного планування.[81] Ідеєю комітету та його робочих груп, за словами американського постійного представника, було «розробити способи проведення практичних консультацій на урядовому рівні щодо всієї ядерної стратегії… в межах альянсу».[82]

Загалом метою цього комітету було інформувати союзників про ядерну політику, але головними цілями були німецькі лідери. Американці хотіли використати комітет, «щоби зробити статус ФРН в ядерному плануванні очевидним без національної ядерної зброї».[83] Це сподобалося британцям, які побачили нагоду створити «тристоронній організаційний апарат», у якому США, Сполучене Королівство та ФРН зможуть обговорювати ядерні питання. Три міністри оборони були «вже в процесі створення "внутрішньої групи" для обговорення ядерної політики, і ця група отримала вигадливу назву "обідній клуб"».[84]

Цей формат задовольнив і ФРН. Бонн не хотів створювати окрему й офіційну тристоронню групу на кшталт тієї, якої вимагав де Голль. Це могло б образити й стурбувати союзників Німеччини та Радянський Союз. Створюючи комітет у НАТО, Бонн, Лондон і Вашингтон могли уникнути обвинувачень, що вони відокремлюються від своїх союзників. Проте очевидне видатне становище трьох держав спричинило занепокоєння чинного Генерального секретаря НАТО, Манліо Брозіо, який побоювався, що цей комітет означає «альянс усередині альянсу». Макнамара нічого не мав проти тиску на Брозіо. Для нього головним був обмін національними думками — у НАТО чи поза ним.[85] Макнамара сказав посадовцям у Вашингтоні, що «схвалює тристоронній принцип як засіб узгодження впливу». Спеціальний комітет був прикладом того, як це працюватиме: він «готовий, щоби [до комітету] приєдналася будь-яка кількість членів, але використовуватиме тристоронню групу для його координації та керівництва за лаштунками».[86]

Коли 1966 року проєкт БСС ліквідували, Макнамара запропонував зробити Спеціальний комітет постійним комітетом НАТО, який стане відомий як Група ядерного планування (ГЯП).[87] Після деяких обережних маневрів у Держдепартаменті Дін Ачесон, у якийсь спосіб обійшовши Джорджа Болла, переконав Діна Раска схвалити ідею.[88] Наприкінці року союзники в НАТО погодилися створити ГЯП, і Макнамара хотів, щоб її «швидко ввели в дію».[89] Він подбав, щоби засідання групи були змістовними, та наполіг, аби стіл для зустрічей був настільки малим, щоби за нього могли сісти тільки міністри оборони. Він заохочував своїх колег обговорювати справи у вільній манері замість послуговуватися «деякими заяложеними виразами», підготовленими їхніми посадовцями.[90] ГЯП почала обговорювати питання, пов'язані з доктриною тактичної ядерної зброї, різноманітними новими ядерними боєприпасами, а також безліч інших тем.[91] Обіцянки ГЯП забезпечили м'яку посадку після скасування БСС.

Джерело розбіжностей

Доповіді американських дипломатів й аналітиків розвідки підкріпили рішення Білого дому закрити проєкт БСС. У грудні 1965 року ЦРУ повідомило: «єдиний пункт… щодо якого згодні всі відповідальні німецькі лідери, полягає в тому, що наразі юридичні, політичні та моральні міркування виключають німецьке виробництво ядерної зброї або отримання незалежного національного ядерного комплекту». Німці

продовжували виявляти «повсюдну громадську байдужість щодо проблеми надання ядерної зброї» попри прогнози «теологів», що відмова від БСС розворушить у Німеччині осяче гніздо.[92] Посольство в Бонні погодилося, що не знає «жодного відповідального політичного лідера в Німеччині, жодної відомої приватної групи чи жодного помітного органу формування німецької думки, який уважає бажаним, щоби німці мали незалежний ядерний потенціал». Проте це не означало, що Німеччину можна відсторонити від важливої ролі в ядерній обороні, Бонн мав серйозні правові, політичні та геостратегічні причини відмовитися від розробки німецької ядерної зброї.[93]

Держдепартамент залишався розколотим гіркими розбіжностями, особливо між вашингтонськими посадовцями, що були прихильниками БСС, та їхніми колегами-дипломатами на місцях, які побачили, скільки проблем принесла альянсу ця ідея. 1966 року на зустрічі американських послів в Європі Джордж Макгі засудив БСС як «ведмежу послугу Німеччині. По всій Європі [теологи] стимулювали страх перед Німеччиною — і на Сході, і на Заході».[94] Коли один «теолог» не погодився, Макгі продовжив свою тираду: «Це мертве питання. Його ніколи не слід було порушувати. Конгрес цього не хоче, президент цього не хоче. Ідея про гадану німецьку вимогу ядерної зброї — нісенітниця. Вона нереальна. Єдині, кого турбує це питання,— це фон Хассель і Шредер. Ерхарду байдуже. Він хоче, щоби воно зникло. Нам справді слід із цим покінчити!!»[95]

«Теологи» сприймали ядерну зброю винятково як питання престижу та політичний інструмент. Чиновники в Раді національної безпеки, Пентагоні й особливо в Німеччині вважали, що це ще не все. Звісно, ядерна зброя важлива для престижу. Але вона має ще дві значущі функції: перша — захист Німеччини, друга — можлива козирна карта в перемовинах про возз'єднання. Ці американські посадовці та їхні німецькі колеги визнавали, що американська ядерна гарантія Німеччині є невіддільною частиною НАТО. Німецькі спроби отримати власний ядерний потенціал чи навіть уперті зусилля в НАТО обстояти німецький контроль могли призвести до одного чи кількох наслідків: Німеччина знову стає парією в Західній Європі; розвал НАТО; Радянський Союз вирішує, що потрібно виступити проти незалежної Німеччини до того, як німці зможуть знову атакувати СРСР. Посадовці ФРН знали, що підштовхувати свою країну до ядерного спускового гачка надто небезпечно. З іншого боку, німецька громадськість виявляла дедалі більшу огиду та незацікавленість до політики сили. Ця зміна невдовзі становитиме цілу купу проблем для виживання НАТО.

Сага про БСС розкриває постійну зацікавленість союзників використовувати НАТО, щоби прив'язати Німеччину до Заходу, обмежуючи її військову силу, а отже, її здатність до війни чи дипломатичних маневрів. Манліо Брозіо, Генеральний секретар НАТО, у завершальний період обговорень БСС прямо сказав, що «НАТО має подвійне призначення: захищати від радянської загрози та забезпечувати Німеччині місце в Західній Європі».[96] Працівники американських посольств у Норвегії, Данії, Нідерландах, Італії, Франції та Великій Британії одностайно повідомили, що ці країни вважають «стримування Німеччини першочерговим призначенням НАТО».[97] 1965 року у БРД написали, що альянс, на початку створений для протидії Радянському Союзу, «став так само важливим як політична система… для розв'язання "німецької проблеми"». У НАТО, стверджували співробітники БРД, будуть довгострокові перспективи, якщо альянс продовжуватиме «виконувати політичні функції стосовно Німеччини, яких бажають її сусіди».[98]

Побоювання, що німецька владна еліта залишиться серйозним потенційним джерелом політичної нестабільності та що ФРН потрібно стримувати так само енергійно, як СРСР, зрештою переживуть холодну війну. Однак криза БСС віддзеркалила подвійний страх союзників по обидва боки Атлантики, що німці можуть або обрати реваншистський уряд, або уряд, який підкориться Радянському Союзу. Наприкінці 1960-х страх перед відродженням Німеччини майже зник і змінився на страх, що німці не лише не хочуть власної ядерної зброї, а взагалі не бажають розміщення ядерної зброї на своїй землі, тобто прагнуть денуклеаризації. Суперечка навколо БСС була лише першим етапом у серії ядерно-політичних криз у Німеччині, які погрожуватимуть дестабілізувати альянс аж до 1989 року.

Розділ 6

НОВИЙ ТРИПАРТИЗМ

Поки посадовці НАТО нервували через занепад проєкту БСС, насувалися набагато важливіші зміни з тривалішими наслідками для альянсу. 1966 року Шарль де Голль вирішив, що Франція може безпечно денонсувати Північноатлантичний договір. Лише в останню мить підлеглі переконали його, що така дія може позбавити чинності Брюссельський договір 1954 року, який дозволяв присутність французьких військ у Німеччині та надавав систему інтеграції, а отже, контролю німецької військової сили.[1] Урешті-решт де Голль вирішив піти на менш серйозний, але все одно значущий крок — вивести французькі війська з інтегрованого командування НАТО та витурити війська НАТО з Франції. Союзники відреагували, нашвидкуруч створивши нову систему комітетів, вивівши війська й повітряні сили з Франції та ухваливши нові оборонні плани.

Раніше Сполучене Королівство більше за всіх союзників у НАТО симпатизувало голлістському баченню альянсу. Гарольд Макміллан дуже хотів задовольнити французькі бажання, якщо внаслідок цього Велика Британія могла отримати доступ до Європейського економічного співтовариства. Але коли де Голль кинув виклик НАТО, британський уряд побачив можливість перетворити тягар членства в НАТО на лавровий вінок. Лондон шокував інших союзників, очоливши підтримку статус-кво НАТО в обставинах віддалення Франції. У цьому був ретельний британський розрахунок. Це було зроблено для того, щоби показати Велику Британію «хорошим союзником» і в такий спосіб продемонструвати іншим європейським державам, особливо Німеччині, що Сполучене Королівство гідно вступу до ЄЕС. Цей британський захист НАТО, розвиток співробітництва між Бонном, Вашингтоном і Лондоном в ядерній сфері та спільні прагнення США, Великої Британії та ФРН керувати змінами в обороні НАТО після виходу Франції з військового командування встановили неформальну модель тристороннього співробітництва в альянсі.

Проте слідом за викликом де Голля постала більша небезпека. Економічні та політичні проблеми в Бонні, Лондоні та Вашингтоні погрожували послабити англо-американський континентальний обов'язок та оборону НАТО. «Криза компенсацій» 1966–1967 років становила для НАТО більшу й складнішу проблему, ніж де Голль, тому що похитнула внутрішньополітичну та фінансову основу, на яку спирався альянс. Зрештою внаслідок переговорів американські, британські та німецькі посадовці уклали тристоронню угоду для розв'язання фінансових проблем. Ці переговори навряд чи досягли б успіху, якби не поява трипартизму, зумовленого французьким самовідстороненням. Хай там як, тоді британські офіційні особи визнали, що «криза компенсацій» та англо-американсько-німецькі перемовини перебудували «НАТО навколо центра — особливих, тісних англо-американсько-німецьких відносин».[2] Перемовини, які відвернули руйнацію НАТО, дуже засмутили інших союзників, які вважали, що директорат де Голля нарешті встановлено — тільки з Бонном замість Парижу. Ще тривожнішим і тоді майже непоміченим союзниками було те, що політичні й економічні виклики «кризи компенсацій» передвіщали внутрішні проблеми, з якими НАТО стикатиметься до кінця холодної війни.

Де Голль ініціює нову кризу

Кубинська ракетна криза 1962 року була, за словами європейських спостерігачів на кшталт Жана Моне, «переломним моментом в історії» та продемонструвала американську «військову перевагу».[3] Відповідь Кеннеді й очевидна радянська капітуляція показали величезну диспропорцію сили між Сполученими Штатами та рештою світу, зокрема європейськими союзниками. Протягом 1960-х на міжнародні відносини впливало саме американське панування, а не поліцентризм чи підйом нової Європи. Дійсно, за кілька років після Куби старший британський дипломат Патрік Дін поміркував над цим періодом і написав, що єдина мораль, яка випливає з міжнародної ситуації,— це що «Сполучені Штати настільки переважили своїх союзників силою та ресурсами… що всі ми, зокрема й Франція, перетворилися на пігмеїв в американських розрахунках істинних відносин влади у світі».[4]

Де Голль побачив можливість саме в цьому світі величезної американської влади. Після кубинських подій він пояснив британському послу в Парижі Пірсону Діксону: тепер очевидно, що американці та росіяни не «атакуватимуть одне одного», і «йому не здається, що є велика

небезпека війни».[5] Щось схоже він сказав Чарлзу Болену, і той дійшов висновку, що де Голль «схильний уважати, що холодна війна скінчилася».[6] Тепер він міг ігнорувати союзи часів холодної війни та почати будувати нову Європу з Францією в центрі.[7]

Де Голль часто висловлюватиме аргумент, що Франція *не може* покладатися на Сполучені Штати у сфері ядерної оборони, як причину віддалення від НАТО. Але це був розумний виверт, через який американські дипломати поскаржилися, що «жінка не може довести свою чесноту».[8] Насправді французька політика відсторонення від альянсу протягом 1960-х ґрунтувалася не на тому, що Франція не може покладатися на Сполучені Штати, а на тому, що через таку низьку ймовірність війни вона цього *не потребує*. Навіть у квітні 1966 року, коли Набережна Орсе поквапилася скласти документ з якимось обґрунтуванням рішення де Голля вийти з інтегрованого командування НАТО, французькі посадовці стверджували, що холодна війна «досягла найвищої точки на Кубі» і після 1962 року Радянський Союз «остаточно кинув ідею військового зіткнення із Заходом чи військового шантажу».[9] Як визнали британські офіційні особи 1964 року — надто пізно для сподівань Макміллана,— припущення де Голля, що «великій війні можна запобігти» означає, що тепер він «може грати в політику без обмежень».[10]

Британські рішення після французького вето

Коли 1962 року Макміллан припустив, що тристороння угода ніколи не матеріалізується, він спробував переконати де Голля дозволити Британії вступ до Європейського економічного співтовариства в обмін на двосторонні англо-французькі оборонні угоди, зокрема з ядерною співпрацею.[11] Цей план увів би Францію до вищого ешелону світової влади; невисловленим quid pro quo було б французьке схвалення британської заявки на вступ до ЄЕС. Макміллан був глибоко переконаний у потребі економічного приєднання Британії до Європи. Він заявив своїм радникам: якщо де Голль не схвалить заявки, британською відповіддю буде «як мінімум» денонсування Брюссельського договору, а отже, руйнування правової основи британського континентального обов'язку в НАТО, а «в крайньому разі, можливо, досягнення згоди з Радянським Союзом».[12] Але коли французький лідер дійсно наклав вето на британську заявку, Макміллан нічого такого не зробив. Замість ізолювати Британію, сказав він Кеннеді, слід ізолювати де Голля.[13]

На початку 1963 року, одразу після вето, усі британські посадовці, які брали участь у плануванні наступних кроків Великої Британії, уважали, що в НАТО є відповідь на проблеми британської політики. Тому в Лондоні збереження НАТО набуло нового значення. Макміллан і його особистий секретар Філіп де Зулуета мали спільну думку, що Сполучене Королівство має завадити планам де Голля консолідувати Європу. Але, крім цієї мети, Британії також слід прагнути «об'єднати більше країн Європи та перетворити цей союз на могутнього та рівного партнера Сполучених Штатів в Атлантичному альянсі». Тепер Великій Британії було як ніколи потрібно продемонструвати свою відданість Європі, сподіваючись подати в майбутньому ще одну заявку на членство.[14]

Урядовий комітет, створений для боротьби з наслідками вето, теж заявив, що головний наголос британської політики «безсумнівно має бути тут», у НАТО.[15] Діксон, пишучи з Парижу, погодився, що британська прихильність до НАТО «символізуватиме відкриття кампанії на благо британського зближення з Європою». У НАТО Велика Британія могла підтримувати зв'язки з бельгійцями, нідерландцями та особливо з німцями — «тими, хто дійсно відіграє важливу роль».[16] Британські посадовці більше не говорили всерйоз про використання НАТО з метою приєднатися до Європи. Натомість НАТО став інструментом поліпшення умов для майбутнього подання заявки на приєднання до ЄЕС. «Основне протистояння генералу де Голлю слід здійснювати в НАТО»,— пояснив Едвард Гіт.[17] Це був початок англо-німецького зближення, який ЦРУ пізніше жартівливо назве «раптовим усвідомленням» Лондоном значення решти Європи.[18]

Де Голль критикує НАТО

У світлі вето де Голля британські посадовці взялися складати список ідей, як НАТО може допомогти в досягненні європейських цілей Сполученого Королівства. Однак у той самий час Франція почала ще більше відштовхуватися від НАТО. Навесні 1963 року де Голль почав виводити з НАТО французький флот, так само як він учинив зі своїм середземноморським флотом 1959 року. Того разу європейські союзники тихо погодились із рішеннями де Голля; тепер же французький постійний представник потрапив «під шквальний вогонь» від бельгійців, нідерландців і німців. Інші союзники вважали, що французькі військові пояснення «оманливі», та замислилися над тим, які ж мотиви приховано за маневрами французького президента.[19] На початку

1964 року де Голль відкликав французьких офіцерів зі штаб-квартири ВМС НАТО. Вибір часу збентежив союзників, які не могли визначити, що це — просто «прибирання» після виведення флоту чи ознака, що це ще не все. Правильним виявився другий варіант.

Потім де Голль почав забороняти французьким офіцерам, відрядженим до командування НАТО, брати участь у великих навчаннях. Оскільки ці навчання перевіряли, як добре командири сприймають політичні вказівки в разі війни, французька відсутність натякала на «початок розпаду інтегрованих штабів».[20] Усі відмови від участі були ретельно зрежисовані та супроводжувалися «маленькими бурхливими сценами на публіці».[21]

Французи поєднували свої дії в НАТО з публічною кампанією. У розмовах з європейськими колегами французькі посадовці наполягали, що де Голль так і не отримав відповіді на свій меморандум 1958 року. Адміністрація Джонсона відмовилася оприлюднити кореспонденцію Айзенгавера, яка засвідчила б увагу, яку тодішній американський президент приділив цій справі. Де Голль зустрівся зі своїми європейськими колегами та накинувся на американців у палкій промові, заявляючи, що він «люто виступає проти зухвалого американського імперіалізму, який зараз поширюється світом». Він сказав італійцям, що «продовжить "атакувати" Сполучені Штати й протистояти їм у Латинській Америці, Азії та Африці». Він також гучно висловлював своє роздратування тим, що подальше французьке членство в НАТО може втягнути Францію у В'єтнамську війну, хоча, звісно, зі свого досвіду в Алжирі він мав знати, що це не так. Усі зусилля французького лідера були пов'язані з його планами на формальні двосторонні договори, а не на альянс як блок; наприклад, він хотів укладання формального італо-французького договору. Коли італійці спитали про значення такої угоди для НАТО, де Голль відповів «НАТО, бла-бла-бла» і змінив тему.[22]

Британський зв'язок

Лейбористський уряд Гарольда Вільсона, який 1964 року замінив консерваторів, поквапився дати відсіч особистим і публічним кампаніям де Голля проти НАТО. Деякі дипломати запропонували пропагандистську кампанію проти де Голля, але скасували свої плани, коли усвідомили, що це гратиме на руку французам. Міністр оборони Деніс Гілі спочатку застосував войовничу риторику на публіці, тавруючи Францію як «поганого союзника», а потім відчув себе зобов'язаним забрати свої коментарі.[23]

За умовами Брюссельського договору 1954 року Велика Британія погодилася утримувати на континенті війська чисельністю сімдесят сім тисяч. Але заявою про економічні труднощі Лондон добився неохочої згоди союзників скоротити британські зобов'язання до п'ятдесяти п'яти тисяч і сподівався зменшити це число ще суттєвіше. Британські посадовці знали, що згадування дій Франції як союзника НАТО приверне увагу до цих скорочень, а також до опору Лондону стосовно БСС, скасування військового призову та незгоди з низкою американських пропозицій економічних санкцій усього НАТО проти Радянського Союзу. Одному працівнику міністерства закордонних справ навіть не потрібно було завершувати прислів'я: «У чужім оці і порошину бачиш…».[24]

Британці побачили можливість зіграти на власній відданості НАТО — тобто наголошувати не на Парижі як на поганому союзнику, а на Лондоні як на хорошому. Порівняння було надзвичайно вигідним для Великої Британії, адже французи попередили, що незабаром «запропонують ліквідацію НАТО, яку вони хотіли б замінити вільними союзами».[25] Ці попередження збіглися в часі з окремою бійкою, розпочатою де Голлем в Європейському економічному співтоваристві проти планів більшої економічної інтеграції. Спостерігачі по обидва боки Атлантики хвилювалися, що де Голль прагне спровокувати кризу і в НАТО, і в ЄЕС, щоби змусити союзників погодитися на його плани. Джон Татгілл, американський посол у Брюсселі, непокоївся, що де Голль натренує «європейців, наче собак Павлова, виконувати свою волю», і якщо ЄЕС розвалиться, те саме станеться і з НАТО.[26] Інші п'ятеро членів Шістки поділяли побоювання Татгілла й теж вірили в його передбачення: якщо Франція залишить НАТО, ЄЕС не вціліє. Де Голль, як зауважили американці, раптово «підструнчив» П'ятірку.[27] Вони теж звернуться до НАТО, щоб урятувати своє європейське будівництво.

У червні 1965 року група постійних представників у НАТО — американський, бельгійський, британський, нідерландський і німецький посли — зустрілися приватно, щоби вислухати чудову пропозицію. Андре де Стерке, бельгійський представник і близький колега бельгійського міністра закордонних справ Спаака, закликав союзників «таємно об'єднатися, щоби скласти плани боротьби з проблемою де Голля». Європейці побоювалися, що де Голль незабаром почне шантажувати європейських союзників. За словами Спаака, «єдиний ефективний спосіб, який П'ятірка може використати проти блефу генерала,— показати, що Велика Британія готова "зайняти місце Франції в ЄЕС"». Нідерландський представник Генрі Бун погодився і сказав, що відновлена британська зацікавленість в ЄЕС буде засобом «не тільки завадити деструктивним

планам де Голля щодо Європи й НАТО, але також… приєднати Британію до Спільного ринку». Івлін Шакбург зауважив, що реальність може бути складнішою, але розмова свідчить про «доволі значний прогрес».[28]

У Лондоні високопосадовці міністерства закордонних справ побачили «очевидну користь від сум'яття, спричиненого де Голлем, для відновлення нашої політичної позиції в Європі». Мабуть, час знову подати заявку на вступ до Спільного ринку ще не настав, але Велика Британія могла очікувати на сприятливий момент і зосередитися на НАТО — «царині оборони». Британія стане «стрижнем, навколо якого згуртуються інші європейські союзники» у своїй боротьбі з де Голлем, та «очолить порятунок НАТО від хаосу, котрий може статись», якщо де Голль вийде з альянсу та змусить війська й установи НАТО покинути Францію».[29]

Необхідність у британському терпінні була разюче очевидною, коли американці почали втрачати своє. Після натяків французьких посадовців, що де Голль може вийти з НАТО, держсекретар Джонсона Дін Раск утратив самовладання. Він сказав посадовцям союзників, що в разі, якщо де Голль хоче залишити НАТО, Сполучені Штати «теж можуть розробити альтернативні оборонні політики». Британці зафіксували, що Раск пригрозив «переналаштувати цілі [Стратегічного повітряного командування] на Західну Європу та супутники в Радянському Союзі».[30] Це був токсичний аргумент. Якщо Сполучені Штати продовжать у тому ж дусі, це зруйнує всі домовленості про ядерну оборону, що лежали в основі НАТО. Британські посадовці турбувалися, що американці «потрапляють у пастку, яку підготував для них генерал де Голль».[31]

Раск належав до нової групи в Держдепартаменті, яка хотіла посилити конфронтацію з де Голлем, маючи намір обернути французьких виборців проти нього.[32] Однак британці та європейці не хотіли такого конфлікту. Британці сказали, що іншим союзникам «слід узятися до того, що по суті є практикою зв'язків із громадськістю, наче ми впевнені, що НАТО продовжить існувати».[33] Ліндон Джонсон зрештою погодився б і обрав такий підхід.

Британці повторили свою мантру та спробували переконати Держдепартамент спокійно «припускати, що хай там що вдіє Франція, НАТО продовжить існувати».[34] У Держдепартаменті відчували що завгодно, тільки не спокій. Його співробітники вважали, що не сидітимуть склавши руки, поки «альянс нарізають, наче салямі». Дін Ачесон, якого знову запросили взяти на себе провідну роль у наданні рекомендацій президенту, запланував атаку на де Голля. Він хотів позбавити Францію американської гарантії захисту, передбаченої в статті 5 Північноатлантичного договору, навіть якщо де Голль не денонсує альянс. Ачесон, а з ним Болл і Раск, уважав це ще одним способом об'єднати французьких виборців проти де Голля. Джонсон, за порадою Макджорджа Банді, ухилився від ухвалення цього рішення.[35]

Єдиним, стосовно чого радники мали спільну думку, була важливість німецької позиції. Принаймні з 1964 року французи вели пропаганду зі своїх консульств у Німеччині, прагнучи переконати місцевих політиків і громадськість, що до ФРН ставляться як до американського «сателіта» і що належне місце Німеччини — поруч із Францією, а не з цим нездоровим Північноатлантичним альянсом із його англо-саксонським домінуванням.[36] Банді був стурбований, що де Голль спробує шантажувати німців чи запропонує їм умови розв'язання кризи в ЄЕС, якщо Бонн погодиться «послабити» свої відносини з НАТО. На думку Банді, «найліпша надія» уникнути повного провалу в НАТО — «зміцнити сміливість Ерхарда», запропонувавши якнайтісніше співробітництво між Вашингтоном, Лондоном і Бонном.[37] Аналогічно англо-американським відносинам після Суецької кризи, зараз американці планували досягти англо-німецько-американського взаєморозуміння в центрі НАТО, «до якого можуть приєднатися інші члени альянсу».[38]

Франція йде, британці вступають у гру

7 березня 1966 року де Голль написав листи лідерам усіх союзницьких держав, повідомляючи, що Франція більше не «буде віддавати свої війська в розпорядження НАТО».[39] Франція не виходить із Північноатлантичного договору, але солдатам, не підпорядкованим французькому командуванню, доведеться залишити Францію. У листі Бонну він пояснив, що французькі війська в Німеччині, які наразі перебувають там під егідою НАТО, залишаться згідно із «залишковими окупаційними правами».[40] Працівники Державного департаменту, особливо Ачесон, умовляли Джонсона скасувати забезпечення колективної оборони за договором та «кинути де Голлю рукавичку».[41]

Лист Ачесона роздратував посадовців РНБ і міністерства оборони, які вважали, що жорсткий підхід не має юридичного чи військового сенсу та просто є «абсолютно дурним».[42] Інші союзники теж не хотіли, щоб американці «робили Франції щось неприємне» в разі, якщо французи помстяться ЄЕС.[43] Френсіс Батор, провідний співробітник РНБ із цього напряму, сказав Джонсону, що у випадку, якщо ситуація загостриться, деякі європейці можуть «обвинуватити Америку в роз-

колі Європи». Джонсон зрештою пристав на пораду Батора та Роберта Комера написати де Голлю м'якшого листа із «золотим мостом», чітко зазначаючи, що Франція може в будь-який час повернутися до інтегрованого командування.[44]

Пізніше Джонсон пояснить свій спосіб поводження з де Голлем бейсбольною аналогією: «Я виходжу з бази, коли він починає ставати на позицію».[45] Він уникнув потрапляння в пастку галасливого франко-американського конфлікту, який лише зіграв би на руку де Голлю в Європі та Франції. Зважаючи на свою заклопотаність В'єтнамом і внутрішньою політикою, Джонсон мудро уникав конфлікту, оскільки не було можливості виграти, а не тому, що вважав, ніби виграє, уникнувши конфлікту.[46]

Іл. 8. Німецький президент Гайнріх Любке заохочує Ліндона Джонсона та Шарля де Голля потиснути руки. Джонсон і де Голль приїхали до Бонну на похорон колишнього канцлера Західної Німеччини Конрада Аденауера. Федеральний архів, B 145 Bild-F024624-0004/Gräfingholt, Detlef/CC-BY-SA 3.0

Залишивши базу беттера, Джонсон надав британцям можливість стати на плиту. Британський кабінет міністрів був незадоволений рішенням де Голля, адже компенсація виведення французьких військ коштуватиме дорого та призведе до «тривожного зростання відносного

значення та становища Німеччини в Північноатлантичному альянсі».[47] Вільсон і його міністри сподівалися скористатися кризою, щоби реформувати альянс на «передусім економічній основі», тобто добитися подальшого виведення з континенту військ Британської Рейнської армії (БРА).[48] Але Гілі попередив Вільсона, що британцям не слід негайно братися до великих скорочень на континенті, оскільки це буде «тяжкий удар, який, можливо, завершить руйнівну роботу, розпочату де Голлем».[49] Інші посадовці теж застерігали, що Британії потрібно ретельно «обміркувати наше ставлення до НАТО», адже європейці витлумачать його «у тісному зв'язку з нашим майбутнім ставленням до ЄЕС».[50]

Замість прагнути змінити НАТО, британські посадовці взяли на себе відповідальність, сподіваючись зберегти солідарність союзників по альянсу. Це було дуже важливо, оскільки чотирнадцять інших союзників мали «під фасадом м'якість». Країни Бенілюксу були заклопотані Спільним ринком, Західна Німеччина — своїми відносинами з Францією та Східною Німеччиною, а канадці зосередилися на Квебеку. Але британці підготували «Декларацію чотирнадцяти держав» про єдність і переконали всіх союзників погодитись із нею, зобов'язавши їх співпрацювати заради підтримання функціонування НАТО.[51]

Британська декларація слугувала об'єднувальним чинником для марудних переговорів, наслідком яких стала нова структура комітетів НАТО. Наприкінці 1966 року Північноатлантична рада офіційно погодилася ввести в дію нові «конституційні» механізми: чотирнадцять держав засідатимуть у Комітеті оборонного планування та обговорюватимуть військові питання, а всі п'ятнадцять членів, тобто і Франція, розглядатимуть невійськові питання в раді.[52] Штаб-квартира НАТО переїде з Франції до Бельгії: Північноатлантична рада та міжнародний персонал будуть працювати в Евері, на околиці Брюсселю. Бельгійці наполягли, щоби SHAPE, очевидна мішень у разі ядерної війни, було розміщено на значній відстані від Брюсселю, і її перемістили з Рокканкура до Касто, поблизу Монсу, та побудували нове шосе для зв'язку з Брюсселем.[53]

Дипломатія та французькі війська в Німеччині

Американське посольство в Лондоні повідомило про здивування — своє та інших союзників,— що британці «були такими активними й енергійними в НАТО у цей час».[54] Американці вважали, що в справах, які стосуються альянсу, британці «є переважно консерваторами —

вони не хочуть його змінювати».[55] Але їхній висновок був помилковим. Британці роками шукали можливості змінити НАТО. Вони досі відчайдушно хотіли якось скоротити оборонні витрати, але також визнавали, що Великій Британії потрібен вільний доступ до європейських ринків. Хоча 1964 року уряд Вільсона почав роботу в умовах кількох європейських проблем, низка економічних труднощів 1965 року відновила британський інтерес до Спільного ринку.[56]

Зв'язок був очевидний європейцям так само, як і британцям. Справді, після дій де Голля Спаак і кілька європейських посадовців сказали офіційним представникам Сполученого Королівства, що «якщо раніше політична воля в Європі прийняти вас не була дуже сильною, то вона напевно дуже сильна зараз».[57] Міністр закордонних справ і ще один член британського кабінету, Джордж Томпсон, хотіли скористатися кризою, щоби завдяку тиску на П'ятірку отримати запрошення до ЄЕС. Вільсон уникав проведення між цими темами прямого зв'язку, але британський захист НАТО надав Лондону змогу грати роль хорошого союзника, якого хотіла бачити П'ятірка.[58]

Натомість німці теж грали роль хорошого союзника. Ще до самовідсторонення де Голля, але після того, як вони збагнули, до чого все йде, статс-секретар Карл Карстенс склав шістдесят тез як обґрунтування німецької зовнішньої політики. Висновки Карстенса стосовно НАТО в цьому лютерівському документі чіткі: «Ми дуже зацікавлені у збереженні НАТО в його нинішній формі — не тільки заради безпеки, а й заради нашої німецької політики». Оскільки Німеччина служила НАТО, НАТО — й особливо американське зобов'язання захищати німців — слугувала Німеччині. «Це єдина основа німецької політики».[59]

Німці старанно запевняли своїх союзників, що не підуть із НАТО слідом за Францією. З погляду Бонну, було важливо і захистити німецьку позицію в Європі, і переконати Радянський Союз, що ФРН не має бажання створювати власну незалежну армію чи ще якось погрожувати СРСР.

Коли де Голль оголосив, що Франція вийде з інтегрованого військового командування, західноєвропейські союзники захвилювалися, що Німеччина може скористатися його маневром, щоби звільнитися від своїх зобов'язань. Коли французький представник пояснив рішення де Голля, представники Нідерландів, Данії та Люксембургу заявили, що «їхні уряди взяли участь у приєднанні Німеччини до НАТО тільки на підставі дуже обачно наданих обіцянок і самозречених декларацій Німеччини в Паризьких угодах 1954 року». Якщо французькі дії переконають німців, що вони вільні від цих зобов'язань, «їхні країни гостро

відреагують».[60] Кілька другорядних німецьких дипломатів підживлювали ці страхи «бурхливими реакціями» та заявами, що французькі дії «звільнять ФРН від її післявоєнних обмежень на свободу дій у військовій сфері».[61]

Але остаточним тестом німецьких намірів у цьому випадку були дії. У центрі уваги перебували французькі війська в Німеччині. Вони, зокрема підрозділи військово-повітряних сил і дві дивізії сухопутних військ, були приписані до НАТО й оснащені американською ядерною зброєю. Коли де Голль заявив, що французькі війська більше не підпорядковуватимуться командуванню НАТО, Сполучені Штати вивели свою ядерну зброю з Франції. Це зробило французькі війська менш корисними, ніж раніше, а їхня військова цінність навіть у разі оснащеності ядерною зброєю була предметом суперечок. Виведення цих військ з-під командування НАТО буде болісною, але переборною військовою проблемою.[62] За таких обставин ця подія була набагато важливіша як лакмусовий папірець німецької політики.[63]

Німці, затиснуті між НАТО й франко-німецьким зближенням, були дуже незадоволені та почувалися ніяково. Голлістська політика самовідсторонення від НАТО й спроба зберегти французькі війська в Німеччині також погрожували зруйнувати німецьку політику гарантування безпеки та надії на возз'єднання. А ще де Голль натякнув, що використає післявоєнні окупаційні права для обґрунтування французької присутності в Німеччині — дещо безсумнівно образливе для Бонну.

Проте посадовці ФРН уважно проаналізували ситуацію. Для німців краще, щоб у країні перебували французькі війська, навіть символічні. З військового погляду, це ліпше, ніж ніяких військ узагалі. Деякі французькі війська входили до планів «Віргінського Дуба», і німці хотіли, щоби ці плани залишилися багатосторонніми як символ зобов'язань Заходу перед Німеччиною. Мабуть, найголовніше, що французькі війська являли собою «важливий символ франко-німецького співробітництва».[64]

Де Голль надіслав меморандум до столиці ФРН, і Париж із Бонном обмінялися низкою протоколів. Але німецька позиція, чітко озвучена Шредером у Бундестазі, полягала в тому, що «угода 1954 року, яка поклала край окупації та дозволила Німеччині вступити до НАТО, становить неподільне ціле». Ця угода, на якій ґрунтувалося розгортання не тільки французьких, але й американських і британських військ, була основою позиції Німеччини в переговорах із Францією. Метою було уникнути франко-німецьких переговорів і натомість змалювати їх як переговори за участі всіх підписантів угод 1954 року — переговори між

НАТО й Францією.[65] З практичного погляду, німці не могли відповісти на французьку пропозицію двостороннього договору. Усі військові сили ФРН було приписано до НАТО, тому вони не могли діяти самостійно; оскільки командувачі НАТО фактично були верховним командуванням Німеччини, німці не мали генерального штабу, щоби складати разом із французами якісь плани.[66] Французький виклик щодо її військ у Німеччині засвідчив, що угоди 1954 року працювали. Ба більше, німці хотіли, щоби ці угоди працювали. Представники союзників у Бонні могли доповісти, що Німеччина «не хоче мати національної армії».[67]

Дипломатію щодо французьких військ у Німеччині координували на неформальних тристоронніх зустрічах у Бонні. Шредер і Карстенс почали зустрічатись із Френком Робертсом і Джорджем Макгі, британським і американським послами. Шредер пояснив базовий німецький підхід: «французьке самовідсторонення від НАТО означає, що п'ятнадцять перетворилося на чотирнадцять», «замість чотирьох стало три» і що відносини між трьома «залишилися такими ж міцними, якими були між чотирма».[68]

Працюючи разом, три союзники уважно стежили, щоб інші члени НАТО були в курсі подій, та передавали їм копії документів. Справді, німецьке ставлення до цього епізоду було найвищою мірою обережним. Це було відточене мистецтво німецьких дипломатів у НАТО, які, лише за незначними винятками, зробили все можливе, щоби продемонструвати прихильність до альянсу та організації. Як раніше зауважив Карстенс, німецькі оборона та зовнішня політика спиралися на НАТО. Але німецькі експерти із зовнішньої політики приділяли багато уваги не тільки відносинам із Заходом — вони також прислухалися до сигналів із Москви.

Навесні 1966 року німецькі експерти, що аналізували політику Радянського Союзу, зрозуміли: СРСР, як і майже всі інші спостерігачі, усвідомлює, що дії де Голля надали Бонну варіанти: або підвищити статус ФРН у НАТО, або, можливо, звільнитися від своїх зобов'язань і накладених обмежень. Німці були стурбовані, що Радянський Союз подумає, ніби Бонн збирається «відкликати німецькі війська з НАТО, збільшити їх розмір і стати активнішим в ядерній сфері».[69] Дати зрозуміти, що такого наміру немає, було цілковито в німецьких інтересах. І заради власної безпеки, і заради того, щоб інші теж почувалися в безпеці, Німеччина залишалася настільки прихильною альянсу, що Дін Ачесон доповів: ФРН «в останні кілька тижнів загалом поводилася надзвичайно добре й виявила значні розсудливість і стриманість».[70]

Торги з Францією тривали й перейшли у формат перемовин між Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі Лайманом Лемніцером і головою французького штабу Шарлем Айлере. Наслідком стала задовільна угода щодо координації військ НАТО та Франції й забезпечення їм необхідного доступу до тактичної ядерної зброї.[71] Але не менш важливим було те, що переговори стосовно французьких військ у Німеччині продемонстрували: найважливіші рішення для оборони НАТО ухвалювалися на тристоронньому рівні, і це — за умови обачної та ретельної роботи — не було нестерпним для інших союзників. Але навіть ці троє учасників не працювали ідеально синхронно. У розпал переговорів Сполучені Штати оголосили, що відкликають з американських військ у Німеччині п'ятнадцять тисяч спеціалістів, щоби допомогти підготувати більше солдатів для кампанії у В'єтнамі. І хоча зрештою американці замінили їх такою ж кількістю солдат, це були менш досвідчені війська.[72] Співробітники Держдепартаменту шкодували про це рішення, оскільки воно порушувало питання подальших американських односторонніх відкликань і надання війні в Південно-Східній Азії більшого значення, ніж захисту Європи.[73] Протягом кількох місяців після вибуття Франції з командування НАТО британська фінансова криза та німецька політична криза — у поєднанні з імовірністю подальших скорочень американських військ — погрожували зруйнувати всю угоду, яка була основою розміщення британських і американських військ у Німеччині.

«Криза компенсацій», яка кинула виклик самій основі захисту Європи — англо-американським континентальним зобов'язанням,— становила для НАТО більшу загрозу, ніж дії де Голля.[74] Історики привітали тристоронні переговори, що врегулювали кризу, як «приклад успішного антикризового менеджменту всередині альянсу».[75] Парадоксально, але переговори, які відвернули руйнацію НАТО, дуже засмутили інших союзників, котрі вважали, що директорат де Голля нарешті встановлено, тільки з Бонном замість Парижу.[76]

Причини «кризи компенсацій»

1965-го та на початку 1966 року гострі економічні труднощі Великої Британії змусили її шукати способи скорочення витрат. Майкл Стюарт, британський міністр закордонних справ, пояснив американцям, що очевидне місце, де Британія може заощадити гроші,— це Німеччина, але британці бачили політичний сенс у збереженні там військ:

вони хотіли «зв'язку зі Спільним ринком».[77] Британські аналітики в оборонній сфері зрештою дійшли висновку, що Британія залишатиме свої війська в Німеччині, доки буде здатна «виявляти подальші способи зменшення» тягаря платіжного балансу.[78]

Але висновок був надто оптимістичним. Британські міністри продовжували закручувати гайки щодо умов, які вони висували Німеччині для залишення там БРА. До 1954 року британські й американські війська в Німеччині були окупаційними арміями, і Бонн сплачував їхні витрати. Після угод 1954 року та вступу Німеччини до НАТО платили Вашингтон і Лондон, а Бонн компенсував деякі з британських і всі американські витрати за платіжним балансом, купуючи зброю в обох країн.

У своїй весняній доповіді про бюджет міністр фінансів Джеймс Каллаган оголосив, що тепер Сполучене Королівство вимагатиме від Німеччини стовідсоткової компенсації — тобто закупівель зброї в Британії на повну суму валютних витрат, необхідних на утримання БРА. У липні прем'єр-міністр Вільсон підняв ставку, наполягаючи, що Велика Британія виведе війська з континенту, щоб усунути різницю між британськими витратами та німецькими закупівлями. Так склалися передумови економічного перетягування канату між Лондоном і Бонном, а канатом були війська НАТО.

У липні Британія стикнулася з новою валютною кризою, не менш катастрофічною через те, що це було регулярним явищем у повоєнну епоху. Американські посадовці, серед них і міністр фінансів Генрі Фаулер, турбувалися, що уряд Вільсона «скоротить оборону на схід від Суецького каналу *та* в Німеччині». Британська військова присутність на Сході, як-от величезна військово-морська база в Сингапурі, надавала Сполученим Штатам змогу зосередитися на В'єтнамі.

Так само важливою була британська присутність «на схід від Суецького каналу», яка підкріплювала аргумент адміністрації Джонсона, що Далекий Схід становить важливий геополітичний інтерес для Заходу. Роберт Макнамара вважав, що така британська присутність є «абсолютно потрібною» і що «будь-що схоже на британське відступництво зруйнує нашу внутрішню в'єтнамську базу». Він хотів, щоби британці істотно скоротили чисельність своїх військ в Європі та витрачали гроші на Азію.[79] Але британці, особливо Гілі, наголошували на тому, що необхідно залишати британські війська в Німеччині. Інакше успіхи Великої Британії в ролі хорошого союзника під час «французького ренегатства» будуть змарновані, і це «буде ставити під загрозу підтримку європейської політики Сполученого Королівства».[80]

Але економічні обставини в Британії посилили громадський тиск на уряд Її Величності щодо скорочення військ у Німеччині. Тиск підскочив і у Вашингтоні. У серпні сенатор Майк Менсфілд представив на розгляд резолюцію, яка закликала до скорочення збройних сил США в Європі. Менсфілд та інші сенатори хотіли цього з кількох причин, зокрема через проблеми платіжного балансу, зростання витрат на війну у В'єтнамі та переконання, що європейці — особливо Шарль де Голль — не відіграють у НАТО повноцінної ролі. У Білому домі побоювалися, що резолюція Менсфілда стане клином у розколі між Європою та Сполученими Штатами. Будь-яка ознака, що партнери США зменшують свою активність у НАТО — як погрожували британці — увіб'є цей клин ще глибше. Тиск з боку Менсфілда тривав протягом року, а потім знову посилився в січні 1967-го; Джонсон визнавав, як складно переконати Конгрес підтримати НАТО, якщо європейці не робитимуть справедливого внеску.[81]

У німців, коли вони дізналися, що британці вимагатимуть повної компенсації, урвався терпець. Німецький міністр оборони Кай-Уве фон Хассель не симпатизував Лондону, особливо після того, як британські політики здобули вигоду від політично популярного кроку — скасування військового призову, тоді як Німеччина зберегла обов'язкову службу. Крім того, ФРН мала власні проблеми. Ще залишалося чотирнадцять мільйонів переміщених війною західних німців, і багато з них покладалися на державну допомогу. Німецьке соціальне законодавство пов'язувало підвищення пенсійних виплат зі зростанням прожиткового мінімуму, і, як стверджував фон Хассель, нічого не можна було зробити, щоби зменшити ці витрати.

Як наслідок, німці відмовилися задовольнити британську вимогу про компенсацію, особливо в повному обсязі. Якщо британці зможуть зменшити свої чинні витрати на війська на третину, німці сплатять половину витрат; але що менше британських військ залишиться в Німеччині, то менше вона сплатить.[82] Британці хотіли, щоби німці придбали більше зброї — та збільшили обсяг компенсації — навіть якщо БРА дещо скоротиться. Імовірність укладання прямої англо-німецької угоди була практично нульовою.

Але німці не могли виконати й свої компенсаційні угоди зі США. Макнамара доповів Джонсону, що німці залишать оборонний бюджет «суворої економії» та виділять більше коштів на соціальне забезпечення. Цей бюджет буде «абсолютно недостатнім» для оплати якісних поліпшень, які Макнамара вважав необхідними для німецької армії. На закупівлі для покриття витрат Великої Британії та Сполучених Штатів грошей теж не вистачить.[83]

Це стурбувало американців, які зауважили, що німці ігнорують зв'язок між британськими погрозами та можливими наслідками для НАТО. Долі економічної та оборонної політики трьох урядів були настільки взаємопов'язані, що необачні й похапливі дії в одній столиці могли зруйнувати альянс.[84]

Тристоронні переговори

Американські посадовці підкреслювали, що німці мають самостійно розв'язати проблему компенсації. Вашингтон необґрунтовано сподівався, що Бонн запровадить новий податок і використає отриманий дохід, щоби купити більше американської зброї. На спільну думку радників Джонсона, президенту слід «жорстко натиснути щодо компенсації» на Ерхарда, неявно погрожуючи скороченням військ. Деякі американські посадовці попереджали, що в Ерхарда є небагато можливостей для дій. Німецькі дипломати закликали американців припинити «пов'язувати гроші та війська», побоюючись, що це поляризує німецьку внутрішню політику.[85] Однак Макнамара хотів, щоби Джонсон вимагав від німців повної компенсації шляхом закупівлі зброї в США. Це було настільки малоймовірно, що багато хто в Держдепартаменті вважав, ніби Макнамара спеціально прагне провалу німців, щоби скоротити американські війська в Європі.[86]

Наприкінці серпня ніхто не думав, що Ерхард може задовольнити компенсаційні вимоги, й американці були стурбовані тим, що економічний тиск «створює враження, наче НАТО розпадається». Радник Джонсона Френсіс Батор уважав, що це «погана ідея — серйозно ризикувати стабільністю Німеччини та політикою альянсу, а отже, нашою оборонною позицією в Європі заради незначних вигод для нашого платіжного балансу». Наприкінці кризи Батор розробив стратегію отримання важливих економічних поступок від Німеччини. Однак він і Джонсон уважали за потрібне уникати створення враження, що «фінансовий хвіст виляє собакою-охоронцем».[87]

Американський тиск мало чого досяг у Бонні, а Ерхард не запропонував план, який задовольнив би Вашингтон чи Лондон. Британці продовжували натякати, що виведуть якусь частину військ. Американці прагнули не допустити, щоби британці звернулися до Північноатлантичної ради та отримали згоду на скорочення БРА, як вони вже зробили в минулому. Таке скорочення, уважали американці, може спричинити «поступову руйнацію інших сил НАТО, коли Бельгія та

Нідерланди підуть за прикладом британців». Від Джонсона ще більше вимагатимуть повернути американські війська додому. Посадовці, які під час кризи БСС стверджували, що Німеччина не прагнутиме ядерної зброї чи угоди з Москвою, обґрунтовували свої думки потенціалом НАТО. Але якщо НАТО розпадеться, німці будуть «набагато більше зацікавлені в національній ядерній зброї для свого захисту», ніж раніше.[88]

У НАТО й раніше без кінця говорили про кризу. Але «криза компенсацій» порушила питання, що лідери НАТО вважають виконання континентального зобов'язання неможливим у світлі своєї внутрішньої політики. Співробітник РНБ Едвард Гамільтон написав меморандум про цю «готовність до дезінтеграції». Він змалював картину, як у майбутньому — можливо, лише за два роки — Сполучені Штати та Європа політично й економічно ізолюються одне від одного, Велика Британія буде слабкою та збанкрутілою, а німці «небезпечно неспокійними, з активними антиамериканськими настроями». Північноатлантичний договір міг зберегти чинність, Північноатлантична рада могла продовжувати збиратися, але «фактичний розпад НАТО зовсім не є немислимим».[89] Батор також попередив Джонсона, що жорстке ставлення до Ерхарда може лише за кілька років спричинити «дезінтеграцію наших післявоєнних механізмів гарантування безпеки в Європі».[90]

І Батор, і Гамільтон уважали, що розв'язання економічної та військової проблеми в Європі слід знайти спільними зусиллями трьох держав.[91] Вигода тристоронніх переговорів полягала в тому, щоби «розподілити й зробити більш прийнятними» необхідні скорочення та водночас — що дуже важливо — показати їх як наслідок досягнення консенсусу й надати кожній столиці змогу посилатися на багатосторонню домовленість. Джонсон, Вільсон і Ерхард могли стверджувати, що інші члени Північноатлантичного альянсу роблять свій внесок і що вони, зі свого боку, мають відповісти взаємністю; політичні, а також економічні витрати НАТО можна розподілити між союзниками.[92]

Джонсон погодився зі своїми консультантами та надіслав Вільсону й Ерхарду листи з попередженням про потенційний «колапс НАТО» та необхідність у тристоронній угоді.[93] Британські дипломати й посадовці, які спочатку прагнули американської підтримки в перемовинах з Бонном, тепер були насторожені. Оскільки німецькі закупівлі покрили тільки 50 % британських валютних витрат, а американці сторгувалися щодо 100 %, Лондон мав побоювання, що будь-яка тристороння угода залишить Сполученому Королівству дріб'язок. Утім британцям не давало спокою, що скорочення їхніх військ буде згубним для політики Сполученого Королівства. Вони могли втратити свою хвалену позицію

в командній структурі НАТО, яка мала значення для престижу, але також уважалася важливим складником стримування Німеччини.[94]

Три сторони в принципі погодилися на переговори, але німці й американці хотіли відстрочки, доки Ерхард не відвідає Вашингтону в жовтні. Британські посадовці погодилися на це, але попередили, що переговори потрібно почати швидко, щоби дати прем'єр-міністру надійний привід запобігти негайному оголошенню в парламенті про відкликання військ.[95] «Годинник цокає», попередили вони.[96]

Коли в жовтні Ерхард прибув до Вашингтону, співробітники Держдепартаменту повідомили Джонсону, що зустріч визначатиме «політичне майбутнє» не тільки Ерхарда, але й «американсько-німецьких відносин і самого НАТО».[97] Те майбутнє не скидалося на яскраве. З розвідувальних джерел американці знали, що канцлер ФРН відхилить вимоги про майбутні компенсації. Але вони здивувалися, коли Ерхард відмовився й від чинних німецьких домовленостей. ФРН не могла виконати свої обіцянки 1965 чи 1966 року щодо розміщення військових замовлень на суму 1,35 млрд дол., які підлягають сплаті до кінця 1967 року. Ерхард хотів відтермінувати виплату тих платежів. Що станеться, коли 30 червня 1967 року закінчиться термін дії чинної угоди, можна було лише здогадуватися.[98]

Посол Джордж Макгі попередив, що нездатність платити — не блеф Ерхарда, а наслідок дійсної політичної безвиході. Сполучені Штати та Німеччина мали в певний спосіб досягти домовленості, за якою збройні сили США не залишать Європу в значній кількості. Якщо цього не вдасться зробити, можуть виникнути катастрофічні наслідки, що їх Макгі продемонстрував у складеному їм списку з чотирнадцяти негативних ланцюгових реакцій, серед яких розвал НАТО, руйнування американського впливу в Європі та повернення до ізоляціонізму. «Історія зафіксує це як поворотний момент змін на гірше — початок американського віддалення від Європи».[99]

Хоча американці були невдоволені Ерхардом, вони шукали способи підтримати його політично. Джонсон надавав нечувані раніше запевнення, що не застосовуватиме розміщену в Німеччині ядерну зброю без німецької згоди. Він погодиться посилити консультаційні механізми НАТО в ядерній сфері, зокрема — за потреби — з новою тристоронньою групою. Але в найважливішому питанні — компенсаціях — американці продовжували дотримуватися жорсткої позиції, що нестачу потрібно покрити в повному обсязі закупівлями зброї. Джонсон узяв бік Макнамари, відмовляючись дозволити Німеччині здійснити компенсацію в інші способи, наприклад шляхом придбання облігацій США.[100]

Майже єдиним позитивним наслідком приїзду Ерхарда була згода на тристоронні зустрічі. Комюніке Джонсона та Ерхарда оголошувало, що «США, Велика Британія та ФРН повинні провести ретельну переоцінку загрози, рівнів збройних сил, розподілу тягаря та фінансових проблем, які є наслідком розгортання військ у ФРН».[101] Джонсон написав Вільсону, пояснюючи, що ці тристоронні переговори можуть «допомогти нам зменшити тиск на кожного з нас… робити те, що завдасть серйозної шкоди НАТО й позиції Заходу в Європі». Три держави нададуть НАТО «стабільнішу основу».[102]

США переглядають свої зобов'язання

Завданням тристоронніх переговорів, за словами Волта Ростоу, було не менш як надати «Північноатлантичному альянсу нову основу на наступне десятиліття».[103] Троє союзників разом досліджуватимуть й узгоджуватимуть питання радянської загрози, стратегію боротьби з нею, розподіл тягаря й зменшення тиску на платіжний баланс союзників. А тоді три держави подадуть свій звіт у НАТО й отримають схвалення союзників.

З погляду інших членів НАТО, від цього плану тхнуло директоратом де Голля. Генеральний секретар НАТО Манліо Брозіо був шокований, що «обов'язки НАТО… тепер будуть предметом тристоронньої переоцінки поза рамками альянсу».[104] Хоча Ростоу міг думати, ніби Сполучені Штати закладають основу, інші вважали, що тристоронні зусилля сигналізують «радше про безрадісні» перспективи для НАТО й, можливо, «прощальні» заходи чи її «реквієм».[105] Британці, яким кортіло досягти якихось результатів стосовно компенсацій, але також не хотілося ображати інших членів ЄЕС, прагнули справити враження хороших союзників і завершити тристоронні перемовини до грудневої міністерської конференції.[106]

Джонсон обрав Джона Маклоя, «голову» легендарних «мудреців» Сполучених Штатів, фінансиста, який працював верховним комісаром у післявоєнній Німеччині, та впливового радника, провідним американським учасником тристоронніх переговорів. Він чудово проявив себе, коли повернув Німеччину до столу переговорів після політичної кризи в Бонні. Але його призначення було суперечливим; Макнамара та британці намагатимуться його усунути через побоювання, що він поводитиметься з німцями надто м'яко.[107]

Першим завданням Маклоя було визначити, яким саме має бути американське континентальне зобов'язання. Для цього він провів інтерв'ю

з ключовими посадовцями уряду. Оскільки Маклой був переконаний у важливості Німеччини для Сполучених Штатів і значенні НАТО для Заходу, він навряд чи порекомендував би ліквідувати альянс чи організацію. Однак його приготування до тристоронніх переговорів були однією з небагатьох — за майже два десятиліття — спроб обміркувати американську відданість Північноатлантичному договору.

Ллевеллін «Томмі» Томпсон, один із найвидатніших американських спеціалістів із совєтології, сказав Маклою, що якби СРСР «мав шанс безпечно знищити нас, я майже не маю сумніву, що він зробив би це». Проте після Кубинської ракетної кризи Радянський Союз обрав для своєї військової стратегії оборону замість нападу й, імовірно, прагнув скоротити власні збройні сили в Європі. Тому радянська загроза «не така, щоби вимагати присутності великої кількості американських сил в Європі із суто військового погляду». Насправді, думав Томпсон, Радянський Союз може відреагувати на невелике американське виведення військ скороченням власних. Проте Сполучені Штати повинні зважити на два взаємопов'язані ризики: зменшення чисельності військ матиме психологічні наслідки для європейців, які можуть послабити виконання власних зобов'язань. Тоді це спокусить Радянський Союз «піти на якусь небезпечну авантюру».[108]

Голова Об'єднаного комітету начальників штабів Ерл Вілер поділився з Маклоєм схожим висновком. Він стверджував, що без НАТО Європа буде «надто спокусливою» для Радянського Союзу. Але стримування Німеччини так само важливе. Не пов'язана із Заходом Німеччина, зауважив Вілер, здатна об'єднатися з Радянським Союзом, утворюючи дует, який міг би розгромити Захід. Або, якщо Німеччина вирушить власною дорогою, це «поверне нас туди, де ми були 1913 і 1939 років». Вілер наголошував, що значне виведення військ завдасть шкоди НАТО, оскільки Заходу потрібен якийсь спосіб стримувати Радянський Союз і Німеччину. Якщо НАТО як засіб подвійного стримування зникне, Сполученим Штатам доведеться «подібно до вольтерівського Бога, негайно вигадати інший».[109]

18 жовтня Маклой відкрив перше засідання заявою, що троє союзників «проводитимуть повноцінні консультації» зі своїми партнерами в НАТО до того, як ухвалювати рішення, що можуть вплинути на альянс. Але всупереч цьому він також сказав, що «тристороннє обговорення призначене зосередити увагу НАТО на поточній військовій і політичній ситуації». У слововжитку Маклоя «НАТО» дійсно означало трьох. І три держави сформували робочі групи, «Потенціал групи Варшавського договору», «Потенціал НАТО» і «Наслідки розміщення

військ для платіжного балансу» — сфери, які нібито були цариною НАТО в минулому.[110] Після зустрічі Маклой відвідав Північноатлантичну раду, щоби спробувати вигнати «примару тристороннього директорату», але це не допомогло усунути побоювань інших союзників, що нова тристороння група замінила НАТО як мозковий центр західної оборони.[111]

Карл Карстенс, німецький учасник переговорів, залишив зібрання з усвідомленням, що німці опинились у скрутному становищі. Він і Маклой були згодні, що питання майбутнього НАТО й тристоронні переговори є радше політичними, аніж військовими. Якщо почнеться виведення військ, «похитнеться впевненість європейського народу в захисті з боку альянсу, виникатимуть серйозні негативні наслідки». Неспроможність підтримати США тільки підбурить тих, хто закликає до скорочень, як-от сенатор Менсфілд. Карстенс настійно радив Ерхарду зробити все можливе, щоби компенсувати американську присутність в Європі, але повністю проігнорував британський аспект проблеми.[112]

На наступних зустрічах, 9 і 10 листопада, трійка не дійшла згоди в тому, що військова позиція НАТО має ґрунтуватися на оцінці намірів країн Варшавського договору чи його потенціалу. Джордж Томсон, британський представник на переговорах, стверджував, що Радянський Союз повністю змінив свої цілі та завдання й тому НАТО може безпечно скоротити свої озброєння. Німці вважали інакше, наполягаючи, що послаблення НАТО означатиме катастрофу. Задовго до аргументів Річарда Ніксона та Генрі Кіссінджера під час схожої кризи 1973 року, Карстенс попередив, що «країни НАТО навряд чи хочуть або здатні збільшити свій військовий потенціал у короткостроковій перспективі». Щойно НАТО почне скорочувати свої війська, майбутнє відновлення стане повільним і складним. Маклой узяв бік німців, уважаючи, що будь-яка зміна в радянській політиці зумовлена військовим потенціалом НАТО.[113]

Попри ці розбіжності троє союзників схвалили протокол із шести пунктів, які обґрунтовували чисельність військ НАТО. Вони погодилися, що НАТО потрібно зберегти і ядерні, і звичайні війська, зокрема тактичну ядерну зброю для стримування радянської агресії, але основу військового потенціалу НАТО становлять стратегічні ядерні сили. Проте у валютних питаннях союзники й досі мали глибокі розбіжності, навіть щодо базових розрахунків вартості розгортання військ.[114]

Крах уряду Ерхарда

Після першої тристоронньої зустрічі в Бонні виникла політична криза. Урядова коаліція Ерхарда розпалася. Карстенс повідомив Маклою, що тепер німці не зможуть погодитися на пакет заходів до міністерської конференції в грудні і, можливо, навіть у січні, оскільки невідомо, яка саме нова коаліція сформується в Бонні. Але годинник у Лондоні продовжував цокати, і без певної допомоги позиція Вільсона могла зруйнуватися, а тиск щодо одностороннього виведення військ став би надмірним.

Маклой спробував посилити підтримку внутрішньополітичної позиції Вільсона. Він сказав Джонсону, що британська присутність у Німеччині є «символом й об'єднувальним чинником, який дає нам надію створити нову, по-справжньому колективну систему безпеки», і що Великій Британії надзвичайно важливо бути частиною будь-якої угоди з розподілу тягаря.[115] Якби американці допомогли Вільсону відтермінувати оголошення про виведення військ, німецький уряд отримав би час на ухвалення важливих рішень. Працівники склали чернетку листа Джонсона Вільсону: «Чи допоможе розміщення найближчим часом у Сполученому Королівстві замовлень на суму 35 млн фунтів стерлінгів?».[116] Це допомогло; Вільсон погодився на відстрочку в шість місяців.

Американці виграли час, але не отримали розв'язання проблеми. Унаслідок розвалу німецького уряду годі було сподіватися на якийсь прогрес під час третьої тристоронньої зустрічі 25 листопада. Три держави могли досягти подальшої згоди щодо військової стратегії та погодитися на кілька спільних оцінок радянських намірів, які підкреслювали малу ймовірність загальної війни, але водночас і необхідність підтримувати військову силу союзників, щоби запобігти радянському шантажу.[117]

Стосовно важливішої проблеми валютного обміну й досі не було спільної думки. Маклой, бажаючи, щоб інші поміркували над альтернативними розв'язаннями, запропонував новий формат компенсації, який вийшов би за рамки закупівлі зброї та містив співробітництво з центральним банком. Американці вже намагалися знайти спосіб змінити «загальну міжнародну фінансову систему» так, щоби допомогти збереженню американських військ у Німеччині.[118] Це посіяло зерна розв'язання проблем, що були предметом тристоронніх переговорів, але до угоди ще було далеко.

Подальші дії були неможливі, доки Ерхард намагався відновити свою коаліцію. 1 грудня він пішов із посади. Відтепер завданням Маклоя було переконати новий німецький уряд продовжити переговори. У середині грудня він зустрівся з новим канцлером, Куртом Георгом Кізінгером, який став лідером ХДС/ХСС і сформував «велику коаліцію» із Соціал-демократичною партією (СДП) Німеччини. Маклой запевнив його, що Ліндон Джонсон рішуче налаштований захищати Європу, але канцлер не міг нічого обіцяти, так мало перебуваючи на посаді.[119]

Франц Йозеф Штраус, новий міністр фінансів Кізінгера (та колишній міністр оборони в уряді Аденауера), був обурений американським тиском. Він заявив, що всім, що він чув від Сполучених Штатів, було «якщо ми не отримаємо компенсацій, підемо додому й принесемо вас у жертву росіянам».[120] Це була лише частина дедалі більшої невдоволеності уряду Кізінгера Сполученими Штатами. Штрауса (і нового канцлера теж) особливо тривожило, що американські прагнення до договору про нерозповсюдження ядерної зброї є «ознакою нового способу світової організації, який таємно разом розробляють — і нав'язують — дві наддержави».[121]

Поки німці були розчаровані американцями, їхнє ставлення до британців тільки суворішало. Посадовців міністерства закордонних справ Сполученого Королівства хвилювало, що в разі, якщо новий німецький уряд ухвалить однозначне рішення взагалі не платити компенсацій, у британського кабінету не буде підстав чекати завершення тристоронніх переговорів, перш ніж ухвалити рішення щодо виведення військ.[122]

У британському міністерстві закордонних справ знали: якщо Сполучене Королівство виведе війська загалом, це «повністю перекреслить [британську] політику з часів [Ернеста] Бевіна» та «зруйнує НАТО й завдасть шкоди захисту Західної Європи та Британських островів». Часткове виведення спричинить «такі самі наслідки, але меншою мірою». Під час різноманітних доповідей і брифінгів британські посадовці повідомляли, що повне виведення військ буде «катастрофічним для нашого приєднання до ЄЕС» і що навіть часткове скорочення «спровокує ворожнечу між… членами ЄЕС».[123]

Німців, під тиском британських та американських дипломатів у Бонні, переконали не ухвалювати поспішного рішення, і новий уряд ФРН погодився, що продовжить брати участь у тристоронніх переговорах, розпочатих його попередником. Тристоронні переговори вийшли зі стану невизначеності, але, здавалося, ніяк не наближалися до угоди.

Конфлікт у Вашингтоні

Поразка Ерхарда наприкінці 1966 року зумовила серйозне зіткнення між Маклоєм і Макнамарою через європейську політику США та найліпший спосіб підтримки НАТО в довгостроковій перспективі. Але конфлікт почався на початку наступного року. Маклой хотів, щоби США отримали від німців усе, що можна, стосовно компенсацій, але «з'їли різницю» та не проводили істотного скорочення військ. Макнамара вважав, чи поточний рівень американського розгортання військ в Європі дорогий і непотрібний. Він непокоївся, що будь-яка нестача в компенсації буде неприйнятною для Конгресу, і тому порекомендував «превентивну хірургію» — вивести з Європи війська розміром понад дивізію, щоби надати американському континентальному зобов'язанню стійкішої основи.[124]

У січні Макнамара зробив свій хід. Він склав докладний меморандум для президента й поширив його у Вашингтоні. Документ містив розлогу аргументацію, чому нинішня точна кількість військ НАТО в Європі мало впливатиме на радянські стратегічні розрахунки. Зараз є достатньо військ НАТО, оснащених достатньою кількістю тактичної ядерної зброї за підтримки стратегічної, і це гарантує безпеку Європи. По суті, цілком досить і меншої кількості військ. Стримування Радянського Союзу, стверджував Макнамара, не лише досягло успіху, але й сприяло «певним органічним змінам» у СРСР і серед його союзників. Те, що скидалося на зростання незалежності східноєвропейських країн і китайсько-радянський розрив, призвело до виникнення в радянського керівництва «проблем, яких не існувало, коли було створено НАТО, і навіть 5 років тому». Можливо, стримування Радянського Союзу й надалі потрібне, але тепер цього можна досягти набагато меншою кількістю військ.

Розв'язанням, на думку Макнамари, було «подвійне базування» великої кількості повітряних і наземних військ. Чверть повітряних і третина наземних військ будуть розміщені в Європі постійно, а окремі підрозділи переміщуватимуться між Європою та Сполученими Штатами. Раз на рік повні ескадрильї та дивізії збиратимуться на континенті для навчання та підтримання «наочних зв'язків НАТО». У разі кризи чи війни можна буде перекинути з-за океану повний склад.[125]

Ерл Вілер, голова Об'єднаного комітету начальників штабів, не погодився з аналізом Макнамари та сказав, що скорочення такого «масштабу послаблять безпеку Західного світу». Генерал разом із Маклоєм і співробітниками Держдепартаменту вважав, що європейці відчують обвал американської гарантії безпеки та стануть вразливими до радянського шантажу. Маклой попередив Джонсона, що такий план підірве німецьку довіру до Сполучених Штатів, й активно виступав проти пропозиції Макнамари.[126]

Позиції Макнамари та Маклоя були абсолютно протилежними. Макнамара вважав, що подвійне базування можна здійснити «без травматичних психологічних наслідків для Німеччини, НАТО чи Сполучених Штатів».[127] А Маклой був переконаний, що радикальні дії змусять союзників — безсумнівно, особливо німців — застрахувати свої ставки та «кинути стурбований погляд у бік Радянського Союзу». Чиновники РНБ уважали попередження Маклоя надто зловісним, навіть «божевільним». Для них набагато реалістичнішим, хоча й таким же згубним для НАТО, сценарієм було віддалення Бонну від Вашингтону та зближення винятково з Парижем.[128]

Президентські радники зустрілися, щоби донести свою аргументацію до президента. Френсіс Батор підготував порівняльну таблицю для позицій ключових гравців: Макнамара проти начальників штабів і Маклоя, а Раск, зі своїми хвилюваннями про атлантичну політику, десь посередині. Батор погодився з Раском, що реальна проблема не є військовою — логіка Макнамари бездоганна. Батор необов'язково погоджувався з «вагнерівським кошмаром» Маклоя, тому що «1967 рік — це не 1914-й і не 1933-й». Натомість він боявся повторення кризи зі «Skybolt», коли американці ухвалили одностороннє рішення, яке призвело до конфлікту між союзниками та ворожнечі в альянсі. Батор віддавав перевагу помірному варіанту, подвійному базуванню не двох, а однієї дивізії.[129]

Йому було ясно, що стовідсоткова компенсація від німців не надійде і пов'язування скорочень із платежами від Німеччини матиме негативні наслідки. Сполучені Штати потребували спільної роботи союзників над новими фінансовими заходами та, можливо, якихось «правил», які «приведуть світ до доларового стандарту» й обмежать американську вразливість до подальшого дефіциту платіжного балансу. Мабуть, у розв'язанні кризи в НАТО Сполучені Штати могли би стати «світовим банкіром».[130]

Сам Джонсон уважав, що врешті-решт йому доведеться дещо скоротити війська й забезпечити «доларові витрати», щоби Велика Британія не скорочувала своїх сил. Знаючи про посилання Батора на «Skybolt» і звинувачення, що Сполучені Штати «пригнічують» Європу ухваленням односторонніх рішень, та намагаючись захистити свою позицію в Конгресі, Джонсон запланував «просуватися повільно», доки не зрозуміє, що чинитимуть британці та німці.[131]

Він почав нарощувати у Вашингтоні підтримку ідеї ротації однієї дивізії між США та Європою. За сніданком він сказав лідерам Конгресу, що американські «війська перебувають в Європі, щоби захищати важливі національні інтереси. Вони там не для того, щоби робити комусь послугу». Джонсон захищав НАТО й збереження американських військ в Європі, посилаючись на потребу не тільки протистояти Радянському Союзу, а й захищати Європу від шантажу та запобігти розвитку «неправильних політичних тенденцій» — німецького нейтралізму, реваншизму чи націоналізму. Військова та політична ситуація в Європі така, сказав президент, що він не розглядав би питання скорочення американських військ, якби не тиск Конгресу.

Однак саме німцям належало вирішити, якого обсягу закупівель вони бажають, а британці й американці «повинні мати справу з остаточними наслідками платіжного балансу… співпрацюючи в управлінні грошовими резервами». Те, що роблять Сполучені Штати та їхні союзники, сказав Джонсон, є відходом від «старої жорсткої концепції компенсацій», яка покривала витрати на виконання британських й американських зобов'язань у НАТО. Новий план передбачав «тісне й постійне співробітництво в монетарній сфері», яке захищатиме американський золотий запас. Це буде «стабілізаційна політика» та «цілковито в [американських] довгострокових інтересах», адже за останнє десятиліття інші країни конвертували свої доларові резерви в золото дедалі швидшими темпами. Але замість сказати Лондону та Бонну, що робитимуть Сполучені Штати, Джонсон ухилився від ухвалення остаточного рішення й натомість запропонував, щоби США здійснили подвійне базування однієї зі своїх дивізій і одного авіакрила.[132]

Маклой уважав, що Джонсон робить помилку, та сказав йому про це. НАТО потребує «чіткого сигналу» від Сполучених Штатів, а не схожого на вагання запрошення співпрацювати над багатостороннім розв'язанням. Він хотів від Джонсона дозволу сказати німцям і британцям, що американський президент уважає за краще «нічого не скорочувати», якщо можна знайти розв'язання. У відповідь Джонсон обвинуватив Маклоя, Макнамару та Раска в тому, що вони не виконують «своєї роботи з Конгресом» і підставляють його. Хоча він віддав би перевагу ротації однієї дивізії, але боявся, що вимога більших скорочень з боку Конгресу зробить її неможливою. «Зрештою,— сказав він Маклою,— нам дуже пощастить, якщо не доведеться відкликати дві дивізії».

Джонсон наказав Маклою повідомити союзникам, що «нам слід об'єднатися та поглянути, що можемо вдіяти», маючи на увазі, що проблему можна розв'язати тільки тристоронньою угодою. Односторонній

чи двосторонній варіант не спрацює. Якщо німцям удасться запропонувати щось для допомоги британцям, то, мабуть, Сполучені Штати «зможуть тримати стрій» і зберегти приписані до НАТО британські й американські війська в Європі. Але американська позиція та позиція Джонсона в Конгресі зрештою залежала від того, чи допоможуть німці та британці з проблемою компенсацій та як саме. «Третій брат,— пояснив Джонсон у своєму домашньому стилі,— просто не може тримати все на собі».[133] Маклою, сказав він, потрібно з'ясувати, що покладуть інші брати до «сімейної скриньки». Але перед завершенням зустрічі Волт Ростоу згадав дещо, що залишилося невисловленим Маклоєм чи Джонсоном, але очевидно було основою мислення Джонсона — та Батора. «Приховане» питання в переговорах, сказав Ростоу, полягає в тому, що Сполучені Штати можуть укласти «вигідну грошову угоду з німцями», яка «допоможе стабілізувати монетарну ситуацію та забезпечити захист для долара».[134]

Ці поточні обговорення у Вашингтоні затягнули тристоронні переговори. Британці збагнули, що американці спробують використати переговори, щоби досягти міжнародних грошових домовленостей, які задовольнять Сполучені Штати. Це дуже мало їх цікавило, адже вони відчайдушно потребували німецьких закупівель — системи «старих жорстких компенсацій», що її хотів ліквідувати Джонсон. І на початку березня Кізінгер не був переконаний, що британське зобов'язання тримати війська в Німеччині як частину сил НАТО потрібне для безпеки Німеччини чи підтримання американського внеску в НАТО на континенті. Ані Лондон, ані Бонн не прагнули багатостороннього розв'язання.

Компенсування облігаціями та відкликання військ

Маклой зустрівся з Вільсоном і Кізінгером, й обидва зберігали жорстку позицію. Вільсон сказав, що не робитиме Німеччині жодних поступок. Ба більше, після того як ми «ризикували власною головою, коли Франція послабила НАТО», ставлення до Сполученого Королівства нині несправедливе. Тоді Велика Британія врятувала Північноатлантичний альянс; тепер допомога потрібна їй. Кізінгер хвилювався, що хай що він зробить, британці виведуть частину своїх військ, й американці теж.[135]

Але політичне прикриття від НАТО допомогло вийти з глухого кута. Усім союзникам було зрозуміло, що фінансова ситуація в Британії змусить до проведення певного скорочення британських військ в Німеччині. В особистій розмові з Маклоєм британський дипломатичний пред-

ставник Томсон запропонував спосіб оформлення цього скорочення, який зняв би тиск з інших союзників. Він сказав, що британці можуть відкласти скорочення, а потім презентувати його як частину узгодженої в тристоронньому порядку реорганізації. Це допоможе уникнути враження, наче британське скорочення було прямим наслідком переговорів щодо компенсацій. Але, попередив Томсон, якщо Німеччина взагалі не надасть пропозицій щодо компенсацій, виведення буде «масштабним», можливо, більше половини БРА.[136]

Далі Маклой зустрівся з німцями, які продовжували стверджувати, що можуть «стерпіти будь-яку англо-німецьку невдачу» досягти угоди. Але, наполягав Маклой, американці не зможуть. Він сказав, що «цілком нереалістично» думати, ніби американці здатні зберегти свою позицію в Європі, якщо британці виведуть так багато військ. Якщо німці не підтримають британців, услід за британським відходом «почнеться американська реакція, яка серйозно поставить під загрозу німецьку безпеку». Маклой чітко зазначив: німці мають знайти спосіб підтримати британців, або ж американці підуть. Утім німці не хотіли погоджуватися на якусь офіційну компенсаційну угоду.[137]

Розв'язання проблеми британських скорочень полягало в тому, щоби закріпити їх у тристоронній угоді; американці вважали, що та сама формула здатна спрацювати і для проблем платіжного балансу. Американська ідея, повідомив Волт Ростоу британцям, полягає в «глобальному розв'язанні», яке «забезпечить участь Німеччини в розв'язанні світових проблем ліквідності».[138] План матиме три етапи. У найближчій перспективі потрібно знайти якийсь спосіб зменшити тиск платіжного балансу. Американці дозволять німцям нейтралізувати деякі валютні витрати придбанням облігацій. Однак це не допоможе британцям, яким були потрібні готівкові закупівлі. Але, можливо, якщо німцям тепер не доведеться надавати американцям повну компенсацію шляхом придбання зброї, це вивільнить гроші для Лондону. У середньостроковій перспективі Сполучені Штати створять «клуб відмовників від золота», які пообіцяють не обмінювати свої долари на золото. У довгостроковій перспективі союзники можуть розробити спосіб «підкріплення резервних валют». Британців порятують багатомільярдною доларовою позикою від американців, німців та інших, яка надасть Лондону змогу погасити свої борги та «навести лад у домі».[139]

Цей план принесе американцям величезні вигоди. У приватних розмовах британці сварили ці «грандіозні американські монетарні ідеї», уважаючи, що вони, подібно до БСС, являють собою «американські великі схеми усунення всіх відомих проблем».[140] Їм не подобалося скидати в одну купу «безпеку та світову ліквідність», і вони знали, що американці використовують кризу, щоби спробувати розв'язати «кілька масштабних фінансових проблем».[141] Урешті-решт вони погодились, оскільки мали знайти якесь розв'язання для своїх валютних витрат до того, як ситуація «повністю вийде з-під контролю».[142]

Німці погодилися, що Федеральний банк купить достатньо облігацій, щоби нейтралізувати понад половину американських валютних витрат на утримання військ у Німеччині. Важливо, що вони пообіцяли не конвертувати долари в золото. По суті, це наклало на них доларовий стандарт. Німці погодилися переконати інших європейців (хоча в Парижі ця справа точно буде приречена на провал), а Сполучені Штати вмовили канадців і японців приєднатися до клубу відмовників від золота. У Вашингтоні наслідки не тільки для оборони, а й для урядових витрат були величезними. Батор сказав Джонсону, що тепер «нам не доведеться багато хвилюватися щодо нашого дефіциту, поки він повністю не вийде з-під контролю».[143]

Тепер, коли всі сторони зобов'язалися знайти багатостороннє розв'язання, британці та німці поділилися своїми орієнтовними «магічними числами» — мінімум, якого потребували британці, щоб уникнути величезних скорочень військ, і максимум, який німці могли компенсувати. Різниця була невеликою, але все ж вона була. Як зауважив один посадовець Держдепартаменту, «ми майже буквально в 40 мільйонах доларів від того, щоби запобігти дуже серйозній шкоді для НАТО».[144] Батор попередив президента, що нестача, якщо її не закрити, призведе до «конфлікту між Великою Британією та ФРН і величезних скорочень БРА». Тоді Джонсон стикнеться з вимогою відкликати війська в односторонньому порядку, і це ініціює «руйнівний процес». Мабуть, найголовнішим було те, що «шанси отримати від німців допомогу за рахунок міжнародних грошей різко впадуть».[145] Джонсон наказав своїм радникам знайти розв'язання; мабуть, німці й американці можуть розділити різницю. Він оголосив, що «не бажає бачити, як НАТО піде на дно через 40 мільйонів доларів».[146]

Зрештою, Кізінгер був переконаний у необхідності розв'язання проблеми й від імені свого уряду зобов'язався купувати облігації, відмовитися від обміну доларів на золото та надати певну компенсацію британцям. На завершальній зустрічі наприкінці березня німці запропонували Великій Британії більше грошей, ніж очікувалося, а американці зробили нові військові замовлення, щоби зберегти британські валютні витрати на дуже низькому рівні. Британці погодилися відкликати з континенту тільки одну бригаду — приблизно п'ять тисяч осіб. Але вони

також здивували своїх партнерів, запропонувавши план передислокації Королівських ВПС. Утім вони погодилися уникати великих скорочень чи нових прагнень змінити свої зобов'язання за угодою 1954 року.[147]

Тому Джонсон зміг відкинути вимоги більших скорочень, і американці та німці записали в протоколі, що США здійснюватимуть ротацію однієї дивізії та кількох винищувачів — набагато менше, ніж сподівався Макнамара.[148] На публіці американці презентували свій план як обґрунтований радше «військовою логікою», ніж фінансовими аргументами. Вони стверджували, що це узгоджене в багатосторонньому порядку рішення, а не американське «скорочення».[149] На Капітолійському пагорбі Менсфілд назвав план «обнадійливим стартом» і «поки що достатнім».[150]

«Найголовніше,— сказав Батор Джонсону,— ми уникнули того, що могло стати серйозною кризою в наших атлантичних відносинах». Батор наполягав на перетворенні цього розв'язання на постійну структуру. Він установив пріоритети для наступних кроків: по-перше, німецьке зобов'язання не обмінювати долари на золото, по-друге, німецьке придбання американських облігацій, і по-третє, потреба уникати «великомасштабних хаотичних» скорочень військ.[151] Американці, які почали тристоронні перемовини, щоби надати альянсу нову основу, використали обговорення військового потенціалу й витрат НАТО для досягнення власних національних фінансово-економічних цілей.

Тристоронні зустрічі — попри економічні вигоди для Сполучених Штатів — зберегли англо-американське зобов'язання, яке було основою НАТО. Але у важливий березневий період ухвалення рішень трійка держав тримала все в таємниці від інших союзників у НАТО через страх, що витоки інформації чи дебати в Північноатлантичній раді можуть зірвати угоду. Але витоки все одно сталися, імовірно, з міністерства оборони. Ображені союзники дізналися з *New York Times* і *New York Herald Tribune*, що британці й американці ухвалили зміни до своїх військових планів — які впливали на саму основу оборони НАТО — задовго до зборів усього альянсу. Якщо члени НАТО не складають союзницьку стратегію та військові плани разом, то для чого тоді НАТО?[152]

Голлістський виклик і «криза компенсацій» створили для НАТО тісно пов'язані та майже одночасні проблеми. Спричинену де Голлем кризу було набагато легше усунути, оскільки вона стосувалася національних позицій і національних інтересів. Але причини «кризи компенсацій» були набагато складнішими, адже полягали переважно у внутрішньополітичних проблемах: вимога Сенату скоротити витрати платіжного балансу США в Європі; складні рішення в Сполученому

Королівстві щодо виправдання оборонних витрат у період фінансових труднощів; політичний тиск на німецьких політиків стосовно більших витрат на соціальні потреби та обмеження витрат на оборону. Цей збіг подій поставив під сумнів внутрішній консенсус у Вашингтоні стосовно того, що Сполучені Штати мають виконувати своє величезне континентальне зобов'язання в Європі протягом невизначеного терміну. 1955 року Двайт Айзенгавер усвідомив, що внутрішній консенсус, який підтримував НАТО, починає розсипатися; тепер він почав розсипатися в усіх союзницьких країнах. Далі, до кінця холодної війни, союзники не зможуть зберігати постійного рівня оборонних витрат і шукатимуть способи уникнути радикальних скорочень, які були здатні спричинити ланцюгову реакцію та розпад альянсу.

Розділ 7

СОЮЗ ЗАРАДИ МИРУ

1966 року колишній Генеральний секретар Північноатлантичного альянсу Поль-Анрі Спаак оголосив, що НАТО є «однією з небагатьох організацій, яка досягла повного успіху. Їй жодного разу не довелося застосовувати військову силу, щоби захистити Північноатлантичний регіон».[1] Проте успіх НАТО був парадоксальним. Адам Ярмолинський із міністерства оборони США озвучив припущення, яке на той час було на думці в дуже багатьох посадовців: «Проблеми Альянсу є наслідком його успіху, а не провалу».[2] Що більш захищеною була Західна Європа, то менш захищеною була НАТО. Можна було припустити, що НАТО сама усуне себе від справ.

У другій половині десятиліття надії на зменшення напруженості між Сходом і Заходом — розрядку — здавалися водночас і наслідками успіху НАТО, і передумовами її кінця. Обидві кризи, що почалися 1966 року — вихід Франції з інтегрованого військового командування та загроза згортання англо-американського континентального зобов'язання,— були ознаками цього парадокса. Роберт Комер відзначив абсурдність ситуації запитанням: «Чи є ціною об'єднання НАТО возз'єднання китайсько-радянського блоку?».[3] Він не пропонував цієї політики. Ніхто не хотів відбудови комуністичного моноліту. Протягом криз 1960-х союзники в НАТО вважали, що альянс потрібен не тільки через приховану загрозу радянського військового чи політичного тиску, а як організація, що надає Німеччині змогу відігравати значну роль у міжнародних відносинах без потреби створювати власний генеральний штаб, розробляти ядерну зброю або потенціал для незалежних військових дій. Хоча всі союзники, навіть німці, уважали це правдою, вони також дотримувалися думки, що публічне твердження «НАТО надійно стримує Німеччину» може знищити німецьку підтримку НАТО.

Наприкінці 1960-х ані холодна війна, ані загроза нової німецької агресії в Європі не були для політиків переконливими аргументами на користь подальшої підтримки НАТО. Й американці не збиралися гучно сповіщати, що за подальше виконання свого континентального зобов'язання Вашингтон домігся від союзників тимчасового доларового стандарту.

Натомість союзники заповзялися створити для НАТО новий образ у світі, де альянс здавався віджилим. Вони сподівалися пов'язати НАТО з новими віяннями кінця 1960-х: поліпшенням «відносин Схід-Захід» й атмосферою розрядки. Головною спробою надати НАТО новий публічний імідж було хаотичне дослідження «майбутніх завдань альянсу», запропоноване бельгійським міністром закордонних справ П'єром Армелем. Дослідження було неофіційно відоме як «Проєкт Армеля», а заключний документ охрестили «доповідь Армеля». Науковці вважали його важливою подією, яка перетворила НАТО з винятково оборонної організації на таку, що має два напрями — захист Європи та заохочення розрядки у відносинах зі Сходом. Однак про «Проєкт Армеля» шкодувала більшість його учасників. Основною метою, якої він ледве досяг, було надати політикам держав-союзниць новий аргумент на користь збереження НАТО й оборонних витрат, що їх вимагали від союзників, навіть коли через надії на розрядку ці витрати здавалися необґрунтованими.[4]

Сумніви в ролі НАТО

Для багатьох оглядачів зовнішньої політики ідея, що НАТО може поліпшити відносини Сходу та Заходу, суперечила здоровому глузду. НАТО, за словами відомого американського дипломата й дослідника Джорджа Кеннана,— це «інструмент для запобігання, а не сприяння політичному компромісу».[5] І мислення Кеннана мало своїх офіційних прихильників. 1959 року Роберт Комер поширив документ, який назвав «варіантом» минулого плану, складеного Кеннаном — плану відходу Америки від своєї «застарілої європейської політики». Комер хотів, щоби Сполучені Штати провели переговори з Радянським Союзом про виведення військ із Німеччини. Це «створить мінливу ситуацію, у якій усе більше знижуватиметься очікувана тривалість існування НДР».[6]

Кілька років по тому, 1963-го, Артур Шлезінгер-молодший попередив Кеннеді, що Радянський Союз радше обговорюватиме європейське врегулювання та возз'єднання Німеччини з «ненатовською Західною Європою, ніж із НАТО».[7] Того ж року заступник директора з розвідки ЦРУ Рей Клайн склав для директора агенції Джона Маккона документ, який передбачав дипломатичне врегулювання в Європі. «План

Маккона», передвіщаючи ідеї де Голля, стверджував, що Сполученим Штатам краще залишити НАТО та покластися на «традиційну двосторонню дипломатію, щоб утримувати Німеччину, Францію та Сполучене Королівство в балансі одне з одним і спільно в балансі проти СРСР».[8]

Плани Комера, Шлезінгера та Клайна пропонують спокусливі натяки на те, як американські президенти, якби вони більше вірили в можливості переговорів із Радянським Союзом, могли б обрати динамічнішу політику в Європі. Усі вони також наводять на думку, що такі переговори вимагали б ліквідації НАТО. Сполучені Штати та всі їхні союзники в НАТО — навіть де Голль — не хотіли ризикувати стабільністю Європи без стабілізації впливу Північноатлантичного договору.

Але в середині 1960-х вони більше не могли ігнорувати, що дедалі більша взаємодія крізь залізну завісу, створювала нову динаміку між Сходом і Заходом. З 1953 до 1959 року обсяг торгівлі між країнами НАТО та радянським блоком зріс більш ніж удвічі, демонструючи вищі темпи, ніж міжєвропейська чи світова торгівля. Протягом 1960-х зростання тривало «феноменальними» темпами.[9]

Щоб оцінити значення цієї тенденції, союзники в НАТО створили спеціальну робочу групу для вивчення торгівлі між Сходом і Заходом. Союзники в цій групі мали протилежні думки стосовно наслідків такої торгівлі. Їх турбувало, що в короткостроковій перспективі спільний радянський економічний наступ надасть Москві змогу скористатися відмінностями між західними союзниками чи між Заходом та іншими союзниками, як-от Японією. Аналітики НАТО вважали, що продаж Сходу устаткування й технічних ноу-хау більше вигідний економікам країн Варшавського договору, ніж Заходу. Деяких союзників це влаштовувало, інших ні. Американці найактивніше дбали про те, щоби союзники не продавали радянському блоку товари, які можуть піти на військові цілі та «сприяти його агресивності».[10]

Але всі в НАТО погоджувалися, що в довгостроковій перспективі торгівля з Радянським Союзом бажана. Крім того, посадовці в США стверджували, що поліпшені економічні відносини з радянським блоком «допоможуть стимулювати зміни в комуністичній системі, а отже, сприяти еволюційним тенденціям».[11] Хоча американці досі сподівалися, що можуть використати торгівлю як інструмент у своїх відносинах із СРСР, вони вважали, що союзники НАТО можуть «прагнути встановлення повноцінної комунікації з комуністичними режимами й унаслідок цього сподіватися вплинути на їхню довгострокову орієнтацію». Це будуть тільки «довгострокові зміни», і тому «немає причин для оптимізму». Москві вистачить розуму не допустити, щоб якась країна радянського блоку стала політично вразливою через надто активну торгівлю із Заходом. Але всі союзники сподівалися підштовхнути «тенденцію до зникнення політичної згуртованості комуністичного блоку» та зрештою його розвалу.[12]

Британці, зі свого боку, не сприймали торгівлю як вентиль, який можна закручувати й відкручувати. Лондон завжди вважав торгівлю важливішою за політику холодної війни та експортний контроль, й у 1960-ті це призвело до конфліктів через експорт до комуністичних країн. Британці доводили, що після смерті Сталіна Радянський Союз перетворився на суспільство споживання більше, ніж планували його лідери, і продовжить змінюватися, адже «апетит прибуває з їдою: народи СРСР і країн-сателітів бажатимуть, щоби зростання рівня життя тривало, і безперечно чинитимуть опір раптовим зворотним змінам, наскільки зможуть це зробити». Це зобов'яже радянських лідерів пристосовуватися до бажань свого суспільства та уникати ризиків чи зростання напруженості, яка може призвести до війни. Цілком правильно, сказала британська делегація своїм союзникам в альянсі, «заохочувати такі тенденції» та розвивати обмін, який «піддасть ціле коло тих, хто визначає політику в кожній країні, впливу західного мислення та досвіду». Те, що Заходу потрібно більше ринків і ресурсів для власного економічного зростання, однозначно було частиною британської аргументації.[13]

Намагаючись осмислити суперечки в НАТО, німці звернули увагу на два аргументи на користь торгівлі, щодо яких британці та американці висловилися найбільш відверто. Перший — економічні відносини означають «можливість справити політичний вплив і поступово послабити конфлікт між Сходом і Заходом». Другий — ці відносини є просто «політичною зброєю», яку Схід застосовує краще, ніж Захід.[14]

Через смуток, спричинений спробами координувати економічне ембарго в період Берлінської кризи, через злети та падіння британської політики, спрямованої на вступ до Спільного ринку, а також зосередженість альянсу на питаннях оборони, зокрема БСС, Північноатлантична рада та союзники зробили ще кілька кроків у справі торгівлі між Сходом і Заходом. У НАТО порадили провести експертне дослідження економічних заходів, яких може вжити альянс, щоби «послабити зв'язки між СРСР і різними сателітами», і відбулася конференція національних посадовців для обговорення таких кроків. Експерти вдаліше визначали відмінності між союзниками, ніж доходили згоди. Деякі союзники хотіли координувати та спрямовувати національну економічну політику на комуністичні країни, «які виявляють ознаки віддалення від радян-

ського блоку».[15] Але інші не були схильні планувати політично мотивовану торгову дискримінацію та вважали за краще стимулювати торгівлю заради торгівлі.[16]

Зрештою окремі економіки країн НАТО зробили координацію майже неможливою. Деякі конкретні фінансові угоди, як-от британські кредити Східній Німеччині, ускладнили спроби ФРН застосувати до східних німців метод батога й пряника. У 1960-ті країни Варшавського договору збільшили свою активність у міжнародних організаціях і глобальній економіці — подали заявку на вступ до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) і Міжнародного валютного фонду (МВФ) та скористалися роботою Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН). НАТО нічого не робила, не могла та не збиралася працювати над управлінням торгівлею між Сходом і Заходом, навіть якщо ця торгівля надавала способи проникнення інформації та ідей за залізну завісу.[17]

Не порозумівшись у НАТО, союзники вжили самостійних заходів для розвитку відносин зі Східною Європою, заохочуючи торгівлю та встановлюючи малі, але символічні двосторонні дипломатичні контакти. 1964 року французький міністр закордонних справ відвідав кілька країн Варшавського договору, британці запросили Олексія Косигіна та пізніше Андрія Громико до Лондону, Туреччина прийняла радянську парламентську делегацію, а західні німці продовжили свою політику відновлення зв'язків із країнами Східної Європи. Канадський уряд доклав зусиль для розвитку торгівлі з Радянським Союзом і його сателітами, щоби збільшити продаж пшениці та спробувати посіяти зерна змін у країнах Варшавського договору. Ліндон Джонсон у своєму зверненні «Про становище країни» закликав до обміну візитами між США та СРСР. Під час грудневих міністерських зборів НАТО багато союзницьких міністрів закордонних справ схвалили ці нові контакти зі Східною Європою та погодилися заохочувати розрядку між Сходом і Заходом. Однак це поширення зв'язків мало тривожні наслідки для організації, чиїм загальновідомим *raison d'être*[a] був захист Західної Європи від підступної Москви. Брозіо попередив союзників, що оскільки зв'язки з Радянським Союзом більшають, союзникам «слід досягти максимально можливого консенсусу щодо цілей, їх здійсненності та способів досягнення». Він зауважив, що союзники мають уникати конкуренції один з одним, тому що Радянський Союз може «використати одного з нас проти інших».[18]

[a] Призначення *(фр.)*.

Інструмент розрядки

Через збільшення кількості імпровізованих і безсистемних зв'язків крізь залізну завісу союзники замислилися, як можна використати НАТО в цьому новому середовищі. На великий подив, думки посадовців у столицях збіглися з ідеями генерала де Голля. План французького лідера щодо зближення з Радянським Союзом по суті являв собою переконання, що це просто Росія з іншим ім'ям, держава у світі держав, з якою можна торгуватися, як із будь-якою іншою.

Хоча британці влаштували публічне шоу з урятування НАТО від Франції, Гарольд Вільсон, як і Макміллан до нього, багато в чому погоджувався з думками де Голля щодо міжнародної політики. Хоча французький президент непоступливий, а його методи потенційно небезпечні, «не всі його ідеї помилкові». Власне кажучи, деякі були розважливими: Вільсон був згодний із де Голлем, що війни в Європі не буде, і внаслідок цього державам НАТО слід серйозно спробувати просувати розрядку. Оскільки «загрози зі Сходу справді немає», навряд чи є потреба «продовжувати озброєння по обидва боки залізної завіси».[19] Вільсон виклав ці ідеї в записці своєму міністру закордонних справ, а потім у листі Ліндону Джонсону. Суть його мислення полягала в запитанні: «Для чого ми озброїлися, як не для переговорів?»[20]

Американські дипломати по всьому континенту висловлювали схожі думки. Ріджвей Найт, американський посол у Бельгії, заявив, що бельгійці бажають «розрядки та робочого довгострокового *modus vivendi*[a] з Радянським Союзом». Європейці вважали, що їхню безпеку гарантовано та є повсюдний консенсус, що Радянський Союз «більше не загрожує Європі».[21]

Європейські лідери більше не розглядали холодну війну як ідеологічну битву. Але це не означало кінця політики сили в Європі. Навіть якщо європейці хотіли менше платити за оборону, вони все одно бажали зберегти НАТО й американське зобов'язання в Європі. Вони сперечалися, скільки саме військ потребує НАТО, але завжди були згодні, що для сприяння розрядці потрібна деяка кількість військ. І вроджений європейський страх перед повсталою Німеччиною нікуди не подівся. Як і підтримка інтегрованої військової системи. На думку Вільсона, НАТО була потрібна як «єдиний прийнятний контекст для захисту Західної Німеччини».[22] 1966 року британці продовжували вважати, що «сили німецького іредентизму» потрібно стримувати.[23]

[a] «Спосіб життя», «спосіб існування» *(лат.)* — умови, які вможливлюють хоча б тимчасові мирні відносини між ворожими сторонами.

Холодна війна забезпечувала НАТО легку риторику. Політика балансу сил і загроза, що союзники знову перетворяться на ворогів, були набагато складнішими проблемами суспільних відносин. Але після удару де Голля по НАТО американські дипломати продовжували чути «поширену думку, ніби якщо альянс не хоче розпастися, він має знайти певне обґрунтування військовому стримуванню». Американські посадовці почали обмірковувати перебудову НАТО як інструмента радше для сприяння миру, ніж запобігання війні. То для чого призначена НАТО? «Неминуча» відповідь полягала в тому, вирішили американські посадовці, що НАТО буде інструментом досягнення офіційного європейського врегулювання.[24]

Підштовхнутий відходом де Голля, Дін Ачесон бажав надати альянсу «нове призначення» й стверджував, що НАТО має знайти «розв'язання великої європейської проблеми, яку залишила минула війна,— відділення Німеччини від Західної Європи та її подальший поділ».[25] Співробітники Держдепартаменту спробували сформулювати ідеї Ачесона політичною мовою, припускаючи, що Північноатлантичному альянсу потрібно заохочувати торгові та культурні відносини зі Сходом і в такий спосіб зменшити недовіру, зосередитися на засобах контролю над озброєннями й стимулювати контакти між Західною та Східною Німеччиною. Однак одразу після цього посадовці також склали довгий перелік перешкод до набуття альянсом головної ролі у цьому процесі. Німецьке питання було цариною чотирьох держав (США, СРСР, Великої Британії та Франції), а не НАТО. Франція зараз чинила опір узагалі будь-якій політичній ролі НАТО, унеможливлюючи одностайність у політиці. Німецька доктрина Гальштейна, за якою ФРН відмовлялася встановлювати відносини з країною, яка визнавала Східну Німеччину, була серйозною завадою взаємодії будь-якої держави НАТО зі Сходом. Й американці роками підтримували системи, які перешкоджали торгівлі зі Східною Європою, як-от Координаційний комітет багатостороннього експортного контролю.[26]

Але вони розуміли, що НАТО потребує нової ідентичності, щоби пережити розрядку. Американці продовжували шукати те, що Найт у Бельгії назвав «політичне обґрунтування НАТО». Він мав на увазі обґрунтування, яке можна легко впорядкувати у внутрішньополітичних обговореннях. Американці не хотіли трансформувати НАТО заради цього, а бажали ізолювати її від змін і «зберегти обов'язкову військову силу, яку забезпечує організація».[27] Гарлан Клівленд, американський постійний представник у НАТО, назвав негативні наслідки явищ, спрогнозованих Найтом. Він зазначив, що Сполучені Штати мають не допустити, щоби нове «прагнення до більшої розрядки вийшло з-під контролю». Забагато уваги до поліпшення відносин із Радянським Союзом може зробити окремих членів НАТО вразливими, а також підірвати основу підтримання військової сили. «Проблему,— попередив він,— потрібно якось стримати, тобто дати їй визначення та серйозно взятися до її усунення».[28]

Американців хвилювало, що розрядка може вийти з-під контролю Сполучених Штатів. Збігнєв Бжезінський, спеціаліст зі східноєвропейських справ у раді з політичного планування Держдепартаменту, зауважив, що Сполученим Штатам потрібно контролювати темп розрядки та радше сприяти «еволюції комуністичного табору», ніж піддаватися вимогам покінчити з НАТО та Варшавським договором. На думку Бжезінського, НАТО почали вважати інструментом досягнення миру, який настане після холодної війни. Втілене в НАТО партнерство Сполучених Штатів і Європи було неодмінною передумовою «створення світового порядку на основі тіснішого співробітництва між більш розвиненими націями, можливо, разом із деякими комуністичними державами».[29]

Американські посадовці могли лише мріяти, як НАТО переживе Варшавський договір, якщо збереже свою політичну й військову згуртованість. У 1970-х вони наводитимуть докладні аргументи, як послаблення НАТО призведе до радянського політичного шантажу в Європі; наприкінці 1960-х вони були згодні стверджувати, що сила НАТО є причиною радянської пасивності. Дипломати США вважали, що риторика розрядки підсолодить гірку пілюлю плати за військову структуру НАТО й вона важлива як ознака серйозного ставлення США до цієї справи.

Унаслідок такого мислення радники Джонсона вимагали, щоби президент зробив велику публічну заяву про американську політику щодо Європи. Його працівники склали текст промови, призначеної посприяти американським цілям поліпшення відносин США і СРСР, а також наздогнати європейських союзників, які вже пішли далеко вперед у налагодженні зв'язків зі Східною Європою. 7 жовтня 1966 року Джонсон оголосив, що настав час «знову об'єднати Європу». У цій промові він виступив за подолання «гіркої ворожнечі» між ворожими альянсами в Європі. Але він також висловив переконливі аргументи на користь підтримання та зміцнення НАТО — «осучасненого» альянсу, який проводитиме консультації з відносин між Сходом і Заходом.[30]

За місяць після промови Джонсона новий міністр закордонних справ ФРН Віллі Брандт під час міністерських зборів альянсу сказав своїм колегам, що його уряд «не буде зв'язаний закоснілою теологією періоду Аденауера» щодо відносин зі Східною Європою. Це прибрало

одну з головних перешкод для взаємодії Сходу та Заходу.[31] «Велика коаліція» Кізінгера, ще до вступу Брандта на посаду канцлера 1969 року, відкрила нові можливості цієї взаємодії. Але цьому раділи не всюди. Ідеї Брандта були «підбадьорливими для деяких і бентежливими для інших». Давня тривога, що Німеччина перейде до нейтралізму чи, можливо, угоди з Москвою, додавала ваги американському аргументу, що розрядка небезпечна та потребує координації.[32]

Внутрішньополітичне підґрунтя доповіді Армеля

Стверджувати, що союзники в НАТО консультуватимуться один з одним щодо відносин Сходу та Заходу, було легко та приємно. Але до кінця 1966 року США лише вдавалися до слоганів на кшталт джонсонського «зведення мостів». Гарлан Клівленд зауважив, що Сполучені Штати більше не можуть «дозволяти собі твердження загального характеру», говорячи про ці відносини. Американським посадовцям потрібно було зупинитися та «вхопити суть» того, що означатиме ширший підхід до розрядки. Розрядка та відносини зі Східною Європою були «небезпечною справою», і Клівленд хотів проведення ретельного аналізу стосовно того, що може вдіяти НАТО чи окремі члени альянсу, перш ніж розробляти новий «пакет ініціатив».[33]

Однак перед тим як можна було почати дослідження стратегії НАТО у відносинах зі Сходом, утрутилися внутрішньополітичні події, які підштовхнули союзників прикласти руку. Поки в багатьох столицях держав-союзниць міркували, як найкраще пристосувати НАТО до змін у холодній війні, бельгійський міністр закордонних справ П'єр Армель відкрито порушив питання в Північноатлантичній раді. Міністри закордонних справ НАТО погодилися «дослідити майбутні завдання, що стоятимуть перед організацією, і процедури їх виконання для зміцнення альянсу як чинника довготривалого миру».[34]

Походження проєкту з Бельгії, нового дому штаб-квартири НАТО після її виселення з Парижу, не було випадковим збігом обставин. Резолюція була створена співробітниками Армеля та спиралася на внутрішньополітичні потреби його уряду — зробити подальші бельгійські військові витрати прийнятнішими для електорату, який уважав НАТО «організацією минулого».[35]

Союзники поставилися до дослідження Армеля без ентузіазму та мали сумніви щодо його необхідності. Мало хто хотів провокувати нову ворожнечу з Парижем. Британці хотіли, щоби дослідження уникало

обговорення економічних тем, тому що це може ускладнити їхні перемовини із Західною Європою, а американці відмовлялися обговорювати «німецьке питання», від якого залежала будь-яка дискусія стосовно розрядки та нових реалій в Європі. Німці та американці не бажали обговорювати військових питань, особливо поки відбувався останній етап тристоронніх перемовин. Тем для обговорення майже не залишилося. Після ухвалення Резолюції Армеля в Північноатлантичній раді союзники були невдоволені, що бельгійці хочуть перекласти тяжку роботу на інших. Усі знали, що Армель сподівається побачити, як НАТО «дедалі більше набуває політичного характеру та перетворюється на *une alliance pour la paix*[a]».[36]

Проте багато хто із союзників поділяв політичні потреби бельгійського уряду. Те, що американці буркотливо називали «розпливчастими, але проте реальними» бажаннями «наново дослідити та сформулювати цілі альянсу», насправді було досить явним на континенті.[37] Італійська соціалістична об'єднана партія пообіцяла підтримувати НАТО, але лише за умови «еволюції альянсу». Неспроможність ефективно переформулювати цілі НАТО буде на руку Італійській комуністичній партії.[38] Норвежці очікували наступного року великих дебатів щодо НАТО у своєму законодавчому органі, Стортингу, і тому хотіли, щоб уряд міг пояснити, «що альянс і *розрядка* не суперечать одне одному».[39] Данці, нідерландці, канадці, італійці, норвежці аналогічно бельгійцям заявляли, що їм потрібен «більш активний і політичний» складник у НАТО, який допоможе підтримувати «оборонну машину» альянсу.[40] Американці теж мали власні політичні потреби. Вони вважали перегляд НАТО можливою зброєю для «боротьби з нескінченним тиском ізоляціонізму», прикладом якого були заклики сенатора Майка Менсфілда до скорочення військ.[41]

Хоча в окремих випадках союзники хвилювалися через конкретні внутрішньополітичні суперечки, існував і ширший страх, що НАТО втратить свою привабливість, коли політичної зрілості досягнуть молоді європейці, які «не пам'ятають, для чого ми спочатку створювали Атлантичний альянс».[42] Потрібно було переконати виборців, які можуть «не сприйняти як належне, що після 1969 року НАТО має продовжувати існувати».[43] Майбутнє НАТО — та, на думку покоління, яке воювало під час Другої світової війни, миру в Європі — залежало від здатності союзників переконати своїх громадян, «що в разі розрядки НАТО може відігравати конструктивну роль у відносинах Сходу та Заходу».[44]

---

[a] Союз заради миру *(фр.)*.

Усі загалом погоджувалися, що «Проєкт Армеля» є необхідним — що НАТО потрібен новий імідж, прийнятний для виборців. Чого саме та як досягне цей проєкт, було вторинним. Постійні представники, не бажаючи віддавати національні прерогативи міжнародній організації, поквапилися подбати, щоби дослідження контролювали національні делегації, а не НАТО.[45] Після тривалих сперечань союзники домовилися, що тимчасова група національних посадовців, організована в головну «спеціальну групу», наглядатиме за роботою чотирьох підгруп. Підгрупам призначили доповідачів, які складуть для спеціальної групи звіти за результатами проведених обговорень. Спеціальна група використовуватиме ці звіти, щоб скласти заключну доповідь Армеля.

За дослідження відносин Сходу й Заходу, перспектив розрядки та можливого європейського врегулювання відповідала підгрупа 1. Оскільки будь-яке європейське врегулювання передусім стосуватиметься Німеччини, союзники погодилися, що ФРН має відігравати провідну роль. Однак, за словами Волта Ростоу, «ніхто не хотів полишати все на Німеччину», тому до складу групи ввійшли німецький і британський доповідачі. Підгрупа 2, яку очолив Поль-Анрі Спаак, працювала над міжсоюзницькими відносинами, особливо Північної Америки з Європою. Фой Колер, співробітник міністерства закордонних справ, який служив американським послом у Москві під час Кубинської ракетної кризи та мав багатий досвід спілкування із союзниками, був доповідачем підгрупи 3 з питань безпеки та оборонної політики. Підгрупа 4 — з проблем за межами Північноатлантичного регіону — була «гарячою картоплиною», яка врешті-решт потрапила до рук нідерландського професора на прізвище Патейхн.[46]

Результати підгруп 2 і 4 були незначними. Союзники створили підгрупу 2, щоб обговорити європейсько-американські відносини в надії, що невдовзі Велика Британія приєднається до Спільного ринку й трансатлантична взаємодія докорінно зміниться. Вето де Голля в травні 1967 року поклало край цій перспективі. Спаак керував підгрупою з великим запалом, але також зі своєю традиційною схильністю до полеміки, і його доробок довелося переписати та, по суті, відкинути.[47]

Підгрупа 4 дала надію американцям, які вбачали таке обговорення «частиною постійного процесу відновлення зацікавленості та відчуття відповідальності на глобальній основі». Вони сподівалися, що поточні консультації й Армель «допоможуть пожвавити узгодження політик для Середземноморського регіону та Близького Сходу. Можливо, наступного року ми зможемо спрямувати інтерес союзників на віддаленіші географічні регіони, як-от Китай».[48] Канада та Італія ухилилися від посади

доповідача. Усі союзники вміли читати між рядками. Канадці, наприклад, під час інтерв'ю з представниками НАТО в рамках дослідження робочої групи, «наводили рясні приклади американських запрошень до консультацій, які були, за їхніми словами, фактичним запрошенням погодитися з американською позицією».[49] У світлі В'єтнамської війни ідея була провальною від самого початку.

Доповідь для союзників

Істинною суттю «Проєкту Армеля» були підгрупи 1 і 3, які розглядали відповідно відносини Схід-Захід й оборонну політику. Колер, який очолював підгрупу 3, та Адам Ватсон, британський співдоповідач підгрупи 1, співпрацювали під час написання своїх звітів. На початку Колер сказав Ватсону, що хоча для розрядки немає «визначення у Вебстерському словнику», він сподівається, що «Проєкт Армеля» допоможе союзникам порозумітися, якими є радянські цілі розрядки та яким має бути ставлення до них Заходу.[50]

Знайти спільну мову було складно. Члени НАТО й навіть посадовці в столицях держав-союзниць не мали спільної думки, що таке розрядка та чи існує вона взагалі. Один посадовець НАТО спробував описати цю головоломку запитаннями. Якщо радянська загроза дійсно зникла, як багато хто вважає, то чому це сталося? Чи є зараз Радянський Союз менш могутнім? Чи він просто врівноважений силою? Якщо так, то чи саме НАТО є противагою або це просто американська ядерна зброя стримує Радянський Союз? Москва поводиться стримано через китайсько-радянський розрив або через те, що згуртованість країн Варшавського договору менша, ніж раніше? Чи справді Радянський Союз «радикально змінив свою позицію»?[51] Відповіді на ці запитання могли мати цілковито різні наслідки для НАТО, тобто означати підтримання її військової сили, зменшення кількості військ чи навіть її ліквідацію.

Анкета, яку Ватсон передав членам своєї підгрупи, містила один із таких варіантів запитань: «Чи є *розрядка* самоціллю? Чи її радше слід розглядати як спосіб досягнення мети, а ціллю є європейське врегулювання або роззброєння?»[52] Обговорення рушило у філософському напрямі. Гельмут Зонненфельдт, американський представник у підгрупі Адама Ватсона, доводив, що «в реальному житті надати визначення розрядці неможливо», тому що в кожного своє визначення.[53]

Хоча офіційної згоди щодо значення розрядки не було, з'явився консенсус, що мета розрядки — і, як наслідок, нова мета НАТО — досягти

європейського врегулювання. Це була основна ідея промови Джонсона в жовтні 1966 року, й американські посадовці, як-от Волт Ростоу, продовжували наполягати, що «крім стримування та розрядки метою Північноатлантичного альянсу є створення умов, за яких можна усунути розкол в Європі».[54] Брозіо та його співробітники теж удавалися до формулювань, які використав Джонсон у виваженій відповіді на те, чого, на думку американців, хотіли європейці. Брозіо почав посилатися на «досягнення стабільного врегулювання в Європі» як «принципове завдання альянсу».[55]

Однак цю думку не підтримували американські посадовці та дипломати, особливо Колер, який фактично організував «Проєкт Армеля». Вони погоджувалися зі своїм президентом, що послаблення напруженості між Сходом і Заходом корисне для Сполучених Штатів, якщо здійснювати його обережно. Але вони не відчували оптимізму. Навесні 1967 року на зустрічі керівників американських посольств в Європі спеціаліст із совєтології Ллевеллін «Томмі» Томпсон «заявив, що розрядки не існує», і всі його колеги погодилися.[56]

Сам Колер уважав, що Москва використовує розрядку для просування радянських інтересів, сподіваючись «вибірково зменшити напруженість, послабити згуртованість Північноатлантичного альянсу, розділити країни Західної Європи та особливо ізолювати ФРН і підкреслити відмінності між Західною Європою та США». Довгостроковою метою Москви було «зменшити американський вплив у Західній Європі та врешті-решт позбутися присутності США на континенті», зробивши НАТО «вже неактуальною».[57] Він посилався на подальші вдосконалення озброєння Радянського Союзу, особливо ракет, як докази справжніх намірів Москви.

Протягом усього «Проєкту Армеля» Колер прагнув підкреслити необхідність в «обороні та солідарності» та применшити значення «двосторонніх відносин, не обмежених правилами чи затвердженими способами виконання домовленостей».[58] У своєму заключному звіті підгрупа Колера стверджувала, що безпека членів НАТО «має дві підвалини»: перша — «підтримання належної військової сили та політичної солідарності для стримування агресії та інших форм тиску», друга — «реалістичні заходи зі зменшення напруженості та ризику конфлікту, зокрема заходи контролю над озброєннями та роззброєння».[59] Спеціальна група надала концепції двох підвалин центральне місце в заключній доповіді Армеля. Але не варто робити припущення про рівність підвалин у свідомості союзницьких посадових осіб. Розрядка завжди була та буде можливістю, зумовленою постійним підтриманням військової потужності НАТО.[60]

Американці успішно використали «Проєкт Армеля», щоби попередити своїх союзників про ризики розрядки. Здавалося, вони переконали Манліо Брозіо в шкоді спроб надто змінити НАТО в надії, що радянського наміру справляти вплив на континенті більше немає. Дійсно, навесні 1967 року Брозіо боявся, що спроби адаптувати НАТО можуть «послабити Північноатлантичний альянс і, можливо, узагалі його знищити». Він почав бомбардувати підгрупи документами й усними порадами з наголосом на «радянській політичній загрозі».[61]

Натомість британці не погоджувалися зі Сполученими Штатами щодо ситуації з безпекою. Вони продовжували вважати, як стверджував Томсон на тристоронніх переговорах (і Макнамара теж), що ситуація значно змінилася внаслідок змін у радянському мисленні. Однак у міністерстві закордонних справ мали думку, що «неможливо формулювати політичну мету НАТО… пов'язану з *розрядкою*, без переформулювання військової мети альянсу, яка вможливила *розрядку*».[62] Унаслідок американських наполягань або власного аналізу ситуації європейські союзники переважно погодилися, що незалежно від публічних заяв про нову роль альянсу військова структура НАТО однаково важлива та необхідна. «Західна Європа та її інституції,— написав один із міжнародних співробітників НАТО,— виживатимуть, доки Радянський Союз їх терпітиме». Зараз СРСР терпів Західну Європу через присутність американських військ і американської ядерної зброї. «Тому НАТО має продовжувати виконувати свої обов'язки».[63]

Проте Колер приділяв велику увагу контролю над озброєннями та роззброєнню. Він стверджував, що НАТО слід розширити, додавши відповідний постійний комітет. Він і посадовці Держдепартаменту виступали проти «будь-яких скорочень військ в Європі з боку будь-якої країни, зокрема Сполучених Штатів». Хоча 1967 року тристоронні переговори запобігли односторонньому виведенню військ, американці хотіли створити стабільніший процес для управління скороченнями, які були нееквівалентні скороченням на Сході. В ідеалі цей процес перешкоджав би таким заходам. Однак комітет із контролю над озброєннями та роззброєння запевнив би американців, що вони можуть контролювати скорочення, навіть коли публічно НАТО здавалася організацією, чиєю новою метою є взаємні скорочення військ разом із країнами Варшавського договору. Цю скромну ідею розширити організаційний апарат НАТО вважали найконструктивнішим аспектом усієї доповіді Армеля.[64]

Ще до об'єднання звітів підгруп в офіційну доповідь «Проєкт Армеля» постав перед власною кризою. Союзники скаржилися на хаос під-

груп і робочого процесу, і було неясно, чи зможуть вони створити цінний кінцевий продукт. Впливові учасники проєкту, як-от Боб Боуї, Збігнєв Бжезінський і Джон Барнз із міністерства закордонних справ, уважали, що краще би «Проєкт Армеля» взагалі не починався.[65]

Протягом дослідження французькі посадовці дозволяли «шестірням» проєкту крутитися, «але постійно тримали напоготові гайковий ключ, щоби кинути його в механізм».[66] Тож коли доповідачі показали свої папери, де Голль саме це й зробив. Французи заявили, що такі спроби покласти на НАТО відповідальність за політичні чи дипломатичні справи дуже образливі. Майже за десятиліття після свого революційного меморандуму де Голль повністю змінив позицію: НАТО є виключно військовим союзом і не відповідає за координацію чогось, крім оборони Європи. Де Мюрвіль «агресивно» висловив цю позицію Генеральному секретарю Брозіо. Через образу французів німці були готові кинути проєкт, аби лише не починати нового конфлікту з Францією. Британці, прагнучи захистити свій вступ до Спільного ринку, хотіли уникнути будь-якої великої сварки з Парижем. Щоби зберегти мир, вони були готові позбутися «малоцінних» звітів підгруп 2 та 4, які особливо ображали Францію.[67]

Але через внутрішньополітичні потреби проєкт тривав. Союзники погодилися, що «"Проєкт Армеля" не може просто зникнути», інакше це завдасть шкоди публічному іміджу НАТО.[68] Американці, яких найменше непокоїли французькі заперечення, підтримували дослідження від самого початку. Їх турбувало, що в разі, якщо французи ухиляться від участі в доповіді Армеля, це зміцнить позицію тих політиків у Конгресі, які закликали до повернення американських військ з Європи. Союзники дуже хотіли отримати заключну доповідь до міністерських зборів 1967 року, щоби схвалити її з великими фанфарами. Їм також було потрібно щось, із чим могли би погодитися французи. Союзники продовжували переписувати заключну доповідь — мішанину вихолощених звітів доповідачів — під постійним тиском того, що межувало з «майже повним провалом "Проєкту Армеля" як публічної презентації майбутніх завдань Північноатлантичного альянсу».[69]

Делегації визнавали, що заключна доповідь «дещо неперетравна» для публіки й журналістів, але її презентували на грудневих міністерських зборах. Союзники погодилися, що публічний документ, який виголошував дві підвалини НАТО — стримування й розрядку — створював враження, що альянс «бажає та активно прагне політичного врегулювання в Європі».[70]

Дослідження відносин між Сходом і Заходом дуже збентежило Схід. Один радянський дипломат сказав працівнику РНБ, що він «щиро здивований, чому такі очевидні зусилля призвели до такого нешкідливого результату».[71] Анатолій Добринін, радянський посол у Вашингтоні, спитав Волта Ростоу, чим є ця доповідь, «оперативним рішенням чи заявою про наміри? Чи очікують від нас відповіді?»[72] Як і більшість організаційних механізмів НАТО, створених у 1950-х і 1960-х, «Проєкт Армеля» мав стосунок до відносин між союзниками, а не політики щодо ворогів.

Радянське вторгнення до Чехословаччини

У своїй штаб-квартирі в Бельгії НАТО створила новий Ситуаційний центр, щоби стежити за кризами й забезпечувати готовність союзників. Уночі з 20 на 21 серпня 1968 року в Ситуаційному центрі було тихо. О 2:09 агентство *Associated Press* надіслало екстрене повідомлення, що танки країн Варшавського договору ввійшли до Праги. Ситуаційний центр залишався спокійним — один телетайп вийшов із ладу. Хоча в кількох столицях членів альянсу знали про вторгнення, вони нікого в НАТО про це не повідомили. О 03:15 черговий співробітник Штабу Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, розташованого за вісімдесят п'ять кілометрів від штаб-квартири, зателефонував своїм колегам у Ситуаційному центрі. Тільки тоді центр підняв на ноги керівників НАТО. Посадовці прибули о 04:15, а делегаціям НАТО повідомили про конфлікт тільки о 05:00 того ранку.[73]

Ситуаційний центр НАТО мав отримувати повідомлення із SHAPE, а також від національних міністерств. Його завданням було перевіряти цю інформацію та передавати її національним делегаціям, столицям держав-союзниць і командувачам НАТО. Але союзники не попередили НАТО, коли дізналися про вторгнення; національні розвідувальні органи, на які покладався Північноатлантичний альянс, нічого не повідомили; радіолокаційна мережа НАТО не відстежила, як радянські літаки ввійшли в повітряний простір Чехословаччини. Перші дванадцять годин кризи штаб-квартира НАТО «працювала майже виняткова на основі повідомлень преси».[74]

Посадовців НАТО дійсно попереджали, що Радянський Союз готує якусь відповідь на дії чехословацьких дисидентів. З квітня 1968 року SHAPE додавла повідомлення про Чехословаччину до свого щотижневого розвідувального звіту. У травні Ситуаційний центр НАТО почав випускати «спеціальні повідомлення». Але не було «єдиної оцінки», яка прогнозувала би вторгнення, і «НАТО не отримала жодного тактичного

попередження».[75] Як і тієї ночі, коли підрозділи Червоної Армії увійшли до Берліну, щоби прикривати побудову Берлінського муру, НАТО виявилася неспроможною розпізнати військові дії Варшавського договору в серці Європи.

Празький переворот 1948 року був одним із каталізаторів створення Північноатлантичного альянсу; двадцять років по тому радянські дії в Празі та решті Чехословаччини переконали членів НАТО проігнорувати положення в договорі, які дозволяли їм вийти з альянсу після 1969 року. Хоча, попри агресивні радянські дії, союзники старанно підтримували розрядку, це вторгнення наводило на думку, що було необачно просто здогадуватися про радянські наміри; Військовий комітет закликав союзників усвідомити, що плани НАТО «повинні брати до уваги можливості противника для військових дій, а не оцінювати його можливі наміри».[76] Як повідомив Дін Раск своїм співробітникам у Вашингтоні, рішення Москви вжити військових заходів «свідчить, що Радянський Союз або змінює свою базову позицію, або нервує та боїться, а отже, є небезпечним».[77]

По суті, Захід повернувся до свого завдання на початку холодної війни: стримувати Радянський Союз і чекати, поки він згниє зсередини. НАТО залишалася важливою для стримування Радянського Союзу, для стримування Німеччини і — тепер, коли колапс радянської імперії був принаймні ймовірним,— для контролю над розпадом Варшавського договору. Але була одна відмінність. Обговорюючи майбутнє НАТО після чехословацьких подій, союзники не зважали на старі кліше «атлантичної загадки». Зникли посилання на спільноту, цінності, культуру та спадщину; більше не припускалося, що союзники співпрацюють, бо поєднані винятково невидимими незбагненними зв'язками. Вони більше не стверджували, що цінності, які вони оспівують, притаманні тільки мешканцям Північної Америки й Західної Європи; не тоді, коли чехословаки повстали. Вони знали, що НАТО потрібна, щоби підтримувати *Pax Atlantica*, і що їм буде вигідно підтримувати й поширювати цей світовий порядок. Члени НАТО знову обмірковували, як найліпше пристосувати НАТО до змін у світі та вдома, особливо потребу Європи мати більше можливостей висловлювати свою думку та збільшити свою частку тягаря в альянсі. Після Чехословаччини дипломатія НАТО, була, як і колись, жорсткою, а її підґрунтям слугували національні інтереси. Тепер союзники не вдавали, що цим підґрунтям є щось інше.

Підвищення стабільності завдань НАТО

Зростання чисельності збройних сил Варшавського договору в Чехословаччині було проблематичним із суто військового погляду, адже війська перемістилися ближче до НАТО й скоротили час на попередження в разі мобілізації проти Заходу. Союзники не вірили, що Варшавський договір безпосередньо атакує НАТО, але склали кілька сценаріїв, які могли призвести до війни. Бельгійський генерал барон Шарль де Кюмон, голова Військового комітету НАТО, хвилювався, що підрозділи чехословацьких військ — мабуть, цілі дивізії — можуть відступити чи під тиском перетнути свої кордони з Баварією чи Австрією. Було незрозуміло, як відреагує НАТО, хто візьметься розв'язувати проблему біженців і хто роззброюватиме цих солдатів, які, зрештою, належать до Варшавського договору. Держдепартамент надіслав екстрене повідомлення до представництва НАТО та столиць усіх держав-союзниць, щоби забезпечити уникання американськими військами та їхніми союзниками будь-яких прикордонних інцидентів, які могли б спричинити новий конфлікт.[78]

Якщо Радянський Союз продовжить придушувати дисидентів у Східній Європі, щоби «закріпити статус-кво», попередив Джон Ледді з Держдепартаменту, то існує ймовірність ескалації насилля. Генерал де Кюмон сказав Північноатлантичній раді, що Радянський Союз може рушити далі, й особливо «тривожно… що тепер росіяни відчули смак крові». З'явилися чутки, що далі Радянський Союз може піти на Румунію.[79] Атака на Румунію — чи то вторгнення, спроби примусити Румунію підкоритися або, можливо, державний переворот з метою скинути Ніколае Чаушеску — може спричинити прикордонний інцидент між Румунією та Угорщиною. Це також може бути підготовкою заходів проти Тито. Якщо так, американські посадовці очікували, що Сполучені Штати «візьмуть участь у військових допоміжних операціях в Югославії».[80] Можливо, Радянський Союз атакує Австрію. Чи Фінляндію. Чи Берлін. Або, можливо, знову піднімуться східні німці, а отже, буде гуманітарна катастрофа, біженці та велике сум'яття. До кінця холодної війни вторгнення до Чехословаччини турбуватиме союзних посадовців як імовірна модель поширення радянського контролю за межі Варшавського договору.[81]

Після 1968 року союзники більше не могли ігнорувати насилля в Європі, навіть якщо воно не було спрямоване на НАТО. Як висловився Джон Ледді, «агресія будь-де в Європі є проблемою НАТО».[82] Загроза насильства в Східній Європі зростала й могла «виплеснутися» на регіон

НАТО.[83] Зараз вимоги лібералізації створили ситуацію «небезпечнішу, ніж була за Сталіна». Союзників НАТО, навіть французьких посадовців, які оптимістично сприймали перспективи миру в Європі, хвилювала «небезпека вибуху».[84]

Події в Чехословаччині переконали членів НАТО, що імперія Радянського Союзу почала розвалюватися. Голова комітету політичних радників НАТО написав, що «прірва між тими, хто керує, й тими, ким керують, у сателітах Східної Європи» зросла настільки, що «дня змін очікуватимуть більше людей, ніж будь-коли», і не тільки в цих країнах, а й «у радянській зоні та всюди».[85] Звісно, готовність Радянського Союзу застосувати військову силу для збереження своєї імперії змусить дисидентів діяти обережніше. Але дисидентство виникне. Вторгнення до Чехословаччини, безумовно, розлютило чехів і словаків. Але угорці, поляки та східні німці не пробачили би власним лідерам причетності до вторгнення. Британські та французькі посадовці очікували, що після 1968 року «Радянський Союз і соціалістична система в Східній Європі загалом майже напевно зазнають жорстоких потрясінь».[86] Вірогідність краху радянської системи сателітів — можливо, неоголошена, але імовірна — додала сенсу американським аргументам 1967 року, що Північноатлантичний альянс необхідний не тільки для холодної війни, але й для її наслідків.

Звісно, холодна війна не закінчилася 1968 року чи трохи пізніше. Ті, хто 1967 року сподівався, що досягнення європейського врегулювання є можливим, швидко зневірилися, і багато хто відмовився від своєї думки. Французькі посадовці, як-от Жак Андреані, керівник відділу Східної Європи на Набережній Орсе, визнали перед своїми британськими колегами, що «помилялись у своїй оцінці радянських намірів». Серед посадовців по всій Європі поширювалися «похмуріші та песимістичніші погляди».[87] Хоча де Голль досі хотів продовжувати політику розрядки, навіть він публічно визнав, що СРСР «не відкинув політики блоків», а така відмова була суттєвою складовою французького бачення Європи без НАТО.[88] Союзники не очікували, що розвал Варшавського договору чи радянської системи контролю буде швидким. Але коли він таки станеться — а вони вірили, що він настане,— наслідки будуть жорстокими та небезпечними для всієї Західної Європи. Легкого та «узгодженого розв'язання європейських проблем» не буде за жодного сценарію. Тому в британському міністерстві закордонних справ уважали, що НАТО має «довготривале майбутнє».[89]

Політика нарощування сил після чехословацьких подій

Одразу після вторгнення Курт Кізінгер зібрав своїх колег для саміту НАТО, щоби продемонструвати згуртованість. Під час зустрічі в Бонні офіційні особи всіх союзників були найбільше стурбовані ситуацією в Чехословаччині, адже на кордоні з Баварією з'явилися радянські війська, а на німецькому телебаченні — тривожні кадри з радянськими танками в Празі, не так уже й далеко від ФРН. Американські посадовці вважали, що запрошення Кізінгера відбиває поширену «європейську думку», яка «різко змінилася в бік традиційних американських цілей сприяння інтеграції Європи та зміцненню НАТО».[90]

Офіційні особи Сполучених Штатів визнавали, що вторгнення може бути більш впливовим засобом, ніж вашингтонські заклики до європейців поліпшити звичайні війська. Це росіяни в Чехословаччині «зупинили негативну тенденцію та підкреслили факт, що НАТО потрібно зберегти».[91] Радянські дії поклали край зменшенню оборонних бюджетів НАТО, принаймні найближчим часом. Бельгійці та канадці наближалися до одностороннього скорочення військ, але через кризу відклали свої задуми. Американці очікували від європейців більшого; міністр оборони Кларк Кліффорд хотів «використати кризу», щоби поквапити союзників, особливо німців, підвищити оборонні бюджети, якість військ і здатність мобілізуватись у надзвичайній ситуації.[92]

Американці дозволили кризі заполонити європейські міністерства та відомства, відмовилися відвідати саміт або провести регулярні грудневі збори міністрів раніше. Вони не хотіли використовувати НАТО для декларативних заяв, воліючи, щоби вторгнення засудили в ООН. Вони не вимагали попередити війська НАТО. Коли попередження нарешті надійшло, за місяць після вторгнення, німці вважали, що вже надто пізно. Німецький постійний представник у НАТО поскаржився, що реакція НАТО на кризу «неадекватна або взагалі відсутня».[93]

Це була свідома політика Ліндона Джонсона. Повільні дії були небезпечною грою; Генрі Кебот Лодж, посол США в Німеччині, нагадав Вашингтону про всі старі страхи: якщо НАТО проігнорує німецькі занепокоєння, Бонн буде «песимістично налаштований і схильний до пошуку домовленості з СРСР».[94] Але Джонсон не забув, як складно було переконати європейців більше вкладатися в оборону НАТО. Британська та німецька скнарість на тристоронніх переговорах різко контрастувала з американською позицією. У чехословацькій кризі Джонсон побачив можливість натиснути на європейців, щоби вони віддали альянсу більше військ. Американські посли в столицях держав альянсу повідомили

господарям, що Сполучені Штати погодяться перенести збори, тільки якщо європейці збільшать свій внесок у НАТО.[95]

Американська позиція засмутила німців, а британці збагнули, що Сполучені Штати «намагаються налякати нас до дрижаків». Вони правильно припустили, що Вашингтон прагне посіяти в Лондоні, Бонні та, можливо, Парижі й інших столицях страх «перед загрозою для НАТО, якщо Європа не зробить більше для себе через власні національні мотиви».[96] Протягом перших двох десятиліть існування Північноатлантичного альянсу Сполучені Штати не мали чіткої позиції, якої ролі хочуть від Європи в НАТО. Айзенгавер, Кеннеді та Джонсон завжди хотіли, щоб європейські країни більше витрачали на оборону континенту, але всі вони ухилялися від чогось подібного до європейського блоку чи кокусу в НАТО. В ядерній політиці Сполучені Штати ніколи не припускали, що на спусковому гачку може бути не американський палець. А у вирішальний момент, пригадав один постійний представник, маючи на увазі Кубу та, мабуть, Берлін, «усе, що могли вдіяти в НАТО, це затамувати подих, поки Вашингтон робить те, що вважали правильними президент і його військові радники».[97]

1968 року американська політика мала на меті не залякати союзників, а змусити їх заповнити порожнечу. Посадові особи США прагнули, щоб європейці дедалі більше об'єдналися та — що було найважливішим для американців — узяли на себе деякі витрати, що до того сплачували Сполучені Штати. Раніше американці наполягали на розробці політики НАТО у Вашингтоні, а тепер тихо сиділи й чекали, поки європейці сформують власні думки. Урешті-решт, сказав Ростоу Джонсону, Франція може «повернутися до європейської родини та альянсу», а Велика Британія приєднається до Європи. Це зміцнило би НАТО. Але це також стало б «основою ретельно спланованого скорочення військ США в наступні роки».[98] Американці тиснули обережно та повільно, і деякі вважали, що найкращим способом зберегти НАТО є його докорінна зміна шляхом прийняття — навіть вимагання — однозначної європейської зовнішньої та оборонної політики.[99]

Європейці погодилися збільшити свої оборонні бюджети, і регулярні міністерські збори було перенесено з грудня на листопад. Пізніше аналітики американської розвідки оцінили європейську реакцію на події в Чехословаччині як «більше перспективну, ніж результативну», оскільки європейські оборонні витрати не стали кардинально більшими. Але європейські союзники почали обговорювати можливість нового Європейського оборонного співтовариства. У Вашингтоні, Лондоні та Бонні зростала переконаність, що європейцям слід узгодити свої

оборонні зусилля. У своїх мемуарах Гарольд Вільсон пригадав «подвійний урок» Чехословаччини: НАТО була необхідна, але водночас необхідна й «більша єдність Європи, щоб її думка як єдиного цілого могла бути сильніше зосередженою на будь-якій загрозі свободі».[100] Деніс Гілі переконав своїх європейських колег створити неформальну «Єврогрупу» з міністрів оборони для пошуку способу, у який Західна Європа може «відігравати активнішу, ніж у минулому, роль».[101] Навіть де Голль, здавалося, змінив свою думку про ЄОС, яку так ненавидів раніше; ЦРУ здобуло записи його ідей щодо нової організації європейської оборони.[102] Можливо, об'єднана Європа, до якої увійшли би Велика Британія та інші, дещо полегшила тягар, що лежав на плечах НАТО. Або — як покаже наступний розділ — можливо, зробила б тільки набагато, набагато гірше.

Чехословацька криза допомогла союзникам розв'язати проблему двадцятої річниці НАТО. Зрештою, 1969 рік був першим, коли підписанти могли повідомити про анулювання Північноатлантичного договору. Радянська пропаганда роками змальовувала 1969 рік як «кінець» НАТО, а членам альянсу так і не вдалося знайти надійного способу спростувати цей міф. На зборах міністрів у листопаді вони оголосили, що чехословацькі події змусили розглянути Північноатлантичний договір як угоду «з невизначеним терміном дії». Навіть ця фраза свідчила про запеклі сперечання між союзниками.[103] Ніхто не хотів зникнення НАТО, але й ніхто не хотів застосовувати мову «атлантичної загадки» або барвисту мову чинного договору з його припущенням, що союзники є природними партнерами, оскільки мають «спільні спадщину та цивілізацію», щоби виправдати продовження існування альянсу. Наприкінці десятиліття від гучного просторікування про НАТО було мало політичної користі. Натомість Деніс Гілі вважав, що ставлення союзників точно відображене у висновку з вірша Гілера Беллока «Джим», де розповідається про хлопчика, який втік від няньки та був з'їдений левом у зоопарку: «Краще няньчину руку міцніше тримати, щоби більшого лиха собі не завдати».[104] Розважлива порада, але навряд вона надихає.

Розділ 8

«ПІДРИВ» ЄВРОПИ

У травні 1971 року міністр оборони Річарда Ніксона, Мелвін Лейрд, приїхав до Європи на зустріч зі своїми колегами в НАТО. Це було понуре товариство. В особистій бесіді німецький міністр Гельмут Шмідт сказав Лейрду, що занепокоєний «антивоєнними настроями німецького народу, особливо молоді». Побоюючись виступів проти застосування ядерної зброї та проти НАТО, німецький уряд перешкоджав планам альянсу поліпшити захист німецьких кордонів завдяки розміщенню малих ядерних мін. Шмідт боявся, що витік інформації про міни спровокує «пацифістський рух у Німеччині», який заподіє НАТО ще більшої шкоди. Водночас громадяни вимагали від німецького уряду скорочення військ. Після зустрічі зі Шмідтом Лейрд поспілкувався з британським міністром, лордом Каррінгтоном. Той сказав, що «пригнічений, як і Гельмут». Усі бачать, «що світ у жахливому стані», зітхнув британець, проте «ніхто не стурбований».[1]

Каррінгтон описував настрій громадськості, а не посадовців НАТО. І справді, у період президентства Ніксона всі лідери держав НАТО хвилювалися стосовно майбутнього НАТО та того, чи не почали вони програвати холодну війну. Те, що описував Каррінгтон і про що Лейрд доповів Ніксону, стосувалося громадян Західної Європи, які перебували в пошуках будь-якого способу скоротити оборонні витрати й були «байдужі до національної оборони та ролі НАТО в підтриманні миру в Європі».[2]

Найбільшу загрозу для НАТО за часів Ніксона становило не зіткнення національних інтересів союзних держав, а те, що їхні громадяни просто не визнавали потреби в альянсі. Кіссінджер і Ніксон зі своїми європейськими партнерами передбачили апокаліптичний сценарій, за яким виборці, а отже, законодавці в Європі та Північній Америці, відкинуть потребу в оборонних витратах і розгортанні військ. Західних високопосадовців непокоїло, що скорочення в одній країні — будь-якій — запустять ланцюгову реакцію в усіх столицях держав-союзниць.

У Вашингтоні внутрішній стимул зменшити витрати на захист Європи лише зростав — відповідно до того, як Європейське економічне співтовариство, здавалося, перетворювалося на економічного суперника, а європейці експериментували з ідеями незалежної зовнішньої політики, яка, з погляду Ніксона й Кіссінджера, була антиамериканським чинником.

Однак страх близького колапсу НАТО корінився в недовірі між поколіннями, а не державами. Лорд Кромер, британський посол у Вашингтоні 1971 року, підсумував це так: нинішнє покоління влади «останнє, яке відчуло на собі значення атлантичного утвердження, прикладом якого стала остання частина Другої світової війни». Наступні покоління не визнаватимуть, що мир спирається на атлантичну співпрацю у сфері безпеки — за іронією долі, цей факт не був явним завдяки успіху НАТО,— й «унаслідок цього можуть легше піддатися самозаспокоєності».[3]

Трьома роками раніше ЦРУ спостерігало появу «розриву між поколіннями» в країнах НАТО. Молодші громадяни відхиляли «традиційні способи політичної активності й історичне суперництво між націями» як «застаріле, штучне та недоречне».[4] Розрив був очевидним в Європі, але ще більшим він був у Сполучених Штатах, де Кромер спостерігав «неприйняття історії та її уроків для людства».[5]

Іл. 9. Президент Річард Ніксон бере участь у засіданні Північноатлантичної ради в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, лютий 1969 року. Фото з Національних архівів № WHPO-0370-11.

Річард Ніксон і Генрі Кіссінджер поділяли тривоги Кромера. Вони вважали, що європейська молодь не знає — чи, ще гірше, свідомо не визнає — той факт, що її нинішні можливості, добробут і сама безпека тримаються на ретельному управлінні військовою силою. Навесні 1973 року Ніксон і Кіссінджер розпочали останню велику спробу впорядкувати атлантичні відносини перед кінцем холодної війни. Вони сподівалися привернути нове покоління, відновивши трансатлантичні відносини чітким закликом, схожим на заклик Джорджа К. Маршалла до післявоєнної відновлювальної програми Європи. Що ще важливіше, вони також хотіли поєднати майбутні уряди з обох боків Атлантики в систему, якої новому поколінню виборців буде складно позбутися. Знаменита промова Генрі Кіссінджера, що поклала початок «Року Європи», була не просто суспільним заходом, але й спробою досягти стратегічного розрахунку між Сполученими Штатами та Європою.

«Рік Європи» роздирали численні труднощі та непорозуміння. Європейці неправильно розтлумачили цю промову як нагоду розробити спільну зовнішню політику, незалежну від Вашингтону. Насправді це був один із таємних страхів Ніксона та Кіссінджера, і вони боялися, що це призведе до кінця НАТО й радянського домінування на континенті. У відповідь вони придушили початкові спроби європейців координувати європейську зовнішню політику. Ніксон і Кіссінджер уважали, що мають зруйнувати європейську політику, щоб урятувати європейців — і Сполучені Штати — від радянської агресії.

Страх перед розрядкою та *Ostpolitik*

За рік до обрання Ніксона НАТО оприлюднив доповідь Армеля, урочисто зазначивши, що тепер альянс орієнтований як на захист своїх членів, так і на сприяння розрядці. Але дипломати Ліндона Джонсона наполягали на консервативному визначенні розрядки, яке підтримував Ніксон: американська політика щодо відносин між Сходом і Заходом спрямована на «підвищення стабільності чинної системи безпеки в Європі, а не її заміну».[6]

Розрядка була розпливчастою концепцією. Те, що Москва публічно закликала до припинення конфронтації, тоді як Червона Армія нарощувала свою силу, не додавало цій концепції ясності. У радянській посмішці 1950-х союзники бачили підступність. У період розрядки протягом 1960-х і на початку 1970-х більшість лідерів НАТО, зокрема Генеральний секретар альянсу Манліо Брозіо, уважали, що Москва

прагне «ослабити, розколоти й остаточно зруйнувати НАТО».[7] Попри свій скептицизм щодо радянських намірів, члени НАТО тривожилися, що розрядка може отримати власний імпульс. Британського прем'єр-міністра Джеймса Каллагана непокоїло, що навіть початок перемовин про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) створить у суспільстві загалом «невиправдану ейфорію» та швидко призведе до «послаблення пильності та згуртованості НАТО».[8]

Кіссінджер стверджував, що для досягнення успіху Радянському Союзу навіть не потрібно перехитрити членів НАТО за столом переговорів. Саме існування обговорень озброєння та мирних конференцій допоможе «підтримувати в Європі настрої», які вважатимуть оборонні витрати дедалі менш важливими. Радянська пропозиція конференції з європейської безпеки, «ідея альтернативних організацій гарантування безпеки» мали на меті натякати, що НАТО стала непотрібною.[9] Це був інструмент, який Радянський Союз застосовував раніше і який Михайло Горбачов згодом застосує знову, намагаючись зруйнувати саме уявлення про необхідність НАТО. Якби Радянський Союз діяв обережно, то зміг би створити суспільний клімат, який сприяв би витісненню Сполучених Штатів із континенту, урешті-решт «змінюючи баланс сил в Європі» на користь Москви.[10]

Як завжди, німецька проблема мала найбільшу вагу в тому балансі. Віллі Брандт, перший канцлер ФРН від Соціал-демократичної партії Німеччини, та його радник із зовнішньої політики Егон Бар дотримувалися *Ostpolitik* — спроби поліпшити німецькі відносини і з СРСР, і з радянськими сателітами. Зрештою, Брандт і Бар хотіли зникнення блокової системи та виведення військ НАТО й СРСР з Європи, але водночас вони визнавали, що їхня східна політика «можлива тільки на основі альянсу НАТО». Це була обережна гра, яка потребувала існування НАТО в осяжному майбутньому; правильний вибір часу мав найбільше значення.[11]

Інші союзники вважали, що Брандт і Бар випускають на волю сили, які не будуть здатні контролювати. Кіссінджер, Ніксон і британські посадовці вважали, що *Ostpolitik* може «спричинити ейфорію» у Федеративній Республіці, а Брандт «втягне себе в постійні нові поступки» Москві, щоби підтримувати *Ostpolitik*.[12]

Німецька проблема могла швидко стати американською. Кіссінджер, який уважно стежив за трансатлантичним потоком ідей між законодавцями й політичними активістами, тривожився, що протистояння НАТО в Німеччині «литиме воду на млин наших, орієнтованих на розрядку громадян тут, удома». Наслідком буде взаємне підбурювання

між налаштованими проти НАТО німцями та американськими ізоляціоністами — вони підживлюватимуть протести одне одного.[13] І якщо німці відмовляться від НАТО, американці натомість відмовляться від розміщення своїх військ у Німеччині, Бонн почуватиметься зобов'язаним зблизитися з Москвою, а Радянський Союз може переконати німців погодитися «виштовхати нас» — американців — з Європи.[14]

Як і під час обговорень багатосторонніх сил протягом 1960-х, у 1970-ті Рапалльський договір знову був на вустах занепокоєних німецькою політикою посадовців і політиків.[15] Чиновники американського міністерства оборони зайшли так далеко, що навіть занепокоїлися тим, що *Ostpolitik* може призвести до «дезінтеграції Північноатлантичного альянсу» та «того ж вакууму сили», який змусив США втрутитися у дві світові війни.[16]

Боялися не повернення темних днів імперської чи нацистської Німеччини, а того, що, за виразом британського міністра закордонних справ сера Дугласа-Г'юма, Брандт сьорбатиме суп разом із Москвою та «не використовуватиме достатньо довгої ложки».[17] Диявол крився в деталях внутрішньої політики, а не дипломатії.[18]

Нова радянська зброя та стара радянська тактика

Доки розрядка, здавалося, робила НАТО політично вразливою, почала руйнуватися друга підвалина альянсу — його оборона. Наприкінці 1960-х стало зрозуміло, що внаслідок радянської ядерної програми на 1975 рік США та СРСР досягнуть приблизного стратегічного паритету. За такого сценарію Сполучені Штати більше не могли впевнено покладатися на свою ядерну зброю для стримування Радянського Союзу, тому що СРСР міг завдати удару у відповідь. Ідея «ядерної парасольки в НАТО,— виснував Ніксон менш ніж за місяць після своєї інавгурації 1969 року,— цілковита нісенітниця».[19]

Після побудови військової командної структури НАТО, розгортання американських військ в Європі та приєднання до альянсу збройних сил Федеративної Республіки Німеччини в 1950-ті Радянський Союз обмежив свої загрози збройного протистояння як інструмент політики в Європі; після Берліну та Куби вони повністю припинилися. Але Кіссінджер хвилювався, що, маючи паритет, Радянський Союз може знову спробувати застосувати таку загрозу, щоби «розширити свій політичний вплив у Західній Європі».[20]

Джордж Кеннан та інші тогочасні аналітики міжнародних відносин відкидали ідею, що Радянський Союз може застосувати чи застосує проти Західної Європи загрозу військового нападу, особливо ядерний шантаж.[21] Але політики НАТО з ними не погоджувалися. Французького президента Жоржа Помпіду непокоїло, що в разі, якщо та коли Тито чи Мао помре, Червона Армія може здійснити «прихований наступ» на Югославію чи Китай, схожий на вторгнення до Чехословаччини 1968 року, але з набагато вищими ставками. Радянський Союз міг здійснити «кілька заходів нижче порога війни», які надали б йому можливість оточити Європу, залишаючись упевненим, що НАТО не має варіантів надійного військового реагування на такі дії.[22]

Британці й американці бачили аналогічні способи, у які Радянський Союз може здійснювати свій політичний вплив в Європі. Берк Тренд, член британського кабінету міністрів, турбувався, що в разі, якщо надійність НАТО похитнеться, комуністичний вплив у Франції та Італії зросте і Бонн може піти на угоду з Москвою.[23] Ніксон уважав, що європейці, й особливо німці, «укладуть угоду з Номером Один, хай хто це буде» з погляду військової сили в Європі. Сьогодні це Вашингтон; незабаром це може бути Москва.[24]

І сила Вашингтону, здавалося, меншала, тоді як Радянський Союз нарощував свою. У перші місяці президентства Ніксона Кіссінджер почав дослідження шансів Сполучених Штатів у війні з Радянським Союзом; їх оцінили як 50:50, але тільки «якщо нам пощастить».[25] Єдиним розв'язанням за інших рівних умов було збільшити чисельність звичайних військ НАТО та продовжувати підтримувати — і навіть нарощувати — звичайний потенціал в Європі.[26]

Але не було інших рівних умов. Як пізніше пригадав Кіссінджер, геополітичний тиск у роки президентства Ніксона вимагав збільшення збройних сил, а внутрішньополітичний — скорочення витрат і відкликання військ. Чисельність звичайних збройних сил НАТО не зростала, а союзники шукали способи скоротити свої війська.[27]

На думку американців на кшталт Томаса Мурера, голови Об'єднаного комітету начальників штабів, неспроможність союзників істотно вдосконалити свої звичайні війська означала, що вони «живуть в ілюзорному світі», ігноруючи спричинені паритетом стратегічні реалії.[28] Але європейські лідери вважали, що перемога у війні звичайною зброєю матиме не кращі наслідки, ніж поразка. Деякі посадовці РНБ зазначили: колеги Ніксона, «доволі точно відчуваючи настрої своїх виборців, не хочуть зробити ядерну війну раціональнішою чи звичайні засоби захисту прийнятнішими. Вони хочуть зробити війну в Європі неможли-

вою».[29] Американські війська НАТО в Європі внеможливлювали війну, уважали європейці, і не через те, що американці битимуться й виграють в битві звичайними засобами, а оскільки американська громадськість змусить свого президента влаштувати СРСР ядерне пекло, якщо Радянський Союз нападе на солдатів США. Напад на європейських солдатів не давав такої гарантії. Зрештою американські посадовці вважали, що в разі, якщо не надати такої гарантії, європейські держави зблизяться з Радянським Союзом, що призведе до «радянського домінування в Європі».[30] Пізніше Ніксон і Кіссінджер стверджуватимуть, що не могли дозволити американським військам в Європі вважатися заручниками. Але в роки досягнення паритету це вже було їхньою долею.

Президенти з обох партій розуміли цю найважливішу роль американських військ в Європі. Але і американці, і європейці дедалі більше побоювалися, що здатність виконувати надану Європі обіцянку непідвладна президенту. 1968 року Кларк Кліффорд, залишаючи посаду міністра оборони, попередив союзників, що «найнагальніша проблема, з якою ми стикаємося сьогодні,— це проблема всередині Сполучених Штатів». У Конгресі зростало переконання, що захист Європи «нині є переважно європейською проблемою». «Люди в Конгресі,— сказав він,— розуміють суспільну думку та суспільний настрій. Вони політики й читають свою пошту». У розпал В'єтнамської війни ті листи вимагали не вплутувати країну в закордонні конфлікти.[31]

Протягом 1970-х посадовці у Вашингтоні спостерігали, як зростає загроза для НАТО з боку Конгресу. Держдепартамент застерігав: кожен, хто вважає, що Сполучені Штати можуть підтримувати свої війська в Європі на поточному рівні, ігнорує «певні факти політичного життя».[32] Французькі, німецькі та британські посадовці вважали, що внутрішня негативна реакція на В'єтнамську війну та Камбоджійську кампанію підірве зобов'язання Ніксона в Європі. Ба більше, вони нервували, що «радикали» — антивоєнні протестувальники — в Європі паралізують їхні власні уряди. Усі боялися, що Радянський Союз скористається невизначеністю в країнах НАТО та знайде «миротворців», які вимагатимуть пошуку домовленості з Москвою.[33]

Кіссінджера турбувало, що НАТО може розпастися, і для цього Москві не доведеться навіть пальцем поворухнути. Він припускав, що в разі, якщо Конгрес по-справжньому усвідомить небезпеку паритету, він різко обернеться проти НАТО. Навряд чи він міг пояснити Конгресу, що американські війська в Європі перебувають у стані заручників, але знав: ретельний аналіз покаже, що НАТО не перебуває в панівному становищі. Якщо уряд Сполучених Штатів не зможе переконливо пояснити, що його війська в Європі здатні битися та виграти у війні, Конгрес поверне їх додому.[34]

Конгрес і справді роками вимагав такого повернення. За президентства Джонсона сенатор Майк Менсфілд запропонував скорочення американських військ в Європі. 1970 року Менсфілд сказав британським дипломатам, що тепер доб'ється свого, «адже Конгрес перебуває в антивоєнному настрої».[35]

Ніксон і його державний секретар Вільям Роджерс звернулися до європейців за політичною допомогою в боротьбі з Менсфілдом. Єврогрупа — неформальна група європейських союзників у НАТО, створена наприкінці 1960-х,— уже шукала способи зміцнити позицію Ніксона в Конгресі. Вона відреагувала на американські прохання та доклала зусиль, щоби допомогти розв'язати деякі проблеми американського президента. Було складено перелік короткострокових заходів, які допомогли б Ніксону відбитися від заяв, що Європа нічого не робить для власного захисту. Але цей «європакет» був лишень тимчасовим розв'язанням, і в європейців швидко закінчилися обіцяні заходи. Ніхто по обидва боки Атлантики не вірив, що обмежені європейські зусилля можуть надовго стримати проблеми з боку Конгресу.[36]

Загроза для НАТО з боку Конгресу

У травні 1971 року Менсфілд кинув серйозний виклик Ніксону й НАТО: висунув вимогу скорочення американських військ в Європі на 50 %. «Жорстокий факт», сказав Кіссінджер своїм співробітникам, полягає в тому, що таке скорочення змусить європейців «прагнути ядерної автономії чи піти слідом за Фінляндією або, можливо, робити обидві речі одночасно».[37]

Ніксон завзято боровся з Менсфілдом. Він сказав республіканцям і демократам, що НАТО є «блакитною фішкою» в центрі американської політики. Тільки підтримуючи стабільність Європи, Сполучені Штати можуть реагувати на важливі зміни в міжнародній ситуації та на зміцнення країн Азії, Латинської Америки та Близького Сходу.[38] Це була не просто політична позиція. Ніксон вірив, що американські збройні сили, навіть якщо тільки гарнізонні, стабілізували Європу та надавали йому можливість «дипломатичного удару», потрібного для його амбітної політики щодо СРСР і Китаю.[39]

Білий дім заручився підтримкою кількох давніх видатних демократів, що в минулому мали стосунок до НАТО, аби обґрунтувати, що

альянс варто захищати. Вони попередили, що в разі скорочення американських військ зараз, США втратять будь-які важелі впливу на переговорах щодо отримання рівнозначних скорочень від Москви.[40] Але найсильнішим аргументом проти скорочення військ був той, що його посадовці держав-союзниць завжди остерігалися озвучувати публічно: якщо НАТО розпадеться, ФРН відірветься від Заходу. Саме німці, сказав Ніксон групі заслужених державних діячів, потенційно «становлять найскладнішу проблему в центрі Європи». Німецька проблема вмотивувала політиків обох партій вийти в ефір та підняти слухавки, щоби врятувати НАТО.[41]

Конгрес відхилив поправку Менсфілда, але на цьому питання не було закрито. Сенатор Джон Стенніс, який голосував проти Менсфілда, попередив Кіссінджера: «Це ще не кінець… Тепер це прихована проблема».[42] Європейські союзники сумнівалися, що Ніксон може дуже довго протистояти ізоляціоністському тиску. Британські посадовці зауважили, що тепер йому доведеться ухвалювати політичні рішення на тлі нескінченного списку внутрішніх проблем: «страхи перед економічною кризою; подальша заклопотаність В'єтнамом; тривоги через платіжний баланс; рух "Чорна сила"; питання "мовчазної більшості"; розрив між поколіннями; хвиля злочинності; занепад міст; тривожний ступінь військової недисциплінованості; дедалі важче контролювання Конгресу тощо».[43]

1971 року Ніксон переміг Менсфілда, пустивши риссю «старих бойових коней холодної війни», але це навряд чи скидалося на стале розв'язання для проблеми розриву між поколіннями в США.[44] Так само як Ніксон і Кіссінджер побоювалися, що Брандт стане зобов'язаним своїм виборцям, котрі хотіли зближення зі Сходом, союзників Сполучених Штатів у НАТО тривожило, що Ніксон стане «заручником обставин», нездатним протистояти внутрішньополітичним вимогам скорочення військ і військових бюджетів.[45]

Проблема ізоляціоністських настроїв сама собою видавалася складною, але розв'язною. Але в середині 1971 року, з наближенням вступу Великої Британії до Європейського економічного співтовариства, здавалося, що хвиля ізоляціонізму може змішатися з настроями економічного протекціонізму в Сполучених Штатах, утворивши легкозаймисте поєднання з вибуховими наслідками для НАТО.[46]

Зв'язки між економікою та обороною

Річард Ніксон і Генрі Кіссінджер продовжували американську традицію публічної підтримки європейської політичної та економічної інтеграції. Але обидва були занепокоєні наслідками європейської інтеграції для НАТО, побоюючись, що в разі, якщо європейці стануть економічними супротивниками, Конгрес відмовиться ризикувати американськими життями та ресурсами, щоби захищати Європу.[47] Ніксон, розуміючи, що Конгрес не стерпить «надто пасивної позиції» в торгових перемовинах між Америкою та Європою, дозволив явно позбавленому дипломатичних якостей міністру фінансів Джону Коннеллі бути головним американським представником економічної дипломатії.[48] У травні 1971 року Коннеллі приголомшив союзників, відкрито поставивши під сумнів майбутнє Атлантичного альянсу.

Виступаючи перед асоціацією банкірів у Мюнхені, він нагадав європейцям, що після минулої війни Сполучені Штати легко могли повернутися до «фортеці Америки». Натомість Вашингтон фінансував «військовий щит» — НАТО,— який прикривав і Америку, і Європу. Тепер, сказав він, двадцять п'ять років по тому, виникли «законні запитання» щодо того, як платити за щит. Оскільки Європа отримувала вигоду від глобальної економічної системи, яку підтримували й захищали Сполучені Штати, Вашингтон «має право очікувати справедливіших торгових угод». У НАТО промову Коннеллі, хоч її текст сам собою не скидався на вибухівку, сприйняли як бомбу. Сполучені Штати вперше проводили зв'язок між торговими угодами й обороною Європи. Зауваження Коннеллі натякали, що Сполучені Штати можуть вимагати від Європи економічних поступок в обмін на військовий захист.[49]

Союзники в НАТО, особливо в Лондоні та Бонні, одразу зрозуміли, що порушені Коннеллі трансатлантичні економічні питання не є «просто проблемою торгової політики» — ідеться про оборонну політику.[50] Протягом десятиліть американські президенти ухилялися від пов'язування атлантичних економічних відносин із відносинами у сфері безпеки, водночас активно підтримуючи європейську інтеграцію. Що змінилося в американських розрахунках? «Американці,— написав голова північноамериканського підрозділу в британському міністерстві закордонних справ,— раптом усвідомили присутність економічного монстра, якого створюють в Європі».[51]

США можуть піти своєю дорогою

Виступ Коннеллі відбувся в розпал трансатлантичної напруженості. Американські переговори з Радянським Союзом спричинили неспокій і недовіру в Європі; на думку Берка Тренда, з перемовин про ОСО видається, наче «американці розмірковують над прямою угодою з росіянами без погодження із Західною Європою». У Лондоні всі казали про те, що між Вашингтоном і Москвою «щось відбувається» поза спиною НАТО.[52] За кілька місяців після промови Коннеллі Ніксон повідомив, що Сполучені Штати більше не конвертуватимуть американські долари в золото, і це спричинило серед членів НАТО «дуже реальні страхи міжнародної торгової війни».[53] Ще до закінчення року Ніксон знову здивував союзників, оголосивши, що наступного року відвідає Китайську Народну Республіку.[54]

Новий Генеральний секретар НАТО нідерландець Йозеф Лунс хвилювався, що альянс втрачає будь-яке своє значення після ніксоновської дипломатії з державами, що були ворогами Сполучених Штатів під час холодної війни. Американська угода з Радянським Союзом про незастосування ядерної зброї призвела до ще більших сумнівів і відчуження. І європейці були дедалі більше невпевнені в сумлінності планів «взаємно врівноважених скорочень військ», які були схожі на «інструмент швидких, політично вмотивованих скорочень військ США», пов'язаних із прийдешніми президентськими виборами.

Союзники нервували, що радикальна зміна суспільної думки може змусити майбутнього президента — чи навіть самого Ніксона — «волею-неволею вивести війська з Європи».[55] Коли під час президентської кампанії 1972 року кандидат від демократів Джордж Макговерн запропонував зменшити кількість військ США в Європі на 50 % за три роки, європейці замислилися, чи не буде Ніксон останнім пронатовським президентом.[56] Помпіду припустив, що навіть менш радикальні відкликання військ штовхнуть Бонн або до політики ядерного озброєння, або в обійми СРСР. Гельмут Шмідт уважав, що виведення військ США забере ті невеликі залишки «рішучості німецького народу підтримувати належний оборонний механізм».[57] Саме в ці похмурі перші місяці 1972 року Лейрд відвідав Європу та зустрівся з іншими міністрами оборони НАТО; він виявив, що настрої в Європі настільки погані, що «ми, мабуть, стаємо свідками фрагментації альянсу».[58]

Цінність і небезпека Європи

Союзники схвильовано чекали, чи повторить Ніксон згадування Коннеллі про зв'язок між економікою та безпекою. У душі Ніксон знав, що «зв'язок між економікою та питаннями безпеки очевидно існує», але давав відсіч тиску з боку Конгресу та власних урядовців, які хотіли, щоби він сказав про це відкрито.[59]

Ніксон був переконаний, що економічні відносини між Сполученими Штатами та Європою є чимось набагато більшим, ніж «торг» щодо «соєвих бобів і сиру». Ішлося про позицію Європи «стосовно США та Радянського Союзу». Якщо Європа та Сполучені Штати не зможуть домовитися про торгову політику, прийнятну для Конгресу, НАТО «розвалиться на шматки». Але якщо американці надто тиснутимуть, вимагаючи економічних поступок в обмін на безпеку, європейці можуть подумати, що США не зацікавлені в захисті Європи, та обернуться на Схід. Зникнення НАТО, попередив Ніксон, залишить Європу «економічним гігантом, але військовим і політичним пігмеєм». Без політичного захисту, що його забезпечує НАТО, «СРСР захопить [Європу]. Це буде не традиційний спосіб, а вторгнення нового стилю».[60] Ніхто із союзників не заперечував висновку Ніксона, але не було очевидного розв'язання для ізоляціонізму й економічного протекціонізму, який погрожував знищити альянс.

Відсутність чіткої американської політики щодо розв'язання трансатлантичної головоломки була, за виразом Кіссінджера, ще однією «ціною В'єтнамської війни».[61] Узимку 1972–1973 років Ніксон був роздратований поведінкою союзників у НАТО, особливо німців і канадців, які критикували американську політику у В'єтнамі. Критика зачепила Ніксона та змусила його переглянути підхід до НАТО. Те, що він завжди вважав «союзом інтересів і дружби», тепер трималося виключно на балансуванні національних інтересів; у притаманній йому манері гіперболізувати, він заприсягся, що «більше жодних тостів і державних візитів» до європейських країн.[62] Проте Ніксон не мав сумнівів, що НАТО важливий для американських інтересів.[63] Повідомляючи британцям про розчарування Ніксона, Кіссінджер сказав Берку Тренду, що «Ніксон усе своє життя був людиною НАТО». На це Тренд відповів: «У довгостроковій перспективі надзвичайно важливо, щоби він таким і залишався».[64]

На початку 1973 року європейці почали сумніватися, чи вистачить Ніксону сил урятувати НАТО. За словами Едварда Гіта, їх турбувало, що американська громадськість «розлютиться через торгівлю ЄЕС».[65] Якщо зростання ізоляціоністських настроїв, які спостерігав Кромер,

поєднається з економічним протекціонізмом у Конгресі та утворить «нечестивий союз», американське зобов'язання перед НАТО опиниться під загрозою.[66] Європейці відчайдушно хотіли уникнути будь-якого публічного зв'язку між трансатлантичними економічними й оборонними відносинами.[67]

А Кіссінджер стверджував, що ці зв'язки більше не можна ігнорувати. Потрібно, сказав він групі старших радників, сформулювати «певну філософію на наступні три-чотири роки, яка охопить політику у сфері економіки, оборони та контролю над озброєннями», замість дозволити цим темам розділитися й безконтрольно піти різними напрямами.[68] Деякі з радників Кіссінджера попереджали, що такий грандіозний розрахунок практично неможливий; інші зауважили, що такий очевидний бартер — торгівля за оборону — свідчитиме, що Сполучені Штати *не* вважають НАТО потрібним, і внаслідок цього «європейці зблизяться з СРСР».[69]

Проте Кіссінджер, підтриманий Ніксоном, узявся розробляти план реорганізації атлантичних відносин. Такий розрахунок не просто міг побічно зашкодити європейській інтеграції — саме в цьому і був його сенс. На березень 1973 року Ніксон переконався, що «європейська єдність не буде в наших інтересах ані з політичного, ані з економічного погляду». У перші післявоєнні десятиліття, написав Ніксон Кіссінджеру, європейські політики були «людьми, з якими можна ладнати». Тепер політичні тенденції свідчили, що в майбутньому Європою керуватимуть «переважно близькі до лівих чи соціалістичні очільники урядів». Німеччина особливо тяжітиме до лівих через власну внутрішню політику. Наслідком цієї нової тенденції стане те, що в економіці, політиці та зрештою «навіть у військовій сфері» Європа опиниться «в конфронтації зі Сполученими Штатами», а не допомагатиме сформувати «об'єднаний фронт проти радянської агресії». Якщо Сполучені Штати не протидіятимуть європейській єдності зараз, «ми створимо в Європі монстра Франкенштейна, який у наступні роки може виявитися дуже шкідливим для наших інтересів».[70] Так Ніксон і Кіссінджер поставили за мету врятувати НАТО шляхом руйнування нової європейської єдності.

Кіссінджер починає «Рік Європи»

Тільки відчуття тривоги та близької кризи може пояснити, чому 23 квітня 1973 року Кіссінджер виступив з погано підготовленою промовою на щорічному офіційному сніданку *Associated Press*. Безперечно, Ніксон і Кіссінджер хотіли б мати більше часу на виконання свого

плану. Але навесні 1973 року діяти слід було невідкладно. Хоча Ніксон навряд чи збирався піти у відставку через Вотергейт, було ясно, що готова вибухнути криза в Сполучених Штатах обмежить його політичний капітал. Крім того, вони хотіли активувати свій план до того, як настане черга Франції — європейської держави, котра, найімовірніше, опиратиметься новому великому задуму США,— очолити Європейське співтовариство.[71]

У своїй промові Кіссінджер закликав союзників у НАТО і, як не дивно, Японію ухвалити «нову Атлантичну хартію, що встановлює цілі на майбутнє». Хартія буде «основою», яка чітко пов'язуватиме та розв'язуватиме проблеми торгівлі, фінансів та оборони.[72]

Деякі журналісти спочатку почули відгомін промови Джорджа Маршалла про відновлювальну програму Європи. Але це було надто шляхетне порівняння. Майже кожен, зокрема багато американських урядовців, наїжився, прочитавши текст промови. Гіт і Брандт пізніше напишуть, що вона здається необачним учинком. Уряди та громадськість держав-союзниць не були готові до промови, і з американськими посольствами чи посадовцями Держдепартаменту теж заздалегідь не порадилися. Співробітники Кіссінджера були зайняті в'єтнамським мирним урегулюванням і візитом радянського лідера Леоніда Брежнєва.[73]

Проте союзники в НАТО зрозуміли, що промова Кіссінджера є спробою скласти переговори про торгівлю й оборону «в одну коробку».[74] Брандт і його підлеглі почули ультиматум, британці нашорошилися. Тренд сказав Гіту, що Кіссінджер «по суті запрошує нас підпорядкувати економічні інтереси Європи політичним потребам Вашингтону — ризик, якого нам очевидно слід остерігатися».[75]

Але тепер, коли американці запустили свій проєкт, його було неможливо зупинити. Найкращим розв'язанням і тим, чого, за припущенням європейців, хотіли американці, була зустріч членів Європейського економічного співтовариста, чия кількість щойно збільшилася з шести до дев'яти, для обговорення відповіді. Європейці вважали це процесом, який допоможе Європі перейти до спільної зовнішньої політики — саме те, чому хотіли завадити Ніксон і Кіссінджер своїм «Роком Європи».[76]

Після своєї промови Кіссінджер почав серію двосторонніх зустрічей із міністрами закордонних справ країн НАТО, де казав їм, що його мета «скріпити Атлантичний альянс» і «створити для нього нову емоційну основу». Він зазначив, що американському народу потрібна «певна причина вірити» в НАТО й атлантичні відносини, і європейцям також. Інакше, сказав він, «руйнація неминуча. Європа буде дрейфувати».[77] Кіссінджер був упевнений, що європейці, навіть французи, погодяться

на нову Атлантичну хартію, і його радники очікували, що кульмінаційною точкою процесу стане президентський візит до Європи.[78]

Але влітку 1973 року «Рік Європи» зупинився. На червневих зборах НАТО французький міністр закордонних справ Мішель Жобер виступив проти пов'язування економіки й оборони. Він застеріг, що спроби обговорювати ці зв'язки зруйнують НАТО. *«Nous avons une bonne Alliance: gardons-la»*, сказав він: у нас хороший союз, захищаймо його.[79]

Кіссінджер, який думав, що отримав згоду Жобера щодо концепції нової хартії, був розлючений. І продовжив тиснути. На початку липня він передав чернетку Атлантичної декларації британцям, французам, італійцям та іншим союзникам. Кіссінджер наказав країнам-отримувачам нікому не говорити, що вони бачили американські папери, та підкреслив, що їм слід обговорювати чернетку лише у двосторонньому порядку з американськими представниками. Намагаючись посіяти розбрат в Європейському співтоваристві, він сказав Жоберу, що британцям надали проєкт декларації, провокуючи міністра думати, що британці приховують текст від своїх французьких партнерів.[80] (Наприкінці весни слово «хартія» замінили на «декларація» як кращий заголовок документа.)

Європейці, збагнувши намір Кіссінджера «розділяй і володарюй», домовилися, що один представник, голова комітету європейських міністрів закордонних справ, буде відповідальною особою в обговоренні декларації зі США. Представником Європи став міністр закордонних справ Данії Кнуд Борге Андерсен. Це здавалося європейцям логічним наслідком руху до європейської єдності.[81]

Кіссінджер нібито якось запитав: «Який номер телефону Європи?» У липні 1973 року європейці надали йому той номер. Те, що на дзвінок має відповісти данський міністр закордонних справ, виявилося для американського високопосадовця неприйнятним. 30 липня Кіссінджер вибухнув критикою в обличчя британським посадовцям. Хоча він був відомий своїми емоційними спалахами, ця його реакція була приголомшливою. Він уважав європейський план «несумісним із нашими відносинами, навіть образливим». Європейці, звинувачував він далі, перетворюють пошук спільних принципів на формалізовані, майже конфронтаційні переговори та використовують його «для сприяння європейській єдності». Кіссінджер чітко дав зрозуміти, що тепер приїзд президента до Європи є малоймовірним. Пізніше, коли європейці натякнули, що президент може підписати декларацію разом з європейськими міністрами закордонних справ, а не очільниками урядів, на візиті було поставлено хрест.[82]

Кіссінджер «визнав, що його промова була… однією з найгірших помилок, яких він колись припускався». Він хотів підписання Атлантичної декларації, маючи на меті «зворушити американську свідомість», підтвердити емоційний зв'язок з обороною Європи, який міг переважити менш важливі міркування стосовно торгівлі та грошей. Європейська реакція була протилежною, а наслідком стало прохолодне листування між Ніксоном, Гітом і Брандтом.[83]

Кіссінджер сказав британцям, як його дратує, що європейці очікують «безумовних американських ядерних гарантій» завдяки НАТО, але сприймають трансатлантичні відносини як переговори між двома далекими сторонами.[84] «Як,— запитував він,— європейці уявляють собі, що стримування буде надійним, якщо немає емоційних зв'язків, які додають йому надійності?»[85] Британські посадовці пояснили собі гнівну реакцію Кіссінджера тим, що він не прислухався до американських дипломатів, а також глибоким розладом в американському зовнішньополітичному істеблішменті, і поклали провину на Вотергейт.[86]

Вони неправильно зрозуміли розрахунки, які мотивували проєкт Ніксона та Кіссінджера. «Рік Європи» ніколи не стосувався виключно зв'язків із громадськістю та публічної згоди на хартії чи філософії, а також не був пов'язаний з емоціями чи особистостями лідерів. Задумливість Ніксона та емоційні вибухи Кіссінджера приховували їхню аналітично обґрунтовану занепокоєність майбутнім Європи та оборони НАТО.

Оборонний компонент

Ніксон і Кіссінджер хотіли використати «Рік Європи» для розробки моделі трансатлантичних відносин, яка відверне торгові війни та руйнацію НАТО. Але вони також хотіли докорінно змінити альянс, щоби забезпечити довгостроковий захист від радянського політичного тиску на європейські держави.[87] Дійсно, американська політика щодо Європи як єдиного цілого має сенс, тільки якщо зважити на цей складник.

На 1973 рік тривоги Ніксона, пов'язані зі стратегічним паритетом і зростанням радянського військового потенціалу, були сильніші, ніж будь-коли: звіти розвідки повідомляли, що «Радянський Союз докладає всіх можливих зусиль».[88] Він сказав Гіту, що в разі, якщо Радянський Союз улаштує якийсь «шум» десь у Центральній Європі, «тепер його не стримуватиме загроза ядерної помсти Сполучених Штатів».[89] Кіссінджер попередив союзників, що у випадку, якщо НАТО не буде готова,

«якийсь молодший, безжалісніший радянський лідер випробує нас, і альянс розвалиться».[90] Радянський Союз постійно шукав способи завдати шкоди альянсу та підірвати його єдність. Але держави Заходу, зокрема Сполучені Штати, просто не мали політичної волі відповісти на радянський виклик, скажімо, щодо Берліну.[91]

Щоби довести свою думку, Кіссінджер часто посилався на історію світових воєн. У Першу світову, казав він, французьких солдатів терміново відправили потягом, щоби дати відсіч вторгненню німецьких армій. Але Захід 1970-х не був Заходом 1910-х чи 1940-х. «Західні уряди, з огляду на їхню внутрішню структуру, ніколи не захочуть надіслати війська на фронт через *Gare de l'Est*[a] чи як вони раніше це робили».[92]

В очах Ніксона та Кіссінджера НАТО була єдиним розв'язанням щодо браку політичної волі на Заході. Співробітники Кіссінджера розробляли ідеї інтеграції американських і європейських військ в «єдину бойову силу» з поєднаною логістикою та національною спеціалізацією, яка могла би дієво та ефективно відбити атаку радянських звичайних збройних сил.[93] Кіссінджер також хотів, щоби Північноатлантична рада «краще організувала себе», замінивши свій «правовий підхід стратегічним, який зосереджується на великих справах».[94]

Однак зрештою американським розв'язанням для посилення оборони НАТО була реорганізація, що спиралася на звичайні війська. Але коли міністр оборони Джеймс Шлезінгер сказав своїм колегам, що НАТО слід підготуватися битися й перемогти у звичайній війні, результат був катастрофічним. Натякнувши, що він «передбачає тривалу традиційну фазу в будь-якому європейському конфлікті», Шлезінгер «підклав дров до багаття занепокоєнь щодо готовності Сполучених Штатів використати для захисту Європи ядерну зброю».[95]

Американці продовжували вимагати від своїх союзників удосконалення збройних сил, обіцяючи, що НАТО знадобиться лише трохи більше зусиль і трохи більше грошей, щоби мати потрібну оборону. Але, як попередив Шлезінгера лорд Каррінгтон, якщо сказати західним урядам, що альянс недалеко від того, щоб урівноважити радянську діяльність, то решта підтримки оборонних витрат в Європі зазнає краху. Зрештою, «усім західним урядам», зауважив Каррінгтон, «довелося б визнати непопулярність оборонних витрат, особливо в очах молодшого покоління, яке схильне вважати всю пишноту НАТО й військову конфронтацію безглуздою».[96]

[a] Східний вокзал у Парижі.

З огляду на американський тиск як щодо «Року Європи», так і стосовно поліпшень оборонної позиції НАТО, європейці замислилися, чи варто їм застрахувати свої ставки шляхом створення європейської оборонної ідентичності.[97] Едвард Гіт з Великої Британії хотів запросити Помпіду до програми англо-французького обміну ядерною інформацією — обов'язковою основою європейської оборони. Але, як прямо висловився один французький посадовець, «проблемою були німці». Як завжди, проблемою був не чинний канцлер і не чинний уряд, а «що неможливо бути впевненими в майбутньому». «Пан Брандт не вічний,— сказав Помпіду.— Варто пам'ятати, що лише десять років відділяли Штреземана від Адольфа Гітлера».[98] Англо-французька ядерна програма може відштовхнути німців від організації НАТО, яка була обов'язковою для утримання Німеччини на боці Заходу.

Брандт і німці не були зацікавлені в новій організації європейської оборони, особливо такій, що вимагатиме підвищення німецьких оборонних витрат. Німецький уряд уже стикнувся з «опором молодих людей і їхніх учителів і професорів», які вважали, що Німеччина забагато витрачає на оборону.[99] Водночас німецька *Ostpolitik* спиралася на мир і безпеку, що її надавала американська гарантія в НАТО. Німці боялися, що європейська робота над власною обороною послабить американське континентальне зобов'язання, зменшить можливості Бонну на переговорах і призведе до того, що німецька громадська думка «обернеться на Схід».[100] Європейці, так само як Ніксон і співробітники РНБ, дійшли висновку, що альтернативи НАТО не існує.

Європейці пішли на ризиковану гру. Вони вважали, що Ніксон подолає проблеми, з якими стикається в Конгресі й американському суспільстві загалом, і що НАТО може вижити у своїй нинішній формі. Вони дійшли переконання, що промова Кіссінджера була спробою шантажувати Європу, щоби добитися підвищення її оборонних витрат, і, якщо дотримуватися своєї позиції, Ніксон знайде спосіб зберегти НАТО. Зрештою Жобер сказав Кіссінджеру, що «в усіх є свій парламент».[101]

Тож європейці ухвалили два рішення. Вони продовжать працювати як європейський блок у своєму підході до Атлантичної декларації, користуючись так званим «Роком Європи», щоби знайти спосіб ухвалення спільної європейської зовнішньої політики. Вони також відмовилися докласти значних зусиль, щоби змінити стратегію НАТО чи виділити більше ресурсів на оборону.

Ці дії підтвердили найгірші побоювання Ніксона та Кіссінджера: європейці отримували дармову безпеку, використовуючи НАТО як укриття, щоби мати змогу розбудовувати Європу, водночас ухиляю-

чись від складних рішень про оборонні ресурси та власні відносини одне з одним — особливо з Німеччиною.[102] Ніксон і Кіссінджер подумали, що європейці припускаються величезної стратегічної помилки. Очевидно, вони вважали, що можуть, застосовуючи нечесні прийоми та відділяючи себе від США, побудувати внутрішньополітичний консенсус в Європі для спільної зовнішньої політики. Але це настільки відчужить американський народ і Конгрес, що президент буде змушений із політичних причин — і всупереч усім своїм геополітичним інстинктам — повернутися до Європи спиною. Тоді не готові захищати себе європейці стануть здобиччю Радянського Союзу.

Хід Ніксона й Кіссінджера проти Європи

Ніксон і Кіссінджер вирішили не піддаватися на блеф і «підірвати європейців».[103] У серпні 1973 року вони домовилися розбити Європу, погрожуючи скоротити американське оборонне зобов'язання. «Пане президенте, до кінця цього року європейці стануть на коліна»,— пообіцяв Кіссінджер. Обурений Європою Ніксон пішов ще далі, сказавши: «Нам не потрібно залишатися там, Генрі». Сполученим Штатам, можливо, доведеться залишити війська в Японії та Кореї, стверджував він, але не в Європі. Коли Кіссінджер спробував пом'якшити це крайнє твердження, Ніксон відповів: «Ні, нікого навіть в Європі». Чи була це риторична крайність? Кіссінджер знав позицію президента стосовно Європи — що в американських інтересах тримати її поруч завдяки НАТО. Він знову спробував пом'якшити думку президента, сказавши, що хоча Європа «не може вилучити нас зі своїх міркувань й очікувати, що ми дамо їй пряму ядерну гарантію», вона «напевне не збирається дійти до такого». Ніксон відповів: «Так. Правильно».[104]

Замість відверто погрожувати піти з Європи, американці зробили кілька важливих, але обмежених кроків із метою завадити «європейцям розвинути свою єдність як блок проти нас».[105] Кіссінджер розглянув, але зрештою відхилив як надто небезпечну, ідею створити німецько-американський союз, щоби відокремити ФРН від Франції та інших європейських союзників. Американці, ображені небажанням Великої Британії бути їхнім троянським конем в Європі, спробували обмежити британську зацікавленість в європейському співробітництві, погрожуючи припинити особливі відносини розвідувальних органів двох держав.[106]

Найголовніші кроки відбулися на арені ядерної політики. Кіссінджер запланував поставити під загрозу англо-американське ядерне співробітництво, підвищити англо-французьку напруженість і водночас усунути ймовірність англо-французького ядерного співробітництва, яке вважалося обов'язковою основою європейської оборонної організації. Кіссінджер знав, що в разі, якщо Сполучені Штати «підтримуватимуть надію французів обігнати британців», це заохотить французів мати незалежні засоби стримування, зрештою обмежуючи перспективу для європейського оборонного потенціалу поза НАТО.[107] Кіссінджер хотів, щоб у французів «слинка потекла» від пропозиції збільшеної допомоги французькій ядерній програмі. Але він планував передати їм лише інформацію, «яка скидатиметься на крок уперед, але ще нічого не даватиме».[108]

Це була жорстка дипломатія, і вона добилася результатів від Франції.[109] Водночас у Конгресі зменшилася напруженість з приводу скорочення військ в Європі, оскільки переговори з Радянським Союзом щодо «взаємно врівноважених скорочень військ» просувалися повільно. Сенатори були переконані, що в разі, якщо почекати, американські скорочення супроводжуватимуться відповідними заходами з радянського боку. Справа про Вотергейт створювала непередбачувані політичні стимули для Ніксона, але «оргія ізоляціонізму», здавалося, видихнулася.[110] 2 жовтня Кромер написав з Вашингтону, що зараз атлантичні відносини мають «сприятливіший клімат. Тому варто трохи порадіти».[111]

Радіти довелося недовго. Лише за кілька днів Єгипет і Сирія раптово атакували Ізраїль. Війна судного дня (IV Арабо-ізраїльська війна, Жовтнева війна), яка швидко втягнула наддержави, породила ще одну кризу в НАТО. На розчарування Вашингтону, кілька союзників НАТО одразу попередили Сполучені Штати, що їхні авіабази недоступні для ненатовських операцій — тобто для американської підтримки Ізраїля.[112]

Відносини погіршилися ще більше після того, як союзники відхилили запит американського представника Дональда Рамсфельда на «координацію чи узгодження політик» у відповідь на радянську участь в Арабо-ізраїльській війні.[113] Європейські союзники були розлючені пропозицією. Промова Рамсфельда створювала враження, наче вона «висловлена мовою, якою, вірогідно, росіяни зазвичай послуговуються на засіданнях Варшавського договору».[114] Оскільки трансатлантичні відносини вже було зіпсовано обмеженнями на американське використання союзницьких баз і виступом Рамсфельда, 25 жовтня криза досягла піку, коли Стратегічне повітряне командування Сполучених Штатів перейшло в бойову готовність, а союзників у НАТО повідомили про це лише після значної затримки.[115]

У розпал кризи Ніксон був настільки засмучений браком європейської співпраці з американськими дипломатами, що сказав Кіссінджеру,

ніби ще один голос члена НАТО проти американської резолюції в ООН буде «кінцем наших відносин у НАТО… І я піду ще далі, я погоджуся з Менсфілдом». Ніксон, чиє терпіння явно скінчилося, сказав: «І чорт із ними. Просто заберемо наших хлопців додому».[116]

Війна закінчилася до того, як Ніксон відчув себе зобов'язаним ужити якихось заходів щодо військ США в Європі. Але американці вважали, що європейці їх підвели. Це не означало, що об'єднана Європа може бути корисним дипломатичним партнером для Вашингтону, а навпаки — тепер це ще один супротивник. Що гірше, справдилися страхи Кіссінджера. Здавалося, європейці скористалися кризою, щоби побудувати європейську єдність, займаючи антиамериканську позицію. Особливо його роздратували статті в європейських газетах, які стверджували, що європейські лідери «втерли носа президенту» у Війні судного дня. Він вилаяв НАТО перед американськими посадовцями та союзниками: «Я запитую себе, що таке, чорт забирай, цей альянс».[117]

Парадоксально, але розчарування Війною судного дня лише переконало Кіссінджера та Ніксона, як важливо зберегти НАТО. Вони вирішили, що настав час «круто обійтися» з європейцями. Буде *quid pro quo* за все та «більше ніякої даровизни». Кіссінджер приготувався відвідати прийдешній саміт у грудні з інструкціями від президента «категорично викласти все» європейцям із наміром струснути їх, щоби вони повністю усвідомили важливість НАТО. «Вони кричатимуть»,— пообіцяв Кіссінджер.[118]

На грудневих зборах НАТО він продовжував свою жорстку риторику, сказавши помічнику, що хоче «вдарити [союзникам] в очі».[119] На зборах і після Кіссінджер і Жобер завзято сперечалися. В короткому післяобідньому діалозі зі своїми британськими, французькими та німецькими колегами Кіссінджер прямо сказав, що вони прагнуть європейської єдності «проти США», та заявив — здавалося, натякаючи на американське вміння зламувати шифри,— що в Сполучених Штатів є «способи дізнатися, як звітують ваші посли». Розмова була різкою та неприємною. Г'юм сказав Кіссінджеру: «Сподіваюся, ви не думаєте, що Дев'ятка координує свої політики проти Сполучених Штатів», а Кіссінджер відповів: «Саме так я і думаю».[120]

Варте уваги, що Жобер, який на зборах НАТО виступив проти американської політики, змінив тему розмови на свої занепокоєння «радянською силою». Кіссінджер погодився, кажучи, що «важко повірити, що ми ось так сперечаємося. Зрештою, між Ельбою і Кавказом розміщено 45 000 радянських танків». «І 20 000 літаків»,— додав його французький опонент.[121] Визнання Жобером радянської загрози свідчило про зростання французьких підозр щодо радянських намірів і розчарування розрядкою.[122] Союзники НАТО, хоча й були роздратовані станом трансатлантичних відносин і недоліками одне одного, уважали, що спільна оборона важлива як ніколи.

За кілька днів після саміту Ніксон сказав Комеру, що «Радянський Союз, як і раніше, має єдину мету — балканізувати Європу. Тому США повинні відігравати в Європі певну роль». Хоча британцям «можливо, доведеться щось сказати в Британії, і мені, можливо, доведеться щось сказати… Генрі зробив декілька невдалих заяв. Усі ми піддаємося емоціям». Однак слід просто «поглянути на світ. З огляду на світовий баланс, ви [британці] не можете впоратися самі. Французи не можуть, і німці не можуть. НАТО вкрай важлива, тому що змушує Радянський Союз діяти відповідальніше».[123]

Зростання радянського потенціалу ще більше переконало Ніксона, що він і Кіссінджер мають продовжувати атакувати європейську зовнішню політику. Свій наступний хід вони зробили на Вашингтонській конференції з питань нафти та енергетики 1974 року, якою американці скористалися, щоби відокремити Францію від британців й інших європейців. У своєму виступі Ніксон сказав делегаціям, що «міркування безпеки та економіки неминуче пов'язані, й від них не можна відділяти енергетичні питання». Так Ніксон уперше публічно провів зв'язок між безпекою та економікою, і запланував його як «попереджувальний постріл».[124] Перебуваючи в захваті від конференції та влаштованого нею розколу, Ніксон зателефонував Кіссінджеру сказати, що це «буде для європейців важливою наукою». Вони зрозуміли, що «не можуть об'єднуватися проти нас, і ми можемо скористатися цим зараз, у торгівлі, безпеці, де завгодно». Відтоді зв'язок між енергетичною конференцією та НАТО був прихованим, але Ніксон уважав, що це «історичний прорив, люди побачать його пізніше, Генрі, і їй-богу, це було дещо».[125]

Перевага НАТО над Європою

Після знаменитої промови Кіссінджера під час «Року Європи» ідея двох декларацій принципів, одну з яких підписує Європейське співтовариство й Сполучені Штати, а другу — союзники в НАТО, не мала майже жодного прогресу. Коли французи спробували проштовхнути декларацію атлантичних принципів на основі об'єднаної Європи — повернення епізоду з Кнудом Борге Андерсеном,— Кіссінджер запланував провалити цю декларацію. Він хотів показати європейцям, що Сполучені

Штати ніколи не погодяться на переговори, у яких Європа презентує Америці узгоджену позицію, і втовкмачити в голови європейських союзників, особливо Лондону та Бонну, що вони повинні віддавати перевагу атлантичним зборам над європейськими.[126]

Кіссінджер твердо заявив своїм співробітникам: «Я радше розіб'ю Європейське співтовариство, ніж дозволю йому організуватися проти США». У березні 1974 року Кіссінджер оголосив у Північноатлантичній раді, що не можна очікувати, що США «надаватимуть багатосторонню гарантію оборони країнам, які відмовляються від органічного зв'язку зі Сполученими Штатами». Північноатлантична рада, хоч і втратила своє ключове значення в дипломатичній сфері, залишалася місцем, де панували етикет і манери. З боку американського державного секретаря оголосити в раді, що вся основа НАТО така неміцна, було екстраординарним учинком.[127] Але в особистих розмовах з іншими американськими посадовцями Кіссінджер визнавав, що Сполучені Штати «навіть не думають забирати війська з Європи». Навпаки, США «йдуть на конфронтацію з Європою, щоб урятувати НАТО й зберегти там свої збройні сили».[128]

Зауваження Кіссінджера про НАТО були початковим поштовхом у спробах переконати європейців, що перебігати дорогу Сполученим Штатам «небезпечно». США, сказав він, «ніколи не били європейців у слабкі місця», але, можливо, настав час «усіма способами продемонструвати обурення та показати, що коли ми кажемо, що хочемо міцнішого НАТО, ми не жартуємо». Він планував «налякати європейців до чортиків», змусивши союзників погодитися на Декларацію принципів НАТО, а потім відмовитися її підписати.[129]

Урешті-решт Ніксон і Кіссінджер вибрали менш екстремальну стратегію: вони продовжать публічно пов'язувати економіку та безпеку, а також зобов'яжуть європейців дотримуватися Декларації НАТО. Водночас вони працюватимуть над посиленням НАТО як головного майданчика трансатлантичних відносин, зокрема передаватимуть Військовому комітету НАТО більше розвідувальної інформації.[130] Сполучені Штати, проголосив Кіссінджер, «протидіятимуть Європі, використовуючи НАТО».[131]

Зауваження Ніксона на зустрічі Клубу керівників в Чикаго 15 березня були немов чека гранати в американському прагненні «підірвати» Європу. Він ретельно спланував свої репліки, зробивши їх частиною раунду запитань і відповідей, і тому міг бути різкішим, ніж у традиційній промові. Кіссінджер стверджував, що час обрано правильно, і Ніксон погодився. «Окей, Генрі,— сказав він,— я вдарю їх ще сильніше, ніж ти».[132] У Чикаго Ніксон завершив відповідь на одне запитання «зауваженням для наших європейських друзів». Він сказав: «Тепер європейці не можуть мати все одразу. Вони не можуть отримати участь і співпрацю Сполучених Штатів на фронті безпеки, а потім почати конфронтацію та навіть ворожнечу на економічному та політичному фронтах». І, продовжив він, якщо європейці не готові сісти й обговорити обов'язкове співробітництво, зустрічей очільників західних урядів може більше не бути.[133]

Європейці зрозуміли, що цей виступ є «шоковою терапією» проти французьких спроб розробити європейську політику з «антиамериканським ухилом». Новий британський уряд Гарольда Вільсона в Лондоні та уряд Брандта в Бонні остерігалися співпрацювати з французами, якщо це означало скорочення американського зобов'язання в Європі.[134]

За кілька днів Кіссінджер сказав німецьким дипломатам, що стосовно його запиту про Атлантичну хартію — яка зараз перетворилася на плани Декларації принципів НАТО — «не буде якихось подальших ініціатив США». Він був готовий відмовитися від ідеї декларації, якщо європейці того захочуть. У протилежному разі він буде радий почути від них, як діяти далі. За тиждень Кіссінджер зустрівся з Брандтом, і було очевидно, що американський тиск справив «на німців величезний вплив».[135] Через неофіційні канали він дізнався, що французи «стають більш згідливими» і німці «сказали, що ніколи більше не підписуватимуть нічого без повної консультації зі США».[136] Вільсон після зустрічі з Кіссінджером чітко зазначив, що його уряд не буде таким профранцузьким, як уряд Гіта.[137] Кіссінджер був упевнений, що «ця європейська штука чудово спрацює. Вони сцикають у штани».[138]

Події березня засвідчили, що думка Сполучених Штатів про Європу «істотно змінилася». Як висловився один британський урядовець, американці десятиліттями вважали європейську єдність «хорошою річчю», «розумною ціною за те, щоби покласти край історичному розбрату й суперництву в Європі». Але думка Вашингтону була «лише теоретичною» та не пережила зіткнення з європейськими заходами чи політиками, не узгодженими повністю з американськими інтересами. Тепер США були готові виступити проти будь-якої європейської політики, яку вважали шкідливою. Вашингтон анітрохи не стримував себе в діях, які «могли призвести до вихолощування політичних консультацій Дев'ятки» та послаблення будь-якої тенденції до інтеграції.[139]

Наприкінці 1974 року посадовці держав-союзниць узялися до роботи над декларацією НАТО. Спочатку вони повернулися до американського проєкту, який британські планувальники назвали «сумішшю

евфемізмів, кліше, напівправд і порожніх обіцянок». Британці побачили в американській чернетці щось «більше схоже на Декларацію Варшавського договору, ніж на твердження членів Північноатлантичного альянсу».[140]

Доки делегації продиралися крізь американський текст й обмірковували свій, французи здивували всіх власним варіантом. Текст, що стане «Декларацією про Атланичні відносини», ухваленою альянсом у червні 1974 року, віддавав належне важливості військ США — *sine qua non*[a] для американців. Але він також визнавав цінність французьких ядерних сил. Американці, знаючи, що проєкт «по суті містить доволі голлістське мислення», усе ж висловили задоволеність і відкликали свій варіант. Кінцевим результатом «Року Європи», принаймні в НАТО, стало збереження зобов'язання США на континенті.[141]

У травні в Оттаві спілкування міністрів закордонних справ НАТО не було таким уїдливим, як на минулій зустрічі. Кіссінджер «домінував на засіданні», підкреслюючи свій намір не нехтувати європейськими інтересами в американсько-радянських відносинах.[142] Це запевнило європейців, але також посприяло прагненням Кіссінджера підвищити статус НАТО як головного форуму трансатлантичних обговорень.

За кілька тижнів, за пропозицією Ніксона, очільники урядів країн НАТО зібралися в Брюсселі, щоби підписати Атлантичну декларацію та відсвяткувати двадцять п'яту річницю альянсу.[143] Крім того, Ніксон отримав можливість зустрітися зі своїми колегами перед від'їздом до Москви для зустрічі з Брежнєвим. Його візит до НАТО був іще одним сигналом, що американці не обміняють альянс на нові двосторонні відносини з СРСР.[144]

У Брюсселі Вільсон сказав Ніксону, що «проведена [над декларацією] робота допомогла людям зосередитися на значенні НАТО».[145] Те, що скидалося на добродушний коментар, насправді було глибокою думкою; союзники зазирнули в альтернативне майбутнє без НАТО і були впевнені, що воно є неприйнятним. Але на 1974 рік, за шість місяців після закінчення «Року Європи», НАТО не позбулася суперечностей і труднощів, які зробили епоху Ніксона такою складною для альянсу.

Союзники не знайшли розв'язання для проблем, спричинених вимогами про розрядку або необхідність у новій оборонній стратегії, не кажучи вже про протиріччя між обороною та розрядкою. В Оттаві Кіссінджер заявив, що «розрядка — це не заміна альянсу», але «хоча б із міркувань західної громадської думки, важливо було продовжувати працювати над справжньою розрядкою».[146] У НАТО не погодилися й навіть не спробували переосмислити свою військову стратегію. Поки йшла зустріч очільників урядів, британці та нідерландці обмірковували скорочення оборонних витрат, що, на думку союзників, могло бути заразним. Тим часом радянські сили, особливо стратегічні, продовжували зростати тривожними темпами.[147]

[a] Латинський вираз, що означає необхідну умову.

Увесь саміт відбувся на тлі зростання недоброї слави Ніксона. На той час було оприлюднено понад 1200 сторінок стенограм Білого дому, і це помістило Ніксона в центр уваги світових ЗМІ.[148] На інших голів держав мало звертали уваги, адже преса зосередилася виключно на Ніксоні. Розповідають, що до Брюсселю відправили понад п'ятсот агентів американської секретної служби й автоколони та загорожі, які захищали Ніксона й зробили переміщення інших очільників урядів майже неможливим.[149] Домінування президента, але і його схильність припускатися помилок, ще ніколи не були такими очевидними.

Дійсно, політичне здоров'я багатьох союзників було під знаком питання. У багатьох столицях керувала крихка парламентська більшість. Вони стикалися з внутрішньою інфляцією та занепокоєннями щодо постачання нафти. Сполучені Штати зазнавали більше труднощів, ніж міг передбачити Кромер у попередні роки. Ніксон піде у відставку лише за два з половиною місяці після саміту НАТО, у розпал того, що тодішні спостерігачі описували як конституційну кризу, рівних якій не було з часів Громадянської війни.[150]

Ніхто в Сполучених Штатах і європейських державах не надихнув своїх громадян новим баченням чи філософією атлантичних відносин. Натомість протягом «Року Європи» та президентства Ніксона союзники вживали агресивних залаштункових заходів, призначених запобігти потенційно критичним проблемам для НАТО, а не створити проєкт на майбутнє. У процесі американці зруйнували надії європейських лідерів надати громадянам відчуття мети в міжнародних відносинах, щось, що може зацікавити молодь і завадити нігілізму чи нейтралізму. Коли в березні Джеймс Каллаган відвідав Бонн, він побачив, як німецький віцеканцлер Вальтер Шеєль і Брандт «палають бажанням сформулювати ідеал, до якого могла би прагнути німецька молодь». Вони сподівалися, що ним могла би стати ідея Європи; це точно не була б Декларація НАТО.[151] Тепер, коли європейську ідею було «підірвано», принаймні поки що, наступному канцлеру Гельмуту Шмідту не давало спокою, «що станеться з черговим поколінням німців за відсутності європейського ідеалу».[152] У наступні роки байдужість найостаннішого покоління виборців до НАТО зростатиме та стане ще небезпечнішою, і в 1980-х аме-

риканці занепокоєно спостерігатимуть за німецькою громадською думкою. Відносини між НАТО, європейською зовнішньою політикою та оборонною ідентичністю теж залишилися складними. До кінця холодної війни та навіть після розвалу Варшавського договору американські посадовці дбатимуть, щоб європейці не створили військової організації чи політики, які конкуруватимуть за ресурси з планами Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі.

Розділ 9

ЧОЛОВІКИ БЕЗ ЛІДЕРА

Пророцтва судного дня, у яких союзні лідери по обидва боки Атлантики попереджали про розвал альянсу через зміну соціальних настроїв і відмову від політики сили, були правдивими лише наполовину. Протягом останнього десятиліття холодної війни антинатовські настрої в Сполучених Штатах чи Європі не були настільки сильними, щоби кинути альянсу прямий виклик. Але з 1977 до 1989 року союзні уряди хвилювалися, що НАТО перебуває на межі краху, адже дедалі більше європейців виступали проти ядерної зброї НАТО.

Союзники десятиліттями вважали, що Радянський Союз прагне перетворення Європи на «без'ядерну зону»: виведення ядерної зброї, на яку покладався НАТО, щоби нейтралізувати перевагу СРСР у звичайних військах. Зрештою, згуртованість НАТО трималася на доступності цієї ядерної зброї. Без неї Конгрес доб'ється відкликання військ США з континенту, тому що жоден президент не зможе наполягати, щоби війська залишалися в Європі незахищеними сучасними видами озброєнь. Якщо існуватимуть сумніви щодо американського зобов'язання, Радянський Союз може скористатися своєю військовою перевагою, щоби погрожувати європейським урядам і в такий спосіб схилити їх до своєї позиції стосовно зовнішньої політики, і Німеччина може запровадити нейтральну, якщо не просовєтську, політику. Така перспектива була досить поганою; єдиний гірший варіант — якщо Німеччина відреагує проти цього нав'язаного нейтралізму, як після Версальського договору, та ухвалить агресивну військову політику. Цього разу в неї може бути ядерна зброя, і тоді Третя світова війна буде набагато коротшою, ніж перші дві.

Якщо зробити Європу без'ядерною, основи її безпеки зруйнуються. Для союзницьких посадовців з усіх великих держав НАТО це було євангелієм, але ніколи чимось таким, що вони проповідували публічно. Усі ці люди надто пізно усвідомили, що антиядерні настрої їхніх громадян є наслідком десятиліть просування НАТО як альянсу цінностей і спільної спадщини, а не інструмента захисту та стримування.

Наприкінці 1970-х і протягом 1980-х НАТО планувала модернізувати кілька своїх систем ядерної зброї малої та середньої дальності в Європі. У відповідь звичайні європейці приковували себе до загорож військових об'єктів, ставали табором навколо військових баз і сотнями тисяч виходили на демонстрації проти розміщення ракет. Антиядерні настрої частково були наслідком щирого розуміння потенційних жахів ядерної війни. У деяких випадках їх також підбурювали та фінансували агенти Варшавського договору. Але такі настрої підживлювала й очевидна суперечність, навіть лицемірство, одночасного запровадження програм ядерної модернізації НАТО та публічних пропозицій альянсу щодо переговорів з контролю над озброєннями. В останнє десятиліття холодної війни ці антиядерні настрої надзвичайно посилилися. На 1989 рік здавалося, що політичний тиск на уряди НАТО в цій сфері став непереборним.

Зростання страху перед радянською військовою силою

2 листопада 1976 року американці пішли на виборчі дільниці голосувати за свого наступного президента. У період внутрішньополітичних і соціальних заворушень, спричинених В'єтнамською війною, союзників хвилювало, що Ніксон буде останнім пронатовським президентом і американці, вибираючи свого наступного верховного головнокомандувача, кинуться в крайність — ліворуч чи праворуч. Джеральд Форд, президент після відставки Ніксона, підтримав пронатовські політики попередника. Але того листопадового дня 1976 року союзники думали, чи не справдилися їхні найгірші страхи.

Джиммі Картер, який завдав поразки Форду, навряд чи був бажаним кандидатом для європейців. Німецький канцлер Гельмут Шмідт підтримував Форда публічно. Інших союзників у НАТО непокоїло, що агітаційні обіцянки Картера скоротити оборонні витрати США та його орієнтованість на ядерне роззброєння ослаблять альянс.[1]

Поки Картер виступав за скорочення витрат на оборону та ліквідацію ядерної зброї, радянські військові продовжували швидке нарощування потенціалу. У день американських виборів Верховний головнокомандувач НАТО генерал Александер Гейґ виступив перед Військовим комітетом НАТО й оголосив, що альянс перебуває на порозі «переломної події». Червона Армія, попередив він, тепер становить «безпрецедентну загрозу», адже Москва має достатньо сил для підтримки «імперіалістичної фази в радянській зовнішній політиці».[2] Хоча в 1970-ті

Кремль виступав за перемовини про роззброєння, союзницькі посадовці вважали, що це московська «димова завіса» для спроб змінити «співвідношення сил» в Європі — тобто баланс військової сили. Зміни в доктрині та оснащенні Червоної Армії, особливо збільшена кількість бойових танків, турбували союзників і раніше. Але розгортання нових радянських систем ядерної зброї — бомбардувальника Ту-22М і ракетних комплексів РСД-10 «Піонер», здатних доставити ядерні бойові заряди в Західну Європу, посилили тривогу НАТО.[3]

Як і раніше, союзники в НАТО не припускали, що Москва планує вторгнення до Західної Європи та її окупацію. Але вони продовжували вважати радянське нарощування військового потенціалу вкрай небезпечним. «Проблема,— написав давній британський постійний представник у НАТО сер Джон Кіллік,— полягає в імовірному використанні переваги у військовій силі для політичного тиску».[4] На початку десятиліття Ніксон, Кіссінджер і їхні європейські сучасники стверджували, що Радянський Союз скористається своєю військовою силою, щоби шантажувати й тиснути на західноєвропейські уряди. На цю оцінку не впливала партійна приналежність чи місце в політичному спектрі. 1977 року демократичний державний секретар Сполучених Штатів Сайрус Венс і лейбористський прем'єр-міністр Великої Британії Джеймс Каллаган погодилися зі своїми республіканськими та консервативними попередниками, що мета Радянського Союзу — збільшення військової сили як способу отримання впливу на Західну Європу.[5]

Лише за два місяці від початку роботи президент Картер отримав вичерпний огляд від своєї команди фахівців із національної безпеки. Вони пояснили, що радянська мета — «зникнення військової присутності та політико-економічного впливу США в Європі» та поділ континенту на «безладну сукупність держав». Якщо Радянський Союз буде наймогутнішим серед них, європейці стануть «сприйнятливими до ініціатив і позицій радянської зовнішньої політики». Щоби досягти цієї мети, Радянський Союз поліруватиме свій «миролюбний» імідж та вдаватиме із себе прихильника компромісів, намагаючись послабити згуртованість Заходу й водночас нарощуючи свої збройні сили.[6]

Бажання Кремля розширити свій вплив в Європі не було новою проблемою. Офіційні особи Великої Британії бачили таку саму політичну гру в російському царському минулому. Однак з 1949 року НАТО успішно давала раду цій небезпеці, і співробітники відділу політичного планування припустили, що небезпеку «російської загрози» потрібно «відповідно врівноважувати». З нею можна «ідеально впоратися», наполягали вони, «завдяки об'єднаному Заходу».[7]

Але Джон Кіллік продовжував застерігати своїх керівників у Лондоні, що союзницьку єдність не можна сприймати як щось самоочевидне. Зростання громадської байдужості до справ альянсу та відверта огида до ядерної зброї дуже ускладнили урядам країн НАТО підтримання узгодженого плану захисту й стримування. Збереження єдності альянсу, написав Кіллік, «буде до біса дорогою справою — з огляду не тільки на зброю та людей, а й на політичне рішення».[8]

Чому Кіллік та інші посадовці НАТО вважали, що ціна збереження єдності НАТО буде такою високою? Найголовніше, у 1970-ті основну увагу політиків забирали гострі внутрішні проблеми, переважно спричинені нафтовими шоками й економічними кризами. Цим політикам також доводилося мати справу з величезною купою нових і складних проблем — від рухів за охорону навколишнього середовища до загрози зовнішнього тероризму. Налякані британські дипломати сумнівалися, чи дійсно уряди здатні відповісти на незліченні виклики епохи. 1976 року Роберт Сайкс із міністерства закордонних справ і у справах Співдружності в листі колезі написав, що зараз міністрам «практично неможливо зосередитися — так, як ми з вами пам'ятаємо з минулого,— на більших проблемах безпеки Сходу/Заходу», за винятком реакцій на події.[9] Менш ніж три роки по тому Сайкса застрелили терористи Тимчасової Ірландської республіканської армії, і це стало символом нових викликів, кинутих ладу Європи.

Для великих задумів у зовнішній політиці майже не залишилося політичного капіталу. Уряд Картера прийшов до влади, присягнувшися не влаштовувати ще один грандіозний об'єднувальний захід на зразок провального «Року Європи» Кіссінджера. Оскільки політики та громадськість зосередилися на стількох внутрішніх й економічних проблемах, усюди висів «великий знак питання щодо майбутнього оборонної сфери».[10] Уряди мали небагато часу чи бажання пояснювати своїм громадянам необхідність у ядерній зброї, особливо коли сам Картер закликав до її ліквідації. Однак основоположний принцип військового планування та згуртованості альянсу — ядерне стримування — залишався в залах НАТО беззаперечним.

Фіаско з нейтронною бомбою

Як і більшість її попередників, адміністрація Картера почала роботу, маючи переконання, що нарощування європейських звичайних збройних сил є ідеальним розв'язанням і для радянської проблеми, і для потреби в скороченні ядерних озброєнь. Але, так само як і ті, хто приходив раніше, Картер і його радники невдовзі дізналися, що європейці не хочуть жертвувати популярними програмами соціального забезпечення, щоби підвищити оборонні витрати до ступеня, який зменшить залежність НАТО від ядерної зброї.[11]

Збігнєв Бжезінський, радник Картера з національної безпеки, швидко визнав, що «поточне політичне середовище» не дозволяє союзникам накопичити достатньо звичайних збройних сил, щоби «підтримувати територіальну цілісність» — тобто уникнути окупації — «якщо стримування не вдасться». Він запропонував, щоби Сполучені Штати переглянули свої військові плани та підготували для Європи «патову» стратегію. За новою стратегією Бжезінського, війська НАТО відступлять перед радянським нападом, віддаючи частину Європи, перед тим як зайняти оборонні позиції та намагатися домовитися про політичне розв'язання. Хоча публічно Картер й американські посадовці продовжували стверджувати, що Сполучені Штати й НАТО будуть готові битися та захищати Європу, вони не вірили в це. Американці змушені були тримати «патову стратегію» в секреті, зберігаючи те, що вони завуальовано називали «розбіжність між декларативною стратегією та реальною можливістю».[12]

Стратегічне теоретизування Бжезінського мало б невелике значення, якби залишилося таємницею. Але влітку 1977 року PRM-10, документ Ради національної безпеки з описом мислення Бжезінського про патову стратегію, потрапив у пресу. Згадувалося, що Бжезінський особисто віддає перевагу «жертовному» варіанту, який здасть Радянському Союзу третину ФРН.[13]

Урядовці в Бонні, особливо міністр закордонних справ ФРН Ганс-Дітріх Геншер, були обурені цим очевидним американським віроломством. Десятиліттями раніше ФРН підштовхнула НАТО ухвалити «наступальну стратегію», за якою війська НАТО зустрічають наступ Червоної Армії на німецькому кордоні або перед ним. Варіант Бжезінського щодо патової чи жертовної стратегії суперечив стратегічним інтересам і військовому мисленню Бонну. Але справжня проблема з PRM-10 була політичною: Геншер попередив, що, маючи сумніви в американському захисті, німецька громадськість не підтримає прихильності Німеччини

до НАТО. Бонн не міг виправдати подальше членство в НАТО, якщо альянс планував пожертвувати ФРН. Представники СДП стверджували, що PRM-10 ставить під сумнів основу НАТО, а Геншер хвилювався, що «ліві політичні сили» скористаються суперечкою, щоби вимагати від Бонну згоди на «значні поступки» в перемовинах про роззброєння та в інших аспектах відносин ФРН із СРСР.[14] Здавалося, недбальство адміністрації Картера щодо європейської оборони справдило нещодавні тривоги, коли європейці почали замислюватися, чи призведуть політичні та соціальні потрясіння за часів Ніксона до обрання президентів, необізнаних чи не зацікавлених у захисті Європи.

Новий витік інформації влітку 1977 року ще більше спантеличив НАТО. У червні Волтер Пінкус із *Washington Post* першим оприлюднив сенсаційну статтю про те, що США розробляють «нейтронну боєголовку-вбивцю».[15] Боєголовка, що стала відомою під яскравою назвою «нейтронна бомба», була радіаційною зброєю з посиленою радіацією, яку американці разом з іншими союзниками домовилися застосувати для проведення модернізації ядерного арсеналу НАТО. Суперечка щодо зброї передвіщала, як НАТО може втратити свою ядерну оборону під подвійним тиском — з боку внутрішніх антиядерних груп і радянської пропаганди.

План НАТО з прийняття радіаційної зброї з посиленою радіацією розробили доволі просто та навмисно без особливого шуму. 1976 року держсекретар і міністр оборони США повідомили союзникам, що Вашингтон планує модернізувати розміщені в Європі тактичні ядерні боєголовки. Це надасть США змогу розмістити менше зброї, оскільки новітня матиме більший руйнівний потенціал. Така модернізація, стверджували міністри, дуже важлива для того, щоби Конгрес не тиснув на Білий дім вимогами вивести ядерну зброю з Європи. Теракт на Олімпійських іграх 1972 року в Мюнхені змусив Конгрес занепокоїтися безпекою американської ядерної зброї в Європі, тому що менше буде боєголовок, то краще. Однак Конгрес також наполіг, щоб американські війська на континенті було оснащено зброєю, яка надасть їм шанс у війні. Союзники прийняли ці аргументи, але, найважливіше, припустили, що публічного обговорення модернізації не буде. Вони очікували, що радіаційну зброю з посиленою радіацією «без шуму інтегрують у наявну структуру ядерних сил».[16]

Ця зброя відрізнялася від чинної ядерної артилерії НАТО тим, що енергія вибуху виділялася більше у формі випромінення, ніж ударної чи теплової хвилі. Тому вона ефективніше виводила б з ладу танкові екіпажі, водночас спричиняючи менше побічних руйнувань. Як висловився британський міністр оборони, якби пропозиція була зворотною — тобто, якби радіаційну зброю з посиленою радіацією вже розгорнули й НАТО запропонувала замінити її іншим озброєнням, що наразі є в НАТО,— «справедливо виникла б величезна громадська реакція на появу зброї, яка вбивала би більше людей, а також значно розширила би сферу побічної шкоди майну заради досягнення тієї ж військової мети».[17]

Попри цю логіку, стаття Пінкуса спричинила в Європі гостру емоційну публічну реакцію проти нейтронної бомби. Німеччина — як найімовірніша мішень радянської танкової атаки — була також очевидним регіоном розміщення цієї ядерної зброї та стала місцем найбільшого обурення. Члени владної СДП, зокрема Егон Бар, колишній радник Віллі Брандта, виступили проти. Радянський Союз теж використав ситуацію з радіаційною зброєю з посиленою радіацією «як універсальну палицю, якою можна гамселити США» в промовах і пресі. Хто ще, крім товстосумів-капіталістів, бажає знищити людей, але зберегти майно? Радянські дипломати посилили тиск на Бонн, попередивши вищих керівників СДП — партії, найтісніше пов'язаної з *Ostpolitik*,— що в разі, якщо німці погодяться на розміщення нейтронної зброї на своїй території, відносини СРСР і ФРН буде зіпсовано.[18] Тепер тиха модернізація стала неможливою.

Військові переваги нейтронної зброї були очевидні планувальникам альянсу, а її цінність, здавалося, підтвердили радянські занепокоєння щодо її потенційного розгортання. Військові та цивільні посадовці в ключових країнах НАТО — Великій Британії, Сполучених Штатах і ФРН — одностайно схвалювали розгортання цього виду зброї. Але політичні розрахунки в столицях держав-союзниць не були такими однозначними.[19]

Картер у Вашингтоні знав, що відмова від нейтронної зброї накличе на нього обвинувачення в слабкості з боку правих. А ліві тим часом уважали, що згода порушує агітаційну позицію Картера проти ядерної зброї. Американці вирішили, що найкращий варіант — вимагати від союзників швидкої згоди на розгортання нейтронної зброї, щоби закрити питання до того, як наприкінці жовтня Конгрес зробить перерву в роботі.[20]

Але те, що було зручно для політичної ситуації Картера, лише створювало проблеми для урядів по той бік Атлантики. Девід Овен, британський міністр закордонних справ, стверджував, що рання згода на нейтронну зброю спричинить сильну політичну напруженість у Лейбористській партії. Британська преса вже рясніла статтями про

«нейтронну бомбу», і він хвилювався, що в разі, якщо уряд Каллагана погодиться на радіаційну зброю з посиленою радіацією якраз перед прийдешніми зборами Лейбористської партії, то опиниться в скрутному становищі. Потрібно, виснував Овен, «уникати нової суперечки щодо ядерної зброї чи принаймні загальмувати її». Каллаган погодився та попросив Бжезінського дати ще трохи часу, щоби перетягнути британську громадськість — і власну партію — на свій бік. Німці теж хотіли відстрочки. Витік інформації надав антиядерним активістам і радянським пропагандистам нагоду насісти на німецький уряд. Кабінету Шмідта був потрібен час, щоби «надати пояснення громадськості» до оголошення про виробництво та розгортання радіаційної зброї з посиленою радіацією.[21]

Радянські зусилля — як відверта публічна пропаганда, так і приватне поширення чуток — продовжувалися швидкими темпами. Брежнєв написав очільникам усіх країн НАТО листи з проханням відмовитися від розгортання радіаційної зброї з посиленою радіацією в Європі. Офіційні особи Північноатлантичного альянсу вважали, що дії Брежнєва є незграбними й радянська пропаганда «змушує НАТО прискорити розгортання нейтронної зброї», оскільки альянс не може піддатися на радянський тиск, відмовившись від цього виду озброєння.[22]

Дипломати в Бонні, Лондоні та Вашингтоні почали говорити одне одному, що в разі просування цього проєкту доведеться розподілити політичні витрати — ті дії, котрі можуть спричинити негативну реакцію всередині країни, як-от сперечання стосовно зброї або ухвалення рішення щодо її виробництва та розгортання,— між союзниками. Цю стратегію використання НАТО як прикриття для політично непопулярних рішень зрештою використають союзники, коли 1979 року погодяться розмістити в Європі тактичну ядерну зброю великої дальності. Але 1977-го вони підозрювали, що ці прохання розділити тягар не що інше, як завуальовані спроби перекласти політичні витрати на іншого союзника.[23]

Американці запропонували порадитись із союзниками щодо того, чи слід Сполученим Штатам виробляти радіаційну зброю з посиленою радіацією. Шмідт висловив протест. Раніше США ніколи не радилися зі своїми союзниками з приводу того, чи виробляти конкретну ядерну зброю, не кажучи вже про публічні консультації. Він дійшов висновку, що це виверт Картера з метою зменшити тиск із лівого флангу в Конгресі: зробити так, щоб європейці просили надати їм нейтронну зброю.[24]

Проте Шмідт побачив можливість. Що, якби американці створили нейтронну бомбу спеціально як козир для перемовин про скорочення радянських збройних сил? Ця зброя — протитанкова, то чому б не пообіцяти позбутися неї, якщо Радянський Союз зменшить кількість своїх танків в Європі? Американцям не подобалась ідея таких торгів, але зрештою Картер погодився на виробництво нейтронної зброї, сподіваючись «обміняти» її на іншу радянську ядерну зброю. Він сподівався, що такий обмін може допомогти підготувати основу для розширеної угоди про «заборону виробництва будь-якої ядерної зброї».[25] Це уявлення, що НАТО може модернізувати свою ядерну зброю, щоби поліпшити умови для переговорів із контролю над озброєннями з Радянським Союзом, теж переживе кризу, пов'язану з нейтронною бомбою.

На початку 1978 року американці презентували союзникам трьохетапний підхід, який прикриє їхні політичні фланги. По-перше, Сполучені Штати самостійно ухвалять рішення про виробництво зброї. Далі європейці погодяться на її розгортання. І нарешті — з наміром продемонструвати зацікавленість альянсу в контролі над озброєннями — НАТО запропонує обмін нейтронної бомби на радянську зброю. За американським формулюванням, це буде обмін радіаційної зброї з посиленою радіацією на нові радянські РСД-10 «Піонер».[26] Американці хотіли, щоби союзники узгодили деталі трьохетапного підходу до 23 березня, і дипломати НАТО взялися до роботи, щоби встигнути до цього терміну.[27]

У Лондоні Каллаган і Овен не насмілювалися розпочинати дебати з ядерного питання перед наступними загальними виборами. Проте Каллаган був «готовий викручуватися з політичної ситуації», якщо Картер ухвалить чітке рішення на користь виробництва, навіть якби це означало «велику сварку з лівим крилом Лейбористської партії».[28] Шмідт у Німеччині теж стикався з опозицією всередині своєї партії, але намагався досягти консенсусу щодо радіаційної зброї з посиленою радіацією. Уряди менших західноєвропейських союзників, особливо нідерландців і данців, зазнавали значного спротиву громадськості. Але 20 березня американські посадовці доповіли, що вже всі сторони погодилися на план США в НАТО.[29]

Того ж вечора Картер зібрав свою команду фахівців із національної безпеки. Але перед зборами посадовці РНБ дізналися, що позиція Картера змінилася — тепер він був проти зброї. Вони надіслали Бжезінському меморандум із попередженням, що в разі, якщо зараз президент змінить свою думку стосовно радіаційної зброї з посиленою радіацією, це, «без жодного сумніву, завдасть шкоди нашому авторитету й відносинам з європейцями» та «порушить питання стосовно того, чи знаємо ми, що робимо, і щодо нашої основної компетенції». Так само погано,

що виникне припущення, ніби «здійснювана Радянським Союзом пропаганда може примусити нас до рішень, які не відповідають фактам». Світові це здаватиметься або «ознакою слабкості, або американським моралізаторством, що бере гору над реальними потребами та проблемами безпеки».[30]

На зустрічі Картер сказав, що «краще він ніколи не чув би про цю зброю». Хоча союзники погодилися на американський трьохетапний підхід, президент вирішив, що хоче більше прямої підтримки від Каллагана та Шмідта перед тим, як рушити далі. Для обох європейських лідерів це здавалося політично неможливим, тому Бжезінський розтлумачив стриманість Картера як спробу відмовитись від радіаційної зброї з посиленою радіацією.[31]

Німці були «здивовані та розлючені» зволіканням Картера, оскільки це надавало більше часу витокам інформації та радянській пропаганді, щоби поступово зруйнувати тендітний внутрішній консенсус, що його кожен лідер сформував на підтримку розгортання нейтронної зброї.[32] Британці сповістили заступника держсекретаря, Воррена Крістофера, що відмова від радіаційної зброї з посиленою радіацією справить «катастрофічний вплив» на «репутацію Картера, а отже, на лідерство в західному світі».[33] У британському урядовому комітеті приватно висловлювали думку, що Картер виявляє «серйозну некомпетентність» і створює умови для «істотної перемоги російської пропаганди».[34] Шмідт був обурений, що американський президент відступиться від плану щодо радіаційної зброї з посиленою радіацією після того, як союзники досягли «повної згоди».[35]

Після статті Волтера Пінкуса союзникам довелося зі шкіри п'ястися, щоби досягти спільної позиції на користь нейтронної зброї. Тепер їм був потрібен час, щоби презентувати єдину позицію проти зброї. Але ще один витік інформації, цього разу авторства Річарда Берта з *New York Times* 4 квітня, стверджував, що Картер бариться з рішенням щодо радіаційної зброї з посиленою радіацією, бо не може покладатися на своїх союзників.[36] За кілька днів американці офіційно оголосили про рішення Картера відкласти виробництво нейтронної зброї.

Стаття Берта спричинила гострі дебати в Бундестазі й атаки в німецьких газетах і журналах спочатку на Шмідта, потім на американців. Франц Йозеф Штраус, лідер ХДС, написав, що ситуація з нейтронною зброєю ознаменувала «перший раз, коли американський президент відкрито схилився перед російським царем». Німецька преса зробила «непередбачуваного Картера» своєю особливою мішенню та цитувала Геншера, який назвав американського президента «релігійним мрійником».[37] Шмідт пережив кризу, але його позиція на лівому фланзі стала вразливішою.

Британські посадовці побоювалися, що зараз НАТО очолює «президент, який надто часто керується почуттями, а не розумом» і «не здатен ефективно управляти Сполученими Штатами як цілим». Вашингтон, зауважили німецькі офіційні відвідувачі, повен «чоловіків без лідера» — вищих посадових осіб, «які відкрито шепочуться про своє нерозуміння зміни президентської думки». Найгірше, припустили німці, що це не просто наслідок неефективного лідерства Картера, а символ «кардинальних змін в американській політиці», спричинених В'єтнамською війною, зрушенням влади від Білого дому до Конгресу та «послабленням волі американців у зовнішній політиці, що призвело до деградації в їхньому лідерстві».[38] Без сталого лідерства з боку Сполучених Штатів інші союзницькі уряди опинилися затиснутими між тим, що вважали стратегічними потребами НАТО, та антиядерними настроями своєї громадськості.

Обмеження озброєнь і руйнація довіри

Невдоволення через халепу з нейтронною зброєю були водночас причиною та симптомом європейської — й особливо німецької — стурбованості американською політикою у сфері оборони НАТО й контролю над озброєннями. У роки президентства Ніксона європейських союзників хвилювало, що Москва спробує добитися під час переговорів, щоби Вашингтон поступився системами передового базування НАТО. Але наприкінці 1970-х європейські тривоги змінилися та стали гострішими.

У перемовинах щодо ОСО йшлося тільки про американські й радянські стратегічні системи: вони не торкалися систем ядерної зброї в Європі. Але тим часом СРСР створив неймовірно потужну ядерну зброю в «сірій зоні» між тактичною ядерною зброєю та міжконтинентальними стратегічними системами, які можна націлювати з СРСР на США. Хоча ракети комплексу «Піонер» і бомбардувальник Ту-22М не могли досягти США, вони були здатні завдати величезних руйнувань у Західній Європі, і європейці так само вважали їх «стратегічними». Вони усвідомили, що перемовини щодо ОСО не зробили нічого, щоб обмежити здатність Москви знищити Європу ядерною чи звичайною зброєю, і лише позбавили Сполучені Штати — а значить, і НАТО — здатності тримати СРСР у заручниках.[39]

У жовтні 1977 року Гельмут Шмідт виклав ці занепокоєння в промові перед Міжнародним інститутом стратегічних досліджень у Лондоні. Переговори щодо озброєнь між Вашингтоном і Москвою, сказав він, «неминуче поставлять під загрозу безпеку західноєвропейських членів альянсу через радянську військову перевагу в Європі». Він закликав до паралельних переговорів про обмеження диспропорції військової сили в Європі.[40]

Особисто Шмідт уважав, що в разі, якщо Радянський Союз продовжить накопичення ядерної зброї, то за десять-п'ятнадцять років змінить баланс озброєнь в Європі. Якщо це станеться, РСД-10 «Піонер» і Ту-22М «використовуватимуть для шантажу середземноморських країн, Близького Сходу тощо». Жодних сумнівів, що він мав на увазі і Бонн.[41] Шмідт уже відчував радянський тиск, скаржачись, що вимушений «м'яко розмовляти з росіянами». Американські посадовці теж помітили підвищену німецьку «увагу до радянських справ… форми фінляндизації».[42]

Контроль над озброєннями був привабливим варіантом для європейців, які почали замислюватися, чи вірять американці взагалі в альянс. Якщо Москва націлить свої РСД-10 на ФРН, сказав Шмідт, йому «доведеться благати» французів, британців або американців і «просити їх створити контрзагрозу». Він уважав, що союзники можуть виступити проти СРСР, тільки якщо Москва першою вдарить ядерними ракетами по Німеччині. За його словами, він довіряє своїм колегам у НАТО. Однак «слід розглянути ймовірність», сказав він Каллагану, що «одного дня президентом Сполучених Штатів може стати Юджин Маккарті чи Баррі Ґолдвотер».[43] Британські посадовці теж були налякані діями Картера, коли той пішов навспак після «нервового зриву чи за вказівкою південного баптистського Бога», і ніщо з цього не мало позитивного впливу на європейську безпеку. Німці не довіряли Картеру; британці посилили пильність.[44]

Шмідт і німці продовжували наполягати, що Заходу потрібно знайти спосіб обмежити радянський тактичний ядерний потенціал шляхом переговорів. Перемовини можуть призвести до виведення радянської зброї, але готовність до них також політично важлива, щоби досягти певної внутрішньої згоди щодо будь-якого плану розгортання нової ядерної зброї — контроль над озброєннями та їх модернізація завжди були сторонами однієї монети. Єдиним способом провести переговори щодо систем «сірої зони» було створення чогось для обміну; так почався пошук того, що Шмідт назвав «західний пішак».[45]

Ядерна модернізація

Поки Шмідт формулював свій новий підхід до контролю над озброєннями, посадовці НАТО знову міркували, як найліпше оновити й модернізувати ядерний потенціал НАТО. Беручи до уваги зростання радянських сил в межах театру воєнних дій (ТВД) і застарілість наявної ударної авіації Північноатлантичного альянсу, європейські стратеги боялися «розриву» в натовських засобах стримування, через який союзники не будуть здатні реагувати на кожен тип радянської ескалації, не доводячи конфлікт до загальної війни.[46]

Як розв'язання американці запропонували надати в розпорядження командувачам НАТО більше балістичних ракет, що базуються на підводних човнах (балістичні ракети морського базування, БРМБ), тому що цей варіант зброї має більшу дальність і не такий вразливий, як літаки. Але європейські посадовці вирішили, що буде краще, якщо наземні сили НАТО, а не підводні човни США, запускатимуть ракети великої дальності (РВД), здатні вдарити по СРСР.[47]

Під час обговорення в НАТО голова Військового комітету зауважив, що розгортання РВД в європейській структурі НАТО, а не балістичних ракет, що базуються на підводних човнах, можна виправдати «лише політичними, а не військовими міркуваннями». Проте німецька делегація заявила, що найбільше значення мають саме політичні міркування. Дуже важливо, щоби така зброя була «помітно присутньою в Європі, додаючи впевненості внутрішній громадській думці та демонструючи реальність стримування країн Варшавського договору». Збільшення кількості ракет великої дальності «дуже важливе з політичних і психологічних причин».[48]

Шмідт також уважав, що РВД є питанням політики, а не військової стратегії. Реальна проблема з радянським накопиченням зброї полягала в тому, що воно «публічно підкреслює дедалі більшу неповноцінність НАТО» і «сприйматиметься як послаблення політичного наміру Заходу чинити опір радянському тиску в майбутній європейській кризі».[49] А інші союзники тривожилися, як це було і протягом майже десятиліття, що непевна стосовно відданості НАТО німецька громадськість підштовхуватиме Бонн до зближення з Москвою.

Але хвилювання Шмідта з приводу намірів його громадян становило тільки половину проблеми. Іншою половиною, яка різною мірою була присутня в усіх союзницьких столицях, було зростання відрази до ядерної зброї. У Німеччині базувалися вже понад половини ядерних сил НАТО. Хоча німецькі посадовці знали, що в розміщенні РВД

у Німеччині є сенс, вони часто й наполегливо твердили, що ФРН не може бути єдиним майданчиком для нових натовських ракет великої дальності. Власна партія Шмідта мала антиядерне крило, чий вплив був очевидним під час обговорень нейтронної зброї. Він побоювався, що потрясіння, спричинені новою системою озброєнь, створять внутрішньополітичні проблеми, а також зроблять Бонн «єдиною мішенню тиску з боку Радянського Союзу».[50]

Тож існував парадокс, який посідав центральне місце в аргументації союзників, але ніколи не був фактично ними озвучений. Уряди країн НАТО, особливо Бонн, уважали, що присутність ядерних засобів стримування в Європі додасть упевненості громадянам і зменшить внутрішньополітичний тиск з боку тих, хто вимагав піддатися на вимоги Москви під час кризи. Водночас ставка на ядерну зброю була політичною відповідальністю, і тому уряди держав НАТО формулювали свою політику й риторику так, щоби мінімізувати увагу громадськості до ядерних засобів стримування. На думку союзницьких посадовців, ядерна зброя НАТО потрібна для захисту громадян, але ті самі громадяни гостро критикуватимуть уряди, які прагнуть її розгортання.

Усі європейські союзники очікували, що рішення НАТО стосовно ядерної модернізації спричинить політичний головний біль. Німці сподівалися, що з новим розгортанням РВД можна впоратися в «еволюційний» спосіб. Ракети «Pershing», уже розміщені в Німеччині, можна оновити так, щоби вони могли досягти СРСР. Це було б краще — і менш драматично — ніж впровадження цілком нової системи озброєння, наприклад крилатих ракет. Інші європейські країни, зокрема Велика Британія, отримають батареї крилатих ракет. Уряди очікували опозиції, але не усвідомлювали, наскільки скандальними стануть ці розгортання.[51]

Попри загрозливі політичні проблеми, посадовці НАТО дійшли висновку, що РВД потрібні НАТО. Так само вони погодилися, що НАТО потребує нейтронної зброї. Але консенсус щодо останньої розвалився на найвищому рівні керівництва союзників. Аби не допустити ще однієї подібної катастрофи, Картер, Шмідт, Каллаган і французький президент Валері Жискар д'Естен домовилися зустрітися на Гваделупі в січні 1979 року. Головну тему цієї зустрічі — системи «сірої зони» — тримали в таємниці від Радянського Союзу та інших членів НАТО. Лідери знали, що будь-яке позитивне рішення стосовно РВД потребує підтримки всього альянсу і що це питання «життєво важливе для майбутнього стратегічного становища НАТО й політичних відносин усередині Північноатлантичного альянсу». Але, як і на зустрічах щодо Берліну за часів Кеннеді та на компенсаційних і стратегічних перемовинах наприкінці 1960-х, найбільші союзники в НАТО вважали обов'язковим спочатку домовитися між собою.[52]

На фото з гваделупського саміту видно усмішки лідерів і чудову карибську погоду. Але протоколи зустрічі демонструють явну напруженість між учасниками. Картер сказав іншим, що він готовий оновити РВД НАТО, щоб отримати засіб впливу на переговорах щодо усунення радянських РСД-10. Але, додав він, «за це відповідальні європейці, які стурбовані РСД-10», тобто німці. Якщо вони хочуть перемовин, то мають погодитися на ракети. Однак Шмідт тримався своєї минулої умови, що Німеччина погодиться на РВД, тільки якщо «принаймні ще один європейський союзник у НАТО також це зробить», окрім Великої Британії. Картер, здивований і збентежений непоступливістю Шмідта, попередив канцлера, що в разі, «якщо Німеччина не готова вжити потрібних заходів для свого захисту, важко зрозуміти, чому інші повинні робити це за неї».[53]

Шмідт відмовився змінити свою думку. Для німців розгортання ядерних ракет, здатних завдати удару по Радянському Союзу, буде «переломним моментом». Це дало б Москві привід звинувачувати Шмідта в підбурюванні до війни. Але якщо Бонн подасть розгортання зброї як спільну діяльність НАТО для протидії радянському виклику та, що ще важливіше, для заохочення перемовин щодо обмеження озброєнь, Шмідт зможе зібрати на батьківщині достатню підтримку такого розгортання. Західні німці, сказав радник Шмідта із зовнішньої політики американським співробітникам РНБ, «потребують допомоги, щоб ухвалити правильне рішення».[54]

Американські посадовці, хоч і повільно, погодилися з тривогою Шмідта, що «різниця» між ядерним тактичним потенціалом НАТО й Радянського Союзу «може піддати Європу залякуванням у разі кризи». 1962 року під час Кубинської ракетної кризи різниця в загальних стратегічних озброєннях на користь Сполучених Штатів допомогла Джону Кеннеді взяти гору над Микитою Хрущовим. Тепер американці погодилися, що важливо запобігти такій різниці в Європі, щоби «не постраждати від "Куби навпаки", від якої ми можемо не відновитися».[55]

Навесні 1979 року спеціально створена «підгрупа високого рівня» Групи ядерного планування НАТО офіційно ухвалила, що розгортання РВД в Європі є необхідним. Щоби задовольнити потреби Шмідта, НАТО запланувала оновити «Pershing» у ФРН і розмістити крилаті ракети наземного базування у Великій Британії, Італії, Бельгії та Нідерландах. Але укладання угоди між союзницькими урядами в приватному порядку було, мабуть, найлегшою частиною того, що пізніше назвали

рішенням НАТО про подвійний підхід. Намагання зберегти єдність союзників, особливо на тлі громадських протестів, піддадуть альянс величезному тиску.

Ухвалення рішення про подвійний підхід

1979 року Європа перетворилася на політичне поле битви. Це була битва не між державами з відмінними інтересами, а між урядами та внутрішньополітичними групами, що виступали проти ядерної зброї НАТО. Ці групи спонукало хаотичне поєднання щирого занепокоєння та зовнішньої підтримки. Союзники в НАТО спостерігали повсюдну совєтську пропаганду «на повну котушку». Радянські та прорадянські газети різко критикували запропоноване розгортання, а вищі радянські посадові особи розпочали кампанії в пресі та давали інтерв'ю, заявляючи, що Москва готова розпочати перемовини та зрештою скоротити свої сили на ТВД, тільки якщо НАТО не розгортатиме РВД. Радянські агенти підбурювали комуністичні групи, як-от Італійську комуністичну партію, протестувати проти модернізації ядерної зброї.[56] Радянські обіцянки одностороннього скорочення озброєнь, часто супроводжувані загрозами, що станеться, якщо НАТО встановить РВД, демонстрували незграбні спроби водночас заспокоїти та залякати союзницькі уряди.[57] Німецький уряд уже бачив цю гру раніше стосовно нейтронної зброї.

Шмідт відбивався власними промовами, підкреслюючи значення РВД як розмінної монети. Йому вдалося зберегти свою владну коаліцію, але німецькі посадовці побоювалися, що позицію на підтримку РВД не можна втримувати вічно. Шмідта непокоїв політичний настрій не тільки в Німеччині, а й у Бельгії та Нідерландах. Соціалістичні та соціал-демократичні партії Західної Європи мали тісні зв'язки, і Шмідт побоювався, що в разі, якщо один союзник, можливо, нідерландці, відмовиться від розгортання, його «ставлення може швидко розповсюдитися на Бельгію, а потім на Італію та скандинавські країни та навіть, імовірно, на ФРН».[58]

Союзники поквапилися досягти згоди до того, як опір поширеться ще більше. Німці й американці вимагали ухвалення рішення до кінця 1979 року; наступного року на уряди обох країн чекали вибори. Менші союзники, особливо данці, нідерландці та норвежці, хотіли відкласти рішення, щоб уникнути складних політичних проблем удома. Могутніші держави НАТО намагалися вмовити своїх менших союзників. Вони відкрито заявили, що в разі, якщо менші члени альянсу не допоможуть

нести тягар НАТО, їх уважатимуть союзниками другого сорту. Як «пряник» американці також пообіцяли оголосити про одностороннє виведення з Європи тисячі ядерних боєголовок. Це допоможе союзникам, особливо нідерландцям, заявити, що Північноатлантичний альянс скорочує свою залежність від ядерної зброї, хоча ця пропозиція просто здійснювала американський план позбутися застарілого озброєння.[59]

12 грудня 1979 року союзники в НАТО нарешті погодилися запровадити «два паралельні і взаємодоповнювальні підходи» — модернізацію ядерних сил на ТВД НАТО та прагнення до переговорів із Радянським Союзом щодо контролю над озброєннями. Це рішення було приголомшливим успіхом дипломатичної координації, але бентежливим для деяких політиків. Новий Верховний головнокомандувач ОЗС НАТО Бернард Роджерс назвав подвійний підхід «безглуздям». Він уважав, що відмова від ядерної зброї є для НАТО слизькою доріжкою і що реальним отримувачем вигоди від такого обміну буде СРСР.[60]

Рішення про подвійний підхід допомогло приховати розрив між тими державами НАТО, які вважали, що ядерна зброя необхідна для збереження миру в Європі, і тими, що дотримувалися думки, ніби єдиний справжній спосіб гарантувати безпеку — контроль над озброєннями та зрештою роззброєння. Виборні посадовці в останнє десятиліття холодної війни розуміли, що модернізації не може відбуватися без серйозних намірів контролювати озброєння. Коли альянс оголосив, що союзники ухвалили рішення про подвійний підхід, у комюніке НАТО було підкреслено, що контроль над озброєннями є розв'язанням для проблеми безпеки в Європі.[61]

Політика роззброєння

Рішення НАТО про подвійний підхід було кінцем початку, а не початком кінця ядерної кризи в альянсі. Лише за кілька місяців посадовці захвилювалися, що «нитки тендітного пакету», «зшитого» міністрами закордонних справ НАТО в грудні, «починають розпускатися». 1980 рік приніс кілька конфліктів між союзниками: європейці вважали, що американці надто нервують через радянське вторгнення до Афганістану, а консультації союзників щодо кризи були епізодичними та розчаровували. Крім того, союзники не погоджувалися щодо того, як реагувати на безлад у Польщі. Але не варто перебільшувати ці розбіжності.[62] Вони блідли порівняно із загрозою для альянсу, яку становили зміни настрою в європейській політичній думці та зміни в політиці Сполучених Штатів.

За рік після своєї згоди на рішення про подвійний підхід Шмідт і його Соціал-демократична партія проводили свою передвиборчу кампанію як «Партія миру». Деякі з колег Шмідта в СДП, зокрема парламентський голова партії Герберт Венер, привернули увагу та громадську підтримку, відкрито виступаючи проти розгортання РВД. Дипломати НАТО розуміли, що Шмідт «прагне отримати свій пиріг і з'їсти його»: СДП збирає голоси, відстоюючи роззброєння, тоді як Шмідт приватно продовжує підтримувати розгортання РВД. Але цей курс здавався небезпечним, і союзники побоювалися, що через кампанію СДП Шмідт буде зобов'язаний піти проти рішення про подвійний підхід. Дійсно, у розпал виборчої кампанії Шмідт закликав заморозити розгортання РВД й отримав попередження від Картера у листі, який американські дипломати вважали «нетактовним на межі грубощів».[63]

Німецькі політики, як-от міністр оборони Ганс Апель, дотримувалися думки, що протягом виборів у Німеччині змінилося дещо принципове. Західні німці вперше долучилися до «радикальних дебатів» про найкращий спосіб зберегти мир і безпеку. Поза Німеччиною деякі союзницькі посадовці довели тлумачення цього факту до крайності: Александер Гейґ уважав, що Німеччина перебуває за крок від «послаблення свого атлантичного зв'язку» та руху в східному напрямку.[64] Однак Гейґ зайшов у своєму висновку надто далеко, а Шмідт міцно тримався своєї позиції щодо РВД, викладеної 1979 року. Після свого переобрання Шмідт надіслав до Вашингтону листа, у якому підсумував перспективи німецької політики: хоча рухи за мир сильніші, ніж він очікував, німецький уряд зможе реалізовувати узгоджену політику — доки Сполучені Штати також наголошуватимуть на її продовженні.[65]

Шмідт повернувся на свою посаду 1980 року, а от Джиммі Картеру не так пощастило. Він програв Рональду Рейгану, колишньому другорядному актору та губернатору Каліфорнії, який пообіцяв жорстку зовнішню політику. Союзники, раніше стурбовані тим, що Картер не битиметься за Європу, якщо буде потрібно, стикнулися з американським президентом, який створював публічне враження, що йому кортить натиснути на спусковий гачок.

Політичні заяви Рейгана 1981 року зосереджувалися на значному збільшенні американських оборонних витрат, спрямованих на стримування СРСР. Лондон і Бонн скаржилися, що в разі, якщо американці продовжать просторікувати про загрозу радянської сили, європейська громадськість вимагатиме від своїх урядів скорочення, а не збільшення озброєнь. Для багатьох європейців реальною загрозою миру була не радянська зброя, а перегони озброєнь. Шмідт на європейській арені

дебатів про оборонну політику НАТО спонукав американців утриматися від «войовничих і агресивних» промов та інтерв'ю. Це був єдиний спосіб не допустити, щоби тема оборонних витрат не перетворилася на дуже помітну політичну битву, яку європейські союзники навряд чи виграють. Проте Рейган і його радники продовжували говорити про потребу в більших оборонних витратах і радянську загрозу, через що один британський посадовець сказав: «Гадаю, у нас дуже серйозна проблема з американцями».[66]

Здавалося, ці тривоги справдилися на початку 1981 року, коли Каспар Вайнбергер, міністр оборони в адміністрації Рейгана, шокував союзників публічними заявами, що США можуть дати зворотний хід політиці Картера та ввести до ядерного арсеналу нейтронну бомбу. Зброя, яка зіпсувала відносини в 1970-ті та створила для НАТО стільки проблем, знову опинилася в новинах. Її нова поява — у поєднанні з досі напруженими емоціями через рішення про подвійний підхід та занепокоєння войовничою політикою Рейгана — спричинила вибух громадського протесту. Навесні 1981 року величезні мирні протести відбулися в європейських столицях, Японії та Нью-Йорку. Американські аналітики зауважили, що це були не радикали, а «різні, зазвичай байдужі до політики люди, а також активісти», які виступали проти ядерної політики.[67]

Рейган поклав відповідальність за громадський протест безпосередньо на радянську пропаганду. Хоча деякі демонстранти, можливо, були щирими, інші «дійсно взяли на себе пропаганду Радянського Союзу». Супротивники ядерного розгортання насміхалися з ідеї, що вони — маріонетки Кремля. Британський критик Крістофер Гітченс назвав таку думку «дурницею», адже він сам «написав кілька сторінок проти [нейтронної зброї] без додаткової оплати».[68]

Але в заяві Рейгана було дещо більше, ніж поспішні звинувачення. Американські дипломати та їхні союзники в НАТО зустрілися, щоб обмінятися розвідувальними даними про «активні заходи», що їх вживали співробітники КДБ та інших спецслужб, щоби налаштувати Європу проти розгортання РВД. Радянський Союз і його союзники з Варшавського договору надавали інструкції та гроші антиядерним групам — комуністичним і некомуністичним. Вони розповсюджували підроблені американські дипломатичні телеграми, які нібито демонстрували американські плани розміщення ядерної зброї в скандинавських країнах. Намагаючись створити зв'язок між протестами та урядовою політикою, радянські дипломати роздавали обіцянки європейським політикам, як-от більше постачань нафти за нижчою ціною будь-якому союзнику, котрий виступить проти розгортання РВД. Можливо, Кремль і не платив

Гітченсу, але немає сумнівів, що Радянський Союз застосовував те, що сам Брежнєв назвав кампанією «політичної пропаганди» проти ядерної політики НАТО.[69]

Вальтер Лакер, американський історик й автор статей у журналі *Commentary*, спробував діагностувати нову політичну атмосферу в Європі. Він написав, що в Нідерландах виникло пацифістське, нейтралістське ставлення, яке прокотиться всією Західною Європою,— «голландит». Європейці гучно вимагатимуть, якщо вже не вимагають, нейтралітету в холодній війні та розриву відносин зі США й НАТО.[70] Якщо Лакер мав рацію — а його прогнози, безсумнівно, збігалися з деякими найпесимістичнішими тривогами союзників по обидва боки Атлантики протягом попереднього десятиліття,— то НАТО, можливо, буде втрачено.

Посадовці британського міністерства закордонних справ провели дослідження, щоби розібратись у ситуації. Міркуючи логічно, вони почали з «нульового пацієнта» доктора Лакера. У період В'єтнамської війни рефреном нідерландських протестів було «Заберіть Нідерланди з НАТО». Однак на початку 1980-х британські посадовці почули зміну. Тепер було «Заберіть ядерну зброю з НАТО». Тим, що привертало увагу та зосереджувало активність нідерландських громадян у 1980-х, були не стільки нейтралізм чи пацифізм, скільки сама зброя.[71]

Коли британські посольства відзвітували й посадовці в Лондоні впорядкували результати дослідження, відкрилася закономірність: у Бельгії не було істотного антинатовського ставлення, жодних закликів до нейтралізму, але існували яскраві антиядерні настрої. В Італії розгортання РВД було дуже непопулярним — на відміну від членства в НАТО. У німецькій громадській думці, хоча вона завжди містила незначний нейтралістський складник, 1981 року не було зростання таких настроїв. У британському міністерстві закордонних справ зауважили, що проблема НАТО — це не прагнення до нейтралізму чи пацифізму. Але вони спостерігали руйнування внутрішнього консенсусу в Європі стосовно того, що для її захисту НАТО має покладатися на ядерну зброю.[72]

Це явище призвело до нового раунду самокопання в НАТО. Протягом трьох десятиліть стратегічна логіка Північноатлантичного альянсу спиралася на розгортання ядерної зброї для стримування радянського нападу. Тепер, здавалося, громадяни держав НАТО почали від неї відмовлятися. Британські посадовці вирішили уважніше придивитися до дебатів, що відбувалися в їхній країні. Один із них відвідав обговорення ядерної політики в університеті. Посадовець був здивований великою кількістю учасників і запалом аудиторії, але приголомшений її необізнаністю. Він побачив проблеми з багатьма аргументами проти ядерної зброї, але загалом — і це бентежило найбільше — «багато студентів, здається, не мають чіткого уявлення про основні поняття, як-от альянс, його мета та членство». Зібрані посадовцями окремі приклади збіглися з даними опитувань 1980 року. Якщо 1961 року 48 % британських респондентів уважали міжнародну ситуацію та оборону «найважливішими проблемами, з якими стикається країна», то двадцять років по тому, наприкінці 1980 року, кількість тих, хто вважав так само, упала до мізерних 5 %.[73]

Посадовці припустили, що громадськість країн НАТО не змінювала своєї думки про альянс і ядерну зброю: вона просто дедалі менше про них думала. Коли ядерна зброя та ядерна політика вдерлися в громадську свідомість через величезну пропаганду проти нейтронної бомби та ядерних сил театру воєнних дій, громадяни в країнах НАТО майже не мали контексту для розуміння, чому альянс розгортає таку жахливу зброю.

Зрештою, лідери країн альянсу поділяли страхи свого електорату. Дуглас Герд, міністр у консервативному уряді Маргарет Тетчер, який замінив лейбористський кабінет Каллагана, дотримувався думки, що «занепокоєність ядерною зброєю цілком природна, і нам слід сприймати її як таку».[74] Однак різниця полягала в тому, що лідери країн альянсу, їхні бюрократи та військові радники припускали, що радянський ядерний і звичайний потенціал зробив ядерну зброю НАТО потрібною. Уряди держав НАТО вважали ядерну зброю необхідним злом, але їхні громадяни бачили лише зло.

Деякі політики та посадовці пояснювали антиядерні настрої недоумством молоді. Для тих, кому тридцять чотири роки чи менше, скаржився один німецький політик, «війна та післявоєнний досвід нічого не означають» і «сам мир здебільшого втратив свою унікальність». Тоді як старше покоління вважало, що миру можна досягти тільки правильним балансом дипломатії та військової сили, молодше дійшло думки, що для збереження миру можна «не витрачати стільки зусиль». Це були одвічні скарги; десятиліттям раніше Ніксон, Кіссінджер і їхні трансатлантичні колеги побоювалися, що нове, слабше покоління не зможе зрозуміти основи миру, не побачивши війни. І зі Сполучених Штатів надійшло традиційне американське попередження: якщо європейці не допоможуть із тяжкою роботою щодо забезпечення миру, американці можуть «забути уроки Першої та Другої світової воєн й повернутися до ізоляціонізму — чи загального унілатералізму».[75]

Але існувало ще одне пояснення розриву між поколіннями і його наслідків для НАТО та ядерної політики альянсу. Британські посадов-

ці, уважно дослідивши громадську думку у Великій Британії та Європі, поклали провину не на радянську пропаганду та необізнаність молоді, хоча обидва ці явища відігравали роль у розвитку громадського опору розгортанню РВД. Правду кажучи, написав один співробітник міністерства закордонних справ, обвинувачувати слід уряд Її Величності, а отже, й інші уряди країн НАТО. Хоча і лейбористський, і консервативний уряди підтримували ядерну політику НАТО, з 1960-х років жоден не навів переконливих чи узгоджених аргументів, щоб отримати громадську підтримку засобів стримування НАТО. Лейбористи вважали таку політику незручною з партійних причин, а консерватори — за словами міністерства закордонних справ — були надто самовдоволеними, припускаючи, що їхню політику підтримують.[76]

Ця закономірність повторювалася протягом усієї історії НАТО, оскільки уряди, знаючи, що ідея війни — особливо ядерної — матиме мало прихильників, намагалися уникнути публічного обговорення ядерної зброї та засобів стримування. Союзники десятиліттями описували альянс, роблячи наголос на спільних цінностях і спадщині та применшуючи значення надзвичайно потужної військової сили, що лежить у його основі,— сили, навченої та оснащеної для ведення ядерної війни.

1982 року британських посадовців хвилювало, що «громадська думка може нас покинути», коли громадяни та їхні парламентарії остаточно стануть супротивниками ядерної зброї. «Якщо це станеться,— попередив Джон Нотт, міністр оборони в уряді Маргарет Тетчер,— ми втратимо наші стратегічні засоби стримування — і багато іншого».[77] Щоби союзники в НАТО мали змогу зберігати свої оборонні витрати, свої ядерні засоби стримування та сам альянс, написав інший посадовець, настав час «ужити заходів щодо пояснення необхідності [ядерної зброї], що передбачає пояснення всієї основи стримування, як це пов'язане зі стратегією Альянсу тощо».[78]

Ані НАТО загалом, ані союзники не організували такої громадської освітньої кампанії. Уряди країн НАТО, навіть войовнича адміністрація Рональда Рейгана, продовжували застосовувати комюніке про подвійний підхід як свій сценарій. І справді, навіть адміністрація президента США стримала запал своєї риторики, змінивши войовничість на мову контролю над озброєннями. У листопаді 1981 року Рейган оголосив, що дотримуватиметься угоди про подвійний підхід і скасує розгортання РВД за умови, що Радянський Союз прибере свою зброю тієї самої дальності.[79] Навряд чи Рейган чи його радники вважали такий обмін можливим, але європейські союзники, як-от Шмідт і лорд Каррінгтон, тодішній Генеральний секретар НАТО, спонукали їх спробувати довести європейським виборцям, що США серйозно ставляться до контролю над озброєннями.[80]

Іл. 10. Протестувальники спалюють американський прапор біля огорожі авіабази США «Рейн-Майн» неподалік від Франкфурту, Німеччина, виступаючи проти рішення НАТО розмістити в Західній Європі ракети «Pershing 2» та крилаті ракети, грудень 1982 року. Фото з Національних архівів № 330-CFD-DF-ST-83-09538.

Цей підхід ніяк не допоміг зменшити громадського опору проти ядерної зброї, який так турбував союзників. Демонстрації тривали та ставали потужнішими. Біля британської військової бази «Ґрінгем Коммон», запропонованого місця розміщення крилатих ракет НАТО, невелика група жінок стала «табором миру». 1982 року вони звернулися за підтримкою до жінок по всьому Сполученому Королівству. До бази приїхали тридцять тисяч активісток, щоб узяти участь у нічному пікетуванні, і вони прикрасили огорожу бази «дитячими малюнками та іншими предметами — символами життя, яке заберуть ядерні ракети».[81] У Німеччині новостворена Партія зелених виступила проти цивільної та військової ядерної енергетики — усупереч своїм поглядам щодо захисту навколишнього середовища — та здобула підтримку багатьох антиядерних активістів. І всюди в руках політичних активістів і звичайних громадян була неймовірно популярна книжка, що отри-

мала Пулітцерівську премію — «Доля Землі» Джонатана Шелла, з докладним і безпрецедентним повідомленням, що ядерна війна не просто вб'є мільйони, а знищить базові умови, потрібні для життя людей на планеті. Цікаво, що Шелл дійшов майже такого ж висновку, як британські посадовці: «попри величезну важливість ядерної зброї світ загалом відмовлявся дуже багато про неї думати».[82] Тепер, подумавши про неї, громадськість країн НАТО її не схвалювала.

Уряди країн НАТО продовжували клопітку роботу, дбаючи, щоби 1983 року розгортання РВД відбувалися одночасно й жоден союзник не став єдиним отримувачем нової зброї. Перемовини з Радянським Союзом розпочалися 1981 року, але Москва навряд чи погодилася б обміняти свої вже встановлені комплекси на зброю, яку альянс ще не розмістив. Радянсько-американської угоди не було, і наприкінці 1983 року на бази Західної Європи доставили ядерні засоби театру воєнних дій НАТО.

Наслідки саміту в Рейк'явіку та ДРСМД

У середині 1980-х антиядерні настрої на Заході та Сході продовжували наростати. За іронією долі, радянська підтримка антиядерних протестів в Європі допомогла створити незалежні мирні рухи в Східній Німеччині, які врешті-решт зробили свій внесок у крах радянської влади та залізної завіси.[83] Але найдивовижнішою була зміна ставлення американського та радянського лідерів до ядерної зброї.

Рональд Рейган, людина, яка назвала Радянський Союз «імперія зла», і новий радянський лідер Михайло Горбачов почали вважати за необхідне загальмувати та, якщо можливо, дати зворотний хід перегонам ядерних озброєнь. Найвідоміший прояв їхньої спільної зацікавленості відбувся 1986 року на саміті в Рейк'явіку, коли обидва на короткий момент погодилися позбавити світ від ядерної зброї. Коли Маргарет Тетчер дізналася, що Рейган майже відмовився від основи безпеки НАТО, у неї «земля під ногами захиталася». Європейці, особливо Тетчер і її німецький колега Гельмут Коль — його Християнсько-демократичний союз (ХДС) замінив СДП Шмідта 1982 року за допомоги Вільної демократичної партії (ВДП) на чолі з Геншером — спробували пояснити Рейгану, що в разі, якщо не буде ядерної зброї, не йтиметься й про європейську безпеку.[84]

Мабуть, саміт у Рейк'явіку найбільше наблизився до здійснення невідчепного європейського страху, що колись Сполученими Штатами

може керувати президент, який відмовиться від європейської безпеки задля політичних вигід на батьківщині. Шмідт побоювався, що президентом може стати екстремістський Ґолдвотер чи Макговерн. Рейган примудрився втілити обидві крайності: робив те, що європейці вважали надто жорстким, у свій перший термін і раптом став надто м'яким під час другого. Якби Горбачов і Рейган успішно уклали свою велику угоду, світ міг змінитися, але для НАТО настав би кінець.

Вони зрештою не погодилися знищити всю ядерну зброю, але скористалися імпульсом Рейк'явіку, щоби зробити перший крок до згортання перегонів озброєнь. Наприкінці 1987 року Рейган погодився ліквідувати всі крилаті ракети НАТО наземного базування та пускові установки «Pershing 2», які НАТО розгорнув унаслідок рішення про подвійний підхід. У відповідь Радянський Союз погодився знищити кілька типів пускових комплексів і їхніх боєголовок, зокрема РСД-10 «Піонер». По суті, дві сторони погодилися ліквідувати цілий клас зброї: ядерні засоби середньої та малої дальності з радіусом дії від 500 до 5500 кілометрів.

Деякі вважали Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД) небезпечним курсом, який передрікав Бернард Роджерс. На час укладання угоди Роджерс передав посаду SACEUR Джону Ґелвіну, але досі лаяв договір як «короткострокову політичну вигоду». І хоча з 1970-х європейці хотіли знайти розв'язання для проблеми радянських РСД-10 та тиснули на Рейгана з приводу контролю над озброєннями, вони боялися ситуації, коли НАТО позбавлять зброї середньої та малої дальності. У Сполучених Штатах Брент Скоукрофт — радник президента Форда з національної безпеки, який відновиться на цій посаді за Джорджа Г. В. Буша,— уважав ДРСМД помилкою; НАТО слід ліквідувати свою зброю малої дальності, але залишити зброю з проміжною дальністю. Проте рішення про подвійний підхід спиралося на ідею контролю над озброєннями, і ДРСМД здавався бездоганним виконанням рішення НАТО, ухваленого 1979 року. Жоден європейський лідер, зацікавлений у переобранні, не хотів публічно виступати проти договору, оскільки громадяни держав Європи повністю його підтримували.[85]

Після ДРСМД кожна сторона зберегла свій стратегічний ядерний потенціал (згідно з угодою про ОСО) та тактичну ядерну зброю — те, що стали називати «ядерні засоби малої дальності» (ЗМД). Після ліквідації ядерної зброї проміжної дальності важливість ЗМД НАТО стрімко зросла як «головний європейський політичний символ» американського зобов'язання в НАТО. Міністри оборони держав альянсу, які ще 1983 року

визнали важливість ЗМД, погодилися, що їх потрібно буде модернізувати, і штаб-квартира Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО підготувала дослідження з обґрунтуванням потреби в оновленні.[86]

1987 року Рейган, зустрівшись із головами урядів інших держав НАТО, наголосив на чіткій відмінності між ліквідацією ракет проміжної дальності та потребою НАТО в збереженні свого ядерного потенціалу. Він сказав своїм колегам, що волів би позбутися всієї ядерної зброї, але зараз для цього неслушний час. НАТО все одно потребувала ядерної зброї, щоби забезпечувати надійне стримування радянської звичайної військової сили. До того ж Радянський Союз досі планував, як добитися «ядерного виведення» НАТО з Європи. Зрештою, сказав Рейган, «є пріоритет важливіший за альянс без ядерної зброї: це альянс без війни».[87]

Громадяни країн НАТО, особливо Німеччини, не розмежовували НАТО без ядерної зброї та без війни. Держсекретар Рейгана Джордж Шульц доповів, що ДРСМД тільки розпалив бажання європейської громадськості ліквідувати більше ядерної зброї. Проблема загострилася, коли німецькі супротивники ядерної зброї порушили тривожне питання, що ЗМД НАТО, розміщені у ФРН, можна використовувати тільки для ударів по цілях у Німеччині — Східній чи Західній,— тобто для вбивства німців. Коль повідомив союзникам, що його громадяни «дуже приголомшені ідеєю про Центральну Європу без ядерної зброї». Дуже популярний в Європі ДРСМД, здавалося, містив рецепт позбавлення світу від ядерної зброї: її ліквідацію клас за класом. Можливо, настав час знищити ЗМД.[88]

За збігом обставин ЗМД підлягали модернізації. Американці за підтримки британців і французів почали серйозно вимагати, щоби НАТО погодилася на план модернізації для заміни застарілих систем озброєнь. Але партнер Гельмута Коля, Геншер, не тільки хотів уникнути дебатів про модернізацію. Він не хотів виключати можливий «нульовий» варіант для ЗМД. Але якщо НАТО не виключить «нульовий» варіант для ЗМД, хвилювалися американці, Москва може вимагати ліквідації ЗМД в Європі. Така пропозиція була би «політично непереборною» для урядів Європи; громадяни підштовхуватимуть своїх лідерів до того, що посадовці НАТО вважали кінцевою радянською метою — перетворення Європи на «без'ядерну зону».[89] Коль — під тиском кількох внутрішньополітичних проблем на додачу до ядерної — спостерігав, як погіршується його політична позиція. 1989 року він шокував союзників відмовою погодитися на оновлення ЗМД та оголосив, що Німеччина відтермінує будь-яке обговорення модернізації до 1992 року.[90]

На 1989 рік ліквідація ядерної зброї більше не була лише теоретичною можливістю. В Європі загалом — й особливо в Німеччині — посадовці побачили зрушення в «консенсусі внутрішньої безпеки» в напрямі роззброєння. Зміна в громадській думці не була абсолютною, але й не мала такою бути. Коаліційний уряд означав, що маленька ВДП Геншера утримувала баланс сил. Геншер, усвідомлюючи зміну в громадській думці, перейшов на позицію щодо роззброєння, яка тримала Гельмута Коля в заручниках. Або Коль міг погодитися з позицією Геншера, або ВДП могла пристати до непохитно антиядерної СДП. Дипломати НАТО, які спостерігали за Німеччиною, не були впевнені, чи обміняє Коль основу атлантичної безпеки на подальшу політичну владу.[91]

1989 року не було ясно, що можна зробити для забезпечення модернізації ядерної зброї НАТО або, що так само важливо, щоби вона не стала предметом обміну внаслідок перемовин. Новий американський президент Джордж Буш-старший визнавав, що для виживання НАТО важливо «не штовхати Гельмута Коля до політичної межі» щодо модернізації ЗМД. Зрештою, «головним завданням президента було збереження єдності Північноатлантичного альянсу».[92] Рішення Буша не тиснути на Гельмута Коля відвернуло серйозний розкол в альянсі, але ніяк не допомогло розв'язати проблему неминучого застарівання ЗМД НАТО чи браку в Європі ядерної зброї проміжної дальності.

І це не виключило ЗМД як радянський важіль впливу на НАТО. У травні 1989 року державний секретар Буша, Джеймс Бейкер, відвідав у Москві Горбачова. На пресконференції після їхньої зустрічі Горбачов здивував Бейкера — та світ — оголошенням, що Радянський Союз виведе з Європи п'ятсот одиниць ЗМД. Він сказав, що таке виведення можливе, оскільки, імовірно, на відміну від американців, «ми в Європі» по-іншому думаємо про ядерну зброю. Проте він не згадав, що Радянський Союз розмістив приблизно 1400 таких пускових установок порівняно з 880 натовськими. Горбачов продовжить пропонувати скорочення ЗМД, якщо НАТО погодиться на перемовини з кінцевою метою виведення ЗМД з Європи — пропозиція «з очевидним наміром заподіяти зло та знову відкрити рани» НАТО.[93]

Сили, що сприяли ліквідації ядерної зброї — а значить, руйнації НАТО,— становили найсерйознішу загрозу для виживання альянсу. Оголосивши про відстрочення рішення щодо модернізації, Гельмут Коль безпрецедентно відкинув рішення, до якого союзники в НАТО йшли десятиліттями, і Горбачов показав, що спробує цим скористатися. Політичні зміни в Німеччині все більше наближали ФРН до статусу без'ядерної держави. За припущенням американців, якщо німці не до-

зволять розміщення ядерної зброї на своїй землі, інші європейці підуть їхнім шляхом; і якщо в Європі не буде ядерної зброї, імовірно, Конгрес вимагатиме виведення американських військ. Ядерні засоби НАТО та сам альянс опинилися в небезпеці не внаслідок незгод через стратегію чи державні інтереси, а через вплив політичних настроїв громадян у демократичних державах, особливо у ФРН.[94]

Уряди НАТО стикнулися з внутрішньополітичним супротивом щодо нейтронної зброї і не змогли її розмістити. Із запровадженням РВД вони зрештою впоралися, але тільки після багатьох труднощів. Але розгортання РВД у поєднанні з обіцянками роззброєння проклало шлях до громадських очікувань, що ЗМД теж приберуть. Хоча розгортання ядерної зброї згідно з рішенням про подвійний підхід само собою було успіхом, це був останній ривок НАТО до ядерної модернізації. Відвідуючи інших союзників 1989 року, Бейкер щоразу чув ту саму думку: «НАТО не може дозволити собі ще одну кризу через розгортання ядерної зброї».[95]

1989 року всі погляди було спрямовано на Німеччину — великий приз у холодній війні та потенційне поле битви у війні «гарячій». У серпні Скоукрофт попередив Буша, що «наші відносини з Німеччиною, імовірно, будуть найсерйознішим геополітичним викликом, з яким стикнеться наша країна в наступне десятиліття», тобто, сказав він, «якщо нам не доведеться мати справу з розпадом Радянського Союзу».[96] Насправді, як покажуть події наступних місяців, ці виклики навряд чи відрізнялися. Чого ніхто не очікував 1989 року, так це того, що розвал Радянського Союзу врятує НАТО від проблем ядерного роззброєння, які ще сильніше штовхали альянс до межі руйнації.

Розділ 10

ОБІЦЯНОК ЗАВЖДИ НЕДОСТАТНЬО

20 грудня 1991 року: голова зборів уже збирався стукнути молотком, щоби закрити перше засідання новенької Ради північноатлантичного співробітництва, коли радянський посол раптом підвівся зі свого місця. Посол Миколай Афанасьєвський щойно отримав указівки з Москви і збирався зробити оголошення. Протягом дня посли та міністри закордонних справ нещодавно ліквідованого Варшавського договору зустрічалися зі своїми колишніми супротивниками в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. Ще до розпаду очолюваного Москвою пакту в липні 1991 року НАТО простягнула державам Варшавського договору «руку дружби», щоби побудувати «новий довготривалий порядок миру в Європі».[1] На першому засіданні Ради північноатлантичного співробітництва представники склали комюніке з результатами зборів і планами на майбутні зустрічі. Але підвівся Афанасьєвський і попросив прибрати з комюніке всі згадування про Радянський Союз. На цьому засіданні ця держава припинила існувати.

Однак прохання посла нині колишнього Радянського Союзу не можна було задовольнити. Комюніке зборів уже надрукували. Генеральний секретар НАТО Манфред Вернер, швидко думаючи на ходу, запропонував додати до комюніке записку із заявою Афанасьєвського. НАТО буквально перетворила Радянський Союз на примітку в історії.[2]

Чому НАТО вистояла після краху радянської влади в Східній Європі та після того, як сам Радянський Союз припинив існувати? Посадовці альянсу наприкінці 1980-х і на початку 1990-х уважали б ці запитання дивними, оскільки навіть після драматичних подій падіння Берлінського муру 1989 року, об'єднання Німеччини 1990-го та провального перевороту в Москві 1991-го союзницькі держави вірили, що НАТО є неодмінним гарантом безпеки Європи та США. НАТО, сказав прези-

дент Джордж Буш-старший у лютому 1990 року, за кілька місяців після падіння Берлінського муру, тепер «важливіша, ніж будь-коли».[3]

Ще до падіння Берлінського муру Буш уважав, що НАТО має відігравати свою роль, навіть якщо холодна війна закінчиться. Альянс забезпечував стабільність і впевненість, потрібні для упраління мінливими відносинами між Сходом і Заходом. Навесні 1989 року в повітрі витали зміни. 12 травня Буш виступив на церемонії вручення дипломів у Техаському університеті A&M. Його висловлювання частково були відповіддю на активність Михайла Горбачова. Раніше того ж року енергійний радянський лідер виголосив яскраву промову в Організації Об'єднаних Націй, сказавши, що світ змінюється і що ось-ось настане нова епоха мирних відносин між НАТО й Варшавським договором.

Буш у своєму виступі перед випускниками визнав приголомшливі зміни в усьому світі та особливо за залізною завісою. Мабуть, Сполучені Штати й НАТО зможуть розпочати нові відносини зі своїми ворогами часів холодної війни. Але Москва не може просто проголосити про дружні стосунки, сказав він. Лідери Радянського Союзу неодноразово вдавалися до мирних пропозицій, щоби приховати свої справжні наміри. Якщо Москва хоче нових відносин, на це потрібен час, і їх доведеться заслужити: «обіцянок завжди недостатньо».[4]

За місяць до промови Буша Північноатлантичний договір святкував свою сорокову річницю. Протягом чотирьох десятиліть союзників у НАТО нервував мінливий характер американського лідерства. Вони дратувалися, коли Вашингтон домінував і коли американці вимагали підвищення бюджетів чи дипломатичної підтримки, якої союзники не хотіли надати. Однак найпохмурішим у післявоєнній трансатлантичній історії був не період, коли американське лідерство було зарозумілим, а часи, коли здавалося, що Сполучені Штати здатні забути про альянс. Не можна говорити про брак зацікавленості в НАТО під час потрясінь кінця 1980-х і початку 1990-х.

З 1989 року та до кінця президентства Джорджа Буша-старшого Вашингтон відігравав дуже рішучу роль у підтриманні натовського майбутнього. Деякі союзники були невдоволені американським баченням. Але подвійна наполегливість уряду Буша — що об'єднана Німеччина залишиться членом НАТО і що НАТО має продовжувати існувати (і навіть розширюватися) як засіб захисту від Росії та небезпечних інтриг між великими державами в Європі — забезпечила виживання НАТО наприкінці холодної війни.

На завершення правління Буша НАТО змінилася. В Європі було розміщено менше північноамериканських військ і менше ядерної зброї.

НАТО змінила свою стратегію ведення війни з огляду на те, що країни на східному кордоні альянсу більше не утворювали антинатовського союзу. Ті колишні члени Варшавського договору на кордонах НАТО починали розвивати відносини з альянсом, щоби поліпшити свою безпеку та запобігти поверненню російського впливу в Східній Європі.

Попри ці зміни — чи в деяких випадках через них — НАТО залишилася видатним форумом безпеки, організацією та командною структурою в Європі. Жоден союзник не піддавав сумніву потребу зберегти Північноатлантичний договір. Американські війська, оснащені ядерною зброєю, залишилися на континенті. Американський Верховний головнокомандувач залишився на вершині інтегрованої командної структури, яка планувала війну в Європі. Насправді після ліквідації Варшавського договору військова інтеграція НАТО тільки поглибилася.

Як у минулі десятиліття, аргументи на користь збереження цього військового союзу залишалися непопулярними, і їх було важко висловити публічно. Американці, як інші союзники та НАТО загалом, виправдовували подальше існування альянсу, наголошуючи на пристосуванні до нового світу. Але, попри риторику та деякі реальні приклади «трансформації» НАТО наприкінці холодної війни, альянс продовжив діяти, призначений зберігати післявоєнний порядок: тримати росіян подалі, американців поруч і німців у покорі.

Горбачов створює проблеми та можливості

Американська переконаність, що НАТО має керувати будь-якими змінами статус-кво часів холодної війни, спиралася на сувору оцінку військової сили та балансу державної влади в Європі. Дійсно, у певному сенсі кінець епохи, відомої як холодна війна, мало вплинув на впевненість уряду Буша-старшого в принциповій необхідності НАТО; аргумент на користь американської присутності на континенті корінився в спогадах про першу, а не другу половину XX століття. Як написав Бушу радник з національної безпеки Брент Скоукрофт, «Базовий урок двох світових воєн полягає в тому, що американський вплив важливий для стабільної рівноваги на континенті». Закінчиться холодна війна чи ні, Червона Армія залишиться «панівною військовою силою на території Євразії». Незалежно від того, що змінилося в радянській риториці чи європейській політиці, продовжив Скоукрофт, «геополітичні реалії зберігатимуться».[5]

Урядовці Буша-старшого взялися до роботи стурбованими, що Рейган був недалекоглядним у своїх відносинах із Горбачовим. Вони були сповнені рішучості не потрапити в радянські пастки в Європі. Скоукрофт і його заступник Роберт Ґейтс розглядали радянську політику у світлі свого розуміння російської історії. Вони вважали, що в основі політики Москви лежить давня зацікавленість у розширенні російського контролю та впливу вздовж її кордонів. Радянська політика не суперечила царській, хоча комуністична ідеологія зробила радянську діяльність активнішою та, мабуть, небезпечнішою, ніж у минулому. Промови Горбачова просто не могли обернути навспак десятиліття, навіть століття, звичок й інтересів Москви. Американці очікували, що хай хто буде головним у Москві, ця людина спробує поширити російський вплив за межі своєї території, особливо в Європі.[6]

Коли в березні 1989 року Горбачов закликав до ліквідації структур холодної війни — союзів НАТО й Варшавського договору — Буш і Скоукрофт побачили радянську спробу підірвати американське лідерство в Європі.[7] Коли Горбачов сказав, що держави континенту належать до «спільного європейського дому», американські посадовці почули натяк, що Сполучені Штати є на континенті гостем, чиє запрошення може втратити чинність.[8] Як і минулі радянські мирні наступи, такі заклики до встановлення нового порядку в Європі розглядалися американськими посадовцями як спроби «звабити» Захід, приховуючи те, що насправді було прагненням здобути вплив і лідерство на континенті.[9]

Здавалося, звабление спрацьовує. У червні 1989 року промови Горбачова привернули громадську увагу в Західній Європі. Американські посадовці занепокоєно спостерігали, як радянський лідер відвідав ФРН і був «оточений натовпом німців», які схвально зустріли його заклики до роззброєння, виведення з Європи ядерної зброї малої дальності та нової концепції політики на континенті, яка поклала б край союзам холодної війни.[10] Це, мабуть, і був молодший і хитріший радянський лідер, поява якого так тривожила союзників.

Уважно спостерігаючи за Горбачовим, американці непокоїлися майбутньою орієнтацією Західної Німеччини. Посадовці Держдепартаменту були в захваті від дотепу Черчилля: «Німці або біля твого горла, або біля твоїх ніг». Звісно, як висловився один американський дипломат, «нам подобається, щоби вони були біля наших ніг».[11] Наприкінці 1980-х американські дипломати побоювалися, що антиядерні настрої серед німецької молоді можуть перерости в активні спроби припинити союз зі Сполученими Штатами.[12] Розрив між поколіннями в німецькій громадській думці, про який раніше попереджали місцеві політики, у 1980-х

був реальним і вимірюваним: німці віком шістдесят років чи більше повідомили соціологам, що НАТО є «привабливим» поняттям, тоді як майже половина (47 %) німців молодше тридцяти вважали його «непривабливим». І хоча мало хто з німців хотів негайного виходу ФРН із НАТО, неоднозначне та негативне ставлення продовжувало поширюватися. Дедалі більше німців уважали, що в разі, якщо ФРН вийде з НАТО, це не має значення.[13] Попри те що німці не бажали залишити альянс, посилювалося відчуття, що НАТО не є цінною. Насувалася ймовірність, що якби в німців був вибір, вони обміняли би членство в НАТО на те, чого дійсно хотіли: возз'єднання Східної та Західної Німеччини.

У 1980-х навряд чи хтось поставив на возз'єднання Німеччини. Американські посадовці, не кажучи вже про їхніх європейських союзників, не могли уявити ситуації, у якій «возз'єднання було б можливим чи навіть бажаним».[14] І вони не вірили, що західні німці вважають об'єднання ймовірним у XX столітті.[15] Але політика возз'єднання завжди була присутньою в Німеччині, й американців хвилювало, що Горбачов може завоювати серце та свідомість німців.

У березні Скоукрофт порадив Бушу-старшому «надіслати німцям чіткий сигнал», що США «готові зробити більше» для возз'єднання.[16] Це забере в Горбачова частину впливу та запевнить німецький народ, що вони мають найвищі шанси на возз'єднання як союзник у складі НАТО. У травні 1989 року Буш виголосив промову в Майнці. По суті визнаючи право німців на возз'єднання, він закликав до «самовизначення всієї Німеччини».[17]

Схвальний жест Буша стосовно того, що тоді було лише гіпотетичною ймовірністю німецького возз'єднання, був важливим. Але для боротьби з громадською симпатією до Горбачова цього було недостатньо. Наприкінці березня 1989 року Буш непокоївся, що радянський лідер «зруйнував лідерство США в Європі». Якщо Сполучені Штати не відновлять цього лідерства, сказав він своїм провідним радникам, «усе розвалиться».[18]

Уряд Буша не міг іти слідом за риторикою Горбачова та обіцянками ліквідації ядерної зброї в Європі, оскільки стратегія НАТО вимагала розгортання ЗМД. Уже 1989 року, про що йшлося в попередньому розділі, було неясно, чи буде модернізовано ЗМД НАТО в Німеччині та чи взагалі дозволять залишати їх там. Але якби в Європі змінився баланс звичайних збройних сил, потреба в модернізації ЗМД стала би значно менш гострою.

Буш використав питання скорочень звичайних збройних сил як публічний приклад американського лідерства й тонкий стратегічний хід.

Американські посадовці склали пропозицію узгодженого обмеження американських і радянських військ в Європі — кожній державі буде дозволено розміщувати максимум 275 000 солдатів поза своїми національними кордонами. Оскільки Сполучені Штати розгорнули в європейських країнах НАТО менше військ, ніж СРСР у країнах Варшавського договору, результати були непропорційними: СРСР довелося б вивести 325 000, а США — лише 30 000.[19]

Іл. 11. Діти в Герольцхофені, Західна Німеччина, махають і показують знак миру канадській бронемашині під час маневрів НАТО у вересні 1982 року. Канадський солдат, угорі праворуч, показує знак миру у відповідь. © Уряд Канади, відтворено з дозволу Бібліотеки та Архіву Канади (2017). Бібліотека й Архіви Канади/Фонди Департаменту національної оборони/e011171110.

Буш-старший написав своїм колегам у НАТО з метою переконати їх, що його пропозиція має бути позицією союзників на переговорах про можливий Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ). Цей план був більше, ніж привертанням уваги: він означав застосування риторики Горбачова проти нього. Буш пояснив, що політичні проблеми Варшавського договору, імовірно, призведуть до виведення ресурсів із військових бюджетів. Зараз час, коли блок найбільше бажатиме великих скорочень. На думку Буша, 1989 рік надав «безпрецедентну можливість почати позбавляти Захід від тіні колосальних звичайних збройних сил, що їх СРСР і його союзники накопичували проти нас із 1945 року». Зрештою, план Буша полягав у створенні умов, «що їх будь-якому майбутньому радянському лідеру чи групі лідерів буде складно прибрати».[20]

Союзників — особливо Маргарет Тетчер — довелося переконувати. Вони, як і раніше, гостро сприймали будь-які розмови про виведення американських військ з Європи. Але Буш заспокоїв їх обіцянкою зберегти в Європі війська та ядерну зброю США. У травні союзники домовилися відстоювати американську пропозицію ДЗЗСЄ.[21] Ще до падіння Берлінського муру американці намагалися скористатися безладом за залізною завісою, щоби виштовхнути радянські збройні сили зі Східної Європи.

У травні 1989 року лідери країн НАТО зустрілися, щоби відсвяткувати сорокову річницю альянсу та сповістити про пропозицію ДЗЗСЄ. Публічно вони говорили про політичні зміни, котрі відбувались у Радянському Союзі та Східній Європі, як про дуже обнадійливі ознаки, що Схід і Захід можуть змінити свої відносини з «військового антагонізму» на «мирне змагання».[22] Вони не зазначили, що політичні зміни в Східній Європі з 1945 року приносили лише кризи — у Східному Берліні 1953-го, Угорщині 1956-го, Чехословаччині й інших регіонах 1968-го та Польщі протягом 1980–1981 років. Зважаючи на результати цих минулих спроб змінити політичні системи в країнах Варшавського договору, посадовці НАТО погодилися з думкою британського дипломата, що «навряд чи може бути гірший час для послаблення стабільності НАТО».[23]

Весна змінилася літом, літо — осінню, а союзники тим часом із тривогою спостерігали за змінами в Східній Європі. Протягом 1989 року держави Варшавського договору поступово скорочували своє співробітництво щодо прикордонної безпеки, деякі послабили правила перетину кордону. Східні німці сотнями тисяч приїжджали в сусідні країни, сподіваючись знайти шлях до Західної Німеччини. Деяким удалося втекти, але інші знайшли притулок у посольствах ФРН у Будапешті,

Празі й Варшаві та переповнили їх, створивши бентежне видовище. У жовтні влада Східної Німеччини закрила свої кордони, щоби зупинити відтік. Східнонімецькі громадяни відреагували на закриття кордонів дедалі агресивнішими протестами. Кількома місяцями раніше китайський уряд улаштував різанину на площі Тяньаньмень. Було неясно, чи зірветься так само керівництво Східної Німеччини та як діятиме Радянський Союз.

НАТО й «Віргінський Дуб», створена в часи Берлінської кризи тристороння військова структура, мали плани на випадок конфлікту в країнах-сателітах Радянського Союзу. Наслідком будь-якої кризи могло бути потрапляння бойового контингенту, біженців чи того й іншого на територію НАТО. Але союзники вважали заходи НАТО чи «Віргінського Дуба» крайнім засобом. Як висловився один американський посадовець, будь-які військові маневри чи дії Заходу «без потреби загострять ситуацію до рівня конфронтації між Сходом і Заходом», можливо, змушуючи уряди країн-сателітів згуртуватися навколо прапора Москви. Політика НАТО полягала в тому, щоби залишатися пильними, проте уникати сприйняття будь-якої кризи як конфронтації між Сходом і Заходом. Але в разі радянського військового вторгнення до НДР — найгірший сценарій,— війська НАТО буде приведено в стан бойової готовності, як і стратегічні ядерні сили альянсу. Права на помилку не буде, адже серед «сценаріїв Третьої світової війни» це був той, до якого планувальники НАТО готувалися десятиліттями.[24]

Після падіння Берлінського муру

Але 1989 року Третя світова війна не почалася. Натомість у напрочуд мирний листопадовий вечір протестувальники зруйнували Берлінський мур і перетворили величезний символ розділеної Німеччини та розділеної Європи на щебінь. У ретроспективі деякі — як-от британський міністр закордонних справ Дуглас Герд — уважали, що падіння Берлінського муру могло надати можливість для чудової творчості в дипломатії. Буш, можливо, прагнув би «перетворити світ», як це хотів зробити Рузвельт після Другої світової війни.[25]

Брент Скоукрофт визнав, що після падіння Берлінського муру Сполучені Штати опинилися «на стратегічному перехресті з Європою». Але перетиналися, на його думку, не варіанти «перетворити світ» чи «ігнорувати зміни». Він стверджував, що перед США стоїть такий вибір: зберегти свою роль на континенті або повернутися до ізоляціонізму.

Ані Буш, ані Скоукрофт не розглядали другого варіанту серйозно. Вони вважали, що Сполучені Штати є та мають залишатися «європейською силою», і що НАТО — це спосіб збереження цього становища.[26]

Ще до падіння Берлінського муру Буш попередив, що НАТО не повинна «розвалитися від ейфорії».[27] Після подій листопада 1989 року американці побоювалися, що громадськість країн альянсу може подумати, наче всі проблеми безпеки в Європі зникли. Таке ставлення могло бути ще небезпечнішим, ніж холодна війна. У грудні 1989 року Скоукрофт сказав президенту, що в разі, якщо держави-союзниці просто «оголосять перемогу та скинуть свою частку спільного тягаря», від НАТО нічого не залишиться. Наслідком буде нестабільність масштабу, небаченого від часів після завершення Другої світової війни».[28]

Нестабільність матиме три конкретні прояви. У короткостроковій перспективі, побоювалися союзники, Радянський Союз гратиме на страхах членів НАТО перед ФРН і вимагатиме від Лондону, Парижу та Гааги визнання більшої ролі Москви в європейській дипломатії. Якщо Радянський Союз скличе «німецьку мирну конференцію» та наполягатиме на демілітаризованій чи нейтральній Німеччині, міркував один співробітник РНБ, «багатьох, якщо не більшість, європейських лідерів привабить ідея внести у возз'єднання Німеччини певні порядок і передбачуваність». Це була не порожня гіпотеза. Лише кількома місяцями пізніше Маргарет Тетчер скаже французькому президенту Франсуа Міттерану: «Можливо, колись нам знадобиться Радянський Союз як противага об'єднаній Німеччині».[29]

Американці також бачили загрозу своїй ролі та стабільності Європи в заходах інтеграції Європейського співтовариства. Наприкінці 1980-х Європейська спільнота почала поглиблювати економічну та фіскальну інтеграцію, і Париж вимагав тіснішого оборонного співробітництва. Скоукрофт попередив Буша, що оскільки ЄС розвивається, Сполученим Штатам доведеться докласти зусиль для підтримання свого значення в європейській політиці. У протилежному разі американських громадян і політиків відсторонять від Європи, і в Сполучених Штатах утвориться «нова форма ізоляціонізму», яка так непокоїла Ніксона та Кіссінджера.[30]

Американців турбувало, що в разі повного розвалу Варшавського договору наслідком стане «величезна порожнеча влади та впливу в Східній Європі». Німці та Радянський Союз змагатимуться за вплив, повертаючи Європу до «циклічної моделі російсько-німецького конфлікту та кондомініумів, яка роздирала Європу з 1870 до 1945 року». Сполучені Штати повинні «стати між Німеччиною та Росією в Центральній

Європі», сказав один посадовець, щоби не допустити встановлення влади Німеччини на Сході та її зіткнення з СРСР.[31]

НАТО могла би розв'язати всі ці проблеми. Утримання ФРН в альянсі заспокоїть страхи в Західній Європі та усуне німецьку потребу незалежно організовувати власну безпеку; союзники десятиліттями боялися, що для цього знадобиться німецька ядерна зброя. Збереження альянсу гарантує ключову роль Сполучених Штатів у формуванні європейської оборонної політики й завадить ЄС створити альтернативу НАТО, що матиме ізоляціоністські наслідки для американської політики. Крім того, НАТО може запобігти потребі Німеччини шукати оборонних домовленостей із державами Східної Європи та німецько-радянській конкуренції. Цей аргумент містив логіку, яка стимулюватиме поширення НАТО на схід від Німеччини в наступні роки.

Коли американські посадовці обмірковували свою реакцію на зміни в Європі, вони зазирали в її минуле. І це минуле не давало надії. Скоукрофт не бачив причини вважати, що без американської присутності європейці можуть уникнути війни на континенті. Співробітники РНБ погоджувалися зі статтею колумніста Стіва Розенфельда у *Washington Post* у грудні 1989 року, яка порівнювала Європу 1930-х і 1990-х: єдиною, але величезною відмінністю було те, що «Сполучені Штати поруч, а не на віддалі».[32]

Інші союзники теж хотіли, щоб американці були «поруч». Міттеран і його співвітчизники бажали, щоби Сполучені Штати продовжували виконувати своє зобов'язання на континенті, навіть якщо французи сподівалися на майбутні винятково європейські безпеку й оборонну політику.[33] Для британців подальша присутність американських військ в Європі була їхньою подвійною «головною метою»: «стримувати Радянський Союз» й обмежувати ймовірність того, що «колись у майбутньому Німеччина знову опиниться під небезпечним керівництвом».[34] Однак реальним питанням було, чи хочуть німці, щоб американці перебували поруч — у Німеччині та Європі.

У січні 1990 року канцлер Гельмут Коль сказав держсекретарю Джеймсу Бейкеру та Дугласу Герду, що НАТО «не треба хвилюватися», адже «дім Німеччини на Заході».[35] А втім публічні коментарі Коля щодо майбутнього ФРН і НАТО були неоднозначними. Канцлер намагався налагодити відносини зі своїми союзниками в НАТО, Радянським Союзом, який постійно боявся німецького реваншизму, і громадянами Східної та Західної Німеччини. У нього не було жодного мотиву ставити крапку на майбутньому Німеччині в НАТО.[36] Але Вашингтон турбувало, що тактична невизначеність Коля залишає простір для радянського маневру: Горбачов може звернутися до «емоційного німецького електорату» та примусити Німеччину до зміни своїх відносин із НАТО як ціни радянської згоди на німецьке возз'єднання. Союзники слабко вірили, що в разі, якщо Москва запропонує таку угоду, навіть пронатовський Коль не відмовиться від альянсу, щоби «зробити те, що повинен, аби стати канцлером, який об'єднав Німеччину — навіть ціною зв'язків із НАТО та США».[37]

У перші місяці 1990 року американці продовжували остерігатися радянських планів послабити НАТО та розпалити політичний тиск на Німеччину з вимогою виведення американських військ.[38] Але Радянський Союз не запропонував сенсаційної угоди, яка непокоїла Вашингтон. Доки німці зосереджувалися на перспективах і можливостях об'єднання, посадовці країн НАТО почали думати, які відносини матиме східнонімецька територія з НАТО.

У лютому простим припущенням у Німеччині було, що Горбачов не може погодитися на те, щоби НДР стала частиною військової структури НАТО.[39] Геншер, партнер Коля в коаліції та міністр закордонних справ ФРН, хотів надати Радянському Союзу суворі гарантії, що НАТО не поширюватиметься на схід. Геншер уважав, що така обіцянка важлива для збереження політичної позиції Горбачова в Москві. А підтримати Горбачова було важливо, оскільки інший радянський лідер може більше опиратися об'єднанню.[40] 31 січня в Тутцингу, Баварія, Геншер оголосив, що «розширення території НАТО на схід, інакше кажучи, ближче до кордонів Радянського Союзу, не станеться».[41] Його бажання робити такі поступки ґрунтувалося на розумінні вразливої політичної позиції Горбачова в Москві. Але американським посадовцям це також здалося проявом слабкої політичної волі німецьких лідерів, яка погрожувала НАТО.[42]

Однак Джеймс Бейкер був готовий працювати із заявою Геншера — яка стала відома як «формула Тутцингу» — коли зустрівся з Горбачовим. 9 лютого 1990 року в Москві Бейкер сказав радянському лідеру, що «юрисдикція» НАТО не поширюється «на схід ані на дюйм».[43] Коментарі Бейкера були варіацією формули Геншера, але, подібно до коментарів останнього про «розширення території НАТО», це були двозначні слова, які не мали чіткого стосунку до Північноатлантичного договору; НАТО не мав «юрисдикції». Горбачов відповів Бейкеру, що «будь-яке розширення зони НАТО буде неприйнятним», але залишив зустріч без уточнювального твердження чи отримання якоїсь письмової згоди від Бейкера.[44]

Доки Бейкер був у Москві, співробітники РНБ у Вашингтоні визначили, що формула Геншера нездійсненна. Як об'єднана Німеччина може

бути членом оборонного альянсу, якщо частина її території не підпадатиме під дію договору? Службовці РНБ уважали за краще описувати Східну Німеччину в об'єднаній ФРН як територію зі «спеціальним військовим статусом». Бейкер, поінформований про важливість питання, почав відмовлятися від своїх коментарів Горбачову ще до того, як залишив Москву. Він сказав журналістам, що в його коментарях ішлося не про те, чи буде територія Східної Німеччини в НАТО, а лише про те, чи будуть там розміщені війська НАТО.[45]

Однак наступного дня до Москви на зустріч із Горбачовим прибув Коль. Перед зустріччю канцлер отримав два нові документи від американців. Першим була записка від Бейкера з описом його зустрічі з Горбачовим, досі з твердженням про «на схід ані на дюйм». Другим був свіжіший лист Буша, у якому йшлося про американську позицію: територія Східної Німеччини може мати «спеціальний військовий статус», але оборонні обов'язки альянсу поширюватимуться на всю об'єднану Німеччину. Зустріч Коля з Горбачовим була важливою, оскільки останній погодився з перспективою об'єднання. Але коли розмова зайшла про майбутнє НАТО, Коль більше дотримувався «формули Тутцингу», здається, спираючись на повідомлення Бейкера, а не Буша. Він сказав Горбачову, що може погодитися на план, який обмежує війська НАТО західнонімецькою територією та перетворює східнонімецьку армію на війська типу прикордонної поліції. Горбачов здивував німців: здавалося, він майже не приділив уваги цьому питанню та не пов'язував статус НАТО безпосередньо з об'єднанням Німеччини. Радник Гельмута Коля записав: «Жодних вимог ціни та жодного тиску. Оце так зустріч!».[46] І знову щодо зв'язку між об'єднанням і альянсом не було ніякого уточнення чи угод.

На зустрічах теми статусу НАТО очевидно уникали. І Бейкер, і Коль надали Горбачову нечіткі чи неповні пояснення, Радянський Союз був надто дезорганізований, а Горбачов надто спантеличений, щоби скористатися коментарями Бейкера щодо американської прихильності до майбутнього НАТО.[47] Пізніше в 1990-х це питання набуде великого значення.[48] Але події весни та літа 1990 року, після зустрічей Горбачова з Бейкером і Колем, чітко вказують, що лютневе замішання було лише малою частиною великої історії німецької ролі в НАТО і, зрештою, розширенні альянсу.

Одразу після зустрічі німецького канцлера з Горбачовим стало точно зрозуміло, що Коль і Геншер розпочали переговори з Москвою про майбутнє НАТО всупереч курсу Буша і без залучення інших пов'язаних договором союзників.[49] Американці вважали, що непохитна прихильність Гельмута Коля до НАТО обов'язкова, інакше питання стане політичним футболом. У плеяді німецьких політичних партій і опозиційна СДП, і ВДП Геншера були готові переглянути зв'язки Німеччини з НАТО. Якби майбутнє Північноатлантичного альянсу стало ключовою темою внутрішньополітичних дебатів у Німеччині, американці очікували б, що німецька думка полівішає. Коль міг втратити свій уряд, або його теж потягнуло б уліво; так чи інакше це буде крок «до повного виходу Німеччини з НАТО».[50]

Об'єднання Німеччини та її членство в НАТО

Зауваження канцлера про НАТО й Східну Німеччину переконали американців, що настав час для «чесної та неприкрашеної розмови з Колем щодо його висновків у сфері безпеки».[51] У дипломатії об'єднання Німеччини «принциповим завданням» Сполучених Штатів було переконати Коля погодитися «не змінювати повний обов'язок Німеччини в НАТО», зокрема щодо присутності військ і ядерної зброї США у ФРН та участі країни в інтегрованому військовому командуванні.[52] Американці вважали, що без участі Німеччини альянс зруйнується. Але їх непокоїло, що навіть у разі обрання Німеччиною слабшого зв'язку з альянсом чи виходу з інтегрованого командування, як це зробила Франція за правління де Голля, «з НАТО як надійною установою безпеки буде покінчено».[53]

Американці хотіли, щоби НАТО вціліла, а німці хотіли об'єднатися. Це була основа *quid pro quo*.[54] Наприкінці лютого 1990 року Буш запросив Коля до Кемп-Девіду, щоби «закріпити історичну угоду»: Німеччина не змінить своїх відносин із НАТО, а Сполучені Штати керуватимуть дипломатичним розв'язанням, яке не завадить досягненню німецької єдності.[55]

У Кемп-Девіді Буш запевнив у своїй підтримці об'єднання та підкреслив, як важливо Німеччині залишатися повноцінним членом НАТО; Коль погодився.[56] Пізніше на пресконференції Буш описав досягнуту з Колем згоду: об'єднана Німеччина «залишиться повноцінним членом організації Північноатлантичного договору, зокрема братиме участь в її військовій структурі», війська США залишаться в об'єднаній Німеччині, а НДР «слід мати спеціальний військовий статус».[57] Три дні по тому Буш переповів Горбачову телефоном, про що він домовився з Колем. Горбачов не погодився з цим планом і не відхилив його. Але припущення, що Східна Німеччина не буде входити до НАТО — що альянс

не планує «рухатися» на схід,— наприкінці лютого було з усією очевидністю розвіяне.[58] Після зустрічі в Кемп-Девіді Буш, намагаючись переконати Маргарет Тетчер у потребі прискорити об'єднання Німеччини, сказав прем'єр-міністерці, що НАТО «першорядна, справді важлива як ніколи».[59]

Американці прагнули організувати дипломатичні перемовини, наслідком яких стане радянська згода на членство об'єднаної Німеччини в НАТО.[60] Вони зупинили свій вибір на серії офіційних переговорів, у яких візьмуть участь обидві німецькі та чотири колишні окупаційні держави (Велика Британія, Франція, США та СРСР), і цей формат стане відомий як «2+4». Такі переговори були найкращим способом забезпечити, щоби німецька політика не втручалася в питання членства в НАТО. Вони також були способом ізолювати німецькі рішення у сфері оборонної політики від Москви та, за словами Бейкера, завадити німцям і Радянському Союзу «піти й укласти приватну угоду». Він думав про угоди минулого: Брест-Литовську 1918-го, Рапалльський договір 1922-го та пакт Молотова-Ріббентропа 1939-го.[61]

Американці вправно подбали, щоби переговори зосереджувалися на зовнішніх відносинах об'єднаної Німеччини, зокрема досі невизначеному німецько-польському кордоні й правах колишніх окупаційних держав у Берліні. Але найважливіше, що американці стверджували, ніби обов'язки НАТО в Східній Німеччині, рішення Німеччини залишитися стороною альянсу, чисельність німецької армії та розгортання ядерної зброї у ФРН є повністю рішеннями суверенної Німеччини та не підлягають обговоренню у форматі «2 + 4».[62] Хоча західні німці, британці та французи знайшли до чого прискіпатися, американці переконали їх грати за планом. А інші союзники в НАТО залишилися на периферії цих перемовин.

Кілька міністрів закордонних справ інших країн НАТО озвучили свою занепокоєність, що їх і сам альянс вилучають з обговорень і дипломатії, яка вплине на його майбутнє. Коли на конференції в Оттаві інші міністри закордонних справ країн-союзниць дізналися про формулу «2+4», Геншер сказав їм: «Ви поза грою».[63] Гостре зауваження відповідало дійсності. Наприкінці холодної війни на майбутнє НАТО переважно впливали Сполучені Штати й інші наймогутніші союзники. Але можна було б підготувати кілька коментарів, щоби розігнати гіркі спогади та страхи багатьох західних європейців.

Формат «2+4» очевидно був в американських інтересах і не давав Москві формальної можливості вплинути на відносини НАТО й Німеччини. Проте Радянський Союз досі вважав членство єдиної Німеччини

в НАТО неприйнятним. СРСР не було потрібне формальне запрошення обговорити свою думку, і якби Москва справді хотіла втрутитися в американський план, вона могла зробити це в будь-який спосіб. Протягом переговорів «2+4», що відбувалися з лютого до вересня, американські посадовці ніколи не могли бути впевненими, що радянський дипломат — чи радянський міністр закордонних справ Едуард Шеварднадзе власною персоною — не оголосить на пресконференції пропозицію, якої так боявся Вашингтон: німецька нейтральність в обмін на німецьке об'єднання.[64] СРСР так і не зробив такого ходу проти НАТО. Велика іронія полягає в тому, що НАТО працювала й у радянських інтересах. Альянсу вдалося те, чого не змогли зробити імперська Росія та сталінський Радянський Союз: обмежити ймовірність — та історичну реальність — повернення Німеччини до політики мілітаризму й реваншизму в Європі. Коль уважав, що «врешті-решт росіяни прагнутимуть, щоби Німеччина була в НАТО — хоч і з не дуже дружніх причин».[65] Американці, хоч і стереглися радянських інтриг, але все одно почали усвідомлювати, що Радянський Союз бажає членства Німеччини в НАТО й присутності Сполучених Штатів в Європі.[66] Як і на переговорах щодо БСС двадцять п'ять років тому, союзники Німеччини вмовили Москву на роль НАТО як засіб утримання Німеччини в покорі.[67]

Під час візиту до Вашингтону наприкінці травня Горбачов неохоче дав принципову згоду на право німців приєднатися до будь-якого союзу, якого захоче Федеративна Республіка — тобто залишитися в НАТО.[68] Це рішення, можливо, і не сподобалося Горбачову. Напевне ні. Що стосується самого питання об'єднання, то Горбачов мало що міг вдіяти, аби йому запобігти. Він не мав коштів, відмовився від утручання, а його риторика зобов'язувала підтримувати свободу самовизначення — зокрема свободу ФРН вирішити приєднатися до НАТО.[69]

У Москві Горбачова та Шеварднадзе розкритикували за те, що вони дозволили Німеччині рухатися до об'єднання. Через свою згоду на об'єднану Німеччину в НАТО вони опинилися під іще більшим тиском на батьківщині.[70] Тож у квітні Шеварднадзе натякнув, що він і Горбачов потребують певних поступок, щоби погодитися на членство об'єднаної Німеччини в НАТО. Він запропонував, щоб альянс ухвалив політику «незастосування першими» ядерної зброї та зробив публічну заяву, що СРСР більше не є ворогом.[71] Роберт Зеллік, консультант у Держдепартаменті, розробив пакет «стимулів» для Москви: зокрема союзники зобов'язуються не розміщувати війська НАТО в НДР протягом перехідного періоду й НАТО переоцінить свою стратегію ведення війни. На додачу до цих політичних обіцянок американці та німці приготувалися

надати фінансовий кредит, дуже потрібний Горбачову, в обмін на швидке виведення військ Червоної Армії зі Східної Німеччини.[72]

Риторична трансформація альянсу

Почасти щоби переконати Москву в добрих намірах НАТО, Сполучені Штати й інші союзники підготувалися оновити імідж альянсу на липневому саміті в Лондоні. Вони оприлюднили комюніке з описом політики, призначеної «підсолодити пілюлю» для Москви та допомогти Горбачову прийняти членство об'єднаної Німеччини в НАТО.[73]

Радянський Союз був не єдиною аудиторією комюніке НАТО. Спостерігаючи за міжнародною ситуацією 1990 року, Буш продовжував уважати, що «реальна небезпека надходить від загального відчуття ейфорії, ніби все йде як по маслу».[74] Інші союзники звернули увагу на «високі громадські очікування, що НАТО швидко адаптує свої стратегії та підхід до безпеки».[75] Девід Абшир, колишній американський посол у НАТО, попередив Скоукрофта, що альянс дедалі більше здається публіці «анахронізмом» і незабаром «любителі скорочувати бюджети з Капітолійського пагорба» дивитимуться на альянс жадібними очима.[76]

Буш і його радники продовжували побоюватися, що громадська думка в США може стати ізоляціоністською; в їхній свідомості завжди ховалася тривога, що протекціоністська політика Європейської спільноти може призвести до економічного конфлікту, який знищить альянс. Тепер зміни на Сході порушили питання актуальності НАТО.[77] Американці вважали саміт у Лондоні важливим моментом для того, щоби «виправити імідж альянсу в очах європейської публіки», й особливо забезпечити, щоб антиядерні активісти не перетворили імпульс від об'єднання на поштовх до перетворення Німеччини чи Європи на без'ядерну зону.[78]

У Лондоні союзники оголосили, що Центральна та Східна Європа «звільняється», а СРСР «починає довгий шлях до вільного суспільства». Унаслідок цих змін «альянс повинен і буде змінюватися». Після завершення холодної війни Скоукрофт напише, що НАТО перетворилася на «політичний інструмент європейської стабілізації, а не знаряддя військового протистояння».[79]

Найважливішими складниками трансформації НАТО після саміту в Лондоні були зміни в ядерній стратегії альянсу та нові дипломатичні відносини з державами колишнього Варшавського договору. Буш оголосив, що НАТО використає ядерну зброю тільки як «останній засіб» і скоротить залежність альянсу від неї.[80] Формулювання «останній засіб» не мало такого сенсу, якого хотів Радянський Союз,— це не була обіцянка «незастосування першими», яку запропонував Шеварднадзе. Водночас стратегія пішла далі, ніж хотілося Тетчер чи Міттерану; вона відновила традиційний європейський страх, що Сполучені Штати планують битися звичайною зброєю в рамках тривалого конфлікту на континенті.[81] Проте зміна в політиці допомогла НАТО показати, що вона відступає від межі ядерної війни. Союзники також погодилися розпочати набагато ретельніший перегляд військової доктрини альянсу, зважаючи на величезні зміни в структурі їхніх колишніх ворогів в Європі.

Другою великою інновацією було запрошення країнам Центральної та Східної Європи, зокрема Радянському Союзу, надіслати до НАТО своїх представників для встановлення постійних дипломатичних відносин. Публічна пропозиція допомогла радянському керівництву довести прихильникам жорсткого курсу вдома, що НАТО, яка бажає встановити зв'язки з колишніми ворогами, більше не є загрозою. Радянський Союз скористався цим як помітним символом трансформації НАТО, сподіваючись на можливість вимагати подальшого перетворення альянсу.[82] Але не було сказано, що американська «первинна концепція» зв'язку «передбачала» запити колишніх держав Варшавського договору на приєднання до НАТО.[83] Ще до завершення президентства Буша програма зв'язків розвинеться в дещо більше, ніж проголошувалося.

Лондонський саміт був переконливим, принаймні для радянської аудиторії. Менш ніж за два тижні після нього Коль зустрівся з Горбачовим у Ставрополі. Зустріч тривала з 14 до 16 липня. Коль сказав, що після об'єднання в «НДР не буде "структур" НАТО», доки там залишатимуться радянські війська. Після виведення радянських військ на території Східної Німеччини не буде іноземних військ чи ядерної зброї, але альянс міг би попередньо розмістити обладнання й мати там аеродроми. Стаття 5, надзвичайно важлива частина Північноатлантичного договору, поширюватиметься на всю німецьку територію одразу після об'єднання.[84] 16 липня 1990 року весь світ облетіло екстрене повідомлення від *Reuters*: Горбачов сказав на радянському телебаченні, що СРСР визнає членство об'єднаної Німеччини в НАТО. Радянське прийняття членства об'єднаної Німеччини в Північноатлантичному альянсі було пов'язане з політикою й риторикою лондонської декларації НАТО.[85]

Однак загалом трансформація альянсу була набагато меншою, ніж виголошувало лондонське комюніке.[86] За словами співробітника РНБ Пітера Родмана, перетворення НАТО з військової організації на «політичну» було «кліше поточного періоду». НАТО завжди мала політичну

функцію, тому в певному сенсі це був трюїзм. Для всіх, хто вважав, що НАТО більше не відіграє військової ролі, тогочасне оголошення було «втечею від реальності». НАТО залишалася інструментом гарантування безпеки й здійснювала це шляхом організації та командування військовими силами в Європі.

Наприкінці 1960-х, коли надії на розрядку спричинили сумніви в необхідності НАТО, британський міністр оборони Деніс Гілі процитував вірш Гілера Беллока «Джим». Авжеж було краще «няньчину руку міцніше тримати, щоби більшого лиха собі не завдати». Понад двадцять років по тому британські посадовці разом зі своїми американськими колегами зберігали цю думку. 1990 року Тетчер провела семінар у заміській резиденції британських прем'єрів «Чекерс», щоб обговорити Німеччину та майбутню політику. Записи її особистого секретаря Чарлза Павелла демонструють, наскільки важливо було триматися за НАТО, адже «той факт, що останніми роками Захід добився свого, не означає, що нам не треба далі захищатися від чогось гіршого».[87]

І «щось гірше» не було абстрактною тривогою — 1990 року для американських посадовців це означало «відновлену російську загрозу».[88] Військова сила Радянського Союзу не зникла. СРСР залишився ядерною наддержавою, і навіть з узгодженими в переговорах скороченнями військ Москва могла командувати приблизно 50–65 дивізіями на захід від Уральських гір, з можливістю підкріплення цих військ зі сходу.[89]

Криза в Литві, одній із радянських республік, була прикладом того, як зміни на Сході можуть швидко перейти в конфлікт. У березні 1990 року литовці проголосили незалежність, але Москва була проти. Вона не збиралася відпускати Литву, яка була місцем розташування штабу Балтійського флоту СРСР, об'єктів протиповітряної оборони та радарів, а також відігравала ядерну роль в обороні Радянського Союзу. СРСР тиснув на литовців, вимкнувши енергопостачання, і встановив економічну блокаду. Союзників непокоїло, що радянські військові можуть змусити Горбачова застосувати силу, чи навіть замінять його кимось менш стриманим.[90] Неважко було уявити реалізацію схожих сценаріїв в інших радянських республіках. Такі кризи могли перекинутися на радянське прикордоння та навіть призвести до повернення радянських військ до країн Східної Європи.[91] НАТО не стоятиме осторонь, і якщо, наприклад, Литва вибухне, Буш відчуватиме величезний внутрішній тиск з боку американців литовського походження.

Литва поставила знак оклику в американському мисленні про майбутню ситуацію з безпекою в Європі. Попри зміни в тому, як описували НАТО, і дійсно деякі зміни стратегії альянсу та інноваційний зв'язок із

державами, що не були його членами, співробітники РНБ були переконані, що «традиційна місія НАТО — стримування радянської влади — зберігається».[92]

Проблеми безпеки на початку 1990-х

Наприкінці холодної війни журналісти поставили президенту Бушу-старшому «підступне запитання»: «Хто тепер ворог?» Він відповів, що зараз це «апатія та непередбачуваність».[93] Відповідь Буша була вдалою; вона мала сенс з огляду на великі зміни в міжнародних відносинах на початку 1990-х. Але так само як інша риторика, використовувана на захист НАТО з 1949 року, слова Буша приховували серйозні та взаємопов'язані проблеми безпеки, які робили апатію та непередбачуваність реальними загрозами в очах американців: невизначені стратегічні домовленості в Центральній і Східній Європі та західноєвропейські вимоги про інтегровану й розширену Європейську спільноту з власною політикою безпеки та оборони.

Після саміту в Лондоні увага президента Буша та його міністрів, а також вищих керівників інших держав Північноатлантичного альянсу перейшла на Перську затоку. США вимагатимуть участі НАТО у війні в Перській затоці, і альянс стежитиме за кризою за допомогою літаків, оснащених системою AWACS, та відправить війська, зокрема сили протиповітряної оборони, щоби захистити Туреччину на випадок, якщо Саддам Хусейн спробує розширити війну. Інші союзники розтлумачили американський тиск як спробу надати НАТО «потенційні довгострокові переваги», можливо, додатковим публічним обґрунтуванням його подальшого існування.[94] До кінця правління Буша-старшого американські посадовці в РНБ й інших установах тихо працюватимуть над «загальною метою» — зберегти НАТО «сильною та життєздатною організацією в осяжному майбутньому».[95]

Незалежно від похмурих перспектив СРСР 1990 року, писав Родман у ще одному меморандумі Скоукрофту, у майбутньому зрештою буде «Радянський Союз чи Росія з відновленими силами».[96] Деякі посадовці ще до зробленої в Лондоні офіційної пропозиції зв'язку стверджували, що альянс має не тільки зберегти свою роль у контролі радянського впливу, а й також «забезпечити, щоби скорочення небезпеки було незворотним».[97]

Налагоджуючи контакти з країнами Східної Європи, НАТО може допомогти їм запровадити нові політичні й економічні реформи. Ці зміни

були «найнадійнішим способом стримування військової загрози».[98] Водночас Вашингтон почав розвивати двосторонній діалог зі східними європейцями щодо військових питань. «Невисловленою метою» цієї американської політики було забезпечити, що «в разі збройного конфлікту в Європі східні європейці підтримають цілі США — або активним співробітництвом, або дружнім нейтралітетом».[99] Американська політика в Східній Європі, частиною якої була НАТО, зосереджувалася на недопущенні будь-якого майбутнього відновлення радянського чи російського впливу в цьому регіоні.

Чи означало це розширення членства НАТО? У серпні 1990 року чехословацький лідер Вацлав Гавел спитав, як відреагує НАТО, якщо Прага попросить про членство в альянсі.[100] На жовтень 1990 року «всі установи» в уряді Сполучених Штатів були згодні, що «в найближчому майбутньому східноєвропейські уряди не слід запрошувати до НАТО». Однак посадовці в міністерстві оборони та планувальному відділі Держдепартаменту вважали за краще «тримати двері трохи прочиненими та не створювати для східних європейців враження, що НАТО завжди буде закритим клубом».[101]

1990 року це питання було просто надто вибуховим, щоби провести його офіційний політичний аналіз. Натомість американська політика прагнула уникати двозначних відповідей на запитання про членство, не робити припущень щодо поширення членства в НАТО на колишніх союзників Радянського Союзу та уникати офіційного дослідження теми. Проте співробітники РНБ стверджували, що «НАТО має визнавати зв'язок між своїми життєво важливими інтересами та радянськими спробами повернути гегемонію в Центральній і Східній Європі».[102]

Створення умов для запобігання поверненню радянського впливу в Східній Європі вимагало точного вибору часу. У березні 1991 року, наприклад, Координаційна група з європейської стратегії (КГЄС), невелика команда з керівних посадовців різних відомств на чолі з Робертом Ґейтсом, спробувала визначити, чому саме НАТО важлива для американської політики. Вони встановили три конкретні причини. По-перше, НАТО стримуватиме будь-яку відновлену радянську загрозу. По-друге, альянс боротиметься з нерадянськими загрозами, можливо, з Північної Африки чи Близького Сходу. По-третє, очікувалося, що НАТО «допоможе створити середовище, яке завадить будь-якому радянському вторгненню в Центральну та Східну Європу або примусу чи залякуванню цього регіону».[103]

Але до того як Сполучені Штати могли досягти третьої мети — недопущення нового радянського вторгнення — Червона Армія спочатку мала вийти зі Східної Європи. Найважливішим пріоритетом для США

в регіоні було «завершити ліквідацію радянської гегемонії та виведення радянських військ», а також консолідувати переважно проамериканські політичні й економічні реформи в регіоні.[104]

Сполучені Штати, оголосила КГЄС у березні 1991 року, дійсно «бажають, щоби Східна Європа належала до кола основних питань безпеки в НАТО», хоча цей висновок відділяли від припущення про розширене членство — воно було «передчасним». КГСЄ відмовилася «обговорювати гіпотези на майбутнє», не тому, що вони були неймовірними, а через те, що було важливо зберігати рух Радянського Союзу на схід.[105] Неважко уявити, як широкі розмови про розширення НАТО вповільнили би вихід Червоної Армії з баз на території своїх колишніх сателітів.

Але те, що членство ще не є предметом обговорення, не означало відсутність можливостей для співпраці між колишніми державами Варшавського договору та НАТО у сфері безпеки. У лютому 1991 року три східноєвропейські країни почали перші перемовини з НАТО про заходи з гарантування безпеки. Подробиці залишаються засекреченими, однак відомо, що Сполучені Штати погодилися на ідею, якщо вона буде ситуативною, неформальною, стриманою та конфіденційною. Працівники РНБ визнали, що обговорення заходів із гарантування безпеки між цими державами й НАТО є «логічним розвитком функції зв'язку».[106] Щоби не стривожити Радянського Союзу, союзники в НАТО послуговувалися творчими евфемізмами: навчання з «організації повітряного простору», наприклад, означали програми для колишніх держав Варшавського договору з поліпшення систем протиповітряної оборони.[107]

Обмірковуючи зміцнення НАТО як засобу захисту від перегрупованого СРСР, американські посадовці водночас почали вважати західноєвропейську діяльність з посилення інтеграції потенційною загрозою для НАТО. Протягом 1990 року Європейська спільнота поглиблювала свої плани фіскальної та економічної інтеграції, а її члени говорили про розширення співпраці у сфері безпеки та оборонної політики. Частково це було пов'язано з довгостроковим французьким баченням Європи, але питання загострили сумніви Парижу щодо надійності американського зобов'язання в Європі після саміту в Рейк'явіку 1987 року. Німецьке возз'єднання зробило Європейську спільноту ще важливішою для Франції, адже в необ'єднаній Європі об'єднана Німеччина переважатиме інші країни економічно.[108] Після падіння Берлінського муру Вашингтон визнав, що заважати європейським потребам означатиме створювати напруженість в альянсі.[109]

Проте американців турбувало, що в разі, якщо європейці організують власну оборону, окрему від НАТО, це підірве внутрішню підтрим-

ку альянсу в Сполучених Штатах. До того ж Вашингтону було неясно, чи «можуть та справді хочуть європейці здійснити інтеграцію зовнішньої політики й політики у сфері безпеки та оборони». Французи й німці, наприклад, мали плани створити об'єднану армійську бригаду поза НАТО, але ЦРУ відкинуло цей план як військово непридатний.[110]

Американці вирішили, що не можна «придушувати» імпульс європейських столиць до оборонного співробітництва, але вони можуть спробувати запобігти європейським заходам, які здатні зашкодити НАТО. Вашингтон повідомив своїм союзникам, що Сполучені Штати будуть раді, якщо європейці співпрацюватимуть у зовнішній та оборонній політиці щодо питань за межами Європи.[111] Однак якщо європейські плани конкуруватимуть з НАТО чи створюватимуть зайві спільні структури, американський уряд цьому опиратиметься.

Американським засновком 1989 року було, що європейці не можуть зберегти мир в Європі самостійно. 1990-го чи 1991-го нічого не змінилося. В уряді Сполучених Штатів чи вищих ешелонах НАТО не було впевненості, що європейці, Європейська спільнота чи Конференція з безпеки та співробітництва в Європі може замінити НАТО, якщо Москва одного дня «розгляне новий поштовх у західному напрямку».[112] Перші післявоєнні сподівання американців на те, що європейці зможуть і будуть здатні створити власну ефективну оборону, давно розвіялися.

Безпосередню ставку зробили на американську внутрішню підтримку НАТО.[113] І в уряді Буша знали, що багато хто у Вашингтоні очікує фінансових вигод від «дивіденду миру». Якщо здаватиметься, що європейці створюють «альтернативу НАТО», з вимогами повернути американські війська з Європи, можливо, не вдасться впоратися.[114]

1991 року американські зусилля та європейські політичні події загальмували європейський розвиток, який кинув би виклик НАТО. Джон Мейджор змінив Маргарет Тетчер на посаді прем'єр-міністра Великої Британії. Антипатія Тетчер до ЄС спростила західним європейцям співробітництво без Лондону, а інтерес Мейджора до Європи з одночасною схильністю до суверенної оборони — позиція, яку розділяли нідерландці,— ускладнили справу.

Американці розпочали те, що Міттеран назвав «великим американським наступом» на європейську спільну оборону. Зрештою, їм удалося вбити клин між німцями та французами, чия угода була б обов'язковою для будь-якого серйозного кроку до європейської оборонної ідентичності. Геншер і Бейкер підписали спільну декларацію, у якій зазначалося, що НАТО є «основним майданчиком консультацій і місцем

домовленостей про всі політики, пов'язані з безпекою й оборонних зобов'язань його членів».[115] Європейці продовжать потроху просуватися до тіснішого оборонного співробітництва, але не могло бути й мови, що спільна європейська оборона може замінити НАТО й американське зобов'язання.

Наприкінці 1991 року американці наполягали, щоби використати грудневий саміт у Римі «для нового підтвердження», що НАТО є «неодмінною основою європейської стабільності та безпеки».[116] Але вони розуміли, що після радикальних змін в Європі натовську місію «Схід-Захід» в уяві союзницької громадськості «майже завершено».[117] Вернер сказав Бушу, що потрібно охарактеризувати НАТО як інструмент для «боротьби з нестабільністю та невизначеністю», а не для боротьби зі Сходом.[118]

У Римі оголосили про декілька реальних і важливих змін. Союзники розкрили нову військову стратегію НАТО та пообіцяли скоротити запаси своєї тактичної ядерної зброї на колосальні 80 %. Сполучені Штати також погодилися, що НАТО має публічно визнати розвиток європейської інтеграції. Комюніке саміту в Римі визнало важливість «європейської підвалини» в альянсі, але висловило американське вподобання, щоб її розробляли в системі Західноєвропейського союзу, тісно пов'язаній із НАТО організації.

Але не про всі зміни повідомили публічно. Американці використали визнання європейської підвалини як козир, щоб отримати союзницьку згоду на плани тісніших відносин зі Сходом. 1990 року в Лондоні всі союзники погодилися простягнути оливкову гілку країнам Варшавського договору, але зробили це з різних причин. Канадці, наприклад, уважали діалог майбутнім першим кроком не до розгортання, а «згортання НАТО» до місця консультування замість інструмента оборонного співробітництва.[119]

Згортання НАТО не було ані тим, чого хотіли колишні сателіти, ані американською метою.[120] Посадовці США вважали, що в разі, якщо НАТО не зважатиме на зміни в оборонних інтересах колишніх країн Варшавського договору, вона втратить можливість поширити свій вплив у Східній Європі. Унаслідок цього НАТО буде менш ефективною в «обмеженні німецької сили», коли Німеччина подивиться в східному напрямку, і зрештою втратить свою здатність відповісти на майбутню російську загрозу.[121]

Готуючись до саміту в Римі, американська делегація в НАТО порадила використати цей захід, щоби підняти східноєвропейський зв'язок з альянсом на «якісно новий рівень» від обміну інформацією до кон-

сультацій і надання технічної допомоги. Це «принаймні опосередковано відчинить двері до потенційного повного чи асоційованого членства в НАТО у майбутньому».[122]

Вашингтон ще був неготовий відчинити ці двері, але наголосив на інституційній інновації в НАТО, яка триматиме ті двері трохи прочиненими. США запропонували нову Раду північноатлантичного співробітництва (РПАС), щоби розвивати відносини та створити офіційне місце для співпраці зі Сходом у сфері безпеки. За словами американської делегації, РПАС надає «безпрецедентні можливості допомогти трансформації політики безпеки в країнах [Центральної та Східної Європи], й у такий спосіб підтримати становище альянсу в центрі розбудови нової Європи».[123] РПАС мала зосередитися на оборонному співробітництві: перетворити колишні армії Варшавського договору на системи цивільно-військових відносин, а наступальну доктрину на оборонну.[124] Ці нові політика та доктрина допомогли б завадити відродженню націоналізму серед східноєвропейських військових і зменшити імовірність конфлікту між їхніми країнами.[125] Але ці зміни також почнуть повільно руйнувати й стирати десятиліття радянського впливу в Східній Європі. Французи неохоче погодилися на РПАС в обмін на визнання європейської підвалини. Східні європейці, яких американці вважали «найбільшими прихильниками» НАТО, зустріли ідею схвально.[126]

Адміністрація Буша була зобов'язана зберігати НАТО як інструмент здійснення впливу в Європі й контролер німецької влади та підтримувати здатність альянсу захищатися від поновленої радянської загрози. Але цього стратегічного розрахунку в комюніке НАТО не було зазначено. Натомість працівники РНБ — попри свою особисту впевненість у необхідності НАТО — радили просувати НАТО публічно як «союз спільних цінностей».

Ця характеристика була політичною банальщиною, яку урядам країн-союзниць та їхнім виборцям було легко перетравити в часи, коли мало хто думав про потребу зберегти військову організацію як бастіон проти майбутньої агресії. Але тут був підступний момент. Один співробітник РНБ зауважив: якщо НАТО — союз цінностей, як виголошують, то новодемократичні «Гавели Сходу» спитають, чому їм не можна приєднатися. Але в цій новій формулі відповідь полягала в тому, що вони можуть: НАТО як союз цінностей можна розширити, і він міг би налагодити зв'язки з іншими державами, можливо, навіть запропонувати членство, якщо це потрібно для задоволення стратегічних потреб Європи. «Дійсно,— написав співробітник РНБ напередодні римського саміту,— ми зробимо розширення НАТО метою».[127]

За місяць після саміту в Римі та союзної угоди про створення РПАС держави Сходу та Заходу зібралися в Брюсселі на історичному засіданні, де Радянський Союз припинив існувати. РПАС проведе ще кілька зборів, але зрештою видихнеться. Хоча її замислили як місце організації оборонного співробітництва з колишніми державами Варшавського договору, 1991 року було політично неможливо створити таке місце й вилучити Радянський Союз. Сполучені Штати завжди дбали про включення Радянського Союзу та пізніше Росії до програм зв'язків із НАТО, щоби Москва не почувалася ізольованою.[128] Але коли після розпаду Радянського Союзу до РПАС увійшли всі колишні союзники Варшавського договору та радянські республіки, вона зросла до обсягів, що важко піддаються контролю.[129]

Водночас крах СРСР змінив розрахунки у Вашингтоні. Більше не було потреби виявляти таку обачність в питанні розширення членства в НАТО. Існували й інші чинники, які вимагали, щоби те розширення розпочалося всерйоз.

Потреба в розширенні

«Попри риторику комюніке,— писав Стівен Фланаган з відділу політичного планування своїм колегам у Держдепартаменті,— ми знаємо, що безперервна солідарність НАТО не є переважно наслідком наших спільних цінностей». Альянс зберігала недовіра європейських країн одна до одної, страх перед «російським поверненням до минулих позицій» і ймовірність нестабільності в Східній Європі. Але зараз, в обставинах розпаду Радянського Союзу, «старого суперклею спільної загрози більше немає».[130] Радянський Союз допомагав підтримувати згуртованість альянсу, але його зникнення не означало, що НАТО більше не потрібна.

1997 року, за президентства Білла Клінтона, НАТО запросила до себе Чехію, Угорщину та Польщу; три держави приєдналися до Північноатлантичного договору 1999 року. Це не було новою ідеєю. На 1999 рік уявленню, що НАТО може та, імовірно, має розширитися в разі розвалу Радянського Союзу, було понад три десятиліття. За президентства Джонсона Збігнєв Бжезінський, тоді політичний планувальник, стверджував, що колись НАТО буде інструментом досягнення миру після холодної війни. Утілене в НАТО партнерство Сполучених Штатів і Європи було, написав він, неодмінною передумовою «побудови світового порядку на основі співробітництва між найрозвиненішими націями, можливо, разом із деякими комуністичними державами».[131]

Але найчіткіше логіку розширення НАТО в американському мисленні виклали в адміністрації Буша. По суті, їхні зусилля презентувати НАТО Москві як змінену інституцію, особливо стосовно розвитку відносин зв'язку, були обов'язковими першими кроками до розширення альянсу. На момент написання Фланаганом того меморандуму в травні 1992 року американські посадовці обмірковували «вступ деяких центрально- та східноєвропейських держав до НАТО в середині 1990-х».[132]

Хоча розширення НАТО ще не було офіційною чи публічною політикою США, записи про наслідки перемовин і листи посадовців епохи Буша-старшого наводять чіткі докази цього явища. Вони вважали, що НАТО має поширитися на колишніх сателітів СРСР, щоби підтримувати мир в Європі й американський вплив на континенті. І конкретні події в Західній і Східній Європі переконали їх, що це розширення потрібне.

По-перше, хоча американці зруйнували французькі надії на європейські оборонні плани, розвиток та інтеграція Європейської спільноти на початку 1990-х продовжували їх бентежити. Вашингтон очікував, що коли Європейська спільнота розшириться на схід у пошуках ринків, до неї приєднаються колишні радянські сателіти. А приєднавшись до Європейської спільноти, вони приєднаються до Західноєвропейського союзу (ЗЄС) — організації, створеної 1948 року як європейський крок до заснування НАТО; 1954 року до нього ввійшла й ФРН. Навіть якщо ці нові держави не є членами НАТО, перетин між членством і зобов'язаннями в НАТО та ЗЄС змусить поширити американські «колективні обов'язки у сфері безпеки відповідно до розширення ЗЄС». Навіть без офіційного договору американці вважали, що відповідатимуть за захист усіх членів ЄС. Хоча американські посадовці розуміли, що така експансія «сама собою непогана річ», вони бачили проблему в браку контролю. Вашингтон не був зацікавлений у передачі Європейській спільноті фактичного рішення про членство в НАТО, і для нього було неприйнятно, щоби Брюссель установлював стандарт допуску до виконання зобов'язань із гарантування безпеки.[133] Британські посадовці погодилися з американцями. «Щоби запобігти цьому,— написав Баррі Ловенкрон із РНБ у березні 1992 року,— ми виступаємо за відкриття альянсу для нових членів».[134] Розширення Європейської спільноти — а згодом Європейського Союзу — й НАТО було дуже істотно взаємопов'язане, хоча й неформально.

Іншим питанням, яке тривожило американців не менше за європейську експансію, було майбутнє Ради північноатлантичного співробітництва. Нова рада не справджувала очікувань її центрально- та східноєвропейських членів. Колишні радянські союзники хотіли більшої співпраці з НАТО, ніж їм пропонували. У Вашингтоні хвилювалися: якщо колишні країни Східної Європи вирішать, що РПАС — «постійний зал очікування другого класу, у них з'явиться мотив шукати інші варіанти, щоби заповнити порожнечу». А що, як французи чи німці самі запропонують обмежені гарантії безпеки Польщі чи Угорщині? Над Європою висіла примара хитких союзів і політичного маневрування європейських держав, що двічі сприяло спалаху глобальної війни.[135] Навіть після завершення холодної війни спадок Першої та Другої світових впливав на американське мислення стосовно НАТО.

Розширення НАТО допомогло б американцям контролювати форму європейської безпеки в епоху розвитку Європейської спільноти, і це також завадило б державам Східної Європи шукати інші, потенційно нестабільні гарантії безпеки. Але Вашингтон бачив НАТО відповіддю й на давню проблему альянсу: байдужість, якщо не сказати неприйняття, з боку громадськості багатьох традиційних союзників. Американці не забули антиядерних протестів у Німеччині 1980-х і досі відчували занепокоєність, що німецьке об'єднання може заохотити громадян виштовхати американську зброю та війська з ФРН. Вони вважали «малоймовірним», що ФРН «ще довго буде базою для 95 % нашої військової присутності в Європі». Громадяни в традиційних союзницьких державах просто не відчували себе в достатньо великій небезпеці, щоби хотіти розміщення великих американських баз. Якщо американців випхнуть із Німеччини, іти їм буде нікуди. Але були східноєвропейські країни, які просили про можливість відігравати роль у НАТО. Якби хтось робив ставки, написав 1992 року Том Найлз із Держдепартаменту, «де 1995 року армійську бригаду США вітатимуть більше — у Німеччині чи Польщі, я би поставив гроші на Польщу». А ще краще, старі «радянські казарми» в Польщі можна отримати за «вигідною угодою», й американські війська «будуть місцевими героями».[136] Якщо НАТО хоче продовжувати існувати, написав Найлз, «нам потрібно більше нерухомості».

Зрештою, американські посадовці вважали: приєднаються країни Східної Європи до НАТО чи ні, від альянсу вимагатимуть «забезпечити стабільність західних інтересів на Сході» — тобто захистити сателітів колишнього Варшавського договору. З посиленням інтеграції тих держав із Західною Європою цей тиск тільки зростатиме. Слід визнати, писав Найлз, що внаслідок прийняття зобов'язання захищати нові держави, політика розширення схожа на гру за принципом «весь ризик і жодної вигоди».[137] Але 1992 року здавалося, що провал розширення спричинить занепад НАТО й ризик нестабільності в Європі, що, як було відомо, набагато небезпечніший: дві Світові війни довели це.

Висновок

ДИВИТИСЯ ВПЕРЕД, ОЗИРАЮЧИСЬ НАЗАД

Надто сміливо стверджувати, що лідери держав-союзниць створили та зберігали НАТО як установу для забезпечення миру в Європі навіть на випадок, якщо Радянський Союз розпадеться. Оцінки тривалості холодної війни дуже різнилися, але здебільшого були песимістичними та припускали, що конфлікт точитиметься набагато довше. У 1960-х Збігнєв Бжезінський писав про майбутнє співробітництво з державами Варшавського договору. Ще 1948 року Джордж Кеннан припустив, що заходи з гарантування безпеки необхідно спланувати так, «щоб іншим народам, як-от чехам, не було надто складно приєднатися пізніше, якщо в них з'явиться якийсь шанс».[1] Лише кілька посадовців мали правильні припущення.

Однак зрозуміло, що логіка, яка колись призвела до підписання Північноатлантичного договору і в подальшому сприяла збереженню НАТО, не залежала від ідеологічної холодної війни. Доки існувала держава з достатньою військовою силою — Радянський Союз, пізніше Росія, або, можливо, Німеччина — здатна кинути виклик іншим урядам, було необхідно мати систему захисту, яка не лише мінімізувала би ризик шантажу, а й переконала потенційного шантажиста взагалі не висувати своїх вимог. Хоча творча дипломатія, наслідком якої стало створення НАТО, залучала як нещодавні спогади про Другу світову війну, так і страх перед радянсько-комуністичним домінуванням, аргумент на користь захисту від шантажу був позачасовим. Фактично настільки позачасовим, що змусив урядовців адміністрації Буша-старшого визначити численні переваги розширення НАТО на схід навіть після падіння Берлінського муру. Але уряд Буша був надзвичайно обережним у своїх міркуваннях щодо такого розширення. Те, що посадовці визначили потенційні переваги розширення Північноатлантичного альянсу, навряд чи означає, що ті самі офіційні особи побачили б стратегічну мудрість

у такому розширенні, якби Буш переміг Клінтона 1992 року. Протягом президентства Буша-старшого той час для розширення не настав.

Але він настав для іншої групи посадовців у 1990-ті. Перший раунд розширення НАТО після холодної війни відбувся, коли 1999 року до альянсу приєдналися Чеська Республіка, Угорщина та Польща. 2004 і 2009 років підписантами стали ще дев'ять колишніх членів Варшавського договору, зокрема кілька колишніх радянських республік. Згідно з доступними на цей час документами, розширення НАТО почалося саме внаслідок політичних уподобань Ентоні Лейка, радника Білла Клінтона з національної безпеки, у поєднанні з переконливими аргументами щодо вступу, що їх навели колишні держави Варшавського договору.[2] Чого ми не знаємо і що ще належить з'ясувати історикам — що означали ці загальні аргументи з огляду на конкретні сподівання та страхи. Потрібно буде ретельно дослідити політичні меморандуми, обмін дипломатичними повідомленнями та розвідувальний аналіз, щоби визначити, чи була в союзників і майбутніх союзників гостра занепокоєність безпекою. До 1991 року міркування про розширення НАТО базувалися на тверезих оцінках балансу сил. Чи був 1999 рік часом змін або послідовності? Чи вважала адміністрація Клінтона, як і адміністрація Буша до нього, що потрібно вжити запобіжних заходів проти майбутнього російського відродження в регіоні, або ця стурбованість зникла? Чи натякали східні європейці, як турецькі дипломати до них, що шукатимуть інших заходів гарантування безпеки, якщо їх не запросять до НАТО? Лише коли історики дадуть відповіді на ці запитання, ми знатимемо, чому союзники вирішили розширити НАТО — на основі ретельних геополітичних оцінок чи під час нападу легковажності.

Ще до того, як розширення НАТО почалося всерйоз, альянс уже здійснив розширення функціональних зобов'язань. Він узяв на себе роль ініціатора військових втручань за межами території договору, зокрема великих операцій у колишній Югославії протягом 1990-х. Джордж Буш-старший і його держсекретар Джеймс Бейкер не хотіли, щоби НАТО чи Сполучені Штати розгортали там війська. Як висловився Бейкер, «У тій бійці в нас немає собаки».[3]

Як і мирна пропозиція зв'язку з країнами Варшавського договору призвела до відносин із деякими з них у сфері безпеки, широке формулювання, що їм американці послуговувалися для пропаганди альянсу наприкінці холодної війни, теж мало наслідки. Стверджуючи, що НАТО може відвернути нестабільність, але не пояснюючи, що має невисловлені цілі, альянс презентував себе так, наче мав собаку в кожній

бійці. Обмірковуючи можливе залучення НАТО до конфлікту в Боснії, співробітники РНБ визнавали риторичну пастку. Вони вважали військову участь небезпечною та нерозсудливою, але якої НАТО важко буде уникнути. Проблема полягала «не лише в тому, що НАТО не діяла», а в тому, що окремі держави чи, можливо, інша інституція обходять Північноатлантичний альянс і роблять його неактуальним. Громадськість країн НАТО бачила б, що альянс тримається осторонь. Це могло б спричинити сильніший скептицизм щодо цінності збереження НАТО, дедалі зменшуючи громадське та політичне бажання підтримувати альянс.[4] Хоча за президента Буша-старшого НАТО безпосередньо не втрутилась у події в колишній Югославії, 1995 року вона проведе військові операції в Боснії, а 1999-го — у Косово.

Роль НАТО «за межами території» географічно розширилася після терористичних атак у Сполучених Штатах 11 вересня 2001 року. Уперше та єдиний раз у своїй історії — поки що — союзники активували статтю 5 Північноатлантичного договору. Однак деякі союзники незабаром відчули невдоволення, коли Сполучені Штати створили власні коаліції для боротьби з Талібаном і Аль-Каїдою. Політика Вашингтону, за словами помічника Генерального секретаря НАТО з оборонної політики та планування Едгара Баклі, «знецінила важливість стратегічної солідарності». Хоча початкові бойові фази операції «Нескорена свобода» в Афганістані не були операціями НАТО, вона відіграє величезну роль у заходах із гарантування безпеки та відбудови цієї країни.[5] Така участь стане джерелом проблем в альянсі, оскільки суворі правила ведення бойових дій для деяких європейських військ порушили старі запитання щодо європейської «волі до боротьби». Коли війна з тероризмом поширилася на Ірак, це спричинило ще один розкол, як і Суецька криза понад чотири десятиліття тому. 2003 року Сполучені Штати, Сполучене Королівство та інші союзники в НАТО вторглися до Іраку, тоді як інші, зокрема Франція, Німеччина та Канада, відмовилися від участі чи навіть виступали проти американської політики.[6] Згодом операції в Лівії призвели до посилення напруженості між союзниками.[7]

Здається, політичні діячі по обидва боки Атлантики рано чи пізно піддавалися спокусі використати НАТО. Ця спокуса існувала вже давно. Окремі союзники завжди мріяли використати НАТО для своїх імперських гамбітів. Навіть Айзенгавер на початку вважав НАТО правильним інструментом, якщо виникне потреба у військових діях у районі Суецького каналу. Й американці дуже ображалися на союзницьку критику дій США у В'єтнамі, натомість бажаючи, щоб альянс надавав політичну, якщо не військову, підтримку в їхній війні. Однак союзникам

десятиліттями вдавалося обмежувати операції поза територією НАТО, оскільки витрати переважали вигоди. Операції за межами території альянсу, можливо, принесли б НАТО громадську підтримку в короткостроковій перспективі, але що сталося б, якби авантюра альянсу стала провальною? Якими будуть довгострокові наслідки? І як щодо решти світу? Джон Фостер Даллес, зокрема, завжди розумів, що в разі, якщо НАТО втрутиться в справи за межами своєї території, вона може здобути друзів, але, найімовірніше, здобуде ворогів.

Низька європейська зацікавленість в оборонних витратах і сумнівні, часто проблемні для відносин союзників операції за межами території НАТО посилили думки часів холодної війни про слабодухих європейців і схильних до унілатералізму американців. Але чи створила б НАТО собі цю проблему, якби була *надто* успішною? Чи було громадське неприйняття політики сили провиною Північноатлантичного альянсу?

Це надзвичайно важливе запитання для розуміння минулого НАТО та її майбутнього. На світанку альянсу американська підтримка договору та військові компоненти ґрунтувалися на припущенні, що європейська громадськість відновить свою «волю до боротьби». Згідно з цим формулюванням, Європа одного дня візьме на себе повну відповідальність за заходи гарантування безпеки, які будуть ефективними у світі інших озброєних держав. Але посадовці США дуже швидко почали сумніватися, що Європа колись зможе бути самодостатньою. Вони були настільки занепокоєні тим, що суто європейська система оборонної співпраці зазнає провалу, що вдавалися до надзвичайних заходів, щоби завадити європейській інтеграції. В очах посадовців по обидва боки Атлантики нездатність захистити себе була притаманною континенту: вона корінилася в європейській географії, історії та політиці.

Але якби лідери країн альянсу глибше замислилися над підґрунтям думок європейських громадян про НАТО — й особливо щодо оборонних витрат, військових структур і ядерного озброєння, які зробили альянс тим, чим він є — вони, імовірно, дійшли б іншого висновку. Можливо, річ не в тім, що народи Європи забули уроки світових воєн, про які пам'ятали лідери НАТО, а в тім, що вони засвоїли зовсім інший урок. Вони б цитували Ісаю, а не Вегеція, і стверджували б, що мир полягає в перекуванні мечів на лемеші. Принаймні всередині періоду холодної війни європейські громадяни почали вважати зброю — особливо ядерну — проблемою, а не розв'язанням. І вони теж мали власну історичну аналогію. Лідери Північноатлантичного альянсу зосереджувалися на примиренні, що передувало Другій світовій війні, а рух за мир — на перегонах озброєнь, які передували Першій.

Посадовці НАТО просто не знайшли ефективного способу пояснити, чому вони з Марсу, якщо європейці з Венери.[8] Навіть сьогодні лідерам Північноатлантичного альянсу важко пояснити своїм виборцям потребу в НАТО. Патрік Стівенсон, колишній спічрайтер у НАТО, сказав про це прямо: «НАТО важко брати участь у розмові» про трансатлантичну безпеку. Повторюючи аргументи, які регулярно наводили протягом понад шістдесяти років, він стверджує, що «спадна тенденція» щодо підтримки альянсу «є екзистенційною загрозою для НАТО більшою мірою, ніж будь-яка велика армія».[9] Однак та сама логіка, яка спонукала лідерів зберігати альянс після холодної війни, також перешкоджає їм викласти неприкрашені та прямі доводи на користь НАТО. Справді, якби лідери альянсу дійсно вважали, що їхні громадяни можуть показати «характер», у наявність якого вірив Джордж Кеннан, вони, можливо, дозволили НАТО поступово перекочувати до підручників історії.

Перспективи НАТО, як стверджував один зовнішній спостерігач після візиту до штаб-квартири альянсу, були похмурими. В європейських країнах НАТО «громадськість усюди вважає, що старі форми сили є неактуальними та не відповідають справжнім проблемам захисту». Існує думка, що «небезпека зменшується, а витрати на оборону стають непотрібними». Якщо НАТО не стримає цей занепад, «дуже ймовірно, що тоді вона обвалиться, наче замок із піску».[10] Це була цитата з 2005 року? З 1995? Чи 1975 або 1965? Що ж, це думка британського військового теоретика Безіла Ліддела Гарта, висловлена ним 1955 року. Й інші діячі повторювали його тезу протягом понад сімдесяти років існування Північноатлантичного альянсу. Але НАТО продовжила існувати, як і сумніви щодо неї.

Адаптувати історію НАТО до сьогодення в період після 1991 року було проблематично. Один із головних аргументів цієї книжки — що рішення та політика, призначені зберегти НАТО, ухвалювалися лідерами Північноатлантичного альянсу таємно та відрізнялися від їхньої публічної риторики — застерігає від припущення, що ми дійсно можемо знати джерела сучасної політики. Але ще більша проблема — не обміркувати зв'язки між холодною війною НАТО й тим, що сталося далі. Якщо історія не повторюється, то чи перегукуються програмні документи та записи переговорів посадовців НАТО після холодної війни з архівними записами?

У другому десятилітті XXI століття Росія грає власними військовими м'язами в Європі. Російська ударна авіація проводить симуляції ядерних нападів на своїх сусідів, її бомбардувальники досліджують проти-

повітряну оборону європейських і північноамериканських союзників, російські підводні човни грають у кішки-мишки біля європейських берегів. «Ми думали, що мир в Європі назавжди», поскаржився 2016 року німецький міністр закордонних справ, але «питання миру та війни повернулися на континент».[11]

2014 року військові підрозділи Російської Федерації вторглися на територію суверенного сусіда, України. Хоча Москва заперечувала відправлення військ, у березні того ж року вона анексувала стратегічну частину України — Крим. Російське захоплення Криму стало відгомоном попередження Жоржа Помпіду про радянський «прихований наступ», у якому Москва, не вдаючись до військових заходів і користуючись неоднозначними запрошеннями частини населення, може завоювати нову територію. Протягом 1970-х і 1980-х члени альянсу вважали, що НАТО і держави на її периферії настільки слабкі, що тільки геріатрична боязкість керівництва в Кремлі заважала Радянському Союзу зробити ставку на експансію. Понад сорок п'ять років тому Кіссінджер попередив союзників, що в разі, якщо НАТО не буде готова, «якийсь молодший, безжалісніший радянський лідер випробує нас, і альянс розвалиться».[12] Деякі американці замислювалися, чи є цією загрозою Горбачов; тепер дехто розмірковує, чи втілює її Володимир Путін.

Але Росія багато в чому — й особливо з погляду влади — не є Радянським Союзом. НАТО не розвалилася після Кримської операції; по суті це призвело до подальшого розгортання військ Північноатлантичного альянсу в балтійських країнах. 1976 року один посадовець прокоментував: «Як це відбувалося й раніше, коли стан НАТО був пригніченим», Москва «робить нам велику послугу, допомагаючи нам прокинутись».[13]

Антагонізм НАТО й Москви не є єдиною сучасною проблемою, яка нагадує минулі періоди історії НАТО. Страхи лідерів Північноатлантичного альянсу по обидва боки Атлантики, що європейці почнуть відхиляти оборонні витрати та користь збройних сил, переважно справдилися. Наприкінці 1970-х уряд Картера спонукав кожного союзника витрачати на оборону 3 % свого ВВП; сьогодні лише кілька держав НАТО витрачають понад 2 %.

Європейські громадяни кажуть, що не захочуть використовувати свою обмежену військову силу для захисту союзників, можливо, навіть для захисту самих себе. 2015 року Дослідницький центр П'ю повідомив, що лише 38 % німців застосували б силу, щоби захистити союзника, відповідно до статті 5 Північноатлантичного договору.[14] Але європейці казали те саме й у часи холодної війни. 1980 року британське міністерство закордонних справ доповіло про французьке опитування гро-

мадської думки щодо застосування сили. Як повідомляють, дві третини респондентів «уважали, що якби росіяни вторглися до Франції, належною реакцією були б переговори».[15]

Зважаючи на російську демонстрацію сили, занепокоєння через брак європейських оборонних витрат і громадське неприйняття війни притягає багато медійної уваги. Аналітики з мозкових центрів, як-от RAND, публікують статті, у яких аналізують військові наслідки російського вторгнення у вразливі частини території НАТО на кшталт Прибалтики.[16] Але вразлива Прибалтика — це сьогоднішня Берлінська криза; у НАТО завжди були вразливі зони. Реальний страх лідерів Північноатлантичного альянсу, імовірно, такий самий, як у минулі десятиліття: що на їхній здатності чинити опір претензіям і вимогам Москви позначиться спільне знання, що громадяни Європи віддали б дуже багато, щоби не допустити війни на континенті. Згідно з цією логікою, НАТО потрібна, оскільки народи Європи не зацікавлені в початку війни.

Доки американські посадовці суворо засуджують європейські уряди за небажання більше витрачати на оборону, європейці з тривогою позирають на американську внутрішньополітичну сцену.[17] Більшу частину холодної війни європейських посадовців непокоїло, що американський електорат обере президента, який не буде чи не зможе очолювати НАТО. 2016 року кандидат у президенти від Республіканської партії виступив проти НАТО, і в Дональда Дж. Трампа немає інтелектуальних здібностей, скажімо, Роберта Тафта, щоби запропонувати інше бачення міжнародної ситуації. Трамп сказав журналістам, що НАТО «застаріла й дорого коштує». Він уособлює потенційний прихід до влади наступного покоління американців, якого так боялися посадовці НАТО, покоління, яке, на думку лорда Кромера, «не приймає історії та її уроків для людства».[18] Ось як пояснив кандидат Трамп свої погляди на НАТО: «Отже, ем, бачу, я бачу той факт, що це було дуже давно».[19]

Після своєї інавгурації Трамп продовжив невпевнені виступи з приводу Північноатлантичного альянсу. У травні 2017 року він виступав перед союзниками в оновленій штаб-квартирі в Брюсселі. Держсекретар, міністр оборони та радник із національної безпеки подбали, щоби промова схвалювала ортодоксальне тлумачення статті 5 — із метою заспокоїти європейські страхи, що Сполучені Штати відступаються від своєї ролі європейської сили. Тільки коли президент заговорив, його радники усвідомили, що він змінив текст так, щоби пропустити всі згадки найважливішої частини договору.[20] Нинішня загроза для НАТО, як побоювалися лідери альянсу в минулому, є проблемою демократії. Як не дивно, обрання Дональда Трампа не означає, що американська громадськість повернулася до Північноатлантичного альянсу спиною. Здається, зовсім навпаки. Одне опитування Інституту Ґеллапа 2017 року показує: більше американців, ніж будь-коли з 1989 року,— 80 % — уважають, що НАТО слід зберегти.[21]

Що станеться, якщо НАТО зруйнується? Чи буде народ Німеччини вимагати від свого уряду створення потенціалу для незалежної оборони, зокрема ядерної зброї? Як відреагують інші європейські держави? Чи спробує Велика Британія врівноважити континент, і чи шукатиме Франція союзів із державами, розташованими між Німеччиною та Росією? Чи зосередиться Росія, звільнившись від страху перед подальшим наступом НАТО, на своїх внутрішніх справах або ж спробує розширити свій вплив і навіть територію?[22] І якщо баланс сил в Європі зміниться — якщо одна держава домінуватиме настільки, що інші вважатимуть за потрібне воювати,— чи будуть Сполучені Штати знову схиляти чашу терезів, або ж вони оберуть пересидіти війну? Якщо США знову запізняться, можливо, нічого не залишиться. Або якщо європейці мовчки погодяться зі злетом на континенті нової панівної держави, чи сприймуть це спокійно американці, або ж вони боротимуться за відновлення впливу в Європі, яку так довго вважали настільки важливою? Проблема не в тому, що на кожне з цих питань є правильна або неправильна відповідь. Проблема в тому, що можна уявити сценарії, за якими громадяни підтримують уряди, що обрали будь-яку з цих політик. Вони спробували їх усі раніше.

Але якщо раніше лідери НАТО хвилювалися через те, що надто віддалені від Другої світової війни виборці не зрозуміють НАТО, тепер вони заявляють, що небезпеку для альянсу становитиме неправильне розуміння холодної війни.[23] Цей аргумент навіть переконливіший, ніж заяви про міжнародну політику, зумовлену Другою світовою війною. НАТО надто часто пояснювали як частину американської політики холодної війни, що в ній домінувала ідеологічна лихоманка та необачний антикомунізм; як надмірну реакцію на те, що не становило загрози. Але альянс, чиїм надзвичайно важливим, але не єдиним прихильником були Сполучені Штати, не вцілів би внаслідок бездіяльності, лінощів або відсутності розгляду багатьох варіантів дій. Чимало членів альянсу охоче перефразували б афоризм Черчилля: «Гіршим, ніж воювати разом із союзниками, може бути тільки одне — воювати без союзників!»[24] Союзники щоразу вирішували, що НАТО — найліпший шлях не воювати взагалі.

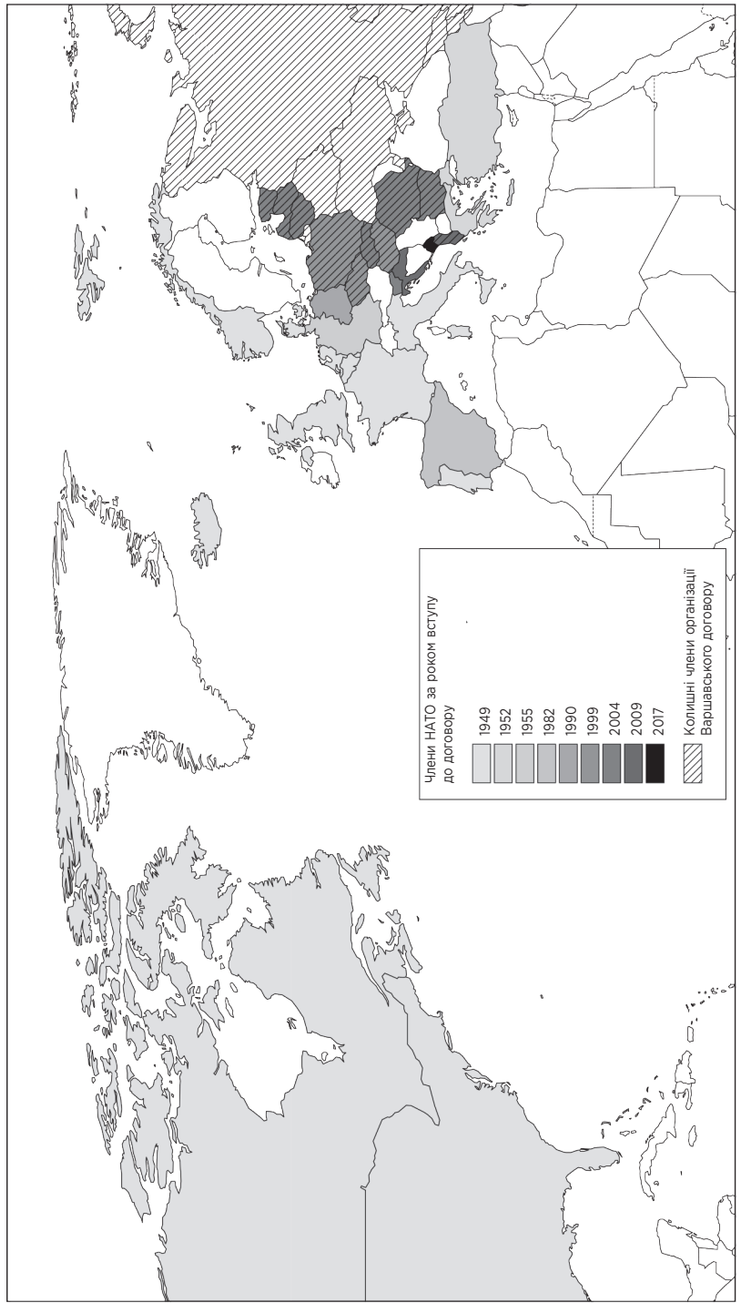

Іл. 12. Членство в НАТО на 2018 рік (за роком вступу).
1949: Бельгія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, Сполучені Штати, Франція. 1952: Греція, Туреччина. 1955: Федеративна Республіка Німеччина. 1982: Іспанія. 1999: Чеська Республіка, Угорщина, Польща. 2004: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія. 2009: Албанія, Хорватія. 2017: Чорногорія.

Подяки

Я вдячний дуже багатьом людям за підтримку цього проєкту. Викладачі, особливо Роберт Ботвелл та Адам Чапнік з Університету Торонто, розпалили мій інтерес до міжнародних відносин та історії дипломатії. Мої викладачі в Університеті Темпл, особливо Річард Г. Іммерман, Вільям І. Гічкок, Рональд Дж. Граньєрі, Владислав Зубок і Джей Локенур, навчили мене, кожен на свій лад, що означає бути істориком. Лоуренс С. Каплан надав корисні поради. У Центрі президентської історії Південного методистського університету я багато про що дізнався від Джеффрі А. Енгеля та Тома Нока, а також мав задоволення співпрацювати з Браяном Франкліном, Аароном Кроуфордом, Ронною Шпітц та Еваном Макорміком. Повернення «додому» — в Університет Торонто — принесло кошти й стипендії, потрібні для фінансування цього проєкту.

Дослідження для написання цієї книжки стало можливим завдяки фінансовій підтримці багатьох організацій. Кошти надали Центр дослідження влади та дипломатії, Коледж вільних мистецтв і підрозділ аспірантури Університету Темпл. Дуже допомогла премія від Ради із соціальних і гуманітарних наук Канади. Стипендії та премії від Німецького історичного інституту у Вашингтоні, округ Колумбія, Товариства істориків американських міжнародних відносин, Фонду Айзенгавера та Фонду Бібліотеки Джона Ф. Кеннеді, а також грант Муді від Фонду Ліндона Бейнса Джонсона та грант від Президентського фонду Джеральда Р. Форда фінансували дослідження у Сполучених Штатах, Сполученому Королівстві та Брюсселі.

У своєму дослідженні я спирався на досвід архіваріусів і спеціалістів із розсекречення в різноманітних архівах: архіви НАТО в Брюсселі, національні архіви в Коледж-Парку, національний архів Сполученого Королівства, Бібліотека та Архіви Канади, Бодліанська бібліотека, Центр військових архівів Ліддела Гарта, спеціальні колекції Наукової

бібліотеки Кедбері в Університеті Бірмінгему, Центр архівів Черчилля, Кембриджський університет і президентські бібліотеки Айзенгавера, Кеннеді, Джонсона, Ніксона, Форда, Картера та Джорджа Г. В. Буша.

Бажаю висловити подяку опікунам Центру військових архівів Ліддела Гарта в Королівському коледжі Лондону за дозвіл навести цитати з паперів генерала Гастінгса Лайонела Ісмея, 1-го барона Вормінгтона, та капітана, сера Безіла Ліддела Гарта. Від імені Наукової бібліотеки Кедбері (як власника фізичних щоденників) надано дозвіл на публікацію коротких цитат із щоденника сера Івліна Шакбурга.

Я дуже вдячний *Cornell University Press*. Майкл Дж. Макганді допоміг спланувати цей проєкт і надав важливі рекомендації. Сара Р. Фергюсон, а також Мартін Біні, Меган Дермоді, Кармен Адріана Торрадо Гонсалес, Річанна Патрік, Скотт Левайн і Вільям О'Делл Велінг перетворили рукопис на цю книжку. Дякую редактору Ґленну Новаку за увагу до деталей і Біллу Нельсону за навички картографування. Також я вдячний Стефані Орфано з відділу наукових комунікацій та авторського права Університету Торонто та Елізабетті Керр за допомогу. Два анонімні рецензенти та Френк Ґевін надали корисні поради щодо тексту. Будь-які помилки, які залишилися попри зусилля цього легіону редакторів і рецензентів, тільки мої.

Мої батьки, Ерік і Кеті, дуже активно підтримували цей проєкт. Дякую моїм мамі й татові, та моїй сестрі Гіларі за те, що підбадьорювали мене. Браян і Джо забезпечували гарний настрій. Ця книжка присвячується Ніколь і нашим синам Генрі та Чарлзу, які усі разом означають для мене цілий світ.

Примітки щодо джерел

З огляду на головний аргумент цієї книжки — що НАТО слід розглядати не лише як міжнародну організацію, але й інструмент великодержавної політики та основу *Pax Atlantica*,— довідкова література містить історію зовнішньої політики кількох держав Північноатлантичного альянсу, а також історії великих криз і подій холодної війни. Оскільки бібліографія великодержавної політики від 1940-х до початку 1990-х через свій обсяг була б майже марною, а винятковою — тільки через незначні упущення, я вирішив не надавати тут окремого переліку. Кориснішим списком буде каталог основних джерел, якими я скористався. Наприкінці також містяться скорочення й абревіатури, використовувані в примітках.

Бібліотечні стелажі скриплять під стосами книжок з акронімом «НАТО» в назві. Перші нариси історії Північноатлантичного альянсу створили політологи та спеціалісти-практики, а не журналісти. Історики були дещо цікавими у своєму підході до НАТО. Переважну більшість праць стосовно альянсу та організації розкидано по журнальних статтях і відредагованих збірках, чимало з яких наведено нижче. Мало хто з істориків присвячував НАТО монографії, особливо порівняно з іншими основними темами в міжнародних відносинах або зовнішніх відносинах США. Одним із видатних винятків, звісно, є Лоуренс С. Каплан, який указав на відносний брак робіт про НАТО, водночас докладаючи геркулесових зусиль, щоби заповнити прогалини власними загальними та конкретнішими книжками. Іншим є Джон Міллой, чия чудова книжка *The North Atlantic Treaty Organization, 1948–1957* (McGill–Queen's University Press, 2006) досліджує невійськові аспекти НАТО й незгоди в альянсі з приводу того, що ще має робити організація. Найкраще, що можуть зробити читачі, щоби ретельно дослідити погляди на атлантизм у дипломатичному корпусі США,— це прочитати працю Кеннета Вайсброда *The Atlanticists: A Story of American Diplomacy* (Santa Ana, CA: Nortia Press, 2015).

На моє розуміння місця НАТО в міжнародних відносинах також суттєво вплинули чотири книжки. Передусім *A Constructed Peace* (Princeton University Press, 1999), у якій Марк Трахтенберг визначає «систему НАТО»

та розміщує її в центрі післявоєнних трансатлантичних і європейських міжнародних відносин. У *Strategies of Containment* (Oxford University Press, 1982; 2005) Джон Льюїс Ґеддіс пояснює, як Джордж Ф. Кеннан виявив і розглянув ті самі побоювання, з якими десятиліттями боротиметься так багато посадовців по обидва боки Атлантики: пропаганда, психологічний дискомфорт і невійськова загроза, яку становив Радянський Союз для балансу сил. Одним із дивовижних аспектів історії НАТО є те, що Кеннан визначив проблему, що її НАТО намагалася розв'язати, але, здається, він ніколи не був переконаний, що альянс пропонує правильне розв'язання. Книжка Ґеддіса також згадує вірш Гілера Беллока «Джим, який утік від своєї няньки та був з'їдений левом», хоча я знайшов інше посилання (і зв'язок із НАТО) в Національному архіві Сполученого Королівства. Праця Мелвіна П. Леффлера *Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War* (Stanford University Press, 1992) заохотила мене поміркувати, як геополітичне мислення США поширилося 1945 року, і змусила шукати подібні зв'язки в інших державах. У розпал мого проєкту Френсіс Дж. Ґевін оприлюднив *Nuclear Statecraft: History and Strategy in America's Atomic Age* (Cornell University Press, 2012), книжку, яка допомогла мені побачити важливі зв'язки між «ядерною» та неядерною стороною історії НАТО.

Інші дослідження пов'язують історію національних зовнішніх політик із НАТО. Щодо Франції ключовими працями є *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1944–1954* (University of North Carolina Press, 1998) Вільяма Гічкока та *Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States, and the Atlantic Alliance* (Rowman & Littlefield, 2000) Фредеріка Бозо. Дослідження Ірвіна Волла — й особливо *France, the United States, and the Algerian War* (University of California Press, 2001) — висвітлюють зв'язок між Алжиром і НАТО. *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of Germany* (Harvard University Press, 1991) та *Lyndon Johnson and Europe: In the Shadow of Vietnam* (Harvard University Press, 2003) Томаса Шварца надали важливі дані та аналіз для розуміння походження й устрою альянсу. Джеффрі А. Енгель у *When the World Seemed New: George H. W. Bush and the End of the Cold War* (Houghton Mifflin Harcourt, 2017) пов'язує історію НАТО з історією кінця холодної війни, і його дослідження допомогло отримати важливі дані для мого проєкту. Величезна кількість інших розповідей про національні зовнішні політики, конкретні кризи та події й особистості були важливими для цього дослідження та з'являються в примітках.

Найважливіші оприлюднені первинні збірки для дослідження НАТО містять томи *Aktzen zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland* [AAPD]; *Documents on Canadian External Relations* [DCER]; *Documents Diplomatiques Français* [DDF]; *Documents on British Policy Overseas* [DBPO]; *Foreign Relations of the United States* [FRUS]; та онлайн-бази даних на кшталт

Declassified Document Reference System [DDRS], the Digital National Security Archive [DNSA] і зчитувачі документів Проєкту міжнародної історії холодної війни, *The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War: 1977–1987* [Euromissiles]. Дедалі більше збірок первинних джерел стають доступними в інтернеті. Особливо корисними є файли адміністрації президента (President's Office Files, POF), доступні в цифрових колекціях бібліотеки Джона Ф. Кеннеді (John F. Kennedy Library Digital Collections, JFKLDC,) і важливі записи бесід у віртуальній бібліотеці Джеральда Форда (Gerald Ford Library Virtual Library, GFL/VL).

Під час моєї роботи над цією книжкою архіви НАТО оцифрували та зробили доступними онлайн дуже багато документів, зокрема перші офіційні історії про SHAPE. Ці записи доповнюють ретельніше підібрані онлайн-колекції архівів НАТО, особливо «Військове планування для надзвичайних ситуацій у Берліні» (Military Planning for Berlin Emergency, MPBE) та «Майбутні завдання альянсу — "доповідь Армеля"» (Future Tasks of the Alliance — Harmel Report (Harmel)). Для майбутніх досліджень альянсу будуть важливі нещодавно оцифровані збірки, а також записи, доступні в штаб-квартирі НАТО.

Доки НАТО не оприлюднить додаткові документи — особливо особисті файли — левову частку дослідження все одно необхідно здійснювати в національних архівах. Це справедливо з двох причин. По-перше, документи НАТО мають ознаки продукту роботи комітетів: вони узгоджені та гладенько складені, й часто залишають за бортом хаотичну частину. Однак національні архіви, особливо доповідні телеграми та листи від національних делегацій, розкривають, як відбувався процес: у коридорах штаб-квартир, на приватних обідах, на ретельно призначених і конфіденційних зустрічах. У дослідженні конкретного дня засідань НАТО звичайна річ посилатися, наприклад, на протокол ради та документ Військового комітету з архівів НАТО, особистий лист від британського постійного представника та дві подібні, але різні стислі доповіді від, скажімо, канадської та американської делегації в Оттаві та Вашингтоні відповідно. Це є функцією різних режимів розсекречування в державах НАТО, але також відбиває те, як працював альянс. По-друге, НАТО — задум й інструмент союзницьких держав; щоби повністю збагнути функцію та значення НАТО, його слід розуміти в контексті урядового апарату, який керував міжнародними відносинами великих союзників.

Таблиця 1. Список скорочень та абревіатур

Бібліографічні скорочення та абревіатури	Офіційні архіви
NATO	**Архіви Організації Північноатлантичного договору, Брюссель, Бельгія**
DDEL	**Президентська бібліотека Двайта Д. Айзенгавера, Абілін, Канзас**
AWF	Папери Президента Сполучених Штатів, 1953–1961 (файл Енн Вітман)
	Серія адміністрації
Whitman	Серія щоденників Енн Вітман
	Серія кабінету міністрів
	Серія щоденників Двайта Д. Айзенгавера
	Міжнародна серія
	Іменна серія
	Серія РНБ
	Центральний файл Білого дому
WHO	Офіс Білого дому
NSC	Папери працівників Ради національної безпеки
OSS	Офіс секретаріату
	Тематичні досьє
INTL	Міжнародна серія
State	Державний департамент
DOD	Міністерство оборони
SANSA	Спеціальний помічник із питань національної безпеки
SAS	Серія спеціального помічника
	Папери Альфреда М. Ґрюнтера
Jackson	Папери Ч. Д. Джексона
	Папери Крістіана Гертера
Smith	Папери Джерарда К. Сміта
Dulles	Папери Джона Фостера Даллеса
WHM	Файл зустрічей Білого дому
Chron	Хронологічний файл
NP	Папери Лоріса Норстада
	Папери Роберта Дж. Шатцеля
BPL	**Президентська бібліотека Джорджа Г. В. Буша, Колледж-Стейшен, Техас**
NSC	Рада національної безпеки
APNSA	Файли офісу помічника президента з питань національної безпеки

Бібліографічні скорочення та абревіатури	Офіційні архіви
Blackwill	Блеквілл, Роберт Д. [РНБ, європейські та радянські справи]
Chellis	Челліс, Крейґ
Gompert	Гомперт, Девід К.
Holl	Голл, Джейн
Kanter	Кантер, Арнольд [РНБ, оборонна політика /контроль над озброєннями]
Koch	Кох, Сьюзен
Lowenkron	Ловенкрон, Баррі
PA	Файли особистого помічника
Rice	Райз, Кондоліза [РНБ, європейські та радянські справи]
Rostow	Ростоу, Ніколас [юридичний радник РНБ]
Wayne	Вейн, Ерлі Ентоні
Wilson	Вільсон, Гітер [РНБ, оборонна політика /контроль над озброєннями]
Zelikow	Зеліков, Філіп [РНБ, європейські та радянські справи]
Scowcroft	Скоукрофт, Брент, збірка; файли з об'єднання Німеччини
GFL	**Президентська бібліотека Джеральда Форда, Енн-Арбор, Мічиган**
Laird	Папери Мелвіна Р. Лейрда
Burns	Папери Артура Ф. Бернса
JCL	**Президентська бібліотека Джиммі Картера, Атланта**
NSC	Інституційні файли Ради національної безпеки
JFKL	**Президентська бібліотека Джона Ф. Кеннеді, Бостон**
NSF	Файл національної безпеки
Bundy	Папери Макджорджа Банді
Neustadt	Папери Річарда Е. Нойштадта
Nunnerley	Папери Девіда Наннерлі
Schlesinger	Папери Артура М. Шлезінгера-мол.
Yarmolinsky	Папери Адама Ярмолинського
LAC	**Бібліотека та Архіви Канади, Оттава**
RG24	Група записів 24 — Національна безпека
RG25	Група записів 25 — Закордонні справи
LBJL	**Президентська бібліотека Ліндона Б. Джонсона, Остін, Техас**
NSF	Файл національної безпеки
AF	Відомчий файл
CF	Файл за країною
Komer	Файл Роберта Комера

Продовження таблиці

Бібліографічні скорочення та абревіатури	Офіційні архіви
Name	Іменний файл
	Папери кабінету міністрів
Aides	Офісні файли помічників Білого дому
Bellinger	Сесіл Белліндж ер
	Центральний файл Білого дому. Тематичні досьє 1963–1969
Bator	Особисті папери Френсіса М. Батора
NARA	**Національне управління архівів та документів, Колледж-Парк, Меріленд**
RG59	Record Group 59: Загальні записи Державного департаменту
BAA	Бюро в справах Африки
OIAA	Бюро міжафриканських справ
RPM	Записи військово-політичного радника
EUR	Бюро в справах Європи
DAS	Заступник помічника секретаря
Schaetzel	Тематичні досьє (Дж. Роберт Шатцель), 1961–1966
GER	Директор із питань Німеччини
FRG	Записи щодо Федеративної Республіки Німеччини, 1954–1967
APMA	[Бюро] НАТО й в атлантичних військово-політичних справах
NATO Affairs	Записи щодо справ НАТО, 1959–1966
Trilateral	Записи щодо тристоронніх обговорень у НАТО, 1965–1968
	Бюро в атлантичних військово-політичних справах
	Записи щодо НАТО, 1957–1964
	Тематичні досьє, 1953–1962
	Бюро регіонального планування та радника ООН
	Записи щодо планування та справ Організації Об'єднаних Націй, 1959–1967
	Записи Бюро в справах Європейського регіону
	Записи директора, 1955–1960
	Записи радника НАТО, 1957–1961
	Тематичні досьє, 1945–1958
	Центральні десяткові файли
	Центральна серія із зовнішньої політики
Misc.Lot	Різноманітні серії файлів
Misc.Office	Різноманітні файли помічника державного секретаря з європейських справ, 1943–1957
	Офіс виконавчого секретаріату
	Документи з багатосторонніх сил, 1960–1965

Бібліографічні скорочення та абревіатури	Офіційні архіви
Bohlen	Записи of Ambassador Charles E. Bohlen, 1942–1971
	Записи Роберта В. Комера, 1948–1968
	Записи, пов'язані з проєктом Ачесон–НАТО, 1966
PPC	Рада з політичного планування
WE	Записи Бюро в справах Західної Європи
France	Тематичні досьє, пов'язані з Францією, 1944–1960
Ball	Записи заступника державного секретаря Джорджа В. Болла, 1961–1966
RG84	Група записів 84: Записи дипломатичних служб Державного департаменту
	Бельгія, дипломатичне представництво США в НАТО, Брюссель
	Засекречені центральні тематичні досьє, 1965–1970
RG469	Група записів 469: Записи агентств США з надання зовнішньої допомоги, 1948–1961
OAEO	Бюро діяльності в Європейському та Африканському регіоні
	Тематичні досьє, 1955–1959
TNA	**Національні архіви Сполученого Королівства, К'ю**
CAB	Записи секретаріату Кабінету міністрів
	CAB 128: Записки/протоколи (серії CM і CC)
	CAB 128: Різноманітні комітети: протоколи та папери
DEFE	Записи міністерства оборони
	DEFE 7: Міністерство оборони до 1964 року
FO чи FCO	Записи міністерства закордонних справ і у справах Співдружності та його попередників
	FCO 28: Північний департамент і Східноєвропейський та Радянський департамент
	FCO 41: Департамент західних організацій і координації
	FCO 49: Планування, політика Співдружності та плануваль-ний департамент
	FO 115: Посольство та консульства, Сполучені Штати Америки: Загальна кореспонденція 1791–1967
	FO 146: Посольство та консульства, Франція: Загальна кореспонденція
	FO 371: Політичні департаменти: Загальна кореспонденція, 1906–1966
	FO 462: Кореспонденція щодо Сполучених Штатів Америки
	FO 800: Особисті канцелярії: Папери різних міністрів і посадовців
	FO 953: Інформаційно-політичний департамент і Регіональні інформаційні департаменти

Закінчення таблиці

Бібліографічні скорочення та абревіатури	Офіційні архіви
	FO 1042: Посольство, Бонн, Західна Німеччина, загальна кореспонденція
	FO 1116: Делегація СК у НАТО: зареєстровані файли
PREM	Записи офісу прем'єр-міністра
	PREM 11: Кореспонденція та папери, 1951–1964
	PREM 13: Кореспонденція та папери, 1964–1970
	PREM 15: 1970–1974
	PREM 16: 1974–1979
	PREM 19: 1979 рік і далі
RNL	**Президентська бібліотека та музей Річарда Ніксона, Йорба-Лінда, Каліфорнія**
NSC	Файли Ради національної безпеки
Inst	Збірка інституційних файлів
HAK	Збірка файлів Генрі А. Кіссінджера

Колекції особистих паперів і рукописів

	Бодліанська бібліотека, Оксфордський університет, Оксфорд, СК
	Сучасні політичні рукописи
	Гарольд Макміллан, граф Стоктон
	Гарольд Вільсон, лорд Вільсон з Ріво
	Сер (Д'Арсі) Патрік Рейлі
	Центр архівів Черчилля, коледж Черчилля, Кембридж, СК
	Папери лорда Ґледвіна
	Папери сера Френка Робертса
LHCMA	**Центр військових архівів Ліддела Гарта, Королівський коледж Лондону**
Ismay	Ісмей, генерал Гастінгс Лайонел, 1-й барон Ісмей Вормінгтон
Hart	Ліддел Гарт, капітан, сер Безіл Генрі (1895–1970)
CRL	**Спеціальні колекції, Дослідницька бібліотека Кедбері, Університет Бірмінгему**
	Папери сера Івліна Шакбурга

Примітки

Вступ

1. «Нотатки про візит у Фонтенбло та SHAPE (вер.–жовт. 1955)», LH11/1955/6, LHCMA.

2. Див. Timothy Smith, "Beyond the Water's Edge: Liberal Internationalist and Pacifists Opposition to NATO," in *The Romance of History: Essays in Honor of Lawrence Kaplan*, ed. Scott L. Bills and E. Timothy Smith (Kent, OH: Kent State University Press, 1997), 40ff.; лорда Карвера цитують у Michael Klare, "The Inescapable Links: Interventionism and Nuclear War," in *Search for Sanity: The Politics of Nuclear Weapons and Disarmament*, ed. Paul Joseph and Simon Rosenblum (Boston: South End, 1984); Lawrence S. Kaplan, "Strategic Problems and the Central Sector," in *Blueprints for Battle: Planning for War in Central Europe, 1948–1968*, ed. Jan Hoffenaar and Dieter Krüger (Lexington: University Press of Kentucky, 2012), 13; "The Basic Problem in Defence Planning," February 25, 1957, LHCMA/LH/11/1957/7.

3. «Політичні аспекти НАТО», промова лорда Ісмея в оборонному коледжі НАТО, 9 вересня 1955, LHCMA/Ismay/3/17/1/1/b.

4. Обміркування поглядів Варшавського договору на НАТО й запитання про досягнення НАТО див. "NATO at Fifty: Did NATO Win the Cold War? Looking over the Wall", *Foreign Affairs 78*, no. 3 (May/June 1999): 176–189.

5. Цитується в *The Constant Diplomat: Robert Ford in Moscow* (Montreal: McGill–Queen's University Press, 2009), 39.

6. Теодор Ахіллес, усне інтерв'ю Роберта Д. Макінзі, 13 листопада та 18 грудня 1972 року, президентська бібліотека та музей Гаррі С. Трумена.

7. «Альтернативи майбутньому європейському розвитку та наслідки для політики США — коротко-, середньо- та довгострокові», 7 березня 1966 року, Bator/27/NATO Crisis 1966/LBJL.

8. Lord Ismay, "Pax Atlantica," *Unilever Magazine*, Winter 1954; також доступно в онлайн-бібліотеці, www.nato.int/docu/articles/1954/a54000a.htm. Щодо ідеї «системи НАТО» див. Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945–1963* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999), 95–145.

9. «Альтернативи майбутньому європейському розвитку та наслідки для політики США — коротко-, середньо- та довгострокові», 7 березня 1966 року.

10. «Римський саміт і місія НАТО», без дати, Holl/CF01937/BPL.

11. Промова Лестера Боулза Пірсона на врученні Нобелівської премії миру в Осло, 10 грудня 1957, текст доступний на www.nobelprize.org, http://www.nobel prize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1957/pearson-acceptance.html. Див. також Kathleen Burk, "The Anglo-American "Special Relationship" in the Atlantic Context during the Late 1940s and 1950s", in *Defining the Atlantic Community: Culture, Intellectuals, and Policies in the Mid-Twentieth Century*, ed. Marco Mariano (New York: Routledge, 2010), 149.

12. Wallace J. Thies, *Why NATO Endures* (New York: Cambridge University Press, 2009); Thomas Risse-Kappen, *Cooperation among Democracies: The European Influence on U.S. Foreign Policy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995); Andrew Preston, "The Spirit of Democracy", in *Uncertain Empire: American History and the Idea of the Cold War*, ed. Joel Isaac and Duncan Bell (Oxford: Oxford University Press, 2012), 143.

13. Dirk U. Stikker, *Men of Responsibility: A Memoir* (New York: Harper & Row, 1966), 363. Див. також усну розповідь Лоріса Норстада, с. 164, DDEL.

14. Роберт Катлер до Крістіана Гертера, 13 березня 1958 року, WHO/SANSA/NSC/Briefing Notes/16/ Spain, US Policy toward/DDEL.

15. Меморандум третього секретаря, посольство в Сполучених Штатах, 23 березня 1948 року, DCER:14, d315.

16. Дін Ачесон до Доннеллі, 6 липня 1965 року. *Dean Acheson Papers* (Wilmington, DE: Scholarly Resources Inc., 2004), microfilm, General Correspondence, Box 29, Folder 375. Contrast with Thies, *Why NATO Endures*, 297.

17. Charles S. Maier, "The Making of 'Pax Americana': Formative Moments of United States Ascendancy", in *The Quest for Stability: Problems of West European Security, 1918–1957*, ed. R. Ahmann, Michael Howard, and Adolf M. Birke (Oxford: Oxford University Press, 1993), 391; Thomas W. Gijswijt, "Beyond NATO: Transnational Elite Networks and the Atlantic Alliance," in *Transforming NATO in the Cold War: Challenges beyond Deterrence in the 1960s*, ed. Andreas Wenger, Christian Nuenlist, and Anna Locher (London: Routledge, 2007), 60.

18. Gijswijt, "Beyond NATO," 60. Див. також Valerie Aubourg, "Organizing Atlanticism: The Bilderberg Group and the Atlantic Institute, 1952–1963," in *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–1960*, ed. Giles Scott-Smith and Hans Krabbendam (Portland, OR: Frank Cass, 2003).

19. Рукописні нотатки Макджорджа Банді, 21 березня 1964 року, LBJL.

20. Меморандум для Банді, «Зустріч президента з де Голлем», 26 травня 1961 року, NSF/70A/France-General/JFKL; Шатцель до Ростоу, 19 лютого 1963, і Баттерворт до Ахіллеса, 13 лютого 1963 року, обидва документи в RG59/EUR/DAS/Schaetzel/1/Canadians/ NARA.

21. Цитується в Nigel Hamilton, *Monty: The Battles of Field Marshal Bernard Law Montgomery* (London: Hodder & Stoughton, 1994), 801.

22. Лист від сера К. Маллабі (Бонн) до сера Дж. Фретвелла, 8 листопада 1989 року, Documents on British Policy Overseas, Series III, Vol. VII, German Unification, ed. P. Salmon, K. A. Hamilton, and S. R. Twigge [hereafter DBPO:3:7], 95; Alistair Horne, *Harold Macmillan*, vol. 2, 1957–1986 (New York: Viking, 1989), 135.

23. Lord Carrington, *Reflect on Things Past: The Memoirs of Lord Carrington* (London: Collins, 1988), 322–323.

24. Див. D. R. Thorpe, *Supermac: The Life of Harold Macmillan* (London: Chatto & Windus, 2010), 69; Piers Brendon, *The Decline and Fall of the British Empire*, 1781–1997 (New York: Alfred A. Knopf, 2008), 498.

25. Обміркування, як уроки світових воєн поєдналися з теорією геополітики до холодної війни, що вплинуло на післявоєнну американську національну політику безпеки, див. Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1992).

26. Ismay, "Pax Atlantica."

27. Bernard Law Montgomery, *Memoirs* (London: Collins, 1976), 509.

28. Спогади учасників містять Escott Reid, *Time of Fear and Hope: The Making of the North Atlantic Treaty*, 1947–1949 (Toronto: McClelland & Stewart, 1977); Nicholas Henderson, *The Birth of NATO* (Boulder, CO: Westview, 1983). Про походження НАТО див. Lawrence S. Kaplan, *NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007); *NATO before the Korean War: April 1949–June 1950* (Kent, OH: Kent State University Press, 2013).

1. Примара умиротворення

1. Меморандум м-ра Бевіна для Кабінету міністрів, Огляд радянської політики, 5 січня 1948 року, DBPO:1:10, d9. Проведений Бевіном аналіз радянської загрози схожий на оцінку Джорджа Кеннана 1946 року.

2. Зустріч м-ра Бевіна та м-ра Маршалла, 19 грудня 1946 року, DBPO:1:10, d9.

3. «Стислий меморандум із думками м-ра Бевіна про формування Західного Союзу», додаток від британського посла (Інверчепел) для державного секретаря, 13 січня 1948 року, *Foreign Relations of the United States, 1948, vol. III (*надалі FRUS:1948:III), d3. У грудні Бевін попередньо обговорював це мислення з Маршаллом, а також французькими та канадськими державними діячами. Повірений у Лондоні (Голлман) до державного секретаря, 22 грудня 1947 року, FRUS:1948:III, d1. Див. також Alan Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary*, 1945–1951 (New York: Oxford University Press, 1985), 517.

4. Цитати й мислення Кеннана в цей період див. у John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy during the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2005), 33–34. Повне цитування щодо «веж Кремля» див. у *Measures Short of War: The George F. Kennan Lectures at the National War College*, 1946–1947, ed. Giles D. Harlow and George C. Maerz (Washington, DC: National Defense University Press, 1991), 314.

5. «Стислий меморандум із думками м-ра Бевіна про формування Західного Союзу», 13 січня 1948 року.

6. Запис бесіди, заступник державного секретаря (Ловетт), FRUS:1948:III, d9. Див. також запис бесіди між м-ром Бевіном і м-ром Бідо, 19 грудня 1947 року, DBPO:1:10, d1.

7. «Стислий меморандум із думками м-ра Бевіна про формування Західного Союзу», 13 січня 1948 року.

8. Державний секретар до посольства у Франції, 24 лютого 1948 року, FRUS:1948:IV, d473.

9. John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), 35–36.

10. Курта Шумахера процитовано в Thomas Alan Schwartz, *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of Germany* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), 54; William I. Hitchcock, *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe*, 1944–1954 (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1998), 93.

11. Меморандум від заступника міністра закордонних справ для прем'єр-міністра, 14 березня 1948 року, *Documents on Canadian External Relations* (надалі DCER), 14, d430.

12. Британське посольство до Державного департаменту, 11 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d37.

13. Міністр у справах Співдружності до Верховного комісара Сполученого Королівства, 10 березня 1948 року; посол у Сполучених Штатах до заступника міністра закордонних справ, 11 березня 1948 року, обидва документи у DCER:14, d296 і d299 відповідно.

14. Меморандум директора відділу європейських справ (Гікерсон) для державного секретаря, 8 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d31.

15. Меморандум директора відділу європейських справ (Гікерсон) для державного секретаря, 8 березня 1948 року.

16. Меморандум державного секретаря для президента Трумена, 12 березня 1948 року, FRUS:-1948:III, d40.

17. Про внутрішньополітичне тло резолюції див. у Lawrence S. Kaplan, *NATO and the United States: The Enduring Alliance* (Boston: Twayne, 1988), 34.

18. Державний секретар до британського посла (Інверчепел), 12 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d38.

19. Протокол третьої зустрічі з обговорення безпеки, Сполучені Штати — Сполучене Королівство — Канада, проведено у Вашингтоні, 24 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d57.

20. Протокол першої зустрічі з обговорення безпеки, Сполучені Штати — Сполучене Королівство — Канада, проведено у Вашингтоні, 22 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d54.

21. Протокол четвертої зустрічі з обговорення безпеки, Сполучені Штати — Сполучене Королівство — Канада, проведено у Вашингтоні, 29 березня 1948 року, FRUS:1948:III, d61.

22. Британське посольство до Державного департаменту, без дати, FRUS:1948:III, d96.

23. Про британські затримки внаслідок американської політики див. у Bullock, *Ernest Bevin*, 569. Попередні переговори мали тримати в таємниці через «політичну кампанію» в США. Протокол першої зустрічі у Вашингтоні для попередніх переговорів щодо безпеки, 6 липня 1948 року, 11:30, FRUS:1948:III, d112.

24. Меморандум директора підрозділу західноєвропейських справ (Ахіллес) для директора відділу європейських справ (Гікерсон), FRUS:1948:III, d99. Британським співрозмовником був Дональд Маклін.

25. Посол у Сполучених Штатах до заступника державного секретаря із закордонних справ, 8 травня 1948 року, DCER:14, d341.

26. Посол у Сполучених Штатах до заступника державного секретаря із закордонних справ, 8 травня 1948 року.

27. Меморандум учасників вашингтонських переговорів щодо безпеки, з 6 липня по 9 вересня, поданий їхнім урядам для розгляду та коментування, 9 вересня 1948 року, FRUS:1948:III, d150.

28. Запис бесіди між м-ром Бевіном і м. Шуманом, проведеної в міністерстві закордонних справ 13 січня 1948 року, DBPO:1:10, d210.

29. James George Eayrs, *In Defense of Canada: Growing Up Allied* (Toronto: University of Toronto Press, 1980), 105.

30. Протокол сьомої зустрічі у Вашингтоні для попередніх переговорів щодо безпеки, 10 вересня 1948 року, 16:00, FRUS:1948:III, d151.

31. Меморандум директора відділу політичного планування (Кеннан), 24 листопада 1948 року, FRUS:1948:III, d182; Bullock, *Ernest Bevin*, 644–645.

32. Reid, *Time of Fear and Hope*, 158.

33. «Наслідки комуністичного контролю в країні Північноатлантичного договору», недатована чернетка повідомлення від Франкліна до Фессендена, EUR/Records Relating to the North Atlantic Treaty Organization, 1947–1953/ 7/Communist Control in NAT Country/NARA.

34. Henderson, Birth of NATO, 67, 74, 89–93; цитата на сторінці 89–90 і 93. Наголос в оригіналі.

35. Цитується в Robert H. Ferrell, "The Formation of the Alliance, 1948–1949," in *American Historians and the Atlantic Alliance*, ed. Lawrence S. Kaplan (Kent, OH: Kent State University Press, 1991), 19.

36. «Політичні аспекти НАТО», промова лорда Ісмея в оборонному коледжі НАТО, 9 вересня 1955 року, LHCMA/Ismay/3/17/1/1/b.

37. Щодо ранніх оборонних планів, особливо близькострокового оборонного плану див. Ferrell, "Formation of the Alliance," 27. Ранні плани див. у Robert Allen Wampler, "Ambiguous Legacy: The United States, Great Britain and the Foundations of NATO Strategy, 1948–1957" (PhD diss., Harvard University, 1991), 2–5. Див. також Gregory Pedlow, "The Evolution of NATO Strategy, 1949–1969," in *NATO Strategy Documents*, 1949–1969, ed. Gregory W. Pedlow (Brussels: North Atlantic Treaty Organization, 1999), https://www.nato.int/archives/strategy.htm (electronic publication).

38. Посол у Сполучених Штатах до міністра закордонних справ, 29 травня, 1949 року, DCER:15, d351.

39. Директива Комітету оборони Північноатлантичному військовому комітету, M.C.-1, 6 жовтня 1949 р., створила Військовий комітет, Постійну групу (яка проіснувала до 1966 року) та недовговічні групи регіонального планування. NATO Online.

40. Меморандум від секретаря комітету начальників штабів до члена кабінету міністрів та заступника міністра закордонних справ, 30 червня 1949 року, та «Концепція Північноатлантичної оборонної організації» (червень 1940 року), обидва документи в DCER:15, d362.

41. Посол у Сполучених Штатах до міністра закордонних справ, 19 грудня 1950 року, DCER:16, d632.

42. Цитується в Supreme Headquarters Allied Powers Europe, *SHAPE History: The New Approach*, 1953–1956, vol. 3 (1976), 18. NATO Online.

43. Robert Endicott Osgood, *NATO, the Entangling Alliance* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), 74; Kaplan, *NATO before the Korean War*.

44. Меморандум державного секретаря про зустріч із президентом, 31 липня 1950 року, FRUS:-1950:III, d106.

45. Верховний комісар Американської зони окупації Німеччини (Маклой) до державного секретаря, 3 серпня 1950 року, FRUS:1950:III, d116.

46. Посол у Сполучених Штатах (Дуглас) до державного секретаря, 8 серпня 1950 року, FRUS:1950:III, d124.

47. Посол у Сполучених Штатах (Дуглас) до державного секретаря, 8 серпня 1950 року.

48. Посол у Нідерландах (Чепін) до державного секретаря, 11 січня 1951 року, FRUS:1951:III, Part 1 (надалі FRUS:1951:III:1), d222.

49. Щодо «моделі» див. меморандум Північноатлантичної ради, Нью-Йорк, 15, 16, 18 і 26 вересня та 2 жовтня 1950 року, додано до DCER:16, d570. Див. також Supreme Headquarters Allied Powers Europe, *SHAPE History: Origin and Develoment of SHAPE,* vol. 1 (1953), 358–60; *SHAPE History: The New Approach*, 340. Про німецьку інтеграцію див. повідомлення державного секретаря та міністра оборони (Джонсон) до президента, 8 вересня 1950 року, FRUS:1950:III, d172.

50. Повний перелік обов'язків SACEUR див. у *SHAPE History: Origin and Development of SHAPE*, 21.

51. Повідомлення державного секретаря та міністра оборони (Джонсон) до президента, 8 вересня 1950 року.

52. Усна розповідь Лоріса Норстада, OH-558, DDEL, p. 41. Див. також Stephen E. Ambrose and Morris Honick, "Eisenhower: Rekindling the Spirit of the West," in *Generals in International Politics: NATO's Supreme Allied Commander, Europe*, ed. Robert S. Jordan (Lexington: University Press of Kentucky, 1987).

53. Michael Hogan, *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954* (New York: Cambridge University Press, 1998), 235–236.

54. «Витяг зі свідчень генерала Ґрюнтера в Комітеті із закордонних справ і Комітеті з питань збройних сил у зв'язку із Законом про систему взаємної безпеки 1951 року», Misc.Lot/Misc.Office/22/ Memorandums—George W. Perkins/NARA. Зверніть увагу, що йшлося про виведення сухопутних військ, а не американських ВПС.

55. Заява Айзенгавера про виведення військ з Європи, Перкінс до Парсонса, 18 жовтня 1951 року, Misc.Lot/Misc.Office/22/Memorandums—George W. Perkins/ NARA.

56. Нотатки про зустріч у Білому домі, 31 січня 1951 року, FRUS:1951:III:1, d248.

57. Бесіда між державним секретарем і генералом Айзенгавером, 3 липня 1951 року, FO 800/652.

58. Спеціальний представник Сполучених Штатів в Європі (Катц) до керівника з економічного співробітництва (Фостер), 16 липня 1951 року, FRUS:1951:III:1, d124. Контекст див. у Wampler, "Ambiguous Legacy," 146–152.

59. Нотатки про зустріч у Білому домі, 31 січня 1951 року, FRUS:1951:III:1, d248.

60. Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (New York: W. W. Norton, 1969), 730.

61. Циркулярне повідомлення про збори в Римі, 8 грудня 1951 року, DCER:17, d512; доповідь про міністерські збори в Північноатлантичній раді, Париж, 15-18 грудня 1952 року, 29 грудня 1952 року, DCER:18, d501; щодо «Куди прямує НАТО?» див. меморандум голови економічного підрозділу для заступника міністра закордонних справ, 10 лютого 1953 року, DCER:19, d477.

62. Про походження персоналу організації див. Robert Jordan, *The NATO International Staff/Secretariat, 1952–1957* (Oxford: Oxford University Press, 1967).

63. Baron Ismay, *Hastings Lionel Ismay, The Memoirs of General the Lord Ismay, K.G., P.C., G.C.B., C.H., D.S.O* (Toronto: Heinemann, 1960), 460–461. Ісмеєм дуже захоплювалися, але очікування щодо нього як Генерального секретаря були зависокими; від «нього необґрунтовано очікували... що він буде надлюдиною — "цивільним Айзенгавером"». Доповідь про міністерські збори в Північноатлантичній раді, Париж, 15-18 грудня 1952 року.

64. Бесіда державного секретаря з турецьким послом, 5 вересня 1951 року; і бесіда державного секретаря з норвезьким прем'єр-міністром і міністром оборони, 6 вересня 1951 року, обидва документи в FO 800/652.

65. *SHAPE History: Origin and Development of SHAPE*, 399.

66. *SHAPE History: The New Approach*, 15.

67. *SHAPE History: The New Approach*, vii; Ісмея цитують у повідомленні делегації в Північноатлантичній раді до заступника міністра закордонних справ, 18 червня 1953 року, DCER:19, d483.

68. Це основна ідея у Wampler, "Ambiguous Legacy"; цитата Лінкольна Ґордона на с. 598.

69. Montgomery, *Memoirs*, 517.

70. Там само, 516–517.

71. Marc Trachtenberg, "A 'Wasting Asset': American Strategy and the Shifting Nuclear Balance, 1949–1954," *International Security* 13, no. 3 (Winter 1998–1989): 5–49.

72. Див. розділ "The Nuclearization of NATO and U.S.– West European Relations" у Marc Trachtenberg, History and Strategy, Princeton Studies in *International History and Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991). Ще одну думку про НАТО та ядерну стратегію див. в Andrew Johnson, *Hegemony and Culture in the Origins of NATO Nuclear Strategy*, 1945–1954. Про MC48 див. Pedlow, *NATO Strategy Documents*; Marc Trachtenberg, *The Cold War and After: History, Theory, and the Logic of International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012), 142–153; та Constructed Peace, 156–78. Про політику «нового погляду» див. Robert R. Bowie and Richard H. Immerman, *Waging Peace: How Eisenhower Shaped an Enduring Cold War Strategy* (New York: Oxford University Press, 1998), 178–201; та Gaddis, *Strategies of Containment*, 128–198.

73. Доповідь про міністерські збори в Північноатлантичній раді 23 квітня 1954 року, DCER:20, d281.

74. Цитується у Wampler, "Ambiguous Legacy," 643. Див. також записи кабінету міністрів C.81 (54), 2 грудня 1954 року, CAB 195/13.

75. Saki Dockrill, *Britain's Policy for West German Rearmament*, 1950–1955 (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 42, 48–49.

76. Витяг із листа делегації в Північноатлантичній раді до заступника міністра закордонних справ, 23 грудня 1953 року, DCER:19, d546; стисла телеграма, делегація Сполучених Штатів, 6 грудня 1953 року, FRUS:1952–1954:II, d349.

77. Див. особливо «Протокол III про контроль над озброєннями, 23 жовтня 1954», один із протоколів 1954 року, що змінюють Брюссельський договір, доступний онлайн у проєкті «Avalon» Єльської школи права, Бібліотека ім. Ліліан Гольдман, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/ we005.asp.

2. «Візок з яблуками»

1. Запис телефонної розмови між президентом в Огасті, Джорджія, та державним секретарем у Кі-Вест, Флорида, 27 листопада 1956 року, 9:25, FRUS:1955–1957:XVI, d618.

2. Записи обговорення на 375-му засіданні Ради національної безпеки, 7 серпня 1958 року, FRUS:1958–1960:XIV, d6.

3. William Stevenson, *A Man Called Intrepid: The Secret War* (London: Macmillan, 1976), 155.

4. Записка без назви [лорда] Рідінга, 14 червня 1956 року, FO 371/124805. Див. також повідомлення Ісмея до Вінстона Черчилля, 20 березня 1954 року, Ismay/3/12/27/LHCMA, та Ідена у «Four-Power Talks» C.P.(55)99, 27 липня 1955 року, CAB 129/76, та коментарі генерала Альфреда Ґрюнтера наприкінці 1954 року в *Trachtenberg, Constructed Peace*, 180.

5. Оцінка національної розвідки, 1 листопада 1955 року, FRUS:1955–1957:XIX, d39.

6. «Щоденні витяги з розвідувальних даних для робочих груп — No. 581», 16 березня 1956 року, DDRS/CK3100329121.

7. «Тенденції та наслідки радянської політики», звіт голови робочої групи з тенденцій радянської політики, 3 грудня 1955 року, C-M(55)121, NATO.

8. Телеграма від державного секретаря Державному департаменту, 17 грудня 1955 року, FRUS:1955–1957:IV, d13; «Стислий виклад промови, підготовлений державним секретарем», 19 травня 1955 року. FRUS:1955–1957:XIX, d23.

9. Записи в блокноті секретаря, C.M.21(55), 7 липня 1955 року, CAB 195/14.

10. Лист від Нельсона Рокфеллера до Айзенгавера, 26 вересня 1955 року, DDRS/CK3100218974. Див. також запис обговорення на 262-му засіданні Ради національної безпеки, 20 жовтня 1955 року, FRUS:1955–1957:IV, d9.

11. Документ, підготовлений у Державному департаменті, 3 жовтня 1955 року, FRUS:1955–1957:XIX, d36; щоденний витяг з розвідувальних звітів № 549, 31 січня 1956 року, DDRS/CK3100040602.

12. Оцінка національної розвідки 100-7-55, «Ситуація та тенденції у світі», FRUS:1955–1957:XIX, d39.

13. Ґрюнтер до Рокфеллера. 8 жовтня 1955 року, DDRS/CK3100273471.

14. Чернетка листа генералу Ґрюнтеру від полковника Ґудпастера, 22 жовтня 1955 року, DDRS/CK3100241767.

15. Майбутнє Організації Північноатлантичного договору, C.P.(56)112, 2 травня 1956 року, CAB 129/81.

16. Див. John Milloy, *The North Atlantic Treaty Organization, 1948–1957: Community or Alliance?* (Montreal: McGill–Queen's University Press, 2006), думка Пірсона на с. 164.

17. Дана Вілґресс до лорда Ісмея, 19 березня 1956 року, Ismay/3/12/32a/LHCMA; Гарольд Макміллан до Кроуфорда, 26 жовтня 1955 року; Дж. К. В. Бушвелл до Д. А. Ґрінгілла, 31 жовтня 1955 року, обидва документи в FO 371/118546.

18. Телеграма від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 16 грудня 1955 року, FRUS:1955–1957:IV, d11; Телеграма від державного секретаря Державному департаменту, 17 грудня 1955 року. FRUS:1955–1957:IV, d13.

19. Телеграма від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 16 грудня 1955 року.

20. Телеграма від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 17 грудня 1955 року, FRUS:1955–1957:IV, d14; запис обговорення на 271-му засіданні Ради національної безпеки, Вашингтон, 22 грудня 1955 року, FRUS:1955–1957:IV, d17.

21. Телеграма від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 16 грудня 1955 року.

22. Телеграма з посольства у Сполученому Королівстві до Державного департаменту, 27 липня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d7.

23. Телеграма з Державного департаменту державному секретарю, в Лімі, 28 липня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d14. Думки Айзенгавера в записі бесіди з президентом, Білий дім, Вашингтон, 28 липня 1956 року, 10:00, FRUS:1955– 1957:XVI, d16. Див. також телеграму з посольства в Сполученому Королівстві до Державного департаменту, 29 липня 1956 року, 06:00, FRUS:1955–1957:XVI, d21; запис зустрічі з президентом, Білий дім, Вашингтон, 27 липня 1956 року, 08:30, FRUS:1955–1957:VI, d3. Див. також «M. Couve de Murville, Ambassadeur de France à Washington, à M. Pineau, Ministère des Affaires Étrangères», no. 4618–4629, DDF:1956:2, d91.

24. Особистий протокол прем'єр-міністра M.191/56 для міністра закордонних справ, 26 серпня 1956 року, FO 371/119174; FO 1495 to Paris, 28 серпня 1956 року, FO 371/119174. Про канадську підтримку обговорень у НАТО див. записи в блокноті секретаря за 28 серпня 1956 року, C.M.62(56).

25. Washington 1758 to FO, August 29, 1956, FO 371/119174.

26. Про процес роботи ради див. UKDel635 Saving to FO, September 6, 1956, FO 371/119175. Теренс Робертсон стверджує: «Піно завжди вважав, що криза більше стосується справ НАТО, ніж Організації Об'єднаних Націй». Terence Robertson, Crisis*: The Inside Story of the Suez Conspiracy* (Toronto: McClelland & Stewart, 1964), 100; «Стислий протокол засідання Ради, проведеного в палаці Шайо, Париж, 16-й округ, у середу 5 вересня о 15:30», 8 вересня 1956 року, C-R(56)48, NATO.

27. Запис обговорення в Державному департаменті — зустріч Об'єднаного комітету начальників штабів, Пентагон, Вашингтон, 31 серпня 1956 року, 11:30, FRUS:1955–1957:XVI, d156.

28. Телеграма з Державного департаменту до посольства Сполученого Королівства, 30 серпня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d154; запис бесіди, номер-люкс державного секретаря Даллеса, Waldorf Astoria, Нью-Йорк, 5 жовтня 1956 року, 10:56, FRUS:1955– 1957:XVI, d300.

29. Запис зустрічі з президентом, Білий дім, Вашингтон, 27 жовтня 1956 року, 11:00, FRUS:1955–1957:XVI, d387.

30. Запис бесіди, Державний департамент, Вашингтон, 30 жовтня 1956 року, 15:28, FRUS:1955–1957:XVI, d431.

31. UKDel182 to FO, October 31, 1956, FO 371/121783.

32. Запис обговорення на 302-му засіданні Ради національної безпеки, Вашингтон, 1 листопада 1956 року, 9:00, FRUS:1955–1957:XVI, d455.

33. Запис обговорення на 302-му засіданні Ради національної безпеки, Вашингтон, 1 листопада 1956 року.

34. Diane B. Kunz, "The Importance of Having Money: The Economic Diplomacy of the Suez Crisis", in *Suez 1956: The Crisis and Its Consequences*, ed. William Roger Louis and Edward Roger John Owen (Oxford: Clarendon, 1991), 215; та *The Economic Diplomacy of the Suez Crisis* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991); Richard E. Neustadt, Alliance Politics (New York: Columbia University Press, 1970), 26–29.

35. Запис обговорення, 12 листопада 1956 року, DDRS/CK3100237673; «M. Couve de Murville, Ambassadeur de France à Bonn, à M. Pineau, Ministère des Affaires Étrangères», no. 3607–3610, DDF:1956:3, d275.

36. «M. Couve de Murville, Ambassadeur de France à Bonn, à M. Pineau, Ministère des Affaires Étrangères», no. 3607–3610.

37. Конференція керівників західноєвропейських дипломатичних представництв, Париж, 6–8 травня, 1957 року: Підсумкові висновки та рекомендації. 8 травня 1957 року, FRUS:1955–1957:IV, d251. Щодо Угорщини див. чернетку заяви державного секретаря, без назви, 3 грудня 1956 року, 4/зустрічі з Президентом з серпня до грудня 1956 року (2), у *The Papers of John Foster Dulles and of Christian A. Herter, 1953–1961: The White House Correspondence and Memoranda Series* (Frederick, MD: University Publications of America, 1986).

38. Телеграма від дипломатичного представництва в Організації Об'єднаних Націй до Державного департаменту, 6 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d638.

39. Paul-Henri Charles Spaak, *The Continuing Battle: Memoirs of a European, 1936–1966*, trans. Henry Fox (London: Weidenfeld & Nicolson, 1971), 259.

40. Телеграма від делегації на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 11 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d647.

41. Повідомлення від державного секретаря президенту, 11 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:IV, d45.

42. Меморандум для різних посадовців Державного департаменту від Джона В. Гейнса-мол., 5 грудня 1956 року, Dulles/WHM/4/Meeting with the President January 1956 through July 1956 (1)/DDEL.

43. Paris 6080 (DULTE 7) to Secretary of State, December 10, 1956, DDRS/ CK3100231439. Про полегшення Айзенгавера в повідомленні полковника Ґудпастера до Мінніха [Айзенгавер до Даллеса], 12 грудня 1956 року, WHO/OSS/Subject/State/1/State Department/DDEL.

44. Paris POLTO 1393 to Secretary of State, December 12 1956, RG84/OAEO/Subject Files, 1955–59/41/NATO/NARA. (POLTO — індикатор серії телеграм.)

45. Luxembourg126 to Secretary of State, December 18, 1956, RG84/OAEO/41/ Subject Files, 1955–59/NARA.

46. Про незгоду між союзниками в НАТО стосовно ООН див. Keith Kyle, *Suez* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1991), 13. Див. також Lawrence S. Kaplan, *NATO and the UN: A Peculiar Relationship* (Columbia: University of Missouri Press, 2010), 1, 27.

47. Повідомлення від державного секретаря президенту, 11 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:IV, d45.

48. «Стислий протокол засідання Ради, проведеного в палаці Шайо, Париж, 16-й округ, у вівторок 11 грудня 1956 року о 15:30», 8 вересня 1956 року, C-R(56)70, NATO.

49. Це була загроза Батлера на випадок, якщо Суецький канал швидко не очистять від затоплених кораблів. Телеграма з посольства в Сполученому Королівстві до Державного департаменту, 26 лис-

топада 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d614; записи в блокноті секретаря за 29 листопада 1956 року, C.M.92(56)/205. Айзенгавер не хвилювався, що Британія вийде з НАТО через Суецькі події, але вважав імовірнішим, що Британія може вийти з ООН. Запис телефонної розмови між президентом в Огасті, Джорджія, та державним секретарем у Кі-Вест, Флорида, 27 листопада 1956 року, 9:25, FRUS:1955–1957:XVI, d618.

50. Солсбері турбувало, що Британія відштовхне НАТО або США від НАТО через виведення військ із Німеччини з фінансових причин. Записи в блокноті секретаря за 7 грудня 1956 року, C.M.97(56).

51. Дослівний протокол 71-го засідання Ради, проведеного в середу 12 грудня 1956 року о 10:30 в палаці Шайо, Париж, 16-й округ, 12 грудня 1956 року, C-R(56)71, NATO.

52. Дослівний протокол 69-го засідання Ради, проведеного в четвер 11 грудня 1956 року о 10:30 в палаці Шайо, Париж, 16-й округ, 11 грудня 1956 року, C-VR(56)69(Final), NATO.

53. Запис зустрічі з президентом, Вашингтон, 15 грудня 1956 року, 14:30, FRUS:1955–1957:IV, d54.

54. Щодо італійців див. Дослівний протокол 69-го засідання Ради, проведеного в четвер 11 грудня 1956 року о 10:30 в палаці Шайо, Париж, 16-й округ, 11 грудня 1956 року. Щодо бельгійців див. телеграму від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах ПАР до Державного департаменту, 12 грудня 1956 року; повідомлення від державного секретаря до президента, 11 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:IV, d43. Щодо британців див. телеграму від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 12 грудня 1956 року; FRUS:1955–1957:IV, d41.

55. Thomas Risse-Kappen, *Cooperation among Democracies: The European Influence on U.S. Foreign Policy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995), 104; Maurice Vaisse, "Post-Suez France," in Suez 1956: *The Crisis and Its Consequences*, ed. William Roger Louis and Edward Roger John Owen (Oxford: Oxford University Press, 1989).

56. Richard E. Neustadt, *Alliance Politics* (New York: Columbia University Press, 1970), 28; Victor H. Feske, "The Road to Suez: The British Foreign Office and the Quai d'Orsay, 1951–1957," in *The Diplomats, 1939–1979*, ed. Gordon Alexander Craig and Francis L. Loewenheim (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), 193; George Armstrong Kelly, *Lost Soldiers: The French Army and Empire in Crisis, 1947–1962* (Cambridge, MA: MIT Press, 1965), 192–193.

57. Телеграма від делегації на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 11 грудня 1956 року, FRUS:1955–1957:XVI, d647.

58. Телеграма від делегації Сполучених Штатів на міністерських зборах Північноатлантичної ради до Державного департаменту, 12 грудня 1956 року; FRUS:1955–1957:IV, d41.

59. Конференція керівників північноєвропейських дипломатичних представництв, Лондон, 19–21 вересня 1957 року: Стислий запис обговорень, FRUS:1955–1957:IV, d252.

60. Thomas M. Campbell Jr., "NATO and the United Nations in American Foreign Policy: Building a Framework for Power" in *NATO after Thirty Years*, ed. Robert Clawson (Wilmington, DE: Scholarly Resources, 1981), 133.

61. Цитується у Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace, 1956–1961: The White House Years* (Garden City, NY: Doubleday, 1965), 99.

62. Запис зустрічі з президентом 20 листопада 1956 року о 17:30, датовано 21 листопада 1956 року, 4 зустрічі з президентом із серпня до грудня 1956 року (2), у *The Papers of John Foster Dulles and of Christian A. Herter, 1953–1961: The White House Correspondence and Memoranda Series.*

63. John Dickie, *"Special" No More: Anglo-American Relations, Rhetoric and Reality* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1994), 98.

64. Alistair Horne, *Harold Macmillan*, vol. 2, 1957–1986 (New York: Viking, 1989), 25.

65. Harold Macmillan, *Riding the Storm*, 1956–1959 (London: Macmillan, 1971), 240. Згадування «молодшого партнера» в записі бесіди, Mid-Ocean Club, Бермудські острови, 21 березня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d268.

66. Matthew Jones, *The Official History of the UK Strategic Nuclear Deterrent*, vol. 1 (London: Routledge, 2017), 98–99.

67. Запис президента в щоденнику, 21 березня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d271; Eisenhower, *Waging Peace*, 124; Washington92 to FO, March 25, 1956, PREM 11/1836.

68. Eisenhower, *Waging Peace*, 125.

69. Конференція керівників північноєвропейських дипломатичних представництв, Лондон, 19–21 вересня 1957 року: Стислий запис обговорень, FRUS:1955–1957:IV, d252.

70. Robert A. Divine, *The Sputnik Challenge* (New York: Oxford University Press, 1993), 17, 34; W. W. Rostow, *The Diffusion of Power: An Essay in Recent History* (New York: Macmillan, 1972), 74–85.

71. Лист від прем'єр-міністра Макміллана до президента Айзенгавера, 20 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d304.

72. Гарольд Качча до Філіпа де Зулуети, 18 вересня 1957 року, PREM 11/2329.

73. Лист від президента Айзенгавера до прем'єр-міністра Макміллана, 11 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d305.

74. Запис бесіди з президентом, 15 жовтня 1957 року, Dulles/ WHM/5/Meetings with the President—1957 (2)/DDEL.

75. Лист від Макміллана до Айзенгавера, переданий 16 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d306.

76. Лист від Макміллана до Айзенгавера, переданий 16 жовтня 1957 року.

77. Washington 2088 to FO, October 15, 1957, PREM 11/2329.

78. Записи в блокноті секретаря за 21 жовтня 1957 року, C. 74 (57).

79. «Вашингтонські перемовини — Опис британського підходу», 20 жовтня 1957 року, PREM 11/2329.

80. Запис зустрічі з президентом, 22 жовтня 1957 року, датовано 31 жовтня 1957 року, WHO/OSS/Subject/State/2/State Department/DDEL; «Оцінка НАТО», недатований бриф для перемовин Макміллана, 23-25 жовтня 1957 року, DDRS/CK3100229038.

81. Запис зустрічі, офіс державного секретаря Даллеса, Державний департамент, Вашингтон, 17 жовтня 1957 року, 17:00, FRUS:1955–1957:XXVII, d307.

82. Запис бесіди, Державний департамент, Вашингтон, 18 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d308.

83. Запис зустрічі з президентом, 22 жовтня 1957, датовано 31 жовтня 1957 року, WHO/OSS/Subject/State/2/State Department/DDEL. Див. також запис зустрічі, офіс державного секретаря Даллеса, Державний департамент, Вашингтон, 17 жовтня, 1957 року; запис бесіди, Державний департамент, Вашингтон, 18 жовтня 1957 року.

84. Меморандум від посла в Канаді (Мерчант) для державного секретаря, 19 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d309.

85. Як пізніше сказав Даллес Ллойду: «Так само як нашу двосторонню Декларацію про спільну мету розроблено, щоби висловити ідеї, які можна ввести в НАТО, НАТО своєю чергою слід висловити ідеї, які однаково міг би застосовувати й сприймати весь вільний світ». Даллес до Селвіна Ллойда, 4 грудня 1957 року, Dulles/Chron/15/December 1957 (3)/DDEL.

86. Меморандум від державного секретаря для президента [з додатками], 21 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d310.

87. Десмонд Доннеллі до Ачесона, 28 вересня 1960 року, Corr./8/105.

88. Запис бесіди, британське посольство, 23 жовтня 1957 року, 15:00, FRUS:1955–1957:XXVII, d316.

89. Записи в блокноті секретаря за 31 грудня 1957 року, C.C.86(57).

90. Harold Macmillan, *The Macmillan Diaries: Prime Minister and After, 1957–1966*, ed. Peter Catterall (London: Macmillan, 2011), 67.

91. Macmillan, *The Macmillan Diaries*, 67.

92. Чинна політична ситуація, 23 жовтня 1957 року, DDRS/CK3100243120; Тісніші відносини США-СК і співробітництво вільного світу, 23 жовтня 1957 року, DDRS/CK3100322048; Співробітництво вільного світу; Збори під головуванням президента та прем'єр-міністра Макміллана, 24 жовтня 1957 року, 10:30, DDRS/CK3100075459; «Оцінка НАТО».

93. Співробітництво вільного світу; Збори під головуванням президента та прем'єр-міністра Макміллана, 24 жовтня 1957 року.

94. Співробітництво вільного світу; Збори під головуванням президента та прем'єр-міністра Макміллана, 24 жовтня 1957 року. Після вашингтонських перемовин посадовці з Лондону й Вашингтону створили таємні робочі групи для координування політики та операцій. Matthew Jones, "Anglo-American Relations after Suez, the Rise and Decline of the Working Group Experiment and the French Challenge to NATO, 1957–1959," *Diplomacy & Statecraft* 14, no. 1 (March 2003): 49–79.

95. Запис бесіди, Білий дім, Вашингтон, 24 жовтня 1957 року, 10:30, FRUS:1955–1957:XXVII, d320.

96. Тіммонс до Вольфа, 30 жовтня 1957 року, RG59/EUR/Records of the Director, 1955–60/Correspondence Files, 1955–1959/1/RA Correspondence, 1957/NARA.

97. Берджесс до Ельбріка, 17 жовтня 1957 року, RG59/EUR/Records of the Director, 1955–60/Correspondence Files, 1955–1959/1/RA Correspondence, 1957/NARA.

98. Macmillan, *Riding the Storm*, 313.

99. Запис бесіди, Державний департамент, Вашингтон, 18 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:IV, d59. Перед зустріччю Айзенгавера попередили, що перемовини Макміллана «в деяких кабінетах НАТО можуть розтлумачити як ознаку, що англо-американський союз відтепер буде форумом, на якому ухвалюватимуть основні рішення Заходу». Меморандум для президента, 23 жовтня 1957 року, DDRS/CK3100238980.

100. Запис бесіди, Білий дім, Вашингтон, 25 жовтня 1957 року, 14:05–14:32, FRUS:1955–1957:XXVII, d332; Запис бесіди, Вашингтон, 23 жовтня 1957 року, FRUS:1955–1957:XXVII, d317.

101. Цитується в Eisenhower, *Waging Peace*, 214.

102. Запис бесіди, Білий дім, Вашингтон, 23 жовтня 1957 року.

103. Даллес до Селвіна Ллойда, 2 листопада 1957 року, 15/November 2, 1957/*The Papers of John Foster Dulles and Christian A. Herter, 1953–1961, Chronological Correspondence Series* (Frederick, MD: University Publications of America, 1986).

104. Даллес до Нітце, 3 листопада 1957 року, 15/1957 (3)/DHCC.

105. Про тісні зв'язки між перемовинами Макміллана та зборами НАТО див. Фішер Гоув до заступника державного секретаря, «Збори голів урядів НАТО», 4 листопада 1957 року, WHO/SANSA/SAS/Subject/6/NATO Meeting—December 1957 (1)/DDEL.

106. Даллес до Стівенсона, 5 листопада 1957 року, 15/November 1957 (3)/DHCC.

107. Попередній меморандум: Позиція США в Північноатлантичній раді в грудні 1957 року, Едлай Е. Стівенсон, 4 листопада 1957 року, DDRS/CK3100210807.

108. «Збори голів урядів НАТО», Стівенсон до державного секретаря, 29 листопада 1957 року, і «Координування економічної оборони», Стівенсон до державного секретаря, 5 грудня 1957 року, обидва документи в PPC/Subject Files, 1954–1962/151/Europe, 1957/NARA.

109. Про міжнародне сум'яття, спричинене призначенням Стівенсона, а потім його відмовою відвідати збори див. «Відносини з Радянським Союзом», меморандум Кабінету міністрів, 21 січня 1958 року, C.(58)9.

110. Меморандум без назви, 7 листопада 1957 року, WHO/SANSA/SAS/Subject/6/ NATO Meeting—December 1957 (1)/DDEL.

111. «Грудневі збори голів урядів НАТО: Цілі та завдання», 7 листопада 1957 року, WHO/SANSA/SAS/Subject/6/NATO Meeting—December 1957 (1)/DDEL.

112. Гармонізація політик НАТО за допомогою політичних консультацій (довідковий документ), Збори голів урядів НАТО, Париж, 16-18 грудня 1957 року, 4 грудня 1957 року, DDRS/CK3100241796.

113. Телеграма посла в Німеччині (Брюс) до Державного департаменту, 19 листопада 1957 року, FRUS:1955–1957:IV, d61.

114. Hans-Peter Schwarz, *Konrad Adenauer: A German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction*, vol. 2, *The Statesman*: 1952–1957, trans. Geoffrey Penny (Providence: Berghahn Books, 1997), 311–324.

115. Лист від канцлера Аденауера до державного секретаря, 19 листопада 1957 року, FRUS:1955–1957:IV, d62.

116. Телеграма посла в Німеччині (Брюс) до Державного департаменту, 19 листопада 1957 року.

117. Запис бесіди, британське посольство, Париж, 14 грудня 1957 року, 11:30, FRUS:1955–1957:IV, d72.

118. Paris1993 to Secretary of State, October 21, 1957, DDRS/CK3100116246; Норстад до Айзенгавера, 7 листопада 1957 року, DDRS/CK3100662590. Про план ядерного запасу та його місце в політиці надання ядерної зброї в епоху Айзенгавера див. Trachtenberg, *Constructed Peace*, 193–207.

119. Запис зустрічі з президентом, 22 жовтня 1957 року, датовано 31 жовтня 1957 року. WHO/OSS/Subject/State/2/State Department/DDEL. Див. також «Запис обговорення, середа 6 листопада 1957 року, у Державному департаменті», без дати, DDRS/CK3100307791.

120. Запис обговорення на 348-му засіданні Ради національної безпеки, Вашингтон, 12 грудня 1957 року, FRUS:1955–1957:IV, d69; «Коментарі Роберта Катлера щодо чернетки №3 — 9 грудня 1957 року», WHO/SANSA/SAS/Subject/6/NATO Meeting—December 1957 (2)/DDEL.

121. Запис зустрічі з президентом, 11 грудня 1957 року, 10:00, 12 грудня 1957 року, WHO/OSS/ITM/3/NATO Meeting, December 1957/DDEL; меморандум до президента від Катлера, «Збори НАТО», 26 листопада 1957 року, WHO/ SANSA/SAS/Subject/6/NATO Meeting—December 1957 (2)/DDEL.

122. Генералу Норстаду, SHAPE, від генерала Ґудпастера, 26 листопада 1957 року, WHO/ OSS/ITM/3/NATO Meeting, December 1957/DDEL; Eisenhower, *Waging Peace*, 230; запис зустрічі з президентом, 11 грудня 1957 року, 10:00.

123. Повідомлення з Білого дому від Ґудпастера до Адамса, 17 грудня 1957 року, DDRS/CK3100268729; John S. D. Eisenhower, *Strictly Personal* (Garden City, NY: Doubleday, 1974), 197.

124. Запис у щоденнику Макміллана 16 грудня 1957 року, Macmillan, *The Macmillan Diaries*, 77.

125. Про менш щедре зауваження Макміллана див. у записі зустрічі прем'єр-міністра з президентом Айзенгавером, 16 грудня 1957 року, PREM 11/1845.

126. Department of State 4558 to London (Eisenhower to Macmillan), December 26, 1957, DDRS/CK3100216007.

127. Trachtenberg, *Constructed Peace*, 194.

128. Записи в блокноті секретаря за 20 грудня 1957 року, CC(57)84, CAB 195/17/4; «Нотатки персоналу № 290», 29 січня 1958 року, DDRS/CK3100256067.

129. Цю ідею просували Макміллан, Спаак і турки; більшість країн дали ухильну відповідь, а скандинави та канадці були особливо проти. Записка канадської делегації, комітет політичних радників, 24 квітня 1958 року, AC/119-WP(58)341, NATO. Див. також «Відносини між НАТО й Багдадським пактом», 15 лютого 1957 року, CM(57)20, NATO.

130. К. Д. Джексон до Дж. В. Джессапа, 26 грудня 1957 року, Jackson/69/Log-1957 (4)/DDEL.

131. Запис за 14 грудня 1957 року, Macmillan, *The Macmillan Diaries*, 76; записи в блокноті секретаря за 31 грудня 1957 року, C.C.86(57).

132. Записи в блокноті секретаря за 31 грудня 1957 року, C. 86(57).

133. «Коментарі до протоколу вашингтонських зборів», Джебб Ллойду, 15 червня 1958 року, PREM 11/2329.

134. Irwin M. Wall, *France, the United States, and the Algerian War* (Berkeley: University of California Press, 2001), xi.

135. Запис бесіди, 21 травня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d8; телеграма з посольства у Франції до Державного департаменту, 10 червня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d19; телеграми з посольства у Франції до Державного департаменту, 21 травня та 10, 14, 19, 30 червня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, docs. 9, 19, 21, 22, 29.

136. Ця частина відредагована з FRUS:1958–1960:VII:2, d344, але доступна в «Англо-американські відносини з урядом генерала де Ґолля», запис бесіди, 9 червня 1958 року, DDRS/CK3100050804.

137. Меморандум заступника державного секретаря з європейських справ (Елбрік) до виконувача обов'язків державного секретаря Гертера, 27 травня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d12.

138. Це те, що де Ґолль сказав Джеббу. Paris331 to Foreign Office, June 25, 1958, PREM 11/2326.

139. «Бриф № III (b) "НАТО: військова стратегія», для візиту прем'єр-міністра до Парижу, 29–30 червня, PREM 11/2326; Запис бесіди з м-ром Спааком у посольстві Її Величності, Париж, 30 червня 1958 року, PREM 11/2326.

140. Paris331 to Foreign Office, June 25, 1958.

141. Запис бесіди з м-ром Спааком у посольстві Її Величності, Париж, 30 червня 1958 року, PREM 11/2326.

142. Перефразовано в протоколі А. Д. Ф. Пембертоном-Піготтом, 6 липня 1956 року, FO 371/137819. Труднощі у зв'язку зі зміною договору в UKDel141 Saving to FO, 3 липня 1958 року, FO 371/137819.

143. Запис бесіди з м-ром Спааком у посольстві Її Величності, Париж, 30 червня 1958 року, PREM 11/2326.

144. Запис бесіди з м-ром Спааком у посольстві Її Величності, Париж, 30 червня 1958 року.

145. Запис бесіди Даллеса й де Ґолля 5 липня 1958 року в готелі *Matignon*, RG59/Bohlen/12/361.1 De Gaulle 1958/NARA.

146. Запис бесіди Даллеса й де Ґолля 5 липня 1958 року в готелі *Matignon*.

147. Запис бесіди 5 липня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d355; Запис бесіди 9 липня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d39.

148. Запис бесіди 9 липня 1958 року.

149. Запис бесіди 10 липня 1958 року, DDRS/CK3100297901.

150. Hervé Alphand, *L'Étonnement d'être*, journal 1939–1973 (Paris: Fayard, 1977), 290.

151. Wall, *France, the United States, and the Algerian War*.

3. Об'єднані історією

1. Лист від президента де Ґолля до президента Айзенгавера, 17 вересня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d45. Текст листів і доданого меморандуму для Айзенгавера та Макміллана доступний у DDF:1958:2, документи 170 і 165 відповідно.

2. Робертс до Гоєра-Міллара, 8 грудня 1958 року, FO 371/137826. Про необізнаність де Голля щодо НАТО див. «Лист де Голля», запис бесіди, 20 жовтня 1958 року, DNSA/BC00222; телеграма з посольства у Франції до Державного департаменту, 1 червня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d16; UKDel254 to FO, October 7, 1960, FO 371/154576. Про зусилля французьких посадовців пояснити де Голлю про НАТО див. «Запис бесіди, Париж, 31 жовтня 1958 року», RG59/WE/France/4/Memos of Conversation 1958 (folder 2)/NARA; UKDel359 to FO, November 4, 1958, FO 371/137824. Стосовно проблем тлумачення, пов'язаних з обговорення НАТО де Голлем, див. *Frédéric Bozo, Deux stratégies pour l'Europe: De Gaulle, les États-Unis et l'Alliance atlantique: 1958–1969*, Espoir (Paris: Plon, Fondation Charles de Gaulle, 1996), 38.

3. UKDel287 to FO, October 7, 1958. Див. також UKDel275 to FO, October 3, 1958, FO 371/137820; UKDel359 to FO, November 4, 1958, FO 371/137824.

4. London to Department of State, March 11, 1959, DDRS/CK3100093498. Співробітники розвідки Державного департаменту вважали світогляд де Голля «по суті світоглядом вісімнадцятого століття». «Проблеми та перспективи боротьби Республіки», розвідувальний звіт БРД № 8374, 6 грудня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d424.

5. Усна історія Джона Ледді, LBJL.

6. "De Gaulle Assails U.S. Policy on Ruhr: Also Condemns Western Union Defense Plan, Paris Regime—Cool on Marshall Aid," Harold Callender, New York Times, November 18, 1948, 1.

7. Запис бесіди 21 грудня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d559. Про реакцію французьких посадовців на відмову де Голля зрозуміти НАТО див. повідомлення Робертса до Рамбольда, 11 листопада 1959 року, FO 371/146310, та Робертса до Рамбольда, 23 січня 1959 року, FO 371/146305.

8. Serge Berstein, *The Republic of de Gaulle*, 1958–1969, trans. by Peter Morris (New York: Cambridge University Press, 1993), 92. Див. також запис бесіди 26 квітня 1962 року, NSF/226/NATO, Weapons, Cables, France/JFKL.

9. UKDel359 to FO, 4 листопада 1958 року, FO 371/137824.

10. "CPX 7: Final Address by D/SACEUR," April 19, 1957, AWF/Name/21/ Montgomery, F/M 1957 thru 1959 (2)/DDEL.

11. M. Chauvel, Ambassadeur de France à Londres, à M. Couve de Murville, Ministère des Affaires Étrangères, October 25, 1958, DDF:1958:2, d283.

12. Робертс до Рамбольда, 2 жовтня 1958 року, FO 371/137820. Британські посадовці сказали своїм європейським колегам, що Монтгомері «найдурніша в політичних питаннях людина в Сполученому Королівстві». Bonn798 to the Secretary of State, October 31, 1958, DNSA/BC00226. Див. також UKDel214 to FO, June 19, 1959, PREM 11/3002.

13. Про схоже мислення Макміллана та Айзенгавера див. «Чинна політична ситуація», 23 жовтня 1957 року, DDRS/CK3100243120; запис бесіди в Білому домі, 11 червня 1958 року, 14:30, Dulles/Chron/16/ June 1958 (3)/DDEL. Див. також M. Alphand, Ambassadeur de France à Washington, à M. Louis Joxe, Secrétaire Général du Département, 2 жовтня 1958, DDF:1958:2, d221.

14. Переклад меморандуму Спаака без назви та дати, 15 жовтня 1958 року, NP/90/NATO General (6)/DDEL.

15. FO7124 to Washington, 9 жовтня 1958 року, PREM 11/2328.

16. Запис бесіди 6 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d50.

17. Запис бесіди «Пропозиції де Голля для НАТО», 3 листопада 1958 року; запис у щоденнику за 8 жовтня 1958 року, MD:PM, 163. Норстад також отримав копію меморандуму від одного з лейтенантів де Голля: UKDel345 Saving to FO, 15 жовтня 1958, FO 371/137821.

18. "Note du Département," September 25, 1958, DDF:1958:2, d200.

19. Щодо «майже в істериці» див. «Лист де Голля», запис бесіди 20 жовтня 1958 року, DNSA/BC00222; запис бесіди 6 жовтня 1958 року; FRUS:1958–1960:VII:2, d50; телеграма від посольства в Італії до Державного департаменту, 18 жовтня 1958 року, 23:00, FRUS:1958–1960:VII:2, d61.

20. Bozo, *Deux stratégies pour l'Europe*, 37; FO7124 to Washington, October 9, 1958, PREM 11/2328; UKDel269 to FO, October 1, 1958; Paris451 to FO, October 2, 1958, FO 371/137820; Сейду до Кува де Мюрвіля, 28 жовтня 1958 року, DDF:1958:2, d293. Бланкенхорн, німецький посол, уважав повідомлення «навіть гіршим, ніж він припускав»: UKDel277 to FO, October 3, 1958, FO 371/137820.

21. Брюс у телеграмі з посольства в Німеччині до Державного департаменту, 9 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d159; Bonn815 to the Secretary of State, October 15, 1958, DNSA/BC00218. Щодо німецького наполягання про тільки дві наддержави див. Сейду до Кува, 26 жовтня 1958 року, DDF:1958:2, d286.

22. Лист від президента Айзенгавера до президента де Голля, 20 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d63. Про розчарування де Голля див. Paris485 to FO, October 21, 1958, PREM 11/3002; Note Pour le Cabinet du Ministère, October 22, 1958, DDF:1958:2, d276. Альфана цитують у Вашингтон 2833 до FO, 20 жовтня 1958, FO 371/137822.

23. M. Chauvel, Ambassadeur de France à Londres, à M. Couve de Murville, Ministère des Affaires Étrangères, October 25, 1958, DDF:1958:2, d283.

24. Меморандум про «Пропозиції де Голля», доданий до листа від Елбріка до державного секретаря, «Ваша сьогоднішня зустріч із генералом Ґрюнтером і м-ром Маклоєм», 16 жовтня 1958 року, RG59/WE/France/2/De Gaulle Government, 1958/NARA. Качча передав застереження Ллойда Даллесу: див. запис бесіди, 17 жовтня 1958 року. FRUS:1958– 1960:VII:2, d59. Про британське занепокоєння торгівлею див. телеграму з Державного департаменту до посольства в Сполученому Королівстві, 8 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d51; FO 2308 to Paris, 20 жовтня 1958 року, FO 371/137822.

25. Написано в Paris483 to FO, October 21, 1958, PREM 11/3002.

26. FO7124 to Washington, October 9, 1958. PREM 11/2328.

27. «Лист де Голля», запис бесіди, 20 жовтня 1958 року, DNSA/BC00222; запис бесіди, 27 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d65; Washington2900 to FO, October 27, 1958; і FO7587 to Washington, October 28, 1958, обидва документи в FO 371/137823.

28. Брюс порадив тристоронні перемовини як «спосіб відкрити де Голлю очі на серйозні проблеми та небезпеки, притаманні його пропозиції»; телеграма з посольства в Німеччині до Державного департаменту, 9 жовтня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d159.

29. Телеграма з Державного департаменту до посольства у Франції, 31 жовтня 1958 року, 20:52, FRUS:1958–1960:VII:2, d67; лист від британського посла (Качча) до державного секретаря Даллеса, 7 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d68.

30. Телеграма з посольства у Франції до Державного департаменту, 29 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d75.

31. Альфан до Кува, 4 грудня 1958 року, DDF:1958:2, d390.

32. Запис бесіди 4 грудня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d136.

33. Альфан до Кува, 4 грудня 1958 року.

34. Alphand, *L'Étonnement d'être*, 292.

35. Запис бесіди 10 грудня 1958 року. FRUS:1958–1960:VII:2, d78.

36. Запис обговорення на 390-му засіданні Ради національної безпеки, 11 грудня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d163.

37. Телеграма від державного секретаря Даллеса Державному департаменту, 15 грудня 1958 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d82.

38. London3311 to SecState, December 22, 1958, NP/99/DeGAULLE, Charles (2)/ DDEL.

39. Note du Département, December 17, 1958, DDF:1958:2, d427; London to Secretary of State, 3311, Section 2 of 2, December 22, 1958, NP/99/DeGAULLE, Charles (2)/ DDEL.

40. «Державний секретар погодився на ——», 16 грудня 1958 року, RG59/Bohlen/12/361.1 De Gaulle 1958/NARA; «Перемовини США, СК і Франції щодо Далекого Сходу», 15 січня 1959 року, RG59/BAA/OIAA/RPM, 1951–1963/4/Tripartite I/NARA.

41. План генерала де Голля: запис тристоронньої зустрічі, проведеної в Державному департаменті 3 лютого 1959 року, FO 371/146306. Див. Кув до Альфана, 18 січня 1959 року, DDF:1959:1, d33.

42. Запис бесіди 9 січня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d87. Див. також Alphand, *L'Étonnement d'être*, 300; Washington78 to FO, January 10, 1959, FO 371/146303; «Думки де Голля щодо тристоронніх консультацій», запис бесіди, 22 січня 1959 року, RG59/WE/France/3/Memos of Conversation 1959 (folder 2)/ NARA; «Бесіда державного секретаря з генералом Норстадом», запис, 12 лютого 1959 року, DNSA/BC00762.

43. Запис зустрічі з президентом, 9 лютого 1959 року, 10:30, 10 лютого 1959 року, WHO/OSS/Subject/DOD/4/Joint Chiefs of Staff (6)/DDEL.

44. Запис для протоколу помічника президента, 3 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d192.

45. Стислий виклад розвідувальних даних, повідомлених президенту, 28 лютого 1959 року, DDRS/CK3100105145; Paris POLTO 2446 to Secretary of State, February 28, 1959, DDRS/CK3100226231.

46. Запис бесіди 3 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d194; це було перефразування Френком Робертсом інформації, яку йому надали французи. UKDel145 to FO, March 2 1959, FO 371/146394; запис бесіди 27 січня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d90.

47. Робертс цитує Норстада, UKDel145 to FO, March 2, 1959, FO 371/146394.

48. Запис бесіди 3 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d194.
49. Берлінська криза є темою розділу 4.
50. UKDel122 to FO, March 4, 1959, FO 371/146394.
51. Переданий раді французький текст в англійському перекладі, UKDel129 to FO, March 6, 1959, FO 371/146394.
52. UKDel114 to FO, February 28, 1959; UKDel148 Saving to FO, March 3, 1959; UKDel122 to FO, March 4, 1959; усі документи в FO 371/146394.
53. Запис бесіди 3 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d194; меморандум від Гертера до Айзенгавера, 4 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d195.
54. Запис бесіди 4 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d97.
55. Запис бесіди 11 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d201; Alphand to Couve, March 11, 1959, DDF:1959:1, d148.
56. Телеграма з Державного департаменту до посольства у Франції, 22 березня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d206.
57. «Загальні проблеми, зокрема Далекий Схід, Близький Схід і глобальна стратегія», 22 березня 1959 року, DDRS/CK3100493552.
58. «Загальні проблеми, зокрема Далекий Схід, Близький Схід і глобальна стратегія», 22 березня 1959 року; запис зустрічі з президентом, 22 березня 1959 року, 09:00. (DDRS—1958–1960).
59. Телеграма з Державного департаменту до посольства у Франції, 22 березня 1959 року.
60. Запис бесіди 9 січня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d87.
61. «Тристоронні перемовини щодо Африки», чернетка меморандуму для президента, під прикриттям меморандуму Мерфі для державного секретаря, 22 квітня 1959 року, RG59/BAA/OIAA/RPM/4/ Tripartite 1/NARA.
62. «Четверті тристоронні перемовини щодо Африки», 21 квітня 1959 року, RG59/PPC/Subject Files, 1954–1962/148/Africa, 1959–60/NARA.
63. «П'яті тристоронні перемовини щодо Африки», 21 квітня 1959 року, RG59/PPC/Subject Files, 1954–1962/148/Africa, 1959–60/NARA.
64. «П'яті тристоронні перемовини щодо Африки», 21 квітня 1959 року.
65. Меморандум заступника державного секретаря з європейських справ (Мерчант) для державного секретаря Гертера, 5 травня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d111.
66. Запис бесіди 1 травня 1959 року, 15:30, FRUS:1958–1960:VII:2, d109.
67. UKDel345 Saving to FO, October 14, 1958, FO 371/137821.
68. Лист від президента де Голля до президента Айзенгавера, 25 травня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d117. Ядерне питання, за словами Кува де Мюрвіля, було «пов'язане» з іншими темами тристоронніх перемовин: глобальною стратегією, військовим плануванням і рішеннями щодо використання ядерної зброї. Запис бесіди, 24 травня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d116.
69. Запис бесіди державного секретаря та генерала Норстада в резиденції «Чекерс» 29 червня 1959 року, FO 371/146404; UKDel209 Saving to FO, July 2, 1959, FO 371/146403.
70. Молле в повідомленні Робертса до Гоєра-Міллара, 24 червня 1959 року, FO 371/146309. Див. також записку Джебба для державного секретаря, 22 липня 1959 року, FO 371/146310; BJSM Washington MD 380 to Ministry of Defence, London, June 13, 1959, FO 371/146308.
71. Меморандум заступника державного секретаря з європейських справ (Мерчант) до державного секретаря Гертера, 10 липня 1959 року, FRUS:1958–1960: XIII, d294.
72. Alphand, *L'Étonnement d'être*, 303–304.
73. Робертс до державного секретаря, 17 липня 1959 року, FO 371/146405.
74. Запис у щоденнику за 15 серпня 1959 року, щоденник Івліна Шакбурга, MS191/1/2/7, CRL.
75. Запис у щоденнику за 15 серпня 1959 року, щоденник Івліна Шакбурга.
76. «Меморандум» [переклад меморандуму Спаака, липень 1959 року], NP/107/Gen. Norstad-Miscellaneous (2)/DDEL.
77. Робертс до державного секретаря, 17 липня 1959 року, FO 371/146405.
78. Washington TOPOL 141 to USRO Paris, July 18, 1959, NP/47/France 1955–1959/ DDEL; Робертс до державного секретаря, 22 липня 1959 року, FO 371/146405.
79. Робертс до державного секретаря, 21 липня 1959 року, FO 371/146405; Washington TOPOL 141 to USRO Paris, July 18, 1959.
80. «Деякі можливі теми для обговорення очільників західних урядів», 20 серпня 1959 року, RG59/ PPC, Subject Files, 1954–1962/151/Europe 1959/NARA.

81. Запис зустрічі з президентом, 21 серпня 1959 року, WHO/OSS/ Subject/State/3/State Department/ DDEL.
82. Запис бесіди 2 вересня 1959 року, 12:00, FRUS:1958–1960:VII:2, d130. Див. також запис бесіди, 2 вересня 1959 року, 16:00, FRUS:1958– 1960:VII:2, d131; Vernon A. Walters, *Silent Missions* (Garden City, NY: Doubleday, 1978), 489.
83. Щодо Лаосу див. запис бесіди в Парижі 15 вересня 1959 року, RG59/WE/France/3/Memos of Conversation 1959 (folder 2)/NARA. Щодо зброї див. повідомлення Гуда до Рамбольда, 11 вересня 1959 року, FO 371/146310. Щодо обох тем див. меморандум для президента «Стан справ, обговорюваних вами протягом вашої нещодавньої поїздки до Європи», WHO/ OSS/Subject/State/3/State Department/ DDEL. Посадовці Державного департаменту сказали британцям, що Айзенгавер погодився створити «тристоронні ситуативні "штабні групи"», до складу яких увійдуть військові та політичні представники, оскільки «це те, чого хочуть французи». Повідомлення від Гуда до Рамбольда, 11 вересня 1959 року, FO 371/146310; «Справи НАТО», А. Д. Ф. Пембертон-Піггот, 5 жовтня 1959 року, FO 371/146345; телеграма з посольства у Франції до Державного департаменту, 15 вересня 1959 року, 17:00, FRUS:1958–1960:VII:2, d137; запис зустрічі з президентом Айзенгавером, 4 листопада 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d226.
84. «Стан справ, обговорюваних вами протягом вашої нещодавньої поїздки до Європи»; запис зустрічі з президентом Айзенгавером, 4 листопада 1959 року.
85. «Загальне співробітництво НАТО» 6 жовтня 1959 року, RG59/APMA, Subject Files, 1953–1962/17/ France, vol. 1/NARA.
86. Запис бесіди в Парижі 30 вересня 1959 року, RG59/WE/France/3/ Memos of Conversation 1959 (folder 2)/NARA.
87. Робертс до Гоєра-Міллара, 8 жовтня 1959 року, FO 371/146344.
88. Запис у щоденнику за 6 жовтня 1959 року, щоденник Івліна Шакбурга, MS191/1/2/8, CRL.
89. Кавча до Рамбольда, 13 жовтня 1959 року, FO 371/146344.
90. Рамбольд до державного секретаря, 16 грудня 1959 року, FO 371/146406.
91. Робертс до Гоєра-Міллара, 4 грудня 1959 року. Крістофер Стіл чув те саме в Німеччині. Див. повідомлення Стіла до Гоєра-Міллара, 8 грудня 1959 року, FO 371/146406.
92. Джебб до Рамбольда, 2 грудня 1959 року, FO 371/146310.
93. Американським є запис зустрічі 20 грудня 1959 року, FRUS:1958– 1960:VII:2, d151. Британський запис див. у «Витяг із тристороннього зустрічі в Рамбує о 10:15 20 грудня 1959 року», FO 371/152095.
94. Записка для сера Ф. Гоєра-Міллара «Запропоновані тристоронні обговорення», 21 грудня 1959 року, FO/371/152095. Див. також записку Гоєра-Міллара 26 лютого 1960 року, та з ініціалами Ллойда на зворотному боці теки «Візит прем'єр-міністра до генерала де Голля», 26 лютого 1960 року, FO 371/152096.
95. Що гірше, Німеччина, імовірно, могла очолити ЄЕС. Хронологічний протокол зборів о 15:00, 29 листопада 1959 року, PREM 11/2679.
96. Особиста записка прем'єр-міністра для міністра закордонних справ, M506/59, December 22, 1959, PREM 11/3002.
97. «Витяг із запису бесіди державного секретаря та м-ра Гертера в посольстві США в Парижі 21 грудня 1959 року», FO 371/152095.
98. Гоєр-Міллар до державного секретаря, 13 січня 1960 року, FO 371/152095; де Зулуета до А. К. І. Семюеля, 1 лютого 1960 року, FO 371/152095.
99. Особиста записка прем'єр-міністра для міністра закордонних справ, M. 522/59, 24 грудня 1959 року, FO 371/152095.
100. Лист від державного секретаря Гертера міністру закордонних справ Куву де Мюрвілю, 30 грудня 1959 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d153. Див. також записку Гоєра-Міллара для Діна, Рамбольда та особистих секретарів, 11 січня 1960 року, FO 371/152095.
101. «Додаток А: Історія пропозицій для "Тристоронніх консультацій"», без дати, FO 371/152098.
102. Paris187 to FO, May 19, 1960, PREM 11/3005.
103. «Витяг із бесіди прем'єр-міністра з президентом Айзенгавером о 16:00 у середу, 18 травня [1960]», без дати, FO 371/152098. Див. також запис за 21 травня 1960 року, MD:PM, 301.
104. Washington1064 to FO, May 25, 1960, FO 371/152098.
105. На полях оновленого перекладу: «тобто влада ухвалювати рішення про напрям дій». «Запис бесіди», 18 травня 1960 року, 17:00–18:20, AWF/ INTL/44/Paris Meetings May 1960 (1)/DDEL. Британським записом є «Запис зустрічі в Єлисейському палаці о 5 годині в середу, 18 травня», 19 травня 1960 року, PREM 11/3005.
106. Запис бесіди 18 травня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d173.

107. «Тристоронні консультації», протокол, 21–23 травня 1960 року, FO 371/152097; повідомлення від прем'єр-міністра Макміллана до президента Айзенгавера, 25 травня 1960 року, FRUS:1958– 1960:VII:2, d177; «Тристоронні консультації», Пітер Ремсботем, 14 червня 1960 року, FO 371/152100; Department of State TODEL 7 to Amembassy, Manila, June, 15, 1960, WHO/OSS/INTL/5/France—vol. 3 of 3 (3)/DDEL.

108. «Текст заяви для ради НАТО про тристоронні переговори», додано до CRO50, 15 червня 1960 року, FO 371/152099.

109. «Тристоронні переговори», 8 червня 1960 року, підготовлено делегацією Сполученого Королівства, 9 червня 1960 року, FO 371/152099.

110. UKDel269 to FO, October 1, 1958, FO 371/137820.

111. Робертс до Томпкінса, 1 липня 1960 року, FO 371/152100. Спаак висловив схожі думки; див. UKDel191 to FO, June 11, 1960, FO 371/152099; телеграма з Державного департаменту до посольства у Франції, 17 червня 1960 року, 11:06, FRUS:1958–1960:VII:2, d183.

112. Робертс до Томпкінса, 1 липня 1960 року.

113. Запис бесіди 20 червня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d184.

114. Запис телефонної розмови між президентом Айзенгавером і державним секретарем Гертером, 1 липня 1960 року, 14:00, FRUS:1958–1960:VII:2, d188. Див. також телеграму з посольства у Франції до Державного департаменту, 24 липня 1960 року, 19:00, FRUS:1958–1960:VII:2, d186.

115. Повідомлення від прем'єр-міністра до президента Айзенгавера, без дати, FO 371/152100.

116. Чернетку, яку показали Кавча, див. у Washington1411 to FO, July 18, 1960, FO 371/152101.

117. Записка П. Е. Ремсботема, 21 червня 1960 року, FO 371/152100. 118. Washington1435 to FO, July 20, 1960, FO 371/152101.

119. Телеграма з дипломатичного представництва в ООН до Державного департаменту, 14 липня 1960 року, 15:00, FRUS:1958–1960:XIV, d123.

120. Циркулярна телеграма від Державного департаменту певним дипломатичним представництвам, 21 липня 1960 року, FRUS:1958–1960:XIV, d143.

121. UKDel180 to FO, July 14, 1960, FO 371/146696; UKDel182 to FO, July 14, 1960, FO 371/146696.

122. UKDel252 Saving to FO, July 20, 1960, FO 371/146696.

123. Телеграма з Державного департаменту до посольства в Бельгії, 2 серпня 1960 року, FRUS:1958–1960:XIV, d160n2. Див. також відверте, але дуже конфіденційне попередження де Стерке британцям в UKDel194 to FO, July 27, 1960, FO 371/146696.

124. Телеграма з Державного департаменту до посольства в Бельгії, 2 серпня 1960 року; UKDel189 to FO, July 25, 1960, FO 371/146696.

125. UKDel205 to FO, August 5, 1960; Джозеф Дж. Ворлд до постійних представників, 9 серпня 1960 року, обидва документи в FO 371/146696. Про публічний захист Спааком бездіяльності НАТО в Конго див. Брюссельську аерограму G-69 Державному секретарю, 21 вересня 1960 року, DDRS/ CK3100216156.

126. Paris341 to FO, December 1, 1960, PREM 11/3780; Paris563 to Secretary of State, August 11, 1960, WHO/OSS/INTL/5/France—Vol. III of III (4)/DDEL.

127. Лист від президента де Голля президенту Айзенгаверу, 9 серпня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d191.

128. Paris307 to FO, August 9, 1960, FO 371/152102.

129. Запис телефонної розмови між президентом Айзенгавером і державним секретарем Гертером, 10 серпня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, d192; записка Айзенгавера, 10 серпня 1960 року, AWF/ Whitman Diary/11/[ACW]Diary August 1960 (2)/DDEL.

130. Запис зустрічі з президентом Айзенгавером, 16 серпня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:1, d264.

131. FO3610 to Washington, August 19, 1960, FO 371/152103; запис телефонної розмови між президентом Айзенгавером і державним секретарем Гертером, 10 серпня 1960 року, 12:15, FRUS:1958–1960:VII:2, d192.

132. Шакбург до Рамбольда (Париж), 12 серпня 1960 року, FO 371/152102. Г'юм замінив Селвіна Ллойда в липні 1960 року.

133. Запис бесіди 17 серпня 1960 року, FRUS:1958–1960:VII:2, 195; «Записка про пропозиції прем'єр-міністра до м-ра Мерчанта щодо повідомлення президента де Голля 9 серпня президенту Айзенгаверу», 19 серпня 1960 року, DDRS/CK3100501674.

134. Лист від президента Айзенгавера президенту де Голлю, 30 серпня 1960 року. FRUS:1958–1960:VII:2, d197.

135. UKDel217 to Washington, September 12, 1960, FO 371/154576; «Переглянута чернетка телеграми серу Френку Робертсу», складена Макмілланом і недатована, пізніше відправлена як FO1003 to UKDel, September 13, 1960, обидва документи в FO 371/154576; Jeffrey Glen Giauque, *Grand Designs and Visions of Unity: The Atlantic Powers and the Reorganization of Western Europe, 1955–1963* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002), 126–157.

136. «Тристоронні консультації між Францією, Сполученими Штатами та Сполученим Королівством», 10 березня 1961 року, NSF/70A/France-General/JFKL.

137. Paris3951 to SecState, March 22, 1961, NSF/70A/France-General/JFKL.

138. «Запис розмови в Мармуровому залі палацу Рамбує о 14:45, у неділю, 29 січня 1961 року», 29 січня 1961 року, PREM 11/3322. Див. також «Міжнародна політика Сполученого Королівства у світлі економічного становища Сполученого Королівства», недатований меморандум Бішопа, 26 червня 1961 року, PREM11/3348.

139. «Меморандум», доданий до листа Макміллана до Кеннеді, 22 квітня 1961 року, PREM 11/3311.

140. «Ядерне питання», записка Філіпа де Зулуети для прем'єр-міністра, без дати, PREM 11/3311.

141. Foreign Office [Macmillan] to Washington [Bundy], May 9, 1961, PREM 11/3311, NUAK.

142. Запис у щоденнику Макміллана за 11 січня 1961 року, MD:PM, 391.

143. Constantine A. Pagedas, *Anglo-American Strategic Relations and the French Problem, 1960–1963: A Troubled Partnership* (London: France Cass, 2000), 155.

144. «П'ятничні післяобідні перемовини», запис бесіди, 2 червня 1961 року, DDRS/ CK3100133349.

145. «Записка про питання, порушені в особистій розмові президента Кеннеді та прем'єр-міністра Макміллана в Адміралтейському домі з 10:30 до 12:45 у понеділок, 5 червня 1961 року», 8 червня 1961 року, DDRS/CK3100165154.

146. SecState6631 to Paris, June 9, 1962, NSF/71/France-General/JFKL. Див. також «Довереснева зустріч трьох міністрів», запис бесіди, 7 липня 1961 року, Bohlen Records/13/Tripartitism, 1959–1961/NARA.

147. Запис у щоденнику Макміллана за 11 січня 1961 року, MD:PM, 391. Див. також повідомлення Філіпа де Зулуети до прем'єр-міністра, 11 листопада 1961 року, PREM 11/3338.

148. Paris SECTO 6 to Secretary of State, June 2, 1961, DDRS/CK3100038381.

149. «П'ятничні післяобідні перемовини», запис бесіди, 2 червня 1961 року.

150. «Зустріч із президентом де Голлем» 23 липня 1962 року, 24 липня 1962 року, NSF/71A/ France-General/JFKL.

151. SSO JCS 539–61, генерал Норстад, SHAPE, Париж, до адмірала Берка у Вашингтоні, 24 квітня 1961 року, NSF/70A/France-General/JFKL. Це було дещо схоже на самовтілюване пророцтво, тому що французи проводили свідому політику переведення з Алжиру офіцерів, яких уважали ненадійними. Отже, «старші офіцери НАТО, Франції та Західної Німеччини були б більш підозрілими, ніж ті, хто базувався в Алжирі». «Оцінка ситуації у Франції станом на 30 січня 1964: ознаки антиамериканізму». Розвідувальне повідомлення ЦРУ, 31 січня 1964 року, NSF/Country/169/LBJL.

152. Запис бесіди 2 червня 1961 року, 15:30, FRUS:1960–1963:XIII, d107; Paris SECTO 6 to Secretary of State, June 2, 1961; «Витяг із розмови між прем'єр-міністром і президентом де Голлем, яка почалася о 10:30 у неділю, 3 червня», 4 червня 1962 року, PREM 11/3775; «Запис зустрічі в палаці Шаумберг о 10:00 у вівторок, 9 січня 1962», 9 січня 1962 року, PREM 11/3776, NUAK.

153. «Розмова про гадану підтримку генерала Шаля Сполученими Штатами», меморандум для міністра Макнамари, Івана Вайта, м-ра Болена, м-ра Даллеса, м-ра Макджорджа Банді від Вільяма П. Банді, 6 травня 1961 року, NSF/70A/France-General/JFKL.

154. Недатовані рукописні нотатки, Bundy/WHSF/33/European Trip, Sept. 1962 (2 of 3)/JFKL.

4. Глибокий смуток

1. «Президент Кеннеді в Індепенденс-хол, 4 липня 1962», Президентська бібліотека та музей Джона Ф. Кеннеді, http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/RrjaDhW5B0OYm2zaJbyPgg.aspx. Цю промову часто неправильно тлумачать; вона складна, тому що розглядає атлантичні відносини в різні можливі моменти в майбутньому. Див. Rostow, *Diffusion of Power*, 235–238. Тлумачення див. у Sebastian Reyn, *Atlantis Lost: The American Experience with De Gaulle, 1958–1969* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010), 123–126; James Ellison, *The United States, Britain and the Transatlantic Crisis: Rising to the Gaullist Challenge, 1963–1968* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 3. Огляд епохи Кеннеді див. у Thomas Schwartz, "The United States and Western Europe," in *The Diplomacy of the Crucial Decade: American Foreign Relations during the 1960s*, ed. Diane B. Kunz (New York: Columbia University Press, 1994). Свіжіший огляд з увагою до НАТО — Carolyne Davidson, "Dealing with de Gaulle: The United States and France", in *Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969*, ed. Anna Locher, Garret Martin, and Christian Nünlist (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2010). Про відносини Кеннеді з основними

європейськими державами див. у Nigel John Ashton, *Kennedy, Macmillan and the Cold War: The Irony of Interdependence* (New York: Palgrave Macmillan, 2002); Erin R. Mahan, *Kennedy, de Gaulle and Western Europe* (New York: Palgrave Macmillan, 2002); Granieri, *The Ambivalent Alliance*: Konrad Adenauer, the CDU/CSU, and the West, 1949–1966 (New York: Berghahn Books, 2003), 150–90; Frank A. Mayer, *Adenauer and Kennedy: A Study in German-American Relations, 1961–1963* (New York: St. Martin's, 1996). Про стратегічні питання див. у Pagedas, *Anglo-American Strategic Relations*; Trachtenberg, *Constructed Peace*, 283–402. Про взаємодію між цими відносинами, стратегією та ширшим баченням Європи див. Giauque, *Grand Designs*, 98–238.

2. Джерард К. Сміт до Генрі Овена, 9 серпня 1962 року, Smith/27/MLF Correspondence 1962/DDEL; Сміт до Ростоу, 2 липня 1962 року, Smith/27/MLF Correspondence 1962/ DDEL.

3. Найважливішим текстом про Берлінську кризу є Trachtenberg, *Constructed Peace*. Див. також John P. S. Gearson and Kori N. Schake, *The Berlin Wall Crisis: Perspectives on Cold War Alliances, Cold War History Series* (New York: Palgrave Macmillan, 2002); Paul H. Nitze, Steven L. Rearden, and Ann M. Smith, From Hiroshima to Glasnost: At the Center of Decision: A Memoir (New York: G. Weidenfeld, 1989), 196–208.

4. Gregory W. Pedlow, "NATO and the Berlin Crisis of 1961: Facing the Soviets While Maintaining Unity", in *A City Torn Apart: Building of the Berlin Wall* (Washington, DC: National Archives and Records Administration, 2011), 28–31, https://www.cia.gov/library/publications/international-relations/building-of-the-berlin-wall/building-the- berlin-wall.pdf.

5. Theodore C. Sorensen, *Kennedy* (New York: Perennial Library, 1988), 562.

6. SHAPE LN Washington DC DA992476 to USNMR Paris [Acheson to Norstad], March 24, 1961, DDRS/CK3100328745.

7. «Друга сесія з м-ром Ачесоном щодо НАТО», Комер до президента, 14 березня 1961 року, NSF/220/NATO-General/JFKL. Голова відділу політичного планування Волт Ростоу погодився, що США «мають навчитися автоматично зважати на інтереси альянсу», особливо «коли ми діємо поза Північноатлантичною спільнотою». «Папери НАТО», Ачесону від Ростоу, 20 березня 1961 року, NSF/220/NATO-General/JFKL.

8. «Огляд майбутніх північноатлантичних проблем», березень 1961 року, POF/NATO: General, 1961: January–April/JFKLDC.

9. «Західноєвропейський регіон», 5 травня 1955 року, DDRS/CK3100440746.

10. Про НАТО та Берлін див. Kaplan, *NATO 1948*. Про блокаду Берліну та повітряне перекидання військ див. Harrington, *Berlin on the Brink: The Blockade, the Airlift, and the Early Cold War* (Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2012). Про Корейську війну див. «Реакція СК на політику США (NSC (5404/1)», 16 травня 1955 року, DNSA/BC000011; «Берлін», 24 листопада 1958 року, DNSA/BC00385. Про внутрішнє обговорення в США щодо того, як відповісти Хрущову, див. запис суті обговорення в Державному департаменті — зустріч начальників штабів, 21 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d57. «Нотатки із зустрічі з начальниками штабів об 11:30 21 листопада 1958 року», DNSA/BC00395 та сама зустріч, що зазначена вище. Запис телефонної розмови між державним секретарем Даллесом і міністром оборони Макелроєм, 17 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d44; протокол засідання співробітників державного секретаря, 18 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d46; запис бесіди президента Айзенгавера та державного секретаря Даллеса, 18 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d47. Про відмінності між обов'язками НАТО й тристоронньої групи щодо Берліну див. повідомлення британського міністерства закордонних справ до британської делегації «Обовя'зки НАТО й тристоронньої групи», 2 жовтня 1961 року, FO 371/160492.

11. Філіп де Зулуета до прем'єр-міністра, 18 червня 1959 року, PREM 11/2718; телеграма з дипломатичного представництва в НАТО та європейських регіональних організаціях до Державного департаменту, 26 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d70. Див. також London2842 to SecState, November 23, 1958, DNSA/BC00373.

12. Bonn1597 to SecState, January 23, 1959, DNSA/BC00657; Paris2073 to SecState, January 24, 1959, DNSA/BC00666. Стосовно визнання Східної Німеччини див. телеграму з дипломатичного представництва в НАТО та європейських регіональних організаціях до Державного департаменту, 17 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII,d43; «Німеччина та Берлін», 18 листопада 1958 року, DNSA/BC00312; телеграма з Державного департаменту до посольства в Німеччині, 17 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d41. Про «м'якість» див. Bonn1160 to SecState, December 2, 1958, DNSA/BC00443; телеграма від Державного департаменту до посольства в Німеччині, 17 листопада 1958 року.

13. Норстад до голови Об'єднаного комітету начальників штабів, 23 грудня 1958 року, DNSA/BC00551.

14. USCINCEUR Paris France EC 9–10240 to JCS, February 23, 1959, DNSA/BC00810; «Планування для надзвичайних ситуацій у Берліні», 18 травня 1960 року, PREM 11/3005. Про командну структуру та робочі групи див. у "Three Hats for Berlin: Lauris Norstad and the Second Berlin Crisis, 1958–1962", in *The Berlin Wall Crisis: Perspectives on Cold War Alliances*, ed. John P. S. Gearson and Kori N. Schake (New York: Palgrave Macmillan, 2002), та "Allied Crisis Management for Berlin: The Live Oak Organization, 1959–1963", in *International Cold War Military Records and History: Proceedings of the International Conference on Cold War Military Records and History Held in Washington, D.C., 21–26 March 1994*, ed. William W. Epley (Washington, DC: Office of the Secretary of Defense, 1996); Robert S. Jordan, *Norstad: Cold War NATO Supreme Commander: Airman, Strategist, Diplomat* (Houndmills, Basingstoke, UK: Macmillan, 2000), 148–155; Norman Gelb, *The Berlin Wall* (London: M. Joseph, 1986), 117–119.

15. Група «Віргінський Дуб» стала місцем третьої посади для офіцера з подвійними обов'язками. Pedlow, "Three Hats for Berlin"; Lawrence S. Kaplan, "The Berlin Crisis of 1958–1962: Views from the Pentagon", in Epley, *International Cold War Military Records and History*, 72.

16. Pedlow, "Three Hats for Berlin," 174.

17. Mark Jonathan Rice, "The Alliance City: NATO and Berlin, 1958–1963" (PhD diss., Ohio State University, 2010), 100, 107–109.

18. «Обов'язки НАТО й тристоронньої групи», 2 жовтня 1961 року, FO 371/160492.

19. Записка для прем'єр-міністра від Т. Дж. Блая, 16 вересня 1959 року, PREM 11/3005.

20. «Плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні (D.(59)35 і D.(59)38.)», від Блая для прем'єр-міністра, 8 грудня 1959 року, PREM 11/3005.

21. «З огляду на бажання уряду Її Величності уникнути конфлікту з американцями, ці плани залишаються чинними, хоча немає зобов'язання їх виконати», недатований лист [кінець лютого 1961], FO 371/160485.

22. «Плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні (D.(59)35 і D.(59)38.)» 8 грудня 1959 року.

23. Раск до президента, 28 січня 1961 року, POF/Germany-Security JAN-JUNE 1961/ JFKLDC; «Берлінська проблема 1961 року», POF/Germany: Security, 1961: January–June/ JFKLDC. «Творче планування» в документі «Головні проблеми національної безпеки», 10 лютого 1961 року, NSF/303/Policy Planning, 1/61-2/10/61/JFKL. Див. також «Нотатки для президента. Тема: планування, порядок денний РНБ», 23 лютого 1961 року, NSF/303/Policy Planning, 2/11/61-5/61/JFKL; «Папери НАТО», меморандум для Ачесона від Ростоу, 20 березня 1961 року, NSF/220/NATO-General/JFKL.

24. Це попри неодноразові заклики до розгляду «альтернативних підходів до проблем Берліну та Німеччини» та занепокоєння, що тільки один консультант на неповний робочий день — Генрі Кіссінджер — поглиблено розмірковує про німецьку проблему. «Наочний перелік проблем планування національної безпеки, які можуть вимагати термінової уваги», 17 лютого 1961 року, NSF/303/Policy Planning, 2/11/61-5/61/JFKL; «Переглянутий перелік проблем планування національної безпеки», від Комера для Банді та Ростоу, 15 травня 1961 року, NSF/303/Policy Planning, 2/11/61-5/61/JFKL. Ачесон не мав офіційної посади в уряді Кеннеді. Шлезінгер заявляє, що Кеннеді хотів саме суворого аналізу до того, як ухвалити своє рішення. Arthur M. Schlesinger, *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House* (Boston: Houghton Mifflin, 1965), 380. Різноманітні інтерпретації призначення Ачесона див. у Lawrence Freedman, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam* (New York: Oxford University Press, 2000), 45–49, 62–63; Frank Costigliola, "The Pursuit of Atlantic Community: Nuclear Arms, Dollars, and Berlin" in *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961–1963*, ed. Thomas G. Paterson (New York: Oxford University Press, 1989), 29; Schwartz, "The United States and Western Europe," 121; Rice, "Alliance City", 107–109.

25. «Головні проблеми національної безпеки», 10 лютого 1961 року.

26. «Берлін», меморандум для президента від Діна Ачесона, 3 квітня 1961, POF/ United Kingdom: Security, 1961: 27 March–April/JFKLDC.

27. «Берлін», 3 квітня 1961 року. Див. також його лист до Люциуса Клея, у якому він писав, що війська потрібно сформувати «з очевидним і реальним наміром використати їх за потреби, за підтримки стратегічного авіаційного командування». Лист Ачесона до Клея, 4 січня 1962 року, AP/Gen. Corr./6/77. Щодо цього питання та дещо іншого тлумачення див. *Constructed Peace*, 291.

28. «Берлін», 3 квітня 1961 року.

29. Про реакцію Норстада на погляди уряду Кеннеді на війну див. Trachtenberg, *Constructed Peace*, 289–291.

30. «Проблеми Сходу-Заходу: Берлін», 5 квітня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d14; «Витяг із запису бесіди начальників штабів і президента Кеннеді, Вашингтон, 12 квітня 1961 року», без дати,

FO 371/160486. Див. також цитату Маунтбеттена в Pedlow, "Allied Crisis Management for Berlin," 103; Trachtenberg, *Constructed Peace*, 289–290.

31. Протокол Дж. Е. Кілліка для теки CG1016/4G «Планування для надзвичайних ситуацій у Берліні», 20 лютого 1961 року, FO 371/160485; «Конфіденційний додаток до 21-го засідання начальників штабів, проведеного у четвер, 23 березня 1961 року».

32. «Заступники начальників штабів, 23 березня: планування для надзвичайних ситуацій у Берліні», без дати, FO 371/160485; «Конфіденційний додаток до 21-го засідання начальників штабів, проведеного у четвер, 23 березня 1961 року». Здавалося, наступного дня Кеннеді схвалив думку Ачесона. «Зустріч президента з прем'єр-міністром Макмілланом, Вашингтон, квітень 1961 року, Проблеми Сходу-Заходу: Берлін», 6 квітня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d15.

33. Costigliola, "Pursuit of Atlantic Community," 62; Freedman, *Kennedy's Wars*, 62; Kaplan, "Berlin Crisis of 1958–1962," 70. Американські дипломати вважали, що після візиту до Кеннеді 1961 року Аденауер став «антиамериканським». «Матеріали конференції з атлантичних питань, американське посольство, Люксембург, 29-30 листопада 1964 року», RG59/ EUR/DAS/Schaetzel/1/Atlantic Affairs Conference, Luxembourg 11/29-30/64/NARA.

34. «Порівняння "Огляду північноатлантичних проблем у майбутньому" з чинною політикою Ради національної безпеки», 28 березня 1961 року, NSF/220/NATO-General/JFKL.

35. Мерфі до Норстада, 31 березня 1961 року, NP/75/MURPHY, Col. Charles J. V. (2)/ DDEL.

36. "NATO Policies and Procedures," UNSNMR SHAPE to SECDEF, NP/96/Assistant Secretary of Defense/ ISA (3)/DDEL.

37. Цікаво, що 1959 року майбутній державний секретар Дін Раск поскаржився, що друзі в Європі сказали йому, ніби «громадська думка не схвалить додаткові витрати. Я вважаю обурливим, що відповідальні лідери навіть не завдали собі клопоту поставити своїм громадянам відповідне запитання». Раск до Ачесона, 8 грудня 1959 року, AP/Gen. Corr./27/341.

38. «Погляд італійського посла [цензурований] на стратегію НАТО», інформаційний звіт ЦРУ, 26 червня 1961 року, NSF/220A/NATO-General/JFKL.

39. Вільям Тайлер до Ачесона, 16 червня 1957 року, AP/Gen. Corr./32/404; «Заходи національного військового представника та рішення ФРН», 12 листопада 1962 року, NP/49/Germany 1961–1962 (1)/ DDEL.

40. «Заходи національного військового представника та рішення ФРН», 12 листопада 1962 року.

41. Michael Beschloss, *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960–1963* (New York: Edward Burlingame Books, 1991), 145–146; «Проблема, з якою ми стикаємося», меморандум Ростоу для президента, 21 квітня 1961 року, NSF/303/Policy Planning, 2/11/61-5/61/JFKL.

42. «Запис бесіди», 4 червня 1961 року, 15:15, FRUS:1961– 1963:XIV, d33.

43. Про Кеннеді та Берлін див. Honoré Marc Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis: A Case Study in U.S. Decision Making* (Berlin: Berlin-Verlag, 1980), 151–152; Beschloss, Crisis Years, 145–146; «Запропоновані зауваження до засідання щодо Берліну о 16:00 17 липня 1961 року», POF/Germany: Security, July 1961/ JFKLDC; «Військове планування для можливої кризи», меморандум для президента від Макнамари, 5 травня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d22.

44. «Берлін», меморандум від Банді для Раска, Макнамари та Діллона, 7 липня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d58; про міжвідомчу координацію див. Gelb, Berlin Wall, 117–119.

45. «Берлін», меморандум від Банді для Раска, Макнамари та Діллона, 7 липня 1961 року.

46. Меморандум для президента від В. В. Р.[остоу], 20 липня 1961 року, POF/Germany: Security, July 1961/JFKLDC.

47. Трахтенберг порівнює зусилля Кеннеді «встановити політику для Заходу як цілого» з прагненням Айзенгавера діяти як посередник, особливо між британцями та німцями див. *Constructed Peace*, 304; Beschloss, *Crisis Years*.

48. «Виклад питань переговорів і нашого ставлення до НДР», Колер до державного секретаря, 17 липня 1961 року, POF/Germany: Security, July 1961/JFKLDC.

49. Про незгоди у Вашингтоні див. у меморандумі для президента від Артура Шлезінгера-мол., 30 червня 1961 року, POF/Schlesinger, Arthur M., 1961/JFKLDC.

50. «Погляди м-ра Спаака на німецьку проблему», 9 червня 1961 року, POF/Germany: Security, 1961: January–June/JFKLDC.

51. Німецьке твердження походить від Бланкенхорна й переказане Спааком, «Погляди м-ра Спаака на німецьку проблему», 9 червня 1961 року. У липні 1961 року німецький посол натякнув Норстаду про

занепокоєність Бонну війною за Берлін. Див. Jordan, *Norstad*, 171; «Берлін», меморандум від Гарольда Воткінсона для прем'єр-міністра, 23 липня 1961 року, FO 371/160487.

52. UKDel84 to FO, July 10, 1961, PREM 11/3348. Див. також UKDel83 to FO, July 10, 1961, PREM 11/3348.

53. Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*, 152, та цитата там само на с. 161. Див. також Washington TOPOL 38 to USRO, July 9, 1961, FRUS:1961–1963:XIV, d60; UKDel88 to FO, July 12, 1961, PREM 11/3348; Editorial Note, FRUS:1961–1963:XIV, d73.

54. «Документи, підготовлені у відповідь на меморандум дій РНБ № 59 від 14 липня 1961 року», 18 липня 1961 року, POF/Germany: Security: Interdepartmental Coordinating Group papers, July 1961/ JFKLDC.

55. Протокол засідання Берлінської координаційної групи, 7 вересня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d143.

56. Paris POLTO 240 to SecState, August 30, 1961, POF/France: Security, 1961: General/JFKLDC. По суті Франція «ізолювалася» як єдиний союзник у НАТО, який виступав проти того, щоб якось реагувати на Хрущова. «Берлін», запис бесіди, 24 серпня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d126.

57. Washington DC to FO, «Берлін: економічні контрзаходи», 24 серпня 1961 року, FO 371/160496.

58. «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 4 жовтня 1961 року», C-R(61)50, 12 жовтня 1961 року; «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 23 жовтня 1961 року», C-R(61)54, 23 жовтня 1961 року, NATO; див. також протокол про «Застосування економічних контрзаходів у Берлінській кризі», К. В. Д. Стронг, FO 371/160490. Про «цілком обґрунтоване ембарго» див. «Можливі економічні контрзаходи», доповідь комітету політичних радників, 29 травня 1961 року, C-M(61)45, NATO; «Можливі економічні контрзаходи в умовах Берлінської кризи», C-M(61)82, 29 вересня 1961 року, NATO.

59. Про «кувалду» див. П. В. Мартен [Бонн] до Джона Кілліка, 25 травня 1961 року, FO 371/160495; про «страх посваритися» див. повідомлення Кілліка до Пітера Мюррея, 9 травня 1961 року, FO 371/160495. Див. також Крістофер Стіл до Івліна Шакбурга, 29 травня 1961 року, FO 371/160486. Німці порушили питання економічних контрзаходів у НАТО 1960 року. Див. «Можливі економічні контрзаходи», AC/119-WP(60)95, 11 листопада 1960 року, NATO, та «Список дій», AC/119-R(60)44, 8 грудня 1960 року, NATO.

60. Paris POLTO 240 to SecState, August 30, 1961, POF/France: Security, 1961: General/JFKLDC. «Можливі економічні контрзаходи в умовах Берлінської кризи», 29 вересня 1961 року; FO to Washington, «Економічні контрзаходи», 25 серпня 1961 року; «Застосування економічних контрзаходів у Берлінській кризі», К. В. Д. Стронг; Мартен до Кілліка, 15 травня; «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 31 жовтня 1961 року», C-R(61)56, 13 листопада 1961 року, NATO; «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 7 грудня 1961 року», C-R(61)62, 19 грудня 1961 року, NATO.

61. «Чернетка записки державного секретаря до прем'єр-міністра», 29 червня 1961 року, FO 371/160487. Шакбург був переконаний: у комітеті начальників штабів «повністю усвідомлювали, що операції, про які йдеться, самі собою є військово необґрунтованими». «Політично-військові обговорення», 11 липня 1961 року, PREM 11/3348. Зверніть увагу, Раск був налаштований «ясно пояснити свою позицію» президенту, що, на його думку, «стрілянина» має бути «останнім засобом». Невійськові заходи, як-от повітряне перекидання військ або санкції, слід «вичерпати» до будь-яких військових засобів. «Навіть невеликий випробувальний захід»,— сказав Раск,— «може швидко вийти з-під контролю». «Запис зустрічі, 16:30, 3 серпня 1961 року», POF/State, 1961: August–September/JFKLDC.

62. BDS Washington GM 199 to Ministry of Defence London, September 7, 1961, DEFE 7/2254.

63. Freedman, Kennedy's Wars, 93.

64. Про політичний стимул Кеннеді обрати жорстку позицію щодо комунізму див. Beschloss, *Crisis Years*, 23–25.

65. Опитування Інституту Ґеллапа в липні 1961 року з'ясовували, що слід робити Сполученим Штатам, якщо «комуністична Східна Німеччина закриє всі дороги до Берліну та не дозволятиме літакам приземлятися в Берліні». 67 % респондентів стверджували, що США та їхнім союзникам «слід битися» за Берлін, і лише 16 % сказали, що «не слід битися»; 85 % відповіли, що «готові ризикнути війною, щоби зберегти війська США в розділеному місті». «Головні запитання та відповіді в опитуванні Інституту Ґеллапа в липні 1961 року», POF/Germany: Berlin Crisis polls, July 1961/ JFKLDC; Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*, 169–170. Дані інших опитувань див. у Costigliola, "Pursuit of Atlantic Community," 40. Американські дипломати доповіли з Європи, що, на думку союзників, Вашингтон «дещо передчасно нервує та створює в процесі власну кризову атмосферу». «Документи, підготовлені у відповідь на меморандум

дій РНБ № 59 від 14 липня 1961 року», 18 липня 1961 року, POF/Germany: Security: Interdepartmental Coordinating Group papers, July 1961/JFKLDC.

66. Щодо канадських попереджень див.: Moscow to External Affairs, Germany and Berlin, September 15, 1962, and Washington to External Affairs, "Berlin Kroll's interview with Khrushchev," September 21, 1962, both in RG25/50341-A-2-40-S/LAC.

67. «Берлін», меморандум для прем'єр-міністра від Гарольда Воткінсона, 23 червня 1961 року, FO 371/160487.

68. Недатована чернетка телеграми, FO to Washington [липень 1961], FO 371/160487.

69. «Плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні та обговорення військового штабу», 6 липня 1961 року, FO 371/160487. Див. також «Питання, що випливають з обговорення з генералом Лемніцером», записка начальника штабу ВВС [Міллс], 3 липня 1961 року, FO 371/160487.

70. Чернетка телеграми, FO to Washington, [липень 1961 року]; «Плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні», записка Е. Е. Томкінса, 5 липня 1961 року, FO 371/160487; меморандум сера Ф. Гоєра-Міллара для Івліна Шакбурга, 13 липня 1961 року, FO 371/160487.

71. Чернетка записки прем'єр-міністра для міністра закордонних справ, недатована [24 червня 1961 року], PREM 11/3348; «слабка сестра» — зі слів Мартена Кілліку, 25 травня 1961 року.

72. Чернетка записки прем'єр-міністра для міністра закордонних справ [24 червня 1961 року].

73. «Повідомлення для м-ра Раска щодо Берліну», Г'юм до прем'єр-міністра, 30 червня 1961 року, PREM 11/3348.

74. Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*, 175. Див. також запис зустрічі щодо Берліну, 18 липня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d75; меморандум Банді для Кеннеді, 19 липня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d76; протокол засідання Ради національної безпеки, 19 липня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d77; «Політично-військові обговорення», 11 липня 1961 року. Щодо «загальної війни» див. «Політики та процедури НАТО», 22 червня 1961 року, NP/96/Assistant Secretary of Defense/ISA (3)/DDEL.

75. «Берлін», 27 липня 1961 року, FO 371/160487; Л. Дж. Сабатіні до Кілліка, 28 липня 1961 року, FO 371/160487; «Берлін. Протокол засідання, проведеного в офісі міністра, міністерство оборони, у середу, 16 серпня 1961 року о 15:30», FO 371/160490; меморандум Е. Е. Томкінса, 19 вересня 1961 року, FO 371/160492.

76. «Конфіденційний додаток до 47-го засідання начальників штабів, проведеного в четвер 25 липня 1961 року», FO 371/160488.

77. Послання де Голлю було схожим із повідомленнями Макміллану та Аденауеру. Washington 422 to Paris, July 20, 1961, DNSA/BC02200. Див. редакційну примітку, FRUS:1961– 1963:XIV, d79. Однак радники в Білому домі були стурбовані «браком політичного планування» для альтернативних переговорних позицій Держдепартаменту, які залишилися зосередженими на військових планах. Протокол засідання Берлінської координаційної групи, 20 липня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d78.

78. Протокол засідання Ради національної безпеки, 19 липня 1961 року. Див. також Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*, 176.

79. UKDel to Foreign Office, «Берлін: Заява м-ра Раска в Північноатлантичній раді», 8 серпня 1961 року, FO 371/160488.

80. Хоча Кеннеді посилався на «наших союзників», говорячи про «дорогі військові приготування», очевидно, що він мав на увазі німців. «Протокол засідання, 16:30, 3 серпня 1961 року», POF/State, 1961: August–September/JFKLDC. Див. також «Питання, які потрібно вирішити з генералом Клеєм», меморандум Банді для президента, 28 серпня 1961 року, POF/Clay, General Lucius D., August 1961–June 1963/JFKLDC.

81. «Меморандум про заяву Північноатлантичній раді на приватній сесії щодо нарощування військового потенціалу, радянських мотивів і намірів», делегація Сполучених Штатів, 8 серпня 1961 року, NATO/MPBE.

82. FO to Washington DC [особисте повідомлення Шакбурга до Кавча], 17 серпня 1961 року, FO 371/160490. Докладніше про гадані «наслідки для довгострокового майбутнього НАТО окремо від Берліну» див. повідомлення Кілліка до Томлінсона, 14 серпня 1961 року, FO 371/160491.

83. «Сполучені Штати Америки», додано до меморандуму Дж. Саньє для Генерального секретаря, JS.104/61, 19 серпня 1961 року, NATO/MPBE.

84. «Меморандум про заяву Північноатлантичній раді на приватній сесії щодо нарощування військового потенціалу, радянських мотивів і намірів», 8 серпня 1961 року, NATO/MPBE; «у повній темряві» — в UKDel111 to FO, August 21, 1961, DEFE 7/2253.

85. «Північноатлантична рада. Берлін», 23 серпня 1961 року, FO 371/160490; «(1) Перемовини щодо Берліну та (2) Можливі контрзаходи», меморандум Банді для президента, 14 серпня 1961 року, POF/Bundy, McGeorge, 1961/JFKLDC. Див. також Fabian Rueger, "Kennedy, Adenauer and the Making of the Berlin Wall, 1958–1961" (PhD diss., Stanford University, May 2011), 241; «France and NATO», записка для прем'єр-міністра, 4 квітня 1966 року, PREM 13/1043.

86. Див. запис бесіди президента Айзенгавера та державного секретаря Даллеса, 18 листопада 1958 року, FRUS:1958–1960:VIII, d47; щодо де Голля див. Cyril Buffet, "De Gaulle, the Bomb and Berlin: How to Use a Political Weapon", in *The Berlin Wall Crisis: Perspectives on Cold War Alliances*, ed. John P. S. Gearson and Kori N. Schake (New York: Palgrave Macmillan, 2002).

87. Про реакцію союзників на переміщення військ див. FO to Washington DC [особисте повідомлення Шакбурга до Кавча], 17 серпня 1961 року. Про Тачман і прорахунок див. Sorensen, *Kennedy*, 513; Freedman, *Kennedy's Wars*, 56; Beschloss, *Crisis Years*, 19, 87.

88. Bonn to FO, «Союзницький доступ до Східного Берліну», 30 серпня 1961 року, FO 371/160491.

89. Berlin to FO, «Союзницький доступ до Східного Берліну», 1 вересня 1961 року, FO 371/160491.

90. Див. меморандум Макнамари для президента, 24 серпня 1961 року, POF/ Clay, General Lucius D., August 1961–June 1963/JFKLDC, і «Питання, які потрібно вирішити з генералом Клеєм», 28 серпня 1961 року; Washington DC to FO, «Берлін: генерал Клей», 31 серпня 1961 року, FO 371/160491; Catudal, *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*, 133. Про «глибоке хвилювання» див. Ann Tusa, *The Last Division: A History of Berlin, 1945–1989* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1997), 335–36.

91. Berlin564 to FO, November 7, 1961, FO 371/160573.

92. Гуд до Томкінса, 20 жовтня 1961 року, FO 371/160574; Еш до Гуда, FO 371/160574.

93. Washington2981 to FO, FO 371/160574.

94. Bonn1197 to FO, November 9, 1961, FO 371/160574. Щодо цієї плутанини див. Jordan, *Norstad*, 175–178. Здавалося, Клей був готовий вийти за межі своїх повноважень. Raymond L. Garthoff, "Berlin 1961: The Record Corrected," Foreign Policy 84 (Autumn 1991). Див. також записку Е. Е. Томкінса, 23 листопада 1961 року, FO 371/160574. Див. також повідомлення Стіла до Шакбурга, 7 листопада 1961 року, FO 371/160574; запис розмови з начальником Імперського генерального штабу, Норстадом і генералом Стоквеллом у SHAPE, Івлін Шакбург, 9 серпня 1961 року, FO 371/160488.

95. Усна історія Лоріса Норстада, OH-558, DDEL, 171.

96. Див. Trachtenberg, *Constructed Peace*, 298–299.

97. «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 23 серпня 1961 року», C-R(61)39, 29 серпня 1961 року; «Північноатлантична рада. Берлін», запис засідання делегацією Сполученого Королівства, 23 серпня 1961 року, FO 371/160490.

98. Washington2086 to FO, August 26, 1961, DEFE 7/2253. Див. також телеграму від Державного департаменту до Лондону, 26 серпня 1961, FRUS:1961–1963:XIV, d129.

99. Pedlow, "Three Hats for Berlin," 184–185.

100. Pedlow, 184–85; Trachtenberg, *Constructed Peace*, 302; Jordan, *Norstad*, 187–189.

101. Норстад, OH-558, DDEL, 142.

102. Pedlow, "Three Hats for Berlin," 184–185.

103. Цитати з усної розповіді Норстада в Pedlow, 188.

104. Цитується в Trachtenberg, *Constructed Peace*, 302.

105. Freedman, *Kennedy's Wars*, 104.

106. UKDel to FO, "Instructions to SACEUR," 12 вересня 1961 року, FO 371/160492; Washington2072 to FO, DEFE 7/2253; Ремсботен до Сабатіні, 18 жовтня 1961 року, FO 371/160492.

107. «Меморандум для ПАР щодо Проєкту інструкцій для генерала Норстада, SACEUR» від делегації Сполученого Королівства, 1 вересня 1961 року, NATO/MPBE; «Меморандум і коментарі щодо Проєкту інструкцій для SACEUR», складено Генеральним секретарем, 2 вересня 1961 року, NATO/MPBE.

108. «Меморандум для ПАР щодо Проєкту інструкцій для генерала Норстада, SACEUR» , 1 вересня 1961 року.

109. «Меморандум про зв'язки планування між "Віргінським Дубом" і НАТО», 2 вересня 1961 року, NATO/MPBE.; «Стислий запис зустрічі Генерального секретаря та генерала Гойзінгера, голови Військового комітету, 31 серпня о 15:00», NATO/ MPBE.

110. Усі цитати з «Меморандуму щодо Проєкту інструкцій для генерала Норстада, SACEUR», 2 вересня 1961 року, NATO/MPBE. Див. також «Міркування щодо проєкту інструкцій для SACEUR», Касарді до Генерального секретаря, 19 вересня 1961 року, NATO/MPBE; Pedlow, "Three Hats for Berlin," 188; Freedman, *Kennedy's Wars*, 104.

111. UKDel to FO, 22 вересня 1961 року, FO 371/160492; Гуд до Шакбурга, 27 вересня 1961 року, FO 371/160494. Див. також «Меморандум. Північноатлантична рада. Посольська координаційна група. Засідання Ради: п'ятниця, 22 вересня 1961 року», FO 371/160493; «Стислий протокол засідання Ради, Париж, 22 вересня 1961 року», C-R(61)46, 22 вересня 1961 року, NATO; «Записка для сера Івліна Шакбурга» від Томлінсона, недатована, FO 371/160493.

112. «Хоча нашим союзникам ми про це не говорили»,— написав Д. Р. Еш, «Контрзаходи для Берліну», 23 листопада 1961 року, FO 160575. Щодо прийнятності цієї умови для начальників штабів див. «Коментарі щодо попередніх інструкцій для Верховного головнокомандувача НАТО», Додаток для комітету начальників штабів, «Інструкції для Верховного головнокомандувача НАТО: Записка секретаря», 27 вересня 1961 року, FO 371/160492.

113. «Зустріч Генерального секретаря з постійними представниками Франції, Сполучених Штатів і Німеччини та виконавцем обов'язків постійного представника Сполученого Королівства, 2 вересня 1961 року», Ґ. Вест, 4 вересня 1961 року, NATO/MPBE; Bonn912 to FO, 8 вересня 1961 року, FO 371/160491. Про американські попередження див. розмову Кіссінджера з Аденауером в телеграмі з Бонну до Державного департаменту, 17 лютого 1962 року, FRUS:1961–1963:XIV, d298.

114. Айзенгавер уважав, що Радянський Союз міг би витримувати економічне ембарго протягом 12 місяців, тоді як Західний Берлін «задихнувся би за 2 тижні». Запис обговорення на спеціальному засіданні Ради національної безпеки, 5 березня 1959 року, FRUS:1958– 1960:VIII, d201. Див. також повідомлення Берка до Твінінга, 10 квітня 1959 року, DNSA/BC01131; «Військові та невійськові контрзаходи в Берлінській кризі», 21 травня 1959 року, DNSA/BC01292.

115. Bonn912 to FO, September 8, 1961.

116. Про Шеллінга див. у Freedman, Kennedy's Wars, 101; про плани демонстративного застосування див. лист Кеннеді до Норстада, 20 жовтня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d185; запис бесіди, 4 травня 1962 року, EUR/RPM NATO Affairs/1/NATO 1. Policy. Plans. 1962/NARA; «Плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні: бажана послідовність військових заходів у Берлінському конфлікті», Генеральний секретар до постійних представників, PO(62)593, 17 вересня 1962 року, NATO; «Нотатки із зустрічі президента з генералом Норстадом, 25 січня 1962, 14:30–15:45», 27 січня 1962 року, NSF/220A/NATO; зустрічі президента та генерала Норстада, 7/61–1/62/JFKL; «Меморандум: Північноатлантична рада. Військове планування щодо Берліну. Приватна сесія: 23 лютого 1962 року. Брифінг від генерала Норстада», 2 лютого 1962 року, DEFE 7/2255. Про тривоги союзників див. у «Стислий протокол засідання Північноатлантичної ради, Париж, 29 вересня 1961 року», C-R(61)49, 29 вересня 1961 року, NATO; Timothy Andrews Sayle, "Canada, NATO, and the Berlin Crisis, 1961–1962: 'Slow-Boil' or 'Pressure Cooker'?", *International Journal* 62, no. 2 (2013): 255–268.

117. Щодо «випробування» див. телеграму з Державного департаменту до делегації Сполучених Штатів у НАТО, 12 жовтня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d175. Щодо «межі зіткнення» див. Washington to FO, 12 жовтня 1961 року, FO 371/160494.

118. Плани були слабко пов'язані з реальністю. Британці вважали, що «в разі дійсно серйозного нападу американці та ми самі відреагували б із власної ініціативи, і союзники пішли би слідом за нами. Можливо, це звучить цинічно, але, гадаю, реалістично». Див. «Схвалення в НАТО планування генерала Норстада», записка Л. Філдінга, 14 вересня 1961 року, FO 371/160573.

119. Маршал авіації Міллс у BDS Washington GM 199 to Ministry of Defence, September 7, 1971, DEFE 7/2254; Ґуд до Томкінса, 17 жовтня 1961 року, FO 371/160575.

120. Меморандум із зауваженнями щодо Проєкту інструкцій для SACEUR, 2 вересня 1961 року, NATO/MPBE.

121. Меморандум із зауваженнями щодо Проєкту інструкцій для SACEUR, 2 вересня 1961 року. Коментар щодо «хунти» під час «Зустрічі Генерального секретаря з постійними представниками Франції, Сполучених Штатів і Німеччини та виконавцем обов'язків постійного представника Сполученого Королівства, 2 вересня 1961 року», Ґ. Вест, 4 вересня 1961 року, NATO/MPBE.

122. UKDel to FO, «Директива для генерала Норстада», 29 вересня 1961 року, FO 371/160492; Мейсон до Ремсботена, 5 жовтня 1961 року, FO 371/160494; «Урядові рішення вжити військових заходів НАТО», меморандум Т. А. К. Елліота, 2 жовтня 1961 року, FO 371/160494; запис бесіди [Кеннеді з міністрами закордонних справ чотиристоронньої групи], 15 вересня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d152; Гуд до Шакбурга, 27 вересня 1971 року, FO 371/160494. Щодо «глибоких вод» див. «Відносини тристоронньої групи/НАТО. Лист лорда Гуда від 4 вересня», без дати, FO 371/160491.

123. Інтерпретацію Стікера див. у «Планування НАТО для надзвичайних ситуацій у Берліні — питання політичних органів влади», PO/61/809, 17 жовтня 1961 року, NATO; про американську думку

щодо одностайності див. Washington2979 to FO, November 7, 1961, FO 371/160574; FO8128 to Washington, November 8, 1961, FO 371/160574; Paris POLTO 380 to Sec-State, September 23, 1961, NSF/222/NATO-General, Cables/JFKL. Про шок британської делегації див. UKDel190 to FO, October 13, 1961, FO 371/160573.

124. «Запис зустрічі з президентом, 20 жовтня 1961 року, 10:00», Макджордж Банді, POF/Germany: Security, 1961: August–December/JFKLDC.

125. «Меморандум представника Постійної групи генерал-майора Баррі для Генерального секретаря щодо Інструкцій для військових органів НАТО — Берлін», LOM 130/61, October 26, 1961, NATO/MPBE.

126. «Стислий протокол засідання Ради», Париж, 14 грудня 1961 року», C-R(61), 25 січня 1962 року, NATO.

127. Запис бесіди 12 грудня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIV, d238.

128. «Контрзаходи для Берліну», Д. Р. Еш, 23 листопада 1961 року, FO 371/160575.

129. Цитата з «Протоколу зустрічі, проведеної в середу, 27 вересня 1961 року о 14:45 на засіданні начальників штабів», DEFE 7/2254. Див. також «Міністерські засідання НАТО: плани щодо надзвичайних ситуацій у Берліні», без дати [початок грудня 1961 року], FO 371/160576; «Відносини тристоронньої групи/НАТО», записка Л. Філдінга, 4 січня 1962 року, FO 371/160576.

130. «Запис приватної зустрічі 31/01/1962 в конференц-залі Генерального секретаря», NATO/MPBE.

131. Лист Генерального секретаря до французького постійного представника, PO(62)100, 14 лютого 1962 року, NATO/MPBE.

132. «Рекомендації урядів Франції, Сполученого Королівства та Сполучених Штатів щодо відносин між НАТО та трьома державами в плануванні та контролюванні Берлінських надзвичайних операцій», BQD-M-22, лютий 1962 року, NATO/MPBE. Про плани див. Sayle, "'Slow-Boil' or 'Pressure-Cooker'?"

133. Washington532 to FO, February 20, 1962, PREM 11/3711.

134. Бриф про чинну радянську політику, доданий до меморандуму без назви Івліна Шакбурга, 20 червня 1962 року, PREM11/3805; «Планування для надзвичайних ситуацій у Берліні: Додаток для начальників штабів», 1 березня 1962 року, DEFE 7/2255.

135. Дін до Гуда, 16 листопада 1966 року, FO 1042/156.

136. Там само.

137. Там само.

5. Межі інтеграції

1. Цей аргумент і періодизацію див. у Trachtenberg, *Constructed Peace*.

2. Про радянську образу та нарощування стратегічної військової сили після Кубинської кризи див. William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: Norton, 2003), 579; Garthoff, *Détente and Confrontation*, rev. ed. (Washington, DC: Brookings Institution, 1994), 41, 88; Henry Kissinger, *White House Years* (Boston, MA: Little, Brown, 1979), 196–198.

3. Цю фразу вжив Джон Макнотон, щоб описати союзницькі побоювання. Меморандум Джона Макнотона для Макджорджа Банді, 9 листопада 1965 року, NSF/193/LBJL.

4. Тайлер до Міллара, 4 січня 1960 року, EUR/OAPMA/Subjects, 1953–1962/17/Germany, vol. 1/NARA. Докладніше дослідження ядерної стратегії НАТО та ядерних стратегій головних союзників див. у Beatrice Heuser, *NATO, Britain, France and the FRG: Nuclear Strategies and Forces for Europe, 1949–2000* (New York: St. Martin's, 1997). Щодо гнучкої відповіді першим читанням має бути Francis J. Gavin, "The Myth of Flexible Response: United States Strategy in Europe during the 1960s", *International History Review* 23, no. 4 (December 2001): 847–875. Див. також Jane E. Stromseth, *The Origins of Flexible Response: NATO's Debate over Strategy in the 1960s* (New York: St. Martin's, 1988); John S. Duffield, *Power Rules: The Evolution of NATO's Conventional Force Posture* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1995), 112–176.

5. John Steinbruner, *The Cybernetic Theory of Decision: New Dimensions of Political Analysis* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974), 200; див. також Pascaline Winand, *Eisenhower, Kennedy, and the United States of Europe* (New York: St. Martin's, 1993), 221. Різні тлумачення мотивів пропозиції БСС див. у Trachtenberg, *Constructed Peace*, 305; Lawrence S. Kaplan, Ronald D. Landa, and Edward J. Drea, The McNamara Ascendancy, 1961–1965, History of the Office of the Secretary of Defense (Washington, DC: Historical Office, Office of the Secretary of Defense, 2006), 385; Lawrence S. Kaplan, "The U.S. and NATO in the Johnson Years," in *The Johnson Years*, vol. 3, *LBJ at Home and Abroad*, ed. Robert A. Divine (Lawrence: University Press of Kansas, 1994), 121; Sherrill Brown Wells, «"Monnet and 'the Insiders': Nathan, Tomlinson, Bowie, and Schaetzel," in *Monnet and the Americans: The Father of a United Europe and His U.S. Supporters*, ed. Clifford P. Hackett (Washington, DC: Jean Monnet Council, 1995). Про Німеччину та ядерну зброю див. Mark Cioc, *Pax Atomica: The Nuclear Defense*

Debate in West Germany during the Adenauer Era (New York: Columbia University Press, 1988); Catherine McArdle Kelleher, *Germany and the Politics of Nuclear Weapons* (New York: Columbia University Press, 1975); Jeffrey Boutwell, *The German Nuclear Dilemma* (London: Brassey's, 1990), 14–52. Див. також Ronald J. Granieri, "The Fall and Rise of German Christian Democracy, from Détente to Reunification," неопублікований рукопис у власності автора.

6. Steinbruner, *Cybernetic Theory of Decision*, 257.

7. Запис бесіди із Сеймуром Вайсом, відділ військово-політичних справ, Державний департамент, 29 травня 1963 року, Neustadt/20/Government Consulting Skybolt/Atlantic Affairs. Atlantic Assignment, 1963/JFKL.

8. A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815* (New York: Capricorn Books, 1962), 68.

9. Про звіт Боуї див. «Північноатлантичні нації: завдання на 1960-ті», серпень 1960, EUR/DAS/Schaetzel/3/North Atlantic/NARA. Див. також «Документ 3: звіт Боуї (фрагменти)», Marc Trachtenberg, UCLA, http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/ faculty/trachtenberg/documents/bowie.html і «Запис зустрічі з президентом, 16 серпня 1960 року», WHO/OSS/State/4/State Department — 1960 (August–September) (1)/DDEL. Попередні плани Норстада щодо БРСД див. у NATOParis to External 196, January 27, 1961, RG25/50219-AL-2-40 (1.2)/LAC; NATOParis to External 196, January 27, 1961, RG25/50219-AL-2-40 (1.2)/ LAC; London No. 3075 to SecState, December 11, 1959, DNSA/NP00604. Мету плану Норстада зрозуміли та запам'ятали як план завадити де Голлю «зробити щось дурне», а не як військовий чи стратегічний план. Ачесон до Стікера, 27 грудня 1960 року, AP/Gen. Corr./29/375. Щодо обміну Парижу на Нью-Йорк див. «Запис бесіди», FRUS:1961–1963:XIV, d30.

10. Нумерований лист 171 до заступника міністра закордонних справ від делегації в НАТО, «Ядерна політика НАТО — Система БРСД наземного базування», 31 січня 1961 року, RG25/50219-AL-2-40 (1.2)/ LAC.

11. NATO Paris to External 1054, April 26, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (2.2)/LAC.

12. Про загальний настрій див. «Запис бесіди із Сеймуром Вайсом. Відділ військово-політичних справ, Державний департамент», 29 травня 1963 року.

13. «Виступ перед канадським парламентом», American Presidency Project, UCSB, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8136.

14. «Візит канцлера Аденауера — деякі психологічні чинники», меморандум Кіссінджера для президента, 6 квітня 1961 року, POF/Germany: Security: Adenauer meeting: General, April 1961/JFKLDC. Про розповсюдженість психологічних алюзій у цей період див. Frank Costigliola, "The Nuclear Family: Tropes of Gender and Pathology in the Western Alliance," *Diplomatic History* 21, no. 2 (Spring 1997): 163–183.

15. Кіссінджер до Шлезінгера, 3 жовтня 1961 року, Schlesinger/WH-13/Kissinger, Henry 4/19/61-12/2/61/JFKL.

16. Меморандум для Макджорджа Банді від Фреда Голборна, 13 жовтня 1961 року, NSF/74A/Germany/JFKL.

17. «Запис зустрічі, 17:00–17:30, 15 березня 1962 року», 16 березня 1962 року, NSF/Kaysen/375/NATO—Subjects: Nuclear Deployment/JFKL. Про визнання президентом Кеннеді небезпеки ядерної Німеччини див. «Відмінності між США та Францією: Берлін, ядерне питання та НАТО», запис бесіди, 28 лютого 1962 року, NSF/71/France-General/JFKL.

18. «Франція та ядерна зброя: Відповідь на вісім запитань», Bohlen/26/Ball, George, 1963–1966 correspondence/NARA. Про запитання президента див. деморандум для президента від Банді, 17 червня 1962 року, Neustadt/20/NATO Nuclear Weapons/ AID, 2 of 2/JFKL.

19. «Відповіді на вісім запитань щодо європейських ядерних справ», меморандум для президента від Макнамари, 16 червня 1962 року, Neustadt/20/NATO Nuclear Weapons/ AID, 2 of 2/JFKL. Щодо сили союзницького опору див. Чернетку [відповіді міністерства оборони на вісім запитань], 2 червня 1962 року, DDRS/CK3100116250.

20. «Деякі проміжні висновки щодо відповідей на вісім запитань президента», 17 червня 1962 року, NSF/226/NATO, Weapons, Cables, France, Eight Questions, May 25, 1962, [June 17, 1962]/JFKL.

21. «Заява про оборонну політику в суботу, 5 травня [1962 року], міністра Макнамари на зустрічі міністрів НАТО в Афінах», доступна в Національному архіві безпеки в електронній брифінговій кн. № 236, ed. William Burr, http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ ebb236/.

22. Paris POLTO 21 to SecState, July 5, 1962, NSF/222/NATO, General, Cables/JFKL. Див. також «Тема: Первинні реакції на американські папери про БРСД», меморандум для досьє, 18 червня 1962 року, NP/113/US REP. NATO (1)/DDEL; «Тема: Європейська єдність: запис бесіди Генерального секретаря та посла Фінлеттера 30 червня 1962 року», 2 липня 1962 року, NP/110/SECRETARY GENERAL-NATO (2)/ DDEL. Американське посольство в Бонні не погодилося з припущенням про «швидку появу західнонімецького бажання мати ядерну зброю в тій чи іншій формі»: Bonn No. 57 to SecState, July 7, 1962, NSF/222/ NATO, General, Cables/JFKL. Про вказівки Кеннеді для Фінлеттера див. Department of State TOPOL 1922 to Paris, June 14, 1962, Neustadt/19/Government Consulting—Skybolt/NATO/Atlantic Affairs—NATO Research, 1961/2, 2 of 3/JFKL. Щодо військової потреби Стікер зазначив, що в комюніке очільників урядів 1957 року, MC-70, та вимогах у PO(60)437 від 11 квітня 1960 року і MC26/4 йшлося про інше. NATO Paris to External 1495, June 21, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (5.1)/LAC. Щодо вартості основної частини проєкту для європейців див. NATO Paris to External 1439, June 15, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (5.1)/LAC.

23. London to External 2313, June 27, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (5.1)/LAC. Див. також London to External 2250, June 22, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (5.1)/LAC. Про побоювання Раска перед поїздкою див. SecSTate 4770 to Paris, May 5, 1961, NSF/70A/France-General/JFKL. Про спільне дослідження див. аерограму з Лондону до Державного департаменту, 28 червня 1962 року, NSF/226A/ NATO, Weapons, Cables, Germany, FRG-French Nuclear Cooperation/JFKL.

24. Bonn no. 3165 to SecState, June 24, 1962, NSF/226A/Franco-German cooperation/JFKL; «Можливі спільні франко-німецькі заходи в ядерній сфері», 26 лютого 1963 року, POF/Germany: Security, 1963: January–March/JFKLDC; Paris no. 6066 to SecState, June 18, 1962, NSF/226A/Franco-German cooperation/JFKL.

25. Bonn SECTO 48 to SecState, August 8, 1961, FRUS:1961–1963:XV, d172. Наявні докази свідчать про те, що Даллес ніколи не давав такої обіцянки: див. Trachtenberg, *Constructed Peace*, 341–342; Heuser, "The European Dream of Franz Josef Strauss", 97, "German Nuclear Developments and rebus sic stantibus" July 6, 1962, NSF/226A/NATO Weapons Cables Germany 3/61-9/63/JFKL.

26. Чернетка [відповіді міністерства оборони на вісім запитань], 2 червня 1962 року. Важливість для переговорів щодо об'єднання підтвердив Мюллер-Рошах, який сказав Ростоу, що Шредер є прихильником БСС, тому що, «можливо, передусім — це козир, яким можна зацікавити росіян у німецькій єдності, оскільки Шредер готовий поступитися ядерною роллю Німеччини в контексті переговорів про німецьку єдність». «Бесіди з німцями на засіданні Консультативної групи з атлантичної політики», 19 жовтня 1965 року, NSF/Subject/24/LBJL. Карстенс ще 1965 року вважав обіцянку «картою», яку Бонн «не хоче викидати» без поліпшення ядерних домовленостей чи прогресу у возз'єднанні». Цитується в повідомленні Гуда до Шакбурга, 15 липня 1965 року, FO 115/4629. Див. також цитати німецьких посадовців, які пов'язують возз'єднання з відмовою від ядерної зброї, у «Німецькі погляди на надання ядерної зброї: Довідковий меморандум», без дати, EUR/RPM/NATO Affairs/8/Germany II/NARA. Про коментарі Штрауса Раску див. «Зустріч державного секретаря та німецького міністра закордонних справ», запис бесіди, 22 листопада 1961 року, NSF/75/Germany General 2/62/JFKL.

27. London SECTO 60 to SecState, June 25, 1962, POF/State, 1962: June–July/JFKLDC.

28. London SECTO 81 to SecState, June 26, 1962, POF/State, 1962: June–July/ JFKLDC.

29. Department of State TOPOL 128 to Paris, July 19, 1962, NSF/222A/NATO, General, Cables/JFKL.

30. Washington DC to External 3351, November 12, 1962, RG25/50219-AL-2-40 (5.2)/ LAC. Про угоду див. NATO Paris to External 2628, November 12, 1962, RG25/50219- AL-2-40 (5.2)/LAC. Див. також Philip Nash, *The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters, 1957–1963* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997).

31. «Зауваження щодо Нассау», меморандум для президента від В. В. Ростоу, 17 грудня 1962 року, POF/United Kingdom: Security, 1962: October–December/JFKLDC. Див. також «Курс Нассау», 15 грудня 1962 року, доданий до «Зауваження щодо Нассау», 17 грудня 1962 року. Про американську політику щодо британських засобів стримування див. «НАТО й атлантичні нації», 20 квітня 1961 року, FRUS:1961–1963:XIII, d100.

32. «Заява про системи ядерної оборони», 21 грудня 1962 року в *American Foreign Policy: Current Documents, 1962* (Washington, DC: Government Printing Office, 1966), 635–37; MD:PM, 547–548.

33. Про брак планування див. «Заходи після пакту Нассау», запис зустрічі, 28 грудня 1962 року, EUR/DAS/Schaetzel/2/Post-Nassau (Miscellaneous Papers)/NARA; «Наступні кроки», запис бесіди, 18 січня 1963 року, NSF/171/United Kingdom General/ JFKL. Нассау являв собою «відсутність узгодженості та ясності» в політиці Кеннеді щодо НАТО. Kaplan, Landa, and Drea, McNamara Ascendancy, 1961–1965, 384. Про американські надії на французькі закупівлі див. «Початковий діалог посла Болена з французькими посадовцями», чернетка меморандуму для державного секретаря, 29 грудня 1962 року, EUR/DAS/ Schzetzel/1/ France, 1962–1965/NARA. Про відмову та критичні зауваження де Голля див. «Початковий діалог посла Болена з французькими посадовцями», 29 грудня 1962 року, та Paris no. 2804 to SecState, January 15, 1963, NSF/212/Europe-General/JFKL.

34. Див. також коментарі Фінлеттера в NATO Paris to External 58, January 9, 1963, RG25/50219-AL-2-40 (6.1)/LAC.

35. Юджин Ростоу до Ґілпатріка, 15 січня 1963 року, EUR/DAS/Schazetzel/1/France, 1962–1965/NARA. Про німецькі тривоги стосовно вимог до командування та контролю див. Bonn to External 19, January 7, 1963, RG25/50219-AL-2-40 (6.1)/LAC. Щодо виведення тактичної зброї див. NATO Paris to External 58, January 9, 1963, RG25/50219-AL-2-40 (6.1)/LAC. Про використання Макнамарою пакту Нассау проти німців див. «Заходи після пакту Нассау», запис зустрічі, 28 грудня 1962 року, EUR/DAS/Schaetzel/2/ Post-Nassau (Miscellaneous Papers)/NARA.

36. Про британські й американські суперечки про значення пакту Нассау та наслідки для Німеччини див. «Бесіда з лордом Луїсом Маунтбеттеном, 20 травня 1963 року», 31 травня 1963 року. «Бесіда з Майклом Кері, заступником міністра (я не зовсім впевнений щодо назви) [sic] за обідом — 20 травня 1963 року», 31 травня 1963 року, POF/Schlesinger, Arthur M., 1963, May–June/JFKLDC. Про розбіжності між США та Сполученим Королівством щодо значення БСС див. меморандум для президента від Банді, 12 січня 1963 року, POF/Bundy, McGeorge, 1963: January–June/JFKLDC; «Ваша бесіда з графом Маунтбеттеном», меморандум для президента від Банді, 6 лютого 1963 року, POF/United Kingdom: Security, 1963: January–April/JFKLDC; Paris POLTO 1448 to SecState, May 6, 1963, POF/United Kingdom: Security, 1963: May–June/JFKLDC; «Презентація ставлення Великої Британії до ядерної сили під змішаним управлінням», А. Р. Мур, 1 липня 1963 року, FO 953/2112. Щодо значення англо-французьких відносин див. «Ваша бесіда з Девідом Ормсбі Ґором сьогодні вдень», 15 травня 1963 року, POF/United Kingdom: Security, 1963: May–June/JFKLDC.

37. «Проблема в Європі та значення вашої поїздки», меморандум для президента від Болла, 20 червня 1963 року, Bohlen/26/Ball, George, 1963–1966, correspondence/NARA.

38. «Загальні обговорення справ НАТО», 27 березня 1962 року, EUR/RPM/NATO Affairs/2/NATO 7 Gen. Taylor—Mar 1962/NARA.

39. «Консультації в Конгресі з питання БСС», Ростоу до державного секретаря, 5 грудня 1963 року, Ball/26/Misc. Multilateral Force—1963/NARA.

40. Там само.

41. «Проблема в Європі та значення вашої поїздки», 20 червня 1963 року.

42. Там само; див. також «Німецьке переозброєння у міжвоєнний період», А. Франс, 12 червня 1963 року, Bohlen/26/Ball, George, 1963–1966 correspondence/NARA.

43. «Консультації в Конгресі з питання БСС», Ростоу до державного секретаря, 5 грудня 1963 року, Schlesinger/WH-41/Multilateral Force, 1963/JFKL.

44. «Нова ядерна пропозиція для генерала де Ґолля?», меморандум для президента від Болла, 4 серпня 1963 року, NSF/226A/NATO, Weapons, Cables, France/JFKL.

45. Запис бесіди Жана Моне та Джерарда К. Сміта, 18 грудня 1959 року, PPC/Subjects/151/Europe 1958/NARA. Див. також запис бесіди Моне та Сміта 16 грудня 1960 року, PPC/Subjects/152/Europe Aug.–Dec. 1960/ NARA; запис для протоколу, 15 грудня 1961 року, NSF/220A/NATO-General/JFKL; Фінлеттер до Болла, 26 квітня 1963 року, Ball/26/Misc. Multilateral Force—1963/NARA.

46. «Нотатки щодо ймовірності віддалення Німеччини від НАТО, pw—S-S-61, INR/ REU», без дати, NSF/220A/NATO-General/JFKL.

47. «Криза довіри до Західної Німеччини», меморандум про дослідження БРД REU-21, 3 січня 1962 року, NSF/74A/Germany/JFKL.

48. Моне, наприклад, турбували рурські промисловці, які «досі дуже зацікавлені в радянських і китайських замовленнях, потенційний обсяг яких вони сильно перебільшують». Запис бесіди Моне та Сміта, 16 грудня 1960 року.

49. «Криза довіри до Західної Німеччини», 3 січня 1962 року.

50. «Західнонімецькі погляди на ядерну зброю та БСС», меморандум Вільяма К. Гічкока для Генрі Овена, 13 квітня 1963 року, EUR/RPM/NATO Affairs/8/Germany I/NARA.

51. «Європа в 1960-ті», Клайн, 25 травня 1963 року, NSF/214/Europe-General/JFKL. Див. також «Меморандум Мерчанта щодо БСС», меморандум для Банді від Шлезінгера, Schlesinger/WH-41/Multilateral Force, 1963/JFKL; Болен до Болла, 2 серпня 1963 року. Bohlen/26/Ball, George, 1963–1966 correspondence/NARA.

52. «Прийдешня криза БСС», Алістер Б'юкен, 23 червня 1964 року, NSF/ Subject/23/LBJL.

53. «Зустріч із канцлером Аденауером, 17 травня 1963 року», 30 травня 1963 року, POF/ Schlesinger, Arthur M., 1963: May–June/JFKLDC.

54. «Меморандум Мерчанта щодо БСС», меморандум для Банді від Шлезінґера, Schlesinger/WH-41/ Multilateral Force, 1963/JFKL.

55. Гілленбранд до Клайна, 25 листопада 1964 року, DDRS/CK3100139304.

56. «Запис бесіди з послом Каттані в Римі, 16 січня 1963 року», 21 січня 1963 року, DDRS/CK3100054276.

57. «Шредер, пропозиція німецького возз'єднання тощо», Клайн до Банді, 23 квітня 1964 року, NSF/CF/183/LBJL; «Праве крило в німецькій політиці», 29 вересня 1964 року, NSF/CF/183/LBJL. Нотатки Ґілпатріка щодо обговорення 9/12/64 з м-ром Діном і м-ром Маклоєм проблем Європи й НАТО», 9 грудня 1964 року, NSF/Committee File, Committee on Nuclear Proliferation/1/LBJL. Див. також Кіссінджер до Ачесона, 31 грудня 1964 року, AP/Gen. Corr./18/226.

58. Меморандум від заступника державного секретаря (Болл) для державного секретаря Раска, 17 листопада 1964 року, FRUS:1964–1968:XIII, d49.

59. London SECUN2 to SecState, December 1, 1964, NSF/ITMF/32/LBJL.

60. «Міркування щодо Німеччини та Франції, які мають відношення до зміни позиції США стосовно БСС», Девід Марк, 4 листопада 1964 року, NSF/Subject/23/ LBJL.

61. Кіссінджер до Банді, 27 листопада 1964 року, LBJL, NSF/Files of McGeorge Bundy/15/ LBJL.

62. «Перші думки про знешкодження БСС (якщо виникне потреба)», меморандум для Банді, 7 листопада 1964 року, NSF/CF/206/LBJL.

63. Якби наприкінці 1964 року відбулося голосування, попередив один співробітник РНБ, «цікаве збіговисько лібералів, охоронців атому з комітету начальників штабів і неоізоляціоністів, можливо, завдало би поразки БСС, якби в Сенаті провели вільне, мовчазне, таємне голосування». «Ядерна політика НАТО, меморандум для президента від Банді, 8 грудня 1964 року, FRUS:1964– 1968:XIII, d46.

64. Меморандум від Банді для Болла, 25 листопада 1964 року, FRUS:1964–1968:XIII, d52. Про критику коментаторів див. «БСС — альтернативний погляд», меморандум для президента від Банді, 6 грудня 1964 року, FRUS:1964–1968:XIII, d57.

65. «Візит Вільсона та БСС», запис бесіди, 6 грудня 1964 року, DDRS/CK3100076994.

66. «Запис бесіди з міністром оборони, 20 листопада 1964 року», 21 листопада 1964 року, NSF/CF/206/LBJL.

67. «Перші думки про знешкодження БСС (якщо виникне потреба)», меморандум для Банді, 7 листопада 1964 року. Див. також «Записка для м-ра Банді та м-ра Клайна» від Нойштадта, NSF/CF/206/LBJL.

68. «БСС — альтернативний погляд», меморандум для президента від Банді, 6 грудня 1964 року, FRUS:1964–1968:XIII, d57.

69. Банді наполягав на цьому з листопада. «Ядерна політика НАТО», 8 грудня 1964 року.

70. «Наступні кроки з ядерної політики НАТО та ядерних сил НАТО», меморандум для Банді, 17 грудня 1964 року, NSF/AF/35/NATO General, vol. 2/LBJL.

71. Steinbruner, *Cybernetic Theory of Decision*, 309.

72. Bonn 2651 to SecState, January 16, 1965, NSF/Files of McGeorge Bundy/16/LBJL. Думки Шредера та Макгі див. у Bonn 2558 to SecState, January 11, 1965, NSF/CF/184/LBJL. Тлумачення меморандумів про заходи національної безпеки див. у Berlin 36 to SecState, July 12, 1965, NSF/CF/182/LBJL.

73. «Атлантичні ядерні питання: думка, яку слід повідомити міністру закордонних справ Стюарту», Ростоу до державного секретаря, 8 жовтня 1965 року, Bator/29/LBJL; див. також Berlin 36 to SecState, July 12, 1965.

74. «Зустріч із міністром Генріхом Кроне — Нью-Йорк, 25 березня 1965 року», Кіссінджер до Банді, 30 березня 1965 року, NSF/Files of McGeorge Bundy/15/LBJL. Див. також досі частково цензурований розвідувальний звіт «Погляди західних німців на надання ядерної зброї», 10 грудня 1965 року, Bator/29/ MLF/ANF (Multilateral Force/Atlantic Force)/LBJL. Про напруженість у відносинах із Францією див. Bonn 2651 to SecState, January 16, 1965, NSF/Files of McGeorge Bundy/16/LBJL.

75. «Ерхард і де Голль у Рамбує», повідомлення Клайна до Банді, NSF/CF/184/LBJL. Див. також «Можлива промова Джорджа Болла про БСС», меморандум для президента від Банді, 2 лютого 1965 року, NSF/Subject/23/LBJL.

76. «Аргумент на користь сильного американського лідерства у створенні колективної системи ядерної оборони, яка може врятувати Західний світ від повторення старої помилки», без дати, NSF/AF/39/LBJL.

77. «Аргумент проти пропозиції німцям власності в ядерному обладнанні», 9 грудня 1965 року, Bator/29/LBJL; див. також доданий документ: «Пропозиція ядерних консультацій», 27 жовтня 1965 року;

усна розповідь Джорджа В. Болла/ LBJL, 13; «Інтерв'ю з м-ром Макджорджем Банді 20 січня 1970 року», Nunnerley Papers/1/Transcripts—Ball-Douglas-Home/JFKL.

78. Bonn 4985 to SecState, June 23, 1965, NSF/CF/185/Germany, vol. 8, 4/65–7/65," LBJL. Див. також Andrew Priest, "From Hardware to Software: The End of the MLF and the Rise of the Nuclear Planning Group," in *Transforming NATO in the Cold War: Challenges beyond Deterrence in the 1960s*, ed. Andreas Wenger, Christian Nuenlist, and Anna Locher (London: Routledge, 2007).

79. Після пропозиції Макнамари НАТО відновила обговорення ядерного комітету. Див. «Відновлення обговорення ядерних питань», Генеральний секретар до постійних представників, PO(65)360, 29 червня 1965 року, і «Ядерні проблеми», Генеральний секретар до постійних представників, PO(65)411, 21 липня 1965 року, обидва документи в NATO.

80. Текст телеграми Paris POLTO 832 to State, «Головна мета Спеціального комітету міністрів оборони», 21 листопада 1965 року, NSF/AF/39/NATO, Спеціальний комітет міністрів оборони в Парижі (мін. Макнамара)/LBJL.

81. Paris POLTO Circular 18 to SecState, November 27, 1965, NSF/AF/39/NATO, Спеціальний комітет міністрів оборони в Парижі (мін. Макнамара)/LBJL.

82. «Первинна заява міністрів оборони», 20 листопада 1965 року, NSF/AF/39/NATO, Спеціальний комітет міністрів оборони в Парижі (мін. Макнамара)/LBJL.

83. Чернетка повідомлення до Клівленда, 15 листопада 1965 року, NSF/AF/39/ NATO, Спеціальний комітет міністрів оборони в Парижі (мін. Макнамара)/LBJL.

84. «Різноманітні ядерні питання», 11 жовтня 1965 року, RG59, EUR/DAS/Schaetzel/1/ Britain, NARA; «Німецьке вето на застосування ядерної зброї на німецькій землі американськими чи іншими військами», 13 грудня 1965 року, Bator/29/MLF/ANF (Multilateral Force/Atlantic Force)/LBJL.

85. Меморандум для президента від Макнамари, 27 липня 1966 року, NSF/CF/186/ LBJL.

86. «Франція та НАТО», 8 жовтня 1965 року, FRUS:1964–1968:XIII, d106.

87. «Зустріч із президентом, 13:15, четвер, 23 червня. Основні тези», 23 червня 1966 року, Bator/28/ LBJL.

88. Батор до Білла Моєрса, 12 квітня 1966 року, Bator/28/LBJL.

89. Запис зустрічі з президентом Джонсоном, 17 грудня 1966 року, FRUS:1964– 1968:XIII, d106, 231.

90. «Інтерв'ю — м-р Роберт Макнамара. Четвер 27 лютого, 1970 року», Nunnerley Papers/1/ Transcripts—John—Norstad/JFKL.

91. Розповідь Іво Даалдера про ядерну стратегію НАТО після 1968 року починається там, де ця розповідь закінчується. Ivo H. Daalder, *The Nature and Practice of Flexible Response: NATO Strategy and Theater Nuclear Forces since 1967* (New York: Columbia University Press, 1991).

92. «Погляди західних німців на надання ядерної зброї», 10 грудня 1965 року, Bator/29/MLF/ANF (Multilateral Force/Atlantic Force)/LBJL.

93. «Німецьке ставлення до питань ядерної оборони», 20 жовтня 1965 року, EUR/RPM/NATO Affairs/6/Defense Affairs NATO 1963–1965, DEF 12 Nuclear Germany/NARA.

94. Меморандум для міністра оборони, складений полковником Гувером і м-ром Барбером, 5 квітня 1966 року, Bator/28/LBJL.

95. «Бесіда Шатцеля та Макгі про БСС», додано до складеного полковником Гувером і м-ром Барбером меморандуму для міністра оборони 5 квітня 1966 року. Див. також коментарі Макгі в його усній розповіді George McGhee Oral History/LBJL, 14–15.

96. «Плани на грудневі міністерські збори НАТО й суміжні питання», 16 грудня 1966 року, CFPF, 1964–1966/3271/NATO 3 Meeting Sessions, 1/1/66/NARA.

97. Меморандум для міністра оборони, складений полковником Гувером і м-ром Барбером, 5 квітня 1966 року.

98. «Західна Європа дивиться на Німеччину», меморандум БРД REU-30, 6 серпня 1965 року, DDRS/CK3100383557.

6. Новий трипартизм

1. EmbParis to External 511, March 9, 1966, RG24/S-2-5100-7F(1)/LAC. Див. також Paris 4867 to SecState, February 11, 1966, DDRS/CK3100312987; Paris 5900 to SecState, March 16, 1966, DDRS/CK3100075379; телеграма від посольства у Франції до Державного департаменту, 25 лютого 1966 року, FRUS:1964–1968:XII, d54.

2. Дін до Гуда, 16 листопада 1966 року, FO 1042/156. Цікаво, що після того, як 1948 року де Голль розкритикував ідею англо-американського континентального зобов'язання, американський кореспондент Джозеф Елсоп попередив найближчих радників де Голля, що в разі, якщо генерал повернеться до влади й продовжить говорити в подобному дусі, «Сполучені Штати покинуть Францію та зосередять свою політику на розвитку Німеччини». Джозеф В. Елсоп до Діна Ачесона, 9 січня [1949 року], AP/Gen. Corr./1/8.

3. Жан Моне до Ачесона, 23 листопада 1962 року, AP/Gen. Corr./23/288.

4. Дін до Ґора-Бута, 8 липня 1966 року, FO 371/190723. 5. Paris177 to FO, July 17, 1963, FO 371/173435.

6. Болен до Банді, 2 березня 1963 року, NSF/Bundy/16/LBJL.

7. Frédéric Bozo, *Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States, and the Atlantic Alliance* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001), 143–153; Garret Martin, "Towards a New Concert of Europe: De Gaulle's Vision of a Post-Cold War Europe," in *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945–1990*, ed. Frédéric Bozo et al. (New York: Berghahn Books, 2012), 94–97. Мартін також бачить «чіткий план де Голля подолати холодну війну». Ще одна чудова розповідь — Marie-Pierre Rey, "De Gaulle, French Diplomacy, and Franco-Soviet Relations as Seen from Moscow," in *Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969*, ed. Anna Locher, Garret Martin, and Christian Nünlist (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2010).

8. Тайлер до Болена, 18 вересня 1964 року, DDRS/CK3100020950. Див. також Paris751 to FO, November 23, 1963, FO 371/173437; Paris758 to FO, November 25, 1963, FO 371/173437; Батлер до Барнза, 10 грудня 1963 року, FO 371/173437.

9. «Записка щодо франко-американських відносин» [без дати; додаток до аерограми № 1 з Парижу, 1–1920], Yarmolinsky/Subject/32/France-NATO, 1963–1967/JFKL.

10. Paris888 to FO, December 3, 1964. Ця британська каблограма в NSF/CF/160/LBJL.

11. Запис зустрічі в Шато де Шан о 10:30 в неділю, 3 червня 1962 року, PREM 11/3775. Це була не просто політична позиція — див. «для запису» [рукописні нотатки прем'єр-міністра], 7 червня 1962 року, PREM 11/3775. Надиктована записка, 27 грудня 1962 року, PREM 11/4230; Гарольд Макміллан до міністра закордонних справ, 16 травня 1962 року, PREM 11/3775.

12. «Нотатки про думки, викладені в обговоренні в "Чекерс" 19 травня 1962 року», 19 травня 1962 року, PREM 11/3775.

13. «Розшифровка телефонної розмови президента Кеннеді та прем'єр-міністра Макміллана», 19 січня 1963 року, POF/United Kingdom: Transcripts of Kennedy-Macmillan phone calls, 1963/JFKLDC.

14. «Позитивна політика після Брюсселю», 4 лютого 1963 року, Філіп де Зулуета, PREM 11/4220.

15. Записка для прем'єр-міністра, 1 березня 1963 року, PREM 11/4220. Див. також додану телеграму FO 2167 to Washington, February 27, 1963.

16. «Нотатки для використання на зустрічі послів у Лондоні в понеділок 11 березня 1963 року», 10 березня 1963 року, FO 146/4619.

17. «Майбутня політика в Європі», від лорда Прайві Сіла, Додаток А до записки для прем'єр-міністра, 1 березня 1963 року, PREM 11/4220.

18. «Британія та Європа», спеціальний звіт ЦРУ, 11 червня 1965 року, DDRS/CK3100365333. 19. UKDel236 to FO, June 26, 1963, FO 371/173435.

20. Шакбург до Барнза, 29 липня 1965 року, FO 371/184424; Paris 1496 to SecState, NSF/ AF/37/NATO Messages, vol. 1/LBJL.

21. Командор Берт-Ендрюс до маршала авіації Дж. Лепслі, 25 листопада 1964 року; Берт-Ендрюс до Лепслі, 10 грудня 1964 року, обидва документи у FO 371/179064.

22. Про кореспонденцію де Голля та Айзенгавера див. «Погляди президента Шарля де Голля стосовно Сполучених Штатів, Європи й НАТО; та італійська реакція», меморандум для директора ЦРУ, 10 березня 1964 року, NSF/CF/169/LBJL; «Відповідь на меморандум генерала де Голля від 17 вересня 1958 року», Тайлер до заступника державного секретаря, 3 лютого 1964 року, NSF/CF/169/LBJL; Paris 5263 to SecState, May 6, 1964, NSF/CF/169/LBJL; SecState 337 to Paris, June 20, 1964, NSF/CF/170/LBJL.

23. Harold Wilson, *The Labour Government, 1964–1970: A Personal Record* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1971), 244. Див. також «Вибуття військово-морських сил Франції з НАТО», Е. Дж. В. Барнз, 18 червня 1963 року, FO 371/173435.

24. «Франція та НАТО», записка Барнза, 17 лютого 1964 року, FO 371/179064.

25. London 5571 to SecState, May 18, 1965, NSF/CF/207/LBJL. Щодо інших попереджень див. циркулярну телеграму з Державного департаменту посадовцям у столицях НАТО, 10 червня 1965 року, FRUS:1964–1968:XIII, d89. Див. також Paris POLTO 1701 to SecState, May 25, 1965, NSF/CF/171/LBJL; «Франція та НАТО», 13 травня 1965 року, EUR/DAS/Schaetzel/1/ Britain/NARA.

26. «Кризи в ЄЕС і НАТО», Татгілл до Батора, 19 жовтня 1965 року, DDRS/CK3100489563. Див. також телеграму від дипломатичного представництва в НАТО та європейських регіональних організаці-

ях до Державного департаменту, 16 листопада 1965 року, FRUS:1964–1968:XIII, d110; телеграма з Державного департаменту до дипломатичного представництва в європейських регіональних організаціях, 24 листопада 1965 року, FRUS:1964–1968:XIII, d112; телеграма з Державного департаменту до посольства в Бельгії, 29 січня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d127.

27. Берклі до Гуда, 25 червня 1965 року, FO 115/4628; «Збори послів США в НАТО в Гаазі», запис для протоколу, 27 жовтня 1965 року, NSF/AF/35/NATO General, vol. 2/LBJL.

28. Шакбург до Гуда, 18 червня 1965 року, FO 115/4628.

29. «Звіт сера І. Шакбурга щодо розмови про США й майбутнє НАТО», Д. В. Бендалл, 25 червня 1965 року, FO 115/4628. Див. також Шакбург до Гуда, 18 червня 1965 року, FO 115/4628.

30. Патрік Дін до Гарольда Кавча, 24 квітня 1965 року, FO 115/4628. Зверніть увагу, що це повторення попередніх коментарів Раска в записці М. Н. Ф. Стюарта, 23 квітня 1965 року, FO 115/4628.

31. Рейлі до сера Пола Ґора-Бута, 8 травня 1965 року, FO 115/4628.

32. Записка Дж. Б. С. Педлера, 24 травня 1965 року, FO 146/4625.

33. «Франція та НАТО», 5 червня 1965 року, NSF/CF/208/LBJL. Співробітники РНБ погодилися з британською позицією. «Франція та НАТО», Клайн до Банді, 10 червня 1965 року, NSF/Name File/4/ LBJL.

34. «Франція та НАТО», Гуд, 22 червня 1965 року, FO 115/4628; записка П. Е. Ремсботема, 9 липня 1965 року, FO 146/4625; запис бесіди 16 червня 1965 року, FRUS:1964–1968:XIII, d90.

35. «Франція та НАТО», чернетка меморандуму про заходи національної безпеки, 25 вересня 1965 року, DDRS/CK3100313726; меморандум для Банді від Болла, 4 жовтня 1965 року, DDRS/CK3100277964; «Франція та НАТО», запис бесіди, 8 жовтня 1965 року, 11:00, FRUS:1964–1968:XIII, d106. Бюро розвідки та досліджень підтримало аргумент Банді. Див. «"Атака" де Голля на Атлантичний альянс», REU 41.1, 30 вересня 1965 року, DDRS/CK3100422958.

36. Dusseldorf DEPT 14 to SecState, July 23, 1964, NSF/CF/184/Germany/LBJL.

37. «Франція та НАТО», 8 жовтня 1965 року; «Доповідь Фергюсона», Кляйн до Банді, 8 липня 1965 року, NSF/CF/163/LBJL.

38. «Франція та НАТО», 8 жовтня 1965 року.

39. Лист від президента де Голля до президента Джонсона, 7 березня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d137.

40. Paris to SecState 5382, March 2, 1966, DDRS/CK3100491992.

41. «Сесія НАТО», 17 березня 1966 року, NSF/Komer/1/LBJL; телеграма від Болена до державного секретаря, 3 березня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d56; Bonn to SecState 2925, March 21, 1966, DDRS/ CK3100068055; «Франція та НАТО», 6 березня 1966 року, DDRS/CK3100046869; «Франція та НАТО», Рада з політичного планування в Державному департаменті, 6 травня 1964 року, DDRS/CK3100009269.

42. Меморандум від заступника спеціального помічника президента з питань національної безпеки (Батор) для президента Джонсона, 7 березня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d138. Див. також меморандум від виконавця обов'язків спеціального помічника президента з питань національної безпеки (Комер) для президента Джонсона, 16 березня 1966 року, 18:30, FRUS:1964–1968:XIII, d143.

43. Paris to SecState 5048, March 20, 1966, DDRS/CK3100161246.

44. Меморандум для президента (від Батора), «Ваш лист до де Голля», 18 березня 1966 року, 09:00, DDRS/CK3100023835.

45. Запис бесіди 21 серпня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d196.

46. Різні погляди див. у повідомленнях Шатцеля до Ачесона від 11 грудня 1966 року й 22 травня 1967 року, обидва документи в AP/Gen. Corr./28/357; Paris to SecState 6078, March 21, 1966, DDRS/ CK3100486192; Thomas Alan Schwartz, *Lyndon Johnson and Europe: In the Shadow of Vietnam* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 110.

47. Висновки міністерства, C(66)17, 10 березня 1966 року, CAB 128/41.

48. «Міжнародні наслідки політики генерала де Голля», додано до листа № 59 від державного секретаря до Івліна Шакбурга, 13 квітня 1966 року, FO 146/4632. Див. також Висновки міністерства, C(66)17, 10 березня 1966 року, CAB 128/41; «Франція та НАТО», записка для прем'єр-міністра, 11 березня 1966 року, PREM 13/1043.

49. «Франція та НАТО», Гілі до прем'єр-міністра, 23 березня 1966 року, PREM 13/1043.

50. «Франція та НАТО», записка для прем'єр-міністра, 4 квітня 1966 року, PREM 13/1043.

51. Меморандум Шатцеля, надісланий Ачесону, «Тісніше європейське співробітництво як одна з цілей Франції/криза в НАТО», 11 квітня 1966 року, EUR/DAS/Schaetzel/3/ Acheson/NARA.

52. «Франція-НАТО», Брюс до державного секретаря, 8 березня 1966 року, Bator/27/LBJL; London to SecState 4437, March 19, 1966, DDRS/CK3100075523; Paris to SecState 6407, March 10, 1966, DDRS/ CK3100070888; Paris to SecState 6078, March 21, 1966; «Політична атмосфера», документ про коло питань, NATO/G-3, 7 грудня 1966 року, FRUS:1964– 1968:XIII, d223.

53. «1966–67 SHAPE знаходить новий дім», 2017, Supreme Headquarters Allied Powers Europe, https:// www.shape.nato.int/page1463252.

54. London to SecState 4437, March 19, 1966, DDRS/CK3100075523.

55. «Криза НАТО в його політичному оточенні», меморандум ЦРУ, 2 квітня 1966 року, NSF/CF/178/ LBJL.

56. «Британія та Європа», спеціальний звіт ЦРУ, 11 червня 1965 року, DDRS/CK3100365333. Про зміну курсу Вільсона див. Miriam Camps, *European Unification in the Sixties: From Veto to the Crisis* (New York: McGraw-Hill, for the Council on Foreign Relations, 1966), 141–142, 157–161; Helen Parr, "Anglo-French Relations, Détente and Britain's Second Application for Membership of the EEC, 1964 to 1967," *in European Integration and the Cold War: Ostpolitik-Westpolitik, 1965–1973*, ed. N. Piers Ludlow (London: Routledge, 2007), 82.

57. «Британія, Європа та криза в НАТО», 31 травня 1966 року, PREM 13/1044.

58. Записка для протоколу, 6 травня 1966 року, PREM 13/1044. Про бажання Бельгії, щоби Британія очолила НАТО, повідомлено в London 5028 to SecState, April 26, 1966, NSF/177/ France-NATO Dispute, vol. 2, 3/66–4/66, LBJL.

59. Записка статс-секретаря Карстенса, 27 січня 1966 року, AAPD:1966:1, 100, 102.

60. Paris 5412 to SecState, March 2, 1966, DDRS/CK3100160894.

61. Paris 5541 to SecState, March 7, 1966, DDRS/CK3100068008.

62. «Військові наслідки примусового виведення французьких військ із Німеччини», Вольф Леман, 5 квітня 1966, RG59/EUR/GER/FRG/1/De Gaulle and NATO— Pol. 3–1966. Factual/NARA.

63. «Проблема, спричинена кризою НАТО стосовно статусу французьких військ у Німеччині», меморандум БРД REU-30, 6 квітня 1966 року, DDRS/CK3100050741.

64. Washington DC to External 997, April 1, 1966, RG24/S-2-5100-7F(1)/LAC.

65. Bonn to External 277, March 22, 1966, RG24/S-2-5100-7F(1)/LAC.; Bonn447 to FO, April 7, 1966, PREM 13/1043.

66. Bonn 2726 to SecState, March 7, 1966, DDRS/CK3100075346.

67. Bonn 2726 to SecState, March 7, 1966; see also Bonn420 to FO, April 4, 1966, PREM 13/1043.

68. Bonn434 to FO, April 6, 1966, PREM 13/1043.

69. Bonn 3120 to SecState, April 4, 1966, DDRS/CK3100068067. 70. Washington1528 to FO, May 14, 1966, FO 371/190716.

71. Див. Sten Rynning, *Changing Military Doctrine: Presidents and Military Power in the Fifth Republic* (Westport, CT: Praeger, 2002), 54–55.

72. Процес було описано пізніше в Washington DC to External 1729, May 10, 1967, S-2-5102-2(1), RG24/LAC.

73. Роберта Шатцеля з Державного департаменту цитують у Washington DC to External 1111, April 14, 1966, S-2-5100-7F(1), RG24/LAC. Див. також повідомлення Робертса до Гуда, 26 листопада 1966 року, FO 1042/156.

74. Про кризу див. Gregory F. Treverton, *The Dollar Drain and American Forces in Germany: Managing the Political Economics of Alliance* (Athens: Ohio University Press, 1978); Wightman, "Money and Security: Financing American Troops in Germany and the Trilateral Negotiations of 1966–1967," *Rivista Di Storia Economica* 5, no. 1 (February 1988): 26–77; Hubert Zimmermann, *Money and Security: Troops, Monetary Policy and West Germany's Relations with the United States and Britain, 1950–1971* (Washington, DC: German Historical Institute and Cambridge University Press, 2002), 209–38; Schwartz, *Lyndon Johnson and Europe*, 115–132, 143–159; Helga Haftendorn, *NATO and the Nuclear Revolution: A Crisis of Credibility, 1966–1967* (Oxford: Clarendon, 1996), 203; Ґевін описує кризу ширше, з погляду американської фінансово-економічної політики: Francis J. Gavin, *Gold, Dollars, and Power: The Politics of International Monetary Relations, 1958–1971* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004).

75. Haftendorn, *NATO and the Nuclear Revolution*, 203.

76. Американські посадовці ще до французького віддалення від НАТО вірили, що тристороння координація та згода — США-СК-ФРН — потрібні для виживання НАТО. Див. «Кризи в ЄЕС і НАТО», Татгілл до Френсіса Батора, 19 жовтня 1965 року, DDRS/CK3100489563; «Атлантична політика після німецьких виборів», 25 червня 1965 року, NSF/AF/52/ LBJL. Про наслідки недосягнення такої згоди див. «Обговорення консультантами атлантичних справ», без дати, NSF/CF/163/LBJL.

77. Рукописні нотатки: огляд оборони СК, 27 січня 1966 року, Bator/25/Europe, LBJL; див. також London 2886 to SecState, December 21, 1965, NSF/CF/209/UK7/LBJL.

78. «Огляд оборони Сполученого Королівства: меморандум уряду Її Величності», без дати, Bator/24/US-UK Defense Review 1/27/66/Letter to PM/LBJL.

79. Батор до президента, 18 липня 1966 року, Bator/17/LBJL.

80. «Економічна ситуація», меморандум для кабінету міністрів, 18 липня 1966 року, і меморандум для президента від Макнамари, NSF/CF/209/LBJL.

81. Меморандум від помічника державного секретаря в справах Конгресу (Макартур) для державного секретаря Раска, 1 вересня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d199; «Резолюція Менсфілда», меморандум для м-ра Ростоу, 26 січня 1967 року, NSF/Name File/6/LBJL; Клівленд до Ростоу, 8 лютого 1967 року, DDRS/CK3100083689; Phil Williams, *The Senate and US Troops in Europe* (London: Macmillan, 1985), 139–148. Щодо тривоги Джонсона про «конфлікт у цій країні» див. стислі нотатки 569-го засідання Ради національної безпеки, 3 травня 1967 року, 12:30, FRUS:1964–1968:XIII, d251.

82. «Розмова № 2 Макнамари та фон Хасселя в Парижі, 26 липня 1966 року», Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL.

83. Меморандум для президента від Макнамари, 27 липня 1966 року, Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL.

84. «Повна відповідь на останній лист канцлера Ерхарда», меморандум для президента від Батора, 4 серпня 1966 року, Bator/17/ Meeting with President on Birth of Trilaterals 8/24/66 Reply to Erhard 7/5 Letter to PM/LBJL; телеграма з Державного департаменту до посольства в Німеччині, 8 вересня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d203. Treverton, *Dollar Drain*, 171.

85. «Обідня бесіда з німецьким міністром Георгом фон Лілієнфельдом», 4 серпня 1966 року, NSF/CF/186/LBJL.

86. «Подальша відповідь на лист Ерхарда від 5 липня: два основні рішення», 12 серпня 1966 року, Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL.

87. Там само.

88. Цитати з «Елементи пропозиції завадити виведенню військ БРА в Німеччині та Європі», 18 серпня 1966 року, Bator/17/LBJL. Див. також «Британські плани військових скорочень в Європі», 17 серпня 1966 року, NSF/CF/210/LBJL.

89. «Рішення в Європі», меморандум Е. Гамільтона, 19 серпня 1966 року, Bator/20//Offset (US-UK-FRG)/LBJL.

90. «Остання інформація для вашої зустрічі з питань європейської політики сьогодні о 18:30», 24 серпня 1966 року, Bator/17/Meeting with President on Birth of Trilaterals 8/24/66 Reply to Erhard 7/5 Letter to PM/LBJL.

91. «Рішення в Європі», 19 серпня 1966 року; «Остання інформація для вашої зустрічі з питань європейської політики сьогодні о 18:30», 24 серпня 1966 року, Bator/17/LBJL; «Фінансові проблеми Сполученого Королівства з БРА. Меморандум про дії», Ледді до державного секретаря, 23 серпня 1966 року, DDRS/CK3100521078.

92. Bonn 2368 to SecState, NSF/CF/186/LBJL.

93. Джонсон до Вільсона, [26 серпня 1966 року], FRUS:1964–1968:XIII, d198.

94. Сер Джон Гакетт, офіцер командування БРА, та Френк Робертс турбувалися, що в разі, якщо німці командуватимуть північним фронтом, вони можуть «з якихось націоналістичних причин чи на підтримку німецького возз'єднання спричинити конфронтацію з НАТО, котра інакше могла б не виникнути»: Bonn 2423 to SecState, August 27, 1966, Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL.

95. «Запис для протоколу», Волт Ростоу, 29 вересня 1966 року, NSF/ CF/210/LBJL.

96. Про «годинник» див. Department of State 44741 to London, Bonn, and Paris, September 10, 1966, NSF/CF/210/LBJL. Про потреби прем'єр-міністра див. «Запис для протоколу», Волт Ростоу, 29 вересня 1966 року, NSF/CF/210/LBJL. Думки кабінету міністрів див. у Висновках кабінету міністрів, CC(66)44, 1 вересня 1966 року, CAB 128/41/44. Про німецькі тривоги та реакцію Ерхарда на ідею переговорів див. Батор до президента, 8 вересня 1966 року, Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL і "Copy of LONDON 1924, Sept. 7, 1966," September 7, 1966, NSF/CF/210/LBJL; Bonn 2951 to SecState, September 9, 1966, Bator/17/Meeting with President on Birth of Trilaterals 8/24/66 Reply to Erhard 7/5 Letter to PM/LBJL; Батор до президента, 9 вересня 1966, Bator/20/Offset (US/UK/ FRG)/LBJL.

97. «Візит Ерхарда: компенсація та кількість військ», меморандум для президента від Ледді, 19 вересня 1966 року, Bator/20/Offset(US/UK/FRG), LBJL; див. також Ростоу до президента, 2 вересня 1966 року, зворотний бік недатованого листа від Бірренбаха до Кіссінджера, надісланого в серпні-вересні 1966 року, NSF/CF/187/LBJL.

98. Про думки американської розвідки стосовно позиції Ерхарда див. [автор і назва цензуровані], 16 вересня 1966 року, NSF/CF/187/LBJL.

99. Bonn 3361 to SecState, September 19, 1966, Bator/20/ Offset (US/UK/FRG)/ LBJL.

100. Про зусилля підтримати Ерхарда див. «Зустріч Джонсона й Ерхарда: президентський візит до Європи», Ледді до державного секретаря, 12 вересня 1966 року, Bator/21/Erhard Visit, September 1966/LBJL; «Візит Ерхарда: компенсація та кількість військ», 19 вересня 1966 року; «Візит Ерхарда. Коло питань», від Вайла, 20 вересня 1966 року, Bator/21/Erhard Visit, September 1966/ LBJL. Про відмову Джонсона поступитися й позицію Макнамари див. «Ваша зустріч о 10:00 щодо візиту Ерхарда», меморандум для президента від Батора, 21 вересня 1966 року, 21:30, Bator/21/Erhard, September 1966/LBJL. Див. також «Дії із запобігання прискоренню заходів Британії щодо військ в Європі», Ледді до державного секретаря, 25 вересня 1966 року, Bator/20/Offset (US/UK/FRG)/LBJL.

101. Циркулярна телеграма 5292 всім столицям НАТО від Державного департаменту, 4 жовтня 1966 року, DDRS/CK3100190666.

102. Повідомлення від президента Джонсона до прем'єр-міністра Вільсона, недатоване [відправлене 1 жовтня 1966 року], FRUS:1964–1968:XIII, d208.

103. Волт Ростоу до Райнера Барзеля, 16 жовтня 1966 року, Bator/17/LBJL.

104. NATOParis to External 2133, October 6, 1966, S-2-5102-2(1)/LAC.

105. «Тристоронні перемовини; НАТО; французькі війська в Німеччині», 12 жовтня 1966 року, RG59/ EUR/GER/FRG/1/Negotiations with the French, 1966. POL 3/NARA; NATOParis to External 2344, October 24, 1966, RG24/S-2-5102-2(1)/LAC; Schwartz, *Lyndon Johnson and Europe*, 145. Див. також Дірк Стікер до Джека Маклоя, 11 жовтня 1966 року, AP/Gen. Corr./29/375.

106. «Тристоронні перемовини; НАТО», 14 жовтня 1966 року, DDRS/CK3100002203; «Витрати на британські війська в Німеччині в іноземній валюті», від Ґора-Бута до графа Лонгфорда, 1 лютого 1967 року, FCO 41/117; NATO Paris to External 2133, October 6, 1966, B.N.W. to Dr. Arnold, undated, NATOParis to External 2172, October 11, 1966, and NATOParis to External 2211, October 14, 1966; усі документи в RG24/S-2-5102-2(1)/LAC.

107. Про призначення Маклоя див. Schwartz, Lyndon Johnson and Europe, 144. Про дії проти нього див. повідомлення Джорджа Томсона до сера Патріка Діна, 1 лютого 1967 року, FCO 41/117; усне інтерв'ю Юджина Ростоу/LBJL, 29.

108. Меморандум від Ллевелліна Е. Томпсона для Маклоя, 24 жовтня 1966 року, RG59/EUR/RPM/Trilateral/1/Assessment Sov. Threat to We. Europe by Ambassador Thompson. EVMcAullife—1966/NARA.

109. «Зустріч з генералом Вілером у Державному департаменті, 25 жовтня 1966 року», 25 жовтня 1966 року, RG59/EUR/RPM/Trilateral/1/Conversation Bet. Gen. Wheeler & Mr. McCloy. 10/25/66/NARA.

110. «Тристоронні перемовини. (США-СК-ФРН), меморандум Маклоя 6», 18 жовтня 1966 року, DDRS/ CK3100192838; «Тристоронні перемовини», меморандум для державного секретаря, міністра фінансів, міністра оборони, директора ЦРУ та Волта Ростоу, 27 жовтня 1966 року, Bator/17/Trilateral Talks, Oct.–Dec. 1966/LBJL. Стислий опис тем і головних запитань, які хотів обговорити Маклой, див. у «Теми для тристоронніх перемовин», 19 жовтня 1966 року, RG59/EUR/RPM/Trilateral/1/Issues, 1966/NARA. Американські відповіді на ці запитання підготував Мортон Гальперін. Див. «Відповіді на запитання, поставлені Сполученими Штатами на тристоронніх перемовинах», 24 жовтня 1966 року, Bator/17/Trilateral Talks, Oct.–Dec. 1966/ LBJL.

111. «Телеграма від дипломатичного представництва в НАТО та європейських регіональних організаціях до Державного департаменту», 22 жовтня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d213. Див. також Schwartz, *Lyndon Johnson and Europe*, 145.

112. Карстенс до Ерхарда, 21 жовтня 1966 року, AAPD:1966:2, 1427.

113. Department of State 83122 to London, Bonn, Paris, November 10, 1966, DDRS/ CK3100521713; записка Карстенса, 14 листопада 1966 року, AAPD:1966:2, 1516.

114. CAP 66982 [Ростоу до президента], 13 листопада 1966 року, Bator/19/LBJL; записка Карстенса, 14 листопада 1966 року, AAPD:1966:2, 1516; «Заява, зроблена статс-секретарем Карстенсом щодо проблеми компенсації валютних витрат», 9 листопада 1966 року, Bator/17/LBJL.

115. «Чернетка меморандуму для президента від м-ра Маклоя, за підтримки державного секретаря та міністрів фінансів й оборони», 9 листопада 1966 року, Bator/19/LBJL.

116. CAP 66982, 13 листопада 1966 року.

117. Циркуляр від Ройте, 5 грудня 1966 року, AAPD:1966:2, 1583; записка від посла Шніппеньоттера, 4 січня 1967 року, AAPD, 1967:1, 23.

118. CAP 66982, 13 листопада 1966 року; «Указівки для тристоронньої зустрічі 25 листопада 1966 року», недатовані, кінець листопада 1966 року, Bator/17/Trilateral Talks, Oct.–Dec. 1966/LBJL. Див. також Циркуляр від Ройте, 5 грудня 1966 року.

119. Запис зустрічі Кізінгера та Маклоя, 16 грудня 1966 року, AAPD:1966:2, 1650.

120. «Запис зустрічі зі Штраусом, німецьким міністром фінансів, 17 грудня 1966 року, з 09:00 до 13:00 у Дюссельдорфі», Маклой, 22 грудня 1966 року, DDRS/CK3100470070.

121. «Запис зустрічі зі Штраусом, німецьким міністром фінансів, 17 грудня 1966 року, з 09:00 до 13:00 у Дюссельдорфі», Маклой, 22 грудня 1966 року; Bonn 9959 to SecState, February 25, 1967, NSF/CF/188/LBJL; «Зауваження канцлера Кізінгера стосовно американської політики» [джерело цензуроване], 21 квітня 1967 року, NSF/CF/199/LBJL; Волт Ростоу до президента, 25 квітня 1967 року, DDRS/CK3100117579.

122. Про суперечку в британському кабінеті міністрів щодо відстрочки див. London 5885 to SecState, January 24, 1967, NSF/CF/210/LBJL. Про намагання Робертса в Німеччині завадити рішенню німецького кабінету міністрів див. «Тристоронні перемовини та компенсація», Барнз до Гуда, 25 січня 1967 року, FCO 41/117; див. також London 5885 to SecState, January 24, 1967.

123. «Нотатки для зустрічі з міністром оборони: наслідки виведення британських військ з континенту», без дати [кінець січня 1966 року], FCO 41/117; «Тристоронні перемовини та компенсація», Барнз до Гуда, 25 січня 1967 року, FCO 41/117.

124. «Позиція США в тристоронніх перемовинах і вказівки для Маклоя», меморандум для президента від Ростоу та Батора, 22 листопада 1966 року, о 17:30, Bator/17/Trilateral Talks, Oct.–Dec. 1966/LBJL.

125. «Передислокація деяких збройних сил США з Європи», чернетка меморандуму від Макнамари для президента, 19 січня 1967 року, DDRS/CK3100096939.

126. «Військова передислокація з Європи», меморандум для міністра оборони, 2 лютого 1967 року, DDRS/CK3100725075; «Висновки та рекомендація», розділ звіту Маклоя для Джонсона 21 листопада 1966 року, DDRS/CK3100211986; «Чернетка Б» [меморандуму Юджина Ростоу для президента], 24 жовтня 1966, Bator/17/LBJL; «Кількість військ в Європі», меморандум для президента, 23 лютого 1967 року, DDRS/CK3100212022.

127. «Передислокація деяких збройних сил США з Європи», чернетка меморандуму від Макнамари для президента, 19 січня 1967 року.

128. «Політичні наслідки скорочення військ НАТО», частина подання Маклоя до Джонсона 21 листопада 1966 року, DDRS/CK3100212003.

129. «Позиція США в тристоронніх перемовинах», меморандум для президента від Батора, 23 лютого 1967 року. DDRS/CK3100480725.

130. «Позиція США в тристоронніх перемовинах», 23 лютого 1967 року.

131. «Результати зустрічі з президентом 24 лютого 1967 року» [недатовані нотатки Батора], DDRS/CK3100233106.

132. «Основні тези — кількість військ в Європі», 27 лютого 1967 року, DDRS/ CK3100054480.

133. Запис для протоколу, 2 березня 1967 року, Bator/18//Trilaterals—McCloy Meeting with the President, March 1, 1967/LBJL.

134. Там само.

135. Позицію Вільсона див. у Майкл [нерозбірливо] до Р. Е. Парсонса, 3 березня 1967 року, FCO 41/119; CAP 67104 [Ростоу до президента], 5 березня 1967 року, NSF/CF/210/LBJL; Робертс до Ґора-Бута, 6 березня 1967 року, FCO 41/120. Позицію Кізінгера див. у «Телеграма від спеціального помічника президента з питань національної безпеки (Ростоу) до президента Джонсона, у Техасі», 6 березня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d239.

136. Робертс до Ґора-Бута, 6 березня 1967 року.

137. «Тристоронні перемовини» для постійного заступника міністра, 9 березня 1967 року, FCO 41/120.

138. Washington650 to FO, March 2, 1967, FCO 41/119; Washington687 to FO, March 6, 1967, FCO 41/119.

139. Там само.

140. «Монетарні ідеї США», Барнз до сера П. Ґора-Бута, 8 березня 1967 року, FCO 41/120; Washington687 to FO, March 6, 1967.

141. Washington650 to FO, March 2, 1967.

142. «Перемовини США з монетарних питань», 7 березня 1967 року. Про британські тривоги щодо плану див. Washington667 to FO, March 4, 1967; «Монетарні ідеї США», Барнз до сера П. Ґора-Бута, 8 березня 1967 року, FCO 41/120; «Міжнародні економічні угоди: пропозиції США (Ростоу)», 15 березня 1967 року, FCO 41/121.

143. «Ваша зустріч о 12:45 із Джоном Маклоєм щодо тристоронніх перемовин», меморандум для президента, 8 березня 1967 року, Bator/18/LBJL. Див. також Zimmermann, Money and Security, 220; Wightman, "Money and Security," 54.

144. «Зустріч із президентом 9 березня щодо тристоронніх перемовин», Ледді до державного секретаря, 8 березня 1967 року, Bator/18/LBJL.

145. «Ваша зустріч о 12:45 із Джоном Маклоєм щодо тристоронніх перемовин», 8 березня 1967 року,

146. «Запис зустрічі президента 9 березня з м-рами Раском, Макнамарою, Фаулером, Маклоєм, Волтом Ростоу та Батором», 9 березня 1967 року, DDRS/CK3100233128. Записи тристоронньої зустрічі 13 березня, на якій Маклой закликав знайти рішення короткострокової проблеми див. у «Запис зустрічі між м-ром Джорджем Томсоном, м-ром Маклоєм і паном Даквіцем в міністерстві закордонних справ о 18:00 13 березня 1967 року», без дати, FCO 41/121; Ґор-Бут до Робертса, 8 березня 1967 року, FCO 41/120.

147. Маклой до Джонсона, 22 березня 1967 року, Bator/18/Trilateral, April 15–May 15, 1967/ LBJL; Department of State 161070 to Bonn, London, and Paris, March 23, 1967, NSF/ CF/187/LBJL.

148. «Підсумковий звіт із тристоронніх перемовин», недатований [квітень-травень 1967 року], FRUS:1964– 1968:XIII, d249.

149. Зрештою французьке «виселення» військ НАТО та цей узгоджений протокол призвели до значних змін і реорганізації в американських військах в Європі, REDCOSTE and REFORGER/CRESTED CAP.

150. Повідомлено канадською делегацією в Washington DC to External 1648, May 3, 1967, S-2-5102-2(1)/LAC.

151. «Тристоронні перемовини — звіт про стан», меморандум для президента, 17 березня 1967 року, 15:30, DDRS/CK3100550713.

152. Про таємничість і витоки див. Гуд до Берроуза, 8 березня 1967 року, FCO 41/119; Washington DC to External 1310, April 6, 1967; External to Washington DC DL920, April 6, 1967, and NATOParis to External 1310, April 6, 1967; усі документи в S-2- 5102-2(1)/LAC. Про невдоволення союзників див. NATOParis to External 1004, April 28, 1967, S-2-5102-2(1)/LAC; Paris 15055 to SecState, March 29, 1967, NSF/CF/173/LBJL.

7. Союз заради миру

1. Brussels 1087 to SecState, March 10, 1966, DDRS/CK3100068041.

2. Адам Ярмолинський до Френсіса Батора, 21 червня 1966 року, Bator/28/NSAM 345—Part II, June 1966/LBJL.

3. «Ачесон щодо січневого фіаско», 2 лютого 1963 року, NSF/212A/ Europe, General 2/1/63-2/6/63/ JFKL.

4. Про доповідь Армеля див. Helga Haftendorn, "The Harmel Report and Its Impact on German Ostpolitik," in *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965–75*, ed. Wilfrid Loth and Georges-Henri Soutou (New York: Routledge, 2008); Haftendorn, *NATO and the Nuclear Revolution*; Andreas Wenger, "Crisis and Opportunity: NATO's Transformation and the Multilateralization of Détente, 1966–1968," *Journal of Cold War Studies* 6, no. 1 (Winter 2004): 22–74. Події, які передували доповіді Армеля, описано в Anna Locher, Crisis? What Crisis?: NATO, De Gaulle, and the Future of the Alliance, 1963–1966, (Baden-Baden: Nomos, 2010).

5. George F. Kennan, Russia, the Atom, and the West (London: Oxford University Press, 1958), 88; George F. Kennan, "Disengagement Revisited," *Foreign Affairs* 37, no. 2 (January 1959): 187–210.

6. «Новий погляд на нашу європейську політику», 22 квітня 1959 року, RG59/PPC/Subject Files/151/ Europe 1959/NARA.

7. «Де Голль: яка зараз наша ситуація?», меморандум для президента від Шлезінгера, 30 січня 1963 року, Schlesinger/WH-34/France, General 9/61–10/63/JFKL.

8. «Нова політика НАТО ("план Маккона")», меморандум для Маккона від Клайна, 21 березня 1963 року, і «Альтернативна політика США щодо НАТО», без дати, обидва документи в NSF/221/NATO, General 7/62–11/63/JFKL.

9. Щодо 1950-х див. «Проблеми торгівлі між Сходом і Заходом», 29 червня 1962 року, AC/127-D/71, NATO. Про «феноменальні» темпи див. Garthoff, *Détente and Confrontation*, 140.

10. «Проблеми торгівлі між Сходом і Заходом», 29 червня 1962 року; «Проблеми торгівлі між Сходом і Заходом. Примітка Голови», 22 лютого 1961 року, AC/127-WP/70, NATO; «Зустріч експертів із торгівлі між Сходом і Заходом. Примітка Голови», 2 жовтня 1961 року, AC/127-D/81, NATO. Про експортний контроль у цей період див. Economic Containment: CoCom and the Politics of East-West Trade (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992).

11. «Проблеми торгівлі між Сходом і Заходом. Примітка Голови», 22 лютого 1961 року.

12. «Застосування економічної влади Заходу в східно-західному конфлікті», записка делегації Сполучених Штатів, 10 жовтня 1962 року, AC/214(A)-WP/6, NATO.

13. «Економічна влада Заходу відносно східно-західного конфлікту», записка делегації Сполучених Штатів, 10 жовтня 1962 року, AC/214(A)WP/5, NATO.

14. «Застосування економічної влади Заходу в східно-західному конфлікті», записка делегації Сполучених Штатів, 10 жовтня 1962 року, AC/214(A)-WP/6, NATO.

15. «Зустріч національних посадовців із питань торгових політик країн НАТО щодо європейських країн-сателітів», 8 червня 1964 року, AC/127-D(160)Draft, NATO.

16. «Стислий протокол засідання Ради, проведеного в Постійній штаб-квартирі, Париж, 16-й округ, у середу 11 листопада 1964 року, о 16:15», 18 листопада 1964 року, CR(64)49, NATO.

17. «Пропозиції, що випливають зі звіту НАТО про відносини Сходу/Заходу», Б. Л. Кроув до м-ра Родеса, 31 січня 1967 року, FCO 41/19; див. також записку Родеса від 6 лютого та записку Вайлда від 20 лютого щодо цього документа.

18. «Відносини Сходу та Заходу», Генеральний секретар до постійних представників, 1 лютого 1965 року, PO/65/56, NATO.

19. «Франція та НАТО», записка для прем'єр-міністра, 11 березня 1966 року, PREM 13/1043. Вільсон дописав: «Я повністю згодний з усім цим».

20. «Франція та НАТО», прем'єр-міністр до міністра закордонних справ, особиста записка прем'єр-міністра № M11/66, 15 березня 1966 року, PREM 13/1043.

21. Brussels 1087 to SecState, March 10, 1966.

22. «Франція та НАТО», 15 березня 1966 року.

23. «Франція та НАТО, (OPD(66)44)», Берк Тренд до прем'єр-міністра, PREM 13/1043. Див. також Brussels 1087 to SecState, March 10, 1966.

24. Клівленд до Ачесона, 24 червня 1966 року, RG59/EUR/DAS/Schaetzel/3/Acheson/ NARA.

25. «Конструктивні дії: Частина II: Східна Європа та Радянський Союз», без дати, RG59/EUR/DAS/Schaetzel/3/Acheson/NARA.

26. «НАТО й німецьке возз'єднання», чернетка меморандуму Ледді для Ачесона, 21 квітня 1966 року, RG59/EUR/FRG Records/1/De Gaulle and NATO—Pol. 3–1966 New Structure for NATO/NARA.

27. Brussels 1087 to SecState, March 10, 1966.

28. Клівленд до Ачесона, 24 червня 1966 року, RG59/EUR/DAS/Schaetzel/3/Acheson/ NARA.

29. «Меморандум: Атлантична згуртованість і східно-західні відносини», Збігнєв Бжезінський, NSF/AF/53/State Department, Policy Planning, vol. 7/LBJL; «Зустріч з президентом, 13:15, четвер, 23 червня. Основні тези», 23 червня 1966 року, Bator/28/LBJL.

30. *Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon Johnson: Containing the Public Messages, Speeches and Statements of the President, November 22, 1963 to January 20, 1969*, vol. 3, bk. 2 (Washington, DC: Government Printing Office, 1967), 1126–1127. Передумови виступу, зокрема внутрішньополітичні мотиви, див. "Moving beyond the Cold War: The Johnson Administration, Bridge-Building, and Détente," in *Beyond the Cold War: Lyndon Johnson and the New Global Challenges of the 1960s*, ed. Francis J. Gavin and Mark Atwood Lawrence (Oxford: Oxford University Press, 2014), 86.

31. Телеграма від державного секретаря Раска до Державного департаменту, 16 грудня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d229.

32. «Європейські враження», Едвард Д. Доерті до Овена, 12 червня 1967 року, NSF/ AF/53/LBJL. Хафтендорн зауважує, що доповідь Армеля відкрила шлях для німецької Ostpolitik. Хафтендорн, «Доповідь Армеля та її наслідки для німецької Ostpolitik». Але очевидно, що нова німецька політика зробила обговорення розрядки в НАТО нагальнішими.

33. «Східно-західні відносини в НАТО», меморандум від Клівленда для державного секретаря, RG59/CFPF, 1964–1966/3271/NATO 3 Meeting Sessions, 1/1/66/NARA.

34. «Витяг із C-R(66)71» зустрічі, проведеної 16 грудня 1966 року, NATO/Harmel. Див. також «Майбутні завдання Альянсу», делегація СК у НАТО, 8 квітня 1967 року, FCO 41/211.

35. Бельгійську пропозицію «висунули у відповідь на зростання тиску громадської думки». Крістіан Чепмен до Генерального секретаря, GAS/67/6, 13 січня 1967 року, NATO/Harmel. Див. звіт про бельгійські погляди в London 5028 to SecState, April 26, 1966, NSF/177/France-NATO Dispute/LBJL. Див. також «Проєкт Армеля 1967 р.», Адам Ватсон, без дати, FCO 41/215; Берроуз до Барнза, 12 січня 1967 року, FCO 41/210; Hague to External 74, February 7, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC. Немає підстав стверджувати, що «Проєкт Армеля» надав можливість висловитися меншим державам НАТО: Locher, *Crisis? What Crisis?* і Kaplan, «U.S. and NATO in the Johnson Years», 135–136. Або що Джонсон «зрушив альянс» у напрямі політики розрядки: Thomas Schwartz, *Lyndon Johnson and Europe*, 46. За словами Раска, Джонсон був мало зацікавлений у проєкті. Дін Раск, усна розповідь IV, LBJL, 14. Увесь американський ентузіазм щодо ідеї поширювався настільки, наскільки Вашингтон бачив можливість контролювати розрядку та сповістити союзників про ризики активної взаємодії зі Сходом. Інші, як-от британці, сподівалися, що дослідження «може переконати деяких стриманіших союзників» — жодних сумнівів, зокрема американців, — «що кроки до розрядки можна зробити безпечно». UKDel650 to FO, December 4, 1966.

36. Brussels to External 144, February 3, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC. До «Проєкту Армеля» відчували дуже мало ентузіазму. See FO1674 to Brussels, December 9, 1966, FO 1042/156. Див. також «Майбутнє дослідження Альянсу (дослідження Армеля)», 16 жовтня 1967 року, NSF/AF/60/LBJL. Докладніше про британську відразу до ідеї див. проєкт «Мудреці», витяг із бесіди Ледді та Гуда у Вашингтоні, недатований, FO 1042/156; Томкінс до Гуда, 28 листопада 1968 року, FO 1042/156. Про британські занепокоєння та економічні проблеми див. UKDel650 to FO, December 4, 1966. Про американську відмову обговорювати німецьке питання див. Washington3367 to FO, December 9, 1966, FO 1042/156. Про американське та німецьке небажання обговорювати військові теми див. «Бельгійська пропозиція для експертного дослідження майбутнього НАТО ("Мудреці")», довідковий документ для візиту Брозіо, 14 листопада 1966 року, DDRS/CK3100339744; «Майбутні завдання Альянсу: запис зустрічі зі спеціальною групою в п'ятницю, 17 лютого [1967 року]», 20 березня 1967 року, FCO 41/210. Нідерландці не сприйняли ініціативи серйозно від самого початку. Bonn1810 to FO, December 12, 1966, FO 1042/156; Carran to Hood, December 8, 1966, FO 1042/156. Про союзницьке невдоволення бельгійцями див. повідомлення Берроуза до Барнза, 11 січня 1967 року, FCO 41/210.

37. «Майбутнє дослідження Альянсу (дослідження Армеля)», 16 жовтня 1967 року.

38. UKDel500 to FO, December 11, 1967, FCO 41/214.

39. UKDel23 Saving to FO, November 25, 1967, FCO 41/214.

40. «Дослідження в НАТО європейської безпеки, німецької проблеми та контролю над озброєннями», Ватсон до Гуда, 14 листопада 1967 року, FCO 41/214; див. також Ватсон до Берроуза, 19 жовтня 1967 року, FCO 41/213.

41. «Запис бесіди за обідом, даним міністром Сполучених Штатів в американському посольстві, у четвер, 14 вересня 1967 року», 15 вересня 1967 року, FCO 41/212.

42. Телеграма від дипломатичного представництва в НАТО та європейських регіональних організаціях до Державного департаменту, 17 грудня 1966 року, FRUS:1964–1968:XIII, d213. Берроуз висловив схожі аргументи високошановному Джорджу Брауну, 22 грудня 1967 року, FCO 41/215.

43. «Візит м-ра Юджина Ростоу — "Проєкт Армеля"», Ватсон до Гуда, 12 вересня 1967 року, FCO 41/212; «Проєкт Армеля 1967», без дати.

44. Барнз до Мілларда, 23 травня 1967 року, FCO 41/211. Схожі аргументи наведено в «Проєкт Армеля в НАТО», меморандум для м-ра Ростоу, 2 жовтня 1967 року, DDRS/CK3100133443; запис обговорення на 23-му засіданні Керівної міжвідомчої групи, 19 жовтня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d271. Ідея, що НАТО радше завадила, ніж допомогла послабити напруженість, зберігалася роками після Рейтських лекцій Кеннана. Див. перше джерело в цій примітці та бельгійські думки в London 5028 to SecState, April 26, 1966, NSF/177/France-NATO Dispute/LBJL.

45. NATOParis to External 434, February 22, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC.

46. Розподіл груп див. у «Проєкт Армеля в НАТО», 2 жовтня 1967 року. Докладніше про групи та їхні теми див. у телеграмі з Державного департаменту до посольства у Франції, 6 вересня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d264.

47. Про французьку реакцію див. «Проєкт Армеля (Частина 1 з 3)», запис бесіди, 25 вересня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d266. Про наслідки вето де Голля див. NATOParis to External 1601, July 14, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC. Менш шляхетне розуміння мети підгрупи 2 було іншою політичною потребою Бельгії: надати «вихід для енергії месьє Спаака в цій сфері». «Проєкт Армеля 1967 року», без дати.

48. «Майбутнє дослідження Альянсу (дослідження Армеля)», 16 жовтня 1967 року.

49. Джон Вернон до директора інформаційного відділу, JV(67)314, 22 червня 1967 року, NATO/Harmel.

50. Лист від заступника державного секретаря з політичних питань (Колер) до британського помічника заступника міністра (Ватсона), 13 липня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d260.

51. А. Г. Кюн до А. С. Г., 9 січня 1967 року, RS/67/4, January 9, 1967, NATO/Harmel.

52. «Майбутні завдання Альянсу», делегація СК у НАТО, 8 квітня 1967 року, FCO 41/211.

53. NATOParis to External, May 16, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC.

54. «Звернення вельмишановного Юджина Ростоу, заступника державного секретаря з політичних питань до Американської торговельної палати. Брюссель, Бельгія, 14 квітня 1967 року», 15 квітня 1967 року, White House Aides, Bellinger/13/LBJL.

55. Крістіан Чепмен до Генерального секретаря, 13 січня 1967 року. Див. схожі висновки в «Записі зустрічі в офісі Генерального секретаря, 25 лютого 1967 року, о 10:30», NATO/Harmel.

56. Шатцель до Ачесона, 2 квітня 1967 року, AP/Gen. Corr./28, folder 357.

57. Лист від заступника державного секретаря з політичних питань (Колер) до британського помічника заступника міністра (Ватсона), 13 липня 1967 року.

58. «Проєкт Армеля (наступні кроки)», Дж. Г. А. Ватсон, 23 травня 1967 року, FCO 41/211.

59. «Майбутня політика Альянсу у сфері безпеки (Звіт підгрупи 3)», Колер, 6 жовтня 1967 року, NATO/Harmel.

60. Див. «Проєкт Армеля (Частина 1 з 3)», 25 вересня 1967 року, 16:30, FRUS:1964– 1968:XIII, d266.

61. Ватсон до Барнза, 15 травня 1967 року, FCO 41/211.

62. Берроуз до Барнза, 26 січня 1967 року, FCO 41/210.

63. А. Алакакаптан до помічника Генерального секретаря, GAS/67/6, 3 січня 1967 року, NATO/Harmel. Див. також меморандум від радника Державного департаменту (Боуї) до державного секретаря Раска, 16 жовтня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d270. Британські погляди на зміни в Радянському Союзі див. у записі бесіди «Проєкт Армеля (Частина 1 з 3)», 25 вересня 1967 року.

64. Томкінс до Гуда, 5 жовтня 1967 року, FCO 41/213. Про плани для НАТО та роззброєння див. у «Проєкт Армеля (Частина 1 з 3)», 25 вересня 1967 року; NATOParis to External 2128, September 27, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(2)/LAC.

65. NATOParis to External 1601, July 14, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(1)/LAC; «Майбутнє НАТО», Барнз до Гуда, FCO 41/214.

66. «Проєкт Армеля в НАТО», меморандум для м-ра Ростоу, 2 жовтня 1967 року, DDRS/CK3100133443.

67. Щодо «малоцінних» звітів див. повідомлення Парсонса до Міллара, 27 вересня 1967 року, FCO 41/212. Про погляди де Голля та Кува де Мюрвіля див. у UKDel303 to FO, September 26, 1967, FCO 41/212. Про німецькі занепокоєння див. у NATOParis to External 2219, October 6, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(2)/LAC. Про британські тривоги щодо Спільного ринку див. повідомлення Берроуза до Гуда, 21 вересня 1967 року, FCO 41/212.

68. Телеграма з дипломатичного представництва в НАТО до Державного департаменту, 23 листопада 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d277.

69. External DL3538 to NATO, November 21, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(2)/LAC. Про пов'язані з Конгресом побоювання див. Берроуз до Гуда, 21 вересня 1967 року, FCO 41/212.

70. External DL3767 to NATO, December 21, 1967, RG24/S-2-5100-7-6(2)/LAC.

71. Запис бесіди між Віктором Комплетовим, радником посольства СРСР, і Річардом Н. Улманом, РНБ, 4 грудня 1967 року, NSF/Fried Files/2/LBJL.

72. Запис бесіди, 18 грудня 1967 року, FRUS:1964–1968:XIII, d282.

73. «Аспекти антикризового управління в ситуації вторгнення до Чехословаччини», доповідь координаційної робочої групи, C-M(68)42, 25 вересня 1968 року, NATO.

74. Там само; «НАТО і Чехословаччина», Барнз до Д. Ґрінгілла, 10 вересня 1968 року, FCO 41/444.

75. «Військовий аналіз й оцінка вторгнення Варшавського договору до Чехословаччини», DPC/D(68)30, 26 вересня 1968 року, і «Аналіз нещодавніх радянських дій у Чехословаччині з військового погляду», MCM-70–68(Revised), 23 вересня 1968 року, обидва документи в NATO.

76. «Військовий аналіз й оцінка вторгнення Варшавського договору до Чехословаччини», DPC/D(68)30, 26 вересня 1968 року.

77. Протокол засідання [кабінету міністрів], 5 вересня 1968 року, Cabinet Papers/14/LBJL.

78. Ґінсбург до Ростоу, 15 серпня 1968 року, DDRS/CK3100510797. Про екстрене повідомлення див. Державний департамент 224681 до представництва США в НАТО, усіх столиць НАТО, представництва США в Берліні, представництва США в ООН, 20 серпня 1968 року, DDRS/CK3100155333.

79. UKDel56 Saving to FO, September 2, 1968, FCO 28/57.

80. «Матеріали для використання на засіданні Керівної міжвідомчої групи, 4 жовтня, стосовно планів для надзвичайних ситуацій в Європі», Ледді до заступника державного секретаря, 1 жовтня 1968 року, NSF/AF/59/LBJL.

81. Ці занепокоєння спричинили шквал чуток, доповідей і звітів розвідки; про обговорення цих тем на високому рівні див. у попередніх нотатках до цього пункту та «Основні тези з чехословацької ситуації для використання на засіданні кабінету міністрів, четвер, 22 серпня 1968 р.», меморандум для державного секретаря від Пола Варнке, 21 серпня 1968 року, DDRS/CK3100049733; UKDel56 Saving to FO, September 2, 1968, FCO 28/57; протокол засідання [кабінету міністрів], 5 вересня 1968 року; «Чи спробують росіяни усунути Чаушеску?», Сміт до Мейтленда, 6 вересня 1968 року, FCO 28/57; FO7055 to Washington, October 2, (N) [1968], FCO 28/57; Ростоу до Джонсона з доданим меморандумом від Крамера, 3 жовтня 1968 року, NSF/CF/189/LBJL; «Чехословаччина», К. М. Джеймс (Париж) до К. С. Р. Ґіффарда, 11 жовтня 1968 року, FCO 28/57; телеграма з Державного департаменту до дипломатичного представництва в НАТО, 16 жовтня 1968 року, FRUS:1964–1968:XIII, d333; Висновки, 22 листопада 1968 року, CAB.

82. «Матеріали для використання на засіданні Керівної міжвідомчої групи, 4 жовтня, стосовно планів для надзвичайних ситуацій в Європі», 1 жовтня 1968 року.

83. Стислий протокол засідання Ради, CR(68)50, 11 жовтня 1968 року, NATO.

84. «Чехословаччина», Джеймс до Ґіффарда, 11 жовтня 1968 року.

85. «Політичні наслідки Чехословацької кризи», доповідь голови політичного комітету на вищому рівні, CM(68)43, 26 вересня 1968 року, NATO.

86. «Чехословаччина», Джеймс до Ґіффарда, 11 жовтня 1968 року. Оцінку в НАТО реакцій східних європейців на радянське вторгнення див. у «Політична оцінка наслідків Чехословацької кризи» [підготовлено Ф. А. Ворнером, делегація СК], без дати [вересень 1968 року], FCO 28/57.

87. «Чехословаччина», Джеймс до Ґіффарда, 11 жовтня 1968 року. Див. також телеграму з посольства у Франції до Державного департаменту, 2 вересня 1968 року, FRUS:1964–1968:XII, d83.

88. «Основні тези з чехословацької ситуації для використання на засіданні кабінету міністрів, четвер, 22 серпня 1968 р.», 21 серпня 1968 року.

89. «Політична оцінка наслідків Чехословацької кризи», без дати [вересень 1968 року], FCO 28/57.

90. Bonn 2032 to SecState, August 27, 1968, DDRS/CK3100058049. Див. також каблограму від Ростоу до президента, 2 вересня 1968 року; «Додаткові коментарі щодо можливих ініціатив НАТО і ЄОС», меморандум Міріам Кемпс, 3 вересня 1968 року, DDRS/ CK3100475152. Про плани Кізінгера провести саміт НАТО див. у каблограмі від Ростоу до президента, CAP82344, 2 вересня 1968 року, DDRS/CK3100072901.

91. «Додаткові коментарі щодо можливих ініціатив НАТО і ЄОС», меморандум Міріам Кемпс, 3 вересня 1968 року.

92. Стислі нотатки з 590-го засідання РНБ, 4 вересня 1968 року, 17:00–19:25, DDRS/CK3100195752. Про відтерміновані скорочення див. у London 12398 to SecState, September 5, 1968, NSF/CF/212/LBJL.

93. Стислий запис засідання Ради, CR(68)50, 1 жовтня 1968 року, NATO.

94. Bonn to SecState 17480, September 28, 1968, NSF/CF/189/LBJL.

95. Усна історія Джона Ледді / LBJL, 8.

96. «Американське ставлення до НАТО», Барнз до лорда Гуда, 8 листопада 1968 року, FCO 41/444.

97. George Ignatieff, The Making of a Peacemonger: The Memoirs of George Ignatieff (Toronto: University of Toronto Press, 1985), 206.

98. Ростоу до Джонсона, 24 липня 1968 року, DDRS.

99. «Додаткові коментарі щодо можливих ініціатив НАТО і ЄОС», меморандум Міріам Кемпс, 3 вересня 1968 року, DDRS/CK3100475152; телеграма від дипломатичного представництва в НАТО до Державного департаменту, 5 жовтня 1968 року, FRUS:1964–1968:XIII, d331; «Наслідки подій у Чехословаччині для європейської безпеки», запис бесіди, 10 вересня 1968 року, DDRS/CK3100070868; запис бесіди Бірренбаха та Раска, 9 вересня 1968 року, і «Європейська політика», запис бесіди, NSF/CF/189/LBJL.

100. Wilson, *Labour Government*, 554.

101. Цитується в «Єврогрупа в НАТО», Survival 14, no. 6 (1976): 291.

102. «Французький намір відновити Європейську оборонну спільноту під час вересневого візиту де Голля до Бонну», каблограма ЦРУ, 13 вересня 1968 року; див. також Ростоу до Джонсона, 14 вересня 1968

року, NSF/CF/189/LBJL. Американські погляди на британське мислення про ЄОС див. у «Розвідувальний меморандум № 2049/68», 4 листопада 1968 року, FRUS:1964–1968:XIII, d334.

103. «НАТО й Чехословаччина», Берроуз до Стюарта, лист № 39, 16 грудня 1968 року, FCO 41/450.

104. London 12398 to SecState, September 5, 1968.

8. «Підрив» Європи

1. «Зустріч міністра Лейрда та міністра оборони Шмідта», 24 травня 1971 року, Laird/C17/ Documents 288–289/GFL.

2. Меморандум міністра оборони Лейрда для президента Ніксона, 9 листопада 1971 року, FRUS:1969–1976:XLI, d74.

3. Кромер до прем'єр-міністра, 23 квітня 1973 року, PREM 15/1362.

4. «Оцінка національної розвідки», 4 грудня 1969 року, FRUS:1969–1976:XLI, d27. Див. також Washington130 to FCO, December 28, 1971, FCO 82/71.

5. «Сполучені Штати: перші враження: більше не є Божою країною?», Кромер до Дугласа-Г'юма, 21 липня 1971 року, FCO 82/55.

6. «NSSM-83: Ключові проблеми європейської безпеки» [чернетка], 13 серпня 1970 року, Laird/C15/Documents 177/GFL. Про розрядку та політичні переконання див. Hans-Peter Schwarz, "Atlantic Security Policy in an Era without Greater Alternatives," in *America and Western Europe: Problems and Prospects*, ed. by Karl Kaiser and Hans-Peter Schwarz (Lexington, MA: Lexington Books, 1977), 192–93. Про НАТО як форум обговорення розрядки див. «Американсько-радянська дипломатія щодо європейської безпеки», Зонненфельдт до Кізінгера, 8 січня 1970 року, NSC/667/Europe—European Security Issues (U.S. and Soviet Diplomacy) Jan. 70 [February 1969–January 1970]/RNL. Див. також «Основні тези для міністра оборони: стратегічні питання в НАТО й 1970-ті», додані до «Доповіді для міністра оборони та голови Об'єднаного комітету начальників штабів на засіданні РНБ 28 січня 1970 року», Laird/Documents 88–89/C14/GFL.

7. «Запис бесіди міністра закордонних справ і у справах Співдружності та Генерального секретаря НАТО в офісі міністерства закордонних справ і у справах Співдружності о 16:00 у понеділок, 13 липня 1970 року», PREM 15/349. Див. також «Запис бесіди [в міністерстві закордонних справ, Лондон], 25 червня 1971 року, 10:15–11:50, NSC/HAK/ 62/UK Memcons (originals)/RNL. Приклади підступних радянських пропозицій див. у «Американсько-радянська дипломатія щодо європейської безпеки», 8 січня 1970 року.

8. Загальний бриф: «Перемовини про обмеження стратегічних озброєнь», 31 липня 1969 року, FCO 7/1431. Зверніть увагу, що перемовини про взаємно врівноважені скорочення військ (ВВСВ) почалися без чіткого плану. Див. «Запис бесіди міністра закордонних справ і у справах Співдружності і державного секретаря Сполучених Штатів у Державному департаменті, Вашингтон, о 17:00 у вівторок, 27 січня [1970 року]», FCO 7/1823. Аналогічно див. британські занепокоєння про «втрату підтримки молоді» у «Бесідах з д-ром Кіссінджером у Вашингтоні, 10 серпня 1972 року», Браймлоу до Віґґіна, 14 серпня 1972 року, FCO 82/193. Див. також Snyder, «The United States, Western Europe, and the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1972–1974», in Mattias Schulz and Thomas A. Schwartz, *The Strained Alliance: U.S.-European Relations from Nixon to Carter* (NY: Cambridge University Press, 2010), 258–259.

9. «Запис бесіди міністра закордонних справ і у справах Співдружності та д-ра Генрі Кіссінджера в міністерстві закордонних справ і у справах Співдружності о 16:00 14 вересня 1972 року», FCO 82/197.

10. Запис бесіди [в міністерстві закордонних справ, Лондон], 25 червня 1971 року. Див. також витяг з довідкового брифінгу Кіссінджера, доданого до листа від Кроува до де Курсі, 29 вересня 1970 року, FCO 7/1809.

11. Щодо «можлива тільки» див. «Егон Бар щодо Ostpolitik», Браймлоу до Дрінколла, 31 березня 1973 року, PREM 15/1579. Про бесіду Бара з Кіссінджером див. Trachtenberg, *Cold War and After*, 173, 185n9.

12. «Візит емісара Віллі Брандта, Егона Бара», меморандум Кіссінджера для президента, 20 жовтня 1969 року, DNSA/KT00071. Див. також «Зовнішні політики пана Брандта», 25 листопада 1971 року, PREM 15/1572; «Ostpolitik і її ризики», 22 грудня 1970 року, PREM 15/1579; «"Ostpolitik" пана Брандта», 1 лютого 1971 року, PREM 15/1579.

13. «Візит емісара Віллі Брандта, Егона Бара», 20 жовтня 1969 року.

14. Запис бесіди [в міністерстві закордонних справ, Лондон], 25 червня 1971 року.

15. Див. «Ostpolitik і її ризики», 30 грудня 1970 року. Більше посилань на імперську та нацистську Німеччину див. у «Зовнішні політики пана Брандта», 25 листопада 1971 року, PREM 15/1572; протокол засідання Ради національної безпеки, 28 січня 1970 року, FRUS:1969– 1976:XLI, d29.

16. «Доповідь для міністра оборони та голови Об'єднаного комітету начальників штабів» (NSC-NSSM 83 засідання 14 жовтня 1970 року)», Laird/C15/Documents 177/GFL.

17. «Зовнішні політики пана Брандта», 25 листопада 1971 року. 1963 року сер Алек відмовився від свого титулу графа та більше не був лордом Г'юмом.

18. «Витяг із запису зустрічі ПМ та през. Ніксона 17.12.70», PREM 15/1579.

19. Про «повну нісенітницю» див. у «Нотатки із засідання РНБ 13 лютого 1969 року», DNSA/KT00003. Кіссінджер обмірковує значення паритету в протоколі засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року, FRUS:1969–1976:XLI, d49. Гарний огляд стратегічних тенденцій див. у «Зовнішньополітичні міркування, 1969–1975», Чарлз Е. Болен, без дати [весна 1969 року], NSC/Name/808/Bohlen, Charles E. [June 1969–August 1971]/RNL.

20. Протокол засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року.

21. George Kennan, «Defense of the Free World," in *Decline of the West? George Kennan and His Critics*, ed. Martin F. Herz (Washington, DC: Ethics and Public Policy Center, Georgetown University, 1978), 28.

22. Пояснення Помпіду див. у Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston, MA: Little, Brown, 1982), 167, and Georges-Henri Soutou, "Georges Pompidou and U.S.-European Relations," in Trachtenberg, *Between Empire and Alliance: America and Europe during the Cold War* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2003), 181.

23. Фріман до державного секретаря, 26 червня 1969 року, FCO 7/1427. Схожі тривоги Кіссінджера див. у протоколі засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року. Див. також «Засідання РНБ щодо стратегій США та збройних сил для НАТО», меморандум для президента від Кіссінджера, недатований [листопад 1970 року], NSC/Inst/H-029/NSC Meeting—NATO and MBFR 11/19/70/RNL.

24. Протокол засідання Ради національної безпеки 19 листопада 1970 року, 10:00, FRUS:1969–1976:XLI, d53.

25. У дослідженні розглядали шанси на перемогу, якщо Сполучені Штати не відреагують на радянське вторгнення стратегічним ядерним ударом. Протокол засідання експертної групи Ради національної безпеки, 16 червня 1970 року, FRUS:1969–1976:XLI, d42.

26. Протокол засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року.

27. Kissinger, *White House Years*, 393–395. Обміркування підвищення витрат і дебати щодо союзницьких оборонних витрачань див. у «Нотатки із засідання РНБ 13 лютого 1969 року», DNSA/KT00003; «Засідання РНБ щодо стратегій США та збройних сил для НАТО», меморандум для президента від Кіссінджера, недатований [листопад 1970 року], NSC/Inst/H-029/NSC Meeting—NATO and MBFR 11/19/70/RNL; протокол засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року; «Питання для зборів комітету військового планування НАТО 16 січня», меморандум для заступника міністра оборони, 16 січня 1969 року, Laird/C13/Document 1/GFL; Kissinger, White House Years 79–80, 94; «Засідання США/ФРН», 23 жовтня 1968 року, Laird/C13/Documents 9–10/GFL. За президентства Ніксона європейські союзники помірно збільшили свої оборонні витрачання, але американські посадовці мало це оцінили. Див. меморандум від помічника міністра оборони із системного аналізу (Такер) для міністра оборони Річардсона, 30 січня 1973 року, FRUS:1969–1977:XXXV, d2; запис бесіди, 4 жовтня 1973 року, FRUS:1969–1977:XXXV, d25; запис бесіди, 23 квітня 1974 року, FRUS:1969–1977:XXXV, d37.

28. Протокол засідання Ради національної безпеки 14 жовтня 1970 року. Див. також коментарі Девіда Пакарда в протоколі засідання Об'єднаної керівної експертної групи та комісії з контролю, 28 жовтня 1970 року, 10:35–12:00, FRUS:1969–1976:XLI, d51.

29. «Взаємні та врівноважені скорочення військ НАТО й Варшавського договору», 26 серпня 1970 року, NSC/Inst/H-047/SRG—US Strategies and Forces for NATO, 8/31/70/RNL.

30. Протокол засідання Ради національної безпеки 19 листопада 1970 року.

31. Зауваження Кліффорда див. у «Засідання США/ФРН», 23 жовтня 1968 року, Laird/C13/Documents 9–10/GFL. Свідчення поглядів Ніксона див. в «Основних тезах президента на засіданні РНБ щодо НАТО 19 листопада 1970 року», NSC/Inst/H-029/NSC Meeting—NATO and MBFR 11/19/70/RNL.

32. «Закріплені за НАТО війська США», 10 вересня 1970 року, Laird/C15/Documents 165–168/GFL; «НАТО зі скороченою американською присутністю», 23 вересня 1969 року, NSC/HAK/15/Planning Staff: Europe/RNL.

33. Французькі тривоги зафіксовано в Paris963 to FCO, October 23, 1969, FO1116/4; про німецьку занепокоєність див. у «Візит емісара Віллі Брандта, Егона Бара», 20 жовтня 1969 року; британські занепокоєння див у «НАТО: річний огляд за 1968 рік: Резюме», 2 січня 1969 року, FO1116/1. Щодо «радикалів» і «миротворців» див. «Враження про європейські ставлення», меморандум для м-ра Кіссінджера від Гельмута Зонненфельдта, 22 травня 1970 року, NSC/667/Europe General thru May 1970 [January 1969–May 1970]/RNL.

34. «Протокол засідання Об'єднаної керівної експертної групи та комісії з контролю», 28 жовтня 1970 року.

35. Washington2022 to FCO, July 6, 1970, FCO 7/1809.

36. «Програма поліпшення європейської оборони», Каррінгтон до прем'єр-міністра, 28 листопада 1971 року, PREM 15/1370, NAUK.

37. Протокол засідання Законодавчої міжвідомчої групи, 13 травня 1971 року, FRUS:1969–1976:XLI, doc 62.

38. Запис для протоколу, 13 травня 1971 року, FRUS:1969–1976:XLI, d63.

39. Протокол засідання РНБ з оборонної стратегії, запис бесіди, 13 серпня 1971 року, DNSA/KT00332.

40. Про «блакитну фішку» див. у протоколі засідання Законодавчої міжвідомчої групи, 13 травня 1971 року; «Питання засідання Керівної експертної групи на міністерських зборах НАТО: NSSM 121», 10 травня 1971 року, NSC/Inst/H-057/SRG Meeting NSSM 121 NATO 5/14/71/RNL; «Макд. Банді/Кіссінджер», 12 травня 1971 року, 11:30, DNSA/KA05605; «Дж. Болл/Кіссінджер», 12 травня 1971 року, 10:20, DNSA/KA05602; «Катценбах/Кіссінджер», 12 травня 1971 року, 16:18, DNSA/KA05623; «Дін Ачесон», 12 травня 1971 року, 15:45, DNSA/KA05622. Про зв'язок із перемовинами про взаємно врівноважені скорочення військ див. «Меморандум помічника президента з питань законодавства (Корологос) для паперів президента», 8 березня 1973 року, FRUS:1969–1977:XXXV, d7; «Бесіда президента Ніксона та республіканських лідерів Конгресу», 20 березня 1973 року, FRUS:1969– 1977:XXXV, d13.

41. Запис для протоколу, 13 травня 1971 року.

42. Сенатор Стенніс, 20 травня 1971 року, 08:17, DNSA/KA05737. Див. також «Сенатор Рібікофф», 19 травня 1971 року, 18:58», DNSA/KA05729. Майже водночас схожа дискусія розгорталася в німецькому Бундестазі. «Генерал Ґудпастер/м-р Кіссінджер», 2 червня 1971 року, 15:20, DNSA/KA05843.

43. «Сполучені Штати: річний огляд за 1969 рік», 20 січня 1970 року, FCO 7/1803; «Англо/Американські відносини», бриф міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 23 вересня 1970 року, FCO 7/1810.

44. «Неоізоляціонізм», лист від Кромера до сера Алека Дугласа-Г'юма, 15 липня 1972 року, FCO 82/54.

45. «Англо/Американські відносини», 23 вересня 1970 року.

46. Маклуні до Сімкока, 27 липня 1971 року, FCO 82/54; «Ізоляціонізм у США», Овертон до Генклі, 23 липня 1971 року, FCO 82/54.

47. Риторичну підтримку Європи Ніксоном див, наприклад, у «Ваша зустріч із Франко Маріа Мальфатті, головою Європейської комісії, 8 квітня о 12:00–12:45», 7 квітня 1971 року, NSC/322/European Common Market, vol. 2, 1971–1972/RNL. Про тривоги з приводу розширення ЄЕС див. «Заява Сполученого Королівства на вступ до ЄЕС», 22 вересня 1969 року, FCO 7/1427; «Ставлення США до членства Британії в ЄЕС», 16 грудня 1969 року, FCO 7/1427; Washington to FCO3137, November 14, 1969, FCO 7/1427; Washington2022 to FCO, July 6, 1970.

48. «Ініціювання офіційних консультацій США з Європейською спільнотою», меморандум для президента від Кіссінджера, 13 листопада 1970 року, NSC/322/European Common Market, vol. 1, 1969–1970/RNL. Про європейську реакцію на призначення Коннеллі див. «Формування американської зовнішньої політики», 12 листопада 1971 року, FCO 82/66; «Американсько-європейські відносини», без дати, FCO 82/64; «Сполучені Штати та ЄЕС», 15 жовтня 1971 року, PREM 15/261.

49. Джон Коннеллі, зауваження на Міжнародній конференції Асоціації американських банкірів, Мюнхен, 28 травня 1971 року, бюлетень Державного департаменту, 12 липня 1971 року, 42–46.

50. Вінінг до Генкока, 15 серпня 1971 року, FCO 82/55. Німецькі думки див. у ненумерованій телеграмі до Бонну, без дати [липень 1971 року], FCO 82/57.

51. Овертон до Генкі та Боттомлі, 11 листопада 1971 року, FCO 82/57. Див. також Кромер до Тікелла, 21 жовтня 1971 року, PREM 15/261.

52. Про підозри Тренда див. у «Перемовини про ОСО», 7 травня 1971 року, PREM 15/289. Союзницькі тривоги було пов'язано з радянським тиском щодо переговорів про системи передового базування (СПБ). СПБ бракувало чіткого визначення, і загалом до них входила тактична авіація, яку американці розмістили в Європі або на авіаносцях у Середземному морі, але вони не містили тисяч менших «тактичних» ядерних одиниць ядерної зброї, закріпленої за військами НАТО. «Перемовини про обмеження стратегічних озброєнь», Дуглас-Г'юм до ПМ, 10 травня 1971 року; «Перемовини про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО)», Тренд до ПМ, Ref. A09588, April 29, 1971, PREM 15/289. Щодо обговорень у НАТО див. «Значення європейських політик Британії для англо-американських відносин», FCO 7/1427; нотатки Гіта від 2 червня в UKDelNATO 208 to FCO, May 27, 1971, PREM 15/289.

53. «Сполучені Штати: річний огляд за 1971 рік», Кромер до міністра закордонних справ і у справах Співдружності, 5 січня 1972 року, FCO 82/176.

54. Про британське невдоволення див. Washington No. 3781 to FCO, November 12, 1971, FCO 82/65. Ніксон, визнаючи, що ця низка політичних дій відштовхнула його союзників у НАТО, у грудні 1971 року провів особисті зустрічі з Гітом, Помпіду та Брандтом. Стосовно заходів із недопущення подальшого погіршення відносин див. Кромер до Ірінгілла, 29 жовтня 1971 року, FCO 82/64. Про союзницькі побоювання, що американці отримають вигоду від розрядки, але завадять своїм союзникам зробити те саме, див. у «Взаємозв'язок проблем у відносинах між США та З. Європою», PREM 15/1540. Про невдоволення стилем дипломатії Ніксона-Кіссінджера див. FCO No. 2879 to Washington2879, FCO 82/65; Овертон до Генкі, 26 січня 1972 року, FCO 82/176; «Формування американської зовнішньої політики», 12 листопада 1971 року; Кромер до Ірінгілла, 20 грудня 1972 року, FCO 82/185; Кромер до Ірінгілла, 11 травня 1973 року, FCO 82/268.

55. Кромер до Ірінгілла, 25 лютого 1972 року, FCO 82/179. Див. також Овертон до Генкі, 26 січня 1972 року, «Сполучені Штати: річний огляд за 1971 рік», 5 січня 1972 року.

56. «Трикутна політика: Білий дім, Китай і Росія», каблограма до Овертона, 28 лютого 1972 року, FCO 82/179; «Запис обговорень з д-ром Кіссінджером у Вашингтоні 28 липня 1972 р.», FCO 82/194; C. Gordon Bare, "Burden-Sharing in NATO: The Econom- ics of Alliance," Orbis 20, no. 2 (Summer 1976): 426.

57. Щодо «рішучості» див. у меморандумі міністра оборони Лейрда для президента Ніксона, 9 листопада 1971 року. Погляди Лунса в телеграмі від державного секретаря Роджерса до Державного департаменту, 31 травня 1972 року, FRUS:1969–1976:XLI, d81; див. також UKDelNATO2 savings to FCO, March 30, 1972, FCO 82/187. Щодо реакції на угоду США-СРСР див. нотатки до «Обговорення з д-ром Кіссінджером», Тренд до прем'єр-міністра, Ref. A02332, August 4, 1972, PREM 15/1362. Європейські погляди на наміри США та наслідки перемовин ОСО див. «ВВСВ», меморандум для президента від державного секретаря, 19 жовтня 1971 року, Laird/C18/Documents 349–352/GFL. Тривоги Помпіду зафіксовано в «Сполучені Штати та ЄЕС», К. К. К. Тіккелл, 15 жовтня 1971 року, PREM 15/261.

58. «ВВСВ», 1 листопада 1971 року, aird/C19/Documents 457–465/GFL.

59. «Бермудська зустріч прем'єр-міністра та президента Ніксона, 20–21 грудня 1971: координаційний бриф — третя версія», FCO 82/66; запис бесіди, 11 вересня 1972 року, FRUS:1969–1976:III; d100.

60. Запис бесіди, 11 вересня 1972 року. Див. також інформаційний меморандум від помічника державного секретаря з європейських справ (Гілленбранд) для державного секретаря Роджерса, 15 листопада 1971 року, FRUS:1969–1976:XLI, d75; «Валютна криза; Розуміння в ядерній сфері; ВВСК; НАТО», запис бесіди в британському посольстві, 5 березня 1973 року, NSC/HAK/62/UK Memcons (Originals)/RNL; «Особистий запис обговорення в британському посольстві, Вашингтон, округ Колумбія, 19 квітня 1973 року», PREM 15/1359; «Запис бесіди в британському посольстві, Вашингтон, 5 березня 1973 року», PREM 15/1365.

61. Запис бесіди [в офісі посла], 16 січня 1973 року, NSC/HAK/62/UK Memcons (Originals)/RNL. Див. також «Більше європейської політики, ухваленої на ходу», меморандум для Кіссінджера від Зонненфельдта, 4 лютого 1970 року, NSC/667/Europe General thru May 1970 [January 1969–May 1970]/RNL.

62. Щодо «більше жодних тостів» і зв'язків між В'єтнамом і НАТО див. «Зустріч президента з генералом Ґудпастером», 15 лютого 1973 року, GFL/VL; запис бесіди, четвер, 15 лютого 1973 року, 13:00, GFL/VL; «Відносини між Європою та Сполученими Штатами», витяг із запису бесіди прем'єр-міністра та федерального канцлера в палаці Гюмніх у четвер, 1/3/73», PREM 15/1540.

63. Результати ретельного дослідження РНБ, яке розпочали наприкінці 1972 року та обговорили на рівні керівництва 1973 року, збігалися з думкою Ніксона, що поза НАТО розсудливої політики немає. Отримувачем вигоди від будь-якої іншої політики був би СРСР. Меморандум від Гельмута Зонненфельдта з Ради національної безпеки для помічника президента з питань національної безпеки (Кіссінджер), 29 січня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d4; «Засідання Керівної експертної групи, 31 січня 1973 року, NSSM 164: Відносини із Західною Європою», меморандум для Кіссінджера від Зонненфельдта, 30 січня 1973 року, NSC/Inst/H-066/SRG Meeting— Europe (NSSM 164) 1/31/73/RNL; протокол засідання Керівної експертної групи, 31 січня 1973 року, FRUS:1969–1976:XLI, d88.

64. Запис бесіди [в офісі посла], 16 січня 1973 року.

65. «Відносини між Європою та Сполученими Штатами», витяг із запису бесіди прем'єр-міністра та федерального канцлера в палаці Гюмніх у четвер, 1/3/73».

66. «Нечестивий союз» був американським виразом, який перейшов до британців. «США/Європа», Овертон до голови WOD, 15 червня 1973 року, FCO 82/285. Див. також «Неоізоляціонізм», лист від Кромера до сера Алека Дугласа-Г'юма, 15 липня 1972 року, FCO 82/54.

67. «Сполучені Штати та Європа», Кромер до Ірінгілла, 19 січня 1973 року, FCO 82/281; запис бесіди [в офісі посла], 16 січня 1973 року.

68. Протокол засідання Керівної експертної групи, 31 січня 1973; запис бесіди [в офісі посла], 16 січня 1973 року.

69. Щодо непрактичності ідеї див. «NSSM 164: Відносини Сполучених Штатів з Європою», Джон Морз до Зонненфельдта, 2 січня 1973 року, NSC/Inst/H-066/SRG Meeting— Europe (NSSM 164) 1/31/73/ RNL; меморандум від Гельмута Зонненфельдта з Ради національної безпеки для помічника президента з питань національної безпеки (Кіссінджер), 29 січня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d4; «Засідання Керівної експертної групи, 31 січня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d4. Щодо можливих негативних наслідків плану див. протокол засідання Керівної експертної групи, 31 січня 1973 року; «Засідання Керівної експертної групи/Ради з міжнародної економічної політики», меморандум для Кіссінджера від Зонненфельдта, 30 січня 1973 року, NSC/Inst/H-066/SRG Meeting—Europe (NSSM 164), January 31, 1973/ RNL.

70. Меморандум від президента Ніксона для помічника президента з питань національної безпеки (Кіссінджер), 10 березня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d9.

71. Різноманітні ідеї та спроби реорганізувати відносини до промови див. «Особистий запис обговорення в британському посольстві, Вашингтон, округ Колумбія, 19 квітня 1973 року»; «Політика США щодо Європи», Овертон до Віґґіна, 21 травня 1973 року, FCO 82/284. Про поспіх Ніксона див. у повідомленні Кромера до прем'єр-міністра, 23 квітня 1973 року, PREM 15/1362. Про поспіх Кіссінджера — в «Обговоренні з д-ром Кіссінджером», Тренд до прем'єр-міністра, Ref. 104029, April 24, 1974, PREM 15/1359. Див. також Washington986 to FCO, March 19, 1974, FCO 41/1469.

72. «Рік Європи: промова Генрі Кіссінджера (23 квітня 1973 р.)», бюлетень Державного департаменту, 14 травня 1973 року, 592–98.

73. Washington to FCO 1370, April 23, 1973, FCO 82/282. Американські спроби пов'язати промову Кіссінджера з Атлантичною хартією Рузвельта-Черчилля виявили недосконале розуміння історії. Див. «Атлантична хартія», Ґолдінг до Віґґіна, 7 травня 1973 року, FCO 41/1185; «Атлантична хартія», Тікелл до Віґґіна, 4 травня 1973 року, FCO 41/1185; Willy Brandt, *People and Politics: The Years 1960–1975*, trans. J. Maxwell Brownjohn, (Boston: Little, Brown, 1978), 311–12; Edward Heath, *The Course of My Life: My Autobiography* (London: Hodder & Stoughton, 1998), 492; Cromer to Brimelow, May 8, 1973, FCO 82/283; Кромер до Браймлоу, 8 травня 1973 року, FCO 82/283; «Американсько-європейські відносини тощо», Віґґін до Макларена, 24 серпня 1973 року, FCO 41/1186; Кромер до Браймлоу, 8 березня 1973 року.

74. Кромер до Браймлоу, 8 березня 1973 року.

75. «Реакції на промову д-ра Кіссінджера», Кроув до Овертона, 4 травня 1973 року, FCO 82/283; Тренд до прем'єр-міністра, Ref. A04075, May 3, 1973, PREM 15/1541.

76. Washington 1822 to FCO, June 11, 1973, FCO 82/285; Кромер до Браймлоу, 8 березня 1973 року.

77. «Рік Європи, БРМБ СК, принципи ОСО», запис бесіди, 10 травня 1973 року, NSC/HAK/62/UK Memcons HAK London Trip (Originals)/ RNL.

78. «Наступні заходи для Року Європи», меморандум для президента від Кіссінджера, 11 травня 1973 року, NSC/HAK/64/Exchanges with the UK—other/RNL. Див. особливо «Запис бесіди [в офісі міністра закордонних справ, Набережна Орсе]», 17 травня 1973 року, NSC/HAK/56/French Memcons (Originals) Peter Rodman January–May 1973/RNL; протокол засідання Комітету з розгляду оборонної програми/Керівної експертної групи, 25 травня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d18.

79. «Проєкт Декларації принципів відносин США та Європи», 18 червня 1973 року, FCO 41/1185.

80. «Відносини Сполучених Штатів і Європи та декларація Кіссінджера», 6 липня 1973 року, PREM 15/1542; «Повідомлення президента Ніксона 26 липня до прем'єр-міністра», основні тези, без дати [кінець липня 1973 року], PREM 15/1543; Paris578 to FCO, July 26, 1973, PREM 15/1543.

81. Британці не хотіли дратувати французів через незгоду щодо інциденту з Андерсеном, оскільки прагнули французької згоди щодо інших питань в ЄЕС. «Проєкт Декларації принципів відносин США та Європи», 18 червня 1973 року.

82. Запис бесіди, 30 липня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d27; запис бесіди, 25 вересня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d34.

83. «Запис зустрічі о 15:30 30 липня 1973 року в Білому домі, Вашингтон, статс-секретар Френк і Кіссінджер», PREM 15/1545; «Статс-секретар Френк і Кіссінджер», 3 серпня 1973 року, PREM 15/1544.

84. Запис бесіди 30 липня 1973 року.

85. Браймлоу описав зустріч Жоберу; реакцію Жобера див. у «Запис бесіди сера Томаса Браймлоу та французького міністра закордонних справ на Набережній Орсе 29 серпня 1973 року», PREM 15/1546.

86. Британську думку про спалах Кіссінджера див. у повідомленні Армстронга до прем'єр-міністра, 18 вересня 1973 року, PREM 15/1546. Пояснення Кіссінджером впливу Вотергейта на зовнішню політику див. у записі бесіди. 3 серпня 1973 року, NSC/1027/ Memcons April–Nov 1973, HAK and Presidential/RNL; Сайкс до Браймлоу, 13 серпня 1973 року, PREM 15/1545.

87. «Запис бесіди в Старій адміністративній будівлі у Вашингтоні, округ Колумбія, у четвер, 1 лютого о 16:00», PREM 15/1359; «Засідання Керівної експертної групи/Комітету з аналізу оборонних програм щодо питань безпеки НАТО й Атлантичної хартії, п'ятниця, 25 травня 1973 року», меморандум для Кіссінджера від Філа Одена, NSC/Inst/H-067/SRG/DPRC Meeting—NATO Security Issues May 25, 1973/RNL.

88. «Оборонні закупівлі та країни найбільшого сприяння», зустріч президента з лідерами Республіканської партії», 27 вересня 1973 року, GFL/VL. Див. також зауваження Кіссінджера в записі бесіди, 9 серпня 1973 року, FRUS:1969–1977:XXXV, d20.

89. «Запис бесіди в Старій адміністративній будівлі у Вашингтоні, округ Колумбія, у четвер, 1 лютого о 16:00».

90. Washington2053 to FCO, July 1, 1973, FCO 41/1185; «Запис обговорення в Кемп-Девіді в п'ятницю 2 лютого 1973 року о 16:00», PREM 15/1365.

91. «Запис обговорення в Кемп-Девіді в п'ятницю, 2 лютого 1973 року о 16:00»; «Рік Європи; принципи ОСО; ВВСВ; ядерний договір; Близький Схід», запис бесіди [в офісі сера Берка Тренда], 10 травня 1973 року, NSC/HAK/62/UK Memcons HAK London Trip (Originals)/RNL.

92. «Рік Європи; принципи ОСО; ВВСВ; ядерний договір; Близький Схід», 10 травня 1973 року.

93. «Засідання Керівної експертної групи/Комітету з аналізу оборонних програм щодо питань безпеки НАТО й Атлантичної хартії, п'ятниця, 25 травня 1973 року.

94. Washington2053 to FCO, July 1, 1973. Шлезінгер висловив схоже нарікання. Див. меморандум від Філіпа Одена з Ради національної безпеки для помічника президента з питань національної безпеки (Кіссінджер), 9 червня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d22.

95. «Відносини США/Європи: фінанси та оборона», Тікелл до Браймлоу, 24 липня 1973 року, FCO 41/1186; меморандум від Філіпа Одена з Ради національної безпеки для помічника президента з питань національної безпеки (Кіссінджер), 9 червня 1973 року.

96. «Стислий виклад основних тем, що їх обговорили лорд Каррінгтон і д-р Шлезінгер в Аннаполісі вранці 1 серпня 1973 р.», FCO 41/1187.

97. Протягом холодної війни цю тему періодично порушували для розгляду. Кромер до Ірінгілла, 25 лютого 1972 року, FCO 82/179.

98. «Витяг із запису зустрічі ПМ/Помпіду 16.11.73 після обіду», PREM 15/2089.

99. «Запис зустрічі ПМ і німецького кабінету 29 травня 1973 року (витяг)», PREM 15/1936.

100. Paris1129 to FCO, August 30, 1973, FCO 82/286; Bonn895 to FCO, August 17, 1973, PREM 15/1545. Про рішучий опір Бара та Брандта концепції європейської оборони див. у «Запис зустрічі ПМ і німецького кабінету 29 травня 1973 року (витяг)». Докладніше про думки Брандта див. Bonn1065 to FCO, October 3, 1973, FCO 82/287; думки Бара у «Пан Егон Бар», Ґолдінг до Джеймса, 13 листопада 1973 року, FCO 41/1191.

101. «Запис бесіди сера Томаса Браймлоу та французького міністра закордонних справ на Набережній Орсе 29 серпня 1973 року». Докладніше про французьку позицію див. у «Протокол засідання, проведеного на Даунінґ-стрит, 10 у середу, 20 червня 1973 р. о 10:30», FCO 41/1185; також «Нотатки для протоколу», без дати [2 липня 1973 року], Роберт Армстронг, PREM 15/1542. Британці насторожилися, але зрештою повірили американським заявам про серйозність тиску Конгресу. Washington 1822 to FCO, June 11, 1973, FCO 82/285; запис Генкі щодо «Відносини США/Європи: Політика та ставлення США», 2 липня 1973 року, FCO 82/285.

102. Щодо «дармової» безпеки див. «Відносини США-Європи», запис бесіди [Кіссінджер і "мудреці"], 28 листопада 1973 року, NSC/1027/Memcons April–Nov 1973, HAK and Presidential/RNL; запис бесіди, 23 листопада 1973 року, GFL/VL.

103. Кіссінджер використовував різні варіанти фрази; цей конкретний з'являється у «Візит французького міністра оборони Галлея; Стратегічні програми», 17 серпня 1973 року, GFL/VL.

104. Розшифровка телефонної розмови президента Ніксона та помічника президента з питань національної безпеки Кіссінджера, 9 серпня 1973 року, FRUS:1969– 1976:E15:2, d31.

105. Запис бесіди, 5 вересня 1973 року, GFL/VL.

106. Щодо американсько-німецького союзу див. «Візит французького міністра оборони Галлея; Стратегічні програми», 17 серпня 1973 року; «Запис бесіди сера Томаса Браймлоу та французького міністра закордонних справ на Набережній Орсе 29 серпня 1973 року», PREM 15/1546. Про очікування тісного англо-американського співробітництва попри британське приєднання до Європи див. у записі бесіди [в офісі посла], 16 січня 1973 року; бесіда президента Ніксона та помічника президента з питань національної безпеки Кіссінджера, 3 лютого 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d6. Також запис бесіди, 23 листопада 1973 року, GFL/VL.

107. Запис бесіди 5 вересня 1973 року, GFL/VL.

108. «Французьке обговорення ядерних питань», 9 серпня 1973 року, GFL/VL. Див. також «Візит французького міністра оборони Галлея; Стратегічні програми», 17 серпня 1973 року. Трахтенберг зазначив, що хоча цілі Кіссінджера в цьому були незрозумілими, вони були частиною його прагнень «підірвати» Європу. Trachtenberg, *Cold War and After*, 220–21. Більший контекст англо-американських перемовин в ядерній сфері в цей період див. Thomas Robb, "Antelope, Poseidon or a Hybrid: The Upgrading of the British Strategic Nuclear Deterrent, 1970–1974," *Journal of Strategic Studies* 33, no. 6 (2010): 797–817, and Helen Parr, "The British Decision to Upgrade Polaris, 1970–1974," *Contemporary European History* 22, no. 2 (May 2013): 253–274.

109. Французи запропонували новий проєкт можливої Атлантичної декларації, цього разу з посиланням на потребу в значному й постійному розміщенні американських військ в Європі. UKDelNATO636 to FCO, October 5, 1973, FCO 82/287; UKDelNATO630 to FCO, October 3, 1973, FCO 41/1189.

110. Фразу придумав представник США Чет Голіфілд, «Запис розмови в посольстві Її Величності, Вашингтон, 27 червня», FCO 41/1185.

111. «Трансатлантичні відносини», Кромер до Браймлоу, 2 жовтня 1973 року, FCO 41/1189; Кромер до Ірінгіла, 3 жовтня 1973 року, FCO 82/306.

112. Kissinger, *Years of Upheaval*, 708–9; BDS Washington to MODUK, October 31, 1973, FCO 41/1179.

113. UKDelNATO669 to FCO, October 16, 1973, FCO 41/1178. Зауваження Рамсфельда спричинили величезне замішання. Див. «Близький Схід та Альянс», 31 жовтня 1973 року, FCO 41/1178; «Близький Схід та економічні відносини Сходу/Заходу», 24 жовтня 1973 року, FCO 41/1178.

114. Щодо «Варшавського договору» див. «Близький Схід і східно-західні економічні відносини», 23 жовтня 1973 року, FCO 41/1178. Брандт був настільки обурений, що видав цю інформацію пресі. Див. «Стаття Гелли Пік про Близький Схід», 26 жовтня 1973 року, FCO 41/1178.

115. Кромер до Пека, 12 листопада 1973 року, FCO 41/1179. Щодо затримки в сповіщенні НАТО див. «НАТО, Кіссінджер і Близький Схід», 17 листопада 1973 року, FCO 41/1179; Washington3539 to FCO, November 8, 1973, FCO 41/1179.

116. «Президент/держсекретар Кіссінджер», 25 жовтня 1973 року, HAKTelcons/StateFOIA/VL.

117. «Відносини США-Європа», 28 листопада 1973 року. Див. також меморандум від заступника помічника президента з питань національної безпеки (Скоукрофт) для президента Ніксона, 10 грудня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d41.

118. «Двопартійне засідання керівників», 27 листопада 1973 року, GFL/VL. «Засідання співробітників державного секретаря, 25 жовтня 1973 року», 29 жовтня 1973 року, DNSA/KT00869.

119. «М-р Зонненфельдт/держсекретар Кіссінджер», 4 грудня 1973 року, 18:05, HAK-Telcons/StateFOIA/VL.

120. «Запис бесіди, 9 грудня 1973 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d40.

121. «Запис бесіди» 9 грудня 1973 року. Для аналітиків у країнах НАТО нещодавнє радянське нарощування військового потенціалу, здавалося, демонструвало, що Москва готує ресурси для провадження «блискавичної війни» в Західній Європі. Див. John S. Duffield, *Power Rules: The Evolution of NATO's Conventional Force Posture* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1995), 207.

122. «Французька політика щодо Атлантичного альянсу», Пек до Вітґінса, 20 грудня 1973 року, FCO 82/289; «Поточний стан франко-радянських відносин і їхній вплив на позицію Помпіду», Джеймс до Вітґінса, 18 грудня 1973 року, FCO 82/289.

123. «Американсько-європейські відносини; "Super Antelope"», 17 січня 1974 року, GFL/VL.

124. «Зауваження за робочим обідом на Вашингтонській енергетичній конференції», 11 лютого 1974 року, доступний за посиланням http://www.presidency.ucsb.edu/ws/ index.php?pid=4347.

125. «Президент/держсекретар Кіссінджер», 14 лютого 1974 року, 18:15, HAKTelcons/StateFOIA/VL.

126. «Зонненфельдт/держсекретар Кіссінджер», 5 березня 1974 року, 09:06, HAKTelcons/ StateFOIA/VL.

127. UKDelNATO108 to FCO, March 4, 1974, FCO 41/1469.

128. «Поїздка Кіссінджера до Радянського Союзу», запис бесіди, 11 березня 1974 року, 1974, GFL/VL.

129. Запис бесіди 11 березня 1974, FRUS:1969–1976:E15:2, d52.

130. «Поїздка Кіссінджера до Радянського Союзу», запис бесіди, 11 березня 1974 року, 1974, GFL/VL; запис бесіди 11 березня 1974 року; запис бесіди 8 березня 1974 року, GFL/VL.

131. Запис бесіди 8 березня 1974 року.

132. «Президент/держсекретар Кіссінджер», 15 березня 1974 року, 11:00, HAKTelcons/StateFOIA/VL.

133. «Раунд запитань і відповідей на зустрічі Клубу керівників у Чикаго» 15 березня 1974 року доступний за посиланням http://www.presidency.ucsb.edu/ ws/?pid=4386.

134. Washington944 to FCO, March 15, 1974, PREM 16/419; Washington1069 to FCO, March 25, 1974, PREM 16/419.

135. Меморандум від заступника помічника президента з питань національної безпеки (Скоукрофт) для президента Ніксона, 24 березня 1974 року, FRUS:1969–1976:E15:2, d55.

136. «Скоукрофт/держсекретар Кіссінджер», 14 березня 1974 року, HAKTelcons/StateFOIA/VL.

137. «Запис бесіди прем'єр-міністра та державного секретаря, д-ра Генрі Кіссінджера, на Даунінґ-стрит, 10 у четвер, 28 березня 1974 р., о 16:00», PREM 16/419.

138. Запис бесіди 19 березня 1974 року, GFL/VL.

139. Washington1069 to FCO, March 25, 1974.

140. «Проєкт США для Декларації Альянсу», 26 березня 1974 року, FCO 41/1469.

141. Повну розповідь про французьку політику див. у Soutou, "Georges Pompidou," 189–190.

142. «Візит прем'єр-міністра до Брюсселю: 25/26 червня: координаційний бриф», PREM 16/11; FCO 1374 to Washington, June 21, 1974, PREM 16/11.

143. «Ваш візит до Брюсселю, 25–27 червня 1974 року», Кіссінджер до президента, без дати, NSC/HAK/53/NAC Summit Brussels NSC—Mr. Rodman/RNL.

144. «Візит прем'єр-міністра до Брюсселю: 25/26 червня: координаційний бриф», PREM 16/11.

145. «Записка про зустріч, проведену в посольстві Сполучених Штатів, Брюссель, у середу, 26 червня 1974 р. о 15:40», PREM 16/11.

146. FCO 1374 to Washington, June 21, 1974, PREM 16/11.

147. «Ваш візит до Брюсселю, 25–27 червня 1974 року», Кіссінджер до президента, без дати.

148. «Візит прем'єр-міністра до Брюсселю: 25/26 червня: координаційний бриф», PREM 16/11.

149. Мюргед до Каллагана, 3 липня 1974 року, FCO 41/1472.

150. Michael Howard, "NATO and the Year of Europe," *Survival* 17, no. 1 (1974): 21.

151. Каллаган до прем'єр-міністра, PM/74/20, 26 березня 1974 року, PREM 16/92.

152. «Візит державного секретаря до Бонну», запис голови канцелярії, Бонн, PREM 16/392.

9. Чоловіки без лідера

1. «Річний огляд НАТО за 1976 рік», 4 січня 1977 року, FCO 46/1475.

2. UKDelNATO410 to FCO, November 2, 1976, FCO 46/1366.

3. «Річний огляд НАТО за 1976 рік», 4 січня 1977 року. Див. також «Підготування до саміту — звіт про результати», меморандум для президента, 15 квітня 1977 року, DDRS/CK3100144138.

4. «Середньо- та довгострокові проблеми для НАТО», 10 вересня 1976 року, FCO 46/1366.

5. Зауваження Венса в UKDelNATO441 to FCO, December 9, 1977, PREM 16/1781 і Каллагана у «Витяг з телеконференції прем'єр-міністра та президента Картера 17 квітня 78», PREM 16/1781. Див. також «Засідання Спеціального координаційного комітету», 7 липня 1977 року, DDRS/CK3100585003.

6. «Комплексний аналіз європейських питань», меморандум для президентського огляду / NSC-9, March 1, 1977, NSC/Inst/27/Presidential Review Memorandum/NSC-9 [1]/JCL.

7. «Регулювання відносин із Росією», липень 1979 року, 46/1964.

8. «Відносини між Сходом і Заходом у наступні кілька років», [24 липня 1979 року], FCO 46/1962.

9. Сайкс до Кілліка, 30 вересня 1976 року, FCO 46/1366.

10. «НАТО: річний огляд за 1975 рік», 7 січня 1976 року, FCO 46/1359; див. також «НАТО — Нові методи просування у 80-ті», [21 грудня 1978 року].

11. «Важливі заходи, міністр і заступник міністра оборони (5–11 березня 1977 року), меморандум для президента, 11 березня 1977, DDRS/CK3100502863. Про довгостроковий оборонний план див. Duffield, *Power Rules*, 212–21.

12. Засідання комітету з аналізу політики, 8 липня 1977 року, CK3100144176, DDRS; «Засідання комітету з аналізу політики щодо PRM-10 — п'ятниця, 8 липня 1977 р. о 10:00», 6 липня 1977 року, DDRS/CK3100152016.

13. «Зустріч прем'єр-міністра з д-ром З. Бжезінським: 27 вересня 1977 року», бриф № 11, «Американське мислення щодо оборони Європи», PREM 16/1911.

14. «Міністр закордонних справ Західної Німеччини просить уточнення щодо подальших обговорень США стратегії НАТО», каблограма Білому дому, 20 серпня 1977 року, DDRS/CK3100578661.

15. Walter Pincus, "Neutron Killer Warhead Buried in ERDA Budget," *Washington Post*, June 6, 1976, 1.

16. Щодо Конгресу, ядерної безпеки та модернізації див. «Пленарне обговорення міністра Шлезінгера та міністра Мейсона», 24 вересня 1975 року, *Euromissiles*:II:A, Washington138 to FCO, May 11, 1976, FCO 46/1374. Щодо Конгресу та можливого виведення ядерної зброї див. «Неоізоляціонізм», Ренвік до Логана, 30 вересня 1981 року, FCO 46/2594. Стан ядерного планування в США й НАТО за президентства Форда див. William Burr, "A Question of Confidence: Theater Nuclear Forces, US Policy toward Germany, and the Origins of the Euromissile Crisis, 1975–1976," in *The Euromissile Crisis and the End of the Cold War*, ed. Leopoldo Nuti et al. (Stanford, CA: Woodrow Wilson Center Press with Stanford University Press, 2015). Про «інтеграцію без шуму» див. «Європейське ставлення до "нейтронної бомби"», меморандум для президента, 25 липня 1977 року, DDRS/CK3100516281.

17. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією», 19 вересня 1977 року, PREM 16/1576.

18. «СРСР: регіональний і політичний аналіз», звіт ЦРУ RP ASU 77-021, 4 серпня 1977 року, DDRS/CK3100193725.

19. Меморандум для президента від державного секретаря та міністра оборони, підписаний 23 і 16 вересня 1977 року відповідно, DDRS/ CK3100567206.

20. Washington4173 to FCO, September 24, 1977, PREM 16/1911; Washington4161 to FCO, September 23, 1977, PREM 16/1576. Пізніше Бжезінський сказав, що вимагати швидкого рішення було помилкою. «Дзвінок д-ра Бжезінського прем'єр-міністру, 27 вересня 1977 року», PREM 16/1911.

21. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією», записка прем'єр-міністра (Каллаган), 21 вересня 1977 року, PREM 16/1576; «Зустріч прем'єр-міністра з д-ром З. Бжезінським, 27 вересня 1977 року», PREM 16/1911. Про занепокоєння Овена див. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією» 22 вересня 1977 року, PREM 16/1576. Про профспілки тощо див. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією», 15 вересня 1977 року, PREM 16/1576. Про «надати пояснення громадськості» див. у UKDelNATO332 to FCO, September 27, 2977, PREM 16/1576.

22. Washington no 4993 to FCO, November 22, 1977, PREM 16/1576; UKDelNATO333 to FCO, September 27, 1977, PREM 16/1576.

23. Коментарі Бжезінського див. у Washington4161 to FCO, September 23, 1977, та в Zbigniew Brzezinski, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Advisor*, 1977–1981 (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1983), 302. Німецька думка про потребу в поділі політичних витрат у UKDelNATO332 to FCO, September 27, 2977, PREM 16/1576.

24. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією», від особистого секретаря прем'єр-міністра, 24 жовтня 1977 року, PREM 16/1576; Bonn46 to FCO, January 19, 1978, PREM 16/1570.

25. Рада безпеки ФРН рекомендувала обмін. Див. «Тижневий звіт РНБ №36», меморандум для президента від Бжезінського, 11 листопада 1977 року, DDRS/CK3100099286. Американське мислення щодо обміну та конкретну ідею Картера про розширену ядерну угоду див. у «Засідання спеціального координаційного комітету», 16 листопада 1977 року, DDRS/ CK3100543830; меморандум для Збігнєва Бжезінського та Девіда Аарона від Джеймса Томсона та Віктора Утгоффа, 14 листопада 1977 року, DDRs/ CK3100554305.

26. «Перемовини ОСО-2», основні тези англо-американських офіційних переговорів 31 січня [1978 року], PREM 16/1570.

27. Washington1054 to FCO, March 13, 1978, PREM 16/1577; Washington1107 to FCO, March 15 1978, PREM 16/1577.

28. Щодо «готовності» див. «Запис бесіди прем'єр-міністра та м-ра Джея в Палаті громад 1 лютого 1978 року», 2 лютого 1978 року, PREM 16/1570; про «велику сварку» див. «Радіаційна зброя з посиленою радіацією (DOP(78)7)», прем'єр-міністру від Клайва Роуза, 20 березня 1978 року, PREM 16/1577. Позицію Овена див. у «Витяг із запису зустрічі міністра закордонних справ і у справах Співдружності та державного секретаря США в дипломатичному представництві США в Організації Об'єднаних Націй, Нью-Йорк, о 12:00 у неділю, 12 лютого 1978 року», PREM 16/1570.

29. «Ваше засідання щодо радіаційної зброї з посиленою радіацією цього вечора», меморандум для Бжезінського, 20 березня 1978 року, DDRS/CK3100107238.

30. Там само.

31. Brzezinski, *Power and Principle*, 304–305.

32. Bonn (UK) Flash TELNO2 to Washington of March 22, 1978, PREM 16/1577. Посадовці Держдепартаменту спочатку запевняли союзників, що позиція президента не змінилася. Washington no 1176 to FCO, March 20, 1978, PREM 16/1577.

33. White House SITTO 102 Ріку Індерфурту для д-ра Бжезінського, 1 квітня 1978 року, DDRS/CK3100090657.

34. «Витяг із протоколу засідання з питань ядерної оборонної політики 3/4/78», PREM 16/1577.

35. «ФРН і радіаційна зброя з посиленою радіацією», меморандум для прем'єр-міністра, 6 квітня 1978 року, PREM 16/1577. Див. також записку для прем'єр-міністра від Овена, 1 квітня 1978 року, PREM 16/1577.

36. Washington1395 to FCO, April 4, 1978, PREM 16/1577.

37. Штрауса цитують у Bonn257 to FCO, April 8, 1978, PREM 16/1577. Геншер заперечував цитату. Bonn259 to FCO, April 11, 1978, PREM 16/1577. Див. також «Радіаційна зброя з посиленою радіацією: презентаційні аспекти», для прем'єр-міністра, PREM 16/1577; «Додаткові інформаційні пункти», меморандум для Бжезінського від Ситуаційної кімнати, 19 квітня 1978 року, DDRS/CK3100712229.

38. Зауваження про президента див. «Зовнішня політика США», 17 квітня 1979 року, FCO 46/1995. Щодо «чоловіків без лідера» див. Bonn259 to FCO, April 11, 1978. Щодо «кардинальних змін» див. «Німецьке сприйняття зовнішньої політики США», 3 квітня 1979 року, FCO 46/1998.

39. «Витяг із зустрічі прем'єр-міністра з канцлером Шмідтом, Довга Галерея, "Чекерс", 24-4-78», PREM 16/1571.

40. Промову Шмідта опубліковано як Helmut Schmidt, "The 1977 Alistair Buchan Memorial Lecture," *Survival* 20, no. 1 (January–February 1978): 2–10.

41. «Витяг із зустрічі прем'єр-міністра з канцлером Шмідтом, Довга Галерея, "Чекерс", 24-4-78».

42. Американські занепокоєння зазначено в протоколі засідання Спеціального координаційного комітету, 7 липня 1977 року, DDRS/CK3100585003; Шмідта — у «Витягу із зустрічі прем'єр-міністра з канцлером Шмідтом у Бонні 12 березня 1978 р.», PREM 16/1570.

43. «Запис бесіди прем'єр-міністра та канцлера Шмідта в федеральній канцелярії 19 жовтня 1978 о 09:35», PREM 16/1572. Про тривоги Шмідта з приводу ОСО див. «Витяг із зустрічі прем'єр-міністра з канцлером Шмідтом у Бонні 12 березня 1978 р.»

44. «Ядерна політика США», 30 серпня 1978 року, FCO 46/1826; «Ядерна політика США», 3 квітня 1979 року, FCO 46/1995.

45. «Запис зустрічі, проведеної на Даунінґ-стрит, 10 у п'ятницю 17 листопада 1978 о 10:00», тема: «Ядерні системи сірої зони», PREM 16/1984; "II. Salt/Grey Areas," September 29, 1978, PREM 16/1911; «Ядерні сили театру воєнних дій НАТО», Маллі до прем'єр-міністра, MO 13/1/34, 9 червня 1978 року, PREM 16/1571; про «західного пішака» див. у Helmut Schmidt, *Men and Powers: A Political Retrospective*, trans. Ruth Hein (New York: Random House, 1989), 190.

46. Див. «Цільова робоча група 10: модернізація ядерних сил театру воєнних дій», Майкл Квінлан до Девіда Е. Макіфферта, 9 січня 1978 року, FCO 46/1825.

47. Про можливі варіанти конфігурації ЯСТВД, розглянуті НАТО, див. в «Альтернативні конфігурації ядерних сил театру воєнних дій», документ, поданий ЯПГ, 7 лютого 1978 року, FCO 46/1825. Див. також Kristina Spohr Readman, "Conflict and Cooperation in Intra-Alliance Nuclear Politics: Western Europe, America and the Genesis of Nato's Dual-Track Decision, 1977–1979," *Journal of Cold War Studies* 13, no. 2 (2011): 39–89; Ivo H. Daalder, *The Nature and Practice of Flexible Response: NATO Strategy and Theater Nuclear Forces since 1967* (New York: Columbia University Press, 1991).

48. «Модернізація ядерних сил театру воєнних дій; запис засідання Цільової робочої групи ЯПГ 10, проведеного в Лос-Аламосі 16/17 лютого 1978 року», FCO 46/1825. Схожий британський аналіз див. у «Ядерні сили театру воєнних дій НАТО», Маллі до прем'єр-міністра, MO 13/1/34, 9 червня 1978 року.

49. «Канцлер Шмідт і системи сірої зони», 23 червня 1978 року, PREM 16/1571.

50. Про розміщення, за відсотками, ядерної зброї НАТО див. у «Британський запис засідання групи високого рівня, проведеного в Брюсселі — 16/17 жовтня 1978 року», FCO 46/1828. Про ранні аргументи німців проти розміщення зброї винятково на їхній території див. «Європейсько-американські відносини», 26 жовтня 1978 року, FCO 46/1685. Цитата Шмідта із «Запису бесіди прем'єр-міністра та канцлера Шмідта у Федеральній канцелярії 19 жовтня 1978 року о 09:35», PREM 16/1572.

51. Щодо «обачної підготовки» див. «Модернізація ядерних сил театру воєнних дій — робота групи НАТО високого рівня», Додаток до MO 13/1/34, 19 грудня 1978 року. Про замішання Каллагана див. у «Крилаті ракети», 26 жовтня 1978 року, PREM 16/1984. Американці були найменш сприйнятливими до суперечки. Див. «Запис бесіди прем'єр-міністра та д-ра Бжезінського в *Imperial Hotel*, Блекпул, у середу,

4 жовтня 0 10:00», 1978 р., PREM 16/1911, і «Засідання Спеціального координаційного комітету щодо PRM-38, 23 серпня», увідний меморандум для державного секретаря від Ерікссона та Веста, 16 серпня 1978 року, документ 2, NSA EBB 301.

52. Заходи зі збереження секретності див. у «Можлива чотиристороння зустріч щодо систем сірої зони тощо» для прем'єр-міністра, 30 жовтня 1978 року, PREM 16/1984; Washington4261 to FCO, October 26, 1978, PREM 16/1984. Про «життєво важливе» див. «Системи сірої зони», меморандум A08327 для прем'єр-міністра від Ганта, 16 листопада 1978 року, PREM 16/1984.

53. «Витяг із чотиристороннього обговорення у Гваделупі 5/6 січня 1979 р.: друга сесія, у п'ятницю, 5 січня 1979 року о 16:30», PREM 16/1984. Докладніше про саміт див. у Spohr, "Helmut Schmidt and the Shaping of Western Security in the Late 1970s: The Guadeloupe Summit of 1979," *International History Review* 37, no. 1 (2013): 167–92.

54. Щодо «переломного моменту» див. «Сірі зони», меморандум A09126 8 березня 1979, PREM 16/1984. Про «правильне рішення» див. «Ядерні засоби великої дальності та сірі зони», меморандум для президента, 13 лютого 1979 року, DDRS/CK3100543617. Про мислення німецького кабінету міністрів зазначено в «Системи сірої зони: модернізація та контроль над озброєннями», меморандум A08918 для прем'єр-міністра, 8 лютого 1979 року, PREM 16/1984, і «Запис зустрічі державного секретаря й німецького міністра оборони в офісі делегації ФРН, Брюссель, у понеділок, 14 травня 1979 р. о 17:30», PREM 19/15.

55. Див. «Цілі/Принципи контролю над озброєннями ЯСТВД», меморандум Девіда Ґомперта, 5 квітня 1979 року, *Euromissiles*:2:B. Щодо «Куби навпаки» див. «Засідання комітету з аналізу політики», 14 травня 1979 року, DDRS/CK3100147800, і коментарі Гарольда Брауна в UKDelNATO73 to FCO, May 17, 1979, PREM 19/15. Повільна зміна американській позиції відбулася з кількох політичних і стратегічних причин: див. Spohr Readman, "Conflict and Cooperation in Intra-Alliance Nuclear Politics"; Daalder, *Nature and Practice of Flexible Response*, 181. «Ядерні засоби великої дальності», Пайм до прем'єр-міністра, 17 вересня 1979 року, PREM 19/15.

56. «Модернізація ЯСТВД — дипломатія СК, ваша роль і візит Шмідта», Венс і Браун для президента, 9 травня 1979 року, DDRS/CK3100108807; «Додаткові інформаційні пункти», меморандум для Бжезінського, 28 вересня 1979 року, DDRS/CK31006838718; FCO143 to Certain Missions, November 20, 1979, PREM 19/15. Про поєднання місцевої та радянської підтримки антиядерного руху див. Holger Nehring and Benjamin Ziemann, "Do All Paths Lead to Moscow? The NATO Dual-Track Decision and the Peace Movement—a Critique," Cold War History 12, no. 1 (2012): 1–24. Лоуренс Віттнер розглядає опір РВД в ширшому контексті руху за роззброєння. Lawrence Wittner, *Toward Nuclear Abolition: A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1971–Present* (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2003).

57. «Запис обговорення між міністрами оборони Сполученого Королівства, Франції та Федеративної Республіки Німеччини в Ратуші Гамбургу, у понеділок, 15 жовтня з 15:00», FCO 46/1989; Bonn758 to FCO, December 7, 1979, FCO 28/3697; «Промова Брежнєва 6 жовтня: деякі попередні коментарі», 8 жовтня 1979 року, FCO 28/3694.

58. «Витяг із запису обговорення між прем'єр-міністром і канцлером Шмідтом», 31 жовтня 1979 року», PREM 19/15.

59. Про важливість циклу виборів див. «Запис зустрічі державного секретаря і німецького міністра оборони в офісі делегації ФРН, Брюссель, у понеділок, 14 травня 1979 р. о 17:30». Про занепокоєння менших держав і реакції більших див. «Звіт про консультації з бельгійським, нідерландським й італійським урядом», 20 березня 1979 року, *Euromissiles*:3:A; Garthoff, Détente and Confrontation, і onn to FCO 804, December 20, 1979, TAO; щодо нідерландців і виведення тисячі одиниць зброї див. «Телефонна розмова між президентом і канцлером ФРН Шмідтом переважно щодо ЯСТВД», 30 жовтня 1979 року, DDRS/CK3100480229.

60. John R. Galvin, *Fighting the Cold War: A Soldier's Memoir* (Lexington: University Press of Kentucky, 2015), 356.

61. Пізніше деякі американці заявлятимуть, що контроль над озброєннями як частина «подвійного підходу» є просто політичним прикриттям для програми модернізації. Cyrus Vance, *Hard Choices: Critical Years in American Foreign Policy* (New York: Simon & Schuster, 1983), 392; Garthoff, *Détente and Confrontation*, 947; Daalder, *Nature and Practice of Flexible Response*, 197. Шмідт уважав, що розв'язанням проблеми ЯСТВД є контроль над озброєннями. Див. «Канцлер Шмідт і системи сірої зони», Волден до Картледжа, 23 червня 1978 року, PREM 16/1571, і «Запис бесіди прем'єр-міністра та канцлера Шмідта у федеральній канцелярії 19 жовтня 1978 о 09:35», PREM 16/1572; Schmidt, *Men and Powers*, 189. Уподобання Девіда Овена щодо контролю над озброєннями зазначено в «Ядерні сили театру воєнних дій НАТО», Овен до прем'єр-міністра, PM/78/47, 30 травня 1978 року, PREM 16/1571. Картер сподівався, що радіаційна зброя з посиленою радіацією надасть розв'язання щодо РСД-10 «Піонер»; див. також його коментарі у Гваделупі вище. Про комюніке див. у «Спеціальне засідання міністрів закордонних справ і оборони (рішення про «подвійний підхід» щодо ядерних сил театру воєнних дій), голова: м-р Йозеф Лунс», 12 грудня 1979 року, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htmt.

62. Щодо «тендітного пакету» див. «Криза та трансатлантичні відносини», 28 квітня 1980 року, FCO 46/2179. Припущення Бжезінського, що Сполучені Штати можуть застосувати ядерну зброю в Південно-Західній Азії, дуже роздратувало Шмідта. «Частковий запис зустрічі прем'єр-міністра та канцлера Федеративної Республіки Німеччини пана Шмідта на Даунінґ-стрит, 10, у понеділок, 25 лютого 1980 р.», PREM 19/136. Європейців турбувало, що закінчення війни в Афганістані аналогічно до Іранської революції 1979 року й захоплення американського посольства в Тегерані можуть підштовхнути американців до необдуманих дій на Близькому Сході й у Центральній Азії та ризику регіональної війни. «Візит канцлера Шмідта до Москви», Ґладстоун до Ферґюсона, 23 квітня 1980 року, FCO 46/2317. Брак консультацій щодо Афганістану, зокрема з приводу бойкоту Олімпійських ігор, був основним джерелом напруженості. Меморандум від державного секретаря, 25 лютого 1980 року, DDRS/CK3100097002. Щодо НАТО й Польщі див. «Польща — вплив втручання на небезпеку для НАТО», меморандум для Бжезінського від Томсона, 11 грудня 1980 року, DDRS/CK3100580311, і більш загально в Andrea Chiampan, ""Those European Chicken Littles': Reagan, NATO, and the Polish Crisis, 1981–2," *International History Review* 37, no. 4 (2014): 682–99. Попри ці кризи союзницькі відносини залишилися міцними, згідно з Piers Ludlow, "The Unnoticed Apogee of Atlanticisim?," in *European Integration and the Atlantic Community in the 1980s*, ed. Kiran Klaus Patel and Kenneth Weisbrode (New York: Cambridge University Press, 2013), esp. at 19.

63. Щодо «Партії миру» та «отримати свій пиріг і з'їсти його» див. «Венер», Буллард до Райта, FCO 46/1998; див. також «Американсько-німецькі відносини», 18 квітня 1979 року, FCO 46/1998. Про страх, що Шмідт поступиться, та «нетактовне на межі грубощів» попередження Картера див. у недатованій телеграмі, DDRS/CK3100726528. Про німецьку внутрішньополітичну суперечку щодо розміщення РВД див. Jeffrey Herf, *War by Other Means: Soviet Power, West German Resistance, and the Battle of the Euromissiles* (New York: Free Press, 1991).

64. Зауваження Гейґа див. у Bonn155 to FCO, February 23, 1980, 1981, FCO 46/2601; коментарі Апеля в «Оборонна політика ФРН», 24 лютого 1981 року, FCO 46/2601.

65. UKDelNATO398 to FCO, November 20, 1981, FCO 46/2601.

66. Щодо «серйозної проблеми» див. «Нейтралізм у Західній Європі», 26 червня 1981 року, FCO 46/2765. Шмідта цитують у Bonn 4153 to SecState, December 9, 1981, DDRS/CK3100548091.

67. «Громадська кампанія для підтримки та супроводження поїздки президента Рейгана до Європи, 2–11 червня», стратегічний документ, підготовлений Агентством з міжнародних зв'язків США, без дати, DDRS/CK3100533003. Див. також Holger Nehring, "The West German and the U.S. Peace Movements," in *European Integration and the Atlantic Community in the 1980s*, ed. Kiran Klaus Patel and Kenneth Weisbrode (New York: Cambridge University Press, 2013), 19.

68. Слова Рейгана взято з Washington2421 to FCO, August 14, 1981, FCO 46/2713; Гітченс — «Витяг із *New Statesman*», 6 березня 1981 року, FCO 46/2741.

69. Американську презентацію в НАТО радянських активних заходів (досі частково редаговану) див. у «Радянські активні заходи на Заході та країнах, що розвиваються», документ, поширений Лоуренсом Іглбургером в НАТО, 11 вересня 1981 року, FCO 46/2783. Див. також UKDelNATO342 to FCO, September 16, 1981, FCO 46/2783; «Посилений політичний комітет із відповідних/активних заходів», 27 жовтня 1981 року, FCO 46/2783. Інформацію про підроблені документи (зокрема копії) див. у «Справа про підроблену телеграму США», 30 грудня 1980 року, FCO 46/2766; «Підроблені документи США найвищого рівня секретності», 9 січня 1981 року, FCO 46/2766. Про радянські контакти із соціал-демократами див. документ Іглбургера та «Трансатлантичні відносини і європейська громадська думка», 13 вересня 1981 року, FCO 46/2594. Слова Брежнєва наведені в "The Dynamics of the Euromissile Crisis, 1977–1983," in Nuti et al., *Euromissile Crisis*, 20. Див. також Gerhard Wettig, "The Last Soviet Offensive in the Cold War: Emergence and Development of the Campaign against NATO Euromissiles, 1979–1983", *Cold War History* 9, no. 1 (2009): 79–110.

70. Walter Z. Laqueur, "Hollanditis: A New Stage in European Neutralism," Commentary, August 1, 1981.

71. «Антиядерні настрої та пацифізм в європейських країнах НАТО», 16 липня 1981 року, FCO 46/2765; «Нідерланди та ?нейтралізм [*sic*]», записка К. Р. Бадда, 24 липня 1981 року, FCO 46/2765.

72. Щодо Бельгії див. «Антиядерні настрої в Бельгії», британське посольство в Брюсселі до Маллабі, 31 липня 1981 року, FCO 46/2765, і Vincent Dujardin, "From Helsinki to the Missiles Question: A Minor Role for Small Countries? The Case of Belgium (1973–1985)," in *The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki*

to Gorbachev, 1975–1985, ed. Leopoldo Nuti (New York: Routledge, 2009), 72–85. Про Італію див. Maria Eleonora Guasconi, «Public Opinion and the Euromissiles Crisis», in Nuti et al., *Euromissile Crisis*, 270. Щодо Німеччини див. «Антиядерні настрої та пацифізм в європейських країнах НАТО», 16 липня 1981, FCO 46/2765. Британський документ див. у «Трансатлантичні відносини та європейська громадська думка», 13 вересня 1981 року. Британські висновки збіглися з думками інших посадовців НАТО. Див. «Виклик альянсу: політика безпеки в демократії», документ, представлений Хорстом Емке, заступником голови парламентської групи на «Internationale Wehrkundetagung», Мюнхен, 10–12 лютого 1984 року, Burns/ V16/1983–84: E(1)/GFL.

73. Див. «Політика щодо ядерної зброї та громадська думка», 26 лютого 1981 року, FCO 46/2759; дані опитувань див. в «Опитування громадської думки», 21 серпня 1981 року, FCO 46/2765.

74. «Ядерна зброя: громадське ставлення», Дуглас Герд до державного секретаря, FCO 46/2741.

75. Професор Курт Біденкопф (голова парламенту землі Північний Рейн– Вестфалія) до д-ра Фреда Лукзінгера з *Neue Zuercher Zeitung*, 15 липня 1981 року, (переклад посольства, 26 жовтня 1981 року), Burns/V2/1981–82 B(1)/GFL. Щодо «забути» див. «Промова посла США в НАТО Абшира в Євангельській академії, Ганновер», Джеймс Лейн до посла Бернса, 18 листопада 1983 року, Burns/ V15/1983–84: A(1)/GFL.

76. «Політика щодо ядерної зброї та громадська думка», 26 січня 1981 року, FCO 46/2759.

77. «Ядерні питання», Нотт до прем'єр-міністра, 20 жовтня 1982 року, PREM 19/979.

78. «Політика щодо ядерної зброї та громадська думка», 26 січня 1981 року.

79. Рональд Рейган, «Коментарі для членів Національного пресклубу щодо скорочення озброєнь та ядерної зброї, 18 листопада 1981 року», American Presidency Project, http:// www.presidency.ucsb.edu/ws/ index.php?pid=43264.

80. Щодо тиску з боку Шмідта див. Bonn 24153 to SecState, December 9, 1981, DDRS/ CK3100548091; про тиск Каррінгтона див. у SecState 053702 to London, March 11, 1981, DDRS/CK3100555893; про союзницьке розуміння, що американська позиція є спробою «втихомирити союзників», див. у «Зовнішня політика США», 21 березня 1981 року, PREM 19/1152; NAUK. Подяка Сьюзі Колборн за це посилання.

81. Wittner, *Toward Nuclear Abolition*, 134.

82. Jonathan Schell, *The Fate of the Earth* (New York: Alfred A. Knopf, 1982), 4. Згадування про книжку Шелла див. у «Промова посла США в НАТО Абшира в Євангельській академії, Ганновер», Джеймс Лейн до посла Бернса, 18 листопада 1983 року.

83. Holloway, "Dynamics of the Euromissile Crisis," 22.

84. Про позицію Горбачова щодо роззброєння див. у Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (New York: Hill & Wang, 2007), 374–376; V. M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009), 288. Слова Тетчер узято з Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (London: HarperCollins, 1993), 471. Про європейські занепокоєння див. у Daalder, *Nature and Practice of Flexible Response*, 253.

85. Слова Роджерса наведено в L. Rearden, *Council of War: A History of the Joint Chiefs of Staff, 1942–1991* (Washington, DC: Military Bookshop, 2012), 460. Однак Ґелвін підтримував договір на підставі того, що скорочення до нуля вимагає від Радянського Союзу відмовитися від більшої кількості ракет. Galvin, *Fighting the Cold War*, 356. Про Скоукрофта див. Центр Міллера, «Інтерв'ю з Брентом Скоукрофтом», http://millercenter.org/president/bush/oralhistory/brent-scowcroft. Про негативне ставлення до ДРСМД серед європейських лідерів див. Daalder, *Nature and Practice of Flexible Response*, 255–257. Щодо громадської думки та ДРСМД див. дані опитування німецької громадської думки в Thomas Risse-Kappen, "Anti-Nuclear and Pro-Detente? The Transformation of the West German Security Debate," in *Debating National Security: The Public Dimension, ed. Hans Rattinger and Don Munton* (New York: P. Lang, 1991), 290.

86. Про «головний європейський політичний символ» див. у «Довідковій інформації для брифінгу з ядерних засобів малої дальності (ЗМД)», без дати [29 березня 1989], Scowcroft/91120/1/BPL. Про плани НАТО щодо ЗМД у 1980-ті див. USNATO to SecState 9698, February 7, 1989, NSC/PA/8900706/BPL.

87. USNATO 7875 to SecState, September 11, 1987, DDRS/CK3100682668; «Вступ для другого дня саміту НАТО», без дати, DDRS/CK3100475981.

88. Зауваження Шульца в документі «Візит міністра закордонних справ Західної Німеччини Ганса-Дітріха Геншера як голови Європейської спільноти (ЄС)», 21 січня 1988 року, Шульц до президента, 20 січня 1988 року, DDRS/CK3100475123. Щодо поглядів Шульца є документальні свідчення в Risse-Kappen, "Anti-Nuclear and Pro-Detente?," 269. Щодо вбивства німців ЗМД див. «Ядерні засоби малої дальності та "всеохопна концепція" НАТО», меморандум для президента від Брента Скоукрофта, без дати,

Scowcroft/91120/02/BPL. Стосовно «дуже приголомшені» див. «Зустріч із канцлером Західної Німеччини Гельмутом Колем», Колін Л. Павелл, 17 лютого 1988 року, DDRS/CK3100700215.

89. USNATO to SecState 9698, February 7, 1989, NSC/PA/8900706/BPL.

90. Про німецьку коаліцію див. у «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем НАТО», 29 травня 1989 року, 09:00–09:30, NSC/PA/8904368/BPL, і USNATO to SecState 9698, February 7, 1989, NSC/PA/8900706/BPL. Про занепокоєність німецькою позицією див. «Основні тези для телефонного дзвінка президента до прем'єр-міністерки Тетчер щодо ЗМД», під прикриттям меморандуму від Зелікова до Скоукрофта, 21 квітня 1989 року, Scowcroft/91120/03/BPL, і Daalder, *Nature and Practice of Flexible Response*, 283–284.

91. Щодо «консенсусу внутрішньої безпеки» див. «Німецьке питання», меморандум для президента від Скоукрофта, 7 серпня 1989 року, Scowcroft/91120/04/BPL. Про американські тривоги з приводу надмірного впливу ВДП див. коментарі Джеймса Бейкера в «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем НАТО», 29 травня 1989 року. Про невизначеність стосовно Гельмута Коля див. лист від сера Дж Фретвелла до сера К. Маллабі, 18 травня 1989 року, DBPO:3:7, d15. Німецьку думку про спричинену ЗМД напруженість в американсько-німецьких відносинах див. у Frank Elbe and Richard Kiessler, *A Round Table with Sharp Corners: The Diplomatic Path to German Unity* (Baden-Baden: Nomos, 1996), 16.

92. Зауваження президента в «Зустріч із Манфредом Вернером», запис бесіди, 12 квітня 1989 року, NSC/PA/8902548/BPL; думку Скоукрофта, що НАТО мала швидко розв'язати питання ЗМД див. у «Зустріч із Чіріако де Міта, прем'єр-міністром Італії», 27 травня 1989 року, 10:10–11:45, NSC/ PA/8904368/BPL.

93. James A. Baker, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1995), 82–83, 90–91; Mary Elise Sarotte, *1989: The Struggle to Create Post–Cold War Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009), 26–27; «заподіяти зло» у George Bush and Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Alfred A. Knopf, 1998), 114. 1988 року в ЦРУ припустили, що Москва хоче «завадити планам модернізації сил НАТО». SNIE 11-16-88 CX, November 1988, "Soviet Policy during the Next Phase of Arms Control in Europe (Key Judgments Only)," in *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989–1991*, ed. Benjamin B. Fischer (Reston, VA: Central Intelligence Agency, 1999).

94. «Зустріч із Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером», Скоукрофт до президента, 9 лютого 1990 року, Scowcroft/91116/03/BPL.

95. Baker, *Politics of Diplomacy*, 91.

96. «Німецьке питання», меморандум для президента від Скоукрофта, 7 серпня 1989. Щодо Конгресу тощо див. «Зустріч із Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером», Скоукрофт до президента, 9 лютого 1990 року. Схоже формулювання британських посадовців див. у повідомленні сера К. Маллабі до сера Ґ. Гоува, 10 квітня 1989, DBPO:3:7, d7.

10. Обіцянок завжди недостатньо

1. Голови держав і урядів беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради, «Лондонська декларація про трансформований Північноатлантичний альянс», NATO, http:// www.nato.int/docu/comm/49-95/c900706a.htm.

2. Розповідь про засідання див. у «Проєкті усної історії закордонних справ» ADST, «[Усне інтерв'ю з] Робертом М. Бікрофтом», www.adst.org/OH%20TOCs/Bee croft,%20Robert%20M.toc.pdf.

3. Лист від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 24 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d313.

4. Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 53. Про зміни в Східній Європі див. у NIE 11/12-9-88, травень 1988, «Радянська політика щодо Східної Європи за Горбачова», у Fischer, *At Cold War's End*.

5. «Саміт НАТО», меморандум для президента від Скоукрофта, 20 березня 1989 року, Kanter/ CF00779/22/BPL.

6. Про скептицизм щодо Горбачова див. Robert M. Gates, *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and how they won the Cold War* (New York: Simon & Schuster, 1996), 375–378, 380–389, 404, 73–75. Скоукрофт і Гейтс обговорювали свої погляди на радянську політику й історію в усних інтерв'ю в Центрі Міллера. Див. «Інтерв'ю з Робертом Гейтсом», Центр Міллера, Університет Вірджинії, https:// millercenter.org/the-presidency/presidential-oral-histories/robert-m-gates-deputy-director-central; «Інтерв'ю з Брентом Скоукрофтом», Центр Міллера, Університет Вірджинії, http://millercenter. org/president/bush/ oralhistory/brent-scowcroft.

7. Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 12. Оцінку Скоукрофта див. у «Саміт НАТО», меморандум для президента від Скоукрофта, 20 березня 1989 року.

8. USNATO to SecState 540, May 14, 1989, Kanter/CF00779/22/BPL.

9. «Інтерв'ю з Брентом Скоукрофтом»; «Проєкт усної історії закордонних справ» ADST, «[Усне інтерв'ю з] Девідом Майклом Адамсоном», http://www.adst.org/OH%20 TOCs/Adamson,%20David%20 Michael.toc.pd.

10. Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 114.

11. «[Усне інтерв'ю з] Робертом М. Бікрофтом».

12. Тривоги Бікрофта були очевидні 1983 року; див. «Німецька демократія: яка тендітна квітка», 29 червня 1983 року, Burns/V15/1983–84: B(1)/GFL. Щодо «зелених» і загрози для НАТО див. «Отто Шилі щодо Зелених», 18 січня 1985 року, Burns/V25/1984–85: S(2)/GFL.

13. Wolfgang Donsbach, Hans Matthias Kepplinger, and Elisabeth Noelle-Neumann, "West Germans' Perceptions of NATO and the Warsaw Pact: Long-Term Content Analysis of Der Spiegel and Trends in Public Opinion," in *Debating National Security: The Public Dimension, ed. Hans Rattinger and Don Munton* (New York: P. Lang, 1991), 260–262.

14. За словами помічника державного секретаря Річарда Берта, «Німеччина після виборів», 1 березня 1983 року, Burns/V11/1982–83—K(4)/GFL.

15. «Саміт НАТО», меморандум для президента від Скоукрофта, 20 березня 1989 року.

16. Там само.

17. Джордж Буш, «Зауваження для громадян Майнцу, Федеративна Республіка Німеччина, 31 травня 1989», http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=17085.

18. Gates, *From the Shadows*, 461–462.

19. Gates; *Baker, Politics of Diplomacy*, 91.

20. Чернетка листа Буша до Любберса, додана до «Ініціативи саміту НАТО — листи союзним лідерам», меморандуму для президента від Скоукрофта, недатованого, Kanter/ CF00779/22/BPL.

21. «Саміт НАТО», для Роберта Ґетйса від Зелікова за посередництва Блеквілла та Кантера, 13 квітня 1989 року, Kanter/CF00779/22/BPL.

22. Північноатлантична рада, «Декларація очільників держав і урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради, 29–30 травня 1989 року», НАТО, http:// www.nato.int/docu/comm/49-95/c890530a.htm.

23. Лист від сера Дж. Фретвелла до сера К. Маллабі, 18 травня 1989 року, DBPO:3:7, d16; схожу думку Вернера див. у «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем НАТО», 11 жовтня 1989 року, 14:00–15:00, NSC/PA 8909134/BPL.

24. «Кризові ситуації НДР», 6 листопада 1989 року, Blackwill/CF00182/20/BPL.

25. Цитату Герда взято із Sarotte, 1989, 4.

26. «Дипломатія США для нової Європи», для президента від Брента Скоукрофта, 22 грудня 1989 року, Scowcroft/91116/02/BPL.

27. «Зустріч із Вілфредом Мартенсом, прем'єр-міністром Бельгії», 28 травня 1989 року, NSC/PA 8904368/BPL. Див. також сер А. Акланд (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 30 січня 1990 року, DBPO:3:7, d231.

28. «Ваші зустрічі в Брюсселі з лідерами НАТО, 3–4 грудня», для президента від Скоукрофта, без дати, Scowcroft/91116/01/BPL.

29. Про занепокоєність «німецькою мирною конференцією» див. «Ваш сніданок із Кіссінджером: розв'язання німецького питання», для Скоукрофта від Ґатчінгса та Блеквілла, 26 січня 1990 року, Blackwill/CF00182/20/BPL, повторюється в «Стратегія для німецького об'єднання», для президента від Скоукрофта, NSC/PA/9000922/BPL. Про тривоги Тетчер див. лист від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 10 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d286.

30. «Дипломатія США для нової Європи», для президента від Брента Скоукрофта, 22 грудня 1989 року, Scowcroft/91116/02/BPL. Занепокоєння уряду Буша щодо Європи точно віддзеркалюють тривоги Ніксона та Кіссінджера. Див. «Президентська промова про Західну Європу», для Брента Скоукрофта від Родмана та Блеквілла, 11 квітня 1989 року, Scowcroft/91117/2/BPL; «Засідання комітету заступників для розгляду економічних питань у NSR 5: Відносини США та Західної Європи, середа, 22 березня, 15:00, Зал оперативних нарад Білого дому», для Ґейтса від Ґатчінгса та Діла за посередництва Блеквілла, 21 березня 1989 року, Zelikow/CF01468/01/BPL.

31. «Політика Сполучених Штатів щодо Східної Європи», для Брента Скоукрофта від Роберта Л. Ґатчінгса за посередництва Роберта Д. Блеквілла, 16 грудня 1989 року, Scowcroft/91125/03/BPL. Див. також «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору», 24 лютого 1990 року, NSC/PA 9001053/BPL; «Політика США в Східній Європі 1990 року», для президента від Скоукрофта, Scowcroft/91125/03/BPL; «Ваші зустрічі в Брюсселі з лідерами НАТО, 3–4 грудня», без дати.

32. Погляди Скоукрофта див. у «Дипломатія США для нової Європи», для президента від Брента Скоукрофта, 22 грудня 1989 року. Про Розенфельда див. у «Політика США в Східній Європі 1990 року», для президента від Скоукрофта, Scowcroft/91125/03/BPL.

33. Див. зауваження Ролана Дюма, наведені в повідомленні сера Е. Фергюссона (Париж) до м-ра Герда, 2 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d246.

34. Лист від сера К. Маллабі (Бонн) до м-ра Вестона, 24 січня 1990 року, DBPO:3:7, d221. Див. також «Витяги з висновків засідання кабінету міністрів, проведеного на Даунінґ-стрит, 10, 1 лютого 1990 р. о 09:30», DBPO:3:7, d236.

35. Сер А. Акланд (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 30 січня 1990 року, DBPO:3:7, d231.

36. Лист від м-ра Павелла (Страсбург) до м-ра Волла, 8 грудня 1989 року, DBPO:3:7, d165.

37. «Підготування до німецької мирної конференції шести держав», меморандум для президента від Скоукрофта, [чернетка під обкладинкою меморандуму від 14 лютого 1990 року], Blackwill/CF00192/20/BPL. Див. цитату Міттерана в Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 211. «Ваш сніданок із Кіссінджером: розв'язання німецького питання», 26 січня 1990 року. Див. також «Документ про коло питань — ваша двостороння зустріч із канцлером Колем», для президента від Брента Скоукрофта, Scowcroft/91116/01/BPL; лист від сера К. Маллабі (Бонн) до сера Дж. Фретвелла, 8 листопада 1989 року, DBPO:3:7, d95; лист від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 31 січня 1990 року, DBPO:3:7, d233; записка від м-ра Павелла (№ 10) до місіс Тетчер, 9 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d277.

38. Радянські — і деякі німецькі — посадовці обмірковували ідею «французького розв'язання» для Німеччини в НАТО, за яким Федеративна Республіка може залишитися стороною Північноатлантичного договору, але, як і голлістська Франція у 1960-ті, вивести свої збройні сили з-під командування SACEUR. У цьому плані (який пізніше запропонує сам Горбачов) американці побачили радянський трюк скоротити війська НАТО до «оболонки» та здійснювати тиск на німців, щоби вони також вимагали виведення американських військ із НАТО. «Підготування до німецької мирної конференції шести держав», [чернетка під обкладинкою меморандуму від 14 лютого 1990 року], сер А. Акланд (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 24 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d307; Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 274.

39. Сер К. Маллабі (Бонн) до м-ра Герда, 1 лютого 1990 року, DBPO:3:7, d238.

40. Див. Kristina Spohr, "Germany, America and the Shaping of Post-Cold War Europe: A Story of German International Emancipation through Political Unification, 1989–90," *Cold War History* 15, no. 2 (2015): 9; Philip Zelikow and Condoleezza Rice, *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995), 44. Нюанси мислення Геншера див. у повідомленні від м-ра Герда до сера К. Маллабі, 12 березня 1990 року, DBPO:3:7, d330.

41. Цитується в Sarotte, *1989*, 104.

42. Навіть радники Геншера із зовнішньої політики визнавали, що «геншеризм був синонімом нової політики "умиротворення"». Elbe and Kiessler, *Round Table with Sharp Corners*, 16–17. Цитата Райз в Alexander von Plato, *The End of the Cold War? Bush, Kohl, Gorbachev, and the Reunification of Germany*, trans. Edith Burley (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 1553.

43. У нотатках Бейкера було: «... НАТО –*чия юрисд. не зрушиться *на схід!» Слова «ані на дюйм» Бейкер додав у листі до Коля. Цитується в Sarotte, 1989, 110–111.

44. Див. Kristina Spohr, «Precluded or Precedent-Setting? The "NATO Enlargement Question" in the Triangular Bonn-Washington-Moscow Diplomacy of 1990–1991," *Journal of Cold War Studies* 14, no. 4 (Fall 2012); Mary Elise Sarotte, "Not One Inch Eastward? Bush, Baker, Kohl, Genscher, Gorbachev, and the Origins of Russian Resentment toward NATO Enlargement in February 1990," *Diplomatic History* 34, no. 1 (January 2010).

45. Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 184.

46. Zelikow and Rice, 189.

47. Див. Sarotte, "Not One Inch Eastward?," 140.

48. Повний огляд суперечок і літератури з цього приводу див. у Joshua R. Itzkowitz Shifrinson, "Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion," *International Security* 40, no. 4 (Spring 2016).

49. Про британські занепокоєння див. у повідомленні сера А. Акланда (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 24 лютого 1990 року.

50. «Зустрічі з німецьким канцлером Гельмутом Колем», без дати (лютий), 1990 року, Scowcroft/91116/03/BPL.

51. Там само.

52. «Перше засідання Координаційної групи з європейської стратегії», для Роберта Ґейтса від Кондолізи Райз за посередництва Блеквілла та Кантера, 21 лютого 1990 року, Scowcroft/91116/03/BPL.

53. «Зустрічі з німецьким канцлером Гельмутом Колем», без дати (лютий), 1990 року.

54. Думку Бейкера про це як пряме quid pro quo див. у Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 173.

55. «Зустрічі з німецьким канцлером Гельмутом Колем», без дати (лютий), 1990 року.

56. Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 250–258.

57. Джордж Буш, «Спільна пресконференція за результатами обговорень із канцлером Федеративної Республіки Німеччини Гельмутом Колем», American Presidency Project, http:// www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=18188.

58. «Телефонна розмова з Михайлом Горбачовим, головою Радянського Союзу», 28 лютого 1990 року, https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1990-02-28— Gorbachev.pdf. Див. також Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 216–17.

59. Лист від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 24 лютого 1990 року.

60. «Підготування до німецької мирної конференції шести держав», меморандум для президента від Скоукрофта, [чернетка під обкладинкою меморандуму від 14 лютого 1990 року].

61. Baker, *Politics of Diplomacy*, 198.

62. Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 227.

63. Zelikow and Rice, 193.

64. Коментарі Блеквілла див. у повідомленні сера А. Акланда (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 24 лютого 1990 року.

65. М-р Герд до сера К. Маллабі (Бонн), 12 березня 1990 року, DBPO:3:7, d334.

66. «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору», 24 лютого 1990 року; сер А. Акланд (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 30 січня 1990 року, DBPO:3:7, d231; Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 269.

67. Див. слова Герда в повідомленні сера Р. Брайтвайта (Москва) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 11 квітня 1990 року, DBPO:3:7, d374. Див. також коментарі Тетчер, зафіксовані в листі від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 8 червня 1990 року, DBPO:3:7, d411.

68. Докладна розповідь про саміт є в Bush and Scowcroft, *World Transformed*. Див. також Leffler, *For the Soul of Mankind*, 446.

69. Hannes Adomeit, "Gorbachev, German Unification and the Collapse of Empire," *Post-Soviet Affairs* 10, no. 3 (1994): esp. at 226.

70. Про внутрішньополітичну критику Горбачова і Шеварднадзе див. у «Підготування до німецької мирної конференції шести держав», меморандум для президента від Скоукрофта, [чернетка під обкладинкою меморандуму від 14 лютого 1990 року].

71. Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 283; Bush and Scowcroft, *World Transformed*, 292.

72. Mary Elise Sarotte, "Perpetuating U.S. Preeminence: The 1990 Deals to 'Bribe the Soviets Out' and Move NATO In," *International Security* 35, no. 1 (Summer 2010): 113; Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 263.

73. Записка від сера П. Ґредока до місіс Тетчер, 19 червня 1990 року, DBPO:3:7, d423. Владислав М. Зубок пояснює важливість обіцяних змін у НАТО для Горбачова: "With His Back against the Wall: Gorbachev, Soviet Demise, and German Unification," *Cold War History* 14 (2014), no. 4: 619–645.

74. Сер А. Акланд (Вашингтон) до міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, 30 січня 1990 року.

75. «Спеціальне засідання міністрів закордонних справ НАТО: брифінг щодо сценаріїв», RG25/27-4-NATO-12/LAC.

76. Девід Абшир до Брента Скоукрофта, 2 травня 1990 року, Wilson/CF00293/09/BPL.

77. «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору», 24 лютого 1990 року; «[Усне інтерв'ю з] Девідом Майклом Адамсоном».

78. «Ваша зустріч із вашими колегами на саміті НАТО, 19 червня о 17:00», для Скоукрофта від Зелікова за посередництва Блеквілла та Кантера, Wilson/CF00290/08/BPL; Повідомлення для прем'єр-міністерки Тетчер від президента Буша каналами кабінету міністрів, 1 липня 1990 року, Koch/CF01333/015/ BPL.

79. "London Declaration"; Bush and Scowcroft, World Transformed, 301.

80. «Запитання та відповіді для пресконференції президента, 6 липня 1990 року», Wilson/CF00290/008/ BPL; Повідомлення для прем'єр-міністерки Тетчер від президента Буша, 1 липня 1990 року.

81. «Цілі нашого стратегічного діалогу з французами», меморандум для Скоукрофта від Зелікова та Басори, 9 жовтня 1990 року, Zelikow/CF01468/009/BPL.

82. «Зв'язок НАТО: основні принципи розвитку», Стівен Фланаган, 14 травня 1991 року, Lowenkron/CF01526/007/BPL.

83. Zelikow and Rice, *Germany Unified*, 466n78.

84. М-р Бадд (Бонн) до м-ра Герда, 17 липня 1990 року, DBPO:3:7, d434. Американці були невдоволені, що Коль пішов на поступки, не порадившись. Записка від м-ра Веста до м-ра Волла, 23 липня 1990 року, DBPO:3:7, d438.

85. М-р Герд до сера М. Александера (UKDEL NATO), 18 липня 1990 року, DBPO:3:7, d435.

86. «НАТО як "політична" організація», Родман до Скоукрофта, 26 березня 1990 року, NSC/APNSA/9001935/BPL.

87. «Семінар із Німеччини: стислий виклад», додаток в № 3, DBPO:3:7, d507.

88. «Наші цілі на засіданні з безпеки та співробітництва в Європі», меморандум для Скоукрофта від Девіда К. Гомперта, 22 жовтня 1990 року, NSC/PA/9008391/BPL.

89. SecState 349766 to USNATO, «Указівки для групи НАТО зі стратегічного аналізу», 16 жовтня 1990 року, Wilson/CF00293/01/BPL.

90. Про побоювання, що Горбачова можуть примусити до застосування сили чи усунути див. у «Семінар із Німеччини: стислий виклад» і «Зустріч із прем'єр-міністром Канади Браяном Малруні», 10 квітня 1990 року, Rostow/CF01329/10/BPL. Про важливість Литви для Москви див. «Литва: важливі тези», 3 травня 1990 року, Брюссель, Бельгія, у RG25/27-4-NATO-12/LAC.

91. SecState 349766 to USNATO, «Указівки для групи НАТО зі стратегічного аналізу», 16 жовтня 1990 року.

92. «Посилення політичної ролі НАТО», 14 травня 1990 року, Rice/CF00720-1/07/ BPL.

93. Лист від м-ра Павелла (№ 10) до м-ра Волла, 24 лютого 1990 року.

94. UKDelNATO 450 to FCO, September 10, 1990, PREM 19/3081.

95. «Стислий виклад висновків: Координаційна група з європейської стратегії, 29–30 листопада», 30 листопада 1990 року, Wilson/CF00293/002/BPL.

96. «Безпека східноєвропейських демократій», меморандум для Скоукрофта від Родмана, 21 червня 1990 року, Rostow/CF01329/09/BPL.

97. «Посилення політичної ролі НАТО», 14 травня 1990.

98. Там само.

99. «Контакти з військовими в Східній Європі», серпень 1990 року, Scowcroft/91125/09/BPL. Див. також «Безпека східноєвропейських демократій», 21 червня 1990 року.

100. «Військовий діалог зі Східною Європою», меморандум для Скоукрофта від Гатчінгса за посередництва Басори та Кантера, 16 серпня 1990 року, Scowcroft/91125/09/BPL.

101. «Ваша зустріч із Координаційною групою з європейської стратегії в понеділок, 29 жовтня, з 15:00 до 17:00», для Ґейтса від Зелікова, 26 жовтня 1990 року, Wilson/CF00293/004/ BPL.

102. Там само.

103. «Американський післявоєнний порядок денний в Європі», тематичний документ для засідань Координаційної групи з європейської стратегії, 11–12 березня 1991 року, 8 березня 1991 року, Zelikow/CF01468/005/BPL.

104. «Проєкт стислого викладу висновків: Координаційна група з європейської стратегії, 11–12 березня 1991 року», Wilson/CF00293/17/BPL.

105. «Проєкт стислого викладу висновків». За збігом обставин, на другий день засідання КГЄС співробітник із політичного планування написав записку, у якій обмірковував можливість розширення НАТО. Меморандум частково цитований у Sarotte, "Perpetuating U.S. Preeminence," 118.

106. «Консультації з безпеки», для Кантера, Гордона та Фрая від Вільсона, 1 лютого 1991 року, Wilson/CF00286/012/BPL.

107. Robert L. Hutchings, *American Diplomacy and the End of the Cold War: An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989–1992* (Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press and Johns Hopkins University Press, 1997), 288.

108. Про французькі мотиви див. у «Стислий виклад висновків: Координаційна група з європейської стратегії, 29–30 листопада», 30 листопада 1990 року, Wilson/CF00293/002/BPL. Про французькі по-

боювання щодо Німеччини в необ'єднаній Європі див. «Прив'язування Німеччини», проєкт документа співробітників із політичного планування, 15 червня 1990 року, DBPO:3:7, d419.

109. «Ваша зустріч із Координаційною групою з європейської стратегії в четвер, 29 листопада, о 13:00», для Ґейтса від Зелікова за посередництва Ґомперта й Ґордона, 28 листопада 1990 року, Wilson/CF00293/03/BPL; про напруженість див. «Проєкт стислого викладу висновків: Координаційна група з європейської стратегії, 11–12 березня 1991 року», Wilson/CF00293/17/BPL.

110. «Проєкт стислого викладу висновків: Координаційна група з європейської стратегії, 11–12 березня 1991 року».

111. «НАТО та європейська інтеграція», проєкт меморандуму для президента від Скоукрофта, без дати, Wilson/CFL00293/19/BPL.

112. «Наші цілі на засіданні з безпеки та співробітництва в Європі», меморандум для Скоукрофта від Девіда К. Ґомперта, 22 жовтня 1990 року, NSC/PA/9008391/BPL; «Зустріч із Манфредом Вернером, Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору», 24 лютого 1990 року.

113. Записка від Кантера з приводу «Меморандуму для президента щодо європейської підвалини», для Скоукрофта від Ґомперта, 5 березня 1991 року, Wilson/CF0293/19/BPL.

114. «Обговорення європейської підвалини», для Скоукрофта від Ґомперта, 3 жовтня 1991 року, Gompert/CF01301/19/BPL; «НАТО та європейська інтеграція», проєкт меморандуму для президента від Скоукрофта, без дати.

115. Цитата Міттерана у Frédéric Bozo, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, trans. Susan Emanuel (New York: Berghahn Books, 2009), 319. «Спільна заява: американсько-німецькі погляди на нову європейську та трансатлантичну побудову», Департамент США з державних депеш, vol. 2, no. 19, May 13, 1991.

116. «Ваш візит на саміт НАТО в Римі, 7–8 листопада, 1991 року», меморандум для президента від Бейкера, 5 листопада 1991 року, Wayne/CF01099/BPL.

117. USNATO 4044 to SecState, September 9, 1991, Chellis/CF01436/01/BPL.

118. «Зустріч президента з Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером», 11 жовтня 1991 року, Lowenkron/CF01526-2/21/BPL.

119. «Зміцнення відносин із Центральною та Східною Європою», без дати, брифінговий документ для «Міністерське засідання Північноатлантичної ради, Брюссель, 17–18 грудня 1990 року», R25/27-4-NATO-12-Fall-1990/LAC.

120. Про східноєвропейські інтереси див. «Зустріч президента із Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером», 11 жовтня 1991 року.

121. «Римський саміт і місія НАТО», без дати, Голл, CF01397/BPL; «Ваш візит на саміт НАТО в Римі, 7–8 листопада, 1991 року», меморандум для президента від Бейкера, 5 листопада 1991 року, Wayne/CF01099/BPL.

122. USNATO 4044 to SecState, September 9, 1991.

123. USNATO 6121 to SecState, November 15, 1991, Wayne/CF01099/BPL. Hutchings, *American Diplomacy*, 289, 92.

124. USNATO 5516 to SecState, November 29, 1991, Chellis/CF01436/10/BPL.

125. Warsaw 18786 to SecState, November 22, 1991, Chellis/CF01436/10/BPL.

126. Про угоду з Францією див. Bozo, *Mitterrand*, 355. Щодо «найбільших прихильників» див. «Ваш візит на саміт НАТО в Римі, 7–8 листопада, 1991 року», меморандум для президента від Бейкера, 5 листопада 1991 року. Див. також коментарі угорського міністра закордонних справ, цитовані в USVienna 2336 to SecState, December 6, 1991, Chellis/CF01436/09/BPL.

127. «Римський саміт і місія НАТО», без дати.

128. «Розширення членства в НАТО», Rostow/CF01329/05/BPL.

129. Hutchings, *American Diplomacy*, 290–292.

130. «Розробка критеріїв для майбутніх членів НАТО: час настав», для Росса та Зелліка від Фланагана за посередництва Голмса, 1 травня 1992 року, Lowenkron/CF01526-1/13/BPL.

131. «Меморандум: Атлантична згуртованість і відносини між Сходом і Заходом», Збігнєв Бжезінський, NSF/Agency/ 53/State Department, Policy Planning, vol. 7/LBJL.

132. «Розробка критеріїв для майбутніх членів НАТО: час настав», 1 травня 1992 року.

133. «Значення для НАТО розширеного членства в ЗЄС», Ловенкрофт до Ґомперта, 20 березня 1992 року, Lowenkron/CF01526-1/13/BPL. Про американський наголос на інтегрованому командуванні див. «Розширення членства в НАТО», Rostow/CF01329/05/BPL.

134. «Значення для НАТО розширеного членства в ЗЄС», 20 березня 1992 року.

135. «Розробка критеріїв для майбутніх членів НАТО: час настав», 1 травня 1992 року.

136. «Членство в НАТО», Найлз до Зелліка, 27 квітня 1992 року, Lowenkron/CF01526- 1/13/BPL.

137. Там само.

Висновок. Дивитися вперед, озираючись назад

1. «Меморандум: Атлантична згуртованість і відносини між Сходом і Заходом», Збігнєв Бжезінський, NSF/Agency/53/State Department, Policy Planning, vol. 7/LBJL; протокол засідання Робочої групи, 16 серпня 1948 року, DCER:14, d386.

2. Ця розповідь здебільшого спирається на статтю James M. Goldgeier, "NATO Expansion: The Anatomy of a Decision," *Washington Quarterly* 21, no. 1 (Winter 1998): 85–103. Див. також *Not Whether but When: The U.S. Decision to Enlarge NATO* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 1999); James M. Goldgeier and Michael McFaul, *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2003).

3. Цитується в статті George F. Will, "'A Dog in That Fight'?," *Newsweek*, June 11, 1995, http://www.newsweek.com/dog-fight-183518.

4. «НАТО й Боснійська криза», меморандум для Скоукрофта від Ловенкрона та Голла, 2 липня 1992 року, NSC/Wayne/CDF01099/BPL.

5. Edgar Buckley, "Invoking Article 5," NATO Review, Summer 2006, http://www. nato.int/docu/review/2006/issue2/english/art2.html.

6. Philip H. Gordon and Jeremy Shapiro, *Allies at War: America, Europe, and the Crisis over Iraq* (New York: McGraw-Hill, 2004).

7. "Transcript of Defense Secretary Gates's Speech on NATO," *Wall Street Journal*, June 10, 2011.

8. Robert Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (New York: Alfred A. Knopf, 2003).

9. Patrick Stephenson, "Confessions of a NATO Speechwriter," *ForeignPolicy.com*, May 1, 2016, http://foreignpolicy.com/2016/05/01/nato-speeches-rasmussen-russia- afghanistan-trump.

10. «Висновки з подорожі континентом, 1955 р.», жовтень 1955 року, папери Безіла Ліддела Гарта, LH/11/1955/7, LHCMA.

11. Josh Rogin, "Europe's Convinced U.S. Won't Solve Its Problems," *Bloomberg-View*, February 13, 2016, https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-02-13/europe-s-convinced-u-s-won-t-solve-its-problems.

12. Washington2053 to FCO, July 1, 1973, FCO 41/1185.

13. Кіллік до Сайкса, 21 грудня 1976, FCO 46/1366.

14. Judy Dempsey, "NATO's European Allies Won'tFightforArticle5," *Strategic Europe, Carnegie Europe*, June 15, 2015, http://carnegieeurope.eu/strategiceurope/?fa=60389.

15. «Антиядерні настрої та пацифізм в європейських країнах НАТО», до Маллабі, 13 липня 1981 року, FCO 46/2765.

16. David A. Shlapak and Michael W. Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank*, RAND Research Report, 2016, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1253/RAND_RR1253.pdf.

17. Одну з найсильніших заяв про розчарування США витратами європейських союзників на НАТО зробив Роберт Ґейтс, міністр оборони за президентства Барака Обами. "Transcript of Defense Secretary Gates's Speech on NATO," *Wall Street Journal*, June 10, 2012, http://blogs.wsj.com/washwire/2011/06/10/transcript-of-defense- secretary-gatess-speech-on-natos-future/.

18. «Сполучені Штати: перші враження: більше не є Божою країною?», Кромер до Дугласа-Г'юма, 21 липня 1971 року, FCO 82/55.

19. Див. текст, доданий до статті Tim Haines, "Trump: NATO Is Obsolete and Expensive, 'Doesn't Have the Right Countries in It for Terrorism,'" *Real Clear Politics*, March 27, 2016, http://www.realclearpolitics.com/video/2016/03/27/trump_europe_is_not_safe_ lots_of_the_free_world_has_become_weak.html.

20. Susan B. Glasser, "Trump National Security Team Blindsided by NATO Speech," *Politico*, June 5, 2017.

21. "Most Americans Support NATO Alliance," Michael Smith, *Gallup News* online, February 17, 2017.

22. Перше припущення в цьому реченні належить Бжезінському, див. Goldgeier, "NATO Expansion."

23. "Transcript of Defense Secretary Gates's Speech on NATO."

24. Alex Danchev and Daniel Todman, eds., *War Diaries, 1939–1945: Field Marshal Lord Alanbrooke* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2001), 680.

Алфавітний покажчик

А

Абшир, Девід 264

Аденауер, Конрад 15, 36, 55, 68, 86, 89, 98, 106, 127–131, 133, 148, 163, 179

Айзенгавер, Двайт 14–15, 29–33, 35–36, 38–41, 43–45, 48–54, 56–59, 61–62, 64, 66–69, 71, 73–74, 76–88, 91–93, 95, 99, 101, 103, 108, 111–112, 114, 121–123, 144, 171, 192, 278
- і англо-американський союз 48–54, 56–57
- і англо-американське зближення 40
- призначення на посаду SACEUR 29
- і спроба де Голля реорганізувати НАТО 62–63, 70, 75–83
- і німецька інтеграція 36
- і союзне командування НАТО 30–32
- стосунки під час Другої світової війни 14
- відповідь на меморандум де Голля 69
- відставка як SACEUR 33
- і спинений трипартизм 82–83
- і Суецька криза 43–44

Аламейнський, віконт Монтгомері 14, 16, 28, 34–35, 40, 66–67

Алжир 58, 60–61, 65, 71–72, 74, 85, 144, 288

Альфан, Ерве 68–73, 89

Англо-американська угода в Нассау 128–129

Англо-американський союз 48–61

Андерсен, Кнуд Борге 208, 215

антиядерні настрої 18, 221–222, 231, 240–241, 244, 252

Армель, П'єр 173, 180–187, 196, 289

Атлантична декларація 208–209, 211, 218

Атлантична спільнота 91, 93, 118

атлантичний мир (Pax Atlantica) 11, 18, 188, 287

Афанасьєвський, Миколай 249

Афганістан 237, 278

Африка, 38, 40, 42, 46, 47, 59, 70–71, 73–74, 76–77, 88, 144, 268. Див. також Алжир

Ахіллес, Теодор 10, 25

Ачесон, Дін 13–14, 28, 32, 93, 99–102, 116, 137, 146–147, 152, 178
- і Берлінська криза 96–98, 103
- і виведення французьких військ 146–147
- і поява Північноатлантичного договору 26
- про НАТО і ядерну зброю 99–100
- про німецьку підтримку НАТО 152
- про розрядку 178

Б

багатосторонні сили (БСС) 120–124, 126–130, 132–140, 145, 157, 168, 175, 198, 263
- і Англо-американська угода в Нассау, 128–129
- і Кубинська ракетна криза, 128
- і німецька проблема, 123–134
- концепція, 121–122
- крах, 133–139
- можливість створення, 122–123
- наслідки 137–138

Багдадський пакт 52, 57

балістичні ракети морського базування (БРМБ) 233

балістичні ракети середньої дальності (БРСД) 48, 55, 74, 122, 128

Банді, Макджордж 14, 87, 90, 101–102, 108, 125, 132, 134–136, 147

Бар, Егон 197, 227

Батлер, Річард «Реб» 46

Батор, Френсіс 147–148, 156–157, 165, 167, 169–170

Бевін, Ернест 16, 20–22, 24, 163

Бейкер, Джеймс 247–248, 258–260, 262, 270, 277

Бельгія 21, 24, 84, 149, 156, 177–178, 180, 187, 235–236, 240
- антиядерні настрої 240
- і Конголезька криза 84–87
- і переїзд штаб-квартири НАТО 149
- і розрядка 178, 181–182

Берлін 17, 23, 72, 86, 88, 91–92, 94–97, 101, 103–118, 188–189, 192, 198, 210, 234, 255, 262, 289

Берлінська криза 17, 74, 93, 98, 100, 102, 107, 116, 118–119, 123, 132, 175, 256, 282

Берлінський мур 11, 15, 18, 108–110, 188, 249–250, 255–257, 269, 276

Бжезінський, Збігнєв 179, 186, 225, 228–230, 273, 276

Болен, Чарлз «Чіп» 23–24, 142

Болл, Джордж 129–130, 134–135, 137, 147

бомбардувальник Ту-22М 223

Боуї, Роберт 121–122, 186

Брандт, Віллі 179–180, 197–198, 202, 207, 209, 211, 217, 219, 227

Брежнєв, Леонід 207, 218, 228, 240

Британі 78

Брозіо, Манліо 137, 139, 159, 176, 184–186, 196

Брюс, Девід 29, 68

Брюссельський договір (1948) 22, 25, 27

Брюссельський договір (1954) 36, 140, 142, 145

Буш, Джордж Г. В. 18, 245, 247–248, 250–253, 255–257, 260–262, 264–267, 270–272, 274, 276–278
- і Договір про звичайні збройні сили (ДЗЗСЄ) в Європі 255
- і проблеми безпеки на початку 1990-х 267
- і розширення НАТО 273, 276–277
- і російську політику за Горбачова 251–252
- і трансформація НАТО 264–265
- і членство в НАТО об'єднаної Німеччини 261
- про важливість НАТО 18, 250
- про возз'єднання Німеччини 253

Бюро розвідки та досліджень (БРД) 131–132, 139

В

Ванденберг, Артур 22

Варшавський договір 9, 17–18, 34–35, 160–161, 174, 176, 179, 183, 185, 187–190, 213, 218, 220, 222, 233, 239, 249–252, 254–255, 257, 264–265, 269, 271–273, 275–277

Ватсон, Адам 183

Вашингтонська конференція (1974) 215

Велика Британія 22, 28–29, 36, 38, 40, 43–44, 46, 48–52, 58, 61–62, 64, 68–69, 72, 76, 79–80, 82, 87–88, 94, 96, 105, 116, 128–129, 134, 139–140, 142–143, 145–146, 149–150, 153–155, 157, 159, 162, 165, 167, 169, 178, 182, 192–193, 202, 211–212, 215, 223, 227, 234–235, 242, 262, 270, 283
- антивоєнні настрої 242
- відмова у вступі до ЄЕС 142–143
- і англо-американський союз 48–62
- і Берлінська криза 93–96, 105, 108–110, 113, 115
- і виведення французьких військ 150–151
- і відносини між Сходом і Заходом 175–176
- і Конголезька криза 84–87

і модернізація ядерного потенціалу НАТО 234
і план 5 великих держав 78–82
і розрядка 183–185
і розширення НАТО 273–274
і трансформація НАТО 264
і трипартизм 70–78, 82–83
і Чехословацька криза 191–193
підтримує американське зобов'язання в Європі 258
позиція як союзника в НАТО 144–147
Венс, Сайрус 223
Вернер, Манфред 249, 271
В'єтнамська війна 118, 144, 183, 200, 205, 222, 231, 240
виведення ядерної зброї/роззброєння 127, 221–223, 232, 237–244, 246–248, 252
Війна в Перській затоці 267
Війна судного дня (1973) 213–214
військова інтеграція 65, 77, 86, 89, 251
і Група ядерного планування 136–137
і де Голль 63–67, 89
і значення багатосторонніх сил 138–139
і крах багатосторонніх сил 133–138
і Кубинська ракетна криза 128
і можливість багатосторонніх сил 121–123
і німецька проблема 123–133
Військовий комітет 27, 188–189, 216, 222, 233, 289
Вілер, Ерл 160, 164
Вільсон, Гарольд 144, 149–150, 154, 157, 159, 162, 167, 177, 193, 217–218
«Віргінський Дуб» 95–96, 104–105, 107–108, 110–111, 113–114, 116–117, 151, 256
«воля до боротьби» 29, 278–279
Воткінсон, Гарольд 103, 105–106
вторгнення в Європу, союзницькі міркування 10, 20, 22, 24, 100, 122, 189–190, 205, 223, 268

Г

Гавел, Вацлав 268
Гамільтон, Едвард 157
Гарт, Безіл Ліддел 9, 280, 285–286
Гваделупський саміт 235
Гейґ, Александер 222, 238
Геншер, Ганс-Дітріх 225–226, 230, 244, 246–247, 259–262, 270
Герд, Дуглас 241, 256, 258
Гертер, Крістіан 72–75, 80, 85, 122
Гілі, Деніс 134, 144, 149, 154, 193, 266
Гілленбранд, Мартін 133
Гіт, Едвард 143, 205, 207, 209, 211, 217
Гітченс, Крістофер 239–240
«гнучка відповідь» 99–100
Горбачов Михайло 197, 244–245, 247, 250–253, 255, 259–261, 263–266, 281
Греція 33, 284
Група ядерного планування 136–137
Г'юм, сер Александр Дуглас 86, 97–98, 105, 116, 127, 198, 214

Ґ

Ґелвін, Джон 245
Ґрюнтер, Альфред 41
Ґудпастер, Ендрю 56

Д

Даллес, Джон Фостер 35–36, 38–39, 42–47, 50–62, 67–73, 80, 94, 127, 279
відповіді на меморандум де Голля 68
і англо-американський союз 50–51, 54–57, 59–60
і Берлінська криза 94
і німецька інтеграція 325
і спроба де Голля реорганізувати НАТО, 68–69
і Суецька криза 43–44
і тристоронні зустрічі 70–73
про втручання НАТО 279
про зустріч голів урядів 54
про обмежені відносини НАТО 44–45
про розширення американських союзів 67

де Голль, Шарль 14, 17, 47, 58–90, 93, 106, 108, 128–129, 135, 137, 140–153, 155, 159, 170, 174, 177–178, 182, 186, 190, 193, 261
вето на британську заявку щодо вступу до ЄЕС, 142–143
вплив Кубинської ракетної кризи на його зовнішню політику, 141–142
і англо-американська модель, 58–51
і Англо-американська угода в Нассау, 129
і Конголезька криза, 84–87
і спинений трипартизм, 82–83
і французьке виведення військ, 140, 147–153
його критика НАТО, 143–145
його спроби реорганізувати НАТО, 17, 62–64
передумови його меморандуму, 65–67
про зближення з Радянським Союзом, 177–178
тристоронні зустрічі стосовно його рекомендацій, 70–75
Декларація взаємозалежності 52, 91
«Декларація єдності чотирнадцяти держав» 149
Декларація про атлантичні відносини 218
«Декларація про спільну мету» 52, 54–55
Джебб, Ґледвін 58, 79
Джонсон, Ліндон 81, 108, 118–119, 121, 134–135, 144, 146–148, 154–159, 162–163, 165–167, 169–170, 176–177, 179, 184, 191–192, 196, 201, 273, 285
і виведення французьких військ, 146–148
і крах багатосторонньої сили, 134–135
і криза компенсацій, 153–156, 165–167, 169
і розрядка, 178–179
і Чехословацька криза, 191–192
Дін, Патрік 118, 141
Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) 255
доктрина Гальштейна 178
доповідь Армеля 173, 180–186, 196, 289
ДРСМД 244–248
Дуглас-Г'юм, сер Александер 86

Е

Ерхард, Людвіг 130, 133–135, 138, 147, 156–159, 161–162, 164

Є

Єврогрупа 193, 201
Європейська армія 28–29, 35, 65
Європейська оборонна спільнота (ЄОС) 35, 65
Європейська спільнота 17, 257, 264, 267, 269–270, 274–275
Європейське економічне співтовариство 58, 64, 69, 79, 86, 140, 142, 145, 195, 202, 207
Єгипет 38, 42–44, 213
ЄОС 36, 55, 65, 193

Ж

Жискар д'Естен, Валері 234
Жобер, Мішель 208, 211, 214
Жокс, Луї 60

З

Західна Німеччина (Федеративна Республіка Німеччина) 10, 28, 36–38, 61, 68, 76, 78, 91–92, 94, 103, 108, 113, 130–133, 148–149, 177–178, 197–198, 246, 252–255, 258, 263
антивоєнне ставлення, 194
антиядерні настрої, 243–244, 252
візит Горбачова, 251–256
військова інтеграція та стримування, 120–121
і відносини між Сходом і Заходом 175
і багатосторонні сили 123–134
і виведення французьких військ 149–153

і Група ядерного планування 136–137
і європейська оборонна ідентичність 211, 270–271
і значення багатосторонніх сил 136–139
і крах багатосторонніх сил 133–136
і майбутнє НАТО 202
і модернізація ядерного потенціалу НАТО 233–236
і патова стратегія 225
і рішення про подвійний підхід 236–237
і роззброєння 247–248
і розрядка 177–180
і східна політика (Ostpolitik), 196–198
і фіаско з нейтронною бомбою, 225–231
і Чехословацька криза 191
крах уряду Ерхарда 162–163
НАТО і роль Німеччини в міжнародних відносинах 172–173
приєднується до НАТО 36–37
рухи за мир 238–239
ставлення до НАТО 253
стурбованість американською політикою щодо оборони та контролю над озброєннями НАТО 231–232
Західноєвропейський союз (ЗЄС) 65, 271, 274
Зеллік, Роберт 263
зона вільної торгівлі 69, 86
Зулуета, Філіп де 88, 143

І

Іден, Ентоні 36, 43, 46, 48
інтеграція 29, 35, 55, 66, 86, 89, 119–121, 123, 140, 145, 191, 203, 206, 210, 217, 257, 269–271, 274–275, 279 *Див.* військова інтеграція
Ісмей, лорд 9, 11–12, 16, 27, 32, 34, 36, 38–39, 44, 286
Італійська соціалістична об'єднана партія 181

К

Каллаган, Джеймс 154, 197, 219, 223, 228–230, 232, 234, 241
Канада 23–24, 27, 105, 182, 254, 278
Каррінгтон, лорд 194, 210, 242
Карстенс, Карл 150, 152, 161–162
Картер, Джиммі 81, 222–232, 234–235, 238–239, 281
Кеннан, Джордж Ф. 20–21, 23–25, 41, 134, 173, 199, 276, 280, 288
Кеннеді, Джон Ф. 14, 17, 81, 87–89, 91–93, 96, 98–109, 111–112, 114, 116–126, 128, 130–131, 133, 136, 141–142, 173, 192, 234–235, 285
і Англо-американська угода в Нассау 128
і багатосторонні сили 123, 126
і Берлінська криза 96, 98, 101–109, 111, 116
і гнучка відповідь 99–100
і Кубинська ракетна криза 128, 235
і трипартизм 87–89
плани для НАТО 93
промова біля Індепенденс-гол 91
Кізінгер, Курт Георг 163, 167, 169, 180, 191
Кіллік, сер Джон 223–224
Кіссінджер, Генрі 17–18, 123, 133–134, 161, 194–203, 205–218, 223–224, 241, 257, 281
запускає «Рік Європи» 206–209
і багатосторонні сили 133–134
і зв'язок між економікою та обороною 203–209
і майбутнє НАТО 194–195, 201
і скорочення громадської підтримки НАТО 17–18
план зміцнення оборони НАТО 209–220
про відхід Німеччини від НАТО 197
про Західну Німеччину 123
про радянську ставку на експансію 281
про розрядку 197

про скорочення військ США в Європі 201–202
про шанси НАТО у війні з СРСР 198–201
Клайн, Рей 132, 173–174
Клей, Люсіус 109
Клівленд, Гарлан 178, 180
Клінтон, Білл 273, 277
Кліффорд, Кларк 191, 200
Колер, Фой 104, 182,–185
Коль, Гельмут 244, 246–247, 258–261, 263, 265
Комер, Роберт 148, 172–174, 215
комунізм 29, 49, 65, 75, 105
Конголезька криза 84–87
Коннеллі, Джон 203–205
Координаційна група з європейської стратегії (КГЄС) 268–269
Корейська війна 28, 34, 94, 97
криза компенсацій 1966–1967 рр. 141, 153–157, 170
і виведення британських військ 167–171
і конфлікт Маклоя та Макнамари 164–167
і крах уряду Ерхарда 162–163
передумови 153–156
тристоронні переговори 156–161
Крим, російське захоплення 281
Кромер, лорд 195–196, 205, 213, 219, 282
Кубинська ракетна криза 117–119, 128, 141, 160, 182, 235
Кув де Мюрвіль, Моріс 65, 68, 80, 186

Л

Лакер, Вальтер 240
Ланге, Халвард 46–47
Ланьєль, Жозеф 36
Ледді, Джон 189
Лейрд, Мелвін 194, 204
Лемніцер, Лайман 105, 153
Литва 266, 284
Ліддел Гарт, Безіл 9, 280
Ллойд, Селвін 45–46, 54, 60, 69, 71, 73, 83, 96
Лодж, Генрі Кебот 191
Лондонський саміт 264–266
Лунс, Йозеф 204

М

Макгі, Джордж 135–136, 138, 152, 158
Маклой, Джон Дж. 28–29, 55, 159–168
Макміллан, Гарольд 15, 40–41, 44, 48–54, 56–59, 61–62, 64, 67–69, 73, 77, 79–89, 91, 95, 97–98, 105–106, 108, 113, 116, 128–129, 140, 142–143, 177
військовий досвід у Першу світову війну 15
і Англо-американська угода в Нассау 128
і англо-американське зближення 50–51
і англо-американський союз 48–54, 57–59
і Берлінська криза 96–98, 105
і вето де Голля на британську заявку щодо вступу до ЄЕС 142–143
і виведення французьких військ 140
і Конголезька криза 84–87
і спроба де Голля реорганізувати НАТО 62–67
і Суецька криза 48
і трипартизм 73, 77, 79–81, 87–89
про погляди де Голля на НАТО 67–68
про радянський мирний наступ 40–41
Макнамара, Роберт 92, 99, 101, 111–114, 116, 126, 128–129, 135–137, 154–156, 158–159, 164–166, 170, 185
і Англо-американська угода в Нассау 128–129
і багатосторонні сили 126, 135
і Берлінська криза 111–112, 115
і Група ядерного планування 136–137

і криза компенсацій 154–155
конфлікт із Маклоєм 164–167
про британську присутність на Далекому Сході 154
Маршалл, Джордж К. 20–22, 24, 30, 120, 125, 130, 196, 207
Маунтбеттен, лорд Луїс 97
Менсфілд, Майк 155, 161, 170, 181, 201–202, 214
Мерфі, Роберт 70, 74, 78
Мерчант, Лівінгстон Т. 50–51
Міжсоюзницькі ядерні сили 128–129
Міттеран, Франсуа 257–258, 265, 270
Моне, Жан 131, 141
Монтгомері, Бернард 14, 16, 28, 34–35, 40

Н

«Найефективніша модель військової 35
Найлз, Том 275
Найт, Ріджвей 177–178
Насер, Гамаль Абдель 42–44
НАТО 19
боротьба з викликами та загрозами 17–18, 38–39, 71, 194–195, 198–200, 256–259, 278–283
виживання в обставинах німецького возз'єднання 261–263
виживання 10, 249–251, 279–283
західноєвропейська інтеграція як загроза існування 269–270
зустріч очільників урядів 54–47
побудова 27–29
призначення 9–11, 139, 265–266, 276
ранні роки 16
розширення географічних зобов'язань 45–47, 66–67, 259
розширення функціональних зобов'язань 277–280
розширення членства 32–33, 35–36, 60, 268, 273–275
союзне командування 30–32
сучасна американська підтримка 283
трансформація 264–267
як засіб поліпшення відносин Сходу та Заходу 173–176
як союз цінностей 272–273
нейтралізм 32–33, 35, 54, 166, 180, 219, 221, 240
нейтронна бомба 225–229, 239, 241
Нідерланди 21, 24, 42, 139, 150, 157, 235–236, 240
Ніксон, Річард 17, 81, 161, 194, 195–207, 209–219, 222–223, 226, 231, 241, 257
Німецька Демократична Республіка (НДР). Див. Східна Німеччина (Німецька Демократична Республіка)
Німеччина. Див. також Східна Німеччина (Німецька Демократична Республіка); Західна Німеччина (Федеративна Республіка Німеччина)
антивоєнні настрої 252, 282
возз'єднання 253, 257, 259, 269
і розширення НАТО 274
майбутнє НАТО та об'єднана Німеччина 258–264
як загроза європейській стабільності 257
Норстад, Лоріс 56, 72–75, 77, 79, 89, 94–95, 97, 99, 110–114, 122
Нотт, Джон 242

О

оборонна організація Західноєвропейського союзу 65
Овен, Генрі 125
Овен, Девід 227–229
Організація договору Південно-Східної Азії (СЕАТО) 52, 57, 82
Організація Об'єднаних Націй 46–48, 67, 71, 75, 84–85, 87–88, 176, 191, 214, 250

П

Павелл, Чарлз 266
патова стратегія 225
перегони ядерних озброєнь 238, 244–245, 279
перемовини «2+4» 262–263
перемовини про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) 197, 204, 231, 245
перемовини щодо взаємно врівноважених скорочень військ 213
Північноатлантична рада (ПАР) 12–13, 15, 32–33, 35, 37, 42–46, 55–56, 59, 63, 72, 76, 82, 84, 87, 103–104, 107, 109–117, 129, 149, 156–157, 161, 170, 175, 180–181, 189, 195, 210, 216
і Берлінська криза, 111–112, 115
і план США зі зміцнення оборони НАТО, 216
і заступорений трипартизм, 82
призначення, 42
Північноатлантичний альянс 11, 14, 43, 62, 83–84, 102, 106, 118, 129–130, 147, 149, 157, 159, 167, 172, 178, 184–188, 190, 192, 198, 218, 228, 233, 234, 237, 240, 247, 261, 265, 267, 276, 278–283, 287
Північноатлантичний договір 9–12, 16, 20–21, 24–27, 29–30, 33, 36, 40, 43, 53, 60, 71, 93, 115, 140, 146, 157, 160, 174, 193, 250–251, 259, 261, 265, 273, 276, 278, 281
підписання 20–21, 27
події-передумови 21–26
призначення 32–36, 43, 276
Пінкус, Вальтер 226–227, 230
Піно, Крістіан 42, 45, 47
Пірсон, Лестер 12, 32, 40, 45
План Маккона 173
План Плевена 35
подвійне стримування 37, 160
подвійний підхід 237
Польща 237, 255, 273, 275, 277
Помпіду, Жорж 199, 204, 211, 281
«Попередні інструкції для генерала Норстада, SACEUR» 112–113
Посольська робоча група 111–112, 115–116
Постійна група 27, 62, 82–83, 116
Празький переворот, (1948) 21–22, 188
«Проєкт Армеля» 173, 182–187
путч генералів 89

Р

Рада північноатлантичного співробітництва (РПАС) 249, 272–275
радіаційна зброя з посиленою радіацією 18, 226–230
Радянський Союз 9–11, 17–18, 20–24, 26, 28, 32–35, 38, 40–43, 49, 66, 74, 77, 84, 90–91, 94, 96–98, 100–101, 103–106, 108, 110–112, 114, 117, 119, 122, 131, 136–139, 142, 145–146, 150, 152, 160–161, 164–166, 173–177, 179, 183–185, 187–190, 197–200, 204–205, 209–210, 212–213, 215, 221, 223, 225, 227, 229–230, 232, 234–235, 237, 239–240, 242, 244–250, 255–260, 262–269, 273, 276, 281, 288
виробництво ядерної зброї 232
вторгнення до Угорщини 45, 48–49
вторгнення до Чехословаччини 187–193
заохочує нейтралізм серед західних європейців 32–33
зброя та тактика 198–200
і «гнучка відповідь» 99–100
і «Спутнік» 49
і Литовська криза 266–267
і майбутнє Німеччини в НАТО 257–260, 262–263
і переорієнтування НАТО 33–34
і рішення про подвійний підхід 236–237
і роззброєння 244–245, 247
і стратегічний паритет зі Сполученими Штатами 198–201, 209

і трансформація НАТО 264–267
і тристоронні перемовини щодо кризи компенсацій 160–163
перемовини щодо взаємно врівноважених скорочень військ 212
розвал 190, 248–250, 273
союзницьке обміркування можливого вторгнення 10, 20, 22, 24, 189–190, 205
стримування 164
ракети
«Polaris» 122, 124, 128–129
«Skybolt» 128, 165
великої дальності (РВД) 233–236, 238–240, 242, 244, 248
середньої та малої дальності (ДРСМД) 245–246
Раск, Дін 88, 96, 101, 107–114, 116, 126–128, 130, 137, 146–147, 165–166, 188
і багатосторонні сили 126–128
і Берлінська криза 96, 107–110, 116
і Група ядерного планування 137
і криза компенсацій 165
і трипартизм 88
про Норстада 111–112
про Чехословацьку кризу 188
Рейган, Рональд 82, 238–239, 242, 244–246, 252
Рейк'явікський саміт 244–248
Римський саміт 271–273
«Рік Європи» 196, 206–211, 215, 218–219, 224
Рішення про подвійний підхід 236, 238–245, 248
Робертс, Френк 63, 67, 76, 152
Роджерс, Бернард 201, 237, 245
Родман, Пітер 265, 267
розрив між поколіннями 195, 202, 241
розрядка 17, 172–173, 176–186, 188, 190, 196–198, 215, 218–219, 266
Росія 10, 177, 250, 257, 263, 267, 273, 276, 280, 281, 283. *Див. також* Радянський Союз
Ростоу, Волт 102, 128, 130–131, 159, 167–168, 182, 184, 187, 192
і Англо-американська угода в Нассау 128
і багатосторонні сили 130
і велика стратегія для Берліну 102
і криза компенсацій 159, 167–168
про «Проєкт Армеля» 182
про європейську реакцію на Чехословацьку кризу 192
про призначення НАТО 184
Ростоу, Юджин 129
РСД-10 «Піонер» 223, 229, 232
Румунія 19, 189, 284

С

Сайкс, Роберт 224
Ситуаційний центр 187
Скоукрофт, Брент 245, 248, 251–253, 256–258, 264, 267
Солсбері, лорд 46
Соціал-демократична партія Німеччини 163
Спаак, Поль-Анрі 29, 45–46, 52–53, 57, 60, 67, 69, 75–76, 78, 82–85, 94, 103, 145, 150, 172, 182
втручається в справу де Голля 76–78
і «Проєкт Армеля» 182
і англо-американський союз 53
і Берлінська криза 94, 103
і Конголезька криза 84–85
отримує меморандум від де Голля 67–69
про комуністичну загрозу 67
про підтримку британського членства в ЄЕС 150
про трипартизм 82
про успіх НАТО 172
складає план для НАТО 78
Спеціальний комітет 136–137
«спеціальний обмежений комітет» 75
Сполучені Штати 9, 11, 13, 17–18, 20, 22–31, 33, 35–40, 43–44, 46–52, 54, 56, 58, 60–62, 67–68, 71–72, 74–79, 81–82, 84–85, 87–88, 91–94, 96–107, 114, 116–120, 122, 125–128, 130, 132–136, 141–144, 146, 151, 153–155, 157–158, 160, 163–174, 178–180, 184–185, 189, 191–192, 195–207, 209–217, 219, 221, 223, 225, 227–229, 231–232, 235, 237–238, 241, 244–245, 250, 252–254, 256–258, 261–265, 268–271, 273, 277–278, 282–283
внутрішня підтримка НАТО 270
і англо-американський союз 48–61
і виведення французьких військ 148–149
і відносини між Сходом і Заходом 173–175
і Договір про звичайні збройні сили в Європі 255
і загроза для НАТО з боку Конгресу 200–202
і заступорений трипартизм 82–83
і зв'язок між економікою та обороною 203–209
і майбутнє Німеччини в НАТО 258–261
і модернізація ядерного потенціалу НАТО 233–236
і план 5 великих держав 78–82
і проблеми безпеки на початку 1990-х 268–273
і рішення про подвійний підхід 236–237
і роззброєння 237–238, 241, 244–245
і розрядка 178–180, 182–186
і розширення НАТО 273–275
і стратегічний паритет із СРСР 198–201, 210
і трансформація НАТО 264–265
і участь НАТО у війні в Перській затоці 267
і фіаско з нейтронною бомбою 228–229
і Чехословацька криза 191–192
політика щодо Східної Європи на початку 1990-х 268
тристоронні зустрічі з Великою Британією та Францією 70–75
«Спутнік» 49, 53
Стерке, Андре де 84–85, 145
Стікер, Дірк 107, 112–113, 115–117
Суецька криза 17, 40, 45–48, 50, 67, 121, 147, 278
східна політика (Ostpolitik) 196–198, 211, 227
Східна Європа. *Див. також* Угорщина; Литва; Радянський Союз
членство в НАТО 267–269, 271–275
запрошення НАТО для представників 265
співробітництво з НАТО у сфері безпеки 267–268
Східна Німеччина (Німецька Демократична Республіка), 10, 91, 94, 97, 101, 106, 111, 113–114, 149, 173, 176, 178, 244, 246, 253, 255–256, 258–265. *Див. також* Берлін і Берлінська криза

Т

Таємна збройна організація (OAS) 89–90
Тайлер, Вільям 100, 120
Тафт, Роберт 30, 33, 282
«теологи» 120–121, 123, 125, 127–131, 134–135, 138
Тетчер, Маргарет 15, 241–242, 244, 255, 257, 262, 265–266, 270
Томпсон, Ллевеллін «Томмі» 160, 184
Томсон, Джордж 150
Трамп, Дональд, Дж. 82, 282–283
Трахтенберг, Марк 56, 287
Тренд, Берк 199, 204–205, 207
трипартизм 67–68, 74, 76, 78–80, 82–84, 87–89, 140–141
Трумен, Гаррі С. 21–22, 25–26, 28–31, 49, 93
Туреччина 13, 33, 128, 176, 267

У

Угорські кризи 45, 47

Угорщина 45, 49, 189, 255, 273, 275, 277

Україна 281

Ф

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) *див.* Західна Німеччина 36, 68, 82, 113, 123, 126–127, 130–132, 136–140, 147, 150–152, 155, 158–159, 163, 169, 176, 178–179, 182, 184, 191, 197, 202, 212, 225–227, 232, 234–236, 246–248, 252–253, 255, 257–263, 274

Фінлеттер, Томас 126–127, 130, 135

«формула Тутцингу» 259–260

Франція 22, 24, 27, 29–30, 36, 38, 40, 42, 44–47, 58–65, 68, 70, 72, 74–79, 81–83, 87–90, 103, 125–126, 129, 134–135, 139–153, 167, 172, 174, 177–178, 186, 192, 199, 207, 212–213, 215, 261–262, 269, 278, 282–283, 288. *Див. також* де Голль, Шарль
- антивоєнні настрої 282
- виводить війська з НАТО 140, 146–153
- і англо-американський союз 57–61
- і багатосторонні сили 125–126
- і Берлінська криза 103, 106
- і європейська оборонна ідентичність 211, 270
- і Конголезька криза 84–87
- і модернізація ядерного потенціалу НАТО 234
- і план 5 великих держав 78–82
- і розрядка 177–178, 185–186
- підтримує американське зобов'язання в Європі 258

французькі війська в Німеччині 151–153

Х

Хассель, Кай-Уве фон 134–135, 138, 155

Хрущов, Микита 72, 86, 91–94, 96, 101–103, 105, 107, 117, 235

Ч

Чеська Республіка 277, 284

Чехословацька комуністична партія 21

Чехословацька криза 193

Ш

Шакбург, Івлін 75, 78, 107, 146, 286

Шаль, Моріс 89

Шеварднадзе, Едуард 263, 265

Шелл, Джонатан 244

Шеллінг, Томас 114

Шлезінгер, Артур 123, 133, 173–174

Шмідт, Гельмут 15, 194, 204, 219, 222, 228–236, 238, 242, 244–245
- і Гваделупський саміт щодо ядерної модернізації 234–235
- і рішення про подвійний підхід 236
- про військові скорочення США 204
- про модернізацію ядерного потенціалу НАТО 233–235
- про німецьке антивоєнне ставлення 194
- публічно відстоює роззброєння 234–235

Шредер, Герхард 127, 133–135, 138, 151–152

Штаб Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі (SHAPE) 9

Штраус, Франц Йозеф 127, 163, 230

Ю

Югославія 40, 189, 199, 277–278

Я

ядерна зброя та потенціал 13, 18, 34–35, 49, 55, 59–62, 64, 66, 68, 73–75, 78, 82, 88, 99–100, 111, 113–114, 117, 120, 122, 125–130, 132–133, 136–139, 151, 153, 157–158, 161, 163–164, 172, 183, 185, 194, 198, 204, 210, 221–229, 231–237, 239–248, 250–253, 255, 258, 261–265, 271, 279, 283. *Див. також* багатосторонні сили (БСС)
- «гнучка відповідь» 99–100

- антиядерні настрої 18, 194, 221–222, 234, 239–241, 253
- виведення ядерної зброї/роззброєння 183–187, 221–225, 237–248
- і Берлінська криза 113–114
- і Кубинська ракетна криза 117–118
- і план США з обмеження оборонного потенціалу Європи 212–213
- і рішення про подвійний підхід 236–239
- і трансформація НАТО 264–265
- модернізація ядерної зброї НАТО 233–236, 246–247
- поновлене англо-американське ядерне співробітництво 49
- саміт у Рейк'явіку та ДРСМД, 244–248
- ядерне співробітництво 74–77

ядерне співробітництво 83, 212–213

ядерний запас 56–57, 60, 74. *Див. також* ядерна зброя та потенціал

ядерні засоби малої дальності» (ЗМД) 245–248, 253

Ярмолинський, Адам 172

Переклад з англійської
МАРІЇ ХАНДОГИ

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ФАБУЛА
#PRO

Науково-популярне видання

Тімоті Ендрюс Сейл
МІЦНИЙ АЛЬЯНС: Історія НАТО
й глобального післявоєнного порядку

Timothy Andrews Sayle
ENDURING ALLIANCE: A History of NATO
and the Postwar Global Order

Дизайн обкладинки *І. І. Нестеренко*
Головна редакторка *Т. О. Попова*
Технічна редакторка *Т. Г. Орел*
Коректорка *Н. В. Красна*
ФБ1375007У. Підписано до друку 25.11.2022.
Формат 70 × 100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Constantia. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 29,67.
ТОВ ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ФАБУЛА»
Свідоцтво ДК № 7005 від 12.12.2019.
вул. Котельниківська, 5, м. Харків, 61071.
Для листів: вул. Космічна, 21а, м. Харків, 61145.
e-mail: info@fabulabook.com
Тел. (057) 717-61-80,
тел./факс (057) 719-58-67.
Надруковано у ПП «Юнісофт»
UNISOFT
вул. Морозова, 13 б, м. Харків, 61036
www.unisoft.ua
Свідоцтво ДК №5747 від 06.11.2017 р.
Наклад 2100 прим. Замовлення № 231/11.

З питань реалізації звертайтесь: trade@fabulabook.com.

Замовити книжку
або залишити відгук

Інтернет-книгарня
видавництва «ФАБУЛА»